

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

STUDII ȘI MATERIALE
XXXVI
ISTORIE

2016

**MARISIA
XXXVI**

REDACTOR SEF

SOÓS Zoltán

directorul Muzeului Județean Mureș

REDACTOR RESPONSABIL DE NUMĂR

dr. Virgil PANĂ

Colegiul de redacție

dr. KOVÁCS Mária–Márta, dr. Dorel MARC, dr. ORBÁN János

REFERENȚI ȘTIINȚIFICI

Prof.univ.dr. Cornel SIGMIREAN, Târgu-Mureș

Cercetător științific I dr. Vasile CIOBANU, Sibiu

Prof. univ. dr. Ion ZAINEA, Oradea

Cercetător științific I dr. Gheorghe IANCU, Cluj-Napoca

Prof. univ. dr. Ioan Silviu NISTOR, Cluj-Napoca

Prof. univ. dr. Gabriel MOISA, Oradea

Cercetător științific dr. Dorin-Ioan RUS, Institut für Geschichte „Karl-Franzens”,
Universität Graz

Marisia XXXIV-XXXV, Istorie, 2015

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

Orice corespondență se va adresa:

Any correspondance will be addressed to :

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse :

Anschrift für Jedwelche Korrespondenz :

A leveleket a következő címre kérjük:

C.P. 85

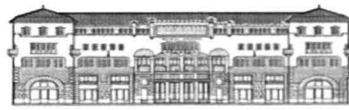
Str. Mărăști, nr. 8/A, 540328

Târgu-Mureș, România

e-mail: muzeumures@gmail.com

CONSILIUL
JUDEȚEAN
MUREȘ

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ
MAROS MEGYEI MÚZEUM

Responsabilitatea pentru conținutul materialelor și calitatea rezumatelor
revine autorilor

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

XXXVI

STUDII ȘI MATERIALE

ISTORIE

**TÂRGU - MUREȘ
2016**

SUMAR / CONTENT / SUMMAIRE

Radu POPICĂ

Câteva date privitoare la un pictor din Braşov puţin cunoscut: Atanasie Istrătescu

Some Information Regarding an Unknown Painter from Braşov: Atanasie Istrătescu / 9

Florin BENGHEAN

Aspecte din viaţa preoţilor ortodoxe române din Transilvania între anii 1865-1918

Aspects from the life of the Romanian Orthodox clergy of Transylvania between 1865-1918 / 15

Nicolae TESCULĂ

Breasla ceaprazarilor în patrimoniul Muzeului de Istorie Sighişoara

Die Franzenmacher-Zunft in dem Patrimonium des schässburger Geschichtsmuseums / 29

Ciprian RIGMAN

Conduita socială a învăţătorilor greco-catolici din Dieceza Gherla între normă şi realitate (1856-1868)

The Social Behavior of the Greek-Catholic Teachers from the Gherla Dioceses between Norm and Reality (1856-1868) / 33

Ioana Cosmina Bolba

Din istoria pelerinajului românesc transilvan (sec. XX - prezent). Aspecte antropologice, sociologice şi religioase

Pèlerinage dans l'histoire de la Transylvanie roumaine (XX siècle -. présent). Aspects anthropologiques, sociologiques et religieux / 43

Ioachim LAZĂR

Despărţământul Deva al ASTREI (1873-1948)

Deva Branch affiliated to ASTRA (1873-1948) / 51

Ionela Simona MIRCEA

Carte poştală ilustrată. Colecţia Remus Baci

Illustrated postcard. Collection Remus Baci / 89

Iulian Stelian BOŢOGHINĂ

Realităţile frontului de est dezvăluite de militari ai armatei Austro-ungare refugiaţi în România neutră

Eastern front realities revealed by the Austro-Hungarian Army refugees in neutral Romania / 97

Vasile CIOBANU

Activitatea de răspândire a cărţii desfăşurată de Liga Culturală a Germanilor din România (1922-1931)

The Work of bookdistribution carriedout by the Cultural League Germans in Romania (1922-1931) / 109

Elena PLOȘNIȚĂ

Despre Cultul Eroilor în Basarabia interbelică

About the Cult of heroes in Basarabia between the Two World Wars / 121

Virgiliu Z. Teodorescu

Odiseea monumentului din Satu Mare dedicat cinstirii memoriei luptătorului pentru Unirea cu țara, dr. Vasile Lucaciu

Odyssey of the monument dedicated to honouring the memory of the fighter for union with the country, Dr. Vasile Lucaciu from Satu Mare / 129

Ioan LĂCĂTUȘU

Notarul Iosif Pop (1911-1975) – un funcționar de stat în vremuri de restriște

Iosif Pop notary (1911-1975) - a civil servant in hard times / 147

Mircea BARON

Concentrarea capitalului în mineritul carbonifer din Valea Jiului în anii `30 ai secolului XX

Concentration of capital in Jiu Valley coal mining in the 30s of XX Century / 167

Nicolae Victor FOLA

Societățile comerciale “Nitrogen” și „Mica” Târnăveni între anii 1916/1937-1948 și rolul lor în producția industrială a României

Companies "NITROGEN" and "MICA" Târnăveni between 1916 / 1937-1948 and their role in Romania's industrial production / 181

Ioachim LAZĂR

Vizita de studii a Marelui Voievod Mihai de Alba Iulia în județul Hunedoara

The study of visit of the Great Voivode Mihai of Alba Iulia in Hunedoara county in june 1935 / 199

Peter MOLDOVAN

Turism în vreme de război.. Activitatea Oficiului deTurism din Târgu Mureș între anii 1941-1944

Tourism through war period. Activity Tourist Office from Targu Mures between 1941-1944 /223

Ion ZAINEA, Beáta MÉNESI

Oradea după Marele Război. Aspecte demografice, politice, economice și culturale

Oradea after the Great War. Demographic, political, economic and cultural aspects / 243

Felician SUCIU

Problema liber-profesioniștilor în documente ale Serviciului Securității Poporului Mureș din anul 1949

The problem freelancers in documents the People's Security Service Mures 1949 / 257

Dorel MARC

Societatea rurală mureșeană în procesul comunizării agriculturii. Statutul chiaburilor morari și al micilor industrii țărănești

Communisation les Mures dans la société rurale de l'agriculture. Statut meuniers koulak paysans et petites industries / 265

Nicolae BALINT

Episcopul romano-catolic Marton Aron în documentele serviciilor speciale românești și ale Procuraturii Militare Principale Târgu-Mureș

Roman Catholic Bishop Áron Márton in Romanian special services documents and of Main Military Prosecutor Târgu-Mures / 277

Gherghina BODA

Convenția de la Geneva și tratatele referitoare la dreptul umanitar (1863, 1864, 1906, 1929 și 1949)

The Geneva Convention and treaties on international humanitarian law (1863, 1864, 1906, 1929 and 1949) / 285

Ioan Eugen MAN

Peregrinările unor pictorițe britanice la Târgu-Mureș

The Passage Through Târgu-Mureș of Two British women Artists and Travelers / 291

Emilia DIACONESCU

Mișcarea memorandistă din Transilvania reflectată în presa din Regatul României

The Transylvanian Memorandum movement reflected in the Romanian Kingdom press / 297

Vasile STANCU

Surse documentare privind problema Holocaustului

Documentary sources on the Holocaust / 303

Carmen Lucia PETRU

„Intrasem pe șosea ca într-un râu care curgea spre graniță”

“We enter on the road like entering into a river that flows to the state boarder” / 317

Andrei ȘIPERCO

Din amintirile Liubei Chișinevschi. O relatare din anul 1975

Lyuba Chișinevschi memories. A report from 1975 / 321

Anexe / 325

Lista autorilor / 361

Câteva date privitoare la un pictor din Braşov puţin cunoscut: Atanasie Istrătescu

Radu POPICĂ

Some Information Regarding an Unknown Painter from Braşov: Atanasie Istrătescu

Abstract

Atanasie Istrătescu (born in Bucharest) spent some time working in Pesta and Vienna before he settled in Braşov in 1840. The artist has worked in Braşov for more than three decades where he was active as a painter (portraitist, landscapist, church painter) and also as a gilder. Only a few of his artworks created in Braşov were to survive time: Portrait of Hrisant Penetis, abbot of Horezu Monastery (kept at Horezu Monastery in Gorj County), a lithography entitled Brasov in Transylvania (1845) printed in Szerelmey Miklós' workshop in Pesta after a drawing by Istrătescu and also the icons he painted in 1868, which were placed on the iconostasis of the Holy Trinity Church from Dârste village (now a suburbia in Brasov). Atanasie Istrătescu is representative for the first generation of Romanian artists from Transylvania that was influenced by Western painting

Cuvinte cheie: Atanasie Istrătescu, pictor, litografie, Dârste

Keywords: Atanasie Istrătescu, painter, lithography, Dârste

Viaţa artistică a Braşovului din prima jumătate a secolului XIX este cunoscută doar într-o mică măsură. Cercetări recente au oferit date noi referitoare la unii dintre artiştii braşoveni din această epocă: Georg Gottlieb Schnell şi Anton Fiala.¹ Activitatea altor artiştii este însă în continuare inedită. Printre aceştia din urmă se numără şi Atanasie Istrătescu, artist rămas aproape complet necunoscut până în prezent.

Datele privitoare la biografia sa sunt extrem de lacunare. Andrei Bârseanu², într-un articol despre Mişu Popp publicat în anul 1911 în revista *Luceafărul*³, aminteşte printre pictorii activi la Braşov în copilăria sa şi pe Atanasie Istrătescu, oferind câteva repere biografice. Aflăm astfel că „bătrânul Anastase⁴ Istratescu, zugrav şi poleitor” era „născut pe la începutul veacului trecut în Bucureşti” şi că

¹ Georg Gottlieb Schnell (1791-1843, Braşov). Profesor de desen la Şcoala Medie Evanghelică din Braşov începând din anul 1821. Konrad Klein, *Biedermeierliche Stadtansichten und Trachtenbilder. Zum Wirken des Kronstädter Zeichenlehrers Georg Gottlieb Schnell*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, 49, 2006, pp. 89-100; Anton Fiala (1812, Nimburg, Cehia-1863, Sibiu ?). Pictor şi fotograf. Activ la Pesta, Timişoara, Sibiu şi Braşov. Prezenţa lui Anton Fiala la Braşov este semnalată începând din anul 1847. Konrad Klein, *Anton Fiala, ein böhmischer Maler und Fotograf um 1850 in Siebenbürgen*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 28(99), 2005, vol. I, pp. 22-39.

² Andrei Bârseanu (1858, Dârste, Braşov-1922, Bucureşti). Pedagog, folclorist, poet. Studii de literă şi filosofie la Viena şi München. A ocupat funcţiile de preşedinte al ASTREI (1910-1922) şi vicepreşedinte al Academiei Române (1922). Ana Coca, *Andrei Bârseanu*, seria Personalia, nr. 23, Biblioteca Judeţeană Astra Sibiu, 2007.

³ Andrei Bârseanu, *Pictorul Mihail Pop. Câteva amintiri*, în „Luceafărul”, nr. 23, 1911, p. 515.

⁴ Prenumele artistului apare în unele surse documentare şi sub forma Anastasie / Anastase.

„dupăce rătăcise prin multe locuri - ajungând până prin Pesta și Viena, - se pripășise în cele din urmă în Brașov”.⁵

Nu cunoaștem data la care Atanasie Istrătescu s-a stabilit la Brașov. Prima știre care atestă prezența sa în oraș datează din 17 martie 1840, când publică un scurt anunț în paginile *Gazetei de Transilvania* în care „se recomandă ca poleitoriu de tot felul de ornamente de lemn, bronz, draperii și cadre pentru portreturi și oglinzi” și arată că „asemenea, poleiește și pe piatră, plumb, fier și celelalte, curăță și înnoiește cadre vechi și alte toate cu cele mai ieftine prețuri”.⁶ Artistul, probabil sosit de curând în oraș, locuia pe strada Mănăstirii (*Klostergasse*) în casa lui Bucur Dumbravă.⁷

Atanasie Istrătescu aspira să fie mai mult decât un simplu poleitor, așa cum o dovedește *Portretul lui Hrisant Penetis*⁸ (II. 1), egumen al mănăstirii Horezu. Inscripția inclusă în cadrul portretului, în colțul din dreapta jos al tabloului, în documentul desfăcut ca un filacter, precizează împrejurările în care a fost executată lucrarea: „sa zugrăvit de supt iscălitul la 1844 în ținutul Transilvaniei la apele minerale la Arpatac”.⁹ În partea inferioară figurează semnătura artistului.

Reprezentat trei-sferturi, dintr-un ușor semiprofil dreapta, privind frontal, așezat într-un jilț și ținând în mâna dreaptă toiagul egumenic, monahul este înveșmântat în straie specifice rangului său (rasă neagră, sub care se zărește anterior albastru, încins cu un brâu de aceeași culoare, iar pe cap o camilăfcă). Distincția personajului este subliniată de cele două decorații (Ordinul „Salvatorul”, instituit în Grecia din anul 1829, și „Ordinul Gloriei” - Nișan Iftihar, conferit de sultanul Megid)¹⁰ și crucea pandativ purtate la piept. Pe masa alăturată se află două volume, ce susțin pergamentul cu inscripția, pe care este așezată călimară cu pana de scris. Scenografia fundalului îmbină motivul draperiei cu un decor arhitectonic, ce sugerează ambianța arhitecturii brâncovenești. În dreapta, prin deschiderea unui arc polilobat, se dezvăluie un peisaj (mănăstirea Horezu și munții înconjurători), schițat într-un mod fantezist și schematic.

Analiza calităților formale ale *Portretului lui Hrisant Penetis* ne permite să formulăm o apreciere privind abilitățile profesionale ale artistului. Compoziția este una convențională, caracteristică multor portrete ale timpului. Fără îndoială, în perioada petrecută la Pesta și Viena, Istrătescu avusese prilejul să se familiarizeze cu portretistica academistă, ce se bucura de un deosebit prestigiu. Însă, evidentele carențe de volumetrie, stângăcia reprezentării elementelor anatomice și modul naiv în care este conturat peisajul din fundal sugerează că pictorul nu a urmat cursurile

⁵ Andrei Bârseanu, *loc. cit.*

⁶ *Arătare*, în „*Gazeta de Transilvania*”, nr. 12, 17 martie 1840, p. 48. Anunțul este publicat într-o formă asemănătoare doi ani mai târziu în suplimentul ziarului german *Siebenbürger Wochenblatt. Anzeige* (Anunț), în *Intelligenzblatt zum Siebenbürger Wochenblatt*, nr. 6, 14 februarie 1842, p. 23.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Ulei pe pânză, 127 x 97 cm, Colecția muzeală a Mănăstirii Horezu. Hrisant Penetis (Horezeanu) (n. 1780, Andros, Grecia - 1852, Horezu, Vâlcea). Se stabilește în anul 1806 în Țara Românească. Între anii 1806-1830 este starețul Mănăstirii Polovragi din Gorj, iar ulterior al Mănăstirii Horezu (1830-1852). Paula Scalcău, Georgeta Penelea-Filitti, *Elenismul în România. O istorie cronologică*, București, Editura Omnia, 2006, p. 110. Un portret asemănător al egumenului este pictat doi ani mai târziu la Brașov de pictorul german Isidor Neugass. Constantin Bălan, *Portretul din 1846 al lui Hrisant Penetis, egumenul mănăstirii Horezu*, în „*Revista Istorică*” (serie nouă), IX, nr. 3-4, 1998, p. 124.

⁹ Azi satul Araci, comuna Vâlcele, jud. Covasna.

¹⁰ Constantin Bălan, *op. cit.*, p. 125.

unei academii de artă, cel mai probabil deprinzând meseria ca ucenic pe lângă unul dintre micii maeștri activi în cele două orașe central-europene.

Alături de portretistică, peisagistica s-a numărat printre preocupările lui Atanasie Istrătescu. La 19 noiembrie 1845, printr-un scurt anunț publicat în *Gazeta de Transilvania*¹¹, publicul brașovean era informat că P. T. Klompe¹² are de vânzare în prăvălia sa¹³ „«Privirea dela Brașov» luată de penelul Dlui Anastasie Istratescu și litografită în Pesta la institutul D. Nikolae Serelmei”. Am fost în măsură să identificăm litografia menționată ca fiind cea imprimată sub titlul „Cronstadt in Siebenbürgen / Brassó Erdélyben”¹⁴ (Brașovul în Transilvania) (II. 2) în anul 1845 în atelierul lui Szerelmey Miklós¹⁵. Litografia este menționată și reprodusă în literatura de specialitate, până în prezent desenul figurând cu autor necunoscut, iar datarea lucrării fiind indicată eronat.¹⁶

Brașovul este văzut dinspre nord-vest, în prim-plan fiind redată capătul străzii Lungi și terenul viran din fața Cetății, pe care artistul reconstituie o scenă de viață cotidiană animată de numeroase personaje. Planul median al compoziției este ocupat de reprezentarea orașului. Sunt figurate cu exactitate elementele de arhitectură definitorii (porțile, bastioanele și turnurile cetății, turnul Casei Sfatului, Biserica Neagră, Biserica „Sfinții Petru și Pavel”). În fundal, munții se ridică impunător deasupra orașului. Conform uzanțelor peisagisticii documentariste, vederea panoramică combină perspective diferite, pentru a cuprinde întregul spațiu urban. Amplificarea fantezistă a datelor peisajului real trădează influența romantismului.

Începând din anul 1845, timp de mai bine de două decenii, Atanasie Istrătescu figurează în calitate de poleitor (*Vergolder*), pictor (*Mahler*) sau portretist (*Portraitmaler*) în anuarul *Adressen-Buch der Stadt Kronstadt*¹⁷, fapt ce confirmă că artistul a profesat la Brașov în toți acești ani. Artistul avea o familie numeroasă¹⁸, fapt ce, fără îndoială, îl obliga să accepte comenzi dintre cele mai diverse. Știrile privind activitatea sa rămân însă sporadice.

¹¹ De știut, în „Gazeta de Transilvania”, nr. 93, 19 noiembrie 1845, p. 372.

¹² Petrus Traugott Clompe (1805-1860). Dr. Erich Jekelius, *Genealogie Kronstädter Familien*, vol. III, Kronstadt (Brașov), 1964, p. 17.

¹³ „La cele trei grații”, prăvălie de haine și pălării de damă situată în piața centrală. *Adressen Buch der königlich freien Stadt Kronstadt*, I, Kronstadt (Brașov), 1845, p. 22.

¹⁴ Litografie, 45,7 x 64 cm, nesemnată (sub imagine: Gez. u. Gedr. in der lith. Kunstanstalt des Nic. Szerelmey in Pesth; Eigentum des P. T. Clomps), 1845. Gosztola Annamária, *Szerelmey Miklós Litográfus (1803-1875)*, în „Művészettörténeti Értesítő”, XXXIV, 1985, Akadémiai Kiadó, nr. 1-2, p. 28.

¹⁵ Szerelmey Miklós (Nicolaus Carl Liebe) (Győr, 1803 - 1875, Budapesta). Pictor și litograf. Activ în calitate de litograf din Viena (1836-1844) și la Pesta (1844-1850). *Eadem*, p. 11.

¹⁶ Minerva Nistor, *Brașovul în izvoare cartografice și iconografice (sec. XV-XIX)*, în „Cumidava”, IX, Muzeul Județean Brașov, 1976, p. 27, fig. 40. La Minerva Nistor ca datare sunt indicați anii 1847 și 1849 (!). Konrad Klein, *Biedermeierliche Stadtansichten...*, p. 93. Konrad Klein propune ca datare anul 1847, precizând că autorul desenului nu este cunoscut.

¹⁷ Colecția *Adressen-Buch der Stadt Kronstadt* este disponibilă la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brașov.

¹⁸ Artistul a avut cinci copii: Tănase (?), Elena (n. 1842), George (1846-1859), Dimitrie (1847-1849) și Nimfi (n. 1849). Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale, *Colecția registre confesionale și de stare civilă (Protocolul Botezatilor și Mortzilor al Kapelii Rumanești Neunite din Corona dela 1833-1847 oct, 93, p. 19; Protocolul Botezatilor al Kapelii Rumanești Neunite din Corona dela 1847 oct - 1866 Iulie, 94, p. 1 și 7; Protocolul Mortzilor al Kapelii Rumanești Neunite din Corona dela 1847 oct 1866 Iulie, 98, p. 29).*

În anul 1847 îl regăsim printre actorii amatori ce susțin o serie de reprezentații teatrale la Brașov.¹⁹ Istrătescu nu se limitează însă doar la rolul de actor, realizând și scenografia pieselor. Astfel, cu ocazia reprezentației piesei *Regulu*²⁰, susținută de „tinerimea română deletantă” în sala Reduta din Cetate la 24 mai 1847, se precizează că: „La urmă va fi un Tablou, aranjat de D. Istratescu”.²¹

Nu mai avem apoi pentru o lungă perioadă de timp niciun fel de informații privitoare la artist. Abia în anul 1862 este din nou menționat în legătură cu participarea sa la prima expoziție națională a românilor din Imperiul Habsburgic, organizată la Brașov, în sălile gimnaziului românesc, între 28 și 30 iulie 1862, cu prilejul adunării generale a Astei.²² În cadrul secțiunii Artelor Frumoase, Atanasie Istrătescu a expus o icoană, 2 tablouri și un potir de lemn aurit.²³

Artistul și-a desfășurat activitatea și în domeniul picturii bisericești, alături de icoana expusă în anul 1862, fiindu-ne cunoscute mai multe lucrări de acest fel. În arhiva Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov se păstrează un contract încheiat în 4 decembrie 1864²⁴ între Sofia Avram și Sandru Popa din Tohanu vechi și Atanasie Istrătescu, care se obligă „a zugrăvi și auri” o cruce cu Sfânta Maria și Sfântul Ioan.²⁵ Împreună cu pictorul Ioan Trombițaș, Istrătescu pictează în anul 1868 catapeteasma bisericii „Sfânta Treime” din Dârste (Brașov), unde „avea să zugrăvească și să poleiască icoanele împărătești și ușile altarului”.²⁶ Pictorul a colaborat cu Mișu Popp, în calitate de „poleitor și pregătitor de culori”, la zugrăvirea bisericii „Adormirea Maicii Domnului” din Satulung (Săcele), realizată între anii 1870-1873.²⁷ Referitor la această colaborare, Andrei Bârseanu amintea mărturisirea artistului: „Ce fac eu, e nimica toată, că sunt om bătrân și fără multă învățătură... Să vezi, însă, ce iese din mâinile lui Mișu Pop”²⁸.

Dintre lucrările de pictură bisericească realizate de Atanasie Istrătescu singurele care au ajuns până la noi sunt cele realizate pentru iconostasul bisericii „Sfânta Treime” din Dârste. Artistului îi pot fi atribuite cele patru icoane din registrul inferior și pictura ușilor diaconești. Dispunerea picturilor se conformează cerințelor canonice, fiind de la stânga la dreapta următoarea²⁹: *Sfântul Ierarh Nicolae* (II. 3), *Sfântul Arhanghel Mihail* (pe ușa diaconească nordică) (II. 4), *Maica Domnului ca Împărăteasă cerească cu Pruncul pe tron* (II. 5), *Iisus Hristos ca Împărat ceresc tronând* (II. 6), *Sfântul Arhanghel Gavriil* (pe ușa diaconească sudică) (II. 7), și

¹⁹ G. Bogdan-Duică, *Din istoria teatrului român la Brașov*, în „Țara Bârsei”, I, iulie-august 1929, nr. 2, pp. 116-118. Printre actori se număra și fiul artistului, Tănase.

²⁰ *Regulus*, piesă a dramaturgului austriac Heinrich Joseph von Collin (1771-1811), în traducerea lui Iancu Văcărescu (1786-1863). Vica Mîndra, *Istoria literaturii dramatice românești: De la începuturi pînă la 1890*, București, Editura Minerva, 1985, p. 155.

²¹ G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 119.

²² Gherghina Boda, *Expoziția națională a Astei de la Brașov (1862)*, în „Țara Bârsei” (serie nouă), 2004, III, pp. 95-100.

²³ *Catalogul expunțiilor românești, deschise în 28/16 Iuliu 1862.*, în „Gazeta Transilvaniei” (Suplimentul la Gazeta), XXV, nr. 66, 22 august 1862. În cadrul aceleiași secțiuni a expoziției figura și fiica artistului, Elena, ce expunea un desen.

²⁴ Manuscris, arhiva Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov, nr. inv. 01163.

²⁵ *Idem*.

²⁶ Andrei Bârseanu, *loc. cit.*; Mihaela Proca, *Un veac de artă ortodoxă (1734-1838)*, București, 2011, p. 90.

²⁷ Andrei Bârseanu, *idem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Pentru iconografie vezi Anexa I

icoana de hram, *Maica Domnului încoronată de Sfânta Treime* (II. 8).³⁰ Inscripția cuprinzând semnătura artistului și datarea picturii se regăsește pe icoana de hram, în dreapta jos, cu negru: A. Istratescu / pictor / 1868.

Icoanele pictate de Atanasie Istrătescu pentru tâmpla bisericii din Dârste prezintă evidente analogii iconografice cu icoanele pe sticlă din epocă. Meșterii iconari utilizau deseori ca modele xilogravurilor populare cu temă religioasă (icoane pe hârtie), ce s-au bucurat de o largă difuzare în Transilvania de la sfârșitul secolului XVIII, influențele manifestându-se uneori în ambele sensuri.³¹

Schema compozițională a icoanei de hram, *Maica Domnului încoronată de Sfânta Treime*, ilustrează cel mai semnificativ această înrăurire. În registrul superior, pe un fundal auriu, este reprezentată Sfânta Treime (Dumnezeu-Tatăl, cu nimb triunghiular, ținând în mână sceptrul, Iisus Hristos, binecuvântând, și Porumbelul, simbolul Sfântului Duh, emanând raze). În registrul inferior, central, deasupra norilor albaștri pe care plutesc îngerii, este reprezentată Maica Domnului în genunchiată. Dumnezeu-Tatăl și Fiul susțin coroana deasupra capului Maicii Domnului.

Tema, de proveniență occidentală, s-a răspândit în pictura românească din Transilvania (pictura murală și icoane) prin intermediul xilogravurilor și ilustrațiilor vechilor cărți religioase, fiind atestată încă din anul 1760.³² În Țara Bârsei, în a doua jumătate a secolului XIX, figurează ca icoană de hram la biserica „Sfânta Treime” din Zizin și la biserica „Sfânta Treime” din Șcheii Brașovului.³³ De asemenea, este frecvent întâlnită în secolul XIX în cadrul centrului de pictură pe sticlă din Șcheii Brașovului.³⁴

Și din punct de vedere stilistic, prin elementele naive și decorativismul accentuat, picturile lui Atanasie Istrătescu de la Dârste amintesc de caracteristicile icoanelor pe sticlă. Însă, în egală măsură, execuția este tributară și neoclasicismului, asimilat de artist într-o manieră rudimentară. Pictura sa bisericească ni se înfățișează ca un hibrid între arta zugravilor transilvăneni și pictura de factură neoclasică care pe parcursul secolului XIX a înlocuit vechea tradiție neobizantină.

După anul 1868 Atanasie Istrătescu nu mai figurează în *Adressen-Buch der Stadt Kronstadt*³⁵. Nu știm când și-a încheiat activitatea artistică și nici data la care a încetat din viață. Cercetările întreprinse în *Colecția registre confesionale și de stare civilă* a Direcției Județene Brașov a Arhivelor Naționale și în paginile *Gazetei de Transilvania* nu ne-au oferit niciun fel de indicii în acest sens.

Puținele informații păstrate ne permit totuși să formulăm o concluzie cu privire la locul pe care artistul îl ocupă în evoluția picturii românești din Transilvania secolului XIX. Atanasie Istrătescu se numără printre „zugravii” români ce au

³⁰ Tempera pe lemn, icoanele cu dimensiunile de 84 x 58,5 cm, iar panourile ușilor diaconești cu dimensiunile de 48,5 x 103 cm.

³¹ Vezi în acest sens Ștefan Meteș, *Zugravii și icoanele pe hârtie (xilogravuri-stampe) și sticlă din Transilvania*, în „*Biserica Ortodoxă Română*”, an LXXXII, nr. 7-8, iulie-august, 1964 și *Xilogravura populară din Transilvania în sec. XVIII-XIX*, Muzeul de Artă al Republicii Socialiste România, București, 1970.

³² Cornel Tatai Baltă, *Reprezentarea Încoronării Fecioarei Maria în icoanele pe sticlă*, în „*Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*”, 9/I, 2005, p. 94.

³³ Elena Popescu, Mișu Popp, *Reprezentant al academismului românesc. Pictura religioasă și laică*, Sibiu, 2007, p. 59; Mihaela Proca, *op. cit.*, p. 196.

³⁴ Cornel Tatai Baltă, *op. cit.*, p. 96.

³⁵ Activitatea sa este continuată de fiul său, Tănase, care între anii 1869-1880 figurează în *Adressen-Buch der Stadt Kronstadt* în calitate de poleitor.

îmbrățișat pictura de factură occidentală. Deși a încercat să-și depășească condiția, formația artistică deficitară și mediul provincial în care și-a desfășurat activitatea l-au împiedicat să devină un artist cu adevărat matur. Având, așa cum am văzut, preocupări în domeniul portretisticii, peisagisticii și picturii bisericești, Atanasie Istrătescu a fost nevoit de multe ori să se mulțumească cu rolul de simplu „poleitor”. Artiștii modești de felul său sunt cei care au deschis drumul generațiilor următoare, în care s-au afirmat artiști precum Mișu Popp (1827-1892) și Octavian Smighelschi (1866-1912).

Aspecte din viața preoțimii ortodoxe române din Transilvania între anii 1865-1918

Florin BENGHEAN

Aspects from the life of the Romanian Orthodox clergy of Transylvania between 1865-1918

Summary

Throughout the period 1865-1918, the Transylvanian Romanians, along with the Orthodox priests within this area, carried on a lively activity of political organization concerning the national liberation movement and national unity, they largely concentrated their energy on the field of national cultural life, culture being one of the most powerful means of national assertion, efforts had been made in very adverse circumstances, to advance under a material and economic aspect, but the most important thing is that they triggered great moments to express the struggle and national solidarity, which brought closer the supreme moment of fulfilling the state unity; participation in various forms, in the war of 1877-1878 in order to win the Romania's state independence, extensive social-political movement in the last two decades of the nineteenth century, known as the Memorandum movement, participation in the first years of The World War I of tens of thousands of volunteers from Transylvania under the Romanian flag in order to free the Romanian territories that were under foreign rule and to achieve the unitary Romanian national state. And when they could freely express themselves, they decided it in a Grand National Representative Assembly- the unification of Transylvania to the motherland, Romania.

Cuvinte cheie: cler, Transilvania, Războiul de Independență, Mișcarea memorandistă, Marea Unire

Keywords: clergy, Transylvania, The war of independence, The Memorandum movement, The Great Union.

Împletindu-și propria lor viață cu viața poporului în mijlocul căruia își îndeplineau misiunea lor mântuitoare, slujitorii altarului au înțeles să fie prezenți în toate încercările poporului român susținându-l și împărtășind năzuințele lui la o viață liberă și dreaptă. Prin păstrarea „legii strămoșești” în popor a credinței creștine, clerul român a menținut trează și a dezvoltat conștiința unității naționale. Identificându-se cu păstoriții lor --- de care nu se deosebeau prea mult nici la vorbă, nici la port, nici ca nivel de viață, slujitorii Bisericii Române s-au făcut „tuturor toate”. Au fost dascăli pentru copii, doctori pentru bolnavi, judecători pentru învrăjbiți, apărători ai drepturilor celor asupriți, iar când împilările și nedreptățile întreceau puterea de răbdare a poporului și acesta se răzvrătea, ei deveneau și luptători și călăuze în lupta pentru sfânta dreptate a poporului. Dat fiind rolul cu totul remarcabil pe care l-a avut Biserica Română în menținerea trăinicieii neamului, existența Bisericii Române libere, independente, autonome, care are legea ei, slujbele ei, rânduielile ei, datinile ei --- izvoră din voința poporului român de a se elibera și de jugul social, și de cel național, dar și de cel bisericesc,

din simțământul de demnitate a unui popor ce-și cucerea libertatea socială și națională prin luptă, din însăși vrerea acestui popor de a se dezvolta și a propăși spre o viață națională liberă și spre o soartă mai bună. Cel mai scump lucru în lume pentru un popor este libertatea și cel mai scump lucru pentru Biserica Română era independența ei.

În această perioadă, de care ne ocupăm aici, preoții români de pretutindeni au continuat să fie aceeași buni îndrumători ai păstoriților lor nu numai în problemele spirituale, ci și culturale, sociale, economice, precum și în cele naționale-politice.

1. Statul și preoțimea. Salarizarea preoților

Până în ultimii ani ai secolului al XIX-lea preoțimea românească din Transilvania n-a beneficiat de salarii din partea statului, ci s-a întreținut din resurse proprii, adică sesii parohiale și mai cu seamă din daniile credincioșilor. Învățătorii confesionali erau plătiți tot de parohiile în care funcționau. Din 1861 statul acorda Bisericilor ortodoxe română și sârbă câte o subvenție anuală pentru ajutorarea preoților rurali. De regulă, Arhiepiscopia Sibiului primea 42.000 florini, Aradul 15.000 iar Caransebeșul numai 10.000 florini. Până în 1883 fiecare ierarh primea sumele respective și le împărțea după cum credea el și Consistoriul eparhial. Dar din acest an, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii --- condus de Trefort Ágoston --- a început să împartă singur ajutoarele, numai celor „recomandați de autoritățile publice”¹.

Abia în 1898 s-a introdus completarea sau întregirea veniturilor preoțești până la o anumită sumă, potrivit pregătirii școlare a fiecărui preot (Articolul de lege XIV). Biserica românească era pe deplin îndreptățită la primirea unui ajutor din partea statului, din moment ce îl primeau toate confesiunile din Austro-Ungaria și era din bugetul statului, la susținerea căruia contribuiau toți cetățenii lui, indiferent de naționalitate sau de confesiune, deci și românii. Dar așa numita „întregire de salar” sau „congruă” introdusă în 1898 pentru clerul confesiunilor necatolice din Ungaria, avea și un substrat politic. Biserica romano-catolică nu beneficia de un asemenea ajutor, date fiind imensele ei resurse materiale (Fondul religios catolic). Un proiect de lege în acest sens a fost pus în discuție Camerei Deputaților în ședința din 15 aprilie 1898, fiind acceptat. A urmat discuția în Casa Magnaților, la 26 mai 1898. Din partea Bisericii românești au luat cuvântul mitropolitul Victor Mihali de la Blaj și episcopul Ioan Mețianu de la Arad. Mitropolitul Miron Romanul, care era bolnav, n-a participat la ședință, dar a înaintat un protest. Episcopul Ioan Mețianu, de pildă, acuza direct Guvernul că n-a permis Bisericii Ortodoxe românești --- cu peste un milion și jumătate de credincioși --- să-și deschidă măcar un gimnaziu cu 8 clase. Intervențiile lor au fost zadarnice, căci proiectul a fost admis și apoi sancționat, în forma în care l-a prezentat Ministerul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta, sub numele de „Articolul de lege XIV din 1898”².

¹ Pr.Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867—1918*, Sibiu, 1986, p. 75.

² *Ibidem*.

Chiar modul în care se făcea completarea salariilor era nedrept, disproporționat. Un preot absolvent de 8 clase gimnaziale, cu maturitate și 3 ani de studii teologice, avea dreptul la un salariu anual de 800 fl. valută austriacă. Cei cu pregătire mai puțină (6 sau 7 clase gimnaziale și 3 ani de teologie) aveau dreptul la o completare a dotației lor până la 300-400 florini, exact cam același salariu ca și un învățător, care avea o pregătire mult inferioară. Unii preoți, care aveau numai 7 clase gimnaziale și teologia, au făcut clasa a opta cu „particulari”, pentru a putea să beneficieze de întregirea de salariu, dar li s-au pus felurite piedici din partea Ministerului. Noul mitropolit Ioan Mețianu a fost nevoit să accepte legea aprobată în Parlament și sancționată de împărat. Această lege a avut totuși și urmări pozitive, dacă ne gândim la situația materială precară a preoților români din acea vreme. Îndată după intrarea în vigoare a legii respective, în Institutele teologice de la Sibiu, Arad și Caransebeș nu s-au mai primit decât absolvenți de 8 clase de gimnaziu (până atunci se primeau și cu 7 clase, chiar cu 6, pentru parohiile de categoria a treia). Se înregistrează chiar o creștere a numărului elevilor. Noua „primejdie” pentru bugetul statului ungar a fost sesizată la timpul oportun de cunoscutul dușman al școlii românești, contele Apponyi Albert, ministru al Cultelor și Instrucțiunii între anii 1906—1910. În 1909, el prezintă Parlamentului un nou proiect de lege, prin care se extindea „întregirea de salariu” sau „congrua” și pentru clerul romano-catolic. Prin punctul 3 al Articolului de lege XIII din 1909, se prevedea ca toți preoții și capelanii îndreptățiți să primească „întregiri superioare” (800 fl.), puteau beneficia de ea numai dovedind că îndeplinesc prevederile articolului de lege XVII din 1840 (care n-a fost însă niciodată aplicată), care cerea de la preoții tuturor confesiunilor cunoașterea limbii maghiare. Aceeași condiție trebuia să o îndeplinească și preoții care, având întregirea inferioară, își completau studiile, în vederea dobândirii salariului maxim. Contele Apponyi știa că o bună parte din preoții români frecventaseră cursurile gimnaziilor românești din Brașov și Blaj, în care studiul limbii maghiare nu înregistrase succese mulțumitoare pentru autoritățile de stat, deci prevedea ce urmări va avea această condiționare a salariilor de cunoașterea limbii maghiare. Pentru ca totuși să nu lase pe preoții români în neștiință, le-a dat posibilitatea să-și completeze cunoștințele de limbă maghiară în 5 ani, timp în care nu beneficiau de întregire. Se putea dovedi acest lucru, nu numai cu certificate de absolvire a liceului și Institutului teologic, ci mai ales cu avizul prefectului județului, care ordonanța plata salariului. În aceeași lege s-au prevăzut și alte îngrădiri. De pildă, se preciza că parohiile care până la 1 ianuarie 1908 au fost ocupate de preoți cu pregătire inferioară, dacă în viitor vor fi ocupate de preoți cu pregătire completă, se cerea ca numărul credincioșilor să fie de cel puțin 800, iar parohia să contribuie cu cel puțin jumătate din diferența de la întregirea inferioară la cea superioară, adică 400 coroane (200 fl.). Prin aceasta se urmărea pe de o parte, ușurarea bugetului statului, iar pe de alta, să se producă neînțelegeri între preot și credincioși pe tema salarizării.

O altă lovitură dată tot acum Bisericii privea predarea Religiei în școlile populare. Prin Statutul Organic din 1868, sancționat și de împăratul Francisc Iosif I în 1869, se acorda Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania dreptul de a se folosi de limba română în toate sectoarele sale de activitate. Prin Articolul de lege

XXXVIII din 1868, predarea Religiei în toate școlile era lăsată în grija Bisericii, urmând să se facă în limba maternă a copiilor. Astfel de dispoziții nu puteau fi pe placul contelui Apponyi Albert. De aceea, printr-o ordonanță (instrucție) ministerială (nr. 106267 din 29 octombrie 1908) a dispus ca în clasele superioare ale școlilor primare de stat, Religia să se predea în limba maghiară. Dispoziția a provocat numeroase proteste, întâmpinând rezistența Bisericii în sinoadele ei eparhiale (Sibiu, Arad și Caransebeș), în Consistoriul mitropolitan din Sibiu și în Congresul Național Bisericesc, adoptându-se note de protest. Apponyi a mers atât de departe, încât a cerut împăratului să anuleze hotărârea Congresului Național Bisericesc de la Sibiu din anul 1909, de a se preda Religia tot în românește, ceea ce s-a și făcut. Era unicul caz în istoria Bisericii Ortodoxe românești din Transilvania, ca o hotărâre a Congresului ei să fie anulată de împărat. Abia urmașul său la conducerea Ministerului, Jankovich Béla, a revocat această măsură abuzivă, în anul 1914. Tot prin Articolul de lege XIII din 1909 s-au revizuit și unele prevederi ale legii din 1898, referitor la disciplina clerului³. Potrivit primei legi, Ministerul putea reține întregirea de salariu a preotului care prin sentință judecătorească era condamnat pentru ținută antipatriotică sau imorală. Legea nouă venea cu o completare și anume ca salariul unui preot să poată fi reținut și în cazul când nu executa ordonanțele ministeriale prin care erau apărate interesele satului. În același paragraf se preciza că în cazul când Ministerul era informat că însăși autoritatea bisericească ar fi cerut organelor școlare în subordine să nu execute anumite dispoziții ministeriale, --- dacă nu erau revocate în trei luni, --- se putea reține --- cu avizul Consiliului de Miniștri --- salariul tuturor preoților din eparhia respectivă. Se cunosc mai multe cazuri când s-au pus în aplicare aceste prevederi. De pildă, prin anii 1910-1912, preoții Pavel Borzea din Viștea de Jos, Solomon Făgărășanu din Avrig, Ioan Banciu din Viștea de Sus, Trandafir Dragomir din Arpașul de Jos, Pavel Monea din Streza-Cârțișoara, Ilie Măneacă din Ucea de Jos (toți în protopopiatul Avrig) au fost pedepsiți cu reținerea salariului de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii pentru atitudinea lor românească.

În 1913, Parlamentul a votat Articolul de lege XXXVIII, prin care s-a acordat preoților dreptul la gradații, o nouă ocazie de nedreptățire a Bisericii ortodoxe, căci se impuneau o serie de restricții numai pentru preoții ei, încât mulți din cei cu studii superioare n-au primit gradațiile care li se cuveneau, iar cei cu studii inferioare nici nu aveau dreptul la ele. În 1917 s-a admis așa numitul „ajutor de familie” pentru preoți (câte 400 coroane anual pentru soție și pentru fiecare copil). Cei cu studii inferioare, ca și cei cu studii superioare dar fără gradații, nu primeau ajutor decât pentru doi membri de familie. În 1917/1918 survin schimbări însemnate în privința acestui ajutor acordat Bisericii românești, tot ca urmare a atitudinii politice a României față de Austro-Ungaria, după ce marele inchiuzitor Apponyi revine la conducerea Ministerului. La 21 decembrie 1917, ministrul Apponyi Albert prezintă Camerei Deputaților un proiect de lege privind „executarea succesivă a Articolului XX din legea din 1848”. Mai precis, s-a pus atunci în discuție un proiect privitor la ajutorarea Bisericilor necatolice, întrucât pentru Biserica romano-catolică se pregătise un proiect special, care îi asigura un fel de

³*Ibidem*, p. 77.

„supremație” sau de „întâietate” față de celelalte, ea fiind, totodată, și cea mai înstărită Biserică din Ungaria (Habsburgii fiind catolici, ea era într-un fel considerată ca o „religie de stat”). Potrivit acestui proiect, Biserica reformată maghiară urma să primească o dată pentru totdeauna suma de 126.600.000 coroane, cea evanghelică-luterană din Ungaria 54.600.000 coroane, cea evanghelică-luterană din Transilvania (a sașilor) 12.000.000 coroane, cea unitariană 6.800.000 coroane, confesiunea israelită 25.000.000 coroane. Despre Bisericile ortodoxe din imperiu (română și sârbă) sau despre cea românească unită, nu se făcea nici o mențiune, deși românii aveau aproximativ 2 milioane de ortodocși și un milion de uniți. Unii încercau și acum să contopească Biserica unită în „autonomia” Bisericii romano-catolice, dar „episcopatul român” a înaintat un nou protest. Este adevărat că în expunerea de motive asupra proiectului se amintea de Bisericile „greco-orientale” (română și sârbă), cu precizarea că fiind „autonome”, n-au nevoie de ajutoare, iar credincioșii lor n-ar avea atât de mari obligații materiale față de stat ca protestanții. Dar în aceeași expunere de motive a contelui Apponyi se arăta că confesiunea „unitariană” --- mult răspândită printre secui --- a lucrat în chip deosebit de satisfăcător „pentru rasa ungară” și pentru ideea de stat ungar. Deci, dacă se pornea de la astfel de considerente, era firesc ca Biserica românească să nu fie ajutată. „Ideea de stat ungar” presupunea că în Ungaria nu sunt decât unguri, iar dacă mai trăiau și alte naționalități, acestea trebuiau prefăcute în unguri. Românii însă, tocmai acest lucru nu-l acceptau. Secretarul de stat de la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Toth Janos, într-o declarație făcută presei, spunea că prin proiect s-a urmărit „pedepsirea” Bisericii românești pentru atitudinea de simpatie pe care a manifestat-o față de România cu ocazia intrării ei în război. În schimb, când era vorba de impozite în tezaurul Budapestei sau soldați pe fronturile Austro-Ungariei, tot românii erau „pedepsiți”, dar în altă formă. Același Toth Janos declara că „opinia publică maghiară este încă atât de înversunată împotriva românilor din pricina invaziei românilor din Regat, încât eventuala ajutorare a Bisericii românești ar fi primejduit votarea proiectului”⁴. Proiectul a și fost votat. Protestul Bisericii ortodoxe românești --- cu data de 6 februarie 1918 --- n-a primit nici un răspuns din partea Ministerului.

2. Preoțimea ortodoxă din Transilvania în vârtoarea evenimentelor din a doua jumătate a secolului XIX și prima parte a secolului XX

Sunt destul de cunoscute strădaniile Bisericii Ortodoxe Române în sprijinul dat la realizarea nădejdilor de veacuri ale neamului și credincioșilor ei: neatârtnarea țării și libertatea poporului. Îndemnurile și însuflețirea, dragostea și jertfa cu care clerul nostru a răspuns la chemarea țării și a îmbrățișat cauza sfântă și dreptul de nețăgăduit al poporului, au scos și mai mult în relief legătura Bisericii noastre cu aspirațiile credincioșilor ei și ale poporului pe care l-a slujit totdeauna. Credința și nădejdea în ajutorul lui Dumnezeu, dragostea față de aproapele, iubirea față de neam și țară și năzuințele spre libertate și dreptate, care au

⁴*Ibidem*, p. 79.

Însuflețit preoții Bisericii în revoluțiile de la 1821 și 1848, când au luptat pentru izbăvirea poporului sărman, asuprit și împilat, au întărit, au sporit și explică activitatea preoților de la 1877-1878, 1894, 1916-1918. Identificați cu aspirațiile și suferințele credincioșilor pe care-i păstoreau, preoții noștri au fost totdeauna cu țara și poporul, slujindu-le cu devotament. Biserica Ortodoxă Română a sprijinit și slujit acțiunile eroice ale poporului nostru fiindcă ea s-a simțit totdeauna legată de poporul căruia îi aparține.

2.1. Preoțimea românească din Transilvania și Războiul de Independență

Războiul de Independență (1877) a însemnat și continuă să rămână în istoria poporului nostru, ca un act nedezmintit și în veac mărturisitor despre vrednicia acestui popor, despre setea lui de libertate, dreptate și neatarnare, o expresie a jertfei pentru înfăptuirea idealului național deschizător de drum nou spre împlinirea unor realizări din ce în ce mai mărețe, asemenea acelor din 1918 și, mai din plin, din vremea noastră. Dar el a exteriorizat și spiritul de solidaritate și întrajutorare caracteristic românilor trăitori pe toate meleagurile de atunci și de azi ale pământului strămoșesc. Românii de toate stările, de toate categoriile sociale, de toate vârstele și ocupațiile și-au înmănunchiat, atunci, sânguințele și au venit, pe felurite căi, în sprijinirea morală și materială a luptătorilor pentru independența patriei.

Efortul depus de statul român în războiul de independență din anul 1877 și-a găsit un profund ecou și sprijin din partea Bisericii Ortodoxe Române. Această Biserică ce suferise de-a lungul secolelor alături de fiii ei atâtea umiliri era conștientă de însemnătatea vitală a independenței pentru dezvoltarea și afirmarea plenară a poporului nostru. Ea știa că independența statului român avea să aducă mai devreme sau mai târziu, însăși recunoașterea autonomiei și autocefaliei ei. De aceea, clerul ortodox, alături de credincioși --- așa cum făcuse pe vremea marilor înaintași --- și de data aceasta s-a alăturat fără ezitare năzuințelor și luptei de neatarnare a patriei. Pe lângă ajutorul spiritual, care consta în rugăciuni și slujbe speciale în toate bisericile de implorare a ajutorului lui Dumnezeu, clerul nostru venea și cu contribuții de ordin moral și material. Ridicarea moralului ostașilor care mergeau la luptă, colectarea de ajutoare bănești și îmbrăcăminte pentru armată și, bine-nțeles, preoți de campanie pentru a însoți pe ostași pe câmpul de luptă.

Proclamarea independenței de stat a României, în memorabila ședință a Adunării deputaților din 9 mai 1877, cât și jertfele de sânge ale ostașilor români, care au luptat alături de ruși împotriva otomanilor în a doua jumătate a anului 1877 și începutul lui 1878, au avut un puternic ecou și în rândurile românilor transilvăneni, care vedeau astfel conturată posibilitatea unei viitoare desăvârșiri a unității naționale. Mai mulți tineri ardeleni au trecut munții prin <<Vama Cucului>> și s-au înrolat ca voluntari în armata română, făcând întreaga campanie în Bulgaria. Între aceștia se număra și Vincențiu Grama, absolvent al Institutului teologic din Sibiu, originar din Râușor-Făgăraș, care, pentru faptele sale de vitejie, a fost cinstit cu trei decorații. Reîntors acasă, a fost hirotonit preot pe seama

satului său, unde a păstorit cu vrednicie peste 40 de ani. Ziarele transilvănene, între care la loc de frunte trebuie menționat <<Telegraful Român>> din Sibiu, redactat pe atunci de consilierul arhiepiscopesc Nicolae Cristea, își informau în permanență cititorii de evenimentele care se petreceau <<în țară>>, despre eroicele lupte de la Grivița, Plevna, Rahova și Smârdan, polemizând cu presa oficială, care transmitea știri tendențioase.

În toată Transilvania s-au organizat comitete pentru strângerea de ajutoare --- în bani, alimente și medicamente --- pentru răniții, orfanii și văduvele de război. După ce autoritățile au dizolvat comitetele, această acțiune a fost continuată de intelectualii români de atunci: avocați, preoți, învățători, notari și mai ales de soțiile și fiicele lor, dar chiar și de către țărani și țărance. Din cercetarea celor aproximativ 300 de liste de subscripție, aproape 100 au fost inițiate de preoți și protopopi, iar ale 20, de preotese. În listele de subscripție apar peste 350 de slujitori ai Bisericii: ierarhi, consilieri și canonici, profesori de teologie, preoți și peste 50 de preotese. Aceste cifre nu sunt însă complete, întrucât în multe liste nu era precizată ocupația donatorilor, deci între ei vor fi fost mulți preoți și membri ai familiilor lor. Rezultatul acestor colecte a fost deosebit de grăitor⁵. Românii ardeleni au oferit o sumă mare de bani cu convingerea profundă că sprijină o cauză dreaptă și că prin cucerirea independenței de stat a României, va fi cu putință și unirea Transilvaniei cu România.

2.2. Preoțimea și mișcarea memorandistă

Crearea statului dualist austro-ungar, în 1867, a avut urmări însemnate pentru viața politică, socială, economică și culturală a românilor transilvăneni. La 3/15 mai 1868, prin așa numitul <<Pronunciament>> de la Blaj, la redactarea căruia au contribuit și mulți preoți, mai ales din Blaj, se protesta împotriva încorporării Transilvaniei la Ungaria. La 7 februarie 1869, s-a ținut la Timișoara o conferință a fruntașilor politici ai românilor din Banat și Ungaria, când s-au pus bazele Partidului Național al românilor din aceste părți, adoptând ca tactică politică <<activismul>>, adică participarea la viața politică a Ungariei. O lună mai târziu, au ținut o conferință asemănătoare fruntașii românilor transilvăneni, la Miercurea Sibiului, când s-a înființat Partidul Național Român din Transilvania, în frunte cu Ilie Măcelariu, proclamând ca tactică politică <<pasivismul>>, adică neparticiparea la viața politică a Ungariei, în semn de protest împotriva anexării Transilvaniei la Ungaria. Numeroasele persecuții ale Guvernelor ungurești împotriva mișcărilor românești au dus la unificarea celor două partide în anul 1881, sub numele de Partidul Național Român, când s-a hotărât alcătuirea unui memoriu către Curtea imperială din Viena, care să cuprindă revendicările fundamentale ale românilor. Realizarea acestui proiect s-a amânat însă mai bine de un deceniu. Abia în conferința extraordinară a Partidului Național Român din 20-21 ianuarie 1892 s-a hotărât alcătuirea unui <<Memorandum>> către împăratul Francisc Iosif I, cu

⁵ Preot Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, vol. III, București, 1994, p. 375-376.

principalele revendicări ale românilor transilvăneni. Alcătuirea sa a fost încredințată unui comitet de 25 de membri --- între care și câțiva preoți și profesori de teologie --- fiind apoi definitivat în conferința Partidului din 25-26 martie 1892. Memorandul a fost tipărit apoi la Sibiu, în românește și în câteva limbi de circulație, spre a fi cunoscut în cercuri cât mai largi. O impunătoare delegație de 300 de români (avocați, profesori, preoți și protopopi, țărani, meseriași etc.) a plecat la Viena, la 28 mai 1892, spre a prezenta Memorandul împăratului. După cum se și prevedea, delegația n-a fost primită de împărat, iar plicul sigilat care cuprindea Memorandul a fost trimis (nedesfăcut) Guvernului din Budapesta, iar de aici, la Turda, pe adresa președintelui de atunci al Partidului Național Român, Ioan Rațiu. Totodată, Guvernul din Budapesta, fără să ia în seamă doleanțele expuse de reprezentanții românilor, a ordonat să se intenteze un proces de agitație împotriva celor ce participaseră la redactarea și difuzarea Memorandului. După cercetări care au durat aproape doi ani, a avut loc procesul memorandiștilor, la Cluj, între 7-25 mai 1894, într-o atmosferă de teroare și lipsă de obiectivitate din partea tribunalului. Dintre conducătorii mișcării memorandiste, 14 au fost condamnați la ani grei de închisoare la Seghedin și Vaț. Procesul a avut un larg răsunet aproape în toate țările Europei, dar mai ales în România, unde s-au ținut numeroase adunări de protest, s-au scris articole vehemente în presa vremii, s-au semnat telegrame și scrisori de solidaritate, s-au deschis liste de subscripții în sprijinul memorandiștilor. Cele mai multe acțiuni de acest gen au fost organizate de Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor (sau Liga culturală), înființată la București în 1891. În Transilvania, colectele pentru cei condamnați se făceau sub îngrijirea preoților și învățătorilor români și a soțiilor lor. Trebuie menționat că între cei condamnați în acel proces se numărau și câțiva slujitori ai Bisericii, care făceau parte din Comitetul central al Partidului, având un rol însemnat în redactarea Memorandului. Aceștia erau: Preotul Vasile Lucaciu din Șișești, lângă Baia Mare, profesorii Dimitrie Comșa și Daniil Popovici Barcianu de la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu, Preotul Nicolae Cristea, și preotul Gherasim Domide din Rodna-Veche – Bistrița. Ei și-au ispășit pedeapsa la Seghedin și Vaț, până la 15 septembrie 1895, când au fost grațiați de împărat. Pe lângă aceștia, au mai fost anchetati și alți preoți, acuzați că au răspândit Memorandul. Ierarhii au refuzat să ia atitudine împotriva mișcării memorandiste, așa cum le ceruse Guvernul din Budapesta. În toată Transilvania și în Banat se cunosc mulți preoți sprijinitori ai mișcării memorandiste. În felul acesta, slujitorii Bisericii au dovedit din nou că sunt alături de popor în lupta lui pentru dobândirea drepturilor sale legitime.

După arestarea conducătorilor Partidului Național Român, a fost ales un comitet provizoriu, în frunte cu ieromonahul Vasile Mangra de la Arad, pe atunci unul din militanții de frunte ai mișcării naționale românești. Tot lui Mangra i-a revenit meritul de a fi inițiat și convocat un Congres al naționalităților oprite din Ungaria, la Budapesta, în august 1895, la care au luat parte reprezentanți ai românilor, slovacilor și sârbilor. La 23 ianuarie 1905 a avut loc o nouă Conferință a Partidului Național Român, la Sibiu, când s-a hotărât reluarea <<activismului>> politic. În alegerile parlamentare care au urmat, au fost aleși în Camera deputaților (Dieta) din Budapesta mai mulți deputați români, între care și câțiva suijitori ai

altarului: protopopii Vasile Damian din Brad, Gheorghe Popovici din Lugoj și preotul Vasile Lucaciu, reușind să învingă în alegeri pe deputații guvernamentali.

După procesul Memorandului, au urmat o serie de alte încercări de reprimare a oricăror manifestări cu caracter național românesc. Numeroși preoți au fost condamnați în <<processe de presă>> sau în <<processe de agitație împotriva statului ungar>>. Astfel, au avut de suferit: preotul Ioan Macavei, preotul Vasile Morar, învățătorul Simion Crăciun, teologul Ioan Simu, preotul Aurel Domșa, preotul Petru Mihuța, preotul Petru Laslău, profesorul Ioan Lupaș, preotul Cornel Popovici, preotul Gheorghe Mureșan, preotul Mihail Ciurdariu. Preoții și profesorii de teologie erau adeseori îndrumători ai poporului în felurite probleme economice-agricole. De pildă, profesorul Dimitrie Comșa de la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu a fost inițiatorul și apoi președintele Reuniunii române de agricultură din județul Sibiu. Alți slujitori ai altarului au lucrat pentru promovarea meșteșugurilor între români și pentru organizarea meseriașilor români în asociații. De pildă, preotul brașovean Bartolomeu Baiulescu a fost cel care a înființat <<Asociația pentru sprijinirea învățăceilor și sodalilor meseriași români>>, în Brașov (1869), fiind primul ei președinte. Asociația era ajutată de biserica Sfântul Nicolae din Șchei și de feluriți filantropi din Transilvania și vechea Românie. A stăruit neîncetat, prin grai și prin scris, ca țăranii români să-și dea copiii la meserii. Asociația a înființat o școală de meserii în Brașov, contribuind cu bani la întreținerea tinerilor ucenici⁶. În 1877, preotul Baiulescu a întemeiat <<Banca meseriașilor români>>, asociație de credit și depuneri, în Brașov, iar între anii 1886—1889, a apărut, sub conducerea sa, Meseriașul român, „foaie pentru învățătură și petrecere alcătuită pentru meseriași și toți iubitorii de meserii”. O misiune asemănătoare a îndeplinit la Sibiu consilierul arhiepiscopesc Nicolae Cristea, care a înființat și a fost trei decenii președintele Reuniunii sodalilor (meseriași) români de aici. Ați numeroși preoți au contribuit la înființarea băncilor românești din Transilvania, făcând parte din comitetele lor de conducere.

2.3. Preoțimea românească din Transilvania în timpul războiului din 1916-1918

În toate momentele mari ale istoriei noastre, Biserica Ortodoxă Română, prin slujitorii ei, a sprijinit idealurile superioare ale poporului de libertate și unitate națională sau de dreptate socială. Identificați întru totul cu păstoriții lor, preoții români au sprijinit luptele duse secole de-a rândul de poporul nostru, sub conducerea unor mari conducători de oști, pentru apărarea integrității teritoriale și a independenței naționale, acțiunile lui Mihai Viteazul pentru realizarea primei uniri statale românești, mișcările și revoluțiile populare pentru înlăturarea asupririi sociale (1784, 1907 etc.), lupta pentru realizarea unirii din 1859, războiul pentru independență din 1877 etc. Era firesc ca slujitorii Bisericii să fie alături de popor în cursul primului război mondial, care a dus, între altele, la destrămarea imperiului plurinațional habsburgic și la unirea Transilvaniei cu țara-mamă. Actul Unirii de la

⁶*Ibidem*, p. 376-379.

1 Decembrie 1918 nu trebuie considerat însă ca un act izolat, ci ca un rezultat al luptei de veacuri a poporului român pentru independență și unitate națională.

Intrarea României în război, în august 1916, a determinat autoritățile ungare să pornească o puternică acțiune de reprimare a oricăror manifestări cu caracter românesc din Transilvania. Atenția lor s-a îndreptat mai ales asupra intelectualilor români, între care se numărau și preoții parohi și învățătorii școlilor <<poporale>> ale Bisericii. Aproape 150 de preoți, ortodocși ori uniți, au fost aruncați în închisorile din Cluj, Târgu Mureș, Odorhei, Oradea, Timișoara, Caransebeș, Seghedin etc. Unii dintre ei au fost condamnați la moarte sau la ani grei de închisoare pentru <<trădare de patrie>> sau <<spionaj în favoarea României>>. Între aceștia se numără: Coman Baca și Ioan Coman, condamnați la moarte prin spânzurătoare (pedeapsa n-a fost însă executată), Teofil Păcurariu, Mihail Ganea, Nicolae Munteanu, Iosif Cațavei, Lazăr Popa, Nicolae Vlad, Ioan Capătă, Ioan Modroiu, Ioan Bogdan, Ioan Nan, Gheorghe Neagovici, Aurel Magheț. Despre soarta câtorva preoți nu s-a mai aflat nimic, semn că au fost uciși. Între cei morți în închisoare consemnăm pe Alexandru Atnagea, Ioan Pop David. Opt preoți au fost împușcați de soldați din armata ungară la începutul anului 1919: Ioan Opriș, Atanasie Conceatu, Cornel Leucuța, Cornel Popescu, Augustin Târziu, Mihai Dănilă, Isidor Silaghi, Corneliu Gavriș. Tot atunci câțiva au fost condamnați la moarte, dar salvați de trupele române sau de credincioși. Alți peste 200 de preoți și vreo 15 preotese (unele cu copii mici) au fost deportați în județul Sopron, regiunea cea mai îndepărtată din Ungaria de vest. Acolo au trăit în cea mai neagră mizerie, având domiciliu forțat, fie în orașul Sopron, fie în satele județului. Mai puțini au fost deportați în Zombor și Becicherecul Mare, în nordul Serbiei de azi. Câțiva preoți și-au pierdut viața în acest exil, ca: protopopul Dr. Gheorghe Dragomir, Petru Langa, Dumitru Deac; aproape 20 de preoți au murit la câteva luni după eliberarea din închisoare sau din deportare. Peste o sută de preoți --- mai ales din județele Brașov, Făgăraș și Sibiu --- au fost nevoiți să-și părăsească parohiile și să se retragă în vechea Românie, odată cu trupele române care intraseră în Transilvania în august 1916. Unii din ei au fost rânduiți ca preoți în diferite parohii din Moldova, alții au fost nevoiți să pibegească prin Ucraina, de unde s-au reîntors la sfârșitul anului 1918. Între cei trecuți atunci în România se număra și studentul teolog Nicolae Colan, viitorul mitropolit al Ardealului, care a lucrat în redacția ziarului „Ardealul”, devenit „România Nouă” la Chișinău. Mai mulți preoți au slujit în calitate de confesori militari, aducând cuvânt de mângâiere și învățătură soldaților români din armata austro-ungară, care luptau pentru interesele unor străini asupritori⁷. Unii din ei au avut apoi rosturi de seamă în organizarea corpurilor de voluntari români din Italia și Rusia. Cunoscutul luptător pentru drepturile poporului român Vasile Lucaci, care a trecut în țara mamă în 1914, împreună cu Octavian Goga, desfășurând o largă acțiune pentru intrarea României în război, alături de Puterile Antantei, a fost ales tot atunci președinte al Ligii Culturale. În 1917 a fost trimis de Guvernul român în America (prin Siberia), împreună cu preotul ortodox din Orăștie, Ioan Moța și cu ziaristul Vasile Stoica, iar

⁷ *Ibidem*, p. 381.

de acolo a plecat singur la Paris, pentru a face propagandă în favoarea revendicărilor românești.

Preoțimea ortodoxă română din Transilvania a fost alături de poporul român și în grelele împrejurări ale Primului Război Mondial, fie luptând alături de popor pe câmpul de luptă, fie rugându-se în biserici pentru izbânda armatelor române, fie adresând cuvinte de îmbărbătare pentru cei rămași acasă, fie organizând colecte în bani și produse pentru cei nenorociți din pricina războiului sau pentru cei orfani, bătrâni, bolnavi, văduve rămași acasă. Mitropolia Ardealului de la Sibiu, permanent, a adresat circulare și pastorale către preoți și protopopi îndemnându-i ca să fie alături de popor în aceste momente extrem de dificile. Întâlnim de asemenea circulare prin care mitropolitul îndeamnă pe preoți să facă colecte pentru „cei nenorociți din războiu”, astfel să adune bani și produse pe listele de subscripție deschise în acest scop pentru ca apoi cele colectate să ajungă la cei oropsiți din război. Unor astfel de solicitări, preoții au dat curs imediat și au adunat cele solicitate. De asemenea preoții, urmând îndemnurilor venite de la mitropolie, au fost cei care i-au mobilizat pe oameni ca să ajute familiile celor plecați pe front, ca și aceștia să fie în rând cu lucrările câmpului, să adune roadele de pe ogoare și să facă însămânțările pentru anul următor. Astfel că preoții în fruntea credincioșilor lor au sărit numaidecât în ajutorul celor oropsiți de pe urma războiului, au sprijinit familiile afectate să-și poată aduna roadele de pe ogoare să aibă cu ce supraviețui, și să fie cu toate lucrările câmpului cât de cât la zi.

2.4. Preoțimea din Transilvania și Unirea din 1918

După multe necazuri și suferințe din cauza războiului, lacrimile de suferință s-au prefăcut în lacrimi de bucurie, pricinuite de prăbușirea Imperiului habsburgic și de Unirea Transilvaniei cu Țara-mamă, în istorica adunare de la Alba-Iulia de la 1 Decembrie 1918. La pregătirea acestui act epocal din istoria țării noastre, Biserica și-a adus partea ei de contribuție. În octombrie 1918 s-a constituit Consiliul Național Român cu sediul la Arad, format din câte șase reprezentanți ai Partidului Național Român și ai Partidului Social - Democrat. Un rol de seamă în acest Consiliu l-a avut Vasile Goldiș, pe atunci secretarul Consistoriului Episcopiei din Arad. Peste câteva zile tot la Arad s-a organizat Comandamentul gărzilor naționale românești. S-au ținut numeroase adunări populare, în orașele și satele românești din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș, pentru organizarea consiliilor naționale județene și comunale, precum și a gărzilor naționale românești. În cadrul acestor adunări, s-au adoptat memorii și moțiuni cu mii de semnături, prin care se cerea unirea Transilvaniei cu România. Slujitorii Bisericii (episcopi, vicari, consilieri, profesori de teologie, protopopi și preoți-parohi) au fost în primele rânduri ale luptătorilor pentru unitate, ajutând la constituirea și funcționarea consiliilor și gărzilor naționale aproape în toate orașele și satele. De pildă, la Sibiu au activat profesorii de teologie Silviu Dragomir și Nicolae Bălan, la Caransebeș episcopul Miron Cristea, protopopul Andrei Ghidiu, profesorul de teologie Petru Barbu, secretarul eparhial Cornel Corneanu, la Oradea vicarul Roman Ciorogariu și secretarul eparhial Aurelian Magieru etc. Propaganda națională era susținută și de periodicele vremii, între care și cele ale Bisericii: „Telegraful Român”, „Biserica

și Școala", „Foaia Diecezană", „Unirea", „Gazeta Poporului". La 21 noiembrie 1918, cei cinci episcopi români din Ardeal au dat publicității o « *declarație de adeziune* » la Consiliul Național Român, pe care-l recunoșteau ca singurul conducător politic al națiunii române. Actul episcopilor români este semnificativ și a avut un larg ecou în rândurile clerului și credincioșilor.

Pe baza directivelor Consiliului Național Român, la 14 noiembrie 1918 au plecat la Iași profesorul Nicolae Bălan de la Institutul Teologic din Sibiu și căpitanul Victor Precup. Profesorul Bălan i-a informat pe cârmuitorii de atunci ai României aflați la Iași despre situația din Transilvania. A discutat de asemenea cu miniștrii Franței, Angliei și Statelor Unite pe lângă guvernul român. În scrisoarea trimisă atunci de N. Bălan lui V. Goldiș, recomanda să se întrerupă orice tratative cu guvernul maghiar și <<*în timpul cel mai scurt posibil, într-o adunare ce se va ține oriunde, dar mai bine la Alba-Iulia și la care să participe mulțime cât mai mare și reprezentanții consiliilor locale de pretutindeni, proclamați alipirea necondiționată la România*>>, mai înainte de intrarea trupelor românești în Transilvania. La 15 noiembrie 1918, Consiliul Național Român, analizând situația creată în Transilvania, a socotit că imperativul momentului istoric era convocarea unei mari Adunări Naționale, care să exprime voința întregului popor român din Transilvania de-a se uni cu țara-mamă. S-a hotărât de asemenea ca la Adunarea Națională să participe atât deputați aleși, cât și deputați reprezentativi ai unor instituții și organizații. La Marea Adunare Națională de la 1 decembrie 1918, Biserica românească (ortodoxă și unită) a fost reprezentată, în primul rând prin delegații de drept: cei 5 episcopi în funcțiune, 4 vicari, 10 delegați ai consistoriilor ortodoxe și ai capitlurilor greco-catolice, 129 de protopopi, câte un reprezentant al institutelor teologice-pedagogice și câte doi reprezentanți ai studenților de la fiecare Institut teologic. A fost reprezentată apoi și prin numeroși preoți și învățători ai școlilor confesionale, aleși ca delegați oficiali. În afară de aceștia, numeroși preoți au participat la adunare, în fruntea păstoriților lor, laolaltă cu cei 100.000 de români veniți să dea glas vrierii de veacuri a românilor transilvăneni de-a fi una cu frații lor de peste Carpați.

Duminică 1 decembrie 1918, de dimineața s-au săvârșit Sf. Liturghie și Te-Deum-uri în cele două biserici românești din Alba-Iulia. La ora 10 s-a întrunit Adunarea Națională Constituantă, la care au participat cei 1228 de deputați și delegați oficiali, care s-au prezentat cu mandat electoral sau cu titlul lor de drept pentru a vota unirea. În biroul adunării, au fost aleși trei președinți, trei vicepreședinți și nouă secretari. Principalul raport a fost prezentat de Vasile Goldiș, care a citit apoi istorica Declarație de unire a Transilvaniei cu România. Adunarea a ovaționat prelung pentru unire, apoi a ales Marele Sfat Național, format din 212 membri, menit să exercite atribuții administrative și legislative. În afară de episcopi, în acest Sfat au fost aleși numeroși profesori de teologie, protopopi și preoți. Ședința adunării constituante a luat sfârșit prin cuvântarea rostită de episcopul Ioan Papp de la Arad, care a mulțumit tuturor pentru însuflețirea cu care au participat la dezbateri. La ora 14, toți delegații s-au dus pe câmpul lui Horea, unde s-au ținut mai multe cuvântări de pe tribunele ridicate în mijlocul celor peste 100.000 de români, care așteptau în cântece naționale

proclamarea unirii. Între alții, a rostit un discurs deosebit episcopul Caransebeșului Miron Cristea, apoi episcopul Iuliu Hossu de la Gherla și alții. În aceeași zi, s-au săvârșit slujbe solemne în toate orașele și satele Transilvaniei, iar slujitorii altarelor au tălmăcit credincioșilor însemnătatea marelui act care se înfăptuia la Alba-Iulia. În dimineața zilei de 2 decembrie 1918, Marele Sfat Național a ales Consiliul Dirigent, ca guvern provizoriu al Transilvaniei, până la întrunirea Constituantei întregii Români, cu sediul la Sibiu. La 14 decembrie, o delegație a Marelui Sfat Național, alcătuită din Vasile Goldiș, Alexandru Vaida Voevod și episcopii Miron Cristea de la Caransebeș și Iuliu Hossu de la Gherla, a prezentat, la București, actul unirii Transilvaniei cu România. Așadar, slujitorii Bisericii românești din Transilvania, Banat, Bihor și Maramureș și-au făcut pe deplin datoria față de popor, sprijinindu-i toate aspirațiile spre o viață națională proprie, fiind alături de el în momentele grele, dar și în cele de înălțare sufletească de la 1 decembrie 1918.

În concluzie, am putea spune că, în întreaga perioadă 1865-1918, românii transilvăneni, alături de preoțimea ortodoxă din acest spațiu, au desfășurat o vie activitate de organizare politică a mișcării de eliberare și unitate națională, și-au concentrat în bună măsură energia de luptă pe terenul vieții cultural-naționale, cultura constituind unul din cele mai puternice mijloace de afirmare națională, au depus eforturi susținute în împrejurări deosebit de potrivnice, în vederea înaintării materiale, economice, dar cu deosebire au declanșat mari momente de manifestare a luptei și solidarității naționale, care au apropiat mult momentul suprem --- desăvârșirea unității statale; participarea, în diferite forme, la războiul din 1877-1878 pentru cucerirea independenței de stat a României, ampla mișcare social-politică din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, cunoscută sub numele de mișcarea memorandistă, participarea în anii primului război mondial a zecilor de mii de voluntari transilvăneni, sub tricolorul românesc, pentru eliberarea teritoriilor românești aflate sub stăpânirea străină și pentru înfăptuirea statului național român unitar. Iar atunci când s-au putut manifesta liber, au hotărât într-o Mare Adunare Națională reprezentativă, Unirea Transilvaniei cu patria-mamă, România.

Bibliografie:

1. Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VII, Tom I, Constituirea României Moderne (1821-1878), Editura Enciclopedică, București, 2003.
2. Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VII, Tom II, De la Independență la Marea Unire (1878-1918), Editura Enciclopedică, București, 2003.
3. Bocșan Nicolae și colectivul, *Manual multifuncțional de istorie modernă a României*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998.
4. Hitchins Keith, *Andrei Șaguna și românii din Transilvania în deceniul absolutismului, 1849—1859*, în vol. *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj, 1970.
5. Iorga N., *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, Ediția a II-a, Vol. II, București, Editura Ministerului de Culte, 1930.
6. Lupaș I., *Mitropolitul Andrei Șaguna. Monografie istorică*, ed. II, Sibiu, 1911.
7. Matei I., *Andrei Șaguna și restaurarea Mitropoliei Transilvaniei*, Sibiu, 1943.
8. Netea Vasile, *Figuri ardelene*, București, 1943.

9. Păcurariu Mircea, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867—1918*, Sibiu, 1986.
10. Păcurariu Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Pentru Seminariile Teologice, București, 1987.
11. Păcurariu Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, vol. III, București, 1994.
12. Roșca Eusebiu R., *Monografia Mitropoliei ortodoxe române a Ardealului începând de la repausarea mitropolitului Andrei baron de Șaguna până astăzi. Contribuții istorice*, Sibiu, 1937.
13. Societatea cultural-științifică „George Barițiu”, *Istoria României, Transilvania*, vol. II, (1867-1947), Edit. „George Barițiu”, Cluj Napoca, 1999.
14. Voicu Constantin, *Biserica strămoșească din Transilvania în lupta pentru unitatea spirituală și națională a poporului român*, Sibiu, 1989.

Breasla ceaprazarilor în patrimoniul Muzeului de Istorie Sighișoara

Nicolae TESCULA

Die Franzenmacher-Zunft in dem Patrimonium des schässburger Geschichtsmuseums

Zusammenfassung

Vorliegender Beitrag stellt die sich in dem Patrimonium des Schäßburger Museums für Geschichte befindlichen Erzeugnisse der Fresenmacherzunft vor. Wie bekannt, hatte Schäßburg schon seit dem XIV-ten Jahrhundert eine bedeutende Handwerkstradition. Die Fresenmacherzunft erwies sich in den XVIII-XIX Jhdt. als besonderes bedeutsam für die Stadt Schäßburg zu sein.

Cuvinte cheie: Sighișoara, breaslă, ceaprazari, meșteșug, secolele XVIII-XIX

Schlüsselworte: Schäßburg, Zunft, Fransenmacher, Handwerk, XVIII-XIX Jhdt.

În evoluția istorică a breslelor ardelene, se observă că modernitatea aduce pe de o parte dispariția unor meserii și pe de altă parte apariția altora noi. La o comparație a datelor din 1836 față de cele din 1750 constatăm că au dispărut o serie de meserii, ca cele de cuțitar, năstrurar, tecar, dar apar altele noi ca: boiangiu, cărămidar, birjar, ceaprazar, ceasornicar, confecționar de flori artificiale, cășar, cositorar, farmacist, tinichigiu, postăvar, pudrier, mănușar, tipograf, tocilar etc. În general se consideră că influența schimbărilor sociale determină evoluția meșteșugurilor¹

Prima atestare documentară a breslei ceaprazarilor în Transilvania o avem în anul 1678 când, pentru prima dată, breasla este atestată documentar la Sighișoara.² Literatura de specialitate a acordat un spațiu destul de mic breslei ceaprazarilor. Dezvoltarea istorică a breslei a ținut de evoluția modei, a îmbrăcăminteii. Meseria ceaprazarilor este legată de cea a pălărierilor. Din punct de vedere istoric, această breaslă este una relativ recentă, datând din secolul al XVIII-lea. Socotit a fi un meșteșug minor, oferea pe piață produse folosite de orășeni și soldați. Dintre obiectele confecționate de ceaprazari amintim pălăriile pentru dame și pentru bărbați, caschetele, basca. De asemenea făceau șnururi diferite pentru împodobirea îmbrăcăminteii sau a mobilierului, ciucuri, evantaie, nasturi, mâneruri pentru tacâmuri, fireturi etc.³

¹ Pál Judit, „Meșteșugurile în orașele din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea” în *Historia Urbana*, tom VI, (1998), nr. 1-2, p. 94.

² Geront Nussbächer, *A la mode vor 300 Jahren. Aus der Geschichte der Schäßburger Fransenmacherzunft* în *Aus Urkunden und Chroniken. Neunter Band. Schäßburg*, Aldus Verlag, Brașov, 2010, p. 191.

³ Ecaterina Telecan, *Însemne și embleme de breaslă din Bistrița (sec. XVII-XXI)*, în „*Revista Bistriței*”, VIII, 1994, p. 106.

Noua modă ajunge din Europa Centrală în Transilvania și apar aici o serie de meșteri proveniți din spațiul german. În documentele vremii sunt amintiți aici Johannes Philipp Scharpineth din Hanau sau Paulus Homler din Nürnberg. Alături de ei se vor perfecționa o serie de meșteri locali ca Michael Hermann, Martin Schobel, Jacobus Repser și Georgius Böhm, care nu doar că se vor perfecționa în acest meșteșug, dar vor și pune bazele primelor bresle.⁴

Primul statut de breaslă aprobat de Universitatea Saxonă în cele 18 articole ale sale arăta că meșterii sunt familiarizați în „arta șnururilor și a franjurilor”. Stabilea foarte clar etapele de însușire a profesiei de la ucenic, calfă și până la meșter, procedurile de lucru și de verificare a mărfii confecționate.⁵

Începând cu anul 1755 breasla își schimbă denumirea sub influență franceză în *Postamintierer-Zunft* după francezul *passement*=împletitură, ce reprezenta forma produselor lor șnururi, franjuri, fireturi și se vor dezvolta în secolul următor, însă fiind tot timpul într-o concurență acerbă cu produsele de profil, manufacturiere și de fabrică.⁶

În cadrul colecției dedicată breslelor a Muzeului de Istorie Sighișoara se remarcă următoarele obiecte aparținând breslei ceaprazarilor din Sighișoara⁷:

1. Tabla breslei ceaprazarilor din Sighișoara

nr. inv. 884

Descriere: Însemnul breslei ceaprazarilor din Sighișoara confecționat din lemn sub forma unui scut. Ambele fețe sunt pictate cu vopsea de ulei. Pictura reprezintă diferite ornamente florale și vegetale precum și anul 1732.

Dimensiuni : L = 22 cm; LA= 15 cm.⁸

2. Suveică cu două roțițe

nr. inv. 861

Descriere: Suveică cu două roțițe din lemn prevăzute la margini cu două ghinturi din metal.

Dimensiuni: L= 33cm.

3. Bobină din lemn pentru ață

nr. inv. 875

Descriere: Bobină de ceaprazar ce cuprinde două roțițe din lemn strunjite cu mai multe bețișoare poziționate pe buza celor două roțițe.

Dimensiuni: l= 10,5cm; D= 5cm.

4. Fus împletitor de ceaprazar

⁴ Geront Nussbächer, *op. cit.* p. 191.

⁵ *Ibidem*, p. 192.

⁶ *Ibidem*. p. 193.

⁷ Pentru iconografie vezi Anexa II.

⁸ Însemnul breslei a fost publicat în: Magdalena Bunta, Viorica Iosub, *Tablele și însemnele de breaslă în colecțiile Muzeelor de Istorie din Cluj și Sighișoara*, în „Acta Muzei Napocensis”, IV, 1967, p. 211.

nr. inv. 876

Descriere: Fus de ceaprazar lucrat la strung cu o bază sub formă semisferică prevăzută cu un cârlig.

Dimensiuni : l= 32,5 cm; DB =6 cm.

5. Șiret cu pompon

nr. inv. 887

Descriere: Șiret cu pompon în diferite culori, operă a meșterilor ceaprazari. Este însă decolorat.

Dimensiuni : L= 19cm.

6. Unealtă din metal

nr. inv. 891

Descriere: O greutate de plumb cu o sârmă de fier și fără cârlig de prindere. Probabil unealtă de ceaprazar.

Dimensiuni : L= 7,5cm.

7. Capăt de șiret

nr. inv. 892

Descriere: Capăt de șiret din lemn pregătit pentru a fi îmbrăcat cu fire textile.

Dimensiuni : L= 4cm.

8. Unealtă din fier

nr. inv. 894

Descriere: Unealtă din fier de forma unui ax din fier cu o rotiță din lemn fixă puțin crăpată și la un capăt pe axul din fier este un filet pentru înșurubare. Piesa ce aparține de breasla ceaprazarilor.

Dimensiuni : L= 10,5cm

9. Unelte în formă de cârlig

nr. inv. 896

Descriere: Două cârlige din fier folosite de ceaprazari, având la capete creștături în formă de filet. Forma celor două cârlige este identică, la fel și dimensiunile.

Dimensiuni : L= 13,5 cm.

10. Nasture din lemn găurit

nr. inv. 898

Descriere: Nasture din lemn lucrat la strung de forma unui bob de porumb. Urma a fi îmbrăcat în fire de către ceaprazari.

Dimensiuni : D= 1,5cm; l= 3,5cm;

11. Șiret cu nasturi și pompon

nr. inv. 899

Descriere: Împletitură cu doi nasturi la un capăt și două pompoane mici. Șiretul este alb-violet.

Dimensiuni : L= 12,5 cm.

Conduita socială a învățătorilor greco-catolici din Dieceza Gherla între normă și realitate (1856-1868)

Ciprian RIGMAN

The Social Behavior of the Greek-Catholic Teachers from the Gherla Dioceses between Norm and Reality (1856-1868)

Abstract

The current study analyses the social behavior of the Greek-Catholic teachers from the Gherla Dioceses as a fundamental element for understanding the social status of this category of the Romanian elite, alongside their education and material situation. The research dwells on the professional statute of the Greek-Catholic teachers in the middle of the 19th century and their moral behavior, as reflected in the official documents of the education system and the local press of the time, comparing the prescribe norm with the actual reality as reflected in the archive documents. In the past, just like nowadays, the teacher occupation was deemed a noble one and its social status was linked to an ideal social and moral behavior that teachers are expected to meet. The study clearly shows that some competences and qualities of the teacher are similar across history and travel through time to be included in the portrait of the ideal teacher, among them being the dedication to the profession, love for the children, respect for the rules, procedures and hierarchy, high moral behavior, correct and balanced actions, active community presence and improvement of mind by permanent study and continued education.

Cuvinte cheie: învățători, Episcopia Greco-Catolică de Gherla, conduită socială, normă prescrisă, realitate trăită

Key words: teachers, Greek-Catholic Dioceses of Gherla, social behavior, prescribed norm, actual reality

Conturarea statutului social al învățătorilor greco-catolici din Episcopia Unită de Gherla, la mijlocul secolului al XIX-lea, ar fi incompletă fără analiza conduitei lor profesionale și morale. Competența lor profesională și prezența lor morală reprezintă elemente definitorii în privința modului de receptare a învățătorilor în cadrul societății românești ardelen. Vom purcede, prin urmare, în analiza statutului profesional și moral al dascălului greco-catolic, de la mijlocul secolului al XIX-lea, cu identificarea profilului său ideatic, așa cum apare el ilustrat în documentele oficiale și în presa vremii, pentru a compara apoi norma cu ceea ce regăsim în realul trăit.

În sensul celor afirmate, vom încerca să surprindem, la nivelul imediat perceptibil, prototipul profesional al dascălului și relația pe care acesta o avea cu Biserica și slujitorul ei, preotul. În ceea ce privește profilul profesional al dascălului, el poate fi identificat pe baza a trei dimensiuni: grija manifestată față de școală, atenția acordată metodelor moderne de predare și șlefuirii caracterelor elevilor și relația inter-umană pe care o avea cu pruncii școlari.

Parte a atribuțiilor sale, buna administrare a clădirii școlare, a inventarului și anexelor ei, precum și a grădinii școlii, trebuiau să-l preocupe în mare măsură pe dascăl. Cu privire la această problemă, iată ce ne e dat să lecturăm într-unul dintre numerele periodicului didactic „Amicul Școalei” din anul 1862: „[...] să-și

aducă aminte dascălul că școala e, pe de o parte casa lui Dumnezeu, iar pe de altă parte e școala vieții, așa să fie dară școala atât înăuntru cât și în afară ca să îndulcească și să atragă la sine atât pe pruncuții școlari cât și pe părinții pruncilor întru trimiterea lor la școală [...], curățenia e inima lucrului și în școală și dascălul va griji ca școala în toate zilele, prin fetițele mai mărișoare să se măture curat, pulberea să se strângă în tot locul și prin deschiderea ferestrelor să se reînnoiască aerul stricat”¹.

Alături de menținerea în bună stare a edificiilor și averilor școlare, dascălul trebuia să manifeste o atenție sporită în privința adaptării metodei sale de predare la exigențele timpului. Metoda lui didactică se cuvenea să fie una pedagogică și nu una impusă „*cu asprime grobiană ori cu tiranie crudă, căci a trecut timpul ca școlile să mai tot fie loc de maltratare*”². Prelegerea didactică se cuvenea să fie una modernă, în consonanță cu scopul activității sale, care nu putea fi altul decât ridicarea nivelului de cultură generală a națiunii române, pe care urma apoi să se clădească prosperitatea ei: „[...] *ca dascălul, după sistemul prescris, să propună științele de învățatură discipolilor săi din principiu și scop mai înalt. Iar principiul cel mai de căpetenie să fie cultura generală a poporului nostru român, din care va rezulta bunăstarea lui materială*”³. Învățătorul epocii moderne avea obligația de a-și extinde conținutul prelegerii de la Ceaslov sau Psaltire, „*care după sistemul vechi erau tot scopul instrucțiunii*”, prin completarea lui cu diverse informații preluate din sfera disciplinelor științifice, precum Istoria Universală, Geografia, Economia, Istoria naturală, Religia, „[...] *iar mai cu seamă citirea, scrierea și socotirea să se întipărească în mintea discipolilor, căci acestea nu numai pentru timpul școlii, ci pentru toată viața să le știe și să se folosească de ele. Atunci va avea toată comuna română conlocuitori deștepți, juzi, jurați, și alți dregători sătești bravi și apți*”⁴. De asemenea, dascălul trebuia să aibă un comportament constant în derularea actului didactic: în toate zilele să strige catalogul, să facă prezența și să noteze după meritele și sânguința fiecărui elev, să observe purtarea copiilor școlari atât în școală și biserică, cât și pe ulița satului⁵. Învățătorul era sfătuit să-și facă meseria cu plăcere și să educe pruncii în spirit moral-religios: „[...] *învățătorul să meargă pregătit la școală [...], să țină punctual orele de învățământ, adică la timpul hotărât să fie în școală, dar nici să șadă mai mult decât e hotărât [...], în școală, la catedră sau la masă, la tablă, în bănci, să observe strâns regulile cuvinței [...], să observe strâns și să nevoiască a influența prin exemple bune educația morală a școlarilor...*”⁶.

Pentru ca un dascăl să-și poată îndeplini cu succes misiunea sa, atât de grea, dar atât de nobile, de instruire a noilor generații de români ardeleni, era nevoie ca el să dețină o serie de atribute sau calități trupesti și sufletești. Calitățile trupesti se refereau la simțuri agere și sănătoase, ochi buni, auz fin, o

¹ „*Amicul Școalei*”, nr. 47/1862, p. 372.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Idem*, nr. 16/1863, p. 97.

pronunție clară și corectă, „o sănătate solidă și durătoare”, „[...]un trup bine proporționat, căci copiii sunt ai naibii, ei își fac râs și chiar obiect de batjocură dintr-un om ce-l văd schilodit într-o privință sau alta: șchiop sau cu capul sau nasul prea mare proporționat și cu ochii holbați sau cu gura într-o parte sau prea mare sau prea mică”⁷. În privința calităților sufletești, dascălul se cuvenea să aibă o formație religioasă „în lucrurile și faptele sale”, să fie conștiincios, să aibă dragoste de meserie și „să întâmpine cu egală iubire pe toți elevii fără deosebire”, să fie indulgent și răbdător și „să-și stăpânească orice tulburare și înverșunare”⁸. Presa vremii identifică și un alt set de calități pe care trebuia să le posede dascălul modernității transilvănene: bunătatea, statura respectabilă, răbdarea, exactitatea, zelul, căci „[...]zelul e acea ardoare cugetată și perseverență ce o pune omul spre a-și împlini datoriile totdeauna și cât se poate de bine”, moravurile cele bune, căci „a forma inima copiilor, iată treaba cea importantă a unui institutor, iată obiectul cel principal al solitudinii sale”, pietatea, căci „[...]institutorul care nu e creștin adevărat nu numai că nu poate face nimic pentru educațiunea religioasă a elevilor săi, dar le mai slăbește credința, ce avea misiune a le-o întări”, politețea, căci „institutorul trebuie să se arate politicos, mai ales către părinții elevilor săi, a căror încredere trebuie neapărat să o câștige”⁹.

Învățătorul nu era doar un simplu transmitător de cunoștințe și informații, ci avea un rol mult mai important, acela de formator de caractere umane. Șlefuirea caracterului tinerilor învățăcei trebuia să fie lucrul cel mai important pe agenda dascălilor, al căror exemplu personal și ale căror însușiri sufletești jucau un rol de primă importanță : „Acesta este lucrul cel mai greu în chestiunea școlară, aici se poftesc proprietăți mari, cunoașterea omului, cunoașterea naturii pruncilor și a plecărilor și facultăților lor spirituale, iar mai cu seamă se pofteste ca însuși dascălul să aibă inimă nobilă, crescută și bună, inima unui adevărat părinte, cu un cuvânt să fie însuși crescut bine, ca să poată fi crescător bun”¹⁰. Prin natura misiunii sale, învățătorul avea menirea să-i determine pe tineri să-și întrebuințeze facultățile intelectuale, să cugete, să raționeze, să „le înfrumusețeze mintea cu cunoștințele folositoare pe care diversele trebuințe ale vieții le reclamă în fiecare minut spre a le pune în lucrare”, să îi facă să înțeleagă frumusețile naturii și minunile industriei omenești¹¹. Ca atare, dascălul trebuia să fie un exemplu de comportament pentru elevii săi: „[...]dacă pedagogul oprește sudalmele și nici singur nu face, dacă nu se mânie, și în prunci deșteaptă ura contra mâniei, dacă e drept în promisiune și în cuvinte înaintea pruncilor, dacă e statornic și cu caracter bărbătesc, dacă e echilibrat în relația sa cu pruncii, tocmai așa se dedau și pruncii a se feri de sudălmi, a urî mânia, a fi drepti, a-și apropia caracterul bărbătesc”¹².

⁷Idem, nr. 27/1863, p. 218.

⁸Ibidem.

⁹Idem, nr. 20/1864, pp. 209-212.

¹⁰Idem, nr. 47/1862, p. 372.

¹¹Idem, nr. 19/1864, p. 193.

¹²Idem, nr. 47/1862, p. 372.

Învățătorul era, în același timp, și un agent al introducerii normelor de conduită și igienă corespunzătoare timpului, având obligația să vegheze asupra igienei elevilor, astfel încât aceștia să vină la școală spălați, pieptănați și cu veșminte curate.

Meseria de dascăl presupunea, înainte de toate, interacțiunea cu copiii comunității în cadrul căreia învățătorul își desfășura activitatea și, în această privință, documentele oficiale trimise de la nivelul Episcopiei trasează o conduită profesională de urmat. Astfel, fiecare dascăl trebuia să încerce să câștige iubirea elevilor săi, printr-o purtare „afabilă și o tratare umană”, să nu fie niciodată posomorât și mândros și, în niciun caz, să nu strige la școlari, să-i lovească cu palma, „cu linia”, să-i tragă de păr și să-i pună în genunchi sau „să-i bată cu capul de scaune și perete”, lucruri care „aspru se opresc”¹³. Dascălul timpului era obligat să folosească tactul și stăpânirea de sine atunci când comunica părinților despre năzbâtiile și vorbele nepotrivite ale școlarilor. Dacă școlarii se pretau la imoralități sau furturi, dascălul avea obligația să se consilieze cu parohul local și cu părinții, care urmau să-și pedepsească progeniturile, „după mărimea păcatului, cu varga”, și în acest fel „dascălului niciodată să nu-i fie iertat a pedepsi trupește pe prunci”¹⁴. Învățătorului nu-i era permis să-i folosească pe școlari la rezolvarea treburilor sale gospodărești: să-i aducă apă, să-i facă focul, să îngrijească de staul, să-i supravegheze copiii, să-i sape grădina sau să-i culeagă câmpul „și totuși să poftască ca pruncii să vină regulat la școală și să învețe moralitate”¹⁵.

Relația învățătorului cu Biserica trebuie analizată prin prisma faptului că școala era confesională, fiind așezată, din punct de vedere legal, sub patronajul instituției ecleziastice, și prin prisma faptului că dascălul era, de foarte multe ori, și cantor al bisericii parohiale. Pe aceste coordonate, învățătorul era îndatorat să-și înceapă și să-și finalizeze prelegerile didactice cu rugăciunile „Tatăl Nostru” și „Născătoarea”. De asemenea, în duminici și sărbători, ca și la vecernia de sâmbăta și în preserile sărbătorilor, dascălul trebuia să asiste cu elevii săi la slujbele religioase și să-i supravegheze atent¹⁶. Învățătorul avea obligația să-i ducă pe prunci la biserică, să se îngrijească de buna lor purtare și de rânduirea corespunzătoare a implicării lor în serviciul divin, prin intermediul corului sau al citirii cărților bisericești.

Dascălul avea obligația să-i recunoască parohului locul superior în ierarhia comunității, pe de o parte pentru că preotul era, conform legii, directorul școlii locale, iar pe de altă parte pentru că preotul, fiind hirotonit, era învățătorul, păstorul sufletesc și părintele nu numai al celorlalți credincioși, ci și al său. Bunul mers al școlii confesionale solicita învățătorului să se îngrijească să aibă o bună relație cu preotul local, pentru a putea concentra energiile comunității în direcția școlii. În ceea ce privește raporturile învățătorului cu preotul, să lăsăm să

¹³ Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Cluj, Fond Episcopia Greco-Catolică Gherla (în continuare ANRSJCJ-FEG), Act 23/1863, f. 6 v.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ „Amicul Școalei”, nr. 47/1862, p. 372.

¹⁶ *Idem*, nr. 28/1863, pp. 221-223.

vorbească presa vremii: „[...] dascălul e obligat totdeauna a recunoaște pe paroh de superior și cu venerație a se purta către dânsul, a atârna de la dânsul și ordinele lui a le îndeplini, iar în timpuri dificile să ceară sfatul și ajutorul lui”¹⁷. De asemenea, învățătorul trebuia să-l ajute pe preot în misiunea lui de a pregăti „oile sale ce vin în lume” pentru viața eternă. Sursele documentare consolidează locul secund al dascălului în cadrul ierarhiei elitelor locale, loc devansat doar de preot, pe considerentul că „[...] după sacerdoți, sarcina sa e cea mai mare și cea mai respectabilă ce s-a dat omului de a exercita și că orice bine i s-ar face aici pe pământ, n-ar fi de ajuns spre a-i răsplăti după cum merită”¹⁸.

Viața socială a dascălului epocii se derulează pe trei dimensiuni: familia, relația cu comunitatea și relația cu elitele. Modelul dascălului ideal include o familie întemeiată pe principii, corectitudine și sentiment, context în care alegerea consoartei juca un rol foarte important. Dincolo de așteptările societății de la dascălul însuși, există un set de așteptări și de la soția acestuia, care trebuie să țină casa în mod exemplar, în curățenie și ordine, să-l poarte pe dascăl îngrijit și cu veșminte adecvate, să fie pricepută în treburile casnice, să gătească bine și să îngrijească grădina de legume și de flori, câștigându-și astfel respectul celorlalte femei din comunitate, respect care se va răstrânge atât asupra dascălului, cât și asupra școlii de care acesta se ocupă. La rândul ei, soția dascălului reprezintă o sursă de informații și de învățătură pentru toate femeile satului, „sărmane țărânci” care se adună în jurul ei, apreciindu-i priceperea și cerându-i sfaturi despre economia casei.

Ca atare, în alegerea soției, dascălul are o misiune foarte grea, căci această alegere trebuie făcută pe baza unor principii morale, ridicându-se deasupra aspirațiilor mărunte, de ordin material, care stăteau de multe ori la baza încheierii căsnicilor vremii: „Acea pe care o va alege de consoarta vieții sale să nu o caute numai cu ochi trupești și cu inimă iubitoare de interes, ci mai cu seamă cu ochi sufletești să o privească, să cugete că cu dânsa are a păși în lume și a vieții amândoi după caracterul unui dascăl. [...] În timpul modern sunt convins că avem destule româncuțe crescute după cerința timpului, și dascălii nu vor fi constrânși a lua pe fata lui badea Ivan pentru că are niște taleri la grumaz sau e din satul unde voiește mirele de dascăl a se încuiba prin influența lui badea Ivan care e neam cu popa, cu judele și e bogătanul cel dintâi în sat”¹⁹.

Modelul dascălului ideal, așa cum se conturează în presa vremii, include unele aspirații de ordin național, legate de construirea unei elite românești, bine educate, care să ridice întreaga comunitate românească din Transilvania la un alt statut politico-economic. Soția dascălului are un rol bine definit în cadrul acestui efort, de buna sa alegere depinzând mult mai multe lucruri decât fericirea conjugală: „Dacă consoarta dascălului are parte de creștere modernă, tot așa se va strădui să-și crească fiii și fiicele, ba încă mai sus și de multe ori ea e cauza

¹⁷Idem, nr. 48/1862, p. 384.

¹⁸Idem, nr. 19/1864, p. 194.

¹⁹Idem, nr. 49-50/1862, p. 394.

că dascălii cresc din fiii lor avocați, medici, tehnici, teologi etc., prin urmare, cât folos are națiunea întreagă dacă dascălii se căsătoresc bine”²⁰.

Făcând parte din elita locală, dascălii se confruntau cu așteptarea ca din familiile lor să se ridice noi membri ai categoriilor elitare românești, atât la nivel local, cât și național, iar între îndatoririle lor se număra și cultivarea bunelor relații cu elitele existente, în scopul consolidării prestigiului funcției lor: *„Dascălii sunt datori și pentru vaza funcției lor, dar și pentru perfecționarea lor, a-și câștiga intrarea în casele mai mari și mai nobile decât ale lor și a-și câștiga prețuirea lor și familiei lor. Știința, dexteritatea, purtarea solidă și caracterul nepătat îi vor ajuta să dobândească aceasta. Acestea toate se pot câștiga prin studiu”*. Studiul este, așadar, instrumentul lor de bază în câștigarea și consolidarea prestigiului social. Dascălul este dator să studieze tot timpul, adăugând cunoștințelor sale didactice, metodice și pedagogice, pe cele de istorie, geografie și limbi moderne, îmbinate cu o bună informare privind evenimentele vremii, pe baza lecturii constante a ziarelor. Dincolo de componenta intelectuală a comportamentului dascălilor în societățile mai înalte, calitățile care îi recomandă în societate sunt reverența față de superiorii lor ecleziastici sau laici, respectul pentru ierarhie și proceduri și bunele maniere dobândite prin *„studierea așa-numitelor Galantomuri”*²¹.

Un aspect foarte important în conturarea imaginii ideale a dascălului român îl constituie raporturile sale cu comunitatea în mijlocul căreia își desfășoară activitatea. Sunt dascăli care își petrec întreaga viață în aceeași școală, se încadrează profund în viața satului, se amestecă printre oamenii satului, le botează și le nașesc copiii, participă la necazurile și bucuriile comunității, dar, în același timp, au preocupări cărturărești și, de multe ori, politice²². Ca parte a elitei locale, alături de preot și jude, învățătorul era permanent în atenția sătenilor și trebuia să fie un exemplu de urmat pentru întreaga comunitate. În orice împrejurare în care interacționa cu sătenii, în școală și în afara ei, în biserică și în afara ei, la petreceri și pomeni, purtarea dascălului trebuia să fie întotdeauna exemplară din punct de vedere moral, căci doar așa puteau fi convinși părinții să-și trimită copiii la școală. În relația cu colectivitatea rurală, dascălul avea obligația să respecte o serie de reguli, care aveau menirea să-i contureze o imagine pozitivă: să-și îndeplinească atribuțiile de dascăl și cantor cu conștiinciozitate, să fie echitabil în relația cu pruncii școlari, *„asemenea purtându-se cu cei mai săraci, ca și cu cei mai avuți, cu cei mai văzuți, ca și cu cei mai de jos”*, să fie omenos și cu solitudine către toți membrii comunității și *„să se ferească de aroganța de care mulți dascăli pătimesc, să se ferească de semeție, care întunecă și cele mai bune proprietăți”*, să utilizeze cu tact și echilibru educația superioară de care beneficia, *„să ducă o viață trează și să nu cuteze a se îmbăta”*, să evite crâșmele, anturajul negativ și jocurile, *„să se*

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală (1850-1867)*, Editura Echinox, Cluj-Napoca, 1994, p. 8.

ferescă a umbla cu pipa de-a lungul ulițelor” și să fie altruist, adică „să înconjure umbra interesului propriu”²³.

Imaginea vestimentară a dascălului se cuvenea să fie una decentă și sobră, evitându-se cu orice preț ca ea să fie ostentativ de opulentă: „Pe lângă pietatea inimii să fie și cuviincios îmbrăcat și curat pregătit să pășească la orice funcțiune, mai cu seamă în biserică. Cuget că a trecut timpul în care dascălii și cantorii noștri să poarte veșminte proaste, cizme cu potcoave sau opinci, cojoc prostesc, cioareci de-ai plugarilor sau, peste vară, numai cămașă și izmene. Nici prea exagerate, dar nici prea proaste să nu fie veșmintele”²⁴. Chiar și în situația în care remunerația sa era în cumpănă, din cauza reticenței sau a sărăciei poporului de credincioși, dascălul nu trebuia să abdice de la demnitatea sa, căutându-și singur plata, mergând din ușă în ușă. Așadar, comportamentul său trebuia să rămână, în orice condiții, un etalon al moralității sociale: „Față de popor să aibă purtare solidă și pașnică, să nu se certe și să nu umble princare ca să-și scoată plata, fiind dator parohului și a protopopului de a i-o mijloci, dacă nu și-o capătă; pe toți să-i întâmpine cu blândețe și omenie...”²⁵.

Dascălul ideal, așa cum a fost descris în rândurile de mai sus, era, însă, un model greu de atins, fiind construit la nivel ideatic, în afara constrângerilor și condiționărilor realității, de care dascălii obișnuiți, despre care relatează documentele epocii, nu puteau face abstracție. Paleta reprezentărilor culese din documentele de arhivă ilustrează atât apropierea de modelul ideal, cât și îndepărtarea absolută de acesta. Între cele două limite se plasa marea masă a dascălilor, oameni cu bune și cu rele, care își duc viața în anonimatul comunității pe care o servesc ani îndelungați, fără a-și câștiga, de cele mai multe ori, dreptul la posteritate prin menționarea lor în documente. Reținem, într-un prim registru imagistic, profilul dascălilor sânguincioși și morali, un model de urmat pentru întregul popor de credincioși. În 16 ianuarie 1858, vice-protopopul Țării Oașului, Alexandru Erdös, solicită Ordinariatului diecezan acordarea decretului de investitură pentru sânguinciosul și moralul dascăl din Certeze: „După ce Mihail Moroșanu, cantorele-învățător din Certeze, în stațiunea sa cea nouă, prin sânguitoarea învățătură a pruncilor, prin purtarea sa exemplară, prin adâncă onoare către parohul locului, și prin modelul bun către locuitorii comunității, pe sine foarte s-a distins, pentru aceea cu adâncă umilință mă rog Illustrității Voastre, ca pe dânsul cu investitură a-l bucura, să ne îndurați”²⁶. În 6 octombrie 1860, vice-protopopul Șomcutei Mari, Atanasiu Cotoțiu, îl recomandă pentru postul vacant al școlii comune din parohiile Mogoșești și Satulung, pe învățătorul Dimitrie Coste, pe motiv că „e bărbat cu pricepere matură și moralitate demnă”²⁷. Învățătorul Teodor Rotariu, de la școala centrală din Târgu Lăpuș (Lăpușul Unguresc), este recompensat de către Ordinariat cu suma de 50 de florini datorită „siliinței sale, zelului și modului propunerii”²⁸. În recomandarea sa din 1

²³ „Amicul Școalei”, nr. 49-50/1862, p. 395.

²⁴ Idem, nr. 48/1862, p. 385.

²⁵ Idem, nr. 28/1863, p. 229.

²⁶ ANRSJCJ-FEG, Act 389/1858, f. 1.

²⁷ Ibidem, Act 1779/1860, f. 1.

²⁸ Ibidem, Act 1781/1860, f. 1.

decembrie 1862, vice-protopopul tractului Turț, Vasiliu Anderco, îi face o caracterizare pozitivă dascălului Bartolomeu Anderco, care solicită dispunerea într-un post învățătoresc vacant: „[...] *în științele pedagogice și tipic este versat, în învățarea pruncilor are metodă bună, purtarea cu pruncii este plăcută, iar purtarea morală o are exemplară*”²⁹.

Pe de altă parte, chiar dacă într-o proporție mult mai redusă, avem de-a face și cu reprezentări în tușe negative ale deținătorilor acestei vechi și nobile profesii, căci suntem în măsură să repertoriem documentar și exemple de dascăli aflați la polul opus al sânguinței și moralității. Documentele de arhivă surprind în paginile lor atât dascăli neglijenți și indolenți în exercitarea activității didactice, cât și dascăli cuprinși de flagelul imoralității și beției.

Imaginea dascălului indiferent față de școală și violent fizic și verbal se desprinde și din relatarea parohului Chiuzei, Ioan Mureșan, care, susținut de unii dintre credincioși, dezvăluie Ordinariatului diecezan indolența și purtarea scandaloasă de care se făcea vinovat dascălului local Iosif Măierean: „[...] *învățătorul puțin spor a făcut, ceasurile școlare niciodată nu le-a ținut cum se cade, sau era în cancelaria satului să scrie sau în școală să facă contracte [...], cu pruncii în școală foarte rău se poartă, le smulge părul, îi prinde de urechi și îi lovește cu capul de tablă, are un ton foarte aspru și mutos*”. Plecând de la toate aceste considerente, preotul și credincioșii solicită forului episcopal dispunerea unui alt dascăl, întărindu-și cererea și prin faptul că însuși episcopul Ioan Alexi îi examinase pe prunci cu ocazia examenelor școlare semestriale, declarându-se profund nemulțumit de progresul școlar realizat, afirmând despre dascăl „*că nu-i vrednic de plată, că n-a făcut niciun spor cu pruncii, că nici Tatăl Nostru nu-l știu*”³⁰.

În 9 iulie 1861, numeroasa și bogata comunitate din Sângeorz cere, printr-o scrisoare sugestivă, trimisă forului episcopal, un dascăl abil și competent în locul celui aflat în funcție, care era lipsit cu totul de metodă și simț didactic: „*De la înființarea școlii triviale de aici, până la venirea domnului dascăl Isac Născuțiu, dânsa a gustat o viață sănătoasă, dând cele mai bune și dulci fructe spre multă îndestulare și bucurie a noastră, pentru că de la înființarea ei și până la venirea numitului dascăl, necurmat am avut dascăli cu energie și foarte străduitori, de tot omul a cunoscut propășirea pruncilor la cultură și învățătură, iar acum, văzând oamenii, că dascălul Născuțiu nu are energia și nici sânguința și poate nici nu e înzestrat cu știința trebuincioasă care se cuvine unui dascăl, de niciun examen nu a fost urmat de vreun rezultat îndestulător sau vreo mângâiere și așa pruncii școlari numai în zadar și-au petrecut zilele în școală, din care cauză părinții pruncilor și-au pierdut tot simțul și voia de a-și mai da pruncii la școală*”³¹.

Dacă din punct de vedere profesional neglijența și indolența sunt păcate de neiertat pentru un dascăl, din punct de vedere moral există învățători care alunecă în patima beției și a comportamentului violent, hrănind, astfel, reticența comunității față de școală și aducând atingere statutului social pe care dascălul

²⁹ *Ibidem*, Act 2773/1862, f. 1 r.-v.

³⁰ *Ibidem*, Act 1907/1860. f. 1 r.-v.

³¹ *Ibidem*, Act 2026/1861, f. 4 r.

trebuia să îl aibă. Un astfel de exemplu este oferit de cantorul-învățător Mihail Bretan din parohia Cicârlăul Mare, care este acuzat, în cursul anului 1856, de către Oficiul locotenențial de Oradea în mai multe spețe: se ceartă des cu parohul local Ștefan Boroșiu, nu se supune reglementărilor școlare și își neglijează îndatoririle de dascăl și de cantor. Ca atare, autoritățile politice vor solicita Ordinariatului diecezan transferul lui într-un alt post dascălesc. Cazul va fi instrumentat de protopopul Ștefan Biltiu (viitorul canonic gherlean), care, în raportul întocmit cu privire la moralitatea cantorului-învățător, afirmă că „[...] e umblător în cârciumă, bețiv, certăreț, și își neglijează slujba de cantor și învățător, pruncii școlari se înstrăinează de școală, instrucția școlară e slabă, e defăimător al preotului său și propagator de rele moravuri, are o viață personală plină de scandaluri, vizitând împreună cu soțiasa crâșmele”. Concluziile raportului protopopesesc menționează faptul că Mihail Bretan nu era vrednic să îndeplinească funcția de cantor-învățător în această parohie, el fiind, prin urmare, demis și înlocuit cu un învățător interimar, în persoana lui Ioan Pop. În sprijinul afirmațiilor protopopești vin și relatările preotului local, Ștefan Boroșiu, care îl acuză pe cantorul-învățător de indolență crasă, imoralitate, nesupunere, lipsă de pietate și, chiar, blasfemie, căci „[...]suduiește Raiul, înstrăinează copiii de la învățătură, la vecernie i-a adus pe prunci departe de sat și i-a îmbătat cu horincă, îi ațâță pe poporeni împotriva preotului, zicând că e preot numai pe jumătate, umblă în cârciumi și bea, se bate cu poporeni, și își neglijează funcția de cantor, este scandalagiu și împreună cu femeia lui frecventează cârciumile”. Martorii chestionați de protopop în timpul anchetei vor confirma acuzele aduse de preot, arătând că numitul cantor-învățător frecventa cârciuma, se îmbăta, nu trăia bine cu soția, cu care avea altercații în cârciumă, suduia și se bătea în crâșmă cu oamenii, în timpul orelor didactice mergea la crâșmă, după care îi bătea pe prunci, îl vorbea de rău pe preot, pe care îl considera demn doar de a fi porcarul satului, și se bătea cu curatoarele școlii³².

Apetența unora dintre dascăli pentru consumul de băuturi alcoolice reiese și din alte surse documentare. Astfel, în 25 iulie 1857, Pretura din Gherla trimite o scrisoare Ordinariatului episcopal arătând că învățătorul din Tăușeni, Filimon Moldovan, „e mai mult beat”. În 31 august 1857, administratorul protopopial al tractului Sic, George Tecariu, scrie episcopului Ioan Alexi că a cercetat delatiunea Preturii și comandantului postului de jandarmi din Sic la adresa învățătorului Filimon Moldovan, acuzat de fapte scandaloase. Raportul administratorului protopopial arată că învățătorul „umblă în cârciumi și e bețiv, scandalizând poporul”. Soluția propusă era revocarea bătrânului dascăl din funcțiile de învățător și cantor. În data de 6 octombrie 1857 Consistoriul gherlean îl însărcinează pe administratorul protopopial „[...] ca pe numitul cantore-învățător să-l admonesteze, cum că de nu se va lăsa de băutură și nu-și va îndrepta purtarea sa, atunci, precum de oficiul învățătoriei, așa și de a cantoriei pe veci se va lipsi”³³.

³² Ibidem, Act 489/1856, ff. 1-22.

³³ Ibidem, Act 1611/1857, ff. 1-3.

În 24 septembrie 1860, parohul Ciopului, Vasile Moise, solicită forului episcopal să ia măsuri împotriva dascălului local pentru viața sa imorală și scandaloasă care i-a adus inclusiv zile de arest din partea Preturii din Bonțida: „Învățătorul Toma luga, venind în parohia Ciopului, cu cea mai rea purtare imorală și scandaloasă și-a documentat inabilitatea de a mai putea fi învățător, căci nu-i destul că e un tânăr foarte bețiv, ziua și noaptea răcnește pe ulițe și se bate prin crâșme ca un tâlhar, cu toți cei mai fără de lege, doar blasfemii Dumnezeiești și alte groznicii se aud din gura lui”³⁴. Este cât se poate de clar că acești învățători cu o purtare morală îndoielnică aduceau atingere statutului social al meseriei de dascăl și nu încurajau deloc coagularea eforturilor comunității rurale în direcția asigurării progresului școlar.

În concluzie, meseria de dascăl se înscrie în șirul profesiilor nobile și parcursul ei social este marcat de transformarea modelului ideal al dascălului în funcție de particularitățile epocii în care se plasează. Există, totuși, un set de competențe și însușiri care străbat timpul și rămân aceleași de-a lungul istoriei, formând esența dascălului ideal, între care se disting dedicarea față de meserie, iubirea față de copii, respectul față de reguli, proceduri și superiori, înalta ținută morală, comportamentul cumpătat și corect, integrarea în comunitate și studiul permanent. În contextul istorico-social al Transilvaniei secolului al XIX-lea școala era strâns legată de Biserică și dascălul era dator cu respectul convenit parohului și canoanelor religioase. În această perioadă rolul dăscălimii era unul mult mai amplu decât simpla predare a scrisului și cititului, de prestația lor profesională depinzând translația națiunii române de la mentalitatea foștilor iobagi către cea a omului liber, conștient de propria sa personalitate individuală și colectivă. Dascălii vremii erau oameni simpli, cu un nivel mai înalt de educație în raport cu masa poporului, confruntându-se însă cu dificultățile vieții de zi cu zi în aspirația lor către modelul învățătorului ideal, pe care documentele și presa epocii îl descriu în culori pitorești.

³⁴*Ibidem*, Act 1694/1860, f. 1.

Din istoria pelerinajului românesc transilvan (sec. XX-prezent): aspecte antropologice, sociologice si religioase

Ioana Cosmina Bolba

The Pilgrimage of Romanian Transylvania (sec. XX-present): anthropological, sociological and religious aspects

Abstract

Travel to sacred places has been one of the constant concerns of humanity, though an exact periodization is not known, it is known only that passion for mystical journeys worried many nations, through the perception of divinity and relationship between man and divinity. The author insists over contemporary romanian pilgrimage, highlighting the strong, spiritual and social valences. Whatever the worship origin, what Orthodox, Greek Catholic and Roman Catholic pilgrims have in common, is the pursuit of absolute, need of a miracle and spiritual retrieval in a frame considered sacred. Beyond commercial and marketing aspects of pilgrimage (publicized by the media), the human need of a miracle is an essential component of social-religious phenomenon. Pilgrimage becomes through its religious and anthropological components a social factor which transposes human nature into a divine one.

Cuvinte cheie: pelerinaj, locuri sfinte, aspirația spre absolut

Key words: pilgrimage, sacred places, the pursuit of absolute

Călătoriile spre locurile sacre au fost una din preocupările constante ale omenirii, deși o periodizare exactă nu se cunoaște, se știe doar că, pasiunea pentru călătoriile mistice a frământat multe popoare, prin percepția despre divinitate și relația om-divinitate. Premisa de la care se pornește în pelerinaj este legată fie de anumite locuri (de ex. Țara Sfântă, Muntele Athos) sau aspecte ce țin de sfințenie (moaște) și arta religioasă (icoane făcătoare de minuni). Faima acestora au atras pelerini creând astfel un fenomen social complex, în care scopul călătoriei să fie unul spiritual, duhovnicesc bazat pe o credință vie, autentică.

Componentă a antropologiei religioase, pelerinajul e o cale de acces spre divinitate, în care omul întâlnește divinul pe „Cărarea Împărăției” pentru a aspira la viața veșnică și la mântuire. Cultul creștin în general are ca și latură distinctă chemarea spre nemurire, spre împărtășirea cu Tainele Sfinte în vederea dobândirii mântuirii.¹ Cuvântul *pelerin*² („peregrinus” din latină) a suferit în timp niște mutații semantice datorate probabil fluctuațiilor istorice și geografice: din „ străin” în „ călător”, apoi „ pelerin” desemnând doar acea persoană care călătorește în scop religios spre anumite locuri considerate sfinte.

¹ Într-o accepțiune mai largă, teologică, pelerinajul este drumul spre veșnicie de la viață la moarte, creștinul fiind un permanent „ pelerin” în timpul vieții sale pământești.

² DEX, ed. II, București, 1998. În limba română, cuvântul *pelerinaj* este un neologism de secol XIX, de origine franceză. Până la acea dată s-a folosit termenul hagi, ce provine din turcescul hagi, care desemna pe creștinul sau musulmanul care a fost în hagiâlăc, în călătorie la locurile sfinte.

Mănăstirile și rolul lor în pelerinaj

„ Mănăstirea este tinda Raiului, casa lui Dumnezeu, poarta cerului, locul împlinirilor, cerul cel de pe pământ și locul în care se arată iubirea lui Dumnezeu.”³

Istoria creștinismului nu ar fi completă fără locașurile sale de cult în care fiecare persoană se regăsește pe sine ființial, spiritual și moral, își caută sensul, Creatorul și desăvârșirea morală. Pentru ca deplinătatea actului spiritual să fie conformă cu preceptele creștine „ fiți, dar voi , desăvârșiți precum Tatăl vostru cel ceresc desăvârșit este” (Matei 5, 48) Biserica a construit de-a lungului timpului locașuri de cult, concretizându-se în : biserici, mănăstiri, schituri, chilii. Edictul de la Milan din 312.d. Hr. prin care împăratul Constantin cel Mare a legalizat creștinismul ca religie oficială a dat posibilitatea creștinilor să își exercite manifestările religioase în spații special amenajate. Astfel, s-a dezvoltat în timp (și până astăzi) locașuri de cult de o frumusețe arhitecturală deosebită. De la catacombe la catedrale impozante, istoria creștinismului ne-a lăsat o parte din frumusețile trăirii spirituale în mănăstirile ce lasă loc retragerii lumești pentru ca fiecare dintre noi să ne înălțăm spiritual și duhovnicește. Considerat de mari teologi și monahi ca fiind „ a doua creație a lumii”⁴, creștinismul adună în jurul său oameni care prin experiențele lor religioase reliefează specificul iubirii creștine ce se regăsește în „ forma sa cea mai înaltă care este agape sau comuniunea”⁵. În acest sens, biserica creștină are datoria de a aduna laolaltă bogatul cu săracul, intelectualul cu omul simplu, sluga cu stăpânul, viața cu veșnicia. Pentru că, „ misiunea bisericii este de a crea în fiecare membru al ei convingerea că starea normală a personalității omenești o constituie nemurirea și veșnicia, iar nu temporalitatea și moartea, și că omul este un călător care prin moarte și temporalitatea înaintează spre nemurire și spre veșnicie”⁶. Întemeiat la Cincizecime sau sărbătoarea Rusaliilor, creștinismul se răspândește prin predica apostolilor , după îndemnul Mântuitorului de a învăța și boteza „ toate neamurile” (Matei 28, 19). În acest fel, noua religie a lumii atinge și teritoriul de la sudul Dunării prin persoana Sfântului Apostol Andrei. Așa se face că, „ noi suntem români pentru că am devenit creștini, și am devenit creștini pentru că am fost români”⁷. Apariția locașurilor de cult au atras de-a lungul timpului numeroși pelerini, turiști, călători dornici de a lua contact cu viața monahală, ritualurile sau pur și simplu pentru o revigorare spirituală.

Apărut în pustia Egiptului, undeva prin secolul IV. d.Hr., monahismul creștin vine ca o alternativă a vieții religioase laice. Persecuțiile creștine au zdruncinat destul de mult timp viața creștinilor din primele veacuri, iar libertatea credinței lor pusă în valoare de împăratul Constantin cel Mare au determinat pe mulți dintre ei să aleagă calea retragerii, a ascezei și a meditației religioase mai profunde. În felul acesta, au apărut treptat inițiatorii și întemeietorii monahismului creștin ca prefigurare a vieții

³ Teofil Părăian în <http://citadeortodoxe.ro/citate-monahism>

⁴ Ieromonah Arsenie Boca, *Cărarea Împărăției*, Editura Sfintei Episcopii Ortodoxe a Aradului, 2003, p. 132.

⁵ Sandu Frunză, *Iubirea și transcendența*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999, p. 43.

⁶ Sf. Iustin Popovici, *Omul și dumnezeul-om. Abisurile și culmile filozofiei*. Ed. Sophia, București, pg.93.

⁷ Prof. Dr. Emilian Popescu, *Organizarea ecleziastică a provinciei Scythia Minor în secolele IV-VI*, în „Studii Teologice” (în continuare ST), 1980, nr. 7-8, p. 590-605.

spirituale veșnice. Sfântul Pahomie cel Mare, Sfântul Antonie cel Mare, Sfântul Vasile cel Mare- acești eremiți considerați a fi întemeietorii monahismului răsăritean au trasat reguli de viață ascetică, rânduieli și canoane necesare unui mod auster existențial. Din Egipt în Orientul Mijlociu, monahismul ajunge și în Europa ca o trăsătură importantă a vieții creștine. Amploarea cu care acesta a luat avânt, a făcut ca de-a lungul timpului numeroase vestigii să poarte amprenta specific acestui mod de viață religios. Ne referim la mănăstiri ⁸, schituri, biserici, catedrale, chilii de o arhitectura aparte creând astfel, diferite forme și stiluri arhitecturale, culturale, adevărate vestigii de o frumusețe remarcabilă ce atrag an de an pelerini, călători, turiști. Așa se face că, pelerinajul devine o hierofanie ce conferă acestor locuri o „încărcătură luminoasă destul de puternică pentru ca credincioșii să pornească într-acolo”⁹. Ieșirea din catacombe a creștinismului a adus și pe teritoriul țării noastre suficiente personalități religioase creștine. De altfel, monahismul a fost strâns legat de geneza poporului român format creștin încă de la începuturile sale. Spațiul românesc cunoaște astfel un destin unic în Ortodoxie, o prezență masivă de tip isihast, ce va răspândi prin călugării, pustnicii sau eremiții săi un mod de viață auster, pătruns însă de autenticitatea unei trăiri spirituale creștine. Monahismul are ca punct central mistică hristocentrică, o „expresie palpabilă și dinamică a adevăratei antropologii creștine”, un fel de nucleu duhovnicesc. Fără el, ortodoxia își falsifică esența ¹⁰ Organizatorul vieții monahale românești este considerat a fi Sfântul Nicodim de la Tismana, cel care a revigorat viața spirituală românească.

Secolul XX aduce cu el o dezvoltare amplă a pelerinajului, devenit între timp un adevărat fenomen social cu implicații religioase, sociale, antropologice și sociologice, în ciuda faptului că , biserica scade oarecum ca factor social determinant. Schimbările sociale și culturale guvernate de clasa politică conducătoare determină în mod paradoxal, atracția pentru pelerinaje: „creșterea dramatică a interesului față de pelerinajele religioase, cât și participarea la pelerinaje în ultimul sfert de secol reflectă o schimbare majoră în cadrul comunităților”.¹¹ Odată cu ridicarea Bisericii Ortodoxe Române la rangul de Patriarhie¹², viața religioasă de pe teritoriul țării noastre a căpătat o dimensiune socială mai amplă, deși, ulterior, prin regimul comunist biserica a avut parte de multe prigoane, conflicte și chiar distrugeri masive de locașuri de cult. În ciuda opoziției clare a clasei politice conducătoare , biserica găsește resurse să rămână vie, să-și păstreze nealterată autenticitatea dogmei, să transmită mesajul hristic în toate formele existențiale posibile: de la amvonul unei biserici până la celulele închisorilor ce au dat mărturie despre taina bisericii: „ în focul prigonirii lumea se curăță și se întoarce la Hristos. Biserica în comunism pare nimicită, dar în intensitate este uriașă, în vreme ce creștinătatea

⁸ „Mănăstirea este comunitatea monahală formată dintr-un număr de călugări (sau călugărițe), la care se adaugă frații (sau surorile) care se pregătesc pentru călugărie. Este condusă de un stareț (sau stareță), ajutat de un consiliu duhovnicesc. Mănăstirile mai mici poartă numele de *schituri*, așezările monahale dependente de o mănăstire mai mare poartă numele de *metocuri*.” (Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, Editura Basilica, 2013).

⁹ Jean Baechler în *Tratat de Sociologie*, (coord. Raymond Boudon), Ed. Humanitas, 1997, p. 491.

¹⁰ P.S. Irineu, *Monahismul –chivotul neamului românesc*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2013, p.6

¹¹ William H. Swatos jr., *The History of Meaning*, în *History, Time, Meaning and Memory: Ideas for the Sociology of Religion*, Brill, vol.20, Leiden, 2011, p.61.

¹² Actul a fost făcut pe 4 februarie 1925, iar pe 1 noiembrie al aceluiași an, Miron Cristea a fost numit primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române.

Occidentală e impunătoare pe dinafară, dar formală și căldicică în fond. Suferința este cumplită, însă dincolo de aspectul ei văzut are un rol duhovnicesc: redeschide spre sfințenie sufletele oamenilor.”¹³ Prigoana comunistă care a dăruit biserici și mănăstiri, a închis școli de teologie, preoți, monahii și slujitori a întâmpinat un „zid de rezistență” în persoana unor oameni care au știut să „ridice” moralul și credința străbună la un nivel înalt de trăire. Astfel, unele locașuri de cult au devenit adevărate centre de permanență religioasă, de renaștere spirituală și de cultură. Putem spune că, „pelerinajul” temnițelor comuniste, a adus mai mulți pelerini pe Căraia Împărăției. „Sfinții închisorilor” au fost pentru poporul român simbolul suprem al libertății religioase, al Cuvântului dumnezeiesc ce nu a putut fi încătușat.

Aspecte sociologice, antropologice și religioase în pelerinaj

Pelerinajul nu este un aspect strict legat de dogma creștină. Vechimea lui e mult mai mare în istorie, și chiar în istoria biblică (pregătirea persoanei pentru întâlnirea cu Dumnezeu)¹⁴. În vederea realizării acestuia sunt necesare niște etape: decizia de a pleca, destinația, modul de desfășurare, așteptările și întoarcerea acasă. O analiză pertinentă făcută de sociologii români împarte pelerinajele în mai multe criterii: în funcție de numărul de persoane (individual/familial, microgrupuri/macrogrupuri) după locul de destinație (pelerinaje permanente/periodice), după motivații sau după mijloacele de transport.¹⁵ Am putea vorbi și despre pelerinaje spontane, declanșate de motivații personale stringente¹⁶ ce nădăjduiesc nevoia unui miracol.

Biserica Ortodoxă Română a avut încă din secolul trecut parte de aceste fenomene sociale religioase, deși persecuția comunistă a fost la putere. Mascat sau nu, pelerinajul secolului XX a transmis mai departe generațiilor tradiția și cultura pelerinului. Transilvania a fost una din zonele cele mai intens căutate de către credincioși în momente de cumpănă și răscruce socială. Mănăstirile de aici au fost adevărate „celule” duhovnicești de renaștere spirituală. Căutarea permanentă a lui Dumnezeu (uneori departe de casă) a dat dovadă de curaj și credință neclintită în valorile morale strămoșești. Creștinii găseau în mănăstiri nu numai un loc de reculegere spirituală, ci și, duhovnici capabili să-i îndrume, să le mângâie sufletele, să le aline durerile. Participarea la sfintele slujbe e semnul unei căutări interioare fără de care sensul vieții¹⁷ nu își legitimează statutul. Dintre mănăstirile cele mai căutate din perioada comunistă până în prezent, ne oprim la câteva considerate cele mai reprezentative prin amploarea pelerinajelor: Mănăstirea Nicula, Mănăstirea Sâmbăta de Sus și Mănăstirea Prislop.

¹³ Ioan Ianolide, *Întoarcerea la Hristos. Document pentru o lume nouă*, Editura Christiana, București, 2006, p.23

¹⁴ „De la Avraam, toți credincioșii sunt pelerini, în mers prin pustie, spre Țara făgăduinței; încet, încet, ei conștientizează faptul că Hristos este cu ei și-i invită la frângerea pâinii.” (L. Vasilescu, *Pelerinajul-dimensiuni semantice și spirituale*, în „Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă Patriarhul Justinian”), 2000-2001, p.589

¹⁵ Valentin –Lucian Beloiu, *op. cit.*, p. 35-36.

¹⁶ Aspectul se referă la cauze mai mult sociale: pierderea locului de muncă, sănătate, familie, etc.

¹⁷ În creștinism sensul vieții este dat de posibilitatea mântuirii, ca act de iubire și bunăvoință divină.

Mănăstirea Nicula este un important centru de pelerinaj din Ardeal. Cunoscută ca unul dintre cele mai vechi așezăminte monahale din spațiul românesc – 1552; școală pentru „grija sufletelor și învățătura pruncilor” – 1659; centru de spiritualitate și cultură prin: Icoana făcătoare de minuni, pelerinaj și pictura pe sticlă – 1699.¹⁸ Celebră pentru Icoana Maicii Domnului pictată de preotul ortodox Luca din Iclod¹⁹, mănăstirea a atras de-a lungul timpului și până în prezent mii de pelerini adunați anual la sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului din 15 august. Mănăstire de obște cu un număr relativ de monahi²⁰ este azi un important centru spiritual, cultural și social. An de an, dealurile Niculei sunt pline de pelerini veniți de pretutindeni pentru un moment de reculegere și de speranță. Respectând vechiul ritual, pelerinii înconjoară vechea biserică de lemn, mergând în coate și genunchi. Procesiunea are loc în incinta mănăstirii când celebra Icoană făcătoare de minuni este scoasă afară.

Mănăstirea Sâmbăta de Sus este ctitoria domnitorului Constantin Brâncoveanu din Țara Făgărașului. Originile ei se pierd undeva prin secolul XVII²¹, iar de-a lungul timpului a suferit mai multe distrugerii, reconstituită ulterior cu mari eforturi²². După 1939, o dată cu instalarea noului stareț, mănăstirea va cunoaște un avânt spiritual și cultural nemaîîntâlnit până atunci: plantarea unei livezi de pomi fructiferi, refacerea clădirii bisericii și a picturilor, „iar în spre partea dinspre munte a fost construit un mic lac, cu un podeț din basme, cu bănci și ornamentări cu pietre de dimensiuni mari.”²³ Devenit spațiu al „liniștii și al libertății spiritului”²⁴, mănăstirea a atras repede credincioși de pretutindeni. Timp de trei ani, Părintele Arsenie a avut rolul de „creator de mișcare spirituală în mijlocul studenților și al tineretului român, din cea mai dramatică perioadă a istoriei poporului de pe acele meleaguri.”²⁵ Țara Făgărașului trăia prin personalitatea complexă a celui mai vestit monah o renaștere spirituală fără precedent. Încet, încet „duhovnicul Ardealului” este căutat de tot mai mulți credincioși veniți din toate colțurile țării pentru a găsi alinare, îndrumare și călăuzire duhovnicească. De asta, mănăstirea Sâmbăta devine loc de pelerinaj ce impresionează prin numărul mare al celor ce îl căutau pe Părintele, prin diversitatea categoriilor de oameni.²⁶ Pentru o mai bună organizare și promovare a rânduielilor de aici, mitropolitul Bălan venea să slujească destul de des. Miile de credincioși veniți la slujbe de peste tot făceau un spectacol impresionant de bucurie spirituală, adunați cu

¹⁸ <http://www.manastireanicula.ro/>.

¹⁹ Icoana avea să plângă timp de 26 de zile, ca o prevestire a tristelor evenimente ce vor avea loc în jurul anului 1700, atât pentru viața monahală, cât mai ales pentru întreaga Ortodoxie românească din Transilvania.

²⁰ În prezent viețuiesc aici în jur de 30 de călugări.

²¹ În jurul anului 1696, vechea biserică de lemn a fost refăcută în piatră și cărămidă de către Constantin Brâncoveanu (1688-1714), menționat în scrieri drept cel mai vechi dintre ctitorii de la mănăstirea Sâmbăta de Sus.

²² La ordinul mitropolitului Bălan, în 1939, va fi numit stareț Părintele Arsenie Boca, cel care va restaura mănăstirea din temelii.

²³ Dan Lucinescu, *Părintele Arsenie Boca, un sfânt al zilelor noastre*, Editura Siaj, București, 2009, p. 19.

²⁴ Pr. Nicolae Streza, *Mărturii despre Părintele Arsenie*, Editura Credința strămoșească, Neamț, p. 33.

²⁵ Dan Lucinescu, *op.cit.* p. 22.

²⁶ Dan Lucinescu, *op. cit.* p.32

mic cu mare în curtea mănăstirii.²⁷ Faima mănăstirii și a Părintelui Arsenie atrage atenția unor personalități marcante ale României. Fluxul de credincioși veniți la Mănăstirea Brâncoveanu devine motiv pentru organele Jandarmeriei și a Poliției pentru a-și focaliza atenția asupra acestui loc și a clerului.²⁸

Plecarea Părintelui ²⁹ Arsenie Boca din Sâmbăta de Sus a dus mai departe pelerinajul spre cealaltă mănăstire unde a fost numit stareț.

Mănăstirea Prislop este astăzi una din cele mai căutate lăcașuri de cult din România. Ctitorie a Sfântului Nicodim de la Tismana³⁰, mănăstirea trece de-a lungul istoriei prin diferite „mutații” și transformări³¹ ce țin de administrație și de cult. Aflată într-o stare jalnică, mitropolitul Bălan aduce la mănăstire pe ieromonahul Arsenie Boca, cel care restaurase mănăstirea brâncovenească de la Sâmbăta de Sus³². La scurt timp după venirea sa în mănăstire, populația din satele și comunele învecinate au început să-l caute atrași de faima sa de „sfânt”. Autoritățile se sesizează din nou asupra lui, continuând să-l supravegheze permanent.³³ Faima pe care a dobândit-o la Sâmbăta de Sus de duhovnic înzestrat cu capacități extraordinare, atrage mii de credincioși la Prislop. Evlavia lor față de un sfânt în viață nu este altceva decât „expresia dragostei lor față de Dumnezeu și sfinții Lui și a recunoștinței de a se fi învrednicit să fie contemporani sfântului.”³⁴ Minunile săvârșite de acest călugăr în timpul vieții, clarviziunea de care a dat dovadă, înțelegerea extraordinară a firii umane și îndrumările au declanșat pe deoparte invidia și suspiciunile regimului comunist, iar pe de altă parte, admirația și devotamentul credincioșilor care l-au urmat pe Părintele peste tot unde a fost. Purtat prin temnițele comuniste, interzis să mai slujească, „pelerinul” printre pelerini, moare la 28 noiembrie 1989³⁵. Mormântul său a devenit azi cel mai căutat loc de priveghere spirituală și de speranță. Nevoia de miracol la mormântul său din poienița Prislopului atrage mii de pelerini anual. Considerat cel mai mare pelerinaj din România la ora actuală, dezbătut de mass-

²⁷ Prin intermediul ziarului „Telegraful român”, Mitropolia de la Sibiu anunța credincioșii de programul slujbelor din mănăstire (maslu, spovedanie). Pelerinii veniți de departe puteau beneficia de adăpost și lucruri necesare puse la dispoziție de parohiile învecinate. Clerul din protopopiatele Făgăraș, Avrig și Olt lua de multe parte la pelerinaj.

²⁸ George Enache, Adrian Nicolae Petcu, *Părintele Arsenie Boca în atenția poliției politice din România*, Galați, Editura Partener, 2009, p.17

²⁹ Considerat de regimul comunist ca fiind element incomod pentru gândirea ateistă, Părintele este scos din mănăstire la ordinul organelor de Securitate și cu acordul Bisericii.

³⁰ Mănăstirea a fost ridicată undeva în a doua jumătate a secolului al IV-lea, la 13 km de Hațeg, într-o poieniță. Domnița Zamfira, fiica domnitorului Moise Vodă Basarab din București este considerată a doua ctitoră după Sfântul Nicodim datorită implicării personale în restaurarea acestui locaș de cult.

³¹ Alungarea abuzivă a călugărilor ortodocși și instaurarea călugărilor greco-catolici (1762) a fost una din consecințele politice și religioase ale vremii. Din 1948, mănăstirea redevine ortodoxă și este restaurată de către viețuitorii de aici în frunte cu Părintele Arsenie Boca.

³² Licențiat în Teologie și absolvent al Academiei de Arte Frumoase din București, noul stareț începe imediat restaurarea mănăstirii și înfrumusețarea locului, ajutat, se pare, de fratele Nicolae Zaharia de la mănăstirea Sâmbăta de Sus.

³³ Valentin –Lucian Beloiu în *op.cit.*, consemnează un raport al Securității din septembrie 1949: „Arsenie Boca este considerat un om extraordinar, adică înaintevăzător și chiar făcător de minuni” în Dosar I-2637, vol. 3, *Arsenie Boca Pictorul*, Arhivele CNSAS, p.5.

³⁴ Daniil Stoenescu, *Arhanghelul de la Prislop*, Vârșeț, p. 7

³⁵ Circumstanțele morții sale lasă și azi loc de interpretări mai mult sau mai puțin credibile. Cert este că, după o lungă agonie, se sfârșește la Schitul Maicilor de la Sinaia.

media între legendă și mit, căutat de creștinii de pretutindeni³⁶, fenomenul religios și social format în ultimii ani atrage ample dezbateri religioase, sociale și mediatice. „Evlavia poporului față de un sfânt este totodată și expresia speranțelor pe care credincioșii și le pun în alesul și omul lui Dumnezeu și a legăturii puternice dintre credincioși și sfânt, legătură ce trece dincolo de hotarele mormântului.”³⁷

Pelerinajul romano-catolic din Transilvania.

Șumuleu-Ciuc

Biserica romano-catolică din Transilvania are ca reprezentant de seamă în pelerinajul religios, dimensiunea uluitoare a fenomenului în sine de la Șumuleu-Ciuc, județul Harghita.³⁸

Începuturile pelerinajului trebuie căutate în secolul al XV-lea, când papa Eugeniu al IV-lea aprobă în anul 1444 un pelerinaj de donație pentru terminarea bisericii în construcție. Mai târziu s-a datorat statuii făcătoare de minuni, care a înzestrat pe secuii din zonă cu forță și curaj, reușind să învingă de Rusaliile anului 1567 oastea protestantă a lui Sigismund. În prezent a devenit sărbătoarea maghiarimii de pretutindeni. În sâmbăta de Rusalii vin pelerinii din toate colțurile lumii.

Pentru secuii catolici care trăiesc în zona vestică a Carpaților Orientali mănăstirea franciscană de la Șumuleu-Ciuc este un centru religios aproximativ din secolul al 15-lea. De la sfârșitul secolului al 17-lea până la mijlocul secolului al 19-lea pelerinii care veneau la acest locaș de cult erau originari din Secuime respectiv din Moldova (populația romano-catolică a ceangăilor). Lărgirea sferei de atracție a locului sfânt s-a produs începând din a doua jumătate a secolului al 19-lea. După interzicerea în 1949 a pelerinajului de către autoritățile comuniste (din considerente naționaliste) – și restrângerea lui timp de 40 de ani –, în cursul anilor 1990 a avut loc o adevărată renaștere. În această perioadă sfera de atracție cuprinde cca. 100 de localități din zona tradițională, la care se adaugă alte 50 de localități din România, 100 din Ungaria și 50 din alte teritorii locuite de maghiari, situate fie în bazinul carpatin, fie în alte țări europene sau de peste ocean. Lărgirea sferei de atracție implică faptul că de o vreme Șumuleu-Ciuc este considerat un loc de cult național.³⁹

Drumul pelerinilor poate dura câteva ore sau mai multe zile, în funcție de locul de unde pleacă fiecare grup. Important este să ajungă la Șumuleu Ciuc în vinerea Rusaliilor, considerând ca moment important al pelerinajului întâlnirea cu Duhul Sfânt, dătător de putere, înțelepciune și sănătate. Pentru a beneficia de aceste daruri pelerinii trebuie să respecte timpul și spațiul sacru în care Duhul Sfânt se va manifesta. La acest pelerinaj participă, în primul rând, membri comunităților romano-catolice - femei, bărbați și copii - dar și membri aparținând altor confesiuni, fără discriminare socială, politică, confesională sau culturală. În prezent , numărul

³⁶ Parastasul Părintelui atrage anual zeci de mii de pelerini de peste tot. Canonizarea lui este încă în fază incipientă.

³⁷ Daniil Stoenescu, *op. cit.*, p. 7.

³⁸ La Mănăstirea Franciscană din Șumuleu Ciuc și pe traseul marcat de capelele de cult din vecinătatea mănăstirii, se adună, în primul rând membri ai comunităților romano-catolice din Transilvania și Moldova dar și credincioși catolici de peste hotare și persoane de alte confesiuni.

³⁹ <http://referinte.transindex.ro/enciclopedie/mobil/articoletematice>.

participanților este între 100 - 150 000 de persoane; datorită publicității și mass-mediei, numărul acestora este în creștere.

Pelerinajul greco-catolic din Transilvania

Biserica greco-catolică din Transilvania se remarcă prin păstrarea memoriei clericilor și a credincioșilor martiri din perioada comunistă. O istorie zbuciumată de conflicte și prigoniri a dat naștere unor martiri de seamă, reprezentativi nu numai pentru cult, cât și pentru istoria neamului românesc. Cel mai amplu pelerinaj cunoscut este cel de la Sighet- Cimitirul Săracilor. Aici se strâng în fiecare an, în luna Mai, mii de creștini greco-catolici pentru a se ruga împreună, pentru a comemora pe cei dispăruți în urma prigoanei comuniste.⁴⁰ Pentru că, martiriul este un sacrificiu personal, acest act arbitrar ales, și nu impus, situează omul pe scara sacră a jertfei. Sacrificiul martirilor este un act religios „care nu se poate îndeplini decât într-un mediu religios și prin intermediul agenților esențialmente religioși.”⁴¹ La acest pelerinaj participă atât clerici greco-catolici, cât și romano-catolici, alături de credincioșii adunați de pretutindeni. Agapa creștină este oferită tuturor pelerinilor de către maramureșenii din zonă.

Concluzii

Pelerinajul românesc contemporan are puternice valențe spirituale și sociale deopotrivă. Indiferent de proveniența cultică, pelerinul ortodox, cu cel greco-catolic și cu cel romano-catolic au în comun aspirația spre absolut, nevoia de miracol, regăsirea spirituală într-un cadru considerat sacru. Dacă viața unui sfânt este „tainică lucrare neîntreruptă a lui Dumnezeu în el, evlavia credincioșilor este semnul extinderii și rodirii acestei lucrări harice între oameni.”⁴²

Dincolo de aspectele comerciale și de marketing ale pelerinajului (intens mediatizate de mass-media), nevoia omului de miracol este o componentă esențială a acestui fenomen socio-religios. Percepția trăirii religioase în pelerinaj poate fi un barometru ce indică niște schimbări spirituale.⁴³ Pelerinajul devine prin componenta lui antropologică și religioasă un factor social ce transpune natura umană în cea divină. Societatea actuală măcinată de angoase și schimbări determină ca oamenii să-și caute refugiul în credință și în nevoia de Absolut. Pelerinajul devine astfel, un fel de terapie colectivă, „care are puterea de a vindeca, atât la nivel uman, cât și social, neputând să fie decât benefic societății contemporane.”⁴⁴ Pe Căderea Împărăției se întâlnește bogatul cu săracul, ascetul cu scepticul, copilul cu bătrânul, femeia cu bărbatul pentru a deveni pelerini în veșnicie.

⁴⁰ Pelerinajul tradițional se desfășoară de la poarta închisorii din Sighet până la Cimitirul Săracilor într-o procesiune solemnă. Rugăciunile sunt însoțite de ritualuri și celebrate într-o atmosferă religioasă profundă.

⁴¹ Marcel Mauss, *Eseu despre natura și funcția sacrificiului*, Iași, Editura Polirom, 1997, p. 63.

⁴² Daniil Stoenescu, *op.cit.*, p.7

⁴³ Valentin-Lucian Beloiu, *op. cit.*, p. 18.

⁴⁴ Valentin-Lucian Beloiu, *op.cit.*, p. 17.

Despărțământul Deva al ASTREI (1873-1948)

Ioachim LAZĂR

Deva Branch affiliated to ASTRA (1873-1948)

Abstract

Deva Branch of ASTRA was established on 24th February 1873. The first committee of the branch was formed by Ioan Papiu, Alexiu Olariu, Ioan Candrea, George Nicoară, Avram Păcurariu, George Nandra and Iuliu Bardoși. The General meeting of ASTRA scheduled for the summer of 1873 was postponed because of an epidemic, for the following year. The meeting took place between 10-11 August 1874 gathering together the whole intellectual elite of Hunedoara county. The meeting was opened by the president of ASTRA, Ladislau Vasile Pop. The meeting of Deva was a great public success numerous people of Hunedoara becoming members of ASTRA. During the 75 years of existence, there were organized two more meetings between 1899 and 1932. The leaders of the branch were selected among the most famous intellectuals and we mention here Ioan Papiu, Francisc Hossu-Longin, Virgil Olariu, Ioan Dobre etc

Cuvinte cheie: Deva, despărțământ, Ioan Candrea, ASTRA, elită intelectuală

Key words: Deva, Branch, Ioan Candrea, ASTRA, intellectual elite

Înființarea despărțămintelor hunedorene ale ASTREI se amână până în anul 1873. La 8 aprilie 1873, Direcțiunea despărțământului cercual al Devei (VI) trimitea Comitetului ASTREI „protocolul adunării cercuale constituante, ținută la Deva, în 24 februarie, a.c.”¹. În protocolul adunării se menționează că „s-au înscris mai mulți membri ordinari noi; s-a ales subcomitetul despărțământului și s-a ținut cu această ocazie o disertațiune intitulată «Despre mijloacele progresării poporului român», compusă de Teodor Petrișor, profesor preparandial substituit și citită în adunare de către preparandul Vasile Onegașiu»².

Foto 1 — Biserica ortodoxă din Deva

¹ *Transilvania*, VI, nr. 9, 1 mai 1873, p. 105.

² *Ibidem*.

Din primul subcomitet al Despărțământului Deva al ASTREI făceau parte: Ioan Papiu, protopop (director) și Alexiu Olariu, Ioan Candrea, Georgie Nicoară, Avram Păcurariu, George Nandra și Iuliu Bardoși, membri³. Comitetul ASTREI din Sibiu comunica direcțiunii despărțământului din Deva că ia cu plăcere spre știință toate acestea și cere conducerii despărțământului din Deva să îndeplinească următoarele:

- „Diplomele pentru noii membri ordinari se vor expedia îndată ce conform paragrafului 6 din statute se vor administra taxele prescrise.
- Membrii subcomitetului se aprobă.
- Domnul autor al disertațiunii sus menționate, să se poftască a trimite operatul său cel interesant spre publicare în foaia asociațiunii”⁴.

După adunarea de constituire directorul Ioan Papiu inițiază o serie de acțiuni pentru înființarea agenturilor. La 27 mai 1873, membrii subcomitetului s-au ocupat cu „luarea dispozițiilor pentru înființarea agenturilor comunale”⁵. În aceeași ședință s-a luat inițiativa pentru „crearea unui Fond pentru ajutorarea tinerilor români meseriași din despărțământ”⁶. În această problemă membrii subcomitetului depășesc prevederile statutelor Astrei. În ședința subcomitetului Despărțământului VI al ASTREI, desfășurată la Deva, la 20 ianuarie 1874, este adoptat Regulamentul privitor la îndrumarea tinerimii române spre îmbrățișarea meseriei și a comerțului”⁷.

Scopul Reuniunii, conform paragrafului 2 al Statutelor generale ale Asociațiunii, este „înaintarea comerțului și a industriei prin conferiri de stipendii sistematizate și alte ajutoare pentru tinerii români din teritoriul despărțământului”⁸. Afacerile administrative și financiare erau de competența subcomitetului. Se mai preciza că „numărul stipendiilor, mărimea lor și specialitatea meseriei și a comerțului, pentru care se împart, se stabilesc din an în an de către adunarea generală a despărțământului”⁹.

Comitetul ASTREI, în ședința sa din 17 aprilie 1874 ia cunoștință problemele dezbătute și aprobate în cadrul ședinței subcomitetului din 20 ianuarie 1874. Subcomitetul despărțământului mai informa Comitetul central al ASTREI și despre emiterea unor dispoziții în problema agenturilor comunale, despre trimiterea taxelor pe anul 1873 și aprobarea regulamentului în tor cuprinsul său”¹⁰. Un nou protocol al ședinței despărțământului, din 24 iulie 1874 este trimis comitetului ASTREI. Acum se informa despre faptul că adunarea de la Hunedoara nu s-a putut desfășura din cauza epidemiei, despre măsurile luate pentru încasarea taxelor și convocarea inteligenței din comunele rurale ale despărțământului în chestiunea formării agenturilor comunale”¹¹.

Adunarea Generală a ASTREI de la Deva (10-11 august 1874)

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 105.

⁵ *Transilvania*, VI, nr.15 din 1 august 1873, p. 179.

⁶ *Ibidem*.

⁷ SJSAN, *fond Astra*, doc. 697/1898, f. 7.

⁸ Ioachim Lazăr, *Despărțământul Deva al ASTREI și înființarea Reuniunii pentru ajutorarea meseriașilor*, în „Sargetia”, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 807-816.

⁹ *Ibidem*, p. 814, § V.

¹⁰ *Transilvania*, VII, nr. 10 din 15 mai 1874, p. 124.

¹¹ *Ibidem*, VII, nr. 19 din 1 octombrie 1874, p. 229.

Adunările generale ale ASTREI au constituit una dintre cele mai elevate forme de educație națională. Ele au căpătat un caracter permanent, desfășurându-se o dată pe an, conform prevederilor statutare. Beneficiarul direct al manifestărilor organizate erau românii, care așteptau cu un vădit interes adunările ASTREI, prilej de afirmare a spiritului românesc și a culturii noastre naționale. Oficialitățile statului austro-ungar erau într-o permanentă stare de alertă căutând diverse vicii de formă care să le dea posibilitatea de a împiedica ținerea adunărilor. Cu toate greutatele întâmpinate, adunările generale s-au ținut în fiecare an în altă localitate, atât în mediul urban cât și în cel rural. Adunarea de la Deva a fost programată pentru anul 1873 dar din cauza epidemiei a fost amânată pentru anul 1874. Alegerea orașului Deva pentru desfășurarea lucrărilor adunării generale a ASTREI – sublinia revista *Transilvania* – se va constitui ca un „omagiul spiritelor atâtor mari bărbați români care au ieșit din comitatul Hunedoara, [...] în fine vor aduce o oarecare consolațiune și (va) inspira speranța la acea parte a populației românești transilvănene, care, [...] a fost până acilea cea mai rău tratată și tirănită, deținută în servitute, în neștiință și întunecime neagră și spăimântătoare, insultată, denunțată și împilată”¹². Au mai contribuit la alegerea Devei și alte realizări din domeniul cultural, între care amintim: Existența aici din anul 1862 a Societății artiștilor amatori, înființarea Societății de lectură (1868), devenită mai târziu Casina Română și desfășurarea Ședinței de constituirea a Societății pentru Fond de Teatru Român (1870)¹³.

Comitetul ASTREI publica în revista *Transilvania* următorul anunț: „Comitetul ales în Deva cu însărcinarea patriotică de a îngriji pentru primirea membrilor Asociațiunii Transilvane, să fie invitat, ca cel mult până la finea lui mai să-și dea opiniunea asupra timpului și termenului, pe care ar crede că ar fi mai oportun și mai corespunzător pentru ținerea adunării generale”¹⁴. De asemenea se cerea comitetului organizator ca „adunarea să se țină în decursul lunii august, ca și în alți ani”¹⁵. Președintele comitetului organizator din Deva, Antoniu Schiau, răspunde scrisorii comitetului ASTREI că „cel mai oportun termen pentru ținerea adunării generale ar fi a doua luni din luna august a. c. adică pe 10 august, stil nou, în opidul Deva”¹⁶. Comitetul ASTREI hotărăște să înștiințeze comitetul organizator din Deva printr-un anunț în presă, care a apărut în revista *Transilvania* din 1 iulie 1874¹⁷. În numărul următor al revistei este publicată ordinea de zi a lucrărilor adunării generale de la Deva¹⁸. Începând din 9 august 1874, înalții oaspeții au început să sosească, la Deva, fiind cazați la principalele hoteluri din oraș. A doua zi dimineața de la orele 9 au început lucrările adunării generale.

¹² *Transilvania*, VI, 1873, nr. 13 din 1 iulie 1873.

¹³ Rodica Andruș, *Câteva date privitoare la activitatea despărțămintelor hunedorene ale ASTREI*, în „Sargetia”, XVIII-XIX, 1984-1985, p. 399.

¹⁴ *Transilvania*, VII, nr. 9, 1 mai 1874, p. 112.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, VII, nr. 11 din 1 iunie 1874, p. 134.

¹⁷ *Ibidem*, VII, nr. 13, 1 iulie 1874, p. 159.

¹⁸ *Ibidem*, VII, nr. 14, 15 iulie 1874, p. 161.

Foto 2 – Ladislau Vasile Pop,
președintele ASTREI, participant

Președintele ASTREI, Ladislau Vasile Pop a deschis adunarea cu o cuvântare patetică, în care arăta „mărețul scop cultural către care trebuie să tindem cu toții fără deosebire, politică sau culturală”¹⁹. În cuvântul său, președintele Ladislau Vasile Pop arăta că „adunându-se acum membrii Asociațiunii și cu ei o mulțime de interesați pentru promovarea scopului Asociațiunii, din an în an, pe rând și în toate părțile locuite mai numeros de români, se deșteaptă prin aceasta, se nutrește și se conservă simțul național între locuitorii acelor ținuturi [...] În această credință sper ca precum la toate adunările generale de până acum, așa și la aceasta vor decurge dezbaterile în cea mai bună armonie și ordine, și concluzele ce le va aduce adunarea generală vor fi cele mai salutate pentru binele public, precum și cele mai mulțumitoare pentru toți românii care într-adevăr doresc înaintarea noastră în cultură”²⁰.

Din partea despărțământului Deva îi răspunde directorul Ioan Papiu, care a salutat, în numele său și al românilor din Deva și ținut, întreaga adunare exprimându-și bucuria inimii pentru ținerea adunării generale a Asociațiunii noastre în acest opid, eveniment „ce românilor deveni li se dă plăcuta ocaziune de a-și manifesta și cu această cale sincera lor aderență la toți pașii și la toate năzuințele culturale ce le face Asociațiunea noastră și cu dânsa națiunea noastră”²¹.

Înainte de a se trece la desfășurarea lucrărilor propriu-zise ale adunării generale, președintele Ladislau Vasile Pop a evocat prin cuvinte emoționante memoria marilor bărbați, foști membri ai Asociațiunii dispăruți în intervalul cuprins între adunarea generală de la Sebeș, din august 1872 și până la adunarea de la Deva. Printre marii dispăruți sunt amintiți: mitropolitul Andrei Șaguna, Eudoxiu Hurmuzaki, Avram Iancu, Iosif Pop-Selegeanu, George Bardosi și alții. Este evocată în mod deosebit personalitatea lui Andrei Șaguna, primul președinte al ASTREI.

¹⁹ *Ibidem*, VII, nr. 17-18, 15 septembrie 1874, p. 197.

²⁰ *Ibidem*, VII, nr. 19, 1 octombrie 1874, p. 221.

²¹ *Ibidem*, VII, nr. 17-18, 15 septembrie 1874, p. 197.

Programul adunării de la Deva cuprindea, în prima sa parte, cuvântări și dizertații, urmate de dezbateri și apoi în partea a doua de spectacole și serbări. Adunarea generală a ASTREI de la Deva și-a desfășurat lucrările, în zilele de 10-11 august 1874, într-o atmosferă de fierbinte entuziasm național. După alegerea celor trei notari ai adunării, între care hunedorenii Mihail Bontescu și Alexiu Olariu, se păstrează un moment de pioasă aducere aminte în memoria celor care au decedat în perioada 1872-1874. Apoi președintele propune alegerea comisiilor pentru „examinarea cheltuielilor”, „preliminarea bugetului”, „înscrierea membrilor noi și încasarea taxelor” și „moțiuni și propuneri”²². Din comisiile aprobate făceau parte, pe lângă luptătorii pașoptiști, Simion Balint și Axente Sever, și hunedorenii Nicolae Mihălțianu, Lazăr Petco și Beniamin Densușianu²³.

Sunt prezentate rapoartele privind activitatea ASTREI pe anii 1872-1873 și 1873-1874 (raportor Ioan V. Rusu), despre situația financiară (Constantin Stezariu) și despre starea și creșterea bibliotecii (Ioan Crețu). Apoi sunt prezentate și citite cele 5 telegrame de salut trimise de românii din Cluj, Năsăud, Vâlcele (Brașov), Sibiu și de la Ioan Drăgescu din Craiova. Prin telegrame se transmiteau felicitări participanților și succes deplin lucrărilor Adunării de la Deva și își exprimau convingerea ca „Asociațiunea noastră și cu ea națiunea română să înflorească și adunării generale să-i succeadă a face încă un pas înainte către ținta culturală”²⁴. Prezidiul adunării aprobă ținerea celor 6 disertații: „Cauzele mizeriei poporului român, urmările ei și încercări de a o delătura” (Axente Sever), „Arderea cadavrelor” (Simion Vuia) „Cultura poporului, în specie la români” (Alexandru Lăpădatu), „Însemnătatea literaturii române tradiționale” (Grigore Silași), „Casa română” (Zaharia Boiu) și „Viața și operele lui Samuil Micu Clain de Saadu” (Ioan V. Rusu)²⁵. Primele patru disertații au fost prezentate în cadrul lucrărilor adunării din 10 august fiind ascultate cu un deosebit interes de către auditoriu. Același succes l-au avut și ultimele două lucrări prezentate în 11 august.

Un loc important pe ordinea de zi l-a avut prezentarea raportului privind activitatea Asociațiunii în perioada cuprinsă între adunarea de la Sebeș (5 august 1872) și cea de la Deva. Conducerea Astrei își exprima mulțumirea pentru faptul că între anii 1872-1874 s-au înființat noi despărțăminte printre care se numără cele de la Deva, Baia de Criș și Hațeg, Asociațiunea având înființate 16 despărțăminte din cele 22 câte erau stabilite a se înființa. Raportul mai sublinia gestul de adânc patriotisme al defuncțiilor Ioan Pipoș și Ioan Iancu din Vidra de Sus, care au lăsat prin testament toată averea Asociațiunii²⁶.

Activitatea Despărțământului Deva al ASTREI era apreciat în mod deosebit de către conducerea centrală de la Sibiu pentru inaugurarea activității sale prin „punerea temeiului la înființarea unui fond de teatru pentru ajutorarea elevilor de meserie”²⁷. În cadrul adunării, președintele comisiei pentru înscrierea membrilor noi și încasarea taxelor „face cunoscut gestul de înalt patriotisme al hunedorenilor Ioan Iuaniciu Olariu, Lazăr Petco, Ioan Papiu și Nicolae Petroviciu, care au depus suma

²² *Ibidem*, p. 198.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

de 100 florini, pentru a deveni membri ai Asociațiunii pe viață²⁸. De asemenea, un număr de 42 hunedoreni, profesori, avocați, învățători, primari, preoți, economi, au achitat taxa de înscriere în Asociațiune în valoare de 5 florini și 1 florin pentru diplomă. S-au înscris cu ocazia adunării de la Deva: Ioan Ianza (Ulpia Traiană), Ioan Sabo (Deva), Romul Crainic (Dobra), Ioan Morar (Roșcani), Coloman Bordi (Tătăraști), Dem. Lăcătușiu (Gura Dobrei), Petru Popovici (Săcămaș), Iosif Șuiaga (Lăpușnic), Aron Ilie (Tei), Constantin Costin (Brad), Ambrosiu Bârsan (Hațeg), George Herbei (Dobra), George Părău (Brad), Petru Făgăraș (Zam), Artemiu Feneșan (Brad), Basiliu Florian (Hațeg), Alexiu Olariu (Deva), Simion Popovici (Hunedoara), Petru Zara (Deva), Ioan Ghilia (Deva), Simeon Horvath (Deva), Avram Păcurariu (Hunedoara), Francisc Hossu-Longin (Deva), Augustin Nicoară (Deva), George Baci (Orăștie), Simeon Curiacu (Bămpotoc), George Dănilă (Hunedoara), Teodor Petrișor (Deva), Mihail Bontescu (Deva), Ioan Șerban (Sântuhalm), Ioan Iacob (Brădățel), Beniamin Densușianu (Săcărâmb) și alții.

Participanții la adunarea ASTREI de la Deva salutau cu „însuflețite manifestări de bucurie pe prea lăudații membri care în zelul lor românesc pe viață ai Asociațiunii și întâmpină cu repetate vivate și pe ceilalți membri contribuenți și cu unanimitate proclămă de membri ordinari noi ai Asociațiunii”²⁹. Pentru întâmpinarea cum se cuvine a împlinirii a 100 de ani de la Răscola țăranilor români de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan, conducerea ASTREI aproba un premiu corespunzător pentru elaborarea celei mai bune Istorii despre evenimentele din 1784 și un premiu de 300 florini, pentru elaborarea celei mai bune gramatici germano-române³⁰.

Adunarea de la Deva a constituit și o reușită din punct de vedere financiar, încasându-se suma de 786,26 florini. De la concertul organizat s-au încasat 321,30 florini, iar de la bal, 175 florini. Diferența sumei provenea din contribuții benevole sau colecte efectuate în diferite localități hunedorene. Din colecta de la Dobra, prin Gheorghe Nandra (27,70 florini), iar din Hunedoara, prin George Dănilă (17 fl.). Din Geoagiu s-au strâns 10 florini iar din Zam 5,25 florini. Trebuie subliniată contribuția intelectualilor din Deva, dintre care cei mai generoși s-au dovedit a fi: Ioan Papiu (15 florini), Lazăr Petco (25 florini), Georgiu Csaklany (25 florini), Antoniu Schiau (20 florini), Mihail Bontescu (15 florini) la care s-a adăugat și senatorului din Orăștie, Ioan Balomiri, cu o donație de 15 florini³¹. Adunarea ASTREI de la Deva a impulsionat activitatea despărțământelor hunedorene în anii care au urmat.

O atenție deosebită a fost acordată de către conducerea despărțământului din Deva răspândirii meseriilor și comerțului în rândul tinerilor. În baza paragrafului 2 al Statutelor generale ale Asociațiunii, se întocmește un regulament pe baza căruia urma să-și desfășoare activitatea „Reuniunea pentru încurajarea tinerimii române de pe teritoriul despărțământului Deva la îmbrățișarea meseriilor și a comerțului”³². După aprobarea proiectului regulamentului, în cadrul adunării cercuale de la Dobra, este înaintat conducerii centrale de la Sibiu care îl pune în discuție în ședința comitetului din 17 aprilie 1874 unde primește votul unanim al membrilor³³.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Transilvania*, VII, nr. 10 din 15 mai 1874, p. 124.

³³ *Ibidem*.

Problema ajutorării tinerilor ocupă un loc important în activitatea despărțământului din Deva până la Unirea din 1918. Revista *Transilvania*, din 15 iunie 1876, publica anunțul direcțiunii Despărțământului Deva, privind convocarea adunării generale a Despărțământului Deva pentru data de 29 iunie 1876³⁴. Adunarea s-a desfășurat în orașul Hunedoara, la ea fiind invitați să participe toți membrii subcomitetului, deoarece urma să dezbată problemele stabilite în adunarea de la Deva din 21 mai 1876. Adunarea de la Hunedoara s-a desfășurat la împlinirea termenului de 3 ani, perioadă pentru care era ales subcomitetul, având pe ordinea de zi și alte probleme importante de dezbătut. Din parcurgerea protocolului adunării de la Hunedoara rezultă că aceasta a avut șase puncte în dezbateri. La unul dintre punctele dezbătute s-a hotărât a se insista pe lângă autoritățile competente pentru „înființarea de școli de adulți, a unei școli de agricultură și cu deosebire pentru înființarea unei grădini școlare de pomărit și legumărit”³⁵.

Cu ocazia adunării era anunțată „împărțirea de ajutoare pentru tinerii români meseriași născuți pe teritoriul acestui despărțământ și anume 4 ajutoare de câte 5 florini valută austriacă, pentru tinerii aplicați la vreo meserie pe teritoriul despărțământului și 2 de câte 10 florini pentru aceia care sunt aplicați afară de teritoriul despărțământului”³⁶. Pentru primirea acestor ajutoare nu s-a prezentat nici un concurent.

În această situație, adunarea generală cercuală de la Hunedoara hotărăște a nu se mai crea „alte ajutoare până nu se vor distribui cele hotărâte la adunarea de la Deva și care din lipsă de concurenți nu s-au putut distribui”³⁷. Cu prilejul adunării s-a ținut o prelegere de către Alexiu Olariu despre „Economia națională și politică”³⁸.

Directorul despărțământului din perioada 1873-1876, Ioan Papiu, și-a prezentat demisia, în locul său fiind ales avocatul Lazăr Petco. În subcomitetul despărțământului Deva, condus de Lazăr Petco, au mai fost aleși ca membri George Nicoară, Ioan Balomiri și Simion Piso din Deva, Ioan Fodor, Avram Păcurariu și Mihail Bontescu din Hunedora³⁹. Adunarea alege ca membri supleanți în subcomitet pe Isaia Moldovan și Nicolae Oprea din Deva, George Nandra din Dobra, Basiliu Popovici din Hondol și Petru Fagarași din Zam⁴⁰. Locul viitoare adunări se stabilește pentru opidul Hondol.

Comitetul ASTREI din Sibiu aprobă toate hotărârile adunării de la Hunedoara cu excepția celei privind alegerea subcomitetului. În această situație, protopopul Ioan Papiu se adresează comitetului Asociațiunii arătând că a demisionat din postul onorific de director al despărțământului Deva și solicită luarea unor dispoziții pentru predarea actelor noului director ales din partea adunării generale din 29 iunie 1876⁴¹. Comitetul ASTREI hotără, cu ocazia ședinței din 27 decembrie 1876, că în conformitate cu cele hotărâte în ședința din 25 iulie, a. c. să ceară noului director ales a primi actele de la demisionatul director⁴².

³⁴ *Transilvania*, IX, nr. 12 din 15 iunie 1876, p. 142.

³⁵ *Transilvania*, IX, nr. 16 din 15 august 1876, p. 190.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Transilvania*, IX, nr. 16 din 15 august 1876, p. 190.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Transilvania*, X, nr. 2 din 15 ianuarie 1877, p. 22.

⁴² *Ibidem*.

În activitatea despărțământului din Deva a intervenit o perioadă de stagnare după demisia protopopului Ioan Papiu din funcția de director. Alegerea avocatului Lazăr Petco s-a dovedit neinspirată, având în vedere problemele ridicate de îndelungatul proces urbarial dintre locuitorii din Sântămăria de Piatră și baronul Bornemisza, în care avocatul devean era rugat de către săteni să le apere interesele⁴³. Implicat în acest proces avocatul Lazăr Petco neglijează activitatea despărțământului care suferă o stagnare serioasă, ce va dura până la sfârșitul anului 1880. Raportul ASTREI pentru perioada 1875-1876 menționa că partea preponderentă a despărțămintelor „ori n-au dat de loc, sau numai puține semne despre activitatea lor, între acestea situându-se și despărțământul Deveii”⁴⁴. N-au dat semne de activitate față cu Asociațiunea în decursul anului ce expiră (1876), subcomitetele despărțămintelor Deva, Abrud, Gherla și Sighișoara”⁴⁵.

Între cele mai active despărțăminte, raportul Comitetului ASTREI situa pe cele din Brașov, Sibiu, Cluj, Reghin, Făgăraș, Abrud și Sebeș⁴⁶. Ioan V. Rusu raporta, la 30 iulie 1877, că s-au emis 1.315 provocări pentru încasarea taxelor, primindu-se răspuns numai la 267 provocări⁴⁷. Hunedorenii răspund mai mult individual la aceste provocări decât prin intermediul conducerii despărțămintelor. Sava Borha, avocat din Hațeg, achita, în răstimpul de la 17 iulie-8 septembrie 1877, taxa de membru pe anii 1874/1875 și 1875/1876 în valoare de 10 florini⁴⁸. Tot individual își plăteau taxele și membrii despărțământului Deva. Astfel, Ioan Moțiu, jude regesc în Deva expedia direct comitetului din Sibiu taxa de 5 florini pentru anul 1876/1877⁴⁹.

Tot mai des este solicitată și publicația ASTREI, revista *Transilvania*. Zaharia Pop, învățător în Râu Alb solicita comitetului câte un exemplar din foaia Asociațiunii pe anii 1868-1875, obligându-se a plăti pentru exemplarele care i se vor trimite, suma de 5 florini, ce vor fi achitați în două rate⁵⁰. La rândul său, învățătorul Ioan Pop din Vâlcelele Rele solicita foaia Asociațiunii de pe anii trecuți, pentru care va plăti 5 florini în două rate⁵¹. În primul trimestru al anului 1878, preotul Avram Păcurariu din Hunedoara plătea pentru revista *Transilvania*, de pe anul 1876, suma de 2 florini⁵². Sunt și cazuri când se solicita revista în mod gratuit. Învățătorul Nicolae Bârsan din Orăștie, arătându-și cu documente meritele câștigate pe terenul încurajării și îmbrățișării meseriilor, solicita primirea sa ca membru fără a mai plăti taxa și a i se oferi în mod gratuit foaia Asociațiunii⁵³. Comitetul ASTREI îi răspunde că denumirea de membru se poate acorda numai când se satisface paragraful 6 din statute⁵⁴. În ceea ce privește bărbații distinși pe

⁴³ Ioachim Lazăr, *Procesul urbarial pentru pământ dintre locuitorii din Sântămăria de Piatră și baronul Bornemisza (1852-1877)*, în Al X-lea Simpozion Național de Istorie și Retrologie Agrară a României, Baia Mare, 15-18 iunie 1988, p. 76.

⁴⁴ *Transilvania*, IX, nr. 21 din 1 noiembrie 1876, p. 240.

⁴⁵ *Transilvania*, X, nr. 19 din 1 octombrie 1877, p. 220.

⁴⁶ *Transilvania*, X, nr. 16 din 15 august 1877, p. 190.

⁴⁷ *Transilvania*, X, nr. 19 din 1 octombrie 1877, p. 227.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Transilvania*, VIII, nr. 2 din 15 ianuarie 1875, p. 21.

⁵¹ *Transilvania*, VIII, nr. 11 din 15 iunie 1875, p. 136.

⁵² *Transilvania*, XI, nr. 21 din 1 noiembrie 1876, p. 240.

⁵³ *Transilvania*, VIII, nr. 7 din 1 aprilie 1875, p. 71.

⁵⁴ *Ibidem*.

tărâmul culturii poporului și a promovării meseriilor între români se pot recompensa prin acordarea de diplome⁵⁵.

Atitudinea românilor hunedoreni față de regimul dualist austro-ungar capătă noi valențe în timpul Războiului pentru independența de stat a României. Se înființează comitete de ajutorare a răniților cum sunt cele de la Deva, Orăștie, Brad, Hațeg, Densuș, Baia de Criș. Strângerea de ajutoare și colecte pentru sprijinirea Războiului de independență a României a prilejuit înscrierea în primele rânduri a membrilor hunedoreni ai ASTREI. Cu prilejul adunării de la Blaj, din 5/17 august 1877, raportul prezentat aprecia că „printre cei mai zeloși colectanți și donatori trebuie să-i amintim pe Sigismund Borlea și Dezideriu Borbola de la Baia de Criș”⁵⁶. Lista colectantului din Deva, Francisc Hossu-Longin, cuprinde numele unor donatori importanți între care amintim pe dr. Lazăr Petco (50 lei), Ioan Papiu (8 fl.), George Nicoară (10 fl.), Isaia Moldovan (5 fl.), Ioan Balomiri (2 fl.) și mulți alții⁵⁷. În același timp, George Nicoară, Nicolae Oprea și Ioan Simionașiu se abonează la câte un exemplar din lucrarea „Istoria resbelului din Orient sau Luptele românilor”⁵⁸.

Activitatea despărțământului Deva al ASTREI sub conducerea avocatului Lazăr Petco a fost slabă. Protocolul adunării cercuale a despărțământului, din 4/16 decembrie 1880, menționa că fostul director Lazăr Petco, din diverse cauze, nu a mai convocat „vreo adunare generală după cea din urmă ținută la Hunedoara, în 29 iunie 1876”⁵⁹. Raportul Comitetului Central al Asociațiunii, pe anul 1878/1879, remarca că cele mai active despărțăminte sunt cele din Brașov, Făgăraș, Sebeș, Abrud, Alba-Iulia, Blaj și Sighișoara. Celelalte despărțăminte abia mai dau semn de viață⁶⁰. Raportul protopopului Ioan Papiu, reales director în aceeași ședință, menționa că nici subcomitetul nu s-a putut întruni, prin urmare nici nu s-a lucrat nimic, actele se află în dezordine, iar acum adunarea aceasta s-a convocat fără nici o programă⁶¹. Considerăm prea aspre criticile lui Ioan Papiu, deoarece la 28 februarie 1880, Comitetul ASTREI considera că printre cele mai ponderoase puncte de la ordinea de zi erau „procesele verbale luate în adunările generale ale despărțămintelor: XI al Silvaniei, XX al Blajului, VI al Devei și VII al Abrudului”⁶².

Alegerea noului comitet și a directorului este confirmată de către conducerea ASTREI. Comitetul ASTREI își exprima convingerea că „numărul considerabil al bărbaților români de cultură superioară domiciliați în comitatul Hunedoara va ști să-și concentreze puterile sale și pentru înaintarea scopurilor Asociațiunii”⁶³. Noul subcomitet ales, în frunte cu protopopul Ioan Papiu, aprobă ca banii dați în favoarea despărțământului să fie administrați de subcomitet și să se constituie ajutoare de câte „5 florini, pentru a fi distribuite la meseriași conform regulamentului din 1874”⁶⁴. Adunarea generală cercuală desfășurată la Deva, în 19 decembrie 1881, decidea ca „suma încasată de la membri ajutători (17 fl.)

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Alexandru Matei, *Războiul de independență - moment de manifestare a unității și solidarității românești*, în „Sargetia”, XIII/1877, p. 84.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 95.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Transilvania*, XII, nr. 9-10 din 1-15 aprilie 1881, p. 76.

⁶⁰ *Analele Astra pe 1880*, fasc. 1, p. 68.

⁶¹ *Transilvania*, XII, nr. 9-10 din 1-15 aprilie 1881, p. 76.

⁶² *Transilvania*, XII, nr. 7-8 din 1-15 aprilie 1881, p. 62.

⁶³ *Transilvania*, XII, nr. 9-10 din 1-15 aprilie 1881, p. 76.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 77.

împreună cu un rest de 23 florini, din casă să constituie 8 ajutoare de câte 5 florini, pentru învățăceii de meserii”⁶⁵. În cadrul ședinței subcomitetului Deva, din 29 decembrie 1881, George Nicoară prezenta un raport în care se preciza că: „Subcomitetul de la ultima adunare generală (4-16 decembrie 1880) și precum se poate vedea și din acte a ținut 4 ședințe. În aceste ședințe s-au făcut unele dispozițiuni pentru a se aduce o ordine în afacerile despărțământului”⁶⁶.

Din acte s-a aflat că pe teritoriul despărțământului Deva au fost 48 de membri ordinari ai Asociațiunii, 30 sunt și astăzi pe teritoriul acestui despărțământ, 7 au răposat, o parte sunt necunoscuți, iar o parte s-au mutat de pe teritoriul despărțământului⁶⁷. În perioada 1869-1881 cea mai mare parte a elitei intelectuale a românilor din Transilvania era preocupată de organizarea partidului politic. Un moment important l-a reprezentat Conferința de la Sibiu, din 12-14 mai 1881 a cercurilor electorale ale românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș care a hotărât unificarea Partidului Național Român din Banat și Ungaria cu Partidul Național Român din Transilvania, într-un singur partid – Partidul Național Român⁶⁸.

În anul 1881, subcomitetul despărțământului Deva al ASTREI a ținut ședințe în 9 aprilie, 8 iulie, 12 noiembrie și 17 decembrie⁶⁹. Prin protocolul întocmit la 12 noiembrie 1881 subcomitetul despărțământului Deva informa conducerea din Sibiu că adunarea generală convocată pentru ziua de 6 august la Dobra „nu s-a putut ține din lipsă de participare și s-a făcut o nouă convocare pentru 19 decembrie, la Deva”⁷⁰.

În protocolul adunării generale de la Deva, desfășurată la 19 decembrie 1881 s-a consemnat că s-a încasat 5 florini, de la Ioan Simionașiu și 17 florini de la membri ajutători. Taxa de 5 florini, se va trimite Astrei, iar ceilalți 17, împreună cu un rest de 23 florini, din casă să constituie 8 ajutoare a câte 5 florini, pentru învățăceii de meserii⁷¹.

Comitetul Central al ASTREI aprobă această hotărâre dar face observația că ajutoarele „ar trebui să fie mai mari de cum sunt fixate de subcomitet”⁷². Raportul comitetului ASTREI pentru anul 1881/1882 aprecia, în mod deosebit, activitatea despărțământului Deva „pentru încurajarea la îmbrățișarea de meserii și încasarea de taxe”⁷³. Adunarea cercuală desfășurată la Hondol, în 10 august 1890, are ca punct important de pe ordinea de zi „împărțirea fondurilor pentru ajutorarea meseriașilor”⁷⁴. Din cele două fonduri ale despărțământului (Fondul pentru ajutorarea meseriașilor din Despărțământul VI Deva și Fondul Despărțământului VI Deva) trebuiau împărțite ajutoare în sumă totală de 60 florini.

Comitetul ASTREI nu aprobă această hotărâre, precizând că în conformitate cu § 27 al regulamentului din 1869, despărțămintele nu pot „nici întemeia, nici alimenta

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ SJHAN, Fond *Francisc Hossu-Longin*, doc. 27/1881.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, București, 1963, p. 253.

⁶⁹ *Transilvania*, XIII, nr. 9-10 din 1-15 mai 1882, p. 27.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 77.

⁷¹ *Ibidem*, p. 27.

⁷² *Transilvania*, XII, nr. 9-10 din 1-15 aprilie 1881, p. 77.

⁷³ *Transilvania*, XIII, nr. 19-20 din 1-15 octombrie 1882, p. 156.

⁷⁴ *Transilvania*, XXI, nr. 10 din 15 Octombrie 1890, p. 384.

fonduri deosebite de fondul Asociațiunii și ca urmare sumele care trec peste cele reclamate de trebuințele despărțământului, făcând parte din fondul Asociațiunii, trebuie administrate la acest fond⁷⁵. Cu prilejul adunării cercuale a Despărțământului Deva, din 3 august 1895, casierul confirma existența unui „fond depus la Banca Hunedoara, de 174,55 florini, cu destinația de a împărți premii învățăceilor meseriași”⁷⁶.

Comitetul cercual al despărțământului hotărăște a se interveni din nou la conducerea ASTREI pentru „a se lăsa acest fond și mai departe în administrarea despărțământului”⁷⁷. În așteptarea răspunsului Comitetului central subcomitetul despărțământului Deva stabilește ca până la rezolvarea chestiunii cu statutul despărțământintelor „să se țină cauza în suspans fiind banii și așa alocați spre fructificare”⁷⁸.

În perioada 31 iulie-15 decembrie 1882 sunt primiți un număr de 15 membri noi care și-au depus taxele. Între noii membri amintim pe: Alexiu Olariu din Gurasada, Alexandru Tulea din Câmpuri, Zaharia Stoica din Zam, Ioan Pop din Dobra, Iosif Șuiaga din Lăpușnic, Ioan Moldovan din Gura Dobrei, Iosif Cristea din Dobra, Demetriu Lăcătuș din Zam, Iosif Petrovici din Dobra, Teofil Tulea din Gurasada, Ioan Morariu din Roșcani, Iacob German din Dobra și Ioan Lăzăriciu din Deva⁷⁹. Preotul Petru Popovici din Săcămaș a plătit taxa de 101 florini, devenind membru al ASTREI pe viață⁸⁰. Noii membri s-au înscris în Asociațiune cu ocazia adunării generale cercuale desfășurată la Dobra în 17 septembrie 1882⁸¹.

În cadrul adunării de la Dobra, Ioan Simionașiu a prezentat o disertație „Despre însemnătatea reuniunilor și folosul asocierilor”⁸². Adunarea de la Dobra a hotărât să lanseze un apel către locuitorii comitatului pentru colectarea și conservarea antichităților pentru înmulțirea colecțiilor și a averii Asociațiunii⁸³. În urma acestei acțiuni se și trimite Comitetului Astrei, un calendar din 1830 și 16 monede diferite donate Asociațiunii de către Alexandru Hossu-Longin⁸⁴. Mulțumind pentru obiectele donate, Comitetul ASTREI mai recomandă direcțiunii despărțământului să facă un preliminar de buget, iar în ceea ce privește ajutoarele pentru învățăcei, să se creeze mai puține dar ceva mai mari⁸⁵.

Activitatea Despărțământului Deva al ASTREI se intensifică după stabilirea la Deva a lui Francisc Hossu-Longin, cunoscut luptător pentru drepturile naționale ale românilor. La 11 februarie 1888 are loc adunarea generală a despărțământului. În fața unui număr considerabil de membri, directorul Ioan Papiu vorbește despre scopul Asociațiunii în general și a despărțământului Deva, în special. „Asociațiunea Transilvană pentru Literatura și Cultura Poporului Român de la întemeierea ei și până astăzi a învins atâtea greutăți și a obținut cu toate acestea atâtea rezultate

⁷⁵ *Ibidem*, p. 385.

⁷⁶ *Transilvania*, XXVI, nr. 10 din 15 octombrie 1895, p. 349.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ SJSAN, Fond Astra, doc. 241/1896, f. 3-4.

⁷⁹ *Transilvania*, XIII, nr. 23-24 din 1-15 decembrie 1882, p. 202.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Transilvania*, XIV, nr. 3-4 din 1-15 februarie 1883, p. 24.

⁸² *Ibidem*, p. 25.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

îmbucurătoare și salutarii încât tot românul cu mândrie poate să alerge ca să devină membrul ei”⁸⁶.

„Salutările și binefacerile rezultate, obținute de Asociațiune în parte se pot atribui și despărțămintelor, canalele ei prin care a devenit în nemijlocită atingere cu poporul pentru a cărui înaintare s-a înființat”⁸⁷. „Despărțământul nostru – spunea Ioan Papiu – a dat în mai multe rânduri probe învederate că membrii Asociațiunii din această parte de țară pricep și poartă la inimă scopul ce-l urmărește Asociațiunea”⁸⁸.

În protocolul adunării încheiat, pe care direcțiunea despărțământului îl trimite comitetului ASTREI, la 18 martie, direcțiunea despărțământului Deva răspunzând la scrisoarea Comitetului Astrei, din 3 decembrie 1887, prin care se atrăgea atenția privind inactivitatea despărțământului, arăta că „de la anul 1882 și până în anul curent nu s-au putut întruni adunări generale și taxele de la membrii ordinari nu s-au putut încasa din cauze neatârnatore de subcomitet”⁸⁹. Subcomitetul despărțământului își exprima convingerea că dacă Comitetul ASTREI va aproba concluziile „luate în adunarea generală, din anul curent, lucrurile se vor îndrepta”⁹⁰.

Problemele dezbătute în adunarea generală din 11 februarie 1888 se refereau la:

- „Lărgirea despărțământului prin anexarea comunelor care au aparținut fostului scaun al Orăștiei.
- Reconstruirea subcomitetului, ce ar fi trebuit să se înfăptuiască în această adunare, s-a amânat până va urma hotărârea Comitetului central în ce privește lărgirea despărțământului, având, până atunci, a prevedea afacerile fostul subcomitet.
- Cu această ocaziune nu s-au putut încasa taxe nici de la membrii ordinari, nici de la membrii ajutători.
- Dr. Alexandru Hossu-Longin a citit o disertație a profesorului Ioan Lăzăriciu intitulată „Folosul culturii”, hotărându-se a fi publicată în *Transilvania*”⁹¹.

„Adunarea ascultă cu multă plăcere frumosul și instructivul tratat și decide a-l trimite Comitetului Central pentru a fi publicat în foaia Asociațiunii, iar autorului să i se exprime prin birou, verbal mulțumirea”⁹².

Comitetul Astrei comunica conducerii Despărțământului Deva necesitatea revizuirii sistemului de arondare al despărțămintelor dar recomanda conducerii despărțământului din Deva „să caute a dezvolta activitatea recerută, fiind despărțământul în chestiune, chiar și după arondarea de azi, teren de activitate destul de mare”⁹³. În ce privește disertația profesorului Ioan Lăzăriciu „aflându-se potrivită scopului urmărit de foaia Asociațiunii, se va publica”⁹⁴. În aceeași

⁸⁶ SJHAN, Fond Francisc Hossu-Longin, doc. 254/3.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Transilvania*, XIX, nr. 9-10 din 1-15 mai 1888, p.83.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² SJSAN, Fond Francisc Hossu-Longin, 254/3.

⁹³ *Transilvania*, XIX, nr. 9-10 din 1-15 mai 1888, p. 84.

⁹⁴ *Ibidem*.

scrisoare, Comitetul ASTREI mulțumește pentru cele „două autografe ale fericitului Avram Iancu donate de I. Pop din Dobra și o bancnotă donată de Gh. Șuiaga”⁹⁵.

Raportul Comitetului Asociațiunii privind activitatea desfășurată pe anul 1887, prezentat în Adunarea generală de la Abrud din 8 august 1888, situa despărțămintele hunedorene al ASTREI printre cele cu o slabă activitate. Cu toate solicitările făcute – se sublinia în raport – „comitetul a primit numai în parte știri, despre o activitate mai mănoasă, astfel de la despărțămintele Dej și Deva, pe când la solicitările adresate celorlalte despărțăminte: Hațeg, Baia de Criș, Șomcuta Mare, Năsăud, Bistrița, Oșorhei, Sighișoara și Mediaș nici până azi n-a urmat nici un răspuns”⁹⁶. Raportul considera că la baza acestei stagnări, după cum au informat direcțiunile despărțămintelor Deva, Turda și Dej, sunt împrejurările critice materiale ale poporului român, iar pe de altă parte și arondarea puțin corespunzătoare, care li s-a dat la întemeierea despărțămintelor⁹⁷. Conducerea ASTREI informa adunarea generală despre inițierea unui proiect pentru o nouă arondare a despărțămintelor.

Subcomitetul Despărțământului Deva al ASTREI va depune eforturi lăudabile pentru îmbunătățirea activității. Cu prilejul adunării generale de la Hunedoara, desfășurată în 18 august 1889, se alege o nouă conducere a despărțământului. În funcția de director este reales protopopul Devei, Ioan Papiu, iar în funcția de secretar, Alexandru Hossu-Longin. Membri ordinari în comitet sunt aleși: I. Pop, Romul de Crainic, Avram Păcurariu, Theofil Fulea, Nicolae Sinca, iar ca membru supleant, Francisc Hossu-Longin⁹⁸. Cu prilejul adunării de la Hunedoara s-au încasat taxe în valoare de 40 florini, iar I. Moțiu din Deva a depus 100 florini, devenind membru pe viață al Asociațiunii⁹⁹. În cadrul adunării, învățătorul George Munteanu din Vețel a prezentat disertația intitulată „Ponderositatea căsătoriei pentru indivizi și stat” iar Francisc Hossu-Longin a oferit 2 taleri ca premiu pentru cel mai brav învățător din despărțământ, premiu pe care urma să-l distribuie subcomitetul¹⁰⁰.

În centrul preocupărilor conducerii despărțământului Deva rămâne și pentru perioada următoare problema noii arondări. Comitetul ASTREI a analizat, în ședința din 7 iulie 1890, propunerile Direcțiunii despărțământului Deva, din 22 decembrie 1889, referitoare la noua arondare. Subcomitetul despărțământului Deva este de părere ca cele 6 despărțăminte, propuse de conducerea ASTREI, să se restrângă la două sau trei și anume:

- „Despărțământul Deva cu cuprinzând comunele cercului Iliei, Devei, Băii de Criș, ale Bradului, Orăștiei și Geoagiului de Jos.
- Despărțământul Hațeg cu comunele cercurilor Petroșani și Pui”¹⁰¹.

Se mai propunea și o variantă cu trei despărțăminte și anume:

- „Despărțământul Deva cuprinzând comunele cercului Iliei, Băii de Criș, Bradului și opidului Hunedoara.
- Despărțământul Orăștiei alcătuit din comunele cercului Orăștiei și ale Geoagiului de Jos.
- Despărțământul Hațeg cuprinzând comunele cercului Petroșani și Pui”¹⁰².

⁹⁵ *Ibidem*, p. 83.

⁹⁶ *Transilvania*, XIX, nr. 16-16 din 1-15 august 1888, p. 122.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Transilvania*, XX, nr. 21-22 din 1-15 noiembrie 1889, p. 178.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ *Transilvania*, XXI, nr. 8 din 1 septembrie 1890, p. 251.

Comitetul ASTREI va adopta o altă variantă de arondare luând în considerare dificultățile întâmpinate de despărțămintele hunedorene. Propunerile Despărțământului Deva nu corespundeau cu cele înaintate de conducerile despărțământelor Brad și Hațeg.

Astfel, propunerea despărțământului IX Baia de Criș, din 15 aprilie 1890, prevedea, pentru fostul comitat Zarand, un singur despărțământ cu centrul la Baia de Criș, dacă va cuprinde și comunele din cercul Hălmagiului, dacă nu, cu centrul la Brad¹⁰³.

Proiectul propus de Comitetul ASTREI a fost aprobat în cadrul adunării generale de la Reghin, cu mici modificări. În ceea ce privește despărțămintele hunedorene ale ASTREI, sunt prevăzute prin noua arondare un număr de patru și anume: al Hațegului, Devei, Orăștiei și Bradului¹⁰⁴.

Despărțământul Deva, cu centrul în Deva, se compunea din:

- „Comunele cercului administrativ al Devei.
- Comunele cercului administrativ al Hunedoarei, afară de comunele Nădăștia Inferioară, Nădăștia Superioară și Ocolișu Mare.
- Comunele din cercul administrativ al Iliei Mureșene”¹⁰⁵.

În ceea ce privește componența celorlalte despărțăminte hunedorene s-au respectat propunerile făcute de către direcțiunile respective¹⁰⁶. Pentru demarcarea teritoriilor se împuternicesc, dr. Ioan Mihu, în despărțământul Orăștiei și protopopul Vasile Damian pentru despărțământul Bradului.

Spre satisfacția conducerii despărțământelor hunedorene, în cursul anilor 1889-1890 activitatea lor a cunoscut o sensibilă îmbunătățire, fapt remarcat și de către conducerea centrală de la Sibiu. „Cu privire la despărțămintele Asociațiunii însemnăm cu plăcere – aprecia raportul Comitetului ASTREI din 12 august 1890 – că afară de cel din Gherla, din Șomcuta Mare, din Bistrița, Sighișoara și Mediaș, în toate s-a dezvoltat o activitate îmbucurătoare întru promovarea scopurilor Asociațiunii, care sunt literatura și cultura națională”¹⁰⁷.

O telegramă de felicitare este trimisă participanților la adunarea generală a ASTREI de la Reghin (27-28 august 1890) de către conducerea despărțământului Deva, prin care inteligența din acest oraș ruga conducerea ASTREI să aprobe desfășurarea viitoarei adunări generale în orașul Deva¹⁰⁸. În anul 1890 un număr de 41 locuitori din diferite localități hunedorene contribuiau cu sume cuprinse între 20 creițari, până la 1 florini, pentru ridicarea unui monument marelui poet național Mihai Eminescu.

Între anii 1891-1895 Despărțământul Deva al ASTREI nu și-a mai putut organiza nici o adunare generală. În anul 1895, autoritățile interzic activitatea a 11 despărțăminte dintre cele mai active, printre care și cel al Devei¹⁰⁹. La reducerea activității despărțământului Deva a contat și plecarea protopopului Ioan Papiu la Sibiu, în urma decesului soției sale. În darea de seamă a Comisiei pentru

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 252.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 327-328.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ *Transilvania*, XXI, nr. 9 din 15 septembrie 1890, p. 304.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 304.

¹⁰⁹ Victor V. Grecu, *Astra și idealul unității naționale*, în „Astra 1861-1950”, Sibiu, 1987, p. 62.

examinarea raportului general, prezentată adunării generale de la Năsăud se menționa „completa nelucrare a despărțămintelor Cluj, Gherla și Deva”¹¹⁰. La 1 noiembrie 1894, Comitetul ASTREI, în cadrul unei ședințe, menționa că „a făcut pașii necesari pentru a spori numărul membrilor și să înființeze (reînființeze, n. n.) despărțăminte în Gherla, Turda și Deva”¹¹¹. Pentru cele trei despărțăminte se decidea convocarea direcțiunilor respective pentru „a raporta despre cele înfăptuite în privința constituirii acelor despărțăminte, eventual să recomande ce ar fi să se facă încă în acel scop”¹¹².

La sfârșitul anului 1894 situația despărțămintelor hunedorene ale ASTREI se prezenta în felul următor: „Despărțământul Deva, 4 membri pe viață, 9 membri ordinari”¹¹³.

Conform situației prezentate, despărțământul Deva exista, dar numărul membrilor săi era foarte restrâns. Se impunea alegerea în funcția de director a unei personalități capabile să mobilizeze energiile tuturor membrilor, să aibă o poziție fermă față de amestecul autorităților în treburile interne ale despărțământului. Această personalitate era Francisc Hossu-Longin, neînduplecat luptător pentru drepturile naționale ale românilor din Transilvania.

Alegerea lui Francisc Hossu-Longin în funcția de director al Despărțământului Deva al ASTREI, în adunarea din 3 august 1895¹¹⁴, va da un nou impuls activității despărțământului. Adunarea generală a despărțământului a ales noul subcomitet compus din: Francisc Hossu-Longin, director, Avram Păcurariu, protopop Ilia, Alexandru Moldovan, director de bancă în Deva, Ioan Pop, protopop în Hunedoara, Alexandru Hossu-Longin, avocat în Deva și Dionisie Ardelean din Deva, având funcția de membri¹¹⁵.

Noul subcomitet trece la adoptarea unor măsuri pentru reactivarea activității despărțământului. În primul rând, Francisc Hossu-Longin cere lămuriri cu privire la rescriptul ministrului de interne de la Budapesta, din 3 octombrie 1895, prin care se declara ilegală activitatea despărțămintelor Asociațiunii, întrucât ele nu aveau statute separate¹¹⁶. În ședința desfășurată la 26 februarie 1896, Francisc Hossu-Longin, explica motivele pentru care nu s-au ținut ședințele subcomitetului și prezintă o serie de corespondențe primite, printre care și o adresă de la Primăria Devei, în care se prezenta ordinul ministrului de interne referitor la activitatea despărțămintelor Asociațiunii¹¹⁷. Francisc Hossu-Longin este mandatat de către subcomitet să întocmească un conspect al comunelor ce aparțin despărțământului și al membrilor Asociațiunii de pe teritoriul despărțământului.

Raportul general despre activitatea Astrei, pe anul 1895, menționa Despărțământul Deva printre cele a „căror activitate pe teren cultural și economic în sânul poporului nostru produce rezultate îmbucurătoare și face onoare instituției noastre culturale”¹¹⁸. La 20 mai 1896, direcțiunea despărțământului din Deva trimitea

¹¹⁰ *Transilvania*, XXV, nr. 2 din 15 februarie 1894, p. 43.

¹¹¹ *Transilvania*, XXV, nr. 12 din 15 decembrie 1894, p. 402.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Transilvania*, XXVI, nr. 2 din 15 februarie 1895, p. 37.

¹¹⁴ *Transilvania*, XXVI, nr. 10 din 15 octombrie 1895, p. 350.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 349.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ *Transilvania*, 1896, partea oficială, p. LIX.

comitetului ASTREI protocolul ședinței din 26 aprilie și cere consemnarea membrilor Asociațiunii din despărțământ cu indicarea eventualelor taxe restanță¹¹⁹.

În cadrul Adunării generale a ASTREI, desfășurată la Lugoj, în 27-28 august 1896, delegatul despărțământului Deva, Francisc Hossu-Longin cerea, în numele fruntașilor români din Deva și jur, ca adunarea din anul 1897 să se desfășoare la Deva¹²⁰. Adunarea generală a despărțământului Deva din anul 1898 s-a desfășurat sub puternica impresie creată de împlinirea unui sfert de secol de la înființarea sa. Cu această ocazie, Francisc Hossu-Longin spunea: „Actele din arhivele noastre sunt tot atâtea dovezi că membrii despărțământului nostru în decurs de un pătrar de secol, după împrejurări grele prin care am trecut, și-a împlinit datoria, stăruind fiecare a înainta mărețul scop al Asociațiunii noastre”¹²¹.

„Dovada vie este – spunea directorul Francisc Hossu-Longin – că deși pe teritoriul întregului comitat mai sunt alte trei despărțăminte, pe micul teritoriu al despărțământului nostru avem un membru fondator, 6 membri pe viață, 40 de membri ordinari și 10 membri ajutători”¹²². Documentul prezentat aprecia că adunările generale de la Hunedoara, Dobra, Săcărâmb, Hondol și Deva au fost tot atâtea sărbători culturale ale poporului nostru¹²³. „Toate acestea – continua Hossu-Longin – ne îndreptățesc a spera că despărțământul nostru și în viitor va putea fâlfâi cu mândrie stindardul culturii noastre naționale și fiecare român și-a ține de onoare a intra în societatea noastră, ca împreună cu noi să promoveze mărețul scop ce și-a pus de țintă Asociațiunea noastră”¹²⁴.

În ședința subcomitetului despărțământului, desfășurată la 26 iunie 1898, directorul Francisc Hossu-Longin informa că la 26 august 1897 a trimis comitetului ASTREI suma de 182,50 florini, protocolul adunării de la Dobra, pentru care a întocmit și un raport special¹²⁵. Directorul mai informa membrii comitetului că a făcut cunoscut inteligenței din Deva și jur „cererea comitetului central pentru biografia lui Avram Iancu”¹²⁶. De asemenea, sunt prezentate și noile statute ale despărțămintelor, în text românesc și unele îndrumări ale comitetului central în această privință¹²⁷. Francisc Hossu-Longin cere membrilor biroului să facă propuneri pentru adunarea de la Certej și pentru întocmirea unui proiect referitor la Reuniunea pentru ajutorarea meseriașilor¹²⁸.

La 16 octombrie 1897 este convocată adunarea generală de la Certej. Adunarea se desfășoară în 23 octombrie cu o mulțime de participați din localitate la care se adaugă conducerea despărțământului și o serie de oaspeți din Deva și localitățile din jur. După prezentarea raportului de către casier se trece la stabilirea comisiilor de lucru ale adunării. Cu unanimitate de voturi, Petru Gabor, Pompiliu Piso, Olimpiu

¹¹⁹ *Ibidem*, p. LXXX.

¹²⁰ *Ibidem*, p. CVIII.

¹²¹ SJHAN, Fond Francisc Hossu-Longin, doc. 254/3.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ SJSAN, Fond Astra, doc. 697/1898, f. 8.

¹²⁵ *Ibidem*, f. 2-3.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ *Ibidem*.

Oprea și Alexandru Hossu sunt aleși în comisia pentru înscrierea membrilor și încasarea taxelor restante¹²⁹.

Unul dintre cele mai importante puncte de pe ordinea de zi îl constituie alegerea comitetului cercual pentru următorii trei ani. Adunarea îl alege în unanimitate, în funcția de director, pe Francisc Hossu-Longin, casier pe Alexandru L. Hossu, controlor și notar pe Dionisie Ardelean, iar ca membri pe Benjamin Pop, George Romanul, Alexandru Moldovan sen. și Nicolae Munteanu¹³⁰. Potrivit raportului președintelui comisiei de înscrierea membrilor și încasarea taxelor, Alimpiu Oprea, au fost primiți 10 membri noi, 6 membri ajutători, iar de la 2 membri au fost încasate taxele restante. Cei 10 membri ordinari noi, care au achitat taxa de 5 florini, sunt: Alimpiu Oprea, preot ortodox în Săcărâmb, George Romanul, protopopul ortodox din Deva, Petru A. Mihuțiu, preot ortodox în Săcărâmb, Nicolae Câmpian, miner din Hondol, Ana Irimie, proprietăreasă în Hondol, Simion Filimon, preot ortodox în Vărmaga, Iosif Iancu, proprietar în Săcărâmb, Benjamin Pop, oficial comitatens în Deva, Nicolae Munteanu, preot greco-catolic în Dobra și „Hondoleana” însoțire de anticipațiune și credit din Hondol¹³¹.

Despărțământul Deva s-a întărit prin atragerea a 6 membri ajutători: Nicolae Demian, preot ortodox în Balșa, Sabin Piso, proprietar în Săcărâmb, Petru Gabor, preot ortodox în Certej, Constantin Dăncilă, preot ortodox în Mănerău, Ștefan Farcaș, învățător în Săcărâmb și Ioan Pleter Dumitru din Certej¹³².

Cu prilejul adunării de la Certej s-a menționat, prin cuvântul directorului Francisc Hossu-Longin, împlinirea unui sfert de secol de la înființarea despărțământului Deva al ASTREI. Francisc Hossu-Longin și-a exprimat bucuria spunând că „actele din arhivele noastre sunt tot atâtea dovezi că membrii despărțământului, în decurs de un pătrariu de secol, după împrejurările grele prin care au trecut, și-au împlinit datoria, stăruind fiecare a înainta mărețul scop al Asociațiunii noastre. Dovada vie, că deși în întreg comitatul nostru mai sunt încă alte trei despărțăminte – pe micul teritoriu al despărțământului nostru avem: 1 membru fondator, 6 membri pe viață, 40 membri ordinari și 19 membri ajutători¹³³.

„Adunările generale – a continuat Francisc Hossu-Longin – de la Hunedoara, Dobra, Săcărâmb, Hondol și Deva au fost tot atâtea sărbători culturale ale poporului nostru. Toate acestea ne îndreptățesc a spera că despărțământul nostru și în viitor va putea fâlfâi cu mândrie stindardul culturii noastre naționale și fiecare român și-a ține de onoare a intra în societatea noastră, ca împreună cu noi să promoveze mărețul scop ce și-a pus de țintă Asociațiunea noastră”¹³⁴.

A doua Adunare Generală a ASTREI desfășurată la Deva (27-28 august 1899)

La 20 martie 1899, Francisc Hossu-Longin înainta comitetului ASTREI procesul verbal al Conferinței pe care elita intelectuală din Deva a ținut-o în 15 martie. Conferința intelectualilor din Deva a încredințat pe Francisc Hossu-Longin ca să

¹²⁹ *Ibidem*, f. 4-5.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ *Ibidem*.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ *Ibidem*, f. 8.

¹³⁴ *Ibidem*.

roage Comitetul central al Asociațiunii ca adunarea generală proximală să o desfășoare în orașul Deva¹³⁵. Comitetul central al ASTREI ia act de cererea inteligenței române din Deva și decide, în ședința din 13 aprilie, ca adunarea generală din 1899 să se desfășoare în opidul Deva, în zilele de 27-28 august¹³⁶.

Pentru organizarea ei ireproșabilă s-au luat măsuri deosebite. În data de 31 mai 1899 are loc conferința intelectualilor români din Deva, convocată în vederea organizării festivităților prilejuite de adunarea generală. Reuniunea Femeilor Române din Deva lansa un apel prin care fiecare sat era chemat să trimită câteva perechi îmbrăcate în port național, arătând că se votase un fond în valoare de 100 florini, destinat premierii celor mai frumoase și originale costume în cadrul festivităților care vor avea loc la Deva¹³⁷.

Foto 3 — Artiști participanți
la Concertul din Deva (1899)

În pofida eforturilor depuse, organizatorii adunării au trebuit să lupte până în ultimul moment cu numeroase piedici, între care și refuzul autorităților de a permite desfășurarea ședinței inaugurale în clădirea festivă a comitatului: „singurul argument invocat de autorități fiind «nem lehet» (nu se poate!), lucrările desfășurându-se în biserica românească, al cărei edificiu, deși spațios n-a putut să cuprindă mulțimea prezentă”¹³⁸.

„Pentru primirea cu cuvenita demnitate a Asociațiunii propun să se aleagă un comitet compus din trei secții:

- Secția I-a pentru primirea și încartiruirea oaspeților primiți. Din această secție făceau parte George Romanul, dr. Alexandru L. Hossu, Dionisie Ardelean, Alexandru Moldovan jun., Toma Roșiu, Alexandru St. Șuluțiu, Nicolae Stanciu și Romulus Popa.
- Secția a II-a pentru aranjarea de conveniri, banchet, concert, bal și eventuale excursiuni. Din această secție făceau parte Francisc Hossu-

¹³⁵ *Transilvania*, XXX, nr. IV-V 1899, p. 25.

¹³⁶ *Ibidem*.

¹³⁷ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 166, 17/29 iulie 1899, p. 3.

¹³⁸ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 180, 17/29 august, 1899, p. 1.

Longin, dr. Alexandru Schuster, Uliu Almășan, Justinian Moldovan, Toma Roșiu și dr. George Wilt.

- Secția a III-a pentru aranjarea festivităților populare compusă din George Romanul, George Nicoară, George Ghilea și Toma Roșiu¹³⁹.

Conform programului întocmit, în 26 august avea loc primirea membrilor Comitetului Central și Seară de cunoștință în grădina populară. În programul primei zile erau înscrise următoarele puncte: serviciul divin, ședința I-a, prelegerile pentru popor, banchet, participare la rugă și concert. În 28 august, adunarea continua cu ședința a II-a și balul organizat seara¹⁴⁰.

Cheltuielile cu organizarea adunării generale se estimau la 500 florini, care urmau a se acoperi din contribuțiile elitei intelectuale din Deva, din veniturile realizate la concertul și balul organizat.

Directorul despărțământului Deva al ASTREI deschide manifestările din prima zi a adunării generale de la Deva prin adresarea unui cuvânt de salut din partea celor prezenți la adunare. Cuvântul din partea conducerii ASTREI este rostit de către vicepreședintele Ilarion Pușcariu care a spus: „Literatura și cultura ca opere ale păcii, ale iubirii și ale frățietății între oameni sunt condițiuni mai mult ca orice la dezvoltarea și prosperitatea societății omenești peste tot. În literatura sa, adică în limba sa trăiește și viază fiecare popor. Limba este ce impregnează caracterul unui popor după originea lui și îl păstrează în mod durabil și nepieritor. În limbă se oglindesc viața și modul de cugetare al lui”¹⁴¹.

Apoi, directorul despărțământului Deva al ASTREI, Francisc Hossu-Longin, care face un apel la fiii și fiicele poporului român să se înroleze în armata culturii¹⁴², spunând: „Oșteni ai unei mândre armate – continua vorbitorul – ce are menirea să cucerească numai cu arma culturii, am venit să desfășurăm stindardul nostru și pe aceste plaiuri frumoase, locuite tot de frați de-ai noștri. Ce dulce, ce însuflețitor este momentul când fiii și fiicele acelui neam, încălziți de aceeași ardere, cuprinși de aceleași gânduri, se întrunesc cu dor și dragoste, ca să deie mărturie de setea ce o au pentru înaintarea în cultura lor proprie. Unde poate fi o serbare mai înălțătoare decât când frați cu frați se întrec a se înrola sub mândrul steag al culturii lor naționale”¹⁴³.

„Un popor deștept și viguros de la natură – spunea Francisc Hossu-Longin – așezat de mii de ani într-o țară atât de frumoasă, precum este scumpa noastră țară, are drept să însetezeze de cultură. Drept aceea, fiecare oricât de muncit și de ar da de cele mai mari piedici, fiecare român are dreptul și datoria să alerge cu însuflețire acolo unde s-a ridicat stindardul înaintării, stindardul luminării. Adunarea noastră nu e nici înfiorătoare, nici nimicitoare de vieți și averi, ci ea țintește a dezarma cu lumină, a rivaliza cu produse spirituale și a cuceri cu conștiința puterii sale intelectuale. Oștirea noastră nu râvnește la comoara nimănui și știe să prețuiască agoniseala oricărui neam. Oștirea noastră cinstește pe toți care luptă pe asemenea teren cu ea și se bucură de orice progres ce se face pe vreun câmp al culturii.

¹³⁹ SJSAN, Fond Astra, doc. 738/1899, p. 5-6.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 192.

¹⁴² SJSAN, Fond Astra, doc. 738/1899, p. 5-6.

¹⁴³ *Ibidem*.

Oștirea noastră nu invidiază, nu dușmănește oștirile străine, dar adoră și apără cu bărbăție comorile ce le avem și le vom mai aduna în viitor”¹⁴⁴.

Deosebit de reușit a fost concertul la care a participat un public numeros. Artiști de renume, ca Ioan Damian, solist al operei din Berlin, Valeria Pop de la Conservatorul din Budapesta, violonista Adelina Piso, pianistul și compozitorul Gilelm Șorban au interpretat cu succes piese din repertoriul românesc și universal¹⁴⁵. Adunarea generală a ASTREI, desfășurată la Deva, în zilele de 27-28 august 1899, a înregistrat un succes deplin, dând un nou impuls activității desfășurate de către Despărțământul Deva în anii imediat următori

Activitatea Despărțământului Deva al ASTREI în perioada 1900-1918

Despărțământul Deva primește o grea lovitură prin demisia unuia dintre cei mai destoinici conducători ai săi. La 18 noiembrie 1900, Francisc Hossu-Longin convoacă o ședință a comitetului cercual al despărțământului, la care participă alături de el, dr. Alexandru L. Hossu, Dionisie Ardelean și Nicolae Munteanu ca membri în comitetul cercual și Ioan Moțiu, ca membru fondator¹⁴⁶. În cadrul ședinței Francisc Hossu-Longin prezintă hârtiile trimise comitetului ASTREI în care exprima motivele abdicării sale și roagă membrii comitetului cercual prezenți să ia cunoștință de abdicarea domniei sale și să procedeze conform §-lui 43 din statute și §-lui 40 din Regulament și „să aleagă un vicepreședinte care va avea să conducă afacerile despărțământului până la adunarea generală proximă. Se alege apoi în unanimitate ca vicepreședinte George Romanul”¹⁴⁷. Vicepreședintele ales, protopopul ortodox al Devei, George Romanul, va conduce despărțământul până în anul 1901. Raportul Comitetului Central al ASTREI, pe anul 1900 situa Despărțământul Deva între despărțăminte care nu au funcționat, alături de cele din Lugoj, Alba Iulia și Zărnești¹⁴⁸.

Una dintre cele mai importante adunări cercuale s-a desfășurat la Batiz, la 10 august 1901. Procesul-verbal al adunării ne dezvăluie problemele deosebit de importante dezbătute aici. Pe lângă prezentarea raportului despre activitatea comitetului de la ultima adunare cercuală, pe ordinea de zi au figurat probleme importante pentru organizarea activității despărțământului, între care „înființarea de agenturi în Hunedoara, Hondol și Deva”¹⁴⁹. Cu ocazia adunării cercuale de la Batiz, Nicolae Macrea a prezentat o disertație „Despre asociere și foloasele ei”¹⁵⁰. Adunarea a constituit un succes și din punct de vedere financiar și organizatoric. S-a încasat suma de 270 coroane și au fost primiți opt membri ordinari.

La 8 septembrie 1901 are loc adunarea cercuală a despărțământului Deva la Hondol. Adunarea a aprobat raportul despre afacerile despărțământului „de la adunarea cercuală din 1899 încoace și ratiociniul casei”¹⁵¹. Sunt primiți noi membri

¹⁴⁴ *Ibidem*.

¹⁴⁵ Măriuca Radu, *Adunarea generală a Astrei de la Deva (1899) – în mărturii brașovene*, în „Sargetia”, XXVII/2, 1997-1998, p. 251-259.

¹⁴⁶ SJSAN, Fond Astra, doc. 252/2.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ *Transilvania*, XXXII, iulie-august 1901, p. 58.

¹⁴⁹ *Analele Asociațiunii*, 1902, nr. V, septembrie-octombrie, p. 181.

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ *Transilvania*, XXXII, nr. 9, noiembrie 1901, p. 192.

ordinari între care amintim numele lui Simion Curiac (preot), sabin Piso (proprietar), Petru Gabor (preot), Vasile Pipoș (protopop), Iosif Bucureștean (hutman) și George Măcelariu (candidat de avocat)¹⁵².

Punctul cel mai important de pe ordinea de zi a adunării de la Hondol I-a constituit alegerea noului comitet cercual. În funcția de director este ales Alexandru Hossu-Longin iar ca membri George Romanul, George Oprea, Alexandru Moldovan sen., Petru Mihuțiu. Casier este ales Alexandru Moldovan sen., notar Dionisie Ardelean și controlor, Alexandru Moldovan junior¹⁵³. Activitatea despărțământului reintră în normal. Raportul Comitetului central al Astrei pentru anul 1901, situează despărțământul Devei printre cele care au funcționat¹⁵⁴.

Procesul-verbal al adunării este înaintat Comitetului Central al ASTREI la 15 septembrie 1901. Conducerea ASTREI aprobă comitetul cercual ales iar membrii înscriși se declară de membri ordinari ai ASTREI¹⁵⁵.

Potrivit situației din anul 1901, publicată în revista *Transilvania, partea oficială* despărțământul Deva al Astrei avea un membru fondator, 5 membri pe viață și 24 membri ordinari¹⁵⁶. Despărțământul avea următoarea componență: Dima Nicolae, proprietar din Hunedoara, membru fondator. Cei 5 membri pe viață erau: Moțiu Ioan, jude de tablă în Deva, Olariu Ioanichie Ioan, funcționar în Deva, Popovici George, paroh în Leșnic, Popovici Nicolau, paroh în Josani și Stoicchiță Nicolae, proprietar în Hunedoara¹⁵⁷.

Membrii ordinari ai despărțământului Deva erau: Ardelean Dionisiu, absolvent de tehnică (Deva), „Corvineana”, institut de credit (Hunedoara), Dănilă George, primar (Hunedoara), Dima Alexandru a Evuții, proprietar (Hunedoara), Fulea Teofil, notar (Hunedoara), „Hondoleana”, institut de credit (Hondol), Horvat Simeon, procuror (Deva), Hossu Aurelia n. Petco, soție de avocat (Deva), Hossu Elena n. Pop, soție de avocat (Deva), dr. Alexandru Hossu-Longin, avocat (Deva), Francisc Hossu-Longin, avocat (Deva), „Hunedoara”, însoțire (Deva), Ioan Lăzăriciu, profesor (Deva), Mihuțiu A. Petru, preot (Hondol), Moisin Petru, ospătar (Hunedoara), Moldovan Alexandru jun., secretar de bancă (Deva), Moldovan Alexandru sen., director de bancă (Deva), Oprea George, preot (Hunedoara), Petco Valeriu, secretar de finanțe (Deva), Pop Benjamin, controlor comitatens (Deva), Romanul George, protopop (Deva), Simionaș Ioan, președinte la scaunul orfanal (Deva), Șinca Petru, preot (Batiz) și dr. Aurel Vlad, avocat (Deva)¹⁵⁸.

Raportul comitetului ASTREI pentru anul 1902 situa despărțământul Devei între cele cu o activitate bună¹⁵⁹. Adunarea cercuală din anul 1903 s-a desfășurat la Deva, în 4 octombrie, încasându-se suma de 168 coroane și s-a primit ca membru învățătorul Ioan Antal¹⁶⁰. Urmează o perioadă mai slabă de activitate, sesizată și de către conducerea ASTREI. Activitatea despărțământului Deva pentru anul 1909 este

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ *Ibidem*.

¹⁵⁴ *Analele Asociațiunii...*, 1902, nr. 1, ianuarie-februarie, p. 6.

¹⁵⁵ *Transilvania*, XXXII, nr. 9, noiembrie 1901, p. 192.

¹⁵⁶ *Transilvania*, an. XXXII, nr. 647, iulie-august 1901, Partea oficială, p. 77-78.

¹⁵⁷ *Ibidem*.

¹⁵⁸ *Ibidem*.

¹⁵⁹ *Analele Asociațiunii...*, 1903, nr. 4, iulie, p. 62.

¹⁶⁰ *Analele Asociațiunii...*, 1903, nr. 6, noiembrie-decembrie, p. 188.

descrisă în felul următor: „Nu desfășoară aproape nici o activitate de mai mulți ani. Directorul despărțământului e dr. Virgil Olariu, avocat”¹⁶¹.

Raportul comitetului central de la Sibiu către Adunarea generală a ASTREI, convocată la Dej, în zilele de 18-19 septembrie 1910, situa despărțământul Deva între cele cu o activitate slabă. Raportul încadra despărțămintele hunedorene ale Devei, Hațegului și Orăștiei între cele care au un număr prea mare de comune¹⁶². La 17 iulie 1911 s-a desfășurat adunarea despărțământului Devei în orașul Hunedoara. Cu această ocazie s-a constituit un nou despărțământ, cel al Hunedoarei¹⁶³. Momentul este descris de către delegatul ASTREI, Oct. C. Tăzlăuanu. „Adunarea a fost convocată din încredințarea comitetului Central și la dorința fruntașilor din acest oraș. Rezultatul a fost splendid, s-au încasat de la membrii noi, două mii de coroane. Cu ocazia adunării cercuale ținute la Hunedoara s-a ales ca director al despărțământului (Devei, n.n.), dr. Ioan Dobre și patru membri în comitet”¹⁶⁴.

În anul 1911 se împlinea o jumătate de secol de la înființarea ASTREI. Serbările jubiliare ale ASTREI, desfășurate la Blaj, între 28-30 august 1911, au ridicat pe o treaptă superioară nu numai activitatea ASTREI, ci au dat un puternic impuls întregii mișcări naționale a poporului român¹⁶⁵. Cu o forță nețărmurită a evocat poetul Octavian Goga contribuția luptătorilor anonimi, a poporului contra asupririi și oprimării străine. „S-a vorbit de cei mari – spunea Octavian Goga – dar mai vârtos trebuie să ne aducem aminte, pentru învățătorii și preoții din sate, pentru țărani care duc greul luptei”¹⁶⁶.

Revelația manifestărilor de la Blaj a reprezentat-o zborul marelui aviator din Bințiș, Aurel Vlaicu, de pe Câmpia Libertății, în admirația, entuziasmul și bucuria nespusă a celor peste 25.000 de români¹⁶⁷. La serbările de la Blaj au participat delegați ai tuturor despărțămintelor ASTREI. Despărțămintele Brad, Deva, Dobra, Hațeg, Hunedoara și Orăștie și-au trimis delegați la Blaj. Scrisori și telegrame de felicitare s-au trimis și de către românii din Deva și jur¹⁶⁸.

Alegerea în iulie 1911 a unui comitet cercual condus de protopopul Ioan Dobre a dat un nou impuls activității despărțământului Deva. La ridicarea calității activității a contribuit și reducerea numărului de comune la 56¹⁶⁹. Acum despărțământul Deva avea arondate comunele: Deva, Bejan, Fornădia, Căinelul de Jos, Sulighete, Băcia, Petreni, Simeria – colonie, Tâmpa, Totia Mare, Banpotoc, Hărău, Chimindia, Vărmaga, Certejul de Sus, Hondol, Măgura, Săcărâmb, Nojag, Toplița, Bârsău, Boholt, Șoimușul Mureșan, Biscaria, Șăulești, Peștișul de Jos, Archia, Cerna Cristur, Bârcea Mare, Bârcea Mică, Popești, Barbura, Buruene, Fizeș, Chișcădaga, Nevoieș, Bretelin, Ghergheș, Cârjiți, Cozia, Dealul Mare, Gruelaci, Almașul Sec, Seliștioara, Stoineasa, Vălișoara, Boia Bârzii, Leșnic, Merișor, Herepea, Căoi, Mintia, Vețel, Vulceș, Sântuhalme și Sântandrei¹⁷⁰.

¹⁶¹ *Transilvania*, XLI, nr. 4, iulie-august 1910, p. 253.

¹⁶² *Ibidem*, p. 202.

¹⁶³ *Transilvania*, 1911, nr. 5-6, p. 782.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 772.

¹⁶⁵ *Unirea Transilvaniei cu România, 1918*, București, 1978, p. 338.

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 339.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 341.

¹⁶⁸ *Transilvania*, XLII, nr. V-VI, septembrie-decembrie 1911, p. 758.

¹⁶⁹ SJSAN, Fond Astra, 1.048/1912, f. 1-4.

¹⁷⁰ *Ibidem*.

La 8 iulie 1912, directorul Ioan Dobre lansa un apel către inteligența română din Deva pentru a dona cărți românești pentru despărțământul Deva. Apelul protopopului Ioan Dobre ruga intelectualii români să doneze „câte o cărtică românească potrivită cu menirea de a se distribui gratuit poporului nostru cu ocaziunea ținerii adunării generale a despărțământului la Nevoieș, la 14 iulie a.c.”¹⁷¹

Potrivit unui raport publicat în revista *Transilvania* privind activitatea despărțământelor Astrei în anul 1912, despărțământul Deva este menționat cu o activitate slabă. Până la sfârșitul anului 1912, nu reușise să înființeze nici o agentură și nici o bibliotecă¹⁷². În ședința comitetului din 7 iulie 1913 a fost amânată și „înființarea băncilor populare pentru timpuri mai prielnice”¹⁷³. În ceea ce privește reuniunile ele au sporit la opt: „Reuniunea femeilor din comitatul Hunedoarei”, „Hondoleana” institut de credit și economii din Hondol, „Reuniunea de înmormântare din Deva”, „Corul bisericesc gr. ort. rom. din Deva”, „Corul bisericesc gr. ort. rom. din Săcărâmb”, „Corul bisericesc gr. ort. rom. din Hondol”, „Corul bisericii gr. ort. rom. din Buruiene” și „Casina română din Deva”, înființată la 1867¹⁷⁴.

Ședința comitetului despărțământului Deva, din 21 ianuarie 1913, analizează decizia Comitetului ASTREI pentru susținerea unor conferințe economice pe teritoriul despărțământului în perioada 8-13 februarie 1913¹⁷⁵. Comitetul despărțământului Deva aprecia bunele intenții și scopul nobil, dar în urma calamităților și a inundațiilor grave „se cere amânarea sosirii conferențiarului în despărțământul Deva până la altă ocazie mai potrivită”¹⁷⁶. Adunarea generală anuală a despărțământului pe anul 1913 are loc în satul Tâmpa, în data de 7 septembrie. Cu prilejul adunării cercuale, femeile române din Tâmpa au aranjat o frumoasă expoziție de țesături și cusături și o expoziție de pâine. Celor mai reușite exponate li s-au acordat premii în valoare de 20 coroane¹⁷⁷. Expozițiile au fost organizate în școală, iar membrii comitetului și ceilalți participanți au apreciat zelul și atragerea femeilor, cum și a întregii populații față de lucruri românești¹⁷⁸.

Membrii comitetului au considerat că este necesară premiarea celor mai reușite exponate. Pentru fondul de premiere au contribuit: Despărțământul Deva (20 coroane), Reuniunea femeilor române din Deva (20 cor.), dr. Francisc Hossu-Longin (10 cor.), dr. Ioan Dobre (2 cor.) și Alexandru Hossu (2 cor.)¹⁷⁹. Din acest fond s-au acordat 17 premii de câte 2 coroane autoarelor celor mai reușite exponate de țesături și cusături: Galea Ludovica, Groza Zefa, Muntean Vuța, Lăzăresc Domnica, Măgurean Juja, Galea Ana, Bassa Sofia, Spinean Maria, Barcean Vuța, Ocolișan Sinefta, Bassa Vilma, Sârb Carolina, Muntean Juja, Petruțesc Anca, Popoviciu Anica, Muntean Zefa I. George și Galea Maria I. Iuon¹⁸⁰. Premiul cel mare, în valoare de 5 coroane a fost acordat Sineftei Muntean¹⁸¹. Pentru expoziția de pâine au fost

¹⁷¹ SJHAN, Fond *Francisc Hossu-Longin*, doc. 261/7.

¹⁷² *Transilvania*, XLIV, nr. 4-5/ Iulie-octombrie 1913, p. 302.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 394.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 302.

¹⁷⁵ SJSAN, Fond *Astra*, doc. 182/1913, f. 3-4.

¹⁷⁶ *Ibidem*.

¹⁷⁷ *Ibidem*, doc. 3/1913, f. 3-4.

¹⁷⁸ *Ibidem*.

¹⁷⁹ *Ibidem*.

¹⁸⁰ *Ibidem*.

¹⁸¹ *Ibidem*.

premiat cu suma de câte 2 coroane: Muntean Fiuța, Galea Ana, Spinean Maria, Muntean Juja, Lăzăresc Anica și Ocolişan Sinefta¹⁸².

Comitetul despărțământului Deva aprecia reușita deplină a adunării de la Tâmpa scriind: „Poporul a primit comitetul despărțământului cu vădită bucurie și însuflețire, iar poveștile date de directorul despărțământului și de conferențieri au fost ascultate cu viu interes”¹⁸³. La 26 decembrie 1913, Biroul despărțământului Deva comunica rezultatele obținute la adunarea generală cercuală ținută în satul Tâmpa și cerea aprobare pentru acțiunile luate: acordarea de premii, înscrierea a 8 noi membri etc.

La 10 aprilie 1914, Institutul de credit și economii Decebal din Deva depunea rata a II-a de 100 coroane constituind taxa de membru fondator al Asociațiunii¹⁸⁴. Adunarea generală a Institutului Decebal, din 26 februarie 1913, hotărâse să devină „membru fondator al Asociațiunii, cu taxa de 400 coroane, angajându-se a o plăti în patru rate anuale egale”¹⁸⁵.

Activitatea despărțământului Deva al ASTREI a cunoscut momente de regres datorate de situația excepțională cauzată de starea de asediu, suspendarea întrunirilor, cenzura presei etc. Numărul membrilor se reduce, bărbații de până la patruzeci de ani sunt mobilizați și trimiși pe front. Potrivit unei statistici, realizate la 1 noiembrie 1916, în cadrul despărțământului Deva mai existau 2 membri fondatori (Decebal, institut de credit și dr. Pop Iustin, avocat), 4 membri pe viață (Avocații dr. Nicolae Moțiu, dr. Virgil Olariu, dr. Eugen Tătar și preotul din Leșnic, George Popovici) și 18 membri ordinari¹⁸⁶. Cei 18 membri ordinari sunt: Ioan Antal, învățător, Deva, Elena Ardelean n. Papiu, Deva, Dionisie Ardelean, inginer și proprietar, Deva, Asinefta Bobei, preoteasă, Petreni, Dionisie Bobei, preot, Petreni, Simion Curiac, preot, Banpotoc, dr. Ioan Dobre, protopresbiter, Deva, directorul despărțământului, Nicolae Duma, preot, Vărmaga, Maria Groza, proprietar, Petreni, Aurelia Hossu-Longin n. Petco, soție de avocat, Deva, dr. Alexandru Hossu-Longin, avocat, Deva, Francisc Hossu-Longin, avocat, Deva, Nicolae Igna, învățător, Deva, Adam Lula, preot, Biscaria, dr. Aurora Olariu n. Popovici, Deva, Alexandru Petreu, preot, Tâmpa și George Popovici, preot Sântandrei¹⁸⁷.

Izbucnirea primului război mondial va crea noi dificultăți în activitatea despărțământelor hunedorene ale ASTREI. Până la Marea Unire din 1918, despărțământul Deva, la fel și celelalte despărțăminte hunedorene, va desfășura mai mult o activitate de strângere a taxelor. În anul 1915, Simion Curiac achita suma de 10 coroane reprezentând taxa de membru ordinar al Asociațiunii pentru anul respectiv¹⁸⁸. Alexandru Hossu-Longin achita, în anul 1917, 20 coroane taxa pe anul 1916, pentru „D-sa și soția născută Aurelia Petco”¹⁸⁹. Foarte mulți membri ai comitetelor despărțământelor au fost mobilizați, ceea ce a determinat o stagnare a activității. Criza este resimțită și la nivelul conducerii centrale a Asociațiunii. Comitetul Central hotără, la 5 decembrie 1914: sistarea tipăririi Bibliotecii populare, suprimarea

¹⁸² *Ibidem*.

¹⁸³ *Ibidem*.

¹⁸⁴ *Ibidem*, doc. 896/1914, f. 1.

¹⁸⁵ *Ibidem*.

¹⁸⁶ *Transilvania*, an. XLVII, nr. 7-12, 1 decembrie v. 1916, p. 145-146.

¹⁸⁷ *Ibidem*.

¹⁸⁸ SJSAN, Fond Astra, doc. 766/1915, f. 1.

¹⁸⁹ *Ibidem*, doc. 460/1917, f. 1.

posturilor de secretar literar, conferențiar agronomic, custode al muzeului și administrator al Bibliotecii populare, reducerea sumelor pentru bibliotecă, muzeu, revista *Transilvania* și pentru retribuțiile corpului didactic de la Școala civilă de fete¹⁹⁰.

Activitatea Despărțământului Deva de la Unirea din 1918 până la desființarea din anul 1948

Realizarea Marii Uniri a fost salutăată cu deosebită satisfacție de către Asociațiune printr-un articol redacțional publicat în revista *Transilvania* prin care afirma: „Prin hotărârea epocală adusă la Alba Iulia de a ne împreuna pentru toate timpurile cu frații noștri de peste munți, s-a înfăptuit visul de veacuri al neamului nostru, s-a dat cea mai firească soluție năzuințelor noastre politice”¹⁹¹.

Asociațiunea se angaja ca alături „de celelalte surori ale ei, ea va contribui de aici înainte, în măsură cu mult mai mare ca până acum, la ridicarea materială, morală și intelectuală a neamului nostru și, mai presus de toate, la înfrățirea sufletelor, care va forma pentru vecie, pe lângă unitatea politică, legătura cea mai puternică a tuturor celor de o limbă și de un sânge”¹⁹². În ședința sa din 30 decembrie 1918, Comitetul Central a decis întocmirea unui istoric al Asociațiunii și a unui program de acțiune pentru viitor, ce urmau să fie prezentate autorităților românești.

O primă realizare, în noul context politic, a constituit-o aprobarea de către Consiliul Dirigent, în ianuarie 1919, a cererii Asociațiunii de a cumpăra „muzeul” etnografic, arheologic și de științe naturale al lui Buda Adam din localitatea Rea, de lângă Hațeg, oferind 25.000 coroane pentru achitarea jumătății cerute în numerar. Colecțiile rămăneau în grija și folosința Asociațiunii, dar proprietar de drept era Consiliul Dirigent¹⁹³. La intervenția Comitetului Central al ASTREI, Ministerul Instrucțiunii a aprobat cererea despărțământului Hunedoara de a se înființa un muzeu regional în Castelul Huniazilor¹⁹⁴.

Activitatea ASTREI din anul 1924 a cuprins una dintre cele mai mari manifestări cultural-științifice desfășurate și pe teritoriul județului Hunedoara: sărbătorirea centenarului nașterii lui Avram Iancu organizate la Țebea, Cluj. La 28 iulie 1924, președintele ASTREI, Vasile Goldiș informa Comitetul Central despre măsurile organizatorice luate personal la Abrud, Câmpeni, Brad, Vidra, Baia de Criș și Țebea, unde a constituit comitete locale conduse de oameni de încredere și stabilind lucrările ce trebuiau executate pentru buna desfășurare a serbărilor și primirea înalților oaspeți.

După reorganizarea din anii 1927-1928 în județul Hunedoara activau despărțăminte: Brad (30 comune), Dobra (33 comune), Hațeg (42 comune), Hunedoara cu centrul la Deva (31 comune), Ilia (46 comune), Jiu (11 comune),

¹⁹⁰ Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 46.

¹⁹¹ Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 47.

¹⁹² *Ibidem*, p. 48.

¹⁹³ *Ibidem*, p. 48-49.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 51.

Orăștie (35 comune), Baia de Criș (34 comune), Geoagiu (22 comune), Ghelar (11 comune), Pui (30 comune), Sarmizegetusa (27 comune) și Simeria (25 comune)¹⁹⁵.

Adunarea ASTREI de la Deva (1932)

În perioada interbelică în județul Hunedoara s-a mai desfășurat o singură adunare generală a ASTREI, la Deva, în anul 1932. Aici a vorbit despre activitatea ASTREI basarabene Leon Boga care informa că s-au înființat 129 cămine muncitorești, 190 biblioteci, s-au organizat 102 festivaluri, 510 spectacole de teatru, s-au ținut 2.086 conferințe, iar ziarul Cuvântul moldovenesc a fost difuzat în peste 2 milioane exemplare¹⁹⁶. La 12 mai 1932, Vasile Goldiș se retrage de la conducerea Asociațiunii, președinția fiind preluată de către Iuliu Moldovan, în urma adunării de la Deva din 2-3 octombrie 1932¹⁹⁷.

Foto 4 — Fanfara din Orăștie,
la Serbările ASTREI de la Deva (1932)

Foto 5 — Congresul ASTRA
de la Deva (1932)

După instaurarea guvernului condus de Petru Groza au început să se pună piedici în activitatea despărțămintelor. Fostul președinte al ASTREI, Iuliu Moldovan menționa, în cadrul plenarei Comitetului Central, din 15 iunie 1946, „că se pun piedici colaboratorilor Asociațiunii, aceștia fiind suspectați de forurile locale și opriți din activitatea lor, în diferite despărțăminte, iar demersurile la guvern au urmărit limpezirea situației, nu solicitarea aprobării activității sale”¹⁹⁸.

Activitatea din despărțăminte continua să rămână săracă și sporadică, fapt constatat de Gheorghe Preda și Silviu Țeposu, delegații ASTREI cu prilejul unor vizite efectuate la Hațeg, Hunedoara și Orăștie. Între motivele acestei stări de lucruri, Gheorghe Preda includea dificultățile financiare, lipsa mijloacelor de transport, dar și „teama de noile organizațiuni politice care caută să politicianizeze cultura”¹⁹⁹.

De asemenea, a constatat că la Hunedoara „organizațiile muncitorești sunt mai puternice și-și îndreaptă privirile mai mult spre noile organizații culturale, în special spre ARLUS (Asociația Română pentru Legăturile cu Uniunea Sovietică), iar conducerile întreprinderilor nu mai manifestă același interes ca în trecut față de Asociațiune”²⁰⁰. Prin circulara nr. 1.502 din 6 august 1946 se cerea

¹⁹⁵ *Transilvania*, 1927, nr. 10-11, p. 412.

¹⁹⁶ Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 86.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 102.

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 123.

¹⁹⁹ *Ibidem*, p. 125.

²⁰⁰ *Ibidem*.

despărțămintelor: organizarea de cursuri și școli țărănești, cursuri pentru muncitori și meseriași, pentru neștiutorii de carte, înființarea de biblioteci la sate și orașe, răspândirea publicațiilor Asociațiunii, acțiuni pentru ridicarea nivelului economic și biologic al românilor din Ardeal și Banat, conferințe și serbări, coruri, fanfare etc²⁰¹.

La 16 septembrie 1946 a avut loc la Sibiu o consfătuire a conducerii Asociațiunii cu președinții despărțămintelor centrale județene Alba, Brașov, Ciuc, Deva, Făgăraș, Sf. Gheorghe, Târnava Mare și Sibiu, în care s-a discutat înțelegerea intervenită între Asociațiune și guvern, precum și programul minimal ce urma a fi realizat. A fost subliniată datoria Asociațiunii de a-și adapta activitatea la cerințele vremurilor noi, de a se ajuta, prin activitatea sa, țara și neamul, fără a face însă „o politică sentimentală de partid”, de a-și demonstra bunele intenții și loialitatea, dar pretinzând, în același timp, a fi respectată, nu umilită și a-i fi asigurată „atitudinea de independență spirituală”²⁰².

Adunarea generală a Asociațiunii din anul 1947, a 83-a, care va fi și ultima, a beneficiat de prezența primului-ministru dr. Petru Groza, Constantin Daicoviciu, mitropolitului Nicolae Bălan, Nicolae Petroviciu episcopul de Oradea și alți demnitari. Adunarea generală a ales un nou președinte (Nicolae Popoviciu) și un Comitet Central compus din 35 de membri. Noul președinte s-a angajat să asigure continuarea activității Asociațiunii „pe făgașul firesc al cerințelor maselor populare”. Președintele remarca că unele acuzații cu privire la neglijarea „maselor de muncitori din uzine” și afirmația că „cei aflați în fruntea ei încercau să o ducă pe un drum potrivit suflului înnoitor ce străbate astăzi țara noastră ca și întreaga Europă”²⁰³, erau exagerate.

Nicolae Popoviciu, cel de-al doisprezecelea și ultimul președinte al Asociațiunii, la închiderea ședinței plenare a Comitetului Central din 20 decembrie 1947, preciza: „Va trebui să clădim mai departe pe temelia înaintașilor noștri, căci istoria nu începe cu noi, iar programul de muncă trebuie să fie coordonat cu alți factori și răspunzând unor nevoi în orice sector, ierarhizându-l după cerințele fiecărei regiuni”²⁰⁴. După abdicarea regelui Mihai I și proclamarea Republicii Populare Române, existența ASTREI va fi tot mai mult pusă sub semnul incertitudinii. De aceea, în anul 1948 se vor depune eforturi de activizare a despărțămintelor și cercurilor culturale, de revitalizare a secțiilor științifice-literare, a bibliotecii centrale și a muzeului, a activității editoriale.

În acest scop, la 12 ianuarie 1948, a fost trimisă o nouă circulară către despărțămintele centrale județene, prin care se recomanda convocarea de adunări generale pentru organizarea activității și alegerea noilor organe de conducere²⁰⁵. Conducerea Asociațiunii intenționa să organizeze sărbătorirea centenarului Revoluției din 1848 dar a fost informată oficial că un comitet a întocmit deja un program al comemorării acestui eveniment, condus de către Ministerul Informațiilor iar „alte manifestări vor ține seama de recomandările publicate în numărul din iunie

²⁰¹ *Ibidem.*

²⁰² *Ibidem*, p. 127.

²⁰³ *Ibidem*, p. 134.

²⁰⁴ *Ibidem*, p. 135.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 136.

1948 al Îndrumătorului cultural”²⁰⁶. În conducerea despărțămintelor toți cei aleși erau persoane „demne de toată încrederea și verificate de autoritățile locale”²⁰⁷.

Prin adresa despărțământului central județean din Deva (nr. 12/24 aprilie 1948) care însoțea Procesul-verbal al adunării generale din 18 aprilie 1948, se menționa că alegerea comitetului de conducere s-a făcut conform instrucțiunilor primite, după prealabila consultare a partidelor componente ale Frontului Democrației Populare, menționându-se apartenența lor politică²⁰⁸. Cu prilejul adunării, Gheorghe Lupan, consilierul cultural al județului Hunedoara, a vorbit despre noua orientare a activității culturale, pe care o așteaptă regimul democrat-popular, coordonată de acum înainte de stat, prin Așezămintele pentru cultura poporului, organ special constituit²⁰⁹.

Conducerea despărțământului central județean Deva a hotărât, în ședința din 17 iunie 1948, afilierea cercurilor culturale ale Asociațiunii, la căminele culturale, pornind tocmai de la înțelegerea situației create prin existența paralelă a unor instituții care aveau scopuri identice, funcționau prin munca acelorași persoane, dar aparțineau unor societăți culturale diferite²¹⁰. În ședința plenară a Comitetului Central al Asociațiunii din 30 octombrie 1948, vicepreședintele administrativ, Spiridon Câdea remarca faptul că ASTRA „a pierdut legătura cu masele populare, deci nu mai are nici un rost ca să rămână izolată, în afară de organizația oficială a Republicii Populare Române”²¹¹.

Prin decizia nr. 60/1948, „Comitetul Central al Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român - ASTRA, întrunit în ședința a 5-a plenară, în ziua de 30 octombrie 1948, analizând situația Astrei, creată în urma inactivității acesteia și a pierderii legăturilor cu masele largi populare a hotărât:

- „Asociațiunea pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român - ASTRA se contopește – centrala, despărțămintele de la orașe și cercurile culturale de pe întreg cuprinsul țării, cu întregul ei patrimoniu cultural și material – cu Sfaturile județene ale căminelor culturale și Sfaturile căminelor culturale de la sate.
- De la această dată, centrala, despărțămintele și cercurile ASTRA vor fi înglobate cu întreg patrimoniul cultural și material în Sfaturile județene și sătești ale căminelor culturale”²¹². Autodizolvarea ASTREI hotărâtă de Comitetul Central a fost aprobată de către Ministerul Artelor și Informațiilor la 31 decembrie 1948. Contopirea despărțămintelor centrale județene și a cercurilor culturale ale ASTREI din 1948 a fost urmată de desființarea oficială a ASTREI, prin Hotărârea Consiliului de Miniștri, nr. 399 din 14 aprilie 1950.

În fruntea Despărțământului Deva (1873-1948) au fost alese unele dintre cele mai cunoscute personalități ale orașului din vremea respectivă: protopopi, avocați, medici, profesori etc.

²⁰⁶ *Ibidem*, p. 136-137.

²⁰⁷ *Ibidem*, p. 137.

²⁰⁸ *Ibidem*.

²⁰⁹ *Ibidem*, p. 138.

²¹⁰ *Ibidem*, p. 139-140.

²¹¹ *Ibidem*, p. 140.

²¹² *Ibidem*, p. 141.

Ioan Papiu²¹³ (1873-1876 și 1880-1890) a fost primul director al despărțământului Deva al ASTREI. Sub conducerea sa subcomitetul despărțământului a depus eforturi deosebite pentru organizarea primei adunări generale a ASTREI desfășurată la Deva (10-11 august 1874). Ioan Papiu s-a născut în localitatea Sâniacob, comitatul Alba, în anul 1833. Studiile le-a făcut la Târgu Mureș și Blaj și apoi a urmat teologia la Sibiu, pe care a absolvit-o în anul 1858. În anul 1859 a fost hirotonit și dispus de episcopul Andrei Șaguna în funcția de preot și protopop la Deva. S-a căsătorit cu Elena Piso (1840-1880) fiica protopopului Sabin Piso și au avut 11 copii. În timpul cât a funcționat la Deva s-a preocupat de construcția bisericii catedrale între anii 1861-1873.

A desfășurat o bogată activitate culturală, în timpul cât a funcționat la Deva s-au înființat mai multe societăți culturale: Societate de lectură română (1868), Despărțământului Deva al ASTREI și a „Reuniunii pentru ajutorarea meseriașilor” (24 februarie 1873), Reuniunea învățătorilor români din cercul Deva (1879). În anul 1870 a depus eforturi pentru organizarea, la Deva, a primei adunări a Societății pentru Fond de Teatru Român. În anul 1891 este numit protopop al Sibiului unde a servit până la moartea sa, în anul 1907. A fost adus și înmormântat alături de soția sa în cimitirul vechi din Deva.

Foto 6 – Ioan Papiu,
director al
Despărțământului
Deva al ASTREI,
1873-1876 și 1880-1890

Foto 7 – Lazăr Petco,
director al
Despărțământului
Deva al ASTREI,
1876-1880

Dr. Lazăr Petco²¹⁴ (1876-1880) a fost al doilea director al subcomitetului cercual al despărțământului Deva. S-a născut la Băița, în anul 1833, dintr-o veche familie ce se ocupa cu exploatarea minieră. A urmat liceul și Academia de drept din orașul Sibiu și la Universitatea din Pesta. După terminarea studiilor este numit protonotar al comitatului Zarand, dar după susținerea examenului de avocat s-a stabilit la Deva, devenind una dintre personalitățile de frunte ale comitatului Hunedoara. A fost ales deputat, din partea comitatului Hunedoara la Dieta din Cluj (1865) și Pesta (1865-1868) și delegat la Conferința Națională de la Alba Iulia (1872). A fost unul dintre membrii marcanți ai congregației comitatului Hunedoara activând cu mult curaj pentru apărarea drepturilor românilor. În anul 1880 el înainta un memoriu conducerii comitatului Hunedoara, cerând înființarea unei

²¹³ Victor Șuiaga, *Albumul Astra din Deva 1873-1948*, lucrare în manuscris, p. 11.

²¹⁴ *Ibidem*, f. 13

secții române în cadrul Liceului real din Deva. Pe teren economic a înființat banca Hunedoara, devenită apoi Decebal, cu scopul de a acorda credite ieftine în favoarea românilor. În anul 1887 se stabilește la Arad unde-și continuă profesia de avocat, și activează cu succes în domeniile economic și cultural. A fost căsătorit cu Ana Sandor (1844-1916), fiica cunoscutului medic și profesor, Athanasie Sandor din Arad, având 10 copii. A decedat în Arad, în anul 1895, unde este și înmormântat.

Ioan Simionașiu²¹⁵ (1890-1895), a ocupat funcția de director al despărțământului Deva al ASTREI, în anul 1890, după mandatul protopopului Ioan Papiu. S-a născut în localitatea Gireșul Român din fostul comitat Turda. După absolvirea liceului a urmat Universitatea din Pesta. Devine translator și apoi asesor la sedria orfanală și protonotar al comitatului Zarand. În casa sa a fost așezat trupul neînsuflețit al Craiului Munților, Avram Iancu, decedat în Baia de Criș (septembrie 1872).

După desființarea comitatului Zarand s-a stabilit la Deva, ocupând funcțiile de asesor și apoi președinte al sedriei orfanale. Ca membru în congregația comitatului Hunedoara a militat pentru introducerea limbii române, ca studiu obligatoriu, în cadrul liceului real din Deva. A fost căsătorit cu Elena Sterca Șuluțiu (1847-1915). A decedat în anul 1905 fiind înmormântat în cimitirul vechi din Deva. Pe crucea de la mormântul său se mai păstra un fragment de inscripție: „Locul de vecinică odihnă a familiei Simionașu...” Restul textului a fost înlăturat și a fost înscris un alt text: Botean I. și Botean Florica dec[edat] în 1948”.

Foto 8 – Ioan Simionașiu, director al Despărțământului Deva al ASTREI, 1890-1895

Foto 9 – Francisc Hossu-Longin, director al Despărțământului Deva al ASTREI, 1895-1900

Francisc Hossu-Longin (1895-1900), s-a născut în anul 1847, în localitatea Zam ca fiu de funcționar. A urmat școala primară la Deva, liceul la Beiuș și apoi Facultatea de drept din cadrul Universității din Pesta. În anul 1877 se stabilește la Deva, unde își deschide un cabinet de avocatură. A devenit una dintre cele mai importante personalități politice, culturale și juridice din Transilvania. Printre primele sale acțiuni a fost strângerea de ajutoare pentru soldații români răniți în Războiul pentru independența de stat a României.

²¹⁵ *Ibidem*, f. 15.

A fost un dârz apărător în procesul Memorandului (1894), al învățătorilor din Dobra (1895) și mai ales în renumitul Proces ale celor trei studenți din Cluj pentru cununa depusă pe mormântul lui Avram Iancu din Țebea (1900-1902).

A fost unul dintre cei mai entuziaști și importanți directori ai despărțământului din Deva al ASTREI, organizând în mod ireproșabil adunarea generală a ASTREI din 1899. În revoluția din toamna anului 1918 a fost ales membru în Consiliul Național Român din Deva și delegat din partea cercului Deva la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. A fost căsătorit cu Elena Pop (1862-1940) fiica cunoscutului luptător pentru drepturile naționale ale românilor din Transilvania, Gheorghe Pop de Băsești. După moartea socrului său (1919) s-a stabilit la Băsești, unde a și decedat în anul 1935.

George Romanul (18 noiembrie 1900-8 septembrie 1901) conducere interimară. După demisia din funcția de director a lui Francisc Hossu-Longin a fost ales protopopul ortodox al Devei.

Dr. Alexandru Hossu-Longin²¹⁶ (1901-1908). S-a născut la Deva, în anul 1856, fiind frate cu Francisc. A urmat școala primară în orașul Deva, studiile liceale la Sibiu și apoi Facultatea de drept din cadrul Universității din Pesta. S-a stabilit la Deva unde și-a deschis cabinet de avocatură. A fost ales apărător în cadrul procesului Memorandului (1894). A activat în cadrul Despărțământului Deva al ASTREI fiind timp de mai mulți ani în funcția de secretar. În anul 1901 este ales director al despărțământului pe care l-a condus până în 1908. A fost căsătorit cu Aurelia Petco (1873-1928) având trei copii: Eugen (1892-1965) medic, Alexandru (1894-1968), inginer și Lucia (1897-1917). A decedat în anul 1928, fiind înmormântat în cimitirul vechi din Deva.

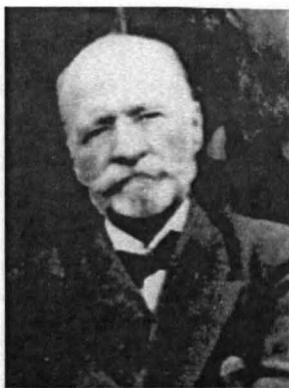

Foto 10 –
Alexandru
HossuLongin,
director al
Despărțământului

Foto 11 – Virgil
Olariu, director al
Despărțământului
Deva al ASTREI,
1909-1911

Dr. Virgil Olariu²¹⁷ (1909-1911) s-a născut la Deva, în anul 1879, fiind fiul unui cancelist de tribunal. A urmat școala primară, gimnaziul și liceul la Deva, după care s-a înscris la Facultatea de drept din cadrul Universității din Pesta. Și-a deschis un

²¹⁶ *Ibidem*, p. 20.

²¹⁷ *Ibidem*, p. 22.

cabinet de avocatură la Deva, în anul 1905. Desfășoară o bogată activitate în cadrul societăților culturale din orașul Deva.

În anul 1909 este ales director al despărțământului Deva al ASTREI. A participat ca locotenent la primul război mondial, iar în toamna anului 1918 a fost ales membru în cadrul Consiliului Național Român, participând și la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918.

A fost cel dintâi primar român al Devei. Ca eminent jurist, a fost numit președinte al Tribunalului, funcție pe care a îndeplinit-o până la pensionarea sa în anul 1938. A fost căsătorit cu Aurora Popoviciu (1888-1955), fiica protopopului ortodox din Lugoj, având patru copii. A decedat în anul 1948, fiind înmormântat în cimitirul vechi din Deva.

Dr. Ioan Dobre²¹⁸ (1911-1922) s-a născut la Zărnești în anul 1875. A urmat liceul la Brașov și apoi Institutul Teologic din Sibiu pe care l-a absolvit în anul 1897. Își continuă studiile teologice la Facultatea din Cernăuți, obținând diploma de doctor în teologie. Activează în cadrul Consistoriului ortodox din Sibiu și profesor de religie la școlile ortodoxe din oraș.

În anul 1908 este numit paroh în Deva și protopop, precum și profesor de religie la școlile din oraș. În data de 7 noiembrie 1918, la constituirea Consiliului Național Român din Deva este ales în funcția de președinte precum și delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Fiind bolnav, în locul său a participat preotul Dionisie Bobei din Tâmpa. A condus despărțământul Deva al ASTREI între anii 1911-1922. În timpul său a fost restaurată biserica ortodoxă (1927-1928). A fost căsătorit cu Olivia Oprea (1889-1977) fiica protopopului din Ilia, având doi copii. A decedat în anul 1928, fiind înmormântat în cimitirul vechi din Deva, fiind apoi deshumat și dus în cimitirul localității natale, Zărnești.

Dr. Simion Câmpean²¹⁹ (1922-1924) s-a născut în satul Rovina, din județul Hunedoara, în anul 1886. A urmat clasele primare în satul natal, gimnaziul la Brad și studiile liceale la Alba Iulia. După absolvirea liceului s-a înscris la Facultatea de drept din cadrul Universității din Budapesta. În anul 1913 își deschide cabinet de avocatură în orașul Brad, activând în cadrul despărțământului Brad al Astrei. Este mobilizat și trimis pe frontul din Galiția, unde cade prizonier la ruși. În anul 1917 ia parte la înființarea și organizarea Corpului voluntarilor români, cu gradul de locotenent și luptă alături de armata română din Moldova.

După Unire este numit prim-pretor al plasei Deva, participând, la 9 ianuarie 1919, la preluarea și apoi organizarea administrației române. Ocupă și funcțiile de subprefect și apoi prefect al județului Hunedoara. A redactat „Gazeta voluntarilor” care apărea la Deva în anii 1928-1930. În anul 1928 a tradus și publicat la Deva „Codul civil austriac – obligațiile”.

A fost ales membru în Adunarea eparhială din Sibiu și în Congresul Național Bisericesc al Transilvaniei. A fost căsătorit cu Veturia Keri din Brad (1894-1968) și au avut trei copii. A decedat în anul 1962 fiind înmormântat în cimitirul vechi din Deva.

²¹⁸ *Ibidem*, p. 24.

²¹⁹ *Ibidem*, p. 26.

Foto 12 – Dr. Ioan Dobre,
director al
Despărțământului
Deva al ASTREI, 1911-

Foto 13 – Dr. Simion
Câmpean, director al
Despărțământului
Deva al ASTREI,
1922-1924

Iuliu Josan²²⁰ (1924 - 1928) s-a născut în anul 1888 în satul Brâznic, comuna Ilia, din județul Hunedoara. A urmat școala din Dobra și Liceul real din Deva, înscriindu-se apoi la Politehnica din Budapesta. Având un fizic mai plăpând, a trecut la Facultatea de teologie din Sibiu pe care o absolvă în anul 1912. Este numit preot în satul natal unde activează între anii 1913-1919. În timpul revoluției din toamna anului 1918 este ales președinte al Consiliului Național Român și participă cu un grup de credincioși la Marea Adunare Națională din 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia.

După Unire este numit profesor în cadrul Liceului „Decebal” din Deva, continuându-și studiile în cadrul Universității din Cluj, obținând diploma la română și istorie și trecând examenul de calificare la religie. Desfășoară și o bogată activitate în cadrul Casinei din Deva și a Despărțământului central județean al ASTREI.

Împreună cu Ernest Armeanca și P. Dobrotă a înființat ziarul *Gazeta Hunedoarei* apărut în anul 1921 și al cărui redactor a fost până în anul 1928. În anul 1929 este numit protopop în Ilia. După pensionarea sa (1967) s-a stabilit la Deva. A fost căsătorit cu Berta Kutlich (1886-1975) și au avut 2 fete, Olimpia căsătorită Negrea și Virginia căsătorită Bozdog. Iuliu Josan a decedat în anul 1975, la Deva fiind înmormântat în cimitirul nou ortodox.

²²⁰ *Ibidem*, p. 28.

Foto 14 – Iuliu Josan,
director al
Despărțământului
Deva al ASTREI,
1924-1928

Foto 15 – Constantin
Sporea, director al
Despărțământului
Deva al ASTREI,
1929-1932

Constantin Sporea²²¹ (1929-1932). Profesorul Constantin Sporea s-a născut în anul 1876 în localitatea Vama Buzăului din județul Brașov. Școala primară a urmat-o în comuna natală și în localitatea Prejmer, iar studiile liceale la Brașov. A frecventat cursurile universităților din București și Berlin, obținând diploma de profesor pentru limba română, germană și pedagogie. Între anii 1900-1919 a fost profesor la Seminarul pedagogic din Iași. După Unire a fost numit director la Școala normală din Deva pe care o conduce până la pensionarea sa, la 31 august 1939. Desfășoară o bogată activitate pe linie pedagogică și culturală. Publică manualele școlare „Geografia României”, „Metoda de predare a limbii germane”, „Geografia județului Hunedoara”. Ca președinte al Despărțământului central județean Deva a organizat Adunarea generală a ASTREI, desfășurată la Deva în anul 1932. A fost căsătorit cu Elena Vasilescu (1883-1947) din Slon – Prahova și au avut 5 copii. A decedat în anul 1954, fiind înmormântat în cimitirul din Deva.

Dr. **Petru Groza**²²² (1932-1933) a îndeplinit mai mult funcția în mod onorific, despărțământul fiind condus de secretarul comitetului. Comitetul Central al ASTREI n-a validat alegerea sa, ceea ce probabil a contat foarte mult în 1950, la desființarea ASTREI din Sibiu.

Dr. **Emil Caba**²²³ (1933-1942), s-a născut la 27 aprilie 1898, în localitatea Curtea din județul Timiș, fiind fiul învățătorului Ioan I. Caba (1870-1942). A urmat cursurile liceale la Lugoj și Brașov după care devine student la Facultatea de medicină din Cluj, pe care a absolvit-o în anul 1924. A lucrat, până în anul 1930, în cadrul Clinicii din Cluj, când a fost numit medic primar la Spitalul județean din Deva. Desfășoară o bogată activitate culturală în calitate de președinte al Despărțământului central județean Deva al ASTREI. În Raportul prezentat, în aprilie 1939, în fața adunării anuale a despărțământului menționa: înființarea a 2 școli țărănești, 9 cămine culturale, 32 conferințe și 9 reprezentații artistice.

²²¹ *Ibidem*, p. 31.

²²² *Ibidem*, p. 33.

²²³ *Ibidem*, p. 35.

Medicul Emil Caba a fost căsătorit cu Letiția Turcu și au avut un băiat, medic în Timișoara. Emil Caba a decedat la Deva în data de 14 septembrie 1961, fiind dus și înhumat la Săvârșin, în județul Arad.

Dr. Victor Șuiaga (1942-1947) a fost penultimul președinte al Despărțământului central județean Deva a îndeplinit această funcție în cea mai grea perioadă de activitate, comparabilă cu dificultățile din timpul dualismului austro-ungar. S-a născut la 25 octombrie 1899, în satul Teiu din comuna Lăpugiu, fiind al doilea copil din cei 8 ai preotului Ioan Șuiaga (1864-1934) și soției sale, Minerva născută Olariu (1880-1967). A urmat școala din Dobra, studiile gimnaziale la Beiuș și Brad, iar cele liceale la Blaj, absolvind în anul 1918/1919, cu „promoția unirii”. A participat la acțiunile la acțiunile din toamna anului 1918 de pe valea Lăpugului, la paza căii ferate și a șoselei până la granița Banatului.

Împreună cu alți consăteni a participat la Adunarea de la Alba Iulia. După Unire și-a continuat studiile în cadrul Facultății de drept a Universității din Cluj, luându-și diploma de avocat.

În anul 1928 s-a stabilit la Deva, unde pe lângă activitatea profesională, desfășoară și o bogată activitate culturală. A fost redactor al ziarului „Voința”, și „ASTRA hunedoreană”. În colaborare cu Octavian Floca a publicat „Ghidul județului Hunedoara” (1936). A fost căsătorit cu Lucia Dobre fiica protopopului Ioan Dobre. Victor Șuiaga a încetat din viață în anul 1997, fiind înmormântat în cimitirul din Deva.

Dr. Virgil Ciocan (1947-1948). A fost ultimul președinte al Despărțământului central județean Deva al ASTREI, lui revenindu-i misiunea ingrată de predare a averii despărțământului Sfatului județean al căminului cultural, instituție creată de regimul comunist. Dr. Virgil Ciocan s-a născut la 2 septembrie 1908, în satul Valea Sângeorgiului de lângă Călan. Clasele primare și liceale le-a urmat în Valea Jiului, unde părinții săi se stabiliseră. După absolvirea liceului urmează Facultatea de drept din Cluj. În anul 1936 se stabilește la Deva unde profesează ca avocat și ia parte la activitățile culturale ale orașului. În anul 1950 s-a stabilit la Baia Mare, unde a și decedat la 8 octombrie 1978.

Foto 16 – Dr. Emil Caba,
președinte al
Despărțământului
Deva al ASTREI,
1933-1942

Foto 17 – Dr. Victor
Șuiaga, președinte al
Despărțământului
Deva al ASTREI,
1942-1947

Foto 18 – Dr. Virgil Ciocan,
președinte al
Despărțământului
Deva al ASTREI,
1942-1947

În cei 75 de ani de activitate a principalelor despărțăminte hunedorene ale ASTREI (Deva, Baia de Criș – Brad și Hațeg), membrii lor au depus eforturi deosebite pentru promovarea ideilor ASTREI, înscrise în statutul de înființare din 1861. În perioada dualismului austro-ungar, în ideea adâncirii legăturii Asociațiunii cu păturile largi ale populației de la orașe și sate, au fost înființate alte patru despărțăminte: Orăștiei (1890), Dobra (1901), Hunedoara (1911) și Jiu.

Despărțămintele ASTREI, în general, și cele hunedorene în special, au acționat pentru înființarea de biblioteci populare, ținerea de prelegeri pentru popor în domeniul agriculturii, industriei și comerțului, îndemnând poporul să îmbrățișeze aceste meserii. De asemenea, prin despărțăminte s-a acționat pentru înființarea de asociații economice și culturale, dar și pentru lichidarea analfabetismului, combaterea alcoolismului, înființarea cursurilor pentru adulți, răspândirea cunoștințelor igienice și a altor cunoștințe folositoare.

Cele 7 adunări generale ale ASTREI desfășurate orașele Hațeg (1864, 1891), Deva (1874, 1899 și 1932) și Orăștie (1888 și 1913) au constituit momente de sărbătoare, românii hunedoreni având posibilitatea de a-și cunoaște marile personalități politice și culturale, luptători pentru emanciparea națiunii lor: Andrei Șaguna, Ladislau Vasile Pop, Timotei Cipariu, George Barițiu, Ilarion Pușcariu, Andrei Bârseanu și alții. Dar și adunările anuale ale despărțămintelor ofereau posibilitatea transmiterii ideilor ASTREI către populația din satele și orașele hunedorene. De asemenea locuitorii satelor și orașelor hunedorene în care s-au desfășurat adunările anuale cercuale au avut prilejul să cunoască elita politică și intelectuală din județul Hunedoara: avocați, preoți, profesori, învățători etc. ASTRA prin despărțămintele înființate a fost o instituție care a ajutat la păstrarea specificului românesc și la întărirea solidarității naționale.

După Marea Unire din 1918, misiunea ASTREI a suferit serioase schimbări. Beneficiind de subvențiile statului român ASTRA va milita pentru răspândirea științei și culturii în toate teritoriile locuite de români. În perioada interbelică s-a acționat pentru sporirea numărului despărțămintelor și a cercurilor culturale, perfecționarea organizării acestora, asigurarea unui program minimal prin care să contribuie la împlinirea scopurilor sale statutare.

După ani de căutări, odată cu instaurarea regimului comunist, noua misiune a ASTREI se poate desprinde din cuvântul primului ministru, dr. Petru Groza, în anul 1947: „Scopul primordial pe care trebuie să-l urmărească «ASTRA» este ca să se îngrijească de bunăstarea țăranilor și pe urmă de cultură. Până acum «ASTRA» își îndrepta activitatea înspre țărani și intelectuali, ignorând cu totul preocupările maselor de muncitori din uzine. Trebuie să intrăm în epoca nouă care determină o orientare spre masele populare, care în trecut au fost exploatare de moșieri și bancheri”²²⁴.

Noua orientare indicată de primul ministru viza: contopirea despărțămintelor cu tot patrimoniul lor cu Sfaturile județene ale căminelor culturale și Sfaturile căminelor culturale de la sate. A urmat apoi pierderea dreptului de depozit al Bibliotecii Asociațiunii prin Decretul nr. 17, publicat în Monitorul Oficial nr. 11 din 14 ianuarie 1949, urmată la 14 aprilie 1950 de dizolvarea Asociațiunii din Sibiu, bunurile sale fiind predate Comitetului provizoriu și trecute în proprietatea „Sfatului popular al

²²⁴ Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 15.

comunei urbane Sibiu. În acest mod mârșav era dispusă încetarea activității Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, după nouă decenii de eforturi, sacrificii și luptă neîntrepută pentru emanciparea economică, socială și culturală a poporului român, pentru înfăptuirea Marii Uniri din 1918.

Carte poștală ilustrată. Colecția Remus Baci^{*}

Ionela Simona MIRCEA

Illustrated postcard. Collection Remus Baci^{*}

Abstract

Collection of postcard illustrated with pictures of old city of Alba Iulia, the Collector Remus Baci, meets the highest expectations and requirements of cartofilii specialized mainly on surveying, but not only, on the one hand, the quantity and quality postcards its on the other, by age and, especially, by the rarity of many of them. The most valuable picture in the collection and, as such, rated, are dated between 1880-1940. We are in front of a collection of great documentary value and scientific progress through the issues it raises, each illustrated by requiring re-discuss argued issues of material heritage and architecture of the city, whenever needed, requiring the attention of policy makers, forcing the reconștientizarea values authentic past the defense and retention, representing the best argument in support of a pro-heritage of the community. In the collection we have 430 pieces of postcards with images of Alba Iulia, dated between 1880-1940. Of these, most are genuine. The existence of the collection of doublets, triplets, made by reprinting or reproduction time, demonstrates that postcards were expected by the market at that time. Their origin negatives are made on glass or celluloid clichés, publishers obtained from photographers surcharge. Besides pictures of monuments, buildings, parks, kiosks, streets, and images are stored with political and cultural events with religious processions. In the collection there are illustrated simple, single image, picture composed of multiple images and image series folded. Illustrated on the reverse of the photographers are mentioned names (such as Bach and Emanoil Mârza in Alba Iulia or Fischer of Sibiu), are mentioned publishing companies and bookstores (Schäser Bernie Weiss, Vilmos F. Petri, Gyorgy Papp, Herman Kaufmann, Rezső Rosner etc.), graphic signs, heraldic. In an overwhelming percentage of the collection are stamped postcards, bears the postmark, stamp and stamp, and stamp collectors sometimes they have had in the collection. Hence the value of their domains cartofiliei, philately and marcofiliei.

Cuvinte cheie: Alba Iulia, ilustrată, colecție, catofilie, filatelie

Key words: Alba Iulia, illustrated, collection, cartofilie, philately

Conform unei definiții de dicționar, prin colecție se înțelege un grup de obiecte care se află între ele într-un anume raport, având un element comun care le asigură unitatea. Sistematizarea unei colecții pe baza unui principiu îi conferă acesteia valoarea științifică, artistică, documentară și, nu în ultimul rând, pecuniară.

Colecția de carte poștală ilustrată poate fi definită ca fiind o acumulare de ilustrate de același fel, bine păstrate, adunate sistematic și riguros după un anumit criteriu (perioadă, temă, atelier de fotografie, localitate, mod de realizare, stil, etc.), având o valoare documentară și artistică dată de vechimea, autenticitatea, raritatea și calitatea pieselor pe care le conține și care îi conferă, în același timp, și valoarea materială și competitivitate pe piața de profil, răspunzând astfel exigențelor specialiștilor și a curatorilor unor expoziții de gen.

^{*} Pentru iconografie vezi Anexa III

Colecția de carte poștală ilustrată, cu imagini de altădată ale orașului Alba Iulia, a colecționarului Remus Baci, întrunește cele mai înalte așteptări și exigențe ale cartofilui specializat cu precădere pe topografice, dar nu numai, pe de o parte, prin cantitatea și calitatea ilustratelor sale, pe de alta, prin vechimea și, mai ales, prin raritatea multora dintre ele. Cele mai valoroase ilustrate din colecție și, ca atare, mai bine cotate, sunt datate în perioada 1880-1940 și fac obiectul acestui volum și al expoziției de cartofilie pe care o însoțește volumul sub un generic extrem de generos: *Alba Iulia - Imagini în mozaic (1850-1940). Carte poștală ilustrată. Colecția Remus Baci*.

Frumusețea imaginilor, parfumul de epocă, credem, mai mult decât acribia unei informări de specialitate, cel puțin la începutul nașterii acestei colecții, și, în special, un instinct infailibil de colecționar, mai mult ca sigur, nativ, l-au împins pe creatorul colecției să caute și să adune neîncetat, de prin târguri și anticariate, vreme de mai multe decenii, ilustrate cu vechiul oraș Alba Iulia, cu entuziasmul și satisfacția omului de vocație supus întru totul visului său, dar și a slujitorului cetății convins de utilitatea zbaterii sale.

Rezultatul efortului de a reconstitui măcar o parte din iconografia de odinioară a orașului a fost această colecție impresionantă, nu și finalizată, probabil, care și-a găsit locul, până la urmă, în câteva albume minuțios aranjate și frumos rânduite de către colecționar pe rafturi de bibliotecă, așteptând cu răbdare să se facă cunoscută și altora.

Este o colecție care oferă neașteptate satisfacții estetice datorită frumuseții imaginilor, indiferent dacă acestea sunt alb-negru, sepia sau color, atrăgând în mod firesc privirile celor cu care intră-n contact.

Este o colecție de o deosebită valoare documentară și științifică, nu doar la nivel local ci și la nivel național, prin întreaga problematică pe care o ridică. Prin fiecare ilustrată a sa, Colecția de carte poștală ilustrată Remus Baci generează întrebări și impune răspunsuri, solicită cu necesitate rediscutarea argumentată a problemelor legate de patrimoniul material și de arhitectură al urbei, ori de câte ori este nevoie, reclamând atenția decidenților, obligă la reconstituirile continuă a valorilor autentice ale trecutului, la apărarea și păstrarea acestora, constituindu-se ca cel mai potrivit argument în sprijinul unei atitudini pro-patrimoniu din partea comunității.

Este o colecție care naște și întreține sensibilități nebănuite putând foarte ușor deveni un stimul puternic de promovare turistică a zonei, tradițional, prin punerea imaginilor în circulație, adunate și publicate ca fond unitar imagistic sau, mai modern, prin studiu și prezentări comparative pe baza acestora între ceea ce a fost orașul odinioară și ceea ce este acum.

În cele din urmă, dar nu în ultimul rând, este o colecție ce aduce în prim plan Omul din spatele ei, model de trăire, strângător de frumos, atras de tradiția autentică a locului, dornic să împărtășească și altora o vocație și o experiență de viață, imagine a românului pentru care comuniunea în armonie cu spațiul și timpul, dar și cu semenul său, este esențială.

În cadrul colecției avem 430 de bucăți de cărți poștale ilustrate cu imagini din Alba Iulia, datate între 1880-1940. Dintre acestea, cele mai multe sunt originale. Destul de numeroase sunt și cele care intră în categoria reeditărilor. Apar în colecție și reproducerile după imagini mai vechi. Printre elementele care fac departajarea între originale, reprinturi și reproduceri, vizibile cu ușurință de la prima vedere, sunt diferența de culoare, grafia, calitatea hârtiei, micile intervenții făcute în scop publicitar, supratiparul.

Ilustratele din Colecția Remus Baciuc au ca imagini pe lângă fotografii, tipărite ori retipărite după negativele făcute pe clișee pe sticlă ori pe celuloid, obținute de edituri de la fotografi contra cost, și care predomină categoric, și câteva fotogravuri și fototipii.

În colecția există, de asemenea, și câteva ilustrate burduf, alb-negru și color, cu câte 7 până la 10 ilustrate din categoria topo, toate împreună formând un întreg, fiind îmbinate și pliate sub forma armonică, cu un sistem de deschidere prin rulare pe laterală, și un mecanism de închidere pe coperta care, în general, prezintă imaginea cea mai deosebită din cadrul ansamblului.

Majoritatea clădirilor vechi din oraș, care apar pe ilustratele din colecție, multe dintre ele construite la cumpăna veacurilor XIX-XX, încă există, în timp schimbându-și doar destinația și fiind renovate. Altele, destul de puține ca număr, au dispărut.

Orașul de jos este reprezentat prin edificiile sale mai importante, prin piețe, străzi, monumente, parcuri existente atunci. Ilustratele din colecție oferă imaginile de mult uitate cu Palatul Justiției (azi, încă, și sediu al administrației județene), Palatul Gisella (azi adăpostește birouri și mici magazine), Hotelul Europa (aici se află acum câteva birouri de firmă), Hotelul Hungaria, denumit Dacia după Marea Unire (nu mai există), Teatrul Caragiale (în prezent, Casa de Cultură a Studenților), clădirea gării, Piața Mihai Viteazul (reconfigurată și redenumită), clădirea Morii Johanna, etc.

Fortificația bastionară, ridicată în stil Vauban în veacul al XVIII-lea, care a dat ulterior și numele de Cetate noului cartier al orașului, construit în preajma ei, a atras mereu privirile celor veniți din afară, ale turiștilor și ale vizitatorilor ocazionali, uimiți de acest ansamblu arhitectural, bine păstrat, dar și de clădirile și monumentele din incintă. Numeroasele ilustrate cu imagini ale zidurilor cetății și ale construcțiilor sale, unele datate înainte de 1918, altele, după acest an, puse în circulație în scopul promovării orașului, sunt o dovadă a interesului care le-a fost acordat, fiecareia în parte și luate ca sumum, de către autoritățile, fotografii, librării, editorii și tipografii timpului.

Dintre acestea, porțile fortificației, cu o plastică figurativă interesantă, cu substrat istoric și mitologic, admirate deopotrivă de către localnici și de către călătorii veniți în oraș, s-au bucurat totdeauna de prețuire fiind fotografiate mereu, cu imagini editate și reeditate în variante multiple atât înainte de Marea Unire cât și după.

Cu mare impact pentru zonă și public au fost, de asemenea, Biserica romano-catolică din Cetate și, după 1922, Biserica de încoronare, devenită un simbol al unității naționale românești și emblema orașului. În Colecția de ilustrate Remus Baciuc, poate, cele mai multe au ca imagine cele două catedrale mari din oraș, cea romano-catolică și cea ortodoxă, expresii ale spiritualității din zonă și ale istoriei locului.

Des întâlnite în colecția de topografice albaiulene sunt și alte clădiri din cetate: Biblioteca Batthyaneum (fostă biserică a trinitarienilor care, de-a lungul timpului, a primit destinații diverse), cazarmele militare (azi, clădiri ale altor instituții), Pavilionul ofițerilor (acum, sediu al Muzeului Național al Unirii) și Casina militară (în prezent, Sala Unirii), Palatul episcopului romano-catolic, clădirea Jerihon, clădirea Liceului Majlath (astăzi, unul dintre sediile Universității 1 Decembrie 1918).

Cele două monumente de for public, plasate în parcul de atunci al cetății, ridicate în amintirea generalului Losenau și a românilor căzuți în lupta de la Custozza, sunt reprezentate în ilustrate anterioare și posterioare anului 1918.

Varietatea imaginilor, în cazul aceluiași obiectiv fotografiat din zeci de unghiuri, arată, în același timp, și priceperea fotografului, unghiurile de fotografiere fiind interesante și acum pentru ochiul unui profesionist.

Putem constata că zonele de impact imagistic și clădirile importante au fost mediatizate în presă și promovate turistic prin fotografie și ilustrate realizate de-a lungul timpului, imagini care s-au constituit în adevărate cărți de vizită ale orașului, precum și în certe surse de documentare istorică.

Pe lângă imaginile cu monumente, clădiri, parcuri, chioșcuri, străzi, în colecție se află și imagini cu manifestări politice și culturale, cu procesiuni religioase.

Prezența în număr relativ ridicat a ilustratelor vechi în colecțiile publice și particulare, precum și interesul crescut al unora dintre proprietarii lor de a le face cunoscute prin expoziții și publicații, întăresc convingerea că imaginea, în general, a rămas relevantă în cunoaștere, răspunzând, totdeauna, unei nevoi. Ea păstrează în timp clipa efemeră din viață, ajutând omul fie să cunoască și să înțeleagă istoria mai recentă sau mai îndepărată a unui loc ori a unei comunități, fie să re trăiască momente de mult uitate din propriu-i destin, sub formă de amintiri.

În colecție există ilustrate simple, cu o singură imagine, și ilustrate compuse, din mai multe imagini. Apar ilustrate clasice și ilustrate realizate artistic, prin îmbinarea imaginii fotografice cu grafica și desenul floral. Două ilustrate din colecție oferă chiar, dincolo de imaginea topografică, semne heraldice. Aceste elemente suplimentare conferă un plus de valoare istorică și artistică ilustratelor, fiind specifice perioadelor Art Nouveau și Art Déco când, pentru artist, indiferent de specialitate, detaliul avea mare importanță.

Înainte de 1918, textele explicative ale imaginilor cărților poștale, precum și menționarea numelui fotografului sau al firmei (atelier de fotografie, tipografie, editură), ori a amândurora, atunci când apar, pe față și/sau pe verso, sunt în limbile maghiară și germană, luate separat ori împreună, în funcție de decizia oficialităților timpului ori a celui care plătea.

După Marea Unire, câteva vechi imagini reapar. Noua ilustrată poartă însă, acum, alături de vechile explicații în limbile maghiară și germană și traduceri ale acestora în limba română, adăugate prin supratipar direct pe imagine. În cazul ilustratelor cu imagini fotografice noi explicațiile apar doar în limba română, noua limbă oficială a țării.

Topograficele colecției sunt ofertante, cercetarea lor, imagine-text explicativ, oferind date interesante despre epoca în care au fost realizate, sub aproape toate aspectele ei, despre atelierele de fotografie și despre fotografii de atunci, despre editurile timpului și, uneori, despre modul de lucru și, chiar despre tiraje.

În marea lor majoritate, topograficele au fost făcute, cu siguranță, la solicitarea autorităților, contra cost, de către fotografii particulari care și-au deschis ateliere și în Alba Iulia imediat după ce fotografia a devenit un domeniu căutat ce putea aduce profit.

Sunt cunoscute, din documentele de arhivă și din reclama publicitară de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, studiourile de fotografie ale familiei Károly Bach, Csejdy Lajos, A. Șternad și Schwarcz Ármin din Alba Iulia, unde se executau, "pe bază de comandă, ireproșabil", orice lucrări din domeniul fotografiei¹.

¹ Ávéd Jákó, *Gyulafehérvári Kalauz*, 1912, p. 49, 51, 71.

Nu știm deocamdată câte dintre aceste lucrări au fost obținute de către fotografi prin ofertă publică sau prin atribuire directă, cercetarea arhivelor, pe perioada în cauză, fiind foarte anevoioasă și fără certitudinea obținerii unor informații clare și sigure. Totuși, câteva ipoteze există și în legătură cu acest lucru².

În Colecția de carte poștală ilustrată Remus Baci, pe multe ilustrate e menționat, direct pe imagine sau pe verso-ul acesteia, numele fotografului Bach. Mai mult, se cunoaște faptul că până la 1918 în atelierul de fotografie al familiei Bach, agreeat de către factorii decidenți din oraș, ajungeau majoritatea comenzilor publice³. De aceea se și presupune că Bach a fost fotograf oficial al orașului Alba Iulia, cel puțin până în acest an, multe dintre comenzi fiindu-i atribuite direct de către autoritățile locale ale vremii, dormice să promoveze orașul și să atragă turiști într-o perioadă în care vilegiatura devenise o modă și în spațiul transilvănean⁴.

Cu siguranță au existat și multe inițiative private în domeniu. Până la urmă, fotografia era o afacere bună iar antreprenorii fotografi erau interesați să obțină rapid și comenzi și profit, de la autorități sau de la particulari, într-o lume tot mai atrasă de mirajul imaginii.

Unei asemenea inițiative private și refuzului fotografului Bach, rămas loial vechiului regim austro-ungar, de a face fotografii poporului român ardelean, adunat la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918, datorăm singurele imagini luate pe clișee pe sticlă de Samoilă Mârza în acea zi. Imaginile au fost făcute cu dificultate, având în vedere aparatura tehnică necesară dar și mulțimile strânse. De pe aceste clișee unice, cu valoare istorică excepțională pentru tezaurul României, au fost făcute de fotograf român din Galtiu cele câteva fotografii pe care și-a trecut numele. Aceste fotografii i-au adus lui Mârza celebritatea, fiind recunoscut ca fotograf al Marii Uniri a Românilor⁵.

Colecția de carte poștală ilustrată Remus Baci cuprinde câteva ilustrate făcute de Mârza și semnate de el (Samoilă și/sau Emanoilă Mârza) cu ocazia construirii Bisericii de încoronare, pe parcursul a doi ani. Noua biserică trebuia să consfințească Marea Unire a Transilvaniei cu România, hotărâtă la Alba Iulia, după Primul Război Mondial, prin găzduirea încoronării suveranilor României Mari, Ferdinand și Maria, în același oraș, eveniment care s-a desfășurat în 15 octombrie 1922.

După Marea Unire, din reclama publicitară în ziarele locale ale timpului, aflăm despre existența atelierelor fotografiilor Arthur Bach și A. Șternad, precum și a atelierului *Fotoglob* care lansau tuturor celor interesați de o imagine bună, invitația de a face fotografii la comandă, recurgând la serviciile lor⁶.

Comenzile de ilustrate, publice sau private, profitabile pentru cei implicați, erau și cele mai căutate. O reputație bună, dublată de o reclamă bună, recomandau fotografii în a fi parte a unui contract pe o comandă de acest gen, menționarea numelui său pe dosul ilustratei aducându-i un plus de prestigiu și dând un plus de valoare acesteia. În

² O cercetare de arhivă, desigur anevoioasă, poate oferi surprize. În „*Gazeta Transilvaniei*” apar anunțuri publicitare prin care fotografii orașului Brașov ofereau negative contra cost. Sigur și în zona noastră situația este similară.

³ Ávéd Jákó, *Gyulafehérvári Kalauz*, 1912, p. 49.

⁴ Vezi *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 177-245.

⁵ Ionela Simona Mircea, *O zi cât un veac de istorie*, în volumul: *Samoilă Mârza, fotograf al Marii Uniri*, Alba Iulia, 2003, p. 5-11.

⁶ Fehérvári Matei, *Călăuza orașului Alba Iulia și a județului Alba Iulia*, 1934, p. 6; Virgil Cucuiu, *Alba Iulia. Din trecutul și prezentul orașului*, Alba Iulia, 1929, Anexe, p. 10; „*Vestea*”, 4 nov. 1922, p. 4

același timp, era vorba și de un câștig material mai frumos pentru artist, editură și beneficiarul comenzii (librar, negustor...).

Din păcate, puțini fotografi de atunci insistau să li se specifice numele, unele menționări exprese, în această privință, fiind făcute doar din motive de reclamă comercială în condițiile în care, în epocă, imaginea pe clișeu era cumpărată de editor.

Totuși colecția cuprinde vederi ilustrate cu imagini fotografice ale unor clădiri din Cetate (porțile, Catedrala romano-catolică, Biserica de încoronare etc.) realizate și semnate de fotograf albaulian Bach (cele mai multe pe perioada 1918-1940) și de fotograf sibian Josef Fischer (Catedrala romano-catolică, exterior-interior, 1943).

Majoritatea ilustratelor vechi aflate-n colecție, au fost tipărite în cadrul unor tipografii din oraș și din zonă.

Ele au menționat pe verso, alături de numele fotografului, atunci când e cazul, și firma care le-a editat, tipografie sau editură. Cele mai dese mențiuni se referă la editurile Francisc (Ferencz) Schäser, Bernát Weiss, Petri F. Vilmos, Gyorgy Papp, Herman Kaufmann, Rosner Rezső, din Alba Iulia, iar ceva mai târziu, până prin 1940, acestora li se adaugă și Editura Geschw. Müller, Editura Ardealul, Editura Alba cu sediul tot în oraș⁷.

Întâlnim în colecție și imagini realizate la edituri din afara orașului precum: Editura tipografiei seminariale din Blaj, Tipografia Pannonia din Abrud, Editura Pașca Brutus din Câmpeni, Editura Iosif Drotleff din Sibiu.

Câteva ilustrate au fost realizate chiar și la o editură din occident. Apare, de pildă, numele Edgar Schmidt, cu firmă în domeniu în Drezda și Budapesta, care, conform mențiunii, a colaborat cu albaulianul, fotograf și editor, Gyorgy Papp⁸.

Realizările editurilor se disting printr-o mai mare grijă de execuție. Sunt incluse aici vederile ilustrate făcute de un specialist fotograf și/sau tipograf la solicitarea autorităților sau a unei persoane particulare, scopul solicitantului fiind de a dispune de o serie a acestora, de care să se folosească, apoi, după voie.

De aceea, cu certitudine, câteva ilustrate amintesc și librarul, persoană particulară interesată direct de această afacere, pentru propriu-i negoț. Astfel, pe unele ilustrate, ceva mai puține ca număr, apare pe verso mențiunea: *Librăria Francisc Schäser din Alba Iulia, fotografat de Sternád* sau, în cazul altora, *Editura Librăria Solomon Alba Iulia, Librăria Montana Alba Iulia*.

Unele prezintă pe dos și alte indicații diverse. Uneori, apare mențiunea: *reproducția interzisă*. Alteori apar precizări legate de publicitate ori este afișat prețul lor. De exemplu, în cazul topograficelor din 1938 și din 1939, pe verso, în dreapta, sus, e făcută mențiunea: *Dacă scrieți numai o formulă de politeță exprimată în cinci cuvinte. Taxa poștală e 1 Leu în loc de 3 Lei*, iar jos, în stânga: *Foto orig. Copiată de Fotofilm Cluj*.

De multe ori, tot pe dos, apare tipărit și câte un număr care indică, probabil, tirajul.

Într-un procent covârșitor ilustratele din colecție sunt francate, poartă însemnele poștei, ștampilă și marcă, uneori chiar și ștampila colecționarilor care le-au avut în colecție. Avem, inclusiv, ilustrate pe care au fost aplicate mai multe mărci și timbre poștale, precum și ștampilele mai multor oficii ale poștei, dovadă a faptului că au fost intens circulate între colecționari atrași în egală măsură de cartofile, filateliei și

⁷ Vestea, 4 nov. 1922, p. 4.

⁸ http://www.tpa-project.info/html/body_edgar_schmidt.html.

marcofilie, dornici ca și în acest mod să-și sporească amândouă colecțiile. Restul, sunt cărți poștale procurate, probabil, doar din motive colecționistice și nu porată nici o urmă a circulației lor. Dacă acestea au constituit obiectul unui schimb, cu siguranță au circulat în interiorul unui plic care le-a protejat.

Drumul ilustratei de colecție de la editură la ultimul colecționar, de multe ori a fost unul anevoios. Ea a trecut din mână în mână, de la tipograf la solicitantul comenzii, de la librar la primul cumpărător, care fie a păstrat-o, devenind poate, în timp, colecționar de vederi, fie a expediat-o împreună cu un mesaj, mai departe. În drumul ei, atunci când a continuat datorită imaginii frumoase pe care o purta, vechea carte poștală ilustrată a cunoscut mulți oameni, a trecut prin mâini multe, a oprit, poate, multe priviri până a ajuns în colecția albaulianului Remus Baciuc. Acest drum a făcut ca uneori o ilustrată să prezinte îndoituri, fisuri, chiar rupturi pe la colțuri. Chiar dacă, în acest caz, valoarea ei artistică și valoarea ei pecuniară au fost afectate, ea își păstrează aproape intactă valoarea documentară, aducând la lumină informații, altfel pierdute.

În cadrul colecției, pe ilustrate, textul comunicărilor expeditorilor cărților poștale apar într-un procent covârșitor, cum de altfel e și normal începând cu 1905-1906, pe verso-ul acestora, în partea special creată în acest sens printr-o liniatură. În cazul cărților poștale fără liniatură expeditorii, în marea lor majoritate au împărțit ei înșiși spațiul de pe dosul imaginii pentru a scrie, într-o parte, adresa destinatarului și, în alta, textul propriu-zis al comunicării dorite.

Există și situații destul de numeroase când pe verso, care poate fi sau nu liniat, apare doar numele și adresa destinatarului, textul comunicării fiind scris de către expeditor pe fața ilustratei, direct pe imagine sau pe spațiul liber dintre imaginea propriu-zisă și marginea ilustratei. Pe unele imagini apar și adnotări ale diverșilor deținători, texte care agresează ochiul și îi știrbesc din frumusețe, reducându-i, de cele mai multe ori, valoarea comercială sau sporindu-i-o, paradoxal, atunci când aparțin unor personalități.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX cartea poștală ilustrată a devenit o adevărată modă. Cerute intens pe piață, editurile au retipărit continuu serii după serii, folosind aceleași negative, ori au recurs la reproducere. Așa se explică existența în colecție a dubletelor, tripletelor sau chiar a mai multor exemplare ale aceleiași ilustrate cu aceeași imagine. În epocă, s-a recurs și la colorarea imaginii pentru a o face mai atractivă.

Perioada acestor ani a fost una de vârf în cartofilie. Cartea poștală ilustrată a devenit nu doar un mijloc plăcut de comunicare prin intermediul serviciului de poștă și telegraf, și nici doar un foarte bun bussines, ilustrata dovedindu-se un promotor eficient și relativ ieftin de publicitate și de a face profit, ci și un produs de colecționat. Acum apare un nou domeniu în colecționistică, cartofilia, și apar colecționarii de ilustrate, cartofilii. Acum se constituie și marile colecții de topografice, care se vor transmite din generație în generație. După Sergiu Gămureac, specialist în cartofilie, în jurul anului 1900 erau consemnați la nivel mondial aproximativ 80 de milioane de colecționari cartofili, iar în România existau vreo 90000⁹.

Vârful în acest bussines l-a reprezentat perioada anilor 1898-1920. În perioada interbelică interesul pentru cartea poștală a fost ponderat, dobândind din nou consistență la jumătatea secolului XX, fără a mai atinge însă amplitudinea de altădată.

⁹ Silviu N. Dragomir, *Istoria cartofiliei românești*, București, 2010, p. 27.

Poate și acest fenomen explică existența în Colecția de carte poștală ilustrată Remus Baciș a unui număr mai mare de ilustrate datate în perioada 1880-1918 comparativ cu numărul celor datate ulterior. Totuși, diferența este nesemnificativă, lucru care arată dorința pe care colecționarul albaiulian a avut-o mereu, de a aduna cam tot ce a găsit pe piață în categoria ilustratelor orașului Alba Iulia, fără a ține seama, strict, de datare ori de faptul că putea fi vorba de imagini pe care le-ar fi avut deja.

Analiza colecției și studiul ei comparativ cu altele, similare, și amintim aici colecția de ilustrate a muzeului albaiulian¹⁰, a Direcției Județene Alba a Arhivelor Naționale, a colecționarului teiușan Cristian Florin Bota¹¹, despre care nu o dată am scris, ne permite să afirmăm că avem în față o colecție bună, credem noi, aproape completă, oferind tuturor, în egală măsură, specialiști cartofili și novici, posibilitatea și șansa de a cunoaște o parte din iconografia locului prin intermediul cărților poștale ilustrate.

Toate zonele de impact imagistic, clădirile importante pentru promovarea turistică a orașului, manifestațiile publice organizate aici cu diverse ocazii, s-au bucurat de atenția fotografilor și a decidenților vremii. Existența în colecție a dubletelor, tripletelor, realizate în timp prin retipărire sau reproducere, demonstrează că ilustratele au fost cerute pe piață, fiind bine primite de public. Chiar dacă asupra tirajelor nu avem încă date clare, se cunoaște că serviciul de poștă al orașului funcționa în Palatul Gisella, fiind deservit în anul 1918 de 47 de angajați. Pentru anul 1928, documentele de arhivă precizează că de aici au fost expediate 486850 cărți poștale interne și 25870 externe și că s-au primit 656214 cărți poștale interne și 61152 cărți poștale externe. Nicăieri nu am găsit până acum date care să spună și câte dintre aceste cărți poștale au fost ilustrate. Cu siguranță că ele nu au fost puține având în vedere numărul lor încă mare, în colecțiile publice și particulare.

Colecția, în ansamblu, demonstrează că domeniul cartofiliei este unul fascinant și la îndemâna oricui, prețurile ilustratelor vechi fiind accesibile încă multora.

Dincolo de aspectul recreativ pe care îl are în mod cert, dincolo de încărcătura nostalgică pe care o poartă, cartea poștală ilustrată rămâne un mijloc relativ ieftin și atractiv de educație, de cunoaștere a istoriei și culturii neamului. Pentru că, într-o formă concisă, ea vorbește despre evenimente, oameni, oraș, rămânând o fereastră deschisă spre lumea istoriei și a culturii.

Cartea poștală ilustrată ne învață, prin imagine, să ne putem defini și asuma o identitate, fără a o minimaliza, însă, pe a celorlalți. Mai mult, ne permite să simțim chiar bucuria colecționarului de a strânge, pentru a dăruia mai departe.

¹⁰ Ionela Simona Mircea, *Alba Iulia în imagini de altădată. Din colecția de carte poștală ilustrată muzeului albaiulian*, în vol. *Istoricul Dan Demșea la a 70-a aniversare*, Arad, 2011, p.140-149.

¹¹ Horia Ciugudean, Ionela Simona Mircea, Cristian Florin Bota, *Colecții și colecționari. Oameni și locuri din județul Alba. Colecția Cristian Florin Bota*, Alba Iulia, 2015, p. 13-18.

Realitățile frontului de est dezvăluite de militari ai armatei Austro-ungare refugiați în România neutră

Iulian Stelian BOȚOGHINĂ

Eastern front realities revealed by the Austro-Hungarian Army refugees in neutral Romania

Summary

The First World War meant, in addition to the well-known political decisions and consequences, a series of dramas for European nationalities, when brothers of the same people would cross their bayonets, fighting in enemy camps. Hence the reaction, which was becoming more and more pronounced, metamorphosed into a real phenomenon of desertion, which grew as the time passed and the carnage was intensified. For all belligerents, desertion would remain a despicable and shameful act. But with the full affirmation of the national spirit, the phenomenon will assume different hues. In this article, the author presents testimonies of soldiers of the Austro-Hungarian army, people who chose exile in an oasis of peace, such as Romania, during her neutrality. At the same time, these people were a unique source of information for Romanian military authorities, who were preparing for the inevitable outcome.

Cuvinte cheie: Primul Război Mondial, armata austro-ungară, dezertor, refugiat, România.

Key words: The First World War, the Austro-Hungarian army, deserter, refugee, Romania.

Primul Război Mondial a însemnat, pe lângă binecunoscutele decizii și consecințe de ordin politic, și o serie de drame pentru naționalitățile europene, când frații de același neam aveau să încrucișeze baionetele, luptând în tabere inamice.

De aici reacția, din ce în ce mai pronunțată, metamorfozată într-un real fenomen al dezertării, care creștea odată cu scurgerea timpului și intensificarea carnagiului. Pentru toți beligeranții, dezertarea avea să rămână un act josnic și rușinos. Însă, odată cu afirmarea deplină a spiritului național, fenomenul avea să capete diferite nuanțe. Așa se face că nefericitul, care din idealism ajungea să dezerteze, avea să trăiască o adevărată dramă psihologică, măcinat fiind de toate stările sufletești dintre trădător și erou.

O asemenea tragedie aveau s-o trăiască și românii din imperiile vecine, mai cu seamă românii din Imperiul austro-ungar. Conaționali care au fost obligați să lupte în război frământați de chinul datoriei civice, antagonică sentimentelor personale. Spiritul civic a fost clădit în ani de zile și s-a manifestat prin loialismul pentru dinastia de Habsburg, consecință firească a politicii de agresivă deznaționalizare a guvernanților maghiari.

Nu puțini au fost militarii români din armata împăratului de la Viena, asemenea numeroșilor camarazi de alt neam, care animați de profunde sentimente patriotice au ales să dezerteze.

Ilustrativ în acest sens rămâne romanul *Pădurea Spânzuraților*, în care Liviu Rebreanu făcându-ne părtași la reacția produsă de moartea fratelui Emil, ucis pentru dezertare și încercarea de trecere la inamic în Pasul Ghimeș, în fond decodează drama psihologică a tinerei generații transilvănene din timpul războiului. Generație

care a fost pusă să opteze între a-și îndeplini jurământul față de împărat și a lupta pentru alipirea teritoriilor locuite de români la Vechiul Regat¹.

Subiect care s-a aflat în atenția istoriografiei naționale, asupra căruia s-a aplecat cu deosebită pertinentă, cu o scurtă sincopă în anii obsedantului deceniu, când ideologia marxist-leninistă promovată la București de Mihail Roller dogmatiza imperialismul românesc, însă primul. Fiecare etapă istorică a avut propria contribuție, de la istoria scrisă de generația făptuitorilor, până la discursul contemporanilor noștri, subiectul tinde să se coaguleze în jurul voluntarilor recrutați din lagărele de prizonieri rusești, care au luptat și s-au sacrificat alături de frații lor în luptele de la Marăști, Mărășești, Oituz.

Însă, lectura cu acribie a documentelor tezaurizate în arhive are drept rezultat numeroase tușe, care în fond nu modifică discursul, însă îi determină nuanțele necesare percepției fenomenului în deplinătatea sa.

Stare de fapt asupra căreia ne propunem să ne oprim în cele ce urmează, pentru a aduce în atenție documente inedite din arhivele militare, prin care încercăm să devoalăm destinele câtorva militari ai armatei austro-ungare. Oameni cărora instinctul de conservare le-a dictat să aleagă stigmatul dezertării într-o oază de liniște, așa cum a fost România în anii neutralității.

După cum o să citim în cele de mai jos, chiar dacă fiecare personaj și-a avut propria odisee, soarta a făcut să le îndrume pașii în România, fie că erau români, sau nu.

Revenind la românii ardeleni, fiindcă românitatea acestor oameni a fost motivul mai mult sau mai puțin afirmat al pasului peste fruntarii, întrebarea care a dăinuit destulă vreme a fost câți români au luptat pentru Austro-Ungaria? Întrebare firească în efortul de a înțelege amploarea fenomenului, ca etalon pentru a cuantifica dimensiunea spiritului național, cu finalizarea firească în Marea Unire.

O statistică importantă referitoare la participarea românilor din Imperiul Austro-Ungar la Primul Război Mondial apare în 1922, la Sibiu. Este vorba despre *Jertfele Românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramurăș în Războiul Mondial* a lui Teodor V. Păcățian, în care găsim o serie de date referitoare la 22 de județe, cu 40 de comune urbane și 4.183 comune rurale.

Lucrarea a fost începută, după spusele autorului, încă din timpul războiului, în 1915, și avea menirea să evidențieze, în cazul unei victorii a Austro-Ungariei, faptul că românii și-au făcut datoria față de împărat și de data aceasta, urmând să fie cerute, în acest context, o serie de noi drepturi naționale. Ulterior, au fost elaborate niște chestionare de către *Asociațiunea românească* din Sibiu, destinate preoților greco-catolici și ortodocși din fiecare localitate românească din Imperiu. În anul 1921 are loc o nouă adunare a Asociațiunii la Cluj. Sub administrația românească, datele vor fi culese cu ajutorul prefectilor și subprefectilor județeni, obligați să împartă primăriilor din satele și orașele județului respectiv câte un tabel nominal pentru întocmirea situației locale. Pe lângă acestea, a mai fost cerut și un scurt raport privind ciocnirile interetnice din toamna anului 1918.

Din populația de 2.979.614 români din aceste zone, au participat la partea activă, ca soldați de front, 449.796 de persoane, iar pentru servicii auxiliare au participat 34.578. Au murit pe câmpul de luptă 42.739 de persoane și în închisoare,

¹ Florin Cristescu, *Am blestemat pădurea și soarta care ne silea să ne ucidem frate pe frate!*, în „Historia” din 18 octombrie 2015.

prizonierat sau în spitale, din pricina rănilor, 11.275; a existat un număr de 24.406 de invalizi de război, precum și un număr de 37.898 de răniți vindecabili, dar și un număr de 29.839 de persoane date dispărute. În urma acestora au rămas 38.630 de văduve și 79.226 de orfani. Cât privește statutul celor plecați pe front, un număr de 6.547 aveau ocupații intelectuale, 14.668 erau comercianți și meseriași, iar 468.329 – plugari și muncitori².

La rândul său, Octavian Tăslăuanu, unul dintre cei mai cunoscuți autori ai perioadei interbelice care au tratat această dureroasă chestiune (ce fac românii din Ardeal în prag de război), a rememorat în trei volume experiența trăită în Primul Război Mondial.

Exemplificative sunt rândurile scrise de Octavian Tăslăuanu relativ la începutul înrolării soldaților români din Ardeal în primele formațiuni ce urmau să plece pe front: „În vremea asta, atențiunea noastră era îndreptată spre România. Așteptam un semn de nădejde, cum așteaptă orbul o rază de lumină. A sosit vestea despre hotărârea Consiliului de Coroană prin care s-a decretat neutralitatea României. Ne simțeam ca o turmă fără păstor, care în fiecare zi poate fi pornită pe câmpul de măcel. Toate planurile noastre s-au prăbușit ca cetățile clădite de copii, ni s-a întunecat sufletul și ne-a sângerat inima. Carpații erau aproape și nu era greu să trecem frontiera. Ne-a ispitit gândul, dar nici unul nu ne-am putut decide să părăsim Ardealul, să lăsăm pe mâna străinilor atâția mii de români, punându-ne la adăpost doar scumpa noastră piele. Ne ademenea mai mult ideea de a trece cu batalionul întreg peste munți, dar, țăranii văzând că nu se mișcă România, și-ar fi părăsit cu greu gospodăriile, nevestele și copiii, lăsându-le pradă răzbumării statului unguresc”³.

Cu toate acestea, în rândul intelectualității găsim o situație confuză, mare parte aflându-se sub imboldul de moment că România va intra în război de partea Puterilor Centrale pentru a obține Basarabia. Trebuie precizat faptul că, la început, printre cântecele militare ale formațiunilor românești, putea fi regăsit și actualul imn național, „Deșteaptă-te române!”, românii fiind priviți ca viitori aliați împotriva Rusiei.

De asemenea, pentru ofițerii români de carieră, fidelitatea față de patria austro-ungară, prin jurământul față de împăratul Franz Josef, nu putea fi contestată. Astfel, putem observa atitudinea lui Petre Nemoianu care, la începutul războiului, declara: „Între sentimentul național și dragostea pentru tron o voi alege pe a doua”. Cu toate acestea, el va ajunge să lupte în Armata Română în anul 1917. Partidul Național Român din Transilvania face un apel cu ajutorul Bisericii Ortodoxă și Greco-catolică pentru împărțirea de circulare prin care li se cerea soldaților să își facă datoria față de țară și împărat⁴.

Liderul Partidului Național Român, Teodor Mihali, publică un apel, „Pentru fiii națiunii române!”, în urma acestuia, Octavian Goga și Vasile Lucaciu trec granița în Vechiul Regat. Ajunși aici, regele Carol I intervine, cerându-le celor doi să rămână fideli față de împăratul Franz Josef.

Mobilizarea Armatei a 2-a Austro-Ungare a durat mai mult decât se așteptau Puterile Centrale, iar Armata a 8-a Germană a fost forțată să lupte împotriva a două armate ruse, fiind pusă permanent în pericolul de a fi încercuită. După ce, la data de

² Teodor V. Păcățian, *Jertfele Românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmar și Maramurăș aduse în Războiul Mondial*, Sibiu, 1923, p.23.

³ Octavian C. Tăslăuanu, *Trei luni pe câmpul de război (Ziarul unui ofițer român în armata austro-ungară)*, București, 1915, p.24.

⁴ Liviu Maior, *Românii în armata habsburgică*, Editura Enciclopedică, București, 2004, p.121-170.

30 august-1 septembrie, regimentele Armatei a 2-a ating linia Nistrului, trupele încep să fie aruncate în luptă una după alta, astfel că, fiecare batalion, cum sosea în Galiția, era aruncat în foc, iar soldații care atacau în linie de trăgători erau secerăți foarte ușor de mitralierele rusești ⁵.

Imaginile pe care le aveau în față soldații din regimentul lui Octavian Tăslăuanu erau de coșmar, iar moralul scădea în fiecare zi: „Schilozii ce defilau pe dinaintea noastră, vuietul luptelor de prin împrejurimi, veștile că suntem bătuți, învâlmășeala retragerii din Halici ne-au demoralizat cu desăvârșire, înainte de a fi dat față cu dușmanul. Se spunea că ai noștri, neputând transporta toate alimentele din depozite le-au aruncat în aer. Numai prețul făinii se urca la peste jumătate de milion de coroane. Calea ferată și minunatul pod de peste Nistru au fost distruse [...] Nu vedeai decât morminte proaspete cu mici cruci din crengi la creștet, arme rusești distruse, grămezi de muniții și cadavre neîngropate”⁶.

Ocupând Lembergul, ajungând până la râul San și încercuind fortăreața Przemyśl, armata rusă pune stăpânire pe Galiția și tăia căile de retragere spre sud ale armatei austro-ungare⁷.

La data de 11 septembrie, regimentul de glotași al lui Octavian Tăslăuanu a suportat un atac rusesc în zona orașului Dimitrize, atac dat cu soldați proveniți din Basarabia: „Între ruși erau mulți basarabeni, după spusa unor prizonieri. Ne luptaserăm, deci, ardelenii și bucovinenii împotriva basarabenilor. Am blestemat pădurea și soarta care ne silea să ne ucidem frate pe frate!”⁸(7). Începând cu data de 16 septembrie, Armata a 2-a Austro-Ungară suferă o înfrângere în fața orașului Sambor, mare parte dintre regimentele care au apărat orașul fiind formate din români: „De la Halici până aici întâlnerăm numai români, se mutase Ardealul în Galiția”⁹.

Anul 1916 a reprezentat un moment crucial pentru militarii români din armata austro-ungară, moartea împăratului Franz Josef, precum și intrarea României în război determinând o sporire considerabilă a numărului de militari dezertori la inamic.

În anul 1917, guvernul român a început să strângă o serie de prizonieri români din armata austro-ungară în tabăra de la Darnița (Ucraina). Aceștia au primit aici o nouă instrucție din partea unei misiuni militare române în frunte cu colonelul Pietraru. Numărul celor care au aderat la aceste formațiuni a fost de aproximativ 15.000-20.000 de persoane. Plecarea primului transport de voluntari s-a făcut la data de 15 iunie din Kiev, sub asistența unor personalități române din Basarabia, cum ar fi D. Hallip, căpitanul Popovici și preotul C. Florian. Înainte de sosirea în țară, trenul a fost primit și ovaționat în Chișinău. În ziua de 8 iunie, trenul a ajuns în gara din Iași și a fost întâmpinat de o serie de personalități, printre care se aflau Vintilă Brătianu, generalul Prezan și generalul Nicolae Petala. Ostașii ardeleni reînrolați au participat, astfel, la bătăliile de la Mărăști, Mărășești și Oituz¹⁰.

⁵ Octavian C. Tăslăuanu, *op. cit.*, p.71.

⁶ *Ibidem*, p. 72.

⁷ Mircea N. Popa, *Primul Război Mondial 1914-1918*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1979 p. 71.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Octavian C. Tăslăuanu, *op. cit.*, p.73.

¹⁰ Liviu Maior, *op. cit.*, p.171-203.

O importantă sursă de informații privind alcătuirea primelor formațiuni militare din rândul prizonierilor din armata austro-ungară în Ucraina o reprezintă revista „România Mare, foaia voluntarilor români din Austro-Ungaria”, publicație săptămânală, avându-l redactor-șef pe Sever Bocu; cel care se ocupa, de altfel, cu propaganda în rândul prizonierilor români din lagărele rusești, pregătindu-i pentru (re)înrolare. Primul număr al revistei anunță, astfel, constituirea unei Ligi a Națiunilor din Austro-Ungaria, la Kiev, ligă inițiată de o organizație cehoslovacă și reprezentată printr-un număr mare de prizonieri de pe teritoriul Imperiului, constituiți în armate naționale. În numărul 8 al aceleiași publicații avem informații despre voluntarii români proveniți din rândurile ardelenilor emigrați în America. Printr-o delegație în frunte cu Vasile Lucaci, aceștia cer președintelui și guvernului american să lupte pe frontul francez sub o uniformă românească, imediat după intrarea Statelor Unite în război.

O dată cu destrămarea dublei monarhii, se destramă și forța militară austro-ungară. Ofițerii, subofițerii și ostașii români care fuseseră înrolați sunt demobilizați. Considerându-se dezlegați de jurământul față de Imperiul Austro-Ungar, ei au avut o activitate deosebit de importantă atât în edificarea Marii Uniri, cât și în formarea noii armate române de după război. Transilvania urma să dea, astfel, armatei române în perioada celui de-Al Doilea Război Mondial doi șefi de stat major din rândul fostei armate austro-ungare: este vorba despre generalii Iosif Iacobici și Ilie Șteflea.

Acesta fiind contextul evoluției sentimentului patriotic al militarilor români din armata austro-ungară, de la loialitatea dinastică la identitatea națională¹¹, iată poveștile de viață ale militarilor din armata austro-ungară care au făcut pasul în oaza de pace, care a fost România în cei doi ani de neutralitate.

Unul dintre aceștia a fost sublocotenentul Radu Pop din Regimentul 31 Infanterie austriac, fost prizonier la ruși, care l-au fost trimis în România, mărturia tânărului fiind făcută maiorul Condeescu, care a și consemnat cele declarate¹².

În spusele sale, sublocotenentul Radu Pop s-a oprit asupra situației din Rusia, pomenind despre revoluțiile care izbucniseră în lunile mai și septembrie 1915 în Rusia, îndreptate contra nemților. Consecința imediată a fost interzicerea limbii germane, oricine vorbea nemțește era amendat cu 5.000 de ruble.

Sublocotenentul Pop a văzut pregătirea Rusiei pentru război ca fiind foarte serioasă, în 1915 planul fiind extins pe încă 2-3 ani. În Rusia se discuta că la 1 aprilie 1916 să se închidă toate școlile, probabil pentru a se instala spitale, ce deveniseră o necesitate în perspectiva ofensivei de primăvară.

Muniția era din belșug, concluzie la care a ajuns ofițerul român din k.u.k. după ce văzuse că pe toate lăzile cu muniție fabricată de o lună scia „Nu cruțați muniția!”.

Printre prizonieri a văzut cum cehii capturați de ruși formau legiuni angajate apoi împotriva Austriei.

Sublocotenentul a fost capturat în ianuarie 1915, rușii ducându-l în lagărul din Presov, un orașel din apropierea Moscovei. Cerând să fie trimis în România, autoritățile ruse s-au conformat imediat, astfel că pe 16 ianuarie 1916 se afla deja pe pământ românesc.

În atitudinea militarilor ruși față de război se manifesta o importantă schimbare, respectiv ei nu se mai predau atât de repede ca până atunci, asta pentru că se aflase că în Germania vor avea de suferit din lipsă de hrană.

¹¹ Vezi pe larg Liviu Maior, *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la identitate națională*, București, Editura Enciclopedică, 2006.

¹² Arhivele Militare Române, fond Marele Stat Major, Secția 2 informații, dosar 297, f. 102-103.

Sublocotenentul Pop constata și considera că în întreaga Rusie domnea un curent „foarte sănătos democratic”. Soldații vorbeau că după război or să ceară toate drepturile și că or să le capete, deoarece nu vor depune armele până nu aveau să obțină ceea ce li se cuvenea. Printre soldați, țarul devenise foarte popular, asta și pentru faptul că nu mai circula cu atâta pază.

Cu toate astea, cel mai popular aristocrat era marele duce Nicolae, lumea fiind încredințată că el avea să facă ordine după război.

În Rusia curentul anti-german era foarte mare, precum și dorința de a vedea înfăptuită victoria finală.

Tinerii între 19 și 20 de ani urmau să intre în linia întâi în primăvara anului 1916.

La ruși se lucra la niște arme automate cu 25 cartușe.

Soldații de pe front scriau acasă că aveau mare încredere în victorie, spunând că orice încercare de atac a germanilor aveau să o respingă cu ușurință, având tunuri și muniție din belșug.

Marea retragere a rușilor a fost pusă de sublocotenentul Pop pe seama lipsei de muniție și spionajului întins pe care l-au avut germanii în spatele liniilor rusești, fiind ajutați de etnicii germani din Rusia, care au distrus mai multe fabrici de muniții.

În fabricarea munițiilor erau întrebuințați mulți maeștri germani împământeniți în Rusia. Aceștia fabricau obuzele cu câțiva milimetri mai mari decât era prescris calibrul, în așa fel încât să nu încapă pe țeava tunului. Astfel că, tocmai atunci când era mai mare lipsă de muniții s-au găsit vreo câteva sute de mii de obuze fabricate cu câțiva milimetri mai mari decât era calibrul tunului respectiv.

Dintre ofițerii de stat major au fost arestați vreo 60 de ofițeri superiori și 40 de generali de origine germană implicați în chestiuni de spionaj. Aceștia au fost aduși la Petrograd în lanțuri și preumblați pe străzi, mulțimea huiduindu-i și scuipându-i.

Alimentele erau din belșug, pâinea și carnea fiind foarte ieftine, 40-50 copeici costa 1 kg de carne, vite și cai erau din abundență, populația de la țară îmbogățindu-se în decursul războiului, vânzând alimente armatei.

Alcoolul sub nicio formă nu se mai vindea în Rusia.

Sublocotenentul Pop i-a văzut pe soldații ruși ca fiind excelent îmbrăcați, dovadă că din campania de iarnă nu a venit la spital nici măcar un singur soldat rus înghețat. Soldații aveau mantale (șube) călduroase și cizme practice cu carâmbi de postav.

În drumul spre România, sublocotenentul Pop a văzut mulți soldați ruși îmbrăcați într-o uniformă nouă care avea o culoare verzuie deosebită, părea a fi anume introdusă pentru terenul de primăvară. Culoare pe care nu o avuseseră până atunci la uniformă.

Tratamentul prizonierilor de naționalitate slavă, italiană, română era foarte bun, ei bucurându-se de mai multe favoruri pe care germanii și ungurii nu le aveau.

Sublocotenentul Pop declara faptul că trecând liniile austriece la ruși cu întreg plutonul, a fost foarte bine tratat și în urmă la o singură cerere că nu va mai lupta împotriva rușilor a fost eliberat în România, ca în caz de nevoie să poată fi la dispoziția guvernului român.

În Rusia cehii au scos jurnalele lor proprii, ei fiind cei mai înfocați saviniști ruși (slavi-n.n.), atârând lumea contra austrieților și nemților.

Într-adevăr, pe timpul retragerii rușilor era un curent mare pentru pace, chiar și soldații își manifestau această dorință. Însă, de când țarul a luat comanda armatei

și a dat manifestul cunoscut că Rusia o să lupte până la victoria finală, opinia publică s-a schimbat ca prin farmec, așa că lumea nu mai vorbea decât de victoria finală, în care toți aveau nestrămutată încredere.

Pe 5 februarie 1916 s-a luat act de declarația unui preot român sosit cu câteva zile în urmă la București, venit din Banat¹³.

Acesta a spus că pe 2 februarie 1916 din Lugoj au plecat cinci batalioane de marș spre Galiția. Batalionul care a plecat mai în urmă era cel de-al 19-lea. Acest batalion cu greu a putut fi încadrat, numai după cinci săptămâni, întâmpinând mari greutăți din cauza lipsei de oameni apti pentru a putea arma. 50% dintre acei soldați erau oameni recoverscenți, iar restul erau oameni în etate până la 50 de ani, care au făcut serviciul militar.

La 27 ianuarie 1916 au plecat regimentele germane și cele austriece de infanterie de la Orșova. Aceste trupe au luat parte pe vremuri la ofensiva în Serbia până la Strumița. ele au trecut prin Debreczin spre Polonia rusească.

Martini Magdan, român din Cernat, în vârstă de 21 de ani, fost soldat la Regimentul 2 Infanterie a fost considerat refugiat militar¹⁴.

A trecut granița la 20 ianuarie 1916, după ce la 1 decembrie 1915 plecase din Varșovia, fiind rănit. Acesta a declarat că avea să se stabilească la părinții săi, care domiciliau la București, pe strada Frații Berceni, nr.5.

Ioan Moldoveanu, român din Regimentul 31 Infanterie, de 25 de ani din Tohanul Vechi, stabilit pe strada Șaguna, la nr.2, declarat refugiat militar la 5 februarie 1916, a mărturisit că în ziua de 22 ianuarie 1916 a plecat de pe câmpul de luptă, împreună cu Gheorghe Șapa, având un concediu de 21 de zile. A fost mobilizat timp de 15 luni la popota Brigăzii 32 Infanterie al cărei stat major se afla la 2 km sud de Gorodiște¹⁵.

Ofițerii acestei brigăzi îi înjurau pe germani, considerându-i vinovați că nu pun capăt războiului, căci ei doreau să se încheie pacea. Erau de părere că dacă războiul mai dura încă doi ani, avea să fie pierdut, căci armatele s-ar epuiza. De aceea devenea necesar să se încheie pacea, căci la acel moment se considerau victorioși.

Despre România vorbeau că va rămâne neutră, fiind mai bine pentru ea această stare.

La interogatoriul luat refugiatului militar Friedrich Bernhardt, care se considera român, înrolat la Regimentul 4 Artilerie Cetate din Pola, acesta a declarat că s-a născut în Iacobeni, avea vârsta de 35 de ani și a trecut granița la 4 decembrie 1915, pe când se afla în concediu în Bucovina¹⁶.

A oferit date despre organizarea militară a garnizoanei Pola.

În interogatoriul consemnat de Virgil Popovici, în calitate de translator, Colban Ștefan născut la Gherla (Szolnoc-Doboca) în vârstă de 36 de ani, român de naționalitate, considerat refugiat militar austriac, a declarat că pe 18 februarie 1916 a plecat de la Ostravitz Lucavicza și-a trecut granița în România¹⁷.

A fost mobilizat la Regimentul 3 husari, care recruta din Seghedin. Regimentul se afla de un an în Bucovina. Statul Major al regimentului se găsea la

¹³ Ibidem, f. 87-88.

¹⁴ Ibidem, f. 86.

¹⁵ Ibidem, f. 85.

¹⁶ Ibidem, f. 84.

¹⁷ Ibidem, f. 99-100.

Molodia. ... regimentul avea patru escadroane cu 135 de soldați călări fiecare, dintre care 80 erau români, restul unguri, soldații fiind din contingentele cu vârste de 36 până la 42.

La începutul anului 1916 regimentul executa paza la granița de la Lucovicza până la Prut. Regimentul făcea parte din Grupul de armată „Colonel Pop”.

În timpul ultimei ofensive a armatei ruse, armata austro-ungară suferise grele pierderi, din Regimentul 21 Infanterie mai rămânând doar 20-30 de oameni, cinci zile au durat luptele, zi și noapte. Trenurile ce se înapoiau de pe front erau ticsite cu răniți, Colban Ștefan spunând că nu mai puțin de 2000 de oameni fără mâini și picioare a văzut numai el singur.

Hrana era bună, armele și munițiile erau de calitate și îndestulătoare. Cu toate astea, toată lumea dorea pacea, moralul combativ, fiind foarte scăzut, un efect demoralizator având știrea că bărbații cu vârsta de 50 de ani au fost chemați pentru mobilizare.

Toți camarazii săi vorbeau că rușii sunt foarte mulți și că doreau să se bată până la ultimul soldat. Erau convinși că rușii aduseseră pe front doar jumătate, restul avea să fie adusă când armata austro-ungară avea să fie în pragul dezastrului.

Totodată, toată lumea credea că România avea să rămână neutră.

Ofițerii austro-ungari erau foarte stricți, pentru cea mai mică greșeală ei dădeau pedepsele cele mai aspre ca legarea de stâlp și hătria.

Colban Ștefan a reușit să explice cauza dezertării rezida în tratamentul dur aplicat militarilor.

Astfel, Colbas Ștefan a declarat că a fost legat de stâlp unde i s-a aplicat corecția fizică. Prin urmare, după suferințele îndurate timp de 19 luni de război nu a mai putut să suporte un astfel de tratament, trecând în România.

În taberele organizate în România pentru cetățenii țărilor vecine, alături de refugiați și dezertori se mai găseau și persoane capturate dincoace de graniță, precum Ștefan Paior.

Ștefan Paior, pensionar infirm al statului ungar, de naționalitate ungară, fusese pe front unde căzuse rănit de două ori.

În ziua de 27 martie 1916, Ștefan Paior a trecut frontiera la Predeal pentru a cumpăra mălai. La Predeal a fost prins de jandarmi și predat siguranței.

După ce a dezvăluit identitatea unităților dislocate în Brașov, respectiv regimentele 24, 46 infanterie și 3 artilerie, Ștefan Paior și-a exprimat dorința să fie returnat în Ungaria, deoarece fiind pensionar infirm, la București nu avea nicio posibilitate să-și câștige pâinea cea de toate zilele.

La rândul său, fost sergent de jandarmi din Secția a II-a de la Seghedin Ion Marcu, în vârstă de 26 de ani, din comuna Ciurita, județul Turda-Arieș, a fost declarat refugiat militar.

Ion Marcu a făcut serviciu de graniță la Ada Kale, de la 1 septembrie 1915, până la 1 ianuarie 1916, când s-a refugiat în România¹⁸.

Informațiile militare despre efectivele și dotarea armatelor centrale de la Orșova au fost considerate foarte interesante de către maiorul Condeescu, deoarece după însemnarea sa „mult timp” au fost lipsiți de informații din acea zonă.

Pe 2 august 1916 Regimentul 2 Grăniceri a înaintat Corpului grănicerilor interogatoriul luat soldatului dezertor Pop Ioan, cunoscut și cu numele Brote Lăscuț,

¹⁸ Ibidem, f. 112.

din comuna Zagra, județul Năsăud din Ardeal, român de naționalitate, în vârstă de 42 de ani¹⁹.

Interogatoriul este redactat pe un formular tipizat, astfel că printre întrebările referitoare la încadrarea unității și alte informații militare, putem reconstitui situația și starea de spirit din armata austro-ungară, dar mai ales motivele care i-au determinat pe militarii împăratului să treacă granița în România.

Astfel, grupul lui Ioan Pop a pornit spre linia frontului în ziua de 16 ianuarie 1916 din Cluj-Napoca, plecând cu trenul până în Galiția. Aici au coborât, soldatul nu a știut să spună în ce gară, de unde au plecat pe jos timp de două zile până în Bucovina, după o perioadă de instrucție.

Mergeau până la 3 km/h, ziua și noaptea, astfel că după două zile au ajuns în Bucovina. Populația i-au primit bine pe unde au trecut.

Pe când se aflau la Cluj-Napoca în cazarmă, hrana era bună. În timpul deplasării spre front, de asemenea. Fără să știe cum era procurată hrana, Pop Ioan a declarat că în timpul marșului din Galiția spre Bucovina au mâncat pâine, conserve și slănină. Cât au stat în tranșee, mai bine de patru luni, regulat primeau mâncare caldă, adusă din spatele frontului, unde se pregătea carne și fasole cu pâine.

Echipamentul era de calitate, în toată perioadă nu a avut nevoie de reparații fiindcă era bun.

De asemenea, armele erau bune, iar muniția era îndeajuns, câte 200 de cartușe pentru fiecare om. Când le terminau primeau aceeași rație, fără nicio restricție.

În timpul luptelor de la Rarancea, Boianu și Furceni în Bucovina, compania sa a avut mari pierderi, reușind să rămână numai șase supraviețuitori. După ce au fost respinși de ruși în luptele de la Furceni, cu toții au luat-o la fugă urmăriți de inamic. La Păltinoasa, la poalele munților, rușii au ocolit un masiv muntos și le-a tăiat calea, moment în care unii au trecut granița în România, alții au fost capturați. Printre aceștia din urmă s-a numărat și el, a fost dezarmat și pus să muncească la poduri și șosele, de unde a fugit.

Ofițerii lor erau apropiați soldaților, luptând împreună cu ei și totdeauna îi îmbărbătau.

La cea de-a 59-a întrebare „cauza pentru care a dezertat”, soldatul Pop a răspuns că el nu a dezertat. El a fost luat prizonier în ziua de 9 iunie 1916, a lucrat la poduri și șosele în Bucovina sub comanda rușilor, până pe 12 iulie, când noaptea a reușit să fugă din șura unde erau închiși. S-au îmbrăcat în straie țărănești și au lucrat pe la oamenii din zonă până la 1 august 1916 pentru a căpăta câte ceva pentru hrană. Apoi au pornit pe lângă frontieră, îndreptându-se spre Dorna, ca să ajungă la regimentul lor din Ardeal, însă neștiind unde este frontiera, au intrat în satul Găniești din România, unde au fost opriți de grăniceri.

În ziua de 9 aprilie 1916 la București, Ferdinand Ienciovsky din Regimentul 75 Infanterie k.u. k., de profesie inginer constructor, în vârstă de 26 de ani, ceh de naționalitate, cu domiciliul la Mostar în Herțegovina, a fost interogat asupra situației militare și motivelor care l-au determinat să dezerteze în România²⁰.

Inginerul ceh a trecut granița în ziua de 7 aprilie 1916 pe la Orșova, împreună cu nevasta sa. Cu trei zile mai devreme, adică pe 4 aprilie 1916 plecase din

¹⁹ Ibidem, f. 105-106.

²⁰ Ibidem, f. 119.

Timișoara, unde se afla internat, deoarece fusese rănit pe 18 ianuarie 1916 în lupta cu baioneta din jurul localității Tarnapol, de pe Nistru.

Mai întâi a fost transportat la Holm Kașau, apoi la Timișoara în ziua de 4 februarie.

Dezertorul a declarat că moralul trupelor era scăzut, toată lumea dorea pacea. Din luna decembrie 1915 hrana devenise cu mult mai rea. Pâinea era fabricată dintr-un amestec de porumb, fasole, cartofi și paie. „Porțiunea” de carne, adică rația era redusă la 150 g și pâinea avea 350-400 g, nicidecum 500 g cum era prescris.

Răspunzând la întrebări, Ferdinand Ienciovsky a declarat că în imperiu se vorbea că România nu va intra în război contra Austro-Ungariei, căci în schimbul neutralității i se promisese Bucovina, Basarabia și o parte din Transilvania.

Ioan Mihalcea, încorporat la Regimentul 7 Cavalerie, de fel din Ocna de Fier, comitatul Caraș-Severin, după ce a povestit despre gradul de instrucție și organizarea regimentului său, a declarat că pe timp de pace, recruții soseau voioși la unitățile de concentrare. Ceea ce explică de ce nu erau dezertori în timp de pace. Solda se plătea de către plutonierul escadronului și nu s-a întâmplat vreodată ca militarul să nu-și primească banii²¹.

În general, ofițerii îi tratau bine pe soldați. O întâmplare nefericită, dar unică, s-a petrecut într-o altă unitate când un soldat a dat cu cuțitul într-un locotenent care îl pălmuisese.

Imaginea militarilor români în armata împăratului de la Viena era foarte bună, Ioan Mihalcea declarând că „se crede că soldații și ofițerii noștri sunt de temut, judecând după cum luptă românii din armata lor”.

La 15 aprilie 1916, translatorul Virgil Popoviciu a consemnat răspunsurile date de dezertorul Peter Schneider, sergent în armata împăratului, în vârstă de 24 de ani, de naționalitate neamț după tată și român după mamă, cu domiciliul în Arad²².

Granița în România a trecut-o în ziua de 15 martie 1916, pe la Pietricica, deoarece era persecutat pentru că mama sa era româncă, iar el vorbea românește cu militarii de naționalitate română din armata austro-ungară, având chiar prieteni români.

Pe 15 decembrie 1915 fusese trimis cu unitatea sa din Brașov la Isonzo, unde pe 15 februarie 1916 s-a îmbolnăvit. Cât a stat pe front, lupte nu s-au dat din cauza zăpezilor foarte mari.

După spusele soldaților care fuseseră la frontiera grecească acolo se găseau dislocate tot regimente din Ardeal, la fel și în Albania.

Pe câmpul de luptă, hrana era suficientă și bună. În schimb, în garnizoană era mâncare mai slabă calitativ, soldaților servindu-li-se carne numai de patru ori pe săptămână.

În spital se dădea și mai puțină hrană și mai rea, carne 200 g de om, însă numai de patru ori pe săptămână. 1 kg carne de vită costa 4 coroane.

Moralul trupelor era scăzut. În timpul atacurilor, ofițerii rămâneau înapoi. Toți cei care șovăiau și rămâneau în urmă erau împușcați de către jandarmii de câmp, care se găseau în dosul frontului.

²¹ Ibidem, f. 120-120v.

²² Ibidem, f. 121-121v.

Printre unguri se vorbea că România, probabil, o să atace Austro-Ungaria, dar că ungurii or să o bată tot așa cum au înfrânt Serbia.

Iată, așa dar un alt aspect al stări morale și de spirit a românilor mobilizați în armata austro-ungară, unii dintre numeroșii români care au ales să treacă granița pentru a scăpa de ororile războiului.

Internați în taberele de refugiați, net în minoritate comparativ cu militarii, dezertori sau refugiați, din celelalte țări beligerante, românii din Imperiul austro-ungar au fost puși în libertate din considerente emoțional-politice, dar și datorită capacităților reduse de cazare din tabere, condițiilor precare de cazare.

În cifre statistice, numai din tabăra regională de la Șipote, în perioada 1 noiembrie 1914 – 15 august 1915 au fost puși în libertate cinci din cei șase români cu grad de ofițeri în K.u.K., 13 din cei 23 de români cu grad de plutonieri, 16 din cei 21 sergenți, 19 din cei 23 români caporali în armata austro-ungară, 628 din cei 1132 de români soldați în armata împăratului²³.

Desigur, la o primă lectură se poate spune că în procente, numărul românilor din armata austro-ungară lăsați să plece nu a fost mare. Motivul principal nu a fost neîncrederea sau discriminarea autorităților din Vechiul Regat, ci faptul că respectivele persoane nu puteau să declare un domiciliu stabil unde aveau să-și fixeze reședința.

Încheiem prin a prezenta o altă situația numerică a refugiaților și dezertorilor etnici români/străini luați în evidență de autoritățile militare române, distribuiți teritorial până la 30 septembrie 1915 a fost următoarea: 1) Argeș = 6 români / 9 străini; 2) Bacău = 30 români / 7 străini; 3) Brăila = 17 români / 1 străin; 4) Buzău = 18 români / 10 străini; 5) Caliacra = 1 român / 0 străini; 6) Constanța = 34 români / 0 străini; 7) Covurlui = 1 român / 0 străini; 8) Dolj = 8 români / 0 străini; 9) Dorohoi = 8 români / 0 străini; 10) Dâmbovița = 5 români / 3 străini; 11) Fălciu = 9 români / 0 străini; 12) Gorj = 37 români / 1 străin; 13) Iași = 12 români / 1 străin; 14) Ilfov = 10 români / 1 străin; 16) Ialomița = 19 români / 13 străini; 17) Muscel = 26 români / 4 străini; 18) Mehedinți = 0 români / 14 străini; 19) Neamț = 38 români / 0 străini; 20) Olt = 0 români / 3 străini; 21) Prahova = 49 români / 6 străini; 22) Putna = 3 români / 6 străini; 23) Râmnicu Vâlcea = 21 români / 4 străini; 24) Râmnicu Sărat = 4 români / 0 străini; 25) Roman = 4 români / 5 străini; 26) Suceava = 35 români / 1 străin; 27) Tulcea = 13 români / 0 străini; 28) Tutova = 8 români / 0 străini; 29) Vaslui = 1 român / 0 străini; 30) Romanai = 7 români / 0 străini²⁴.

În loc de concluzii îndrăznim să afirmăm că dincolo de entuziasmul patriotic, trăit în mod indiscutabil și totodată motivul determinant pentru românii refugiați din Imperiu, considerăm că cele câteva mărturii ale unor semeni prezentate mai sus, vin să nuanțeze fenomenul care a animat numeroși militari ai armatei austro-ungare.

Așa cum scriam și în introducere, o astfel de hotărâre nu a fost deloc ușor de luat, actul în sine fiind un imens sacrificiu moral, emoțional și material pentru omul care a luat drumul periculos al pibegiei, ajungând în România neutră. Acei militari și mulți alții ca ei, indiferent de naționalitate, în fapt erau oameni și au acționat ca atare în urma unor întâmplări care aveau să le schimbe destinul, fiind mânați de sentimente cât se poate de omenești.

²³ Idem, dosar 338, f. 359 ș.u..

²⁴ Ibidem, dosar 338, f. 137.

Activitatea de răspândire a cărții desfășurată de Liga Culturală a Germanilor din România (1922-1931)

Vasile CIOBANU

The Work of bookdistribution carriedout by the Cultural League Germans in Romania (1922-1931)

Abstract

The Cultural League of Germans in Romania was established in 1922 by the Union of Germans in Romania, a political organization which reunited the following groups of Germans in Romania after 1918: Transylvanian Saxons, Banat Swabians, Satu Mare Swabians, MaramureșZipser, Germans in Mountainous Banat, Bukovina Germans, Bessarabia Germans, Dobrogea Germans, Germans in the Old Kingdom. The League's goal was to contribute to the cultural development of these groups of Germans, to their education in the national spirit, to their unification.

The League had several fields of activity, among which the distribution of books among the 745.000 Germans in Romania (1930). The Cultural League bought books from Germany or Romania and then distributed them against payment in villages and cities where Germans lived. In other cases, organizations in Germany which supported German minorities donated books to poorer communities in Romania, through the Cultural League. These books helped in founding small popular libraries and school libraries. In Sibiu, the League also founded a lending library, with books of belletristic and specialty literature (for teachers, engineers, clerks), and a library of texts of plays which were lent to amateur groups in villages. The library in Sibiu also had a reading room, where the 250 Romanian and international newspapers and magazines could be read. The League obtained a series of books and periodicals through exchange with the books they published and with *Ostland* magazine, which they edited in the years 1926-1931. Other volumes were sent to the editorial staff to be reviewed in the magazine. The Cultural League's dissolution on 1 August 1931, as a consequence of the economic crisis, put a stop to the work of book distribution. However, the German propaganda in Romania did not end, on the contrary, after 1933, it intensified on multiple channels, along with the Nazis' rise to power and the proclamation of the Third Reich. In its ten years of activity, the Cultural League of Germans in Romania distributed hundreds of thousands of books, magazines, newspapers, brochures, maps, postcards, among Germans in Romania, as well as among Germans from other countries. The Cultural League did not make ordinary book trade, as a bookstore would, as its main goal was not business, but preserving and strengthening the cultural identity of Germans in Romania.

Cuvinte cheie: minoritatea germană, asociațieculturală, bibliotecipopulare, minoritatea germană, educație

Keywords: German minority, cultural society, libraries, education, Richard Csaki

În primele decenii ale secolului trecut răspândirea cărții a fost indispensabilă pentru ridicarea culturală a unui popor, pentru consolidarea și păstrarea identității sale. Această activitate a fost în principal apanajul unor asociații și societăți culturale. Cea mai cunoscută pentru noi este Asociațiunea pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, ASTRA, despre care există astăzi o întreagă literatură.¹

¹Vezi îndeosebi sintezele publicate de Pamfil Matei, „AsociațiuneaTransilvană pentru Literatura Română și iCultura Poporului Român” (ASTRA) și rolul ei în cultura națională (1861-1950) (Cluj-

Abia în ultimul timp a început să fie cunoscută, în urma cercetărilor întreprinse, o societate culturală a germanilor din România, apărută la Sibiu, în 1922, care și-a propus instruirea și educarea națională a grupurilor de germani ajunși în 1918-1919 în statul român.² Scopul său principal era păstrarea identității culturale a celor opt grupuri de germani, ai căror lideri voiau să formeze o minoritate puternică pe care o estimau la un milion de locuitori, care să-și poată apăra împreună cu succes interesele în noua lor patrie. Dealtfel, în acest scop ei au format în 1919-1921, Uniunea Germanilor din România (Verband der Deutschen in Rumänien), care își propunea să coordoneze activitatea național-politică a grupurilor de germani: sașii transilvăneni, șvabii bănățeni și cei sătmăreni, germanii din Banatul Montan, germanii din Bucovina, cei din Basarabia, germanii din Vechiul Regat, țipserii din Maramureș, germanii din Dobrogea.³

Având în vedere experiența societății Moderne Bücherei (Biblioteca Modernă), înființată la Sibiu în 1911, care se ocupa de editarea și răspândirea cărții, în 1922 Uniunea Germanilor din România a înființat Liga Culturală a Germanilor din România (Kulturamt der Deutschen in Rumänien), pusă sub conducerea lui Richard Csaki (1886-1943). Acesta era un tânăr cu studii de germanistică, profesor de liceu din Sibiu, care avea din familie o educație umanistă în direcția protejării valorilor patrimoniului săsesc, întrucât era fiul cunoscutului profesor și custode al Muzeului Brukenthal din Sibiu, Michael Csaki (1858-1927).⁴ În același timp, el era întemeietor și secretar al Moderne Bücherei, o bibliotecă de împrumut din Sibiu, pentru un public instruit. După război, Moderne Bücherei și-a reluat activitatea, devenind, din 1922, Voksbücherei (bibliotecă populară).⁵ În 1919, R. Csaki a înființat la Sibiu revista culturală „Ostland”, iar din anul 1920 organiza cursuri postuniversitare de vară, cu scopul de a reuni pe membrii elitei intelectuale a grupurilor de germani din România, pentru a se cunoaște mai bine și a se apropia, dar și pentru a-și perfecționa cunoștințele profesionale. Având în vedere aceste preocupări sale, el era cel mai indicat pentru a înființa și a conduce Liga Culturală concepută de conducerea Uniunii Germanilor din România, tocmai pentru a continua și a extinde într-un cadru organizat activitățile pe care le desfășura în particular.⁶

Liga Culturală a Germanilor din România a luat ființă printr-o hotărâre a conducerii Uniunii Germanilor din România, condusă de deputatul sas Rudolf Brandsch (1880-1953), la 15 februarie 1922 și a fost desființată la 1 august 1931, datorită lipsei de finanțare, în urma crizei economice. Scopul Ligii era de a promova cultura în rândurile germanilor din România, de a contribui la strângerea legăturilor

Napoca: Editura Dacia, 1986); Valer Moga, „ASTRA” și societatea 1918-1930, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003 și volumele colective: *Asociaționism și naționalism cultural în secolele XIX-XX*, Liviu Maior, Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan eds., Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2011; *ASTRA 1861-1950. Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. 125 de ani de la înființare*. Ed. Victor V. Grecu, Sibiu, s.n., 1987 ș. a.

² Vasile Ciobanu, *Germanii din România în anii 1918-1919*, Sibiu, Editura Honterus, 2013, p. 17-202.

³ Ibidem, p. 216-224.

⁴ *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, IV. Ed. Friedrich Schuller, Hermannstadt, Verlag W. Krafft, 1902, p. 75-76; V, A-C. Ed. Hermann A. Hienz, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1995, p. 408-410.

⁵ Wilhelm Klein, „Ganz der alte Freund. Gründer der 'Modernen Bücherei' und des 'Kulturamtes': Dr. Richard Csaki”, *Neuer Weg*, București, an 43, nr. 13 018, 5 iulie 1999, p. 1, 3-4.

⁶ Despre Richard Csaki (1886-1943), vezi *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, V, A-C. Ed. Hermann A. Hienz, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 1995, p. 411-419.

dintre „ținuturile lor de colonizare” (cum le numeau ei), dintre acestea și țara-mamă. Pentru a-și atinge obiectivele, noua instituție avea peste douăzeci de direcții de acțiune (sprijinirea învățământului cu manuale și material didactic, conferințe cu diapozitive, filme, organizarea cursurilor de vară, publicarea unei reviste și a unor volume, educația națională etc) între care și răspândirea cărții germane. Întrucât cu alte ocazii am abordat unele dintre aceste direcții de acțiune și aspecte ale activității Ligii⁷, de această dată ne oprim asupra acestui ultim domeniu de activitate: cartea, procurarea sau producerea ei și răspândirea în cercuri cât mai largi.

Pentru documentare am folosit studiile deja apărute despre Liga Culturală și activitatea sa în diferite domenii, publicate în țară de Monica Vlaicu⁸, Gudrun-Liane Ittu⁹, Vasile Ciobanu¹⁰ sau în Germania de Harald Roth și Heinrich Zillich.¹¹ Au fost indispensabile investigației noastre și presa vremii, cele câteva documente publicate¹² și îndeosebi fondul arhivistice creat de Liga Culturală, foarte bogat ca informație și păstrat astăzi la Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale.

În cele ce urmează am încercat să constatăm sprijinirea cu cărți școlare și de literatură beletristică a școlilor, atât a elevilor cât și a educatoarelor, a învățătorilor și profesorilor, apoi am avut în vedere dezvoltarea gustului pentru lectură, dar și satisfacerea unor nevoi profesionale de informare a adulților prin oferirea unor posibilități de achiziționare a unor exemplare, dar mai ales prin împrumut. Apoi am avut în vedere măsura în care Liga Culturală a produs, a tipărit cărți și reviste proprii,

⁷Vasile Ciobanu, „Das Kulturstamt der Deutschen in Rumänien (1922-1931) und das Schulwesen”, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, vol. 56, 2013, p. 96-111; Idem, „Germanii din Bucovina în preocupările Ligii Culturale a Germanilor din România (1922-1931)”, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu*, XIX, 2012, p. 183-191; Idem, „Germanii din Basarabia și Liga Culturală a Germanilor din România (1922-1931)”, în *In honorem Alexandru Moșanu. Studii de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor*, coordonator Nicolae Enciu, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, p. 407-420.

⁸Monica Vlaicu, „Das Kulturstamt der Deutschen in Großrumänien”, în *Siebenbürgische Semesterblätter*, München, 7, 1993, nr. 1-2, p. 102-110; eadem, „Die Siebenbürgische Volkskunstausstellung in Berlin 1927”, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Bukarest, 30, 1987, nr. 2, p. 79-84; eadem, „Treffpunkt der geistig führenden Kreise. Richard Csaki und die Tätigkeit des 'Kulturstamtes der Deutschen in Rumänien'”, în *Die Woche*, Sibiu, nr. 973, 8 august 1986, p. 6; eadem, „'Sonst ergreift mich zu sehr das Heimweh'. Aus dem Briefwechsel zwischen Richard Csaki und Prof. Dr. Ing. Heinrich Phleps”, în *Neue Literatur*, București, 39, 1988, nr. 6, p. 62-70.

⁹Gudrun-Liane Ittu, „Liga culturală a germanilor din România Mare. Prezențe bănățene”, în *Analele Banatului*. Arta, Timișoara, 3, 1998, p. 359-366; eadem, „O punte între etnii: Liga culturală a germanilor din România Mare”, în *Relații româno-germane. Studii istorice/Deutsch-rumänische Beziehungen. Historische Studien*. Ed. Vasile Docea, Cluj-Napoca: Editura Accent, 2003, p. 67-75.

¹⁰Vasile Ciobanu, „Das Kulturstamt der Deutschen in Rumänien (1922-1931) und das Schulwesen”, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 56(2013): 96-111; Idem, „Germanii din Basarabia și Liga Culturală a Germanilor din România (1922-1931)”, în *In honorem Alexandru Moșanu. Studii de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor*. Ed. Nicolae Enciu, Cluj-Napoca: Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 407-420; Idem, „Germanii din Bucovina în preocupările Ligii Culturale a Germanilor din România (1922-1931)”, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu*, 19, 2012, p. 183-191; Idem, „Ethische Beziehungen in der Tätigkeit des Kulturstamtes der Deutschen in Rumänien (1922-1931)”, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 38, 1995, p. 57-62.

¹¹Harald Roth, *Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919-1933*, Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 1994, p. 59-64; Heinrich Zillich, „Erinnerungen an das Deutsches Kulturstamt in Rumänien”, în *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, München, 21, 1972, nr. 1, p. 48-50.

¹²Monica Vlaicu, „Sonst ergreift mich zu sehr das Heimweh”, p. 62-70; Heinrich Zillich, „Erinnerungen”, p. 48-50.

pe care le-a distribuit comunităților de germani, dar și celor interesați (conaționali, cercetători) din Germania și din alte țări. O altă componentă a sprijinirii difuzării cărților a fost publicarea în revista proprie, *Ostland*, a unor prezentări și recenzii de cărți germane, care astfel deveneau cunoscute unui public interesat, mai larg.

Cel mai larg front de lucru pentru difuzarea cărților germane erau școlile, cu elevii și corpul lor didactic. În privința aprovizionării școlilor germane din România cu manuale și alte cărți pentru lectura elevilor, Liga Culturală nu a jucat rolul principal pe care și l-ar fi dorit. Asociația nu dispunea de fondurile necesare pentru a se implica în achiziționarea de manuale și în distribuirea lor. Pe de altă parte, exista un control al statului român asupra manualelor folosite în învățământ, care, la un moment dat, a interzis aducerea de manuale din afara granițelor, datorită conținutului lor, uneori revizionist. În același timp, Liga trebuia să se autofinanțeze și aducerea de sute de manuale ar fi însemnat o largă piață de desfacere. În primii ani după 1918 erau folosite manualele vechi, dar a apărut necesitatea uniformizării lor, operație în care Liga s-a implicat, ajutând la organizarea unor reuniuni comune ale asociațiilor corpului didactic aparținând diferitelor grupuri de germani din România.¹³ Atunci când s-a interzis folosirea unor manuale provenind din alte state, Liga a ajutat la realizarea unor manuale în limba germană în țară.¹⁴ În 1924, Școala Germană de la Budapesta solicita un manual de la Sibiu și i se ofereau o sută de exemplare.¹⁵ În anul următor, decanul diasporei săsești, preotul Ludwig Gertz, cerea Ligii Culturale două cărți: *Istorie biblice pentru școala elementară* (*Biblische Geschichten für die Volksschule*) și *Catehismul evanghelic* (*Evangelisches Katechismus*) pentru 20 de elevi din satul bănățean Șoșdia.¹⁶ La rândul său, directorul școlii de ucenici din Variaș, județul Timiș, se adresa Ligii Culturale pentru manuale.¹⁷ În 1927, Liga făcea o donație de 20 de volume (Daniel Defoe, Friedrich Schiller, Heinrich von Kleist, Hans Christian Andersen, Peter Rosegger ș.a.) căminului de ucenici din Sibiu,¹⁸ iar în 1928 asociației (coetus) „Arminia” a elevilor de la Liceul german din Sibiu, pentru a le stimula dorința de lectură.¹⁹ Uneori, Liga era doar un intermediar între diferite asociații din Germania care sprijineau minoritățile germane din alte țări și școlile din România. Astfel, în 1925, Consistoriul Bisericii Evanghelice C.A. din România scria Ligii Culturale că Fundația pentru Memoria Scriitorilor Germani (*Deutsche Dichter-Gedächtnisstiftung*) oferea 10 000 de volume gratuit pentru elevi. Donatorii asigurau transportul și plăteau vama. Erau cărți pentru școala complementară, 4000 de volume, iar restul de 6000 erau destinate bibliotecilor gimnaziale. Din lista volumelor

¹³Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale (în continuare: SJSAN), Fond Liga Culturală Germanilor din România, dos. 14, 1928, f. 699-700 v., corespondența dintre R. Csaki și Brodner, directorul Liceului German din Rădăuți, din 10 și 26 ianuarie 1928.

¹⁴Ibidem, f. 544, 547, scrisoarea lui R. Csaki către Deutsche Gesellschaft für Auslandsbuchhandel Leipzig din 10 iulie 1928 și răspunsul primit în 2 august 1928.

¹⁵SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 4, 1924, f. 64-65, scrisoare a directorului școlii din capitala Ungariei din 19 august 1924 și răspunsul Ligii Culturale.

¹⁶SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 5, 1925, f. 1002-1003, scrisoarea decanului L. Gertz din 2 februarie 1925.

¹⁷SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 8, , 1926, f. 1027, scrisoarea directorului școlii din Variaș și răspunsul Ligii Culturale.

¹⁸SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 12, 1927, f. 391, listacărților donate căminului de ucenici din Sibiu.

¹⁹SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 14, 1928, f. 960, scrisoarea Ligii Culturale din 24 aprilie 1928 către „Coetus Arminia”.

oferite, constatăm că erau cărți de povești, istorioare cu animale și păsări, cărți umoristice, o carte pentru Crăciun ș.a.²⁰

Un aport important la aprovizionarea cu cărți l-a avut și Despărțământul Hessen-Nassau al Uniunii pentru Germanii din Străinătate (Verband des Deutschums im Ausland), care avea misiunea de a susține germanii din România. Acesta a adunat de la populația din Landul Hessen-Nassau cărți și manuale pentru conaționalii din România, sprijiniți astfel să-și păstreze identitatea culturală. Dintr-o scrisoare de mulțumire a lui Richard Csaki, aflăm că în august 1925 ajunseseră la Sibiu 1639 de asemenea volume, din care 298 au fost incluse în Biblioteca Centrală de Împrumut a Ligii Culturale, 711 erau cărți pentru copii și tineret care urmau să fie dăruite de Crăciun în Bucovina și în Banat, 100 de volume au fost trimise la biblioteca stațiunii Păltiniș de lângă Sibiu, câteva au fost trimise unor intelectuali germani din Bucovina, iar 566 erau manuale care nu puteau fi folosite, deoarece erau rupte sau nu erau potrivite pentru școlile germanilor din România.²¹

Germanii din Dobrogea (12 581 de persoane în 1930, locuind în 35 de așezări) au beneficiat și ei de sprijin din Germania pentru ase aproviziona cu cărți germane prin intermediul Ligii Culturale. În 1926, aceasta trimisese în satele dobrogene locuite de germani biblioteci populare în valoare de 19 900 lei, bani pe care îi solicita de la consilierul W. Diemer din Darmstadt.²² În același an, Decanatul București al Bisericii Evanghelice C.A. din România plătea peste o mie de volume pentru bibliotecile populare germane trimise de Liga Culturală la Constanța, Brăila, Cobadin, Cogealac ș.a.²³ În aceste așezări au trimis cărți și reviste germane, manuale, pe alte căi decât prin Liga Culturală, și Oficiul Central pentru Biblioteci Germane din Străinătate (Zentralstelle für Deutsche Auslandsbüchereien) din Berlin, Biblioteca Germană (Deutsche Bücherei) Leipzig, Kalisyndikat Viena, Consulatul german de la Galați.²⁴ Pe lângă cărți erau distribuite revistele *Roland Blätter*, *Kindergabe* (pentru copii), *Jung-Roland*, *Deutsche Jugend* (pentru tineret), *Die Woche* (pentru adulți), calendare diferite. Alte donații de la Uniunea Germanilor din Străinătate din Berlin erau distribuite în 1929 organizațiilor locale ale Ligii Cetățenilor Români de Origine Germană / Verband der rumänischer Bürger deutscher Abstammung, constituită în 1924.²⁵ Fiecare organizație locală a primit câte 40-50 de cărți și reviste.²⁶ Astfel s-a ajuns ca în așezările locuite de germani să existe la sfârșitul celui de-al treilea deceniu al secolului trecut mici biblioteci formate din

²⁰SJSAN, Fond Liga Culturală, dos.6, 1926, f. 463.

²¹SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 5, 1925, f. 200-201, scrisoarea lui R. Csaki către Cassel-V.D.A., Landesverband Hessen-Nassau, din 18 august 1925.

²²SJSAN, Fond Liga Culturală, dos.10, 1926, f. 15, 18, corespondența dintre R. Csaki și W. Diemer din 22 ianuarie și 2 aprilie 1926.

²³SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 9, 1926, f. 158-163, corespondența dintre Liga Culturală și Decanatul București din martie 1926.

²⁴SJSAN, Colecția de documente Brukenthal, LL 1-29, nr. 236, f. 42-72, liste cu cărțile distribuite în comunele cu germani din Dobrogea, corespondență între donatori și conducerea Ligii Cetățenilor Români de Origine Germană din Dobrogea/ Verband der rumänischen Bürgerdeutscher Abstammung in der Dobrudscha, din anii 1928-1929.

²⁵Vasile Ciobanu, „Date noi privind germanii din Dobrogea în perioada interbelică”, în *Germanii dobrogene. Istorie și civilizație*, ediția a II-a revăzută și adăugită, coordonatori: Valentin Ciorbea, Corina-Mihaela Apostoleanu, Olga Kaiter, Editura Ex Ponto, Constanța, 2014, p. 146-147.

²⁶SJSAN, Colecția de documente Brukenthal, LL 1-29, nr. 236, f. 42-73 corespondență între conducerea Ligii dobrogene și diferite asociații din Germania.

câteva zeci până la câteva sute de volume, pe lângă școli și parohii. Aproape toate volumele erau de literatură beletristică germană, agrotehnică, povești.²⁷

De remarcat și faptul că Liga Culturală a fost folosită de Ambasada Germană din București pentru a distribui „cărți ca premii pentru elevi respectiv eleve, ca răsplată pentru rezultate bune la limba germană”. Față de numărul impresionant de exemplare ale donațiilor menționate anterior, de această dată Liga a primit doar 4 cărți pe care le-a distribuit gimnaziilor săsești din Bistrița și Mediaș, Institutului de educatoare din Brașov și celui de învățătoare din Sighișoara. Pentru viitor, Ambasada promitea să trimită mai multe cărți destinate școlilor primare.²⁸ În august 1927, erau trimise bibliotecii de împrumut de la Sibiu primele două monografii din seria dedicată orașelor din Germania, cele consacrate Berlinului și orașului Gelsenkirchen.²⁹ În 1928, Liga primea de la Ambasadă 14 cărți care trebuiau oferite ca premii elevilor cu rezultate deosebite în studierea limbii germane.³⁰ Ambasada a trimis Ligii Culturale și câteva broșuri, o culegere de articole, lucrări de propagandă în problema orașului liber Danzig, pentru a fi răspândite, oferite presei.³¹ Altă dată, cărțile trimise trebuiau recenzate în revista *Ostland* sau în alte periodice, „în sens german”, după cum scria consilierul Werner Kiewitz.³² Un alt angajat al Ambasadei trimitea cartea lui Otto Becker, *Bismarck und die Einkreisung Deutschlands* [Bismarck și încercuirea Germaniei], în două volume, care i se părea „foarte potrivită pentru a arăta scopurile pașnice ale politicii externe germane în perioada respectivă, și prin intermediul acesteia se acționează și împotriva minciunilor vinovăției din război” a Germaniei.³³ Se mai preciza că trebuia trimisă o copie a recenziei publicate, cartea urmând să rămână bibliotecii Ligii Culturale. Mai generoasă era Academia Germană din München, care trimitea la începutul anului 1928 câteva pachete de cărți destinate bibliotecii de împrumut de la Sibiu, pentru cei instruiți de la sate și bibliotecii pentru cunoașterea germanilor.³⁴

De menționat și o cerere curioasă a Ambasadei Germane la București către Liga Culturală, de a împiedica răspândirea unei scrieri despre o excursie în Transilvania a unor studenți din Dresda. Aceștia făceau o propagandă bună sașilor în Germania prin relatările lor. Dar consilierul Werner Kiewitz atrăgea atenția asupra criticilor aduse românilor, lipsei lor de cultură, corupției funcționarilor, neregulilor din armată și CFR. El considera „că românii, pe bună dreptate, pot să ceară explicații

²⁷ Ibidem, f. 69-72.

²⁸ SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 11, 1927, f. 708-709, corespondență între consilierul de ambasadă W. Kiewitz și R. Csaki din 30 noiembrie și 10 decembrie 1927.

²⁹ Ibidem, f. 764, scrisoarea Ambasadei către R. Csaki, din 17 august 1927.

³⁰ SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 15, 1928, f. 86, 98-99, 101, corespondență între Ambasada Germană din București și Liga Culturală, din lunile iulie și noiembrie 1928.

³¹ SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 11, 1927, f. 711, 732, 738, scrisori semnate de consilierul de legatie Werner Kiewitz către R. Csaki, din septembrie și octombrie 1927. Pentru problema Danzigului vezi Emilian Bold, *Danzig – prima victimă a războiului, 1 septembrie 1939*. Postfață și indice de Alexandrina Ioniță, Iași, Editura Demiurg Plus, 2014.

³² SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 10, 1926, f. 370-372, scrisoare a Ambasadei Germane la București, semnată W. Kiewitz, din 29 octombrie 1926 și răspunsul lui R. Csaki, din 9 decembrie 1926.

³³ Ibidem, f. 377, scrisoare a Ambasadei Germane la București, din 4 octombrie 1926, semnată Toepke, către Liga Culturală.

³⁴ SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 14, 1928, f. 1132-1133, 1136, scrisoare semnată Thierfelder, din München, 27 februarie 1928, către R. Csaki și scrisorile lui Csaki către Academia Germană din München, din 20 februarie și 28 martie 1928.

pentru astfel de călătorii studențești”, pentru care Ambasada se străduia să obțină facilități. În consecință, ambasadorul von Mutius îl ruga pe Csaki să acționeze pentru ca lucrarea să nu ajungă la presă, în librării. Csaki a răspuns că a făcut totul ca această carte să nu apară în librării și să nu fie recenzată în presă.³⁵

Liga Culturală a fost puternic implicată în înzestrarea școlilor și a unor asociații culturale cu aparate de proiecție a diapozitivelor, folosite ca material didactic și la prezentarea conferințelor, un mijloc foarte apreciat în epocă, procurat din Germania. Pentru a face cunoscut acest instrument, Liga a publicat și a difuzat larg o broșură redactată în acest scop: *Diapozitivul și instruirea poporului (Lichtbild und Volksbildung)*.³⁶

Dar cea mai amplă acțiune de răspândire a cărții desfășurată de Liga Culturală Germană a fost achiziționarea de cărți de la edituri sau firme specializate din Germania și vânzarea lor în toată România unor biblioteci populare publice sau particularilor, școlilor, asociațiilor și unor instituții. În primii 5 ani de activitate, Liga a cumpărat astfel 170 000 de volume.³⁷ La Sibiu, acestea au fost selecționate și s-au format 8 serii de cărți care formau adevărate mici biblioteci populare de câte o sută de exemplare. Au fost constituite astfel serii pentru elevii școlilor primare, pentru tineret, o serie pedagogică pentru învățători și profesorii școlilor generale, una pentru istorie și cultură (pentru elevii școlilor superioare= licee), una pentru agricultură. Liga a alcătuit și câte un catalog pentru fiecare serie, pe care l-a difuzat larg, astfel ca eventualii cumpărători ai unei serii să se poată informa asupra conținutului acestor minibiblioteci. Prima tranșă a fost formată din 500 asemenea „bibliotecipopulare” (Volksbüchereien), iar a doua din 200. Până în martie 1927 s-au distribuit în acest mod 150 000 de cărți. Bibliotecile au ajuns la școli, asociații, în fabrici, în sate, la parohii, la organizații ale reuniunilor pentru agricultură.³⁸ Conținutul acestor cărți trebuia să corespundă mai ales interesului tinerilor (în cazul literaturii beletristice). Erau cărți de povești, literatură germană clasică (Goethe, Heine, Schiller, Lessing etc), literatură din alte țări, povestiri eroice, literatură istorică, de călătorie, memorii. De succes s-a bucurat și seria pedagogică în care erau 23 de cărți despre pedagogia modernă, despre cele mai noi metode de predare apărute după 1918, căutate de membrii corpului didactic răspândiți în satele germane din Transilvania, Bucovina, sudul Basarabiei, în Banat, Sătmăr, Maramureș, Dobrogea. În seria agricolă erau 14 broșuri despre diferitele culturi de cereale, plante de nutreț, cultivarea cartofului, a legumelor, despre apicultură, pomicultură, viticultură, creșterea păsărilor și a vitelor, semințe, îngrășăminte etc., căutate de agricultorii germani din România, dar și de învățătorii din sate, lipsiți de mijloace de informare, de literatura necesară educației adulților.³⁹ O asemenea serie costa 540 de lei.⁴⁰

³⁵ SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 11, 1927, f. 727-729, scrisoare a lui W. Kiewitz către R. Csaki, din 11 octombrie 1927, și răspunsul acestuia din 13 octombrie 1927.

³⁶ SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 8, 1926, f. 645-647, corespondența dintre Heinz Brandsch și Liga Culturală din 22 octombrie și 22 noiembrie 1926; Rudolf Binder, „Aus der Arbeit der Volksbildung beim Deutschen Kulturamt”, în *Ostland*, Sibiu, 2, 1927, nr. 1, p. 216-219.

³⁷ *Deutsches Kulturamt in Rumänien. Tätigkeitsbericht 1922-1927*. Ed. Richard Csaki, Hermannstadt, s. n., 1927), p. 6.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 13, 1927, f. 330, 352, scrisori ale Ligii Culturale din 18 februarie și 19 aprilie 1927 către învățătorul Franz Strauss din Sadova Veche, din Banatul Montan.

Prețul cărților nu era mic⁴¹ și având în vedere că cei care aveau nevoie de cărți (tineri, învățători, preoți) nu erau avuți, Liga a înființat la Sibiu, pe lângă sediul său și o bibliotecă centrală de împrumut. Cărțile erau trimise prin poștă la solicitarea unor cititori din toate regiunile țării și conducerea Ligii era mulțumită de circulația cărților pe această cale. În 1927, biblioteca de împrumut avea 3000 de cărți. Liga urmărea să aducă și cărți noi, care îi interesau pe membrii comunităților germane din România înscriși la bibliotecă. Între aceștia erau ingineri, funcționari, profesori din cele mai îndepărtate așezări. R. Csaki arăta că lucrările din bibliotecă urmăreau nu numai satisfacerea interesului abonaților, ci și educația lor națională, menținerea contactului cu viața culturală, spirituală din Germania.⁴² Drept urmare, se puteau înscrie ca membri germanii din România și cei din Reich care trăiau aici și, eventual, membri aparținând altor etnii, decizia de acceptare a acestora urmând să fie luată de la caz la caz.⁴³ Biblioteca de împrumut nu era gratuită, deoarece Liga nu dispunea de fonduri și trebuia să se autofinanțeze. Astfel, taxa de înscriere era fixată la o sută de lei. Anual se plătea o contribuție de 200 de lei, iar cataloagele cu cărțile disponibile în bibliotecă se trimiteau celor interesați contra sumei de 25 de lei.⁴⁴ Cititorii suportau și taxele poștale pentru expedieri.⁴⁵ Cu toate acestea, biblioteca de împrumut a Ligii Culturale era foarte solicitată, întrucât posibilitățile de acces la lucrări de specialitate erau puține și Liga acoperea pe această cale o necesitate acut resimțită în epocă. Unuimedic veterinar din Ardud, județul Satu Mare, care solicitase 6 volume, i se cerea să nu mai împrumute atât de multe volume deodată, deoarece erau multe cereri.⁴⁶

Foarte solicitată era și biblioteca de împrumut pentru piese de teatru, creată din dorința de a promova și încurajamontarea și prezentarea unor spectacole ale diletanților (elevi, ucenici, țărani, funcționari, muncitori). Lipsa textelor dramatice cu subiecte potrivite pentru lumea rurală sau muncitorească a făcut ca și această bibliotecă specială să nu dispună decât de 139 de volume în 1927. Conducerea Ligii și-a propus să achiziționeze câte 50 de noi piese în fiecare an și întreținea o corespondență intensă pe acest subiect cu edituri din țară și din Germania.⁴⁷ Și pentru această bibliotecă s-au tipărit cataloage puse la dispoziția membrilor înscriși, contra cost, ca abonați. Pentru un volum de teatru împrumutat se plăteau 20 de lei pentru prima reprezentare a piesei și câte 10 lei pentru următoarele spectacole prezentate. Apoi prețul a crescut la 60 respectiv 30 de lei.⁴⁸

⁴¹ De exemplu, volumul III al cărții lui Emil Sigerus, *Vom alten Hermannstadt*, apărut în 1928, la Editura Krafft&Drotleff din Sibiu, costa 180 de lei. SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 15, 1928, f. 1266, scrisoarea Editurii către Liga Culturală, din 30 noiembrie 1928.

⁴² *Deutsches Kulturamt in Rumänien. Tätigkeitsbericht 1922-1927*, p. 6-7.

⁴³ SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 14, 1928, f. 1458, scrisoare a lui Rudolf Binder, din 27 ianuarie 1928, către dr. Stephanie Eberwein din Suceava.

⁴⁴ SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 14, 1928, f. 1490, scrisoarea lui R. Binder de la Liga Culturală din Sibiu, către Gustav Eitel din Pui, județul Hunedoara.

⁴⁵ SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 13, 1927, f. 347, scrisoare a lui Rudolf Binder din 7 mai 1927, către Edwin Pildner von Steinburg din Șercaia, județul Brașov.

⁴⁶ SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 14, 1928, f. 430, scrisoare a Ligii Culturale către Otto Binder din 19 noiembrie 1928.

⁴⁷ *Deutsches Kulturamt in Rumänien. Tätigkeitsbericht 1922-1927*, p. 7.

⁴⁸ SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 5, 1925, f. 10; dos. 9, 1926, f. 889; dos. 13, 1927, f. 303.

Uneori se solicitau Ligii Culturale și note muzicale pentru coruri, orchestre și chiar pentru operete.⁴⁹ Conducerile asociațiilor corale germane din România au cerut Ligii Culturale să înființeze și o bibliotecă de împrumut pentru note muzicale, întrucât erau scumpe și foarte greu de procurat și astfel era îngreunată pregătirea corurilor prezente în aproape toate așezările locuite de comunități germane. Asociația a cerut ajutor în Germania, la Liga Cântăreților Germani (Deutsche Sängerbund), dar nu a găsit o asemenea bibliotecă specializată.⁵⁰

Accesul la cartea germană era facilitat și prin sala de lectură a bibliotecii, pe care Liga a înființat-o la sediul său din Sibiu, unde erau oferite celor interesați cărți, dar mai ales cele cca 250 de ziare și reviste, în principal germane din România, dar și din Germania și Austria. Sala de lectură avea și periodice în limbile română și maghiară, obținute la schimb cu publicațiile Ligii Culturale sau primite ca exemplare pentru recenziile și prezentările de cărți ce urmau să apară în revista *Ostland*, seria a II-a, editată tot la Sibiu, începând din 1926. Sala de lectură dispunea de literatură beletristică, dar și științifică (1200 de volume în 1927)⁵¹ în anumite domenii și conducerea Ligii s-a străduit să sporească permanent această zestre de publicații și cărți, solicitând editurilor exemplare de reclamă, de recenzie, donații.⁵² Accesul la sală era liber pentru oricine, în cazuri speciale putându-se și împrumuta prin poșta ziare și reviste, fără ca aceasta să fie o regulă.⁵³ Liga intenționa să completeze biblioteca și cu o colecție de hărți.⁵⁴ Un proiect de colaborare a Ligii cu Academia Germană din München menționa o „bibliotecă de mână” (cu instrumente de lucru, dicționare, enciclopedii, sinteze), a unei biblioteci pentru cunoașterea României și a uneia pentru cunoașterea germanilor.⁵⁵

Liga Culturală a redactat și editat câteva publicații pe care le-a răspândit în țară și în afară, în spațiul germanofon, le-a oferit spre vânzare unor librării, le-a propus la schimb unor edituri și publicații periodice, îndeosebi din Germania. Liga a publicat astfel o hartă apreciată a ținuturilor de colonizare germane din România, realizată de profesorul sibian Rudolf Spek, custode al Muzeului Brukenhal, în 1923.⁵⁶ De asemenea, au fost editate: un ghid de călătorie prin România, alcătuit de istoricul și etnologul Emil Sigerus (1854-1947), o broșură *Was jeder Deutsche von Siebenbürgen und den Siebenbürger Sachsen wissen muss!* [Ce trebuie să știe oricine despre Transilvania și despre sașii transilvăneni!], un anuar al germanilor din România (1927-1930), cu multe date și informații utile atunci oamenilor de afaceri și turiștilor, dar și astăzi, pentru documentarea asupra realităților din anii respectivi în

⁴⁹Ibidem, dos. 5, 1925, f. 7, cerere a Aninaer Arbeiter Gesang-Verein (Reuniunea de cântări a muncitorilor din Anina) din 10 noiembrie 1925; dos. 6, 1925, f. 29, cerere a Männergesangverein (Reuniunea de muzică a bărbaților) Lovrin; dos. 12, 1927, f. 64, cerere a Hatzfelder Gewerbe Gesangverein (Reuniunea de cântări a meseriașilor din Jimbolia) din 5 septembrie 1927.

⁵⁰SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 12, 1926, f. 423-424, scrisoarea lui Csaki din 7 iulie 1927 și răspunsul lui F. List din 11 iulie 1927; dos. 11, 1927, f. 45, scrisoare a Ligii Culturale către DAI Stuttgart.

⁵¹*Deutsches Kulturamt in Rumänien. Tätigkeitsbericht 1922-1927*, p. 30.

⁵²SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 9, 1926, f. 459, scrisoare a lui R. Csaki din 1 aprilie 1926 către profesorul Rentdorff din Leipzig; dos. 10, 1926, f. 264, scrisoare a Ligii Culturale din 9 mai 1926 către Consistoriul Bisericii Evanghelice C. A. din România, f. 634, scrisoare a lui R. Csaki din 1 aprilie 1926 către compozitorul Waldemar von Bausnern.

⁵³*Deutsches Kulturamt in Rumänien. Tätigkeitsbericht 1922-1927*, p. 28.

⁵⁴Ibidem, p. 30.

⁵⁵SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 6, 1926, literele M-Z, f. 141.

⁵⁶*Deutsches Kulturamt in Rumänien. Tätigkeitsbericht 1922-1927*, p. 24.

privința acestei minorități. De aprecieri frumoase s-a bucurat și culegerea de poezii și cântece populare săsești, alcătuită de un etnograf și lingvist renumit, Adolf Schullerus (1864-1928), vicar episcopal, și de un muzician pe atunci tânăr, Franz Xaver Dressler (1898-1981), mai apoi cunoscut dirijor și organist, *Aus der Siebenbürgisch-sächsischen Volksdichtung. Lieder mit Notensatz, mundartlichen Text und Übertragung ins Hochdeutsche*[Din poezia populară săsească. Cântece cu note, texte în dialect și transpunere în germana literară], Hermannstadt, 1926, 40 p.

O ocazie bună pentru reclamă și pentru vânzarea cărților erau expozițiile din țară și din Germania organizate de Liga Culturală.⁵⁷ De cel mai mare succes s-a bucurat, și sub aspectul difuzării cărților, expoziția *Arta populară din Transilvania* aranjată la Berlin, în martie-aprilie 1927, în colaborare cu Institutul Central pentru Educație din capitala germană.⁵⁸ Catalogul tipărit pentru expoziție, în două variante, pentru adulți și pentru elevi, prezenta, cu ilustrații, arta săsească, românească și maghiară din Transilvania și s-a vândut în mii de exemplare. Totodată, au fost adunate de la edituri săsești o serie de volume de artă, albume de cusături, ilustrate pentru a fi vândute vizitatorilor, dar rezultatul a fost sub așteptări.⁵⁹

O altă contribuție a Ligii Culturale la răspândirea cărții printre germanii din România a fost participarea sa la înființarea și la activitatea Deutsche Buchgilde in Rumänien [Asociația cărții germane din România], întemeiată la Brașov, în 6 septembrie 1930, cu participarea unor reprezentanți ai cititorilor, ai autorilor germani, a Editurii Krafft & Drotleff din Sibiu. Asociația a tipărit o serie de scrieri ale unor autori germani din România, prima fiind romanul scriitorului brașovean Adolf Meschendörfer, *Die Stadt im Osten* [Orașul din Răsărit]. Scopul urmărit de asociație era de a produce și difuza carte germană de calitate.⁶⁰

Dar cel mai mare succes l-a înregistrat a doua serie a revistei *Ostland*, editată de Liga Culturală în 1926-1931, sub redacția lui Richard Csaki, într-un tiraj de o mie de exemplare, care s-a bucurat de aprecieri în România, dar și în rândul minorităților germane din Europa, căroră le era destinată și, desigur, în Germania.⁶¹ Pornind de la aria largă de răspândire a revistei (în rândurile germanilor din Europa Centrală și de Sud-Est), Csaki a solicitat mari edituri ale timpului din Berlin, Stuttgart, Leipzig, Frankfurt a. M., Dresda ș. a., să trimită exemplare de recenzie revistei *Ostland*. Cărțile primite intrau în biblioteca Ligii, iar editurile primeau câte două exemplare din numerele revistei în care apăruseră prezentările. Erau solicitate acele cărți socotite

⁵⁷ Vasile Ciobanu, *Identitatea culturală a germanilor din România în perioada interbelică*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013, p. 68-69.

⁵⁸ Monica Vlaicu, *Die siebenbürgische Volkskunsausstellung in Berlin 1927*, p. 79-84.

⁵⁹ SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 11, 1927, f. 27, 30, scrisoare a Ligii Culturale din 6 iulie 1927, către doamna Schaffer-Comșa, autoare a unui album de broderii, f. 510, 517, scrisori ale lui R. Csaki către edituri din Brașov, Sighișoara, către Otto Folbert din Mediaș, din ianuarie-februarie 1927; dos. 13, 1927, f. 115-117, corespondență a Ligii Culturale din ianuarie 1927, cu Turmverlag Sighișoara, f. 1100, scrisoare a lui R. Csaki către profesorul Niemann, din Berlin, din 28 februarie 1928; dos. 14, 1928, f. 1119, 1121, 1123 corespondență a lui R. Csaki cu Academia din München, din aprilie 1928, pentru preluarea obiectelor nevândute.

⁶⁰ Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, fond Karl Kurt Klein, dos. 48, f. 7, 23, 40-41, 44, circulare, procese-verbale din 1931-1933.

⁶¹ Vasile Ciobanu, „Din istoriipreseiculturale a germanilor din România. Revista 'Ostland', seria II-a, Sibiu, 1926-1931”, în *Presaculturală*. Lucrările prezentate la Congresul Național de Istorie a Presei, ediția a VIII-a, Oradea, 24-25 aprilie 2015. Coordonatori: Ion Zainea, Ioan Laza, Beáta Menési, Carmen Ungur-Brehoi, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2015, p. 75-88; *Deutsches Kulturamt in Rumänien. Tätigkeitsbericht 1922-1927*, p. 24-25.

de mare utilitate germanilor din străinătate. Editurile își puteau face astfel reclamă și sperau că cei interesați de volumele în cauză le vor comanda.⁶²

Revista și unele dintre cărțile răspândite au promovat ideea pangermanismului, au urmat linia educației naționaliste care în Germania pornise deja pe direcția național-socialismului. Statul german, botezat „Republica de la Weimar”, a cultivat în continuare mândria de a fi german, superioritatea culturii germane prin scrieri eroice, amintiri din război, prin scrieri de propagandă.⁶³ Cartea germană a fost unul dintre mijloacele principale în epocă pentru a susține minoritățile germane să-și păstreze identitatea. Întrucât donațiile unor asociații, edituri sau activitatea Ligii Culturale nu au fost socotite suficient de eficiente pentru acțiunea de trezire și consolidare a identității minorităților germane. Ministerul de Externe german a urmărit în anii '20 refacerea influenței Germaniei în sud-estul Europei și folosirea minorităților în acest scop. În legătură cu folosirea cărții în acest scop, în august 1927 a fost constituit un Oficiu Central pentru Bibliotecile din Străinătate (Zentralstelle für Auslandsbüchereien). În motivarea deciziei se arăta că „experiențele din ultimii ani au arătat în măsură convingătoare, că aprovizionarea germanilor din străinătate și a coloniilor de germani din Reich, cu literatură bună, care aparține de cele mai importante misiuni din domeniul menținerii germanismului din străinătate, are nevoie de o nouă ordine. Lucrări de literatură germană au fost și până acum trimise în cantități mai mari de către Ministerul de Externe și de diferite asociații germane”.⁶⁴ Acestea au fost convinse să colaboreze. Noul oficiu creat trebuia să coordoneze acțiunile de adunare și trimitere a cărților și revistelor către minoritățile germane. Pentru a afla starea de fapt a bibliotecilor germane din România, Oficiul a trimis un chestionar Ligii Culturale a Germanilor din România. Aceasta trebuia să trimită bibliotecilor pe care le cunoștea în toate așezările cu germani. Trebuiau aflate numărul de locuitori, statutul asociației care avea biblioteca, situația bibliotecilor din așezarea respectivă, numărul cititorilor, al volumelor, al cărților împrumutate, de unde proveneau cărțile etc. Desigur acțiunea era confidențială, dar consulatul a trimis direct chestionarul și marilor biblioteci germane din Sibiu (Moderne Bücherei și Biblioteca Muzeului Brukenthal) și unor personalități (parohi, avocați din marile centre săsești - Sighișoara, Bistrița, Mediaș, Reghin).⁶⁵ Din păcate nu am aflat rezultatele acestei cercetări, care trebuia să releve starea reală a bibliotecilor respective.

Desființarea Ligii Culturale la 1 august 1931 a făcut să înceteze și acțiunea amplă de răspândire a cărților germane, dar nu a fost întreruptă propaganda germană în România, dimpotrivă, după 1933, aceasta s-a intensificat pe multiple canale, odată cu aducerea naziștilor la putere și proclamarea celui de-al III-lea Reich.

În concluzie, în cei zece ani de activitate, Liga Culturală a Germanilor din România a răspândit câteva sute de mii de cărți, reviste, ziare, broșuri, hărți,

⁶² SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 15, 1928, f. 357, 371, 374-376, 420, scrisori ale lui R. Csaki către edituri, din lunile noiembrie-decembrie 1928.

⁶³ Constantin Buchet, *România și Republica de la Weimar. 1919-1933. Economie, diplomație și geopolitică*, Editura All Educational, București, 2001, p. 211-214.

⁶⁴ SJSAN, Fond Liga Culturală, dos. 15, 1928, f. 1179, notă a Consulatului german din Brașov către Liga Culturală a Germanilor din România.

⁶⁵ Ibidem, f. 1178, 1187-1090, adresa Consulatului German din Brașov către Liga Culturală, din 5 decembrie 1928 și textul chestionarului.

ilustrate, între cei 745 000 germani din România (câți erau înregistrați la recensământul din 1930), dar și între germanii din alte țări: Cehoslovacia, Iugoslavia, Ungaria, Țările Baltice, Italia, Danemarca. Cărțile au fost vândute, împrumutate, donate comunităților de germani din zone mai greu accesibile (sudul Basarabiei, Maramureș, Satu Mare, Bucovina, Dobrogea), dar și în centre mari ca: Sibiu, Cernăuți, Rădăuți, Suceava, Timișoara, Reșița etc. Desigur și particularii își puteau procura, prin Liga Culturală de la Sibiu, cărți de specialitate, cărți pentru copii și tineret din Germania, deși instituția nu a dezvoltat un comerț de carte obișnuit pentru o librărie, întrucât ținta sa nu erau afacerile, ci păstrarea și consolidarea identității naționale a germanilor din România, apropierea și mai buna cunoaștere a grupurilor de germani ajunși în statul român în 1918. La acest proces de formare a identității culturale a germanilor din România răspândirea cărții în limba germană de către Liga Culturală a avut o contribuție greu de cuantificat, pentru că au participat la acest proces și școala, Biserica, politica, dar cu siguranță, aportul cărților aduse în sate, târguri și chiar în orașe pe această cale a fost important, într-o vreme în care căile de comunicații și de transport erau în curs de refacere și dezvoltare după Marele Război din 1914-1918, într-o vreme în care grupuri ca șvabii sătmăreni și o parte din cei bănățeni erau aproape deznaționalizate. Liga Culturală a avut în vedere pătura instruită a germanilor din România, dar îndeosebi marea masă a cititorilor, alcătuită din elevi, țărani, muncitori, meseriași din așezările din diaspora, care ajungeau cu greutate la bibliotecile cu cărți germane din orașele mari. În primul deceniu de după 1919, prin activitatea sa de răspândire a cărții, Liga a ocupat un loc important în păstrarea identității culturale a minorității germane din România, rămas gol după desființarea sa în 1931, și pe care nu l-a putut umple furibunda propagandă național-socialistă din anii '30 ai secolului trecut.

Despre Cultul Eroilor în Basarabia interbelică

Elena PLOȘNIȚĂ

About the Cult of heroes in Basarabia between the Two World Wars

Abstract

The article deals with the process of institutionalizing and promoting the cult of heroes and its role in the creation of collective memory in Bessarabia in the interwar period. The area of study covers only the manifestation of this cult embodied in various monuments, its effects, to the extent that the archive documents allowed the author to do so. In Bessarabia, as well as throughout the country, since 1918 there was the campaign for the construction of monuments and installing memorial plaques dedicated to war heroes, to those who fought for the achievement of the national ideal. The cult of heroes was of great importance in strengthening the national unitary state. In Bessarabia this cult was perceived and promoted as a way to spiritual unity of Romanians everywhere, commemorating those who died for the unification of the Romanian nation. It helped to strengthen local multiethnic communities and served as impetus to create private and public collections devoted to the heroes of the First World War.

Large and small monuments dedicated to heroes of the Great War have been erected in many localities of the province. Some of them were saved and used for the benefit of society, but most of these monuments were destroyed during the Soviet regime, remaining only in archival documents.

Cuvinte cheie: cultul eroilor, memorie colectivă, unitate spirituală, monumente

Key words: cult of heroes, collective memory, spiritual unity, monuments

În reformarea socială și dezvoltarea economică a României în perioada 1918-1940 un rol aparte a avut cultura națională. În articolul de față nu vom insista asupra locului și rolului culturii în dezvoltarea societății românești, nu vom face o radiografie a instituțiilor culturale existente în această perioadă. Interesul nostru se îndreaptă spre modul în care în Basarabia interbelică a fost instituționalizat și promovat cultul eroilor și care a fost rolul acestui cult patriotic în crearea unei mentalități colective. Aria investigațiilor noastre cuprinde doar exprimările acestui cult concretizate în diverse monumente, efectele lui, în măsura în care documentele de arhivă ne vor ajuta. În Basarabia ca și în întreaga țară, după 1918, s-a desfășurat o adevărată campanie de construcții de monumente, cenotafe, plăci comemorative, statui închinare eroilor de război, celor ce au luptat pentru îndeplinirea idealului național. Monumente mari și mici, consacrate eroilor Primului Război Mondial au fost ridicate în multe localități ale provinciei. O statistică efectuată de Ministerul Cultelor și Artelor, în anul 1937, ne argumentează acest fapt. Ne vom referi la unele monumente din județele Basarabiei care au fost realizate în perioada interbelică, unele din ele salvate și valorificate în interes public, iar altele, marea majoritate, rămase doar în memoria documentelor de arhivă.

Scopul cultului eroilor era sensibilizarea sentimentului de solidaritate spirituală a întregului neam românesc. În 1919 este creată societatea „Mormintele eroilor” care din 1927 se va numi „Cultul eroilor”.

Cultul eroilor în această perioadă a fost ridicat la nivel de stat. Astfel, „în perioada imediat postbelică, cultul eroilor, susținut mai întâi din inițiativa particulară a

unor societăți și asociații, devine o expresie a afirmării conștiinței de unitate a fiilor neamului care, proslăvind aceiași eroi, se aliază aceluiași ideal, în speță idealului de unitate, fiind ridicat la rang de instituție de stat¹. Statul acorda acestui cult patriotic o atenție aparte în formarea unei ideologii politice de masă. În acest context este important să menționăm că unul din primele acte legislative este Decretul-Lege din 19 septembrie 1919 prin care se recunoaște calitatea de persoană morală Societății „Mormintele eroilor căzuți în război”, însoțit de publicarea statutului acestei Societăți. Conform Statului „Societatea are Comitete regionale, județene, comunale Scopul Societății este de a descoperi locul unde există morminte celor căzuți pentru patrie – de a aduce acestor morminte îmbunătățirile de rigoare. Societatea își propune să elaboreze un Regulament al cimitirelor eroilor”². La 4 mai 1920 este publicat Decretul-Lege pentru comemorarea eroilor căzuți în război” prin care se instituie Ziua eroilor ca sărbătoare națională. Menționăm că la Tighina(Bender) în 1920 este creată filiala Societății „Mormintele eroilor căzuți în război” care avea grijă de cimitirul „General Drăgălina” de la periferiile orașului. Cimitirul se afla în suburbia numită Borisovka și era așezat în apropierea cimitirului civil. În acest cimitir au fost înhumați 159 de militari în anii Primului Război Mondial, marea majoritate neidentificați – erau foști prizonieri de război, români din armata austro-ungară, decedați în detenție. Societatea „Cultul eroilor” între anii 1924-1929 a instalat cruci la fiecare mormânt, anual se organiza un parastas. În anii 1941-1942 în acest cimitir au fost înhumați 365 de soldați români. Cimitirul Eroilor a fost distrus câțiva ani în urmă, în 2007, toate mormintele au fost nivelate și pe locul fostului cimitir „General Drăgălina” a apărut Memorialul eroilor, creat de administrația așa-numitei Republici Transnistrene. Memorialul reprezintă, de fapt, un cimitir al eroilor, în care sunt instalate câte o cruce pentru fiecare soldat mort. Într-un colț al Memorialului sunt instalate 33 de cruci pentru soldații români, neidentificați, în fața cărora, la nivelul solului este fixată o placă comemorativă în limbile rusă și română cu următorul text „Ofițerilor și soldaților români căzuți și decedați în orașul Bender în anii 1941-1944 înmormântați în acest cimitir”. Deci, cimitirul „General Drăgălina” a fost distrus, a apărut Memorialul eroilor în care nu mai găsim nici un mormânt, nici o cruce a eroilor români din Primul Război Mondial.

Legislația românească a inclus în cultul eroilor de război toate mormintele ostașilor. În Monitorul Oficial nr.119 din 2 iunie 1927 este publicată „Legea asupra mormintelor de război din România” Dintre prevederile acestei legi menționăm că: „mormintele ostașilor fără nici o deosebire de religie sau origine etnică căzuți pe timpul și din cauza războiului, situate pe teritoriul român sunt puse sub ocrotirea legii de față”. Sub ocrotirea legii erau puse toate mormintele. Astfel conform legii „toate mormintele de război – naționale sau străine – au a fi clasificate ca monumente publice, fie că se găsesc izolate sau sunt grupuri în cimitire”. Iar pentru comemorarea faptelor vitejești articolul 9 al Legii afirma că „pentru cinstirea celor căzuți și comemorarea glorioaselor acte de eroism național, se vor construi monumente și plăci comemorative în toate localitățile din țară”. Un alt articol prevedea că „județele și comunele sunt îndatorate să asigure întreținerea și paza mormintelor și cimitirelor de război, cât și a tuturor lucrărilor comemorative situate pe teritoriul lor. Toate mormintele funerare, edificiile, construcțiile civile, religioase, care

¹ Adriana Ioniuc, *Rolul statului în organizarea instituțiilor de cultură în România interbelică*. În: Studii de muzeologie și muzeografie, Chișinău, 2004, p.126

² Monitorul Oficial al României, nr.123 din 19 septembrie 1919.

au legătură cu glorificarea eroismului românesc din toate timpurile intră în regimul protectiv al monumentelor publice, îngrijirea și înfrumusețarea lor fiind sarcina Societății „Cultul eroilor”.

Efectul imediat și în timp al acestei legi a fost „declanșarea unei adevărate campanii de construcții de monumente, plăci comemorative, cenotafuri, alcătuirea unei cărți de aur cuprinzând numele celor căzuți în luptele din 1916-1918 consacrate eroilor de război dar și celor care de-a lungul istoriei aduseseră servicii notabile patriei”³. Iar peisajul edilitar din multe localități se îmbogățește „cu opere arhitecturale sau de artă plastică monumentală, care prin caracterul lor public transformă spațiul urbanistic într-o reflecție a unei ideologii politice, a unui stil de viață a unei mentalități care are la bază idealul național”⁴.

Și în Basarabia, legea a avut efecte pozitive. Au fost elaborate proiecte și realizate monumente în mai multe localități orășenești și rurale. În cele ce urmează ne vom referi doar la câteva din monumentele cultului eroilor realizate în Basarabia în perioada interbelică. Unul din primele monumente este cel dedicat apostolilor basarabeni: Simion Murafa, Alexei Mateevici și Andrei Hodorogea. Monumentul reprezenta un triptic amplasat în grădina Catedralei „Nașterea Maicii Domnului” din Chișinău. Era din piatră, având o placă cu inscripția „Simion Murafa, născut la 24 mai 1887 și decedat la 20 august 1917; preotului Alexei Mateevici, născut la 16 martie 1888 martie și decedat la 13 august 1917; Andrei Hodorogea, născut în octombrie 1878, decedat la 20 august 1917” și basorelieful din bronz. Pe pedestal, în fața basoreliefurilor era instalată inscripția „Apostolii basarabeni, martiri ai sfintei cauze naționale”. La spate o altă inscripție menționa: „Acest monument s-a ridicat de Societatea Mormintele Eroilor, Comitetul Central, președintele I.P.S. mitropolitul primat Miron Cristea, în urma unei inițiative unui comitet din Chișinău, prezidat de Pantelimon Halippa și cu concursul Comitetului regional Chișinău, președintele general de divizie S. Popovici și a generalului de divizie S. Macri”⁵. Monumentul a fost realizat de sculptorul bucureștean Vasile Ionescu Varo. Lucrarea a costat 140.000 lei. A fost conceput un pedestal cu cinci trepte, având în centru un vultur cu aripile larg deschise. Panourile cu reliefuri erau încadrate de elemente vegetale. În partea superioară, două ramuri – una de stejar, alta de laur – încadrau stema României. Monumentul avea la bază 4,35x1,92m și înălțimea de 3m. Monumentul a avut o soartă tragică, fiind evacuat în România, reîntors în Basarabia, din nou evacuat și pierdut fără urme.

În primii ani după Unire, erau ridicate monumente eroilor români, uciși pe teritoriul Basarabiei. Unul dintre primele a fost monumentul consacrat generalului Stan Poetaș la Soroca. A fost ridicat în 1924, suma cheltuită a fost gestionată de Societatea Mormintelor Eroilor, Comitetul Central București s-a construit sub patronajul prefectului județului Soroca N. Rădulescu-Dobrogea, postamentul pătrat – 3,55 m, înălțimea – 4m, înălțimea statuii -3m⁶. În 1940 monumentul eroului general Stan Poetaș din Soroca a fost depus provizoriu la Muzeul Militar din parcul Carol⁷. A existat o corespondență îndelungată între Ministerul Apărării și Ministerul Instrucției,

³ Adriana Ioniuc, *Rolul statului în organizarea instituțiilor de cultură în România interbelică*. În: Studii de muzeologie și muzeografie, Chișinău, 2004, 128

⁴ Virgil Teodorescu, *Imaginea plastică și mentalul colectiv*. În: România literară, 1983, nr.20, 12-13.

⁵ Arhivele Naționale ale României, Fondul Ministerul Cultelor și Artelor/819, 1937, d. 69, f.63-70.

⁶ Arhivele Naționale ale României, Fondul Ministerul Cultelor și Artelor/819, 1937, d. 69, f.5

⁷ Arhivele Naționale ale României, Fondul Ministerul Cultelor și Artelor/ 819, 1941, d. 70, f. 15.

Educației Cultelor și Artelor până ce monumentul a fost întors înapoi la Soroca. Monumentul constă din statuia propriu zisă, o placă de bronz cu numele generalului și un basorelief compus din trei bucăți – o inscripție și două imagini. În luna decembrie 1941, monumentul a ajuns la Soroca⁸.

Basarabia a fost prima provincie care la 27 martie 1918 a votat unirea Basarabiei cu România. Îndată după unire la Chișinău a fost lansată ideea ridicării unui monument consacrat acestui eveniment. A fost ușor de lansat ideea și imposibil de realizat. A fost „o problemă spinoasă care ar fi trebuit să unească pe toți sub același stindard s-a dovedit pe parcursul a două decenii prilej de dezbinare, de fărâmițare a energiilor umane și chiar de risipire a banului public. Ne referim la salutata idee lansată în primii ani după Unire, de a ridica în capitala Basarabiei un monument al Unirii”⁹.

La început a fost creat un Comitet, autorul inițiativei fiind Pan Halippa. Printre membrii Comitetului de inițiativă pentru ridicarea monumentului Unirii erau mitropolit Gurie, Ioan Pelivan, Ștefan Ciobanu, Alexandru Costin, Sergiu Niță, Gh. Stârcea și alții¹⁰. Comitetul a colectat suma necesară de bani pentru ridicarea monumentului. Realizarea monumentului Unirii a fost încredințată sculptorului basarabean Alexandru Plămădeală. Lucrarea a fost estimată în anul 1938 la suma de 4.500.000 lei, sumă care a fost colectată. Menționăm că pentru realizarea acestui monument a fost parcurs tot drumul legal existent la acea vreme și elaborate toate actele necesare. Proiectul monumentului avea trei componente majore: statuia ecvestră a regelui Ferdinand I, două figuri feminine sugerând unirea Basarabiei cu Patria mamă, două basoreliefuri pe cele două laturi ale postamentului redând două scene din Sfatul Țării – votarea unirii și votarea reformei agrare. Figurile feminine urmau să fie elementul central al ansamblului. Regele Ferdinand urma să fie prezentat în uniformă de mareșal. Chipul reginei Maria urma să fie personificat în personajul „România”. Deasupra figurilor pe soclu urma să fie plasată inscripția „27 martie 1918” și mai sus stema Basarabiei. Pe zidul care se constituia fundalul monumentului urma să fie sculpturi în piatră, evocând figura dorobanțului și a țăranului basarabean, rupându-și lanțurile robiei. Pe platforma pe care autorul a amplasat monumentul urmau să fie distribuite și șase coloane purtătoare a stemelor provinciilor istorice ale României. Ansamblul avea înălțimea de 18m. Autori erau inginerii Profiri și Bucicescu și sculptorul Alexandru Plămădeală. Acest proiect a fost prezentat de Ion Incuțel regelui Carol al II-lea care l-a aprobat. După aceasta, la 26 martie 1938 Comitetul Monumentului Unirii a prezentat proiectul și toate actele necesare, inclusiv fotografii, executate de „Studio Gheorghe Șleifer” din Chișinău. Ministerului Cultelor și Artelor. În ședința din 28 martie 1938, Comisia Superioară a Monumentelor Publice de pe lângă minister, care a luat în dezbatere problema, a aprobat proiectul monumentului Unirii spre executare. Era firesc ca după această aprobare să se înceapă executarea. Dar a intervenit un alt Comitet care apăruse între timp și care era preocupat de ridicarea unui monument lui Ferdinand I la o distanță de 00 de m de la monumentul Unirii. Al doilea Comitet era organizat sub auspiciile Asociației ofițerilor Basarabiei în rezervă, condus de Gherman Pântea care militau pentru realizarea unui monument regelui Ferdinand I. S-au început discuțiile.

⁸ Arhivele Naționale ale României, Fondul Ministeriilor Cultelor și Artelor/ 819, 1941, d. 70, f. 20.

⁹ Virgil Theodorescu, *Monumente ridicate în orașul Chișinău în 1918-1940*. În: Anuarul Muzeului Național de Istorie, 1992, nr.1, 216.

¹⁰ Arhivele Naționale ale României, Fondul Ministeriilor Cultelor și Artelor/ 819, 1939, d.81, f.42.

Au fost propuneri de fuzionare, dar Gh. Pântea a refuzat. Comitetul pentru realizarea monumentului regelui Ferdinand a intervenit la Casa Palatului, obținând aprobarea regelui Ferdinand pentru ridicarea monumentului. În asemenea condiții Comitetul pentru realizarea monumentului Unirii a transferat banii adunați pentru Palatul Culturii care era în construcție. A fost deschisă o ancheta a cazului, în care s-a constatat că administrația Chișinăului nu a dat nici o autorizație pentru ridicarea monumentului regelui Ferdinand I. În afară de aceasta rezidentul regal al Ținutului Nistru, Dinu Simian scria Ministerului Cultelor și Artelor la 11 octombrie 1938 că „macheta proiectului monumentului Regelui Ferdinand la Chișinău nu a trecut prin Comisiunea Superioară a Monumentelor Publice pentru că Gherman Pântea având aprobarea regelui nu a considerat necesar să obțină și aprobarea Comisiei”¹¹

Autorul monumentului lui Ferdinand I era Oscar Han. Înainte de a fi trimis la Chișinău, monumentul a fost turnat în bronz și instalat în grădina Ateneului Român din București. Reacțiile au apărut îndată. Discuțiile referitor la două monumente au fost în toată presa românească de la București și Chișinău. Sculptorul Spiridon Georgescu după o analiză a monumentului face următoarea concluzie: „sculptura este necorespunzătoare, dezaxată, conștiindu-se o compromitere a sculpturii românești”¹². Alexandru Plămădeală scria domnului rezident regal al Ținutului Nistru după ce în detaliu caracteriza monumentul că „statuia ridicată la Chișinău este greoaie, brutală, disproporțională, fără asemănare și dezechilibrată”¹³ Alexandru Boldur după ce face o analiză a luptei dintre cele două Comitete, scria în articolul „Monumentele din Chișinău”, publicat în ziarul Timpul, nr. 530 din 24 noiembrie 1938 următoarele: „chipul regelui nu are nimic comun cu noblețta sufletească a regelui Ferdinand ce era scrisă în toată înfățișarea sa. În concluzie: nu avem la Chișinău un monument ce ar simboliza Unirea, o epocă de refacere radicală a statului român, căderea în neant a Imperiului rus și ridicarea steagului românesc în Basarabia. Însă nu vom avea nici o statuie marcantă a regelui, întregitorul neamului pe care o merită Chișinăul. În loc de aceasta o să fie o statuie perfect banală și neadecvată personalității ce o reprezintă, o statuie cu nimic interesantă, la nivelul unui orașel de mică provincie”¹⁴.

La a 20-a aniversare de votarea Sfatului Țării a unirii Basarabiei cu România, la 27 martie 1938 la Chișinău s-a pus temelia monumentului lui Ferdinand, urma să fie deschis în septembrie 1938, dar nu s-au respectat datele.

În perioada interbelică au fost realizate mai multe monumente consacrate regelui Ferdinand I, inclusiv în partea de sud, la Cetatea Albă, Cahul și la Ismail. Monumentul de la Ismail a fost evacuat în 1940 și instalat într-o piață din orașul Călărași¹⁵. Adăugăm, că în orașul Ismail la 29 mai 1930 a fost inaugurat Monumentul eroilor, autor fiind Felice Rutta¹⁶.

În procesul de comemorare a eroilor Primului Război Mondial s-au inclus și localitățile coloniștilor nemți din sudul Basarabiei. Primele solicitări de aprobare a proiectelor trimise Comisiei Superioare a Monumentelor Publice au fost respinse, fiind invocate diverse motive. Pentru exemplificare vom prezenta doar un caz, deși

¹¹ Arhivele Naționale ale României, Fondul Ministerul Cultelor și Artelor/ 819, 1939, d.81, f.17.

¹² Arhivele Naționale ale României, Fondul Ministerul Cultelor și Artelor/.819, 1938, d. 81, f.5.

¹³ Arhivele Naționale ale României, Fondul Ministerul Cultelor și Artelor/ 819, 1939, d. 57, f.13.

¹⁴ Alexandru Boldur, *Monumentele din Chișinău*. În: Timpul, nr. 530 din 24 noiembrie 1938

¹⁵ Arhivele Naționale ale României, Fondul Ministerul Cultelor și Artelor/.819,1941, d. 70, f.47.

¹⁶ Arhivele Naționale ale României, fondul Ministerul Cultelor și Artelor/818, 1936, d.61, f. 83.

au fost multiple. Weiss Iohannes, curatorul comunității evangelico-luterane din comuna Gnadenfeld, jud. Cetatea Albă a hotărât ridicarea unui monument pentru eroii căzuți în războiul mondial 1914-1918 și a prezentat schița de monument, planul terenului unde urma să fie ridicat monumentul și trei fotografii a clădirilor învecinate Comisiei Superioare a Monumentelor Publice de la București. Comisia a refuzat ridicarea monumentului în localitatea dată, locuită de coloniști germani pentru că „monumentul nu ar împlini unele proporții și că ar fi trebuit executat de sculptor sau artist calificat”. Primind un răspuns negativ, W. Iohanes a repetat demersul, iar Comisia de data aceasta a aprobat proiectul pentru că „nemții merită acest monument; pentru că comitetul respectiv a căutat ca prin construcția monumentului, el să fie adecvat spiritului și concepțiilor specifice unei populații loiale față de statul român, față de care nu ne putem exprima îndeajuns recunoștința noastră”¹⁷.

Conform informațiilor de arhivă, monumente consacrate cultului eroilor au fost realizate în mai multe localități, astfel în Pitușca din județul Lăpușna, în anul 1929 a fost ridicat un monument în amintirea celor căzuți în războiul mondial 1914-1918, autori fiind Ion Tataru și Ion Mogâldea. Realizarea monumentului a costat 7000 lei și reprezenta o cruce de metal cu o înălțime de 1,30¹⁸. Tot în acest județ

există un monument la Mălăești ridicat în 1926 în amintirea soldatului grănicer Marcu Petre, omorât de bolșevici în 1923, ridicat în 1926¹⁹. În 1937 monumente consacrate eroilor Primului Război Mondial erau în județul Lăpușna erau în 7 localități, iar în județul Cetatea Albă până în 1937 au fost realizate 20 de monumente, în județul Bălți erau la această dată monumente doar în 8 localități, realizate în perioada 1928-1936²⁰. Președintele Căminului Cultural "Sf. Gheorghe" din Varnița, jud. Tighina scria în august 1937 Ministerului Cultelor și Artelor: „Vă trimitem schița monumentului comemorativ consacrat eroilor războiului mondial, feciorii comunei Varnița încoronat cu bustul majestății sale Ferdinand I, întregitorul neamului și însoțit de plăci comemorative pe laturile soclului. Acest monument care se va ridica în comuna Varnița, Tighina va fi executat de sculptor Al. Plămădeală și inginerul Gh. Levițchi. Bustul va fi turnat din bronz, iar soclu se va executa din piatră artificială cioplită imitând gresia naturală – sub conducerea inginerului Levițchi”²¹. Schița monumentului a fost aprobată spre execuție de către Comisiunea Superioară a Monumentelor Publice. Îndată după aprobare sculptorul Al. Plămădeală scria președintelui Căminului Cultural că „bustul regelui Ferdinand va fi de mărime naturală, turnat din bronz, costul acestei lucrări se ridică la 25.000 lei. Durata executării bustului în bronz este maximum o lună, iar pentru inscripțiile îl recomand pe meșterul Țuleac, domiciliat în Chișinău, str. Armeană, 10”²². A fost unul din cele mai mărețe monumente din Basarabia dedicat eroilor Primului Război Mondial.

Existau orașe în Basarabia, în care nu a fost realizat nici un monument, chiar în partea centrală a ținutului, la Orhei. La 18 noiembrie 1936, primarul orașului Orhei scria Ministerului Culturii și Artelor că în orașul Orhei nu avem monumente consacrate eroilor căzuți pentru întregirea neamului²³.

¹⁷ Arhivele Naționale ale României, Fondul Ministerul Cultelor și Artelor/ 819, 1937, d. 69, f. 108.

¹⁸ Arhivele Naționale ale României, Fondul Ministerul Cultelor și Artelor/ 819, 1937, d. 69, f. 17.

¹⁹ Arhivele Naționale ale României, Fondul Ministerul Cultelor și Artelor/ 819, 1937, d. 69, f. 18.

²⁰ Arhivele Naționale ale României, Fondul Ministerul Cultelor și Artelor/ 819, 1937, d. 90, f. 55-90.

²¹ Arhivele Naționale ale României, Fondul Ministerul Cultelor și Artelor/ 819, 1937, d. 89, f. 162.

²² Arhivele Naționale ale României, Fondul Ministerul Cultelor și Artelor/ 819, 1937, d. 89, f. 164.

²³ Arhivele Naționale ale României, Fondul Ministerul Cultelor și Artelor/ 818, 1936, d. 61, f. 6.

Statul român a acordat o atenție deosebită cultului eroilor care era perceput ca un element forte în formarea unei ideologii politice de masă. Cultul eroilor a avut un rol enorm în opera de consolidare a statului național unitar. Monumentele epocii consacrate eroilor sunt o reflecție a ideologiei politice a statului și reflectă mentalitatea colectivă a epocii care a avut la bază idealul național de întregire a neamului. În Basarabia cultul eroilor a fost perceput și promovat ca o modalitate de unire spirituală, sufletească a românilor de pretutindeni, de comemorare permanentă a celor căzuți pentru întregirea neamului românesc. Cultul eroilor a contribuit la consolidarea comunităților locale multietnice și a servit ca imbold la crearea colecțiilor private și publice consacrate eroilor Primului Război Mondial. Anume cultul eroilor prin ridicarea monumentelor ba schimbat în sate și comune și a diversificat în orașe aspectul arhitectonic al localităților.

Marea majoritate a monumentelor ridicate în Basarabia în memoria celor căzuți în războiul de întregire a neamului au fost distruse în perioada regimului sovietic. Astăzi în Republica Moldova s-au păstrat doar 5 monumente publice – la Pârjolteni, raionul Călărași, Bobeica, raionul Grigoriopol, Țîpalla, raionul Ialoveni, Ghetlova, raionul Orhei, Scorțeni, raionul Strășeni și un monument funerar în memoria participanților la prima conflagrație mondială la cimitirul ortodox din Orhei²⁴.

Suntem la început de cale în cercetarea temei cu privire la cultul eroilor în Basarabia. Primele rezultatele se constituie într-o contribuție la istoria culturii interbelice. Rămâne o datorie a noastră să cercetăm în continuare această temă pentru a contribui la redimensionarea rolului pe care l-a avut cultul eroilor în Basarabia interbelică.

²⁴ Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat. În: Monitorul Oficial nr.15-17, din 2 februarie 2010, p. 10-109.

Odissea monumentului din Satu Mare dedicat cinstirii memoriei luptătorului pentru Unirea cu țara, dr. Vasile Lucaciu

Virgiliu Z. Teodorescu

*„Străbunii noștri ne-au conservat limba și
pământul strămoșesc; generațiunea care se
duce a făcut Unirea, Independența și mult
lucrat-a pentru libertate. Acum este rândul
nostru: nouă ne este dat a completa unitatea
națională, a întări libertatea și a face ca
egalitatea să ne fie un nume nou.”*

Vasile Lucaciu

**Odyssey of the monument dedicated to honouring the memory of the fighter for union
with the country, Dr. Vasile Lucaciu from Satu Mare***

Abstract

Knowing the chronological sequence of the history of this monument should be a goal for all generations, requiring those from the XXI century to maintain a constant concern to ensure its everlasting presence in the public forum, as a beacon towards the unity of the Romanian nation. For those from the area of the Romanian territory at the turn of the XIX-XX century, the personality of Dr. Vasile Lucaciu is a notable one. He was born on 21 January 1852 and passed away at 29 November 1922, then buried on December 1 in the village of Șișești of Maramures, where he served after leaving the post of Professor in Satu-Mare due to the pressure of the oppressive regime against Romanians at the time. He was an active Romanian Greek Catholic priest, consistent and tenacious campaigner for the rights of Romanians in the territories incorporated in the Austro-Hungarian Empire. He was a leader of the Romanian National Party, and earned the surname of "Lion of Șișești" through his undertakings in the decades since the end of the nineteenth century and the beginning of the next. He was one of the initiators and signatories of the Memorandum of 1892. He was arrested several times and finally sentenced to five years in prison. He was a definite and permanent example of living for the good of his people and, as such, after his death, it became a legitimate concern for his fighting comrades and successors to honor his memory by bringing a representative symbol into the public forum of Satu-Mare. Convincing steps were undertaken to ensure necessary funding and designate through competition a sculpting artist, who would achieve the modelling of the sculptural components. The work was finalized in Bucharest and cast in bronze by the experienced metallurgist Basil V. Rascanu.

After completion of all operations (casting, recomposing of fragments, chiseling, spinning), in the spring of 1936 the statue was exposed for several months in front of the Romanian Athenaeum in Bucharest. Simultaneously in Satu-Mare steps were taken to select and obtain the placement area, execute the foundation, build the slab and the concrete pedestal plated with travertine. Then the statue was brought over and installed on its intended site. All these steps required significant human and technical participation. On 13 December 1936 it was followed by the unveiling and consecration

* Traducere: Liviu M. Teodorescu

of this representative symbol with the massive monumental statue (4.50 / 1.58 / 1.90 m) and the bas-relief on the main face of the pedestal, that represents a Romanian soldier piercing a dragon with his spear, signifying the victory of good over evil. Both sculptural works were cast in bronze. Unfortunately its existence in Satu-Mare has been short lived due to the imposed provisions of the Vienna Diktat of the summer of 1940 through which the territory of north-western Romania was to be ceded to Horthy-regime Hungary, by the will of those who wanted to change Europe's map according to their own interests. In preventive act to save the components of the monument, they were evacuated initially to Lugoj and then to Alba Iulia where they were temporarily "stored" at the foot of the city fortress walls. This is where in the 1950-ies, being a student, I saw it lying on the ground waiting for a recovery from its hostile treatment. Soon I learned that irredentists considered further revenge was needed, and during the night a "commando" proceeded to overthrow the statue into a ditch where garbage would shortly cover it and thus remove its message. Subsequently an immediate intervention led to its move to the Union Museum in Alba Iulia. But its salvation came when the sculptor donated to the State his entire collection of artefacts made of durable material, as well as those who were only at the plaster casting stage. This led to a broad recovery action, bringing the monument to Bucharest and storing it on the ground in the yard of the Museum "Corneliu Medrea". There it served as a constant reminder to situation. Initially the subject was discussed only discretely, but after the declaration of April 12, 1964, a partially reparatory measure was taken: to restore the Vasile LUCACIU monument in 1968 in Satu-Mare. It was placed on a new site, the previous space having been granted in previous decades to a symbol of veneration for the "occupying liberators". The new placement on Boulevard Vasile Lucaciu was correlated with the placement on the same urban axe of the monument of the Romanian Soldier, erected in homage of the Fourth Army combatants who fought heavily in this area in October 1944 for the liberation of the northern territory of Romania. It was several decades later, in 1992, that the Vasile Lucaciu monument returned to its initial location in the green area of Liberty Market, the place conferred to it by the authors of this honorific act. I had the privilege to be present at the solemn unveiling and, through my speech, to remind of those who, throughout all stages of this odyssey, were aware that the message of this symbol must be a mobilizing legacy for posterity, so that the UNION OF ALL ROMANIANS remains a perpetual concern for good safeguarding of the national territory and its inhabitants. It was also the occasion to evoke the creation of the valuable sculptor artist Corneliu Medrea who under "free speech" of some overzealous pens, was considered a "proletcultist", thus being denied of its correct place in history both as a creator and as a trainer of a throng of succeeding sculptors. It is regrettable that the odyssey of this symbol is still going on even today. We are referring both to neglect in the maintenance of the ensemble (although the public has indicated to the administration the advanced deterioration of the pedestal), as well as the publications OFTEN wrongly representing the history of this heritage. The combined information available on the Internet expose the interested reader to a variety of inaccurate interpretations. As we are now nearing the CENTENARY OF THE GRAND UNIFICATION, evoking such a creation and personality is an honoring moral obligation in order to know what to transmit to our successors as a relay of lofty sentiments of piety.

Cuvinte cheie: Șișești, for public, Vasile Lucaciu

Key words: Șișești, public forum, Vasile Lucaciu

Veacul al XIX-lea a accentuat stările de natură antagonică în teritoriile cوتropite și încorporate în stăpânirea statelor străine. Locuite predilect de români aceștia au ajuns slugi la cei care se comportau ca oprimatori. Modul de comportare a celor ce-și arogau calitatea de stăpâni a generat o diversitate de acțiuni prin care revendicau dobândirea drepturilor de care beneficiau cei din națiunile privilegiate. Experiența dobândită de cei desconsiderați a impus reacția sintetizată la 3/15 mai 1848 la Blaj unde fermitatea glasurilor impusese voința unanimă: „Vrem să ne unim cu Țara !”. Anii ultimelor decenii au accentuat starea de încordare, năpăstuiții având din rândurile lor susținători combativi implicați până la jertfire întru apărarea celor care, prin gradul de formare în anii în când au frecventat o diversitate de forme de învățământ, au cunoscut și a alte moduri de viață. Plaiurile maramureșene și sătmărene au avut în personalitatea lui Vasile Lucaciu un asemenea consecvent apărător care, fie din incinta Sf. Lăcaș enunța călăuzitoare povește mobilizatoare, fie

prin articolele redactate și publicate ca și prin conferințele enunțate, ajungând să fie un permanent călăuzitor, un antemergător. Nu s-a limitat numai la vorbe, faptele prin care a dat contur unor așezăminte au fost demne exemple pentru slujitorii cultului dar și pentru enoriași. Pentru regimul oprimator devenise, de fapt, din primele momente ale afirmării o persoană incomodă. Tacit recunoscându-i-se calitățile intelectuale și capacitatea de mobilizator al năpăstuiților întâi s-a încercat scoaterea sa din mediul românesc printr-o stratagemă menită a-l atrage spre înalte funcții în ierarhia administrației de stat. Refuzul de a-și părăsii enoriașii a generat măsuri coercitive, instanțele juridice sancționând formulări considerate jignitoare la adresa regimului. Ele au fost de natură materială cu importante amenzi dar și cu perioade de înțemnițare pentru cele considerate jignitoare la adresa stăpânirii. În acest context momentul elaborării textului Memorandumului, conducerea delegației care s-a deplasat la Viena pentru a-l preda la Cancelaria împăratului a constituit prilejul pentru organele oprimatoare de a declanșa un proces menit nu numai de a fi sancționate persoanele implicate ci și de a fi exemplu prin hotărârile adoptate pentru ca în viitor să nu mai fie declanșate asemenea tentative. Erau anii ultimului deceniu al secolului al XIX-lea când opinia publică internațională avea prilejul să cunoască și să reacționeze operativ la ceea ce se petrecea în Europa. Ca atare, samavolnicile din conglomeratul statal Austro - Ungar au promovat dure acuze, impunând ca duritatea sancțiunilor să fie stopate. Au urmat însă alte multe imixtiuni menite a-i diminua puterea de acțiune. Declanșarea ostilităților militare care au generat anii marilor sacrificii umane și materiale ale Primului Război Mondial l-au determinat să treacă „la frați” în România alăturându-se celor care acționau pentru a se implica în acțiunile celor din tabăra Antantei. Discursurile sale au fost un exemplu de respect al voinței înaintașilor și de clarviziune a modalităților de înlăturare a unității naționale a românilor. Finalizarea acestei acțiuni prin parcurgerea firescului drum din anul 1918 cu respectivele trepte 27 martie/9 aprilie când locuitorii Basarabiei au revenit în compunerea României, 28 noiembrie când și la Cernăuți s-a exprimat voința înlăturării raptului din 1775, iar la 18 noiembrie/1 decembrie cei 1228 de delegați purtători ai credenționalelor au transmis voința celor care-i trimiseseră la Marea Adunare Națională a Românilor de la Alba Iulia să hotărască Unirea cu Țara. Pentru dr. Vasile Lucaciu a fost prilejul să constate o biruință care însă impunea ca ea să fie demnă moștenire pentru viitorime să fie susținută printr-o mobilizatoare și diversificată operă constructivă în toate domeniile. A putut să cunoască în scurtul timp al dăinuirii, până în anul 1922, preocupările atât pentru refacerea țării, cât și afirmarea tuturor resorturilor României Mari, dar și multiplele dificultăți generate de unele forțe potrivnice.

La ceasul despărțirii, a prohodirii lui Vasile Lucaciu¹ a încolțit ideea ca la Satu Mare să fie realizat un simbol întru cinstirea sa. La prăznuirile următoare deși alte

¹ Vasile M. LUCACIU „Leul de la Sisești” (21 ianuarie 1852, Apa, jud. Satu Mare - 28 noiembrie 1922, Satu Mare, înmormântat la Sisești) Studii la Baia Mare, Oradea, Gherla și Roma de teologie și de filosofie, doctor în filosofie, preot în parohia Sâncraiu Sălajului, cadru didactic de limba română în Satu Mare, bun orator, unul din inițiatorii Memorandumului, militant pentru unitatea națională a tuturor românilor, permanent hărțuit de organele represive care-l definiseră ca „agitator al daco-românismului” și „un nou Avram Iancu” a fost de mai multe ori înțemnițat, îndepărtat din învățământ a ajuns la Sisești, ca apoi la începutul Primului Război Mondial să treacă în România pentru a se alătura celor care militau ridicarea la acțiune pentru Unire. A fost momentul când Liga Culturală prin noua denumire își definea răsplat principală preocupare. Ea devenea din 1914 „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor”, desemnându-l pe V.L. ca președinte, încadrat de cele mai consecvente

priorități erau presante întru refacerea țării glasurile celor care afirmau această necesitate deveneau tot mai ferme impunând înscrierea obiectivului între prioritățile zonei. După anul 1925 inițiatorii s-au constituit într-un comitet definit ca societatea „Monumentul Vasile Lucaciu”, încredințând fiecărui membru misiuni care să conducă la recoltarea sumelor necesare, definirea a ce doresc să realizeze, depistarea artistului modelator, adoptarea materialului menit a conferii lucrării perenitatea în ani, asigurarea unei colaborări cu administrația locală care să ofere spațiul pentru amplasarea monumentului, sprijinul prin unitățile gospodăriei comunale și ulterioara buna îngrijire a ambiantului limitrof după predarea-preluarea de către primărie a respectivei creații².

A fost etapa când s-a considerat de către sătmăreni³, ca ceva firesc, ca lucrarea să fie încredințată spre realizare unui apreciat artist plastic local care însă prin cele întreprinse în anii anterior conflagrației era o prezență în lumea artistică a Europei.

La 1 octombrie 1926 Augustin Ferențiu, primarul orașului Satu Mare informa pe pictorul Aurel Popp⁴ printr-o scrisoare că autoritățile locale intenționau să amplaseze în parcul central al orașului, pe atunci definit ca „Piața I. C. Brătianu” un monument al cinstirii marelui luptător al neamului dr. Vasile Lucaciu.

S-au luat măsuri pentru strângerea fondurilor necesare, sumele urmau să fie prevăzute în bugetul județului din anul 1927. Autoritățile intenționau să ceară și un ajutor de la stat în acest sens.

Artistului plastic sătmărean i s-a cerut să întocmească planul, devizele urmând a-i fi atribuită realizarea monumentului. Era o atribuire după o prealabilă consultare între factorii locali și Aurel Popp precizându-se „Întrucât Dv. sunteți dispus de a întreprinde aceste lucrări nu ar fi niciun motiv ca să se publice concurs și am putea duce mai aproape la îndeplinire această frumoasă idee.”

elemente pentru realizarea acestui ideal național. Prioritar era ca România să acționeze pentru eliberarea Transilvaniei. În 1915 a fost ales deputat de Galați în Parlamentul României. În condițiile încheierii păcii separate cu Puterile Centrale s-a deplasat în Apus pentru a aduce la cunoștința foștilor aliați situația care a determinat o asemenea măsură. Făcea parte din grupul celor 29 de persoane constituite în Consiliul Național al Unității Române. La Paris a desfășurat o amplă activitate menită a pregăti momentul păcii aducător de radicale schimbări în structura politică a Europei. Ca o încununare a eforturilor depuse statele din coaliția Antantei au recunoscut Consiliul ca organ reprezentativ al intereselor românilor. După încetarea ostilităților a revenit în Transilvania fiind părtaș la pregătirea Solemnei zile de 1 Decembrie 1918 care l-a desemnat ca membru în Consiliul Dirigent („Calendar pentru toți românii 1893”, București, p. 73 Dr. IV./ Lucaciu, preot din Sisești [A.N. P II 105]; „Dimineața,” București, 7 martie 1915 *Congresul românilor de peste hotare*, articol în care se face referință la apelul lansat de organizatorii Vasile Lucaciu, Simion Mândrescu și Emilian Slușanschi pentru a participa la acțiunile din 15 martie de la Ateneul Român și sala Dacia, unde urma să se raporteze despre cele întreprinse pentru afirmarea ideii de Unire a tuturor românilor. Anexat raportul; „Calendarul Asociațiunii pe anul bisect 1924”, Sibiu, p.135: *Necrolog Dr. Vasile Lucaciu*).

² Pentru iconografie vezi Anexa IV

³ Adriana Zaharia, O statuie necunoscută a lui Vasile Lucaciu realizată de Aurel Popp, în: „Informația zilei”, Satu Mare, 6 iulie 2014.

⁴ Aurel I. POPP (30 august 1879, Cauzașul Erului, azi Căuaș, jud. Satu Mare – 8 august 1960, Satu Mare) studiile la Școala superioară de desen și caligrafie din Budapesta (1899-1903), la Academia de artă din Viena (1904) și la Academia Julian din Paris (1911). Afirmat ca pictor, grafician, sculptor, ceramist, arhitect și scriitor. Artist emerit.

Aurel Popp la 27 noiembrie 1926 pentru deplina documentare îi solicita lui Epaminonda Lucaciu⁵ câteva fotografii cu tatăl său. Din scrisoare aflăm că statuia lui Vasile Lucaciu se va ridica la Satu Mare din dorința lui Octavian Goga, pe atunci ministru de interne. După finalizarea machetelor componentelor cu propunerile pentru monument, Aurel Popp îi face o vizită ministrului Goga. Machetele au fost însoțite de o descriere amănunțită.

Prin intermediul presei sătmărene, prefectul Județului Ilie Carol Barbul a lansat un apel către toți românii din Satu Mare pe care i-a invitat „la adunarea comitetului pentru ridicarea „Monumentului Vasile Lucaciu” ținută în 16 mai 1927 orele 16.00, în sala restaurantului „Dacia”. În calitate de președinte de onoare al comitetului a fost invitat însuși ministrul de interne Octavian Goga. Inițiatorii precizau „Vasile Lucaciu merită toată lauda și concursul tuturor acelor ce simt românește”. Apelul a fost publicat Duminică 15 mai 1927 în ediția specială a ziarului „Voința Poporului”.

Cei 38 de participanți la adunare au hotărât constituirea unei societăți „ad hoc” cu denumirea „Monumentul Vasile Lucaciu”. Semnatarii au fost: Dr. Ilie Carol Barbul prefectul județului Satu Mare, Ioan Andreicuț – șef de serviciu la administrația financiară, Ioan Bolchiș – șeful oficiului poștal, telefon și telegraf, Dr. Liviu Calefariu – medic, colonel, Dr. Emil Coconeț – șef de serviciu la Prefectura județului, Nic G. Cristofir – redactorul ziarului „Voința Poporului”, Anton Davidescu – redactorul ziarului „Satu Mare”, Teofil Demeter – șef de serviciu la Primăria Satu Mare, Dr. Andrei Doboși – avocat, Dr. Teofil Dosa – secretarul orașului Satu Mare, Aurel Dragoș – paroh protopop, George Dragoș – directorul școlii comerciale, Alexandru Doroș – avocat, consilier municipal, Dr. Traian Erdelyi – șef de serviciu la Primăria Satu Mare, Francisc Erdos – președintele Tribunalului, Augustin Ferentiu – primarul orașului Satu Mare, Ioan Florea – deputat, Ioan Florian – șeful vămii interioare,

⁵ Epaminonda LUCACIU (25 februarie 1877, Sâncraia, azi județul Satu Mare - 29 iulie 1960, Cluj-Napoca, județul Cluj) a fost preot greco-catolic, om politic. A fost fiul lui Vasile Lucaciu, supranumit „Leul din Șişești”, preot greco-catolic, luptător pentru drepturile naționale ale românilor din Transilvania, și al Paulinei Șerbac. A început școala primară la Satu Mare, terminând liceul la Năsăud. Între 1888-1892 studiază la Institutul de Propaganda Fide din Roma, Italia. În anul 1898 a devenit doctor în teologie și filosofie. Întors în Transilvania a slujit pentru o perioadă, ca preot greco-catolic, alături de tatăl său în parohia acestuia. Din anul 1901 a slujit ca preot la Cenad. În anul 1905 a plecat în Statele Unite ale Americii, înființând prima parohie românească greco-catolică din Cleveland, care era și prima biserică românească din federația nord-americană. În același oraș a înființat prima gazetă românească din SUA, „Românul”. În 1907 a revenit în Transilvania, la Blaj, pentru a duce în SUA tineri preoți greco-catolici, pentru parohiile înființate acolo. În anul 1913 preotul Epaminonda Lucaciu își desfășura activitatea la o biserică catolică din Trenton, în apropiere de New York. În 1921 a revenit în Transilvania, care se unise cu România, devenind preot militar la Satu Mare, unde a activat până în anul 1923. Din punct de vedere politic, a fost membru activ în rândurile Partidului Național Liberal. Între 1923-1929 a fost președinte al filialei sătmărene a Asociației orfanilor de război. A activat și în organizația cercetașilor români. De la 11 octombrie 1924 a devenit paroh la Șişești, fosta parohie unde slujise tatăl său, Leul din Șişești, până în anul 1931. După cedarea Transilvaniei de nord-vest de către România către Ungaria, în urma Dictatului de la Viena din 30 august 1940, a devenit președinte al Asociației foștilor refugiați și expulzați din nordul Ardealului în perioada 1940-1945. A decedat la Cluj-Napoca, în anul 1960. A fost înmormântat în biserica din Șişești, județul Maramureș, alături de părinții săi (Pentru amănunte vezi: Viorel Câmpean, *Oameni și locuri din Sătmăra*, Editura Citadela, Satu Mare, 2008, ISBN 978-973-88823-0-0 Ion Ioșif Șchiopul, *Românii din America*, în: „Luceafărul, revistă pentru literatură, artă și știință”, anul XII, nr. 10, 16 mai (stil vechi) 1913, Sibiu).

Mathia Goschi – inginerul șef al orașului Satu Mare, Ion Grigorescu – șeful stației Satu Mare, Francisc Groza – profesor de liceu, Dumitru Huzum – magistrat, Traian Kavași – „procurist la fabrica de vagoane Unio”, Ion Lăzărescu – inginer, Dr. Ludovic Pop – subprefect, Aurel Popp – artist, pictor, Dr. Octavian Pop – directorul băncii „Casa Noastră” și consilier municipal, Dr. Sighismund Pop, medicul șef al județului, Augustin Popan – directorul băncii „Banca Română”, Dr. Augustin Silvași – juristul orașului Satu Mare”, Dumitru Stavrat – administrator financiar, Dr. Ioan Steer – medic, director al laboratorului bacteriologic, Flore Zimveliu – „subrevizor școlar”, Doamna St. Chihaia – soția directorului de la Banca Românească, Doamna Gt. Kavași, soția lui Traian Kavași, Sandr. Dr. Pop – soția avocatului băncii „Casa Noastră”, Lili Popan – soția directorului băncii „Banca Română.”

Scopul societății așa cum s-a consemnat în statut a fost ridicarea „unui monument grandios în orașul Satu Mare, consacrat memoriei marelui luptător al neamului și fiu al județului Vasile Lucaciu, care în acest oraș a început activitatea sa rodnică pentru dezrobirea neamului și în acest oraș a fost condamnat și a suferit în închisoare prima oare.”

A fost o tentativă care l-a antrenat pe artistul Aurel Popp la modelarea temei comanditarilor realizând macheta pentru o statuie monumentală și un basorelief. Președintele de onoare și patronul societății a fost în acea etapă desemnat Octavian Goga.

Se preconiza ca după terminarea lucrărilor de amplasare a monumentului și predarea acestuia Primăriei orașului Satu Mare, societatea urma să fie lichidată. Eventualele sume necheltuite urmau a fi predate la casieria orașului Satu Mare și folosite pentru întreținerea ulterioară a ambientului monumentului.

Pe lângă donații, societatea și-a propus să ceară bani de la primăriile din județul Satu Mare și de la guvern. La prima adunare generală a societății au fost aleși membrii conducerii după cum urmează: Patronul Societății și Președinte de onoare a fost ales ministrul Octavian Goga. Președintele Societății – Excelența Sa Iuliu Hossu – Episcop de Gherla, Vicepreședinte – Dr. Ilie Carol Barbul – prefectul județului, Secretar – Augustin Ferențiu – primarul orașului Satu Mare.

Dr. Ilie Carol Barbul – prefectul județului; Augustin Ferențiu – primarul orașului Satu Mare; Vasilie Dumitrescu directorul „Băncii Naționale”; Dr. Octavian Pop, directorul băncii „Casa Noastră”; Dr. Eugen Seleș – directorul „Liceului Eminescu”; Dr. Epaminonda Lucaciu – preot; Mathia Goschi – inginer șef, au fost aleși membrii comisiei administrative. Președintele comisiei administrative a fost Dr. Ilie Carol Barbul, iar vicepreședinte, Dr. Octavian Pop.

Membrii comisiei executive au fost aleși: Dr. Ilie C. Barbul, Augustin Ferențiu și Dr. Octavian Pop.

În cadrul adunării generale s-au apreciat calitățile superioare ale artistului plastic Aurel Popp ale cărui opere au fost expuse și premiate la Paris. Astfel că membrii adunării au fost convinși că munca artistului va satisface toate cerințele. Aflăm că însuși ministrul Octavian Goga alături de alți artiști celebri din capitala țării au fost mulțumiți de propunerile făcute de artistul sătmărean. Așadar *„comisiunea executivă va lua măsurile cuvenite, ca să se precizeze condițiunile însărcinării Dlui artist Aurel Pop referitor la executarea lucrărilor de arte și să se încheie un contract cu Dl. artist.”*

Tot în cadrul adunării generale a fost analizat devizul informativ întocmit de Aurel Popp. Lucrările cu materialele necesare și cu cheltuielile de administrație au

fost estimate la 12-13 milioane lei. „Cheltuielile însă se pot reduce cu 2.403.000 lei dacă Ministerul de Războiu va pune la dispoziție 9.000 kilograme de bronz, Ministerul Domeniilor va da gratis lemnele de construcție necesare la modelaj și la construirea schelelor, precum și lemnele de foc necesare la arderea cărămizilor necesare la fundamente și dacă afară de aceste se vor mai da și alte avantaje de către județ și oraș.”

Acțiunea declanșată a avut cuvenitul răsunet la nivelul țării. În acest context municipiul Ploiești a contribuit cu suma de 200.000 lei, bani care stăteau la dispoziție în contul Ministerului de Interne, județul Satu Mare cu 100.000 lei, orașul Satu Mare cu 400.000 lei, senatorul Romul Buzilă cu 800 lei. Din suma totală de 700.800 lei s-au cheltuit 43.600 lei după cum urmează: 38.000 lei cu plata artistului pentru machetele monumentului și 5.600 cu transportul acestora.

Din păcate a intervenit o situație financiară care a afectat economia românească generând și falimente bancare care au condus la pierderea sumelor de către deponenți, inclusiv a celor care acționaseră pentru strângerea fondurilor necesare realizării de monumente,

Timpe de multe decenii despre această criză financiară care a lezat economia românească în ultimii ani ai deceniului al treilea din veacul XX nu s-a vorbit și publicat nimic, tema fiind tabu întrucât era urmarea unei ample lovituri financiare provocată de U.R.S.S. interesată de a obține din S.U.A. o linie tehnologică care să-i permită edificarea și dotarea unei fabrici de automobile. S.U.A. a considerat util să-i ofere o asemenea tehnologie, dar numai după achitarea în valută a prețului convenit. U.R.S.S. nu deținea respectiva valută și atunci a recurs la formula dumpingului lansând pe piața europeană și asiatică a unor produse pe care le vindea în pierdere, dar obținea astfel valuta necesară cu care putea achita tehnologia pe care putea, cu sumare modificări, să ajungă la producerea într-o etapă tranzitorie, de tractoare, iar după câțiva ani chiar a tancurilor necesare planurilor expansioniste. La timpul respectiv un atent observator al relațiilor economice dintre România și Turcia a fost economistul dr. Nicolae A. Mănescu⁶ care a constatat modul cum de pe respectiva

⁶ Nicolae A. MĂNESCU (?) Studii și doctorat în economie, consilier economic al României în Turcia și Grecia, în perioada interbelică, un activ analist al evoluției economiei europene din perioada interbelică, publicist (Dr. Nicolae Mănescu, *Turcia de astăzi*, Editura „Cartea Românească”, București, 1939, 408 p. lucrare integrată în colecția: Biblioteca monetară, economică și financiară tipărită cu cheltuielile Băncii Naționale a României – seria a III-a Geografia economică. În introducerea autorul precizează că timp de 15 ani a reprezentat interesele comerciale ale României în Turcia, prilej de cunoaștere a unor semnificative situații care au facilitat sau diminuat exportul României; Al. R. Moroianu, *Bolșevism?* Lucrare premiată de „Cartea Românească” în anul 1920, recenzie Nicolae A.; *Buletinul industriei* No. 1-3/1921, publicat de Direcția Generală a Industriei (Oficiul de studii și anchete), recenzat de Nicolae A. Mănescu; Const. Brăileanu, *Problema Financiară*. București 1920, Editura librăriei Pavel Suru, recenzie Nicolae A. Mănescu; *Convențiunea comercială a tratatului de la Lausanne văzută din punctul de vedere al intereselor comerciale cu Turcia*, analiză comparată, de Nicolae A. Mănescu, trecând în revistă *Tratate internaționale, Relații economice internaționale*, Comerț. An 7, nr. 5-6, mai-iun. 1924, p. 89-90; *Extensiunea economică a Italiei*, Nicolae A. Mănescu; Jean Lepoutre, *La lutte pour la suprématie du pétrole* (Revue économique internationale), recenzie de Nicolae A. Mănescu; „Descriere”, An 4, nr. 9-10, sep.-oct. 1921, p. 28-30; *L'importation des produits pétroliers en Grèce en 1936. La participation de la Roumanie à cette importation* 1937, Nicolae A. Mănescu; Prof. G. Tașcă, *Reforma financiară. Conferința ținută la cercul comercial și industrial*, București, Cartea Românească, 1921, recenzie de Nicolae A. Mănescu; *Rezumatul conferințelor de la "Asociația Economistilor"* ținute de Nicolae A. Mănescu; *România sub ocupațiunea dușmană. Organizarea și activitatea poliției militare* de Dr. E. C. Decusară, recenzie de Nicolae A. Mănescu; *Târgul mărfurilor : situația actuală a pieței românești : cauzele ridicării prețurilor :*

piață am fost înlăturați de produsele livrate de U.R.S.S. Lucrarea elaborată și publicată în suita care constituie „Biblioteca Băncii Naționale a României” prin componentele statistice și pertinenta analiză este o relevantă situație cu care ne-m confruntat.

Astfel, tentativa deceniului al treilea a sucombat fiind necesari alți buni ani ca problema să fie reluată după ce țara suportase și gravitatea crizei financiare mondiale cu alte multe dezastre, cu blocări de interesante inițiative. Au fost totodată anii când au intervenit noi reglementări în privința monumentelor de for public, impunându-se și generalizându-se acordarea lucrării unei lucrări de o sporită valoare materială în urma unui/unor concurs/uri la care artiștii plastici trebuiau să prezinte machete care prin jurizare să definească realizatorul lucrării. Astfel în anul 1935 s-a organizat⁷ un concurs de machete pentru desemnarea realizatorului modelării monumentului Vasile Lucaciu.

Anii au trecut, conducătorii s-au schimbat, cei noi având noi orientări, obligații, interese. Astfel proiectul deceniului anterior a fost dat uitării. Creatorul machetelor, artistul plastic Aurel Popp la 10 iulie 1935, îi trimite prefectului de atunci Octavian Ardelean⁸ o scrisoare exprimându-și speranța că vor fi finalizate anterioarele intenții: *„Domnule prefect, Dragă Octavian, Citesc din ziarele „Valahul” și „Frontul” despre inițiativa Ta de a se ridica un monument Marelui luptător naționalist Părintele Vasile Lucaciu. În 1927, la inițiativa Dlui dr. I. C. Barbul, deja am făcut și macheta pentru acest monument, care machetă a fost predată Dlui Octavian Goga, fost Ministru de Interne de atunci. Cum s-a întâmplat totuși, că nimica nu s-a făcut mai departe – nu știu. Planul meu i-a plăcut la toată lumea, ba chiar a fost primit din partea Dlui Goga cu entuziasm și cu fâgăduiala serioasă, că acest plan să se execute și să se ridice în mijlocul pieței I. C. Brătianu din Satu Mare. După cum știu eu, s-au și făcut donații din mai multe părți, anume chiar Dl. Goga mi-a amintit odată despre donația orașului Ploiești, în suma de 200.000 lei. Ce sume s-a colectat din alte părți, nu știu, dar Dl. I. C. Barbul probabil va ști spune. Domnule Prefect, la noi fiecare om rumân, sunt ferm convins, dorește din suflet, să se execute ceva – după 15 ani – pentru memoria luptătorilor noștri naționaliști, și mai cu seamă cred, că toată lumea este de acord cu Tine, să fie în primul rând ridicat aici în județul nostru monumentul Părintelui Dr. Vasile Lucaciu. Nu din interes propriu îți scriu Dragă Octavian. Îți scriu că te cunosc de om cu voință serioasă în privința aceasta, și te cunosc de om cu suflet și vreau să-ți stau de ajutor. Pân’acum am făcut două monumente pt. orașul Timișoara, a lui Vichentie Babeș și a lui I.G. Duca, care nu peste multă vreme a fi desvălit. Deci știu, cât costă materialul, știu să-ți spun – aproximativ – cheltuielile. Îți anexez două fotografii despre macheta lui Lucaciu. dacă ideea despre care am citit în ziare e*

perspective de viitor, de Nicolae A. Mănescu; G. Mantu, *L'expropriation de la grande propriete rurale et la question agraire en Roumanie* recenzii de Nicolae A. Mănescu).

⁷ În rândurile de mai jos am preluat informațiile pe care consecventa reporteră Adriana Zaharia le-a aflat în patrimoniul de fotografii și documente tezaurizat la Arhivele Naționale din Satu Mare în fondul „Aurel Popp” (Adriana Zaharia, *O statuie necunoscută a lui Vasile Lucaciu realizată de Aurel Popp*, în: „Informația zilei”, Satu Mare, 6 iulie 2014. Adresăm mulțumirile cuvenite și consecvență).

⁸ Octavian ARDELEAN () Studii juridice, doctorat, om politic P.N.L. În ambianța Satu Mare, bun organizator s-a implicat în edificarea de construcții pentru găzduirea administrației, școlilor, bisericilor, sănătate. La 13 decembrie 1936 manifestările au inclus atât inaugurarea Palatului administrativ (azi gazdă a patrimoniului Muzeului județean) cât și monumentul Dr. Vasile Lucaciu.

serioasă, te rog avizează-mă, când să mă prezint la tine, de a discuta mai departe chestiunea. Te salut cu deosebită simpatie: Aurel Popp”.

În ziarul „Frontul” numărul din 8 septembrie 1935 se publică un apel „*către toții românii de bine din orașul și jud. Satu Mare*” adresat de prefectul Octavian Ardelean pentru a contribui la fondul pentru ridicarea statuii marelui luptător naționalist dr. Vasile Lucaciu. Aflăm că doar în câteva zile de la lansarea apelului s-au strâns următoarele sume: 1.893 lei din partea Soc. DAC S.A.R, Industria textilă Ardeleană 1.066 lei, Fabrica tricotaje S.A. 1.480 lei, Chaim Freud S.A 1.183 lei, Reiter și Fiul 573 lei, Frații Princz, 5.000 lei.

Realizarea simbolului preconizat s-a scos de această dată la concurs. Machetele și fotografiile cu propunerile urmau să fie depuse la Prefectura județului Satu Mare.

În concurs au intrat următorii artiști: Aurel Popp din Satu Mare – care a făcut două machete, Oscar Spaethe⁹ din București, Manu și Servatius din Baia Mare, Vasile Dimitriu Leorda¹⁰ din– București, Ioan C. Dimitriu- Bârlad¹¹ din București, Mihai Onofrei¹² din București, Corneliu Medrea¹³ din București. Dimitriu Leorda din

⁹ Oscar O. SPAETHE /SPĂTHE/ (19/31 iulie 1875, București, str. Pușorului nr. 4 – 14 octombrie 1944, Niculești, azi în componerea comunei Vintilă Vodă, jud. Buzău). Fiul familiei, de obârșie germană, de religie evanghelică, a sculptorului Oscar I. Späthe, în vârstă de 30 de ani și al Mariei O. Späthe, de 23 ani. Studii de sculptură la București, München 1894-1900, Berlin, cu o prestigioasă activitate desfășurată pe parcursul a patru decenii cu lucrări integrate în forul public și instituții muzeale. La revenirea în România de la studii a făcut demersuri pentru obținerea cetățeniei române („Monitorul Oficial” nr. 61 din 18 iunie/1 iulie 1908 împământinirea). A participat la campaniile militare 1913, 1916-1918. Desfășoară o prestigioasă activitate pe parcursul a patru decenii, participant la expoziții interne și internaționale, la diverse concursuri, cu lucrări integrate în forul public, instituții muzeale. A fost unul din fondatorii Societății Tinerimea Artistică, profesor de sculptură și consilier în probleme artistice al principesei Maria. Căsătorit cu Florica ... la 27 noiembrie 1919 (A.N.-D.A.I.C., fond U.A.P., dosar 15 pensie Oscar Spaethe, *Memoriu de activitate*, f. 6; Virgiliu Z. Teodorescu, Oscar Spaethe, în „Anuar”, Sinaia, vol. I, 1996, p.34-50 (volum editat de Muzeul Național Peleş, care a operat eronat îndepărtări din text și din anexe).

¹⁰ Vasile DIMITRIU-Leorda () Un artist plastic de excepție. Surd demutizat a beneficiat în formarea sa ca artist de ceea ce au reușit cei din Institutul creat de dr. Carol Davila la Focșani să-i ofere ca pregătire pentru viață, pentru a veni în ajutorul celor cu astfel de deficiențe. La rândul său a devenit cadru didactic în cadrul acestei instituții specializate, predând artele plastice. Activ sculptor s-a impus în epocă deși handicapat, surdo mut, prin școlile parcurse a fost demutizat, fiind la rândul său formator de noi competitivi creatori.

¹¹ Ioan C. DIMITRIU-Bârlad (la naștere Demetriu) (17 mai 1890, Bârlad - 23 septembrie 1964, București). Studii de artă plastică la București, specializare la Paris, carieră didactică și artistică. Participant la războiul de întregire a neamului, a cunoscut suferințele apărătorilor gliei strămoșești, a modelat chipuri și ipostaze umane. În perioada interbelică a obținut numeroase comenzi pentru executarea de monumente ale cinstirii Eroilor. Permanent expozant, a fost în atenția criticilor dar și al comanditarilor, raporturile cu aceștia fiind caracterizate de probitatea profesională. Numeroase localități au în forul public lucrări modelate de Ioan C. Dimitriu-Bârlad (A.N.-D.J. Vaslui Registru Născuți 1890, vol. I-II, f.94; Ión fiul lui Constantin Demetriu, 30 de ani, comerciant, nr. 292 18 mai 1890, născut la 17 mai 1890, fiu al Aristiei, 18 ani. Căsătorit cu Ana Demetriu, născută Constanțius, 12 iulie 1912. Decedat în București, act 1935 din 23 septembrie 1964, eliberat de Sfatul Popular 1 Mai București. Decizia din 22 septembrie 1950 a Comitetului Provizoriu orașul București prin care se rectifică actul de naștere în sensul că: în viitor se va numi IOAN CONSTANTIN DIMITRIU (Virgiliu Z. Teodorescu, *Informații referitoare la activitatea sculptorului Ioan C. Dimitriu-Bârlad*, în: „Revista Muzeelor și Monumentelor” – seria „Monumente Istorice și de Artă”, București, anul XVIII, nr. 1, 1987, p. 52-62).

București, Ioan C. Dimitriu- Bârlad din București, Mihai Onofrei din București, Corneliu Medrea din București.

Miercuri 2 octombrie 1935 ziarul „Frontul” într-un articol apărut pe prima pagină cu titlul „Ce trebuie să reprezinte statuia Dr. V. Lucaciu” analizează machetele intrate în concurs. În opinia autorului, toate sunt nereușite. M. Rogojanu îl caracterizează pe Aurel Popp astfel: „este un artist de interpretare umanitaristă, socialistă. Lucrările lui nici nu prea sunt înțelese aici, cu toate că subiectele lui sunt de cea mai pură emanație spirituală, iar execuția lor perfectă și foarte personală. Tocmai de aceea, Aurel Popp nu va putea crea un Lucaciu, erou național, căci sentimentul naționalist și socialist se exclud”.

¹² Mihai ONOFREI (4/16 iulie 1896, Boțești, jud. Vaslui – 7 noiembrie 1980, București, cimitirul Sf. Vineri). Părinți Maria, născută Jecu, casnică și al lui Pavel, învățător. Mihai fiind al 8-le născut, mezinul familiei, studii de artă plastică la Iași, Roma, Neapole, Paris, participant cu lucrări la expoziții din țară și străinătate, multe lucrări fiindu-i integrate în patrimoniul unor prestigioase instituții muzeale sau colecții particulare. În forul public are o serie de monumente inclusiv cele care cinstesc memoria Eroilor neamului românesc. Mihai Onofrei a contribuit la realizarea artistică a fațadei Arcului de Triumf, carieră universitară (O/ctavian/ Barbosa, *Dicționarul artiștilor români contemporani*, Editura Meridiane, București, 1976, p. 370; Virgiliu Z. Teodorescu, *Sculptorul Mihai Onofrei – mărturii monografice*, Editura Junimea, Iași 177 p.).

¹³ Cornel MEDREA/ Corneliu Medrea / Corneliu Virgiliu Medrea/ (8 martie 1888, Miercurea Sibiului, jud. Sibiu – 25 iulie 1964, București). Urmaș al unei familii de moți, a studiat la Zlatna, la Școala de Arte și Meserii, Școala Superioară de Arte Decorative din Budapesta și a călătorit în diverse țări europene, documentându-se și receptând evoluția artelor plastice, experiența dobândită valorificând-o ulterior în creația sa într-o manieră ce-l definește, individualizându-l. În anul 1914 a debutat venind în România, fiind o prezență permanentă la expozițiile din țară și străinătate. S-a impus în anii deceniilor care au urmat, ca realizatorul a numeroase și valoroase monumente de for public la București, Sibiu, Bistrița, Giurgiu, Avrig, Buzău, Mărășești, Mamaia, Timișoara, Năsăud, Feldru, Constanța, Craiova, Carei, Hordou, Turda, Gura Barza, Baia de Criș, Cluj, Măgurele, Satu Mare, Cernăuți, Bozovici, Brașov și a altor multe lucrări sculpturale care au fost integrate în colecții din țară și străinătate. Carieră didactică, profesor universitar, donator al colecției de artă ce a devenit în București „Muzeul Memorial Corneliu Medrea”. Membru corespondent al Academiei Române, 2 iulie 1955, a fost răsplătit cu numeroase premii și distincții românești și străine pentru valoroasa sa creație artistică. Colaborări cu Ion Jalea. Se apreciază că în anii de intensă activitate a conceput și modelat peste 400 de lucrări de amploare. În anul 1948 sculptorul Cornel Medrea a donat statului lucrările sale, piese în diverse stadii (turnate în gips, bronz sau dăltuite în piatră. Inițial această donație a fost găzduită temporar la Mogoșoaia, iar după amenajarea clădirii din str. general Budișteanu nr. 16 au fost transferate atât în interiorul edificiului cât și în curte. A fost momentul când de la Alba Iulia a fost adusă în București și statuia Dr. Vasile Lucaciu, care prin volum, greutate și mai ales mesaj s-a găsit cu cale a fi depozitată la „orizontală” în curte pentru a fi preluată în 1968 când a revenit la Satu Mare, însă pe un alt amplasament decât cel inițial. La 4 martie 1977 multe din piesele turnate în gips au suferit stricăciuni, fiind ulterior restaurate de studenții I.A.P. „N. Grigorescu”. Din păcate activitatea acestei prețioase instituții a fost curmată în momentul când a intervenit la început de veac XXI restituirea clădirii către administrația Casei Regale din România, patrimoniul fiind dispersat în diverse locuri din Capitală (Petre Oprea, *Inițiative /Muzeul C. Medrea/*, în: „Arta plastică”, București, anul X, nr. 1, 1963; Petre Oprea, *Muzeul Cornel Medrea*, în: „Arta plastică”, București, anul XI, nr. 8, 1964; Petre Oprea, *Cornel Medrea, fișă biografică*, în: „Arta plastică”, București, anul XI, nr. 8, 1964; Virgiliu Z. Teodorescu, Monumente dedicate ceferiștilor, în: „Cronica Română”, București, anul X, nr. 3202, L 28 iulie 2003, p. 7. În decursul anilor de existență al căilor ferate, personalul s-a implicat în majorele evenimente. Ca o recunoaștere a acestor contribuții o serie de monumente se regăsesc în forul public cinstind memoria celor care, prin spirit de sacrificiu, s-au aflat la datorie. Un asemenea exemplu constituindu-l monumentul Eroilor ceferiști din Piața Gării de Nord, realizare a sculptorilor Cornel Medrea și Ion Jalea.)

Cinci zile mai târziu, la 7 octombrie 1935 Comitetul de inițiativă pentru ridicarea monumentului dr. Vasile Lucaciu, după ce a examinat ofertele „atât din punct de vedere artistic, cât și a costului, cu unanimitate primește oferta d-lui sculptor C. Medrea din București.”

Din noul comitet au făcut parte: Dr. Ștefan Cherecheș, Simion Ștefănescu, Darius Pop, M. Buia, G. Găvrilaș, M. Sorecu, președintele fiind Dr. Octavian Ardelean, prefectul județului. Din comisia care l-a desemnat câștigător pe sculptorul C. Medrea nu a făcut parte niciun artist.

Reacția artistului Aurel Popp nu s-a lăsat mult așteptată. Ziarul „Satu Mare” la 20 octombrie 1935 publică un *„Apel către Președintele Comisiei Interimare a Municipiului Satu-Mare în chestiuni artistice”* ce poartă semnătura artistului sătmărean nemulțumit de modul cum s-a atribuit realizarea lucrării fără ca artiștii plastici să fie audiați.

Acum înțelegem de ce pictorul nu și-a finalizat tabloul „Apotheoza Părintelui Vasile Lucaciu”.

Mai întâi Aurel Popp explică: *„lucrarea mea cu 500.000 lei ar fi mai ieftină decât cea primită cu 350.000 lei deoarece a mea e socotită cu postamentul și cu de trei ori mai mult bronz decât cea favorizată de Comisie. Iar de altă parte și din punct de vedere artistic e chiar în contra! Eu mă refer – cu tot dreptul – la experții artiști, cari niciodată nu au dorit să li se dea importanță de a se putea declara în chestiuni artistice, totuși că ar fi ceva natural, să fie ascultați în chestiuni artistice tot la fel cum în chestiuni juridice nu se adresează omul – să zicem – la un administrator de spital (care poate fi un bun expert în prețurile zarzavaturilor și leacurilor) dar ce calificare ar avea el în științele de drept? (...) Dacă nu sunt capabil în sculptură cum să fiu capabil în pictură, întreb eu? (...) degeaba îmi pun eu sufletul pe palmă dacă neexperții, semidoctii sau chiar analfabeții în artă îmi nimicesc toată credința bună (...). Deci, Domnule Președinte, îmi trag consecințele și ne vrând a fi și mai mult denunțat în calitățile mele modeste, făcându-mi prin acest apel ultim datoria mea față de artă și de orașul nostru abdic de la executarea tabloului „V. Lucaciu”. (...) Cu onoare vă retrimis azi prin bancă suma primită, adică suma de 13.223 lei în plus cu cele 5% de la data de 18 Febr. 1933 până azi în suma de 1.774 lei restituindu-vă în total suma de 14.997 lei ”*

Artistul îi trimite o scrisoare deschisă și primarului Municipiului Satu Mare Ștefan Cherecheș pe care îl întreabă revoltat: *„Vă puteți închipui o asemenea comisiune, printre a cărei membri componenți să nu figureze nici un artist sau vre-un critic serios de artă?”*

Aurel Popp concluzionează: *„este o sistemă ca artiștii sătmăreni, de toate categoriile, să fie înlăturați de la manifestările serioase de artă și dacă este posibil să fie exploatați în mod cu totul gratuit. Revolta mea sufletească – provocată de jignirea care mi s'a adus moralului meu artistic prin hotărârea acestei comisii – îmi dictează să renunț de a mai colabora sub orice formă la manifestările artistice ale acestui oraș.”*

Statuia lui Vasile Lucaciu a fost dezvelită în anul 1936, la 25 octombrie¹⁴ (!)

Pentru organizarea serbărilor Prefectura Județului Satu Mare a constituit o „comisie artistică și decorativă”. La ședința care a avut loc la 2 octombrie 1936 Aurel Popp a fost desemnat președinte. Promptul răspuns al artistului nu se lasă

¹⁴ Data inaugurării este de fapt 13 decembrie 1936.

așteptat. La 7 Octombrie 1936, Aurel Popp scrie hotărât: „cum ați putut decide atunci fără artiști, tot la fel trebuie să știți aranja și dezvălirea monumentului – fără mine. De altă parte – e incontestabil, că eternizarea meritelor patriotice a lui Vasile Lucaciu numai și numai prin un monument pur artistic și de calitate superioară ar fi fost permis să se facă! Aici la noi însă, mai ales DVstre, ați trecut cu vederea peste acest principiu și la concurs ați salvat diletantismul, împotriva căruia eu lupt cu toate puterile. Deci nu pot primi „numirea” DVstre și vă rog să mă lăsați deoparte din acest joc (...)”

Prin intermediul ziarului „Satu Mare” din 11 octombrie 1936, la manifestări au fost invitați toți românii din toate colțurile județului. „Veniți să ascultăm ce ordin ne trimite prin văzduh sufletul marelui erou. Veniți la dezvelirea aceluia „Bronz” care va vesti de acum înainte în fața lumii revizioniste că aici la Satu Mare a trăit și s-a luptat între și pentru neamul său Dr. Vasile Lucaciu.”

O atentă analiză a celor care la timpul respectiv erau solicitați de către alte comitete preocupate de a integra în localitățile lor predilect monumente ale Cinstirii Eroilor a determinat dialogul cu sculptorul Corneliu Medrea care avusese prilejul de a-l cunoaște de a-i remarca postura atunci când se adresa auditorului. Lucrarea urma să fie modelată în atelierul artistului plastic din București. Și dialogurile ulterioare, din timpul modelării în lut a componentelor viitorului monument, cu diverse persoane ce i-au fost în preajma lui Vasile Lucaciu au condus la conturarea anatomică, la sugerarea ipostazei că era omul antemergător al celor pe care-i călăuzea. După avizarea din partea membrilor comitetului de inițiativă, componentele lucrării au fost turnate în gips și s-a procedat ulterior la decupajele care să permită ambalarea, transportul și turnarea în bronz. Proporțiile statuii monumentale (4,50/1,58/1,90 m.) a impus ca maestrul turnător Vasile V. Rășcanu¹⁵ să realizeze, cu o echipă de valoroși muncitori, majoritatea foști elevi ai săi, complexe operațiuni în cadrul turnătoriei de la Uzinele metalurgice „Nicolae Malaxa”¹⁶.

¹⁵ Vasile V. RĂȘCANU (12 august 1877, Țifu, comuna Banca, jud. Fălciu, azi Vaslui – 26 decembrie 1963, București, cimitirul Sf. Vineri). Fiul lui Vasile și Catina studii la școala primară din satul Țifu, în București după un examen bursier la Școala Superioară de Arte și Meserii, specialitatea turnătorie în metal, specializare ca bursier al statului în Germania, Franța, Austria, Italia (1900-1905); revine în țară și cu sprijinul lui Frederic Storck realizează întreprinderea „V.V. Rășcanu & comp.” în București, str. Felix nr. 89, care a evoluat până în 1945 realizând cele mai dificile lucrări de artă, apreciat și de artiștii străini; a contribuit la formarea unei noi generații de turnători care i-au continuat munca în cadrul Combinatului Fondului Plastic (A.N.-D.A.I.C., fond U.A.P., Creație, dosar 16/1958, f. 1-2 Memoriu cu caracter autobiografic întocmit de Vasile V. Rășcanu la 20 decembrie 1958; Virgiliu Z. Teodorescu, *Contribuții la istoricul turnătoriilor artistice în metal din România*, în „Muzeul Național”, vol. X, București, 1998, p. 181-188. Ultima locuință Ștefan Furtună nr. 153 A).

¹⁶ Nicolae MALAXA (23 decembrie 1884, Huși, jud. Fălciu, azi Vaslui – 1965, New Jersey, S.U.A.) de obârșie aromân macedonean din Grecia, studii politehnice în Germania, întreprinzător care în perioada interbelică pornind de la o modestă producție a unui atelier a reușit să realizeze marile întreprinderi metalurgice producătoare de material rulant pentru căile ferate, țevi ș.a. Nicolae Malaxa a început antreprenoriatul la vârsta de 37 de ani. La sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial a plecat cu familia în Statele Unite ale Americii, unde a și murit la vârsta de 81 de ani. A început, în 1921, cu un mic atelier de reparare apoi de fabricare a materialului rulant. În scurt timp și-a diversificat producția, de la țevi și automotoare până la locomotive cu diverse meniri. La sfârșitul anilor '30, Nicolae Malaxa conducea un adevărat concern din care cele mai reprezentative erau uzinele Faur, Republica, Tohani, Zărnești, Magazinele Unite de Fierărie Galați. Pentru multe dintre firmele din concern nu mai există acte doveditoare, fie pentru că unele au fost lichidate înainte de naționalizare, fie pentru că au fost deținute indirect. În 1923 a construit o uzină lângă halta Titan. Apoi afacerile sale au crescut exponențial și, datorită succesului său, începând din 1930 guvernele

Acolo a urmat atenta asamblare a fragmentelor, cizelarea și patinarea care să-i confere unitatea anatomică și artistică. Cu aceste trepte parcurse inițiatorii, ca și artistul modelator, turnătorul și chiar comitetul de inițiativă care mai avea nevoie de o serie de fonduri au hotărât expunerea pentru un timp a lucrării în Capitala României. La timpul respectiv era deja un vad pentru asemenea ocazionale expuneri. Acesta era tradițional la Ateneul Român¹⁷. Lucrările de mici proporții erau

României nu au mai importat locomotive și vagoane: la uzinele din București și Reșița se construiau mașini moderne, invidiate de concurența externă. În 1933, în plină criză economică mondială, la Malaxa s-a fabricat locomotiva cu numărul 100, doi ani mai târziu ieșeau pe poarta uzinelor alte 93 de locomotive de diferite categorii și a început fabricarea motoarelor Diesel. În afara de cele două uzine bucureștene (care după naționalizarea din 11 iunie 1948 au devenit „23 August” și „Republica”), din concernul Malaxa făceau parte atelierele de la Reșița, Craiova, Tohan și Galați, marele industriaș fiind acționar la Uzinele de Vagoane Arad, Unio Satu-Mare și Uzinele Reșița. Cu toate că, mai târziu, comuniștii l-au acuzat că a fost un „exploator nemilos, care a supt sângele poporului”, Nicolae Malaxa asigura muncitorilor săi salarii decente li condiții de muncă foarte bune: echipamente performante, masa la cantină, Malaxa fiind cel care a impus înființarea de ateliere de croitorie, frizerie și cizmărie cu servicii gratuite oferite muncitorilor săi. În 1945 a fabricat la Reșița primul autoturism românesc, cu numele „Malaxa”. Conform afirmațiilor istoricului Ioan Scurtu, relația dintre industriaș și statul român era una reciproc avantajoasă: Malaxa lua comenzi și credite, iar întreaga producție o vindea statului, care avea nevoie urgentă de produsele sale. Tot Malaxa a fost cel care a plătit integral construcția casei de la Băneasa a filozofului Nae Ionescu, ca recompensă pentru negocierile pe care filozoful le-a avut în Germania și care au dus la importuri de minereu de fier în condiții avantajoase pentru industriașul român. Timp de mai mulți ani, Nicolae Malaxa a subvenționat Societatea Scriitorilor Români și a oferit burse în străinătate tinerilor talentați și oamenilor de știință. La 11 iunie 1948, comuniștii aduși la putere au naționalizat întreaga avere a lui Nicolae Malaxa, industriașul având însă marea șansă de a pleca la timp din țară la Viena, cu o delegație economică de negocieri. Nu s-a mai întors în România, unde a fost condamnat în contumacie, printre acuzații figurând cele de criminal de război și dușman al poporului, iar totalul pedepselor se ridica la multe decenii de închisoare. Nicolae Malaxa s-a stabilit la New York, dar a obținut cetățenia americană cu mare greutate, deoarece oficialii de la Washington l-au acuzat că a fost admiratorul Gărzii de Fier iar locomotivele produse de uzinele sale au servit armata hitleristă. S-a stins din viață în 1965, la New Jersey. După revoluția din 1989, nepoții săi, Georgia și Philip (copiii Irinei Palade) și soția unui alt nepot decedat au solicitat statului român titluri la Fondul de despăgubiri „Proprietatea” în valoare de peste 310 milioane dolari.

¹⁷ Ateneul Român constituie rezultatul preocupărilor de ridicare culturală a poporului român, obiectiv major al generației de la 1848, înfăptuirea Actului Unirii din 1859 și a suitei de reforme care au deschis drumul spre modernizarea societății românești. Ca atare, în al șaptelea deceniu (25 ianuarie 1865) au fost puse bazele societății Ateneul Român de către Constantin Esarcu, V.A. Urechia, Nicolae Crețulescu, ș.a. care, de la începuturi modeste, activitatea fiind găzduită în casele Ghiculeștilor (Costache Ghica) din apropierea grădinii Cișmigiu, la intrarea principală de atunci, astăzi Piața Valter Măcăcineanu, a ajuns, prin activitățile desfășurate, prin capacitatea de atracție a noi și noi participanți, la nevoia stringentă a unui local corespunzător. La acțiunea de strângere a fondurilor necesare, chemarea mobilizatoare a lui Constantin Esarcu „Dați un leu pentru Ateneul!”, răspunsurile au fost prompte, mijloacele variate de colectare conducând la o participare solidară a tuturor românilor, fapt care a permis ca între anii 1886-1888 să se desfășoare lucrările de construcție ale palatului după proiectul arhitectului francez Albert Galleron, având colaborator pe arhitectul român Constantin Băicoianu. Aceștia au fost obligați de fundația construcției începută, dar abandonată a unui maneaj de circ, să dea o formă circulară zonei centrale a edificiului menit să adăpostească sala centrală pentru manifestări (Dim. R. Rosetti, *Dicționarul contemporanilor*, p. 81. Albert Galleron (1855, Paris - ?) arhitect proiectant al palatului B.N.R., al palatului Ateneului Român, arhitect al Eforiei Spitalelor Civile în anii 1891-1893, proiectant al Azilului Slătineanu din București ș.a.). La lucrările de fierărie proiectanții au avut colaborarea arhitectului german Schwalbach. Peste ani au intervenit o serie de lucrări de extindere, de modificare a spațiilor pentru a le conferi noi funcționalități. Astfel au fost adăugite cele două aripi pentru găzduirea Pinacotecii Statului. Lucrarea a fost proiectată de arhitectul Leonida Negrescu (Florian Georgescu, Ștefan Ionescu, Maria Cantili, *București, orașul*

găzduite în holul central iar cele de mari proporții în curtea din fața intrării principale. Era un bun prilej pentru a fi vizionate de cei care frecventau programele culturale din incinta Ateneului Român, formulându-se adeseori opinii concludente, noi angajamente care în presa timpului le regăsim formulate sau sponsori care din varii motive se alăturau la susținerea financiară a comandatilor. A fost deceniul când darea în folosință a ansamblului din Bd. Brătianu ce evoca pe patronul fundației Ioan C. Dalles¹⁸, instituție donată Academiei Române pentru activități culturale adresate publicului. În curtea din fața intrărilor s-a ajuns să fie găzduite alte asemenea realizări ce urmau să onoreze forul public a diverselor orașe comanditate.

În acele luni, se definitivase locul de amplasare în Piața Libertății și se procedase la efectuarea săpăturilor pentru fundație, turnarea radierului în concordanță cu masivitatea, greutatea pe care urma să o suporte amplasarea. La timp de toamnă lucrarea a fost transportată la Satu Mare ocupându-și locul hărăzit.

Referitor la data inaugurării sunt pomenite două date fiind citate atât ziua de 25 octombrie (eroare !) cât și cea de 13 decembrie 1936. Prin amplexarea conferită de organizatorii solemnității, numărul participanților¹⁹, mesajul discursurilor rostite,

nostru, ghid, București, 1970 p. 23, 25.). Autorii au reținut dintre multiplele funcționalități avute în timp și menirea de gazdă a Parlamentului României în anii 1919-1920. O intervenție de amploare pentru facilitarea a noi activități a fost obținută prin lucrările întreprinse sub conducerea arhitectului I. Ionescu în anii 1924-1928. Terenul, cândva în afara orașului, devenise la un moment dat o mare livadă cu vișini, care îmbătrânită a căzut tăiată de secole pentru ca vel vistiernicul Mihail Cantacuzino să ridice o bisericuță și chilii ca metoh al Episcopiei Râmnicului, înființând aici și o școală românească ce a dăinuit până la 1838, activitatea fiindu-i curmată ca urmare a distrugerilor provocate de marele cutremur.

¹⁸ Ioan I. DALLES (1879 - 1914, București, cimitirul Bellu, figura 9 b, locul 8) fiul lui Ion și Elena Dalles. Pentru a-i fi perpetuat numele mama a luat măsura ca importanta-i avere să fie testamentar lăsată Academiei Române cu obligația de a fi realizat în Capitala României, pe terenul oferit, un edificiu care să găzduiască activități expoziționale, manifestări culturale (G. Bezviconi, *Necropola Capitalei*, București, 1972, p. 108; *Salonul Oficial arhitectură și artă decorativă*, 1931, Catalog, Horia Teodoru poziția 180. Proiect Fundația Dalles, clădire construită de firma ing. Emil Prager; A.N.-D.A.I.C., fond M.C.A., D.A., inv. 818, dosar 78/1932, f. 28: La 14 aprilie 1932 Academia Română informa M.I.C.A. că localul Fundației Ion Dalles era gata să-și primească oaspeții în sala de expoziții pentru pictură și sculptură având totodată și o sală de conferințe, producții muzicale și de cinematograf. Localul urma să fie inaugurat în cadrul solemn la sfârșitul lunii mai. Se preconiza ca deschiderea să fie un prilej de a fi expuse lucrări ale artiștilor Nicolae Grigorescu, Ion Andreescu, Ștefan Luchian ca desenatori și acuareliști. Perioada de expunere: sfârșitul lunii mai – 1 iulie. Solicita cu titlu de împrumut lucrări deținute de M.I.C.A. Comisia însărcinată cu organizarea expoziției era formată din ilustre personalități. Referat întocmit de Ion Minulescu. Rezoluția lui Nicolae Iorga; f. 29 ciorna răspunsului.

Dorina N. Rusu, p. 187 la 28 mai 1932 a avut loc inaugurarea Fundației Ion I. Dalles. Pentru acel prilej a fost organizată o expoziție de pictură, desen și acuarele semnate de Nicolae Grigorescu, Ion Andreescu și Ștefan Luchian (N. Porsena, *Grajdurile Academiei Române*, în: „*Parlamentul românesc*”, București, anul III, nr. 31-32, 30 septembrie 1932, p. 14-15. Dură luare de poziție față de construcția realizată pe Bd. Brătianu pentru a adăposti Fundația Dalles, inaugurată în 1932; V.Z.T. pentru a masca clădirea „Fundației Ion I. Dalles”, realizată după proiectul arhitectului Horia Teodoru, a fost înălțat un edificiu la aliniamentul bulevardului înlăturând fațada, spațiul verde care se afla între clădirea fundației și respectivul trotuar al bulevardului. După 1990 sălile de expoziții n-au mai fost utilizate, decât foarte rar, intrând într-o degradare accentuată. O parte din spațiu a ajuns să găzduiască o mare librărie și un mic anticariat. În continuare a fost folosită sala de conferințe de către Universitatea Populară București. În holul acestuia pe peretele estic se află un mare tablou redându-l pe patronul fundației, Ioan I. Dalles

¹⁹ În centrul orașului s-au adunat zeci de mii de oameni pentru a-i aduce un omagiu Leului din Șisești, iar evenimentul de atunci a fost onorat cu prezența de oficialități de seamă ai României,

răsunetul avut într-o perioadă când acțiunile iredentiste ale maghiarilor se intensificaseră, fără ca aceste manifestări care prevesteau următoarele etape ale Golgotei românești să alerteze și să mobilizeze pe cei care aveau multiple responsabilități în structurile statului român. Ignorarea gravității de către oficialități și chiar defăimarea celor lucizi²⁰ care analizau noile acțiuni s-au soldat la finalul deceniului prin decizia ultimativă impusă, prin cel de al II-lea Dictat de la Viena, de către revizionistii ce militau pentru o nouă hartă care să favorizeze pe cei care se alăturau Axei.

Simbolul cinstirii lui Vasile Lucaciu din Satu Mare a avut evolutiv o existență tulburată, la fel ca a omului pe care îl înfățișează.

În zilele începutului de septembrie 1940, au fost momentele unui dur examen când, în limita timpului avut la dispoziție pentru administrația românească, s-a reușit evacuarea salvatoare și a componentelor acestui monument, noii stăpânitori având ca obiectiv major înlăturarea simbolurilor românești, predilect cele care evocau pe cei care se manifestaseră prin cele întreprinse ca apărători ai românilor. Refugiul l-a purtat inițial pe plaiurile bănățene ajungând pentru doi ani la Lugoj de unde a fost dus la Alba Iulia fiind depus²¹ în incinta cetății din Alba Iuliei, pentru a primi o

vicepreședintele Consiliului de Miniștri, Ion Incuț, precum și vicepreședinții celor două camere parlamentare, Matei Vasiliu și Petre Gheață.

²⁰ Liga Antirevizionistă a fost înființată la 15 decembrie 1933 la București, fiind finanțată, condusă de Stelian Popescu, juristul, omul politic, conducătorul cotidianului „Universul”, naționalist cu mare audiență în România, care combătea pretențiile Ungariei asupra Transilvaniei, în scris și în manifestări publice. Consiliat de interese străine neamului românesc s-a ajuns ca activitatea *Ligii antirevizioniste* să nu i placă regelui Carol al II-lea, care a interzis-o la 7 martie 1939. Liga Antirevizionistă Română (L.A.R.) a fost o asociație constituită în perioada interbelică de elita românească, cu scopul de a combate revizionismul (revizuirea tratelor de pace de după Primul Război Mondial) promovat de statele nemulțumite de configurația teritorială a Europei postbelice. Asociația a fost înființată la 15 decembrie 1933 la București și era formată dintr-un nucleu format din elita societății românești adunat în jurul lui Stelian Popescu, directorul cotidianului „Universul”. Deviza ligii era: „Pacea, pe temelia tratatelor, pe respectul obligațiilor internaționale și pe întărirea forțelor morale și materiale dintre națiuni”. Liga Antirevizionistă a fost înființată ca reacție la curentul revizionist care amenința România și tinerele state naționale înființate pe ruinele Imperiului austro-ungar. România s-a confruntat după 1919 cu un revizionism tot mai intens din partea Ungariei în special, dar și a Bulgariei și a URSS. Pe acest fond s-a constituit în 1921 Mica Înțelegere dintre România, Cehoslovacia și Iugoslavia. Lipsei de reacție a statului român și dezinteresul politic pentru afirmarea cauzei românești, i-a urmat luarea de poziție din partea societății românești. Astfel, Liga și-a asumat rolul de a combate revizionismul și de a promova cauza românească, atât pe plan intern, cât și pe plan extern. Ea s-a constituit ca principala organizație antirevizionistă, cu un număr mare de membri și filiale în toată țara. A dezvoltat și o puternică activitate anticomunistă. Conform statutelor, Liga avea următoarele scopuri: să dezvolte solidaritatea și rezistența românească față de atacurile la adresa integrității teritoriale românești și a demnității poporului român; să organizeze în țară și străinătate o propagandă intensă pentru menținerea și asigurarea păcii, în baza tratatelor internaționale; să întărească legăturile cu statele și popoarele amice și aliate, care urmăreau, ca și România, să le fie respectate drepturile istorice și integritatea teritorială; să lupte pentru întărirea conștiinței naționale; să combată propaganda revizionistă și acțiunile tendențioase din țară și străinătate; să informeze permanent opinia publică din țară și străinătate cu privire la acțiunile subversive și mijloacele folosite împotriva statului român și a unității naționale și politice (Lazăr, Liviu, *Mișcarea antirevizionistă din Transilvania în perioada interbelică*, Editura Călăuza, Deva, 2003).

²¹ Prezența ei la Alba Iulia a cunoscut o diversitate de jignitoare manifestări. Astfel, sunt consemnate de către cei care la timpul respectiv au fost martori oculari prezențe în locuri neadecvate, iar atunci când întrebi de o fotografie care să immortalizeze prezența în forul public primești un răspuns incredibil: nu există. Soarta i-a fost nu în forul public ci afli că în anii instalării regimului eliberatorilor ocupanți în România și a conducătorilor străini de neamul românesc, în anul 1948, statuia lui Vasile Lucaciu a

provizorie „depozitare” în zona malului șanțului cetății. Acolo ca student ai anilor `50 am, am văzut-o culcată pe sol așteptând o soartă reparatorie a vitregului tratament. La scurt timp am aflat că iredentiștii au considerat că încă aveau de acționat revanșard și la orele nopții un „comando” a procedat la prăvălirea statuii în șanțul cetății unde „spurcăciunile aruncate” urmau ca în scurt timp să o acopere pentru ca astfel mesajul ei să fie înlăturat. O ulterioară și promptă intervenție a condus la mutarea ei la Muzeul Unirii din Alba Iulia. A urmat însă actul salvator atunci când artistul sculptor Corneliu Medrea a donat statului întreaga sa colecție de piese definitivite în materiale ce le conferea perenitatea, dar și cele aflate numai în stadiul de turnare în gips. Așa a fost constituit²² „Muzeul Corneliu Medrea” din str. General Budișteanu nr. 16. Atunci s-a procedat la o amplă acțiune recuperatoare, aducerea la București și depozitarea la sol în poziție orizontală în curtea Muzeului „Corneliu Medrea”. A fost o prezență incitantă readucând în discuții, inițial discrete, ca după Declarația din 12 aprilie 1964 să fie luată o măsură parțial reparatorie care a readus în 1968 monumentul VASILE LUCACIU la Satu Mare unde a fost amplasat însă pe o nouă vatră, într-o altă vecinătate, anteriorul spațiu fiind conferit în deceniile anterioare altui simbol al cinstirii „eliberatorilor ocupanți”. Noul amplasament, pe Bd-ul Vasile Lucaciu, a fost corelat cu amplasarea pe același ax urbanistic în fața Muzeului județean și în raport cu monumentul Ostașului Român²³ ridicat în semn de omagiu adresat combatanților Armatei a IV-a care au purtat lupte grele în această zonă, în octombrie 1944, pentru eliberarea teritoriului de nord al României.

Au mai trecut câteva decenii și printr-o rocadă, totalmente reparatorie, în 1992 monumentul Vasile Lucaciu a revenit pe vechiul amplasament²⁴ în zona verde a Pieței Libertății, loc conferit de inițiatorii actului de cinstire. Am avut privilegiul să fiu prezent la solemnitatea redezvelirii și prin cuvintele enunțate să evoc faptele celor care, în toate etapele acestei odiseei, au fost conștienți că mesajul simbolului trebuie să fie o mobilizatoare moștenire pentru urmași, pentru ca UNIREA TUTUROR ROMÂNILOR să fie o perpetuă preocupare pentru buna protejare a teritoriului național și ai locuitorilor. A fost prilejul totodată ca să evoc creația valorosului artist sculptor Corneliu Medrea care, în condițiile post 1989, de „liberă exprimare”, a unor avântate condeie, ajunsese să fie taxat ca „proletcultist”²⁵, fiindu-i astfel renegată

fost înlăturată și „aruncată” în curtea Întreprinderii Comunale Alba Iulia de unde a fost „transferată” în curtea Muzeului Național al Unirii unde a rămas acolo până în anul 1958.

²² Soarta muzeului a fost vitregă. La momentul revendicărilor proprietăților, clădirea a fost revendicată de fosta monarhie și ca atare pripeala „soluționări” a condus nu la obținerea unui alt spațiu procedându-se la dispersarea lucrărilor la diverse alte muzee, procedeu generator de încălcarea unor prevederi ale legatarului, fiind prilej de „rătăcire” ca și în cazul Muzeului Anastasie Simu ș.a. valori de patrimoniu (Aristide Ștefănescu, *Ghidul muzeelor*, Editura sport-turism, București, 1984, p. 94.)

²³ Pe un generos spațiu de verdeață și cu o largă deschidere spre Bd. Dr. Vasile Lucaciu este ridicată statuia monumentală pe un pedestal piramidal din beton armat, placat cu travertin. Statuia are înălțimea de 3,50 m, dăltuită în piatră de calcar de către sculptorul Emil Mereanu. Ostașul Român este redat ținând cu mâna stângă drapelul biruinței, tricolorul, ridicat în poziție verticală, iar în dreapta are o ramură de stejar lipită de faldurile tricolorului, simbolul tăriei armatei române. Statuia a fost amplasată la Satu Mare în anul 1963.

²⁴ Acțiune posibilă prin ducerea monumentului Ostașului Sovietic în Cimitirul Eroilor, Bd. Cloșca, unde sunt înhumați 341 Eroii din care 33 identificați, restul necunoscuți.

²⁵ Virgiliu Z. Teodorescu, *Dreptul la replică – Pro Cornel Medrea*, în: „Cronica Română”, București, anul X, nr. 3204, m 30 iulie 2003, p. 7 (năstrușnice afirmații formulate tendențios din partea unei persoane de la periodicul „Gardianul” mi-a determinat reacția, evocând contribuția maestrului sculptor

bogata și valoroasa creație, multe din realizările sale fiind o notorie prezență în forul public și totodată munca de formator a numeroasei pleiade de urmași creatori sculptori.

Este regretabil că odiseea acestui simbol este cu o stupidă perseverență întreținută în continuare și în prezent. Ne referim atât la neglijarea unei atente și competente întrețineri a ansamblului, deși opinia publică semnalează administrației accentuata degradare a pedestalului, cât și a informațiilor publicate în care istoria acestei moșteniri este adeseori eronat formulată, datele integrate pe internet oferind celui interesat o diversitate de formulări contradictorii.

Acum în anii premergători ai CENTENARULUI MARII UNIRI este necesar a evoca o asemenea creație și respectiv personalitate și pentru a ști ce urmează să întreprindem pentru ca generațiile viitoare să aibă permanent în față călăuzitoarele sale fapte. Totodată suntem conștienți fiind că pentru realizarea unui monument de anvergură adeseori de la idee la aducerea în forul public sunt necesari mulți ani, chiar decenii, spre finalul anilor secolului XX am elaborat o lucrare²⁶ evocând o serie de realizări ale predecesorilor pentru cinstirea înfăptuitorilor Marii Uniri, prilej de a releva marea răspundere întru pregătirea sărbătoririi CENTENARULUI UNIRII în anul 2018, evenimentul impunând cu anticipație să stabilim ce, când și cum aducem în forul public simboluri semnificative, demne ca moștenire pentru viitor, inclusiv prin acțiuni reparatorii readucând în forul public monumentele samavolnic înlăturate sau chiar distruse fiind necesare fapte de genul celor realizate la Iași²⁷

Deci se impune a ști ce urmează să întreprindem pentru ca generațiile viitoare să aibă permanent în față călăuzitoarele sale fapte. Tocmai acestui scop mobilizator atribuim concludenta apreciere pe care a formulat-o în acești ani academicianul Ioan Aurel Pop²⁸ și pe care o redăm mai jos pentru a ne fi călăuzitoare zi de zi: *„Vasile Lucaciu a trăit într-o perioadă frământată și grea, în care se sfârâmau mituri și se împlineau mari idealuri colective. Era însă atunci, mai presus de toate, un timp când încă dascălii erau apostoli ai neamului, iar preoții de față puteau fi savanți, oratori și oameni politici onești, de anvergură națională și mondială. Vasile Lucaciu a fost toate acestea la un loc și mai mult decât atât: a devenit, cu timpul, un adevărat erou național, prețuit de intelectuali, cântat de popor în doine și cu numele pus pe frontispiciul unor școli, dat unor străzi și unor așezăminte de cultură”*²⁹.

profesor Cornel Medrea la propășirea statuării românești, la formarea multor generații de noi artiști plastici).

²⁶ Virgiliu Z. Teodorescu, *Monumentele Marii Uniri*, Editura Ministerului de Interne, București, 2000, 72 p. + planșe.

²⁷ Ne referim la acțiunea întreprinsă de artistul plastic, sculptorul Constantin Crengăniș care a procedat după o documentare exemplară să realizeze Monumentul Unirii conceput și donat orașului de către Olga Sturdza, precum și statuia monumentală Regele Ferdinand I pentru nișa din scara de onoare a clădirii Fundației culturale „Regele Ferdinand I”, azi Biblioteca Universitară „Mihail Eminescu”.

²⁸ Ioan-Aurel POP (1 ianuarie 1955, Sântioana, Cluj -) este un istoric român, domeniul specializării: Istorie medievală, instituții medievale, paleografie latină, profesor universitar, din 2012 rector al Universității Babeș-Bolyai din Cluj. Din 1989 este doctor în istorie, prezentând teza intitulată „Adunările cneziale din Transilvania în secolele XIV - XVI”. Din 1993 deține funcția de director al Centrului de Studii Transilvane din Cluj. Între 1994-1995 a fost director al Centrului Cultural Român din New York. În anul 2010 a fost ales membru titular al Academiei Române. În 1991 a primit premiul „George Barițiu” al Academiei Române. În 1998 i-a fost acordat premiul Fundației „Magazin istoric”.

²⁹ Acad., prof. univ. dr. Ioan - Aurel POP, rectorul Universității „Babeș - Bolyai” Cluj-Napoca, *Gânduri*

despre Sătmar și despre Vasile Lucaciu... în: „*EROII NEAMULUI*”, periodic fondat în 1996, Satu Mare, anul IV, nr. 4 (13), decembrie 2012, p. 2-3.

Notarul Iosif Pop (1911-1975) – un funcționar de stat în vremuri de restriște

Ioan LĂCĂTUȘU

Iosif Pop notary (1911-1975) - a civil servant in hard times

Abstract

The article presents the biography of teacher, notary and official Iosif Pop, with literary and journalistic concerns, who, for more than two decades was municipal secretary (notary) in several of the counties Târnava Mare, Brașov and Treiscaune. Biography of notary Iosif Pop has particular interest for knowledge of issues and events of local and regional history, that occurred during the restoration of the Romanian administration in localities from Northeast Transylvanian, after the liberation from the horthyst occupation, and early years of the communist regime establishment. Documents relating about educational and vocational training, promotion in the civil service, performance appraisal etc., allow the knowledge of legislative stipulations in this matter, and also the way as they are applied in practice in area and reference period.

Cuvinte cheie: funcționar public, Transilvania, ocupația horthystă, regimul comunist

Keywords : civil servant, Transylvania, horthyst occupation, communist regime

În perspectiva aniversării, în 2018, a unui secol de la Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, sporesc cercetările referitoare la personalitățile care, la nivel local, regional și național, au contribuit la înfăptuirea și consolidarea Marii Uniri, cât și destinul acestora, în perioadele care au urmat Dictatului de la Viena, din 30 august 1940, cea a terminării celui de-al Doilea Război Mondial și cea a instaurării regimului comunist. În acest context, prezentăm biografia învățătorului, notarului și a funcționarului cu preocupări literare și publicistice Iosif Pop, născut în 9 februarie 1911, în comuna Unguraș, jud. Someș, fiul lui Iosif și Tereza Pop.¹ (Anexa nr.1). În 9 mai 1928, conducerea Școlii Normale greco-catolice de băieți din Gherla, prin certificatul nr. 152/1928, „adeverește că tânărul Pop Iosif, este înscris în clasa VII, ca elev ordinar și a frecventat până-n prezent cursurile regulat.”² Pe această bază, în luna iunie 1928, elevul Iosif Pop a susținut examennul pentru obținerea diplomei de capacitate pentru învățător, la școala normală de învățători greco-catolică din Gherla (Anexa nr. 2).

După absolvirea Școlii Normale de Învățător, din Gherla, jud. Someș, funcționează doi ani în învățământ: învățător-director la Școala Primară Poiana Blenchi-jud. Someș (1928-1929) și profesor la Institutul Corector-Gherla (1929-1930). În perioada 1930-1938 a lucrat ca funcționar la Societatea „Discom” din Sighișoara (1930-1936) și ca secretar-contabil la Atelierul Mecanic „Koncz Ludovik” din Sighișoara. Apoi, timp de peste două decenii a fost secretar comunal (notar), în mai multe comune din județele Târnava Mare, Brașov și Treiscaune, din care, peste un deceniu a funcționat ca secretar, pretor și funcționar administrativ, în localitățile Ariușd, Vâlcele, Ozun și Sfântu Gheorghe, din fostul județ Treiscaune, azi jud.

¹ Materiale oferite de fiica notarului Iosif Pop, poeta Nadia Cella Pop, din Brașov

² Arhiva Centrului Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan”, Colecția de Documente, dos. Nr. 888, f. 3

Covasna³ (Anexa nr.1). Biografia notarului Iosif Pop prezintă un interes deosebit și pentru cunoașterea unor aspecte și evenimente punctuale de istorie locală și regională, care au avut loc în perioada de restaurare a administrației românești în localități din Transilvania de Nord-Est, după eliberarea de sub ocupația horthistă, și în primii ani ai instaurării regimului comunist. Documentele referitoare la pregătirea școlară și profesională, promovarea în funcțiile publice, evaluarea performanțelor profesionale ne permit cunoașterea prevederilor legislative în materie, cât și modul cum acestea se aplică concret în zona și perioada de referință.

Între anii 1938-1944, va funcționa ca secretar comunal la Primăria Criț, jud.Târnava Mare (1938-1939), secretar la Primăria comunei Albești, jud.Târnava Mare (1939-1941), notar la Primăria Măgura, jud.Brașov (1941-1942) și notar la Primăria Peștera-jud.Brașov (1942-1944)⁴. La intrarea în administrația publică locală, prezintă certificatul de moralitate eliberat în 28 ianuarie 1938, de către Oficiul parohial greco-catolic român Sighișoara, document, în care se menționează: „Din partea subsemnatului oficiu parohial la cerere să certifică și adevărește, că Dl. Iosif Pop, domiciliat în Sighișoara, jud Târnava-Mare duce o viață adevărat creștinească, are o purtare morală exemplară, dând pildă și altora întru cercetarea sfintei biserici. Preot paroh, Lazăr Lupu”⁵.

În anul următor, la 1 August 1939, serviciul personalului, din cadrul Ținutului Mureș, cu sediul în Alba Iulia, a eliberat următorul Certificat: Noi, Rezidentul Regal al Ținutului Mureș, certificăm că D-l Pop Iosif din com. Criț, jud. Târnava Mare, prezentându-se la examenul de capacitate, prevăzut de dispozițiunile art.37 din Legea „Statutul funcționarilor publici”, ținut în ziua de 27 Iulie 1939 în localul Rezidenței din Alba-Iulia, a fost declarat reușit cu media generală 7 (șapte). Prezentul certificat, conform art.75 al.2 din Reg. pentru aplicarea legii Stat. funcț. publ. este valabil până la data de 31 Decembrie 1940. Rezident regal, ss indescifrabil, Șeful Serviciului, ss indescifrabil”⁶.

În anul 1941 obține Diploma de notar la Deva. La sfârșitul anului respectiv, șeful biroului certificatelor, din cadrul Președinției Consiliului de Miniștri emite următoarea adeverință: „Prin prezenta se adevărește că D. Pop Iosif are fișă personală de salariat public, repartizat la numărul de mai sus, în fișierul permanent al Președinției Consiliului de Miniștri. Începând din Ianuarie 1942 plata salariilor, în anumite luni de control nu se va face decât pentru acei care vor dovedi înscrierea în fișierul central”⁷.

Activitatea din administrația publică locală, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, poartă amprenta specifică vremurilor respective. Astfel, în 20 ianuarie 1943, Brigada 8 Siguranță și Prevederi, din cadrul Corpului 5 Teritorial Ploiești eliberează următoarea autorizație: „Se autoriză Dl. Pop Iosif notar al comunei Peștera, județul Brașov, să poarte asupra sa una armă de apărare și pază, pe raza comunei sale în orice timp, atâta cât îndeplinește funcția de notar. Dată potrivit art. 13 și 20 din regulamentul pentru aplicarea Decretului-Lege asupra portului și vânzării armelor”⁸.

³ *Ibidem*, f.3

⁴ *Ibidem*, f.2

⁵ *Ibidem*, f.6

⁶ *Ibidem*, f.5

⁷ *Ibidem*, f.5

⁸ *Ibidem*, f.7

În perioada 1944-1957, Iosif Pop a activat în localități din fostul județ Treiscaune, respectiv, fostul raion Sf. Gheorghe, din cadrul Regiunii Autonome Maghiare, în prezent județul Covasna, după cum urmează: notar la Primăria Ariușd (1944-1947), pretor la Pretura Ozun (1947-1948), notar Primăria Vâlcele (1948-1949), șef secțiunea administrativă la I.C.S. „Combustibil”-Sf.Gheorghe. În anul 1954, s-a pensionar pe caz medical, iar în 1957, și-a schimbat domiciliul din Sf.Gheorghe în Bușteni-jud.Prahova⁹.

De menționat faptul că, așezările Vâlcele, Araci și Ariușd (în prezent localități componente ale comunei Vâlcele, cu sediul în Araci), până în septembrie 1940, au făcut parte din fostul județ Treiscaune. După Dictatul de la Viena, comuna Vâlcele a intrat în componența Ungariei horthiste, iar comunele Araci și Ariușd, rămase în teritoriu necedat, au fost arondate județului Brașov. În aceste condiții, după patru ani de ocupație străină, în septembrie 1944, notarul Iosif Pop, a făcut parte din rândul funcționarilor români chemați să îndeplinească dificila misiune de reinstaurare a administrației românești, în localitățile etnic mixte din fostul județ Treiscaune. Astfel, în 8 septembrie 1944, Pretoratul Comandamentului Vânători Munte, printr-un ordin de serviciu, dispune că Dl. notar Pop Iosif merge în comuna Vâlcele, pentru a institui Ad-ția comunală din acea localitate.Va da îndrumări Secretarului și Primarului, cum trebuie continuată ad-ția și face poliția comunală. Va gira ca notar, până la numirea titularului. Va lua contact și cu jandarmii localnici. Pretor, Comand. V. Munte Maior ss.Ilișiu”¹⁰. A fost o perioadă grea, cauzată de retragerea administrației românești, de pe teritoriul recent eliberat de sub ocupația străină, în 13 noiembrie 1944, și de persistența, în mentalul colectiv local, a incertitudinilor asupra apartenenței zonei, în cadrul statului român¹¹.

După instalarea guvernului condus de dr. Petru Groza, în ziua de 18 Martie 1945, a avut loc „ședința adunării generale a locuitorilor din comuna Ariușd, județul Brașov, după cum urmează: Noi, Iosif Pop notarul comunei în calitate de agent al guvernului, asistat de D-I Munteanu Gheorghe primarul comunei, văzând necesitatea introducerii sistemului democrat în conducerea administrației comunale, mai ales pentru faptul că locuitorii din această comună sunt 50% români și 50% unguri, deci democrația cere ca la administrația comunei să fie și locuitori unguri, am convocat adunare generală, unde s-au prezentat 80% din populația comunei Ariușd”¹².

A doua zi, Prefectul județului Brașov, col. Zaharia Constantin, transmite notarului Iosif Pop, din Ariușd, următorul ordin telefonic: „Vi se aduce la cunoștință cum că Dl. Prefect al jud. Brașov nu se mai deplasează în comuna D-Voastră. În ziua de miercuri 21 Martie ora 12 primarul nou propus, prin alegerea generală din 18 Martie 1945, se va prezenta la Prefectură unde va prelua decizia de numire, iar cei aleși vor intra în funcțiune în ziua de 22 Martie 1945. Dl. notar va dresa un proces-verbal de predare-preluare din care un exemplar se va înainta Prefecturii”¹³.

În 20 martie 1945, la sediul primăriei comunei Ariușd, plasa Hărman, jud.Brașov, prin grija lui Salo Andrei și Bernad Geza este afișată publicația (în limbile română și maghiară), semnată de primarul Munteanu Gheorghe și notarul Iosif Pop, prin care „se aduce la cunoștința generală, că toți locuitorii din comuna Ariușd, sunt

⁹ *Ibidem*, f.2

¹⁰ *Ibidem*, f.8

¹¹ Vezi, Petre Țurlea, *Români și unguri*, București, 2014

¹² *Ibidem*, f. 8

¹³ *Ibidem*, f.9

chemați a se prezenta azi după masă la ora 3, la Școala Primară de Stat, unde va fi o adunare generală, care va fi prezidată de D-I PREFECT al Județului Brașov” (Anexa nr 3).

Din procesul verbal întocmit cu acest prilej, rezultă faptul că notarul Iosif Pop a prezidat această adunare, rostind „un discurs, documentat și bine întemeiat”, în cuprinsul căruia” a făcut istoricul venirii Guvernului Petru Groza la conducerea Țării, guvern „care era demult așteptat pentru ca prin democrația introdusă să se scoată din sufletul cetățenilor acestei Țări, indiferent de naționalitate sau cult, șovinismul și ura unei națiuni față de altă națiune, introducându-se, egalitatea și fraternitatea între toți locuitorii acestei Țări”. În acest cadru, notarul Iosif Pop, „face apel la toți locuitorii comunei ca de astăzi înainte să lase la o parte orice ură sau chestiuni de răsbunare personală, locuitorii români din această comună să întindă o mână frățască sinceră fraților lor unguri, cari la rândul lor sunt rugați ca să primească această mână întinsă cu aceeași dragoste și sinceritate cu care li se întinde”. Pentru a fi mai convingător, Iosif Pop reamintește locuitorilor gestul său, „făcut din inițiativă proprie încă sub regimul de dictatură antonescian, când, împreună cu celelalte autorități bisericești și școlare românești din comună, pe cari D-Sa i-a convins ca să îi dea ajutor pentru a scăpa din lagăr (de la Feldioara-n.n.) pe preotul reformat Nagy Ioan din această comună, și a-l readuce în mijlocul credincioșilor săi. Totodată, d-I notar lămurește populația asistentă despre organizația „Frontul Plugarilor”¹⁴.

În județul Treiscaune, inclusiv în comuna Ariușd, lucrurile se liniștesc greu. De aceea, în unele situații, este nevoie ca un funcționar de încredere precum noratul Iosif Pop să se deplaseze personal la București. Un asemenea caz, a avut loc în 2 august 1945, când Biroul Siguranță, din cadrul Legiunii de Jandarmi Treiscaune, la conducerea căreia se afla maiorul Gheorghe Diaconescu emite următorul Ordin de serviciu: „Dl. Pop Iosif, notarul comunei Ariușd, din județul Trei Scaune, merge în interes de serviciu cu corespondență urgentă și cerută la Ministerul de Interne, pe care urmează a o preda personal. Drept pentru care i se eliberează prezenta spre a-i servi la legitimare. Pleacă în ziua de 9 August și se înapoiază în ziua de 13 August 1945”¹⁵.

În 29 Ianuarie 1946, primarul comunei Ariușd, Alexandru Cioflec, înaintează Prefecturii județului Treiscaune cererea de demisie: „Domnule Prefect, Subsemnatul, CIOFLEC ALEXANDRU, domiciliat în comuna Ariușd, județul Trei-Scaune, numit prin Deciziunea Prefecturei Județului Brașov cu Nr. 4085/1945, din 21 Martie, în funcțiunea de primar al acestei comune, prin prezenta cu supus respect Vă rog a-mi primi demisia din funcțiunea de primar, pe data de 1 februarie 1946, pentru următoarele motive: De un timp încoace mă simt bolnav și surescitat peste măsură din care cauză nu pot să-mi îndeplinesc atribuțiunile mele așa după cum prevede legea, din care cauză bunul mers al administrației comunale este stingherit. Totodată greutățile mele familiare și conducerea gospodăriei mele nu pot să-mi îngăduiască funcționarea mea mai departe în calitatea de primar ce o ocup în prezent. Pentru motivele invocate mai sus, și pentru bunul mers al administrației comunale, cu supus respect Vă rog să binevoiți a-mi primi demisia”¹⁶.

Din documentele existente în arhiva familiei rezultă că, în contextul istoric cunoscut, pe plan local, se fac presiuni pentru demiterea și a notarului Iosif Pop, și

¹⁴ *Ibidem*, f.13-14

¹⁵ *Ibidem*, f.10

¹⁶ *Ibidem*, f.15

chiar se reușește acest fapt, fiind nevoie, din nou, de alte deplasări la București. La 1 octombrie 1946, Serviciul Administrativ, din cadrul Prefecturii Județului Treiscaune, întocmește fișa individuală pentru încadrarea în funcția de notar al comunei Ariușd, în conformitate cu dispozițiunile Statutului Funcționarilor Publici (Anexa nr. 4). În 25 octombrie 1946, cabinetul Secretarului General, din cadrul Ministerului Afacerilor Interne, transmite Prefecturii județului Treiscaune următoarea telegramă: „Dl. Pop Iosif este invitat la Cabinet azi 25 Oct., ora 12,30 și la ora 18¹⁷. În aceeași zi, Cabinetul Secretarului General, din cadrul Ministerului Afacerilor Interne, emite următoarea Dovadă: „Prin Deciziunea Ministerială cu Nr. 37749 A din 28 oct. 1946 s-a revenit asupra demiterii D-lui Pop Iosif, notar din com. Ariușd jud. Trei Scaune, pe data lăsării sale în disponibilitate. Decizia este executabilă pe data apariției în M. Oficial. Director de Cabinet” ss Indescifrabil¹⁸. De la Cabinetul Secretarului General, din cadrul Ministerului Afacerilor Interne, un prieten al notarului Iosif Pop, îi trimite următoarea scrisoare: „Dragă D-le Pop, Din cauza plecării mele cu Dl. Ministru Burcă în Banat, îți trimit cu întârziere copia deciziei referitoare la reprimirea d-tale. Conform deciziei urmează să încasezi leafă din urmă, adică de la 1 Mai 1946. Când ai ocazie trimite prin oameni de nădejde demersul B.P.D. și avizul Pref. pentru delegarea d-tale în funcțiunea de pretor și cele necesare pentru mine. Cu dragoste” ss indescifrabil¹⁹.

În 1 aprilie 1947, notarul Pop Iosif, din Ariușd este informat despre fapitul că „În conformitate cu dispozițiunile art. 102 din Regulamentul Statutului Funcționarilor Publici, Vă comunicăm, că pe anul 1946 ați fost calificat cu nota „Bun în funcțiune”. Dovada primirii prezentei comunicări, Vă rugăm a ne o înainta în termen de 15 zile”²⁰. După trei ani de activitate rodnică, în calitate de notar al comunei Ariușd, în 8 septembrie 1947, Direcțiunea Administrației de Stat, din cadrul Ministerului Afacerilor Interne îi aduce la cunoștință notarului Iosif Pop, din subordinea Prefecturii județului Treiscaune următoarea dispoziție: „Avem onoarea a vă face cunoscut că prin deciziunea ministerială Nr.25570 A. din 8 septembrie 1947, ați fost delegat a îndeplini funcțiunea de pretor la plasa Ozun din județul Trei Scaune, pe timpul lipsei de la post a primpretorului titular, care a primit altă însărcinare. Comunicând această dispozițiune vă rugăm să vă prezentați la postul în care ați fost delegat²¹.

În 16 septembrie 1947, Kovacs Francisc subprefectul județului Treiscaune este delegat să participe la „instalarea Dlui Pop Iosif notarul comunei Ariușd, în postul de pretor al plasii Ozun, potrivit disp. Deciziei ministeriale Nr.25.570 A. din 8 Sept. 1947. Totodată va asista și la ocazia predării notariatului Ariușd, Dlui Grila Ioan, notarul comunei Araci, care va gira acest notariat până la noi dispozițiuni” (Anexa nr.5). În p r o c e s u l - v e r b a l, încheiat în 1 Ianuarie 1948, se consemnează: „Noi, Nagy Victor prefectul Județului Treiscaune constatăm prin prezentul proces verbal, că în ziua de mai sus Dl. Pop Iosif, Pretor la Ozun, a depus în fața noastră următorul jurământ oficial: „Jur de a fi credincios poporului și de a apăra Republica Populară Română împotriva dușmanilor din afară și din înăuntru: mă angajez a respecta legile Republicii Populare Române și a păstra secretul în

¹⁷ *Ibidem*, f.16

¹⁸ *Ibidem*, f.17

¹⁹ *Ibidem*, f.18

²⁰ *Ibidem*, f.12

²¹ *Ibidem*, f.21

serviciu”²². Din fișa individuală întocmită de Prefectura Județului Treiscaune, prin formularea referitoare la activitatea extra profesională, respectiv dacă face „propagandă politică pentru întărirea democrației”, se poate observa, introducerea criteriilor de evaluare specifice regimului comunist (Anexa nr. 6).

În calitatea sa de șef al administrației locale din plasa Ozun, participă la cele mai importante evenimente din teritoriu. Astfel, în 6 februarie 1948, Protopopiatul ortodox Sfântu Gheorghe adresează pretorului Iosif Pop invitația de a participa „la actul solemn al sfințirii bisericei noi din Bicfalău, act care va fi săvârșit Duminică 15 februarie a.c. de către Înalt Prea Sfințitul Mitropolit-Locotenent al Sucevei Emilian Antal, ca mandatar al Înalt Prea Sfințitului nostru Mitropolit Nicolae al Ardealului. Primirea Înalt Prea Sfinției Sale se va face la ora 8 dimineața, după care va urma slujba sfințirii și Sf. Liturghie”²³.

Pe data de 1 Martie 1948, a avut loc „inspecția inopinată ținută de către subprefectul județului Treiscaune, în localul Preturii Plășii Ozun”. Concluziile inspecției au fost consemnate într-un proces-verbal (Anexa nr. 7). A doua zi, pretorul Iosif Pop, înaintează Prefecturii Județului Treiscaune, următoarea adresă: „Conformându-ne dispozițiilor date de Dl. Subprefect al Județului, cu ocazia inspecțiunei ad-trativă ce a efectuat-o la Pretură, în ziua de 1 Martie 1948, anexat avem onoarea a Vă înainta pentru servirea D-Voastră, 4 copii, despre procesul-verbal, încheiat cu ocazia inspecțiunei mai sus amintite. Ozun, la 2 Martie 1948”²⁴. Din documentul menționat rezultă, pe de o parte, atribuțiile care reveneau unui pretor, în perioada respectivă și, pe de altă parte, o sinteză a situației administrative, economice și sociale a localităților din plasa Ozun, în primăvara anului 1948. Rezultatele bune obținute în îndeplinirea atribuțiilor ce-i reveneau, au condus la definitivarea pe post, în pofida celor care nu doreau acest lucru. Astfel, în 22 aprilie 1948, printr-o telegramă transmisă din București, Pop Iosif, notar al comunei Ariușd, jud. Treiscaune, este înștiințat „că prin deciziunea ministerială 11150 a. 22 IV 948 ați fost numit pe data imediat următoare a publicării deciziei în monitorul oficial în funcția de pretor, categoria 13 coeficientul de funcțiune 3,50, clasa salarizării 12 cu salariu de Bază, în postul vacant la plasa Ozun, Trei Scaune stop. p. Conformitate, Pentru director administrativ de Stat. Cornescu”²⁵. Cu toate acestea, va îndeplini funcția respectivă doar până la sfârșitul toamnei anului 1948.

În 26 noiembrie 1948, este încheiat procesul verbal, în localul Primăriei comunei Vâlcele, cu ocazia depunerii jurământului de către Pop Iosif, „numit în postul de notar al comunei Vâlcele conform deciziei Prefecturii Județului Treiscaune No. 535/1948”. Jurământul depus, în fața pretorului județului, avea următorul conținut: „Jur de a fi credincios poporului și de a apăra Republica Populară Română împotriva dușmanilor din afară și dinăuntru”. „Jur a respecta legile Republicii Populare Române și de a păstra secretul în serviciu”²⁶. Nici în această funcție, nu va rezista foarte mult timp. Activitatea desfășurată în cadrul administrației din timpul „regimului burghezo-moșieresc”, constituia un pretext de alungare din administrația unei zone care se pregătea să intre în componența viitoarei Regiuni Autonome Maghiare. Printre ultimele atribuțiuni de serviciu se află și delegarea sa, în 20 martie

²² *Ibidem*, f.24

²³ *Ibidem*, f. 26

²⁴ *Ibidem*, f. 27

²⁵ *Ibidem*, f. 25

²⁶ *Ibidem*, f.24

1949, de către Prefectul județului Treiscaune, „ca membru în comisia de recenzarea clădirilor din localitatea Vâlcele pentru zilele de 21-25 Martie 1949”²⁷.

În același an, este nevoit să plece din sistemul administrației publice de stat. În perioada 1949-1953 a fost șeful biroului administrativ la I.C.S. „Combustibil”, din Sf.Gheorghe, după care, din 1954 a fost pensionar pe caz medical, iar în 1957, și-a schimbat domiciliul din Sf.Gheorghe, în Bușteni-jud.Prahova.

În buna tradiție a funcționarilor, din timpul său, Iosif Pop alături de soția sa Sofia Pop, s-a implicat în viața comunităților locale, în mod deosebit în activitatea culturală și civică a acestora. Pasiunea sa, pe lângă interesul obștesc, era istoria și literatura. Iosif Pop este autorul mai multor volume de poezii nefiind publicate vreodată. Pe linie publicistică, a fost redactor-corespondent la ziarul „Curentul”. Un episod interesant din viața sa, și grăitor pentru climatul de conviețuire interetnică din timpul Regiunii Autonome Maghiare, îl reprezintă activitatea din cadrul cenaclului literar din Sfântu Gheorghe, primul cenaclu de acest fel din zonă, înființat de Iosif Pop, în anul 1950, și care cuprindea în rândurile sale 52 de membri: funcționari, muncitori, elevi. După numai un an de activitate, la începutul lunii aprilie 1951, Iosif Pop „membru activ al cenaclului literar din Sfântu Gheorghe”, înștiințează conducerea acestuia, că se retrage din acest cenaclu, cu data de 3 Aprilie 1951 (Anexa nr. 8).

Din cererea de retragere din cenaclu, rezultă motivele care l-au determinat să întreprindă acest demers, motive formulate explicit, cu sinceritate și demnitate, astfel: „La alegerea membrilor de conducere care s-a efectuat în ședința din 3 Aprilie 1951, am observat că s-au făcut cazuri de personalitate, naționalitate și culoare politică, și nici de cum nu s-a apreciat munca depusă în cenaclu în termenul de 2 luni de existență și nici aptitudinile de scriitor sau poet. Au fost alese persoane în conducere care nu au activat absolut cu nimic în cenaclu...După observațiunile mele, s-a strecurat și un pic de șovinism, căci în loc ca scriitorii și poeții români, ca de ex. subsemnatul, să fie încurajați, pentru a îmbogăți și pe mai departe colecția cenaclului cu operele lor, sunt îndepărtați în mod tacit din cenaclu ca astfel să rămână numai frații maghiari în acest cenaclu”²⁸. Lucrurile vor intra, într-o anumită normalitate, și din acest punct de vedere, după reorganizarea administrativ-teritorială din 1968, odată cu înființarea județului Covasna, cu apariția cotidianului „Cuvântul Nou” și a cenaclului susținut de publiciștii și profesorii români din zonă. În familia Iosif Pop, tradiția a fost continuată de fiica Nadia Cella Pop, poetă apreciată pe plan național și internațional, deținătoare a unui impresionant număr de premii și distincții.

Și fiindcă a venit vorba de familie, având în vedere rolul pe care l-a avut climatul familial asupra carierei și performanțelor profesionale, culturale și civice a notarului Iosif Pop, prezentăm succint câteva date despre soția sa, Sofia, informații oferite, cu generozitate de poeta Nadia Cella Pop.

Astfel, Sofia Pop, născută Zărnoveanu, în 2 sept. 1923, în comuna Tohanul Nou, jud. Brașov, după absolvirea liceului teoretic și a unei școli de secretari-dactilografi, și-a început activitatea în câmpul muncii, în anul 1942. Timp de aproape 40 de ani a funcționat ca secretar -dactilograf și contabil, în localitățile în care și-a desfășurat activitatea și soțul, sau în localități apropiate, astfel: funcționar și secretar - Primăria Peștera și Primăria Măgura (1942-1944 și 1944-1948); secretar - Primăria

²⁷ *Ibidem*, f. 28

²⁸ *Ibidem*, f. 29

Ariușd (1949-1957); dactilograf principal (dactilograf șef) - Fabrica de Țigarete Sf. Gheorghe (1958-1962); contabil - Trustul Alimentației Publice loc. – Câmpina (1962-1963); contabil – I.A.P.L. Sinaia (1963-1966); contabil - T.A.P. Brașov (1966-1969); contabil - O.N.T. „Carpați” Brașov și contabil șef la Asociația Sportivă „Voința” Brașov (1970-1978), de unde s-a pensionat. În perioada 1944-1948 – fiind secretar la com. Ariușd jud. Treiscaune – a activat ca voluntar în Frontul Plugarilor, alături de soțul său Iosif Pop-notarul comunei, și deasemenea în ansamblul folcloric și în echipa de teatru. Nu a făcut parte din nici un partid politic. A decedat la 25 Martie 2013 la Brașov, unde este și înmormântată alături de soțul ei²⁹.

Iosif Pop și-a cunoscut viitoarea nevastă, în anul 1942, în comuna Peștera, perioadă în care cei doi au lucrat împreună ca funcționari la primăria comunală: Iosif ca notar, iar Sofia ca "împiegată diurnistă". Îndeplinirea obligațiilor profesionale, necesita o strânsă colaborare, și, prin urmare, o foarte bună cunoaștere reciprocă. Din perioada respectivă, în arhiva familiei, s-a păstrat Foaia de jurământ, cu următorul conținut: „Subsemnata, Zârnoveauu Sofia, împeगतă diurnistă la notariatul comunei Peștera, județul Brașov, în fața preotului Enescu Gheorghe paroh al comunei Peștera precum și în fața D-lui Iosif Pop notarul comunei depun următorul jurământ: Jur credință Națiunii, Regelui și Statului Român; Jur credință și supunere Conducătorului Statului; Jur să păstrez ordinea și secretul ce mi s-a încredințat; Jur să execut fără șovăire ordinele; Jur să fiu cinstită; Așa să-mi ajute Dumnezeu! Peștera, la 1 Aprilie 1943, Zârnoveauu Sofia, Notar, Iosif Pop, Preot, Enescu Gheorghe”³⁰.

Cei care îndeplineau o funcție publică care presupunea accesul la toate informațiile unei unități administrative, la angajare trebuiau să prezinte certificatul de moralitate (cazierul, de astăzi). Un asemenea certificat a fost eliberat de Primăria comunei Peștera, în 9 martie 1944, domnișoarei Sofia Zârnoveauu, viitoarea soție a notarului Iosif Pop: „Noi, primarul comunei Peștera jud. Brașov, Secărea Gheorghe certificăm că Dra. ZÂRNOVEANU SOFIA născută în comuna Tohanul Nou jud. Brașov, la 1923 sept. 2 domiciliul în Peștera, Nr.90, are o purtare morală foarte bună atât în familie cât și în societate, iar până în prezent nu a suferit nici o condamnare din partea vreunei Instanțe Judecătorești, pentru contravenții, delictes sau fapte infamante, nefigurând în registrul nostru de condamnățiuni. Acest certificat se eliberează la cerere, spre a-i servi la depunerea actelor necesare examenului de dactilografă comunală rurală ce se ține în ziua de 20 Martie 1944, la Prefectura Brașov”³¹.

Până la sfârșitul vieții a rămas legată sufletește de locurile în care a activat, de-a lungul vieții, urmărind îndeaproape evenimentele din aceste localități. S-a bucurat de succesele literare ale fiicei, poeta Nadia Cella Pop, participând la prezentările și lansările noilor sale volume de poezii.

²⁹ Informații oferite de fiica notarului Iosif Pop, poeta Nadia Cella Pop, din Brașov

³⁰ Arhiva Centrului Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan”, Colecția de Documente, dos. Nr.888,f.31

³¹ *Ibidem*, f.32

Anexa nr. 1

IOSIF POP - biografie

- născut: 9 februarie 1911, în comuna Unguraș, jud. Someș
- părinții: Iosif și Tereza
- absolvent al Școlii Normale de Învățători - Gherla-jud.Someș
- obține Diploma de notar la Deva-1941 (Decizia Ministerială nr. 7205)
- activitatea în câmpul muncii: 1928-1929 – învățător-director la Școala Primară Poiana Blenchi-jud.Someș; 1929-1930 – profesor la Institutul Corector-Gherla; 1930-1936 – funcționar la Societatea „Discom”-Sighișoara; 1936-1938 - secretar-contabil la Atelier Mecanic „Koncz Ludovik”- Sighișoara; 1938-1939 - secretar comunal la Primăria Criș-jud.Târnava Mare; 1939-1941 - secretar la Primăria comunei Albești-jud.Târnava Mare; 1941-1942 – notar la Primăria Măgura-jud.Brașov; 1942-1944 – notar la Primăria Peștera-jud.Brașov; 1944-1947 – notar la Primăria Ariușd-jud.Brașov (azi, comuna Vâlcele, jud. Covasna –n.n.); 1947-1948 - pretor la Pretura Ozun-jud. Treiscaune, 1948-1949 - notar Primăria Vâlcele-jud.Treiscaune; 1949-1953 - șef secțiunea administrativă la I.C.S. „Combustibil”-Sf.Gheorghe.
- 1954-1959 - pensionar pe caz medical
- 1957 - schimbat domiciliul din Sf.Gheorghe în Bușteni-jud.Prahova
- 1958 -1961 - funcționar administrativ la Primăria Bușteni-jud.Prahova
- 1962 - pensionat limită de vârstă
- 12 iunie 1975 - decedat - Bușteni-jud.Prahova (înmormântat la Brașov)
- 1950 - a inițiat și condus primul cenaclu literar în Sf.Gheorghe -având 52 de membri: funcționari, muncitori, elevi. Pasiunea sa, pe lângă interesul obștei, era istoria și literatura - este autorul mai multor volume de poezii nefiind publicate vreodată.
- scutit de armată și mobilizat pe loc în timpul războiului
- activitate politică: 1945 a fost înscris în Partidul Social Democrat, 1948 membru al Frontului Plugarilor-unde a activat ca voluntar alături de soția sa Sofia Pop-muncă de teren în comunele din plasa pe care o conducea: Vâlcele, Araci, Ariușd, Hăghig, Iarăș, Arini.
- a fost redactor-corespondent la ziarul „Curentul”³².

Anexa nr. 2

ROMÂNIA
MINISTERUL INȘTRUCȚIUNII
DIPLOMĂ DE CAPACITATE PENTRU ÎNVĂȚĂTOR

Având în vedere rezultatul examenului pentru obținerea diplomei de capacitate pentru învățător, ținut în sesiunea din iunie 1928, la școala normală de învățători greco-catolică din Gherla.

Potrivit legii asupra învățământului primar și normal-primar;

³² Arhiva CEDMNC, Colecția de Documente, Dos. Nr. 888, f.2

Noi, Ministru Secretar de Stat la Departamentul Instrucțiunii,

Liberăm prezenta diploma Domnului Pop Iosif născut la 9 Martie anul 1911 în comuna Unguraș, județul Someș, și care a absolvit cu bună purtare cursurile școalei arătate mai sus.

Domnia sa, reușind la examenul de capacitate, a obținut media 8,08, fiind clasificat al, VI, între cei 20 absolvenți ai școalei.

În baza acestei diplome sus numitul candidat se poate bucura de drepturile ce-i sunt date de lege și regulamentul pentru școalele normale de învățători.

Pe verso s-a notat rezultatul din cei 7 ani de studiu.

MINISTRU,
m.p. Anghelescu,
/L.S.M./

Directorul învățământului primar și normal-primar
m.p. Popescu,

Președintele comisiei examinatoare,
m.p. Constantin Sudețeanu,

/L.S./

m.p. Iosif Pop,

Candidatul,

VERSO

Clasa, II, Școala la care a urmat, Liceul „Petru Maior” Gherla, Media generală la studiu, bine, La purtare, bună, Clasa, III, Școala la care a urmat, Liceul „Petru Maior”, Gherla, Media generală la studiu, suficient, La purtare, bună, Clasa IV, Școala la care a urmat, Liceul „Petru Maior”, Gherla, Media generală La studiu, suficient, La purtare, bună. Clasa, V, Școala la care a urmat, Șc. Norm. Gherla, Media generală, La studiu, 7,79, La purtare 9, clasificat al III-lea, între 16 promovați. Clasa, VI, Școala la care a urmat, Șc. Norm. Gherla, Media generală La studiu, 7,73, La purtare, 9,33, Clasificat, al III-lea, între 14, promovați. Școala la care a urmat, Șc. Norm. Gherla, Clasa, VII, Media generală, La studiu, 7,76, La purtare, 9,33, Clasificat al V-lea, între 21, promovați.

Directorul școalei normale gr.cat., de băieți din Gherla.

/L.Sig.Sc./

m.p. Aurel Pop

Nr.147/1938 not. publ.

Certific, că copia aceasta este întru toate, conformă cu originalul timbrat cu....lei.....b.

Sighișoara, la 28 martie 1938. Una mie nouă sute treizeci și opt.

Taxa și timb. 41 Lei. Dr. Vasile Ciura. notar public.³³

Anexa nr. 3

Proces-verbal

Dresat azi, la 18 Martie 1945, în ședința adunării generale a locuitorilor din comuna Ariușd județul Brașov, după cum urmează: Noi, Iosif Pop notarul comunei în calitate de agent al guvernului, asistat de D-I Munteanu Gheorghe primarul comunei,

³³ *Ibidem*, f.4

văzând necesitatea introducerii sistemului democrat în conducerea administrației comunale, mai ales pentru faptul că locuitorii din această comună sunt 50% români și 50% unguri, deci democrația cere ca la administrația comunei să fie și locuitori unguri, am convocat adunare generală, unde s-au prezentat 80% din populația comunei Ariușd.

D-l notar Iosif Pop prezidând această adunare, printr-un discurs, documentat și bine întemeiat a făcut istoricul venirii actualului Guvern la conducerea Țării, care era demult așteptat pentru ca prin democrația introdusă să se scoată din sufletul cetățenilor acestei Țări, indiferent de naționalitate sau cult, șovinismul și ura unei națiuni față de altă națiune, introducându-se, egalitatea și fraternitatea între toți locuitorii acestei Țări. D-l notar face apel la toți locuitorii comunei ca de astăzi înainte să lase la o parte orice ură sau chestiuni de răsbunare personală, locuitorii români din această comună să întindă o mână frățască sinceră fraților lor unguri, cari la rândul lor sunt rugați de D-l notar ca să primească această mână întinsă cu aceeași dragoste și sinceritate cu care li se întinde.

D-l notar reamintește locuitorilor gestul pe care l-a făcut D-Sa din inițiativă proprie încă sub regimul de dictatură antonescian, împreună cu celelalte autorități bisericești și școlare românești din comună, pe cari D-Sa i-a convins ca să îi dea ajutor pentru a scăpa din lagăr pe preotul reformat Nagy Ioan din această comună, aceasta D-l notar a făcut-o împins numai și numai de sentimentul democrat de care a fost stăpânit chiar și atunci când la Guvernul Țării nu era conducere democratică. D-l notar personal s-a deplasat de 3 ori la Brașov cu un memoriu și nu s-a liniștit până când nu l-a scos pe preotul reformat din lagăr și l-a readus în mijlocul credincioșilor săi.

D-l notar lămurește populația asistentă despre organizația „Frontul Plugarilor”, explicând locuitorilor că este de datoria fiecărui țăran român de a se înscrie în acest front și de a lupta din răzputeri pentru introducerea adevăratei democrații în această țară. Face un apel călduros către țăranii români din comună cari nu s-au înscris în acest front până în prezent, să se înscrie imediat pentru a putea pune umărul la scoaterea din impas a țării noastre, unde a fost împinsă această țară de către guvernele trecute.

După acest discurs se procedează la alegerea din sânul locuitorilor din ambele naționalități a persoanelor cari sunt destinate pentru a ocupa diferite funcțiuni în conducerea administrației comunale. Se procedează la alegeri verbale libere după voința locuitorilor și se consultă adunarea generală de către D-l notar al comunei, propunând din sânul lor iar locuitorii de ambele naționalități primind cu unanimitate pe următorii:

Cioflec Alexandru, propus și ales primar; Ioo Ioan, propus și ales subprimar; Gaboș Ioan jun., propus și ales casier; Scurtu V. Gheorghe, propus și ales agent agricol.

Membrii din Comitetul Sătesc: Cioflec Gheorghe, Gaboș Dionisie, Radu Nicolae, Bernad Ioan, Ciucășel Gheorghe, Bereș L, Lăpăduș Gheorghe, Bibo Toma, Gașpar Iosif, Bereș Iuliu: Supleanți: Dan Nicolae, Bolog Mihail, Ancu Ioan, Szabo Andrei.

D-l notar le urează la cei noi aleși spor la muncă în postul în care a fost ales și în care va fi confirmat de către D-l Prefect al județului Brașov, să lucreze cu abnegație și devotament pentru a conduce destinele acestei comune la propășire deplină, printr-o democrație adevărată.

Ridicând D-I notar în discuție persoana D-Sale și rugând locuitorii ca să se pronunțe dacă au ceva acuzațiuni de ridicare în contra D-Sale, mai ales locuitorii unguri, nimeni nu-i aduce nici un fel de acuzațiuni, care ar știrbi prestigiul D-Sale, ci doar atât că este prea sever în executarea ordinelor primite de la forurile tutelare precum și în aplicarea legilor.

D-I Cioflec Alexandru președintele org. Frontului Plugarilor din comună, roagă pe aceia cari voiesc să se înscrie în acest front să rămâie în sală. D-I Gaboș Dionisie în numele organizațiunei „MADOSZ”, din comună roagă pe toți locuitorii ca să scoată din inima lor ura care au avut-o până azi și să fie adevărați democrați.

D-I notar mulțumește celor prezenți pentru modul liniștit în care s-au desfășurat aceste alegeri și pentru ascultare, ridicând ședința. Drept pentru care am dresat prezentul proces-verbal. D.C.M.S. Primar, Munteanu Gheorghe, Notar, Iosif Pop Preș. org. Frt. Plug.: Cioflec Alexandru, Preș. Org. Madosz: Ioo Ioan, Membrii Comitetului Sătesc...³⁴

Anexa nr. 4

Ministerul Afacerilor Interne
Direcțiunea Administrației de Stat
Prefectura Județului Treiscaune
Serviciul Administrativ
1946

FIȘA INDIVIDUALĂ

pentru încadrarea în conformitate cu dispozițiunile Statutului Funcționarilor Publici

Numele de familie: Pop
de botez : Iosif
Gradul actual: Notar
Direcția unde funcționează: Primăria Ariușd
Serviciul: Notariat
Studiile ce posedă: a. teoretice: diploma de învățător
b. școli speciale: examenul de notar
Vechimea în carieră: 5 ani

Instituția unde a funcționat	De la	Până la	Ani	Luni	Zile
Învățător. Școala prim. Poiana Blenchi, jud. Someș	21.IX. 1928	1. X. 1929	1	-	2
Învățător. Inst. Corector Gherla-Someș	1.X. 1929	1. VIII. 1930	-	11	-
Secretar. Primăria Criș, jud. Tr. Mare	20. V. 1938	1.XI. 1939	1	5	10
Secretar. Primăria Albești, jud. Târnava Mare	1. XI. 1939	25. VIII. 1941	1	9	25

³⁴ *Ibidem*, f.13-14

Notar. Comuna Măgura, jud. Braşov	25. VIII 1941	1. VII. 1942	-	10	5
Notar. Comuna Peştera, jud. Braşov	1. VII. 1942	15. III. 1944	1	8	15
Notar. Comuna Ariuşd, jud. Trei Scaune	15. III. 1944	Prezent	2	5	15
Total vechime în carieră	10 ani şi 15 luni				
Timpul efectiv în afara serviciilor publice în profesia sau meseria pe care a îndeplinit- sau o îndeplineşte în administraţie					
Încasator. Soc. „Discom”	1. VIII. 1930	31. I. 1936	5	6	-
Secretar-contabil. At. Mecanic „Koncz”	1. V. 1936	30. III. 1938	1	11	-
Total			7	5	-
Profesiunea pe care a îndeplinit-o pe timpul servit în afara serviciilor publice.	Secretar-contabil				
Funcţiunea ce îndeplineşte în prezent	Notar				
Se certifică exactitatea	Şeful serviciului				
Prefect					

Anexa nr. 5

P r o c e s v e r b a l
De predare – preluare

Dresat azi la 17 Septemvrie 1947 la localul oficial al Preturei plăşii Ozun, după cum urmează: Sunt prezenţi:

Dnii Kovacs Francisc, subprefect delegat al judeţului Treiscaune, Iosif Pop pretor delegat în calitate de preluator, Imreh Francisc notar de plasă, precum şi Kelemen Francisc dactilograful preturei.

DI Kovacs Francisc subprefectul judeţului în calitate şi de pretor predador al Preturei Ozun, dă citire ordinului Ministerului Afacerilor Interne cu Nr. 25.570 A din 8 sept. 1947 prin care cu data de 8 sept. 1947 a fost delegat a îndeplini funcţiunea de pretor la Plasa Ozun judeţul Treiscaune, pe timpul lipsei de la post a primpretorului titular, care a primit altă însărcinare, DI. Iosif Pop notarul titular al comunei Ariuşd, judeţul Treiscaune.

Având în vedere şi Deciziunea Prefecturii judeţului Treiscaune cu Nr. 9496/1947 prin care DI. Iosif Pop notarul comunei Ariuşd, este îndrumat a preda agendele notariatului Ariuşd, D-lui notar al comunei Araci Ioan Grila, iar D-sa fiind numit pretor delegat al plăşii Ozun, să se prezinte imediat la Pretura Ozun, pentru a prelua această Pretură, împreună cu agendele şi obiectele aflătoare în localul Preturei în ziua de azi data de mai sus. S-a procedat în prezenţa noastră la predarea-preluarea preturei, predarea făcându-se de către DI. Subprefect Kovacs Francisc, fostul pretor al plăşii Ozun, iar preluarea făcându-se de către DI. Iosif Pop pretor delegat al plăşii Ozun, după cum urmează:

Obiectul predării și preluării o formează toate registrele, actele aflătoare la Pretură precum și obiectele cuprinse în inventarul anexat, care face parte integrantă din prezentul proces verbal de predare-preluare.

Se predă dosarul actelor confidențiale cu 14 acte înregistrate și rezolvate, deasemenea se constată că nici o anchetă nu este nerezolvată. Deasemenea se mai predă registrul despre starea de sănătate a calului preturei precum și un dosar cu jurnalul de casă al fondului propriu al preturei, care nu are în prezent nici un fel de sold de predat, banii fiind vărsați la primăria comunei Ozun, prin recipisa Nr.155 din 26 Oct.1946.

Registrele predate-preluate au fost vizate de către DI. Subprefect ca fost pretor predător și de către DI. Pretor Iosif Pop ca preluator. Drept pentru care s-a încheiat prezentul proces verbal în cinci exemplare.

D.C.M.S.

Subprefect în calitate de Pretor predător,
Kovacs Francisc

Pretor preluator,
Iosif Pop

Notar de plasă,
Imreh Francisc

Grefier,
Kelemen Francisc³⁵

Anexa nr. 6

PREFECTURA JUDEȚULUI TREISCAUNE FIȘĂ INDIVIDUALĂ

Numele de familie - Pop

Prenumele -Iosif

Funcțiunea, categoria și clasa de salarizare: notar-pretor din cat. XI – clasa 14

Vechimea în funcțiune de notar /sau secretar de pretură: 1939 -

Comuna /pentru secretarii de pretură se va trece plasa/ unde funcționează - Pretura Ozun

Plasa de care aparține această comună - Ozun

Studii teoretice ce posedă - dipl. de învățător

Școli speciale - examenul de notar

Ănăl, luna și ziua nașterii - 1911, Februarie, 9

Locul nașterii / comuna și județul - Unguraș- jud. Someș

Religia - greco-catolică

Starea civilă - căsătorit

Profesiunea soției - secretară-comunală

Numele și vârsta copiilor ... –

Averea imobiliară a notarului ... –

Averea imobiliară a soției sau a copiilor ... –

³⁵ *Ibidem*, f.22

Veniturile personale ale notarului și ale soției în afară de retribuțiunile legale ... nu am venituri în prezent

Timpul servit la instituții publice / care s-au luat în considerare la încadrare / socotit până la data de 1 oct. 1947

Timpul servit în afară de serviciile publice la întreprinderi și care a fost recunoscut de M.A.I. în proporție de 2/3

Nota calificativă pe ultimii trei ani:

1944 f.bun; 1945.... f.bun; 1946.... f.bun

Bun a fi chemat în funcție superioară

Pedepsele disciplinare pe ultimii trei ani nu am avut

Corectitudinea în serviciu și în afară de serviciu f.corectă

Activitatea extraprofesională ...propagandă politică pentru întărirea democrației

Se certifică exactitatea prezentei fișe.

Semnătura, Iosif Pop, Pretor³⁶

Anexa nr.7

PROCES - VERBAL

Dresat, azi la 1 Martie 1948, în localul Preturii Plășii Ozun, cu ocazia inspecției inopinate ținută de către subprefectul județului Treiscaune.

La Birou, deși nu este oră oficială, am găsit prezenți pe Dnii: Pretor Pop Iosif, notar de plasă Imreh Francisc și funcționara diurnistă angajată temporar, Szabo Irma, plătită din fondul Preturei asigurat din contribuția comunelor.

Campania sanitară s-a terminat cu un succes exemplar din tot județul, ceea ce se datorește unei armonioase conlucrări între organele sanitare, tehnice, administrative și partidele politice democratice, fiind cazul relevat și cu ocazia ședinței de închidere a bătăliei exantematice din 29 Februarie 1948.

Localul Preturei atât interiorul cât și exterior este bine îngrijit și spoit recent.

Situația terenurilor ce nu pot fi lucrate în regie de către proprietari, s-a raportat în ziua de 28 Februarie 1948, la Camera Agricolă Sf.Gheorghe. În toată plasa numai 2 proprietari cu cca. 18 Ha. au făcut declarații în acest sens.

Am impresia că ordinul inițial nu era destul de explicit, fiindcă în ord. Nr. 578 / 1948, al Comandamentului Jud., era accentul asupra proprietarilor de peste 15 Ha., pe când greutatea cazului este pe proprietarii mici, tocmai la aceia cari-și cultivau pământurile în dijmă sau arendă, iar acum neavând inventar agricol vor trebui ajutați.

Planul de cultură este făcut atât de plasă cât și la comune, singura greutate fiind numai la trecerea planului în registrul agricol, cari registre au sosit cu întârziere abia acum 5-6 zile, urmând ca comunele să fie chiar supravegheate și controlate de către dl. Pretor pentru executare la timp.

Planul de lucru deasemenea este făcut și s-a constatat că cu utilajul existent, în 19 zile de lucru se poate realiza toată campania agricolă de Primăvară. Semințe, deficit de orz, 56.800 Kg., iar la ovăz 32.600 Kg. Celelalte semințe pot fi considerate acoperite în număr aproximativ. În plasă avem 43 tractoare, dintre cari 9 sunt trimise la reparație la Codlea. Cele 34 buc. ale proprietarilor particulari, vor fi mărite atât din

³⁶ *Ibidem*, f. 23

partea d-lui pretor cât și din partea d-lui ing.agronom, ca să fie în stare de funcționare.

Ni se va raporta de executare, la data de 15 Martie 1948.

Inspectarea comunelor se face de către Dl.Pretor în mod regulat și temeinic, lucrând amănunțit și la timp.Nu are anchete sau cercetări în restanță, deasemenea nici acte nerezolvate nu are, fiind actele la termen. Pretura a lucrat până în zilele trecute fără dactilografă, având greutăți în conducerea biuroului. S-au înregistrat 368 acte, fiind atât indexul alfabetic cât și cel numeric condus la zi.

În comuna Ozun și Lisnău, este câte o carieră de piatră despre cari după cum mă informează dl. Pretor, are cunoștiință și Serviciul Technic Județean, care v-a urmări exploatarea acestora în vederea unei cât mai urgente posibilități de împietruirea drumurilor. Pretura ne va raporta până la 15 Martie, situația acestor cariere.

Controlul actelor judiciare se face în mod regulat de către Dl. Pretor, având actele așezate pe comune. Inventarul se va afișa în fiecare biurou, iar executarea ni se va raporta până la 15 Martie 1948.

CONCLUZII:

Din actele controlate, din dispozițiunile luate și controlul pe teren, precum și din activitatea extraadministrativă a personalului Preturei, în frunte cu Dl. Pretor, am putut deduce că toți funcționarii stau la înălțimea chemării lor fiind elemente bune, conducând administrația foarte bine.

Drept pentru care am dresat prezentul proces-verbal.

D.C.M.S.

Subprefect,
ss. Kovacs Francisc,

Pretor,
ss. Iosif Pop,

Notar de plasă,
ss. Imreh Francisc³⁷

Anexa nr. 8

Către,

Cenaclul Literar, Sft.Gheorghe

Subsemnatul, Iosif Pop, membru activ al cenaclului literar din Sft.Gheorghe, domiciliat în Sft. Ghgeorghe, Str. 1 Maiu Nr.41, prin prezenta vă încunoștiințez că mă retrag din acest cenaclu, cu data de 3 Aprilie 1951, cu rugămintea să binevoiți a-mi restitui cele 9 bucăți de poezii date cenaclului în termen de 2 luni.

Motivele cari mă determină să mă retrag din acest cenaclu sunt următoarele:

La alegerea membrilor de conducere care s-a efectuat în ședința din 3 Aprilie 1951, am observat că s-au făcut cazuri de personalitate, naționalitate și culoare politică, și nici decum nu s-a apreciat munca depusă în cenaclu în termenul de 2 luni de existență și nici aptitudinile de scriitor sau poet. Au fost alese persoane în conducere care nu au activat absolut cu nimic în cenaclu, nici cel puțin nu au fost membri, ca de ex. tov. Erdös, care pentru prima oară a luat parte la ședințele cenaclului, în ziua de ieri și tov. Mazarache N. care nici nu este scriitoare sau poetă.

După observațiunile mele, s-a strecurat și un pic de șovinism, căci în loc ca scriitorii și poeții români, ca de ex. subsemnatul, să fie încurajați, pentru a îmbogăți și

³⁷ Ibidem, f.27-28

pe mai departe colecția cenaclului cu operele lor, sunt îndepărtați în mod tacit din cenaclu ca astfel să rămână numai frații maghiari în acest cenaclu. Am observat că lista cu membrii propuși a fost corectată de către tov.Bokor și dată spre propunere. Astfel că numai aceia sunt remarcați în acest cenaclu care se bucură de simpatia tov. Bokor și fac parte din sfera sa de prieteni.

Eu la tot cazul pe bună dreptate mă simt foarte neîndreptățit că am șters din lista celor propuși pentru a fi aleși în comitetul de conducere, pentru faptul că, în termen de 2 luni de funcționare al acestui cenaclu, am dat 9 poezii revoluționare apreciate de plenul cenaclului, am luat parte activă totdeauna la discuții și am ajutat și în munca voluntară la unele lucrări administrative ale cenaclului.

Dacă în acest cenaclu nu există puritate literară, personalități, eu nu înțeleg să fiu în calea intereselor nimănui și singur mă retrag, urmând a compune și pe mai departe poeziile, cari le compun din necesitate sufletească și a le trimite personal la Regiunea Stalin, pentru apreciere, comunicând motivele cari m-au determinat să mă retrag din cenaclul unde am muncit cu toată dragostea până ieri, știind că prin măiestria penitei mele poetice, ajut la zidirea socialismului în Republica noastră populară. Dacă unii tov. au nevoie numai de poeziile mele și nu și de persoana mea (bine înțeles necunoscând motivul), atunci nu pot concepe ca să iau parte și pe mai departe la ședințele acestui cenaclu, unde eventual ași stingheri atmosfera familiară existentă aci.

Vă mulțumesc pentru aprecierile de până acum, rugându-vă din nou, a-mi restitui poeziile mele date Dvs., căci acestea fiind operele mele, am tot dreptul a dispune asupra lor.

Vă urez din suflet spor la muncă în viitor, mai ales acum când scopul urmărit s-a putut realiza. Iosif Pop³⁸

³⁸ *Ibidem*, f. 29

Anexa nr. 9

Iosif Pop – notar, pretor și poet

Ariușd – Echipa de teatru condusă de notarul Iosif Pop (1944-1946)

Sofia Pop, n. Zârnoveanu, secretar la Primăria Ariușd (1944-1948)

Tinere în costume populare (în mijloc Sofia Zârnoveanu)

*Secția Prefecturii
a Sindicatului Salariaților Publici din jud. Treiseanue*

*cu onoare invită pe D. P. O. P.
I o s i f. și familia,
pentru a lua parte la*

Balul Prefecturii

*care va avea loc în ziua de 31 Ianuarie
1948, orele 21 în saloanele Prefecturii.*

TINUTA ZILEI.

Comitetul.

Concentrarea capitalului în mineritul carbonifer din Valea Jiului în anii '30 ai secolului XX

Mircea BARON

Concentration of capital in Jiu Valley coal mining in the 30s of XX Century

Abstract

After World War I, in the Jiu Valley will operate more mining companies, called upon to exploit the rich coal deposit existing in the basement of the region, and which was put into value beginning with the 60s of the nineteenth century. To the recovery and economic boom period from the early 20s it will follow the economic crisis of the years 1929-1933. The economic crisis will affect the extractive industries of coal, and consequently the coal mining from the Jiu Valley, and in order to face this challenge and save the capital invested here it will be adopted a policy of „rationalization”, materialized through a better organization of labor and renewal of the fixed capital, through the concentration of production and capital.

Cuvinte cheie: Valea Jiului, criză economică, industrie extractivă

Keywords : the Jiu Valley, economic crisis, extractive industries

În perioada interbelică continuă în Valea Jiului activitatea extractivă de tip industrial începută după a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care avea ca scop valorificarea bogatului zăcământ de cărbune existent aici.

În Valea Jiului existau mai multe Societăți și întreprinderi miniere și datorită acestui fapt, ca și al modului lor de constituire, vom asista în primii ani de după Unire la un proces de reorganizare a tuturor acestora. Această evoluție va determina crearea unor Societăți miniere noi, în cadrul cărora se continuă activitatea extractivă desfășurată anterior, dar sub o nouă conducere, și în care, interesele capitalului și societății românești sunt mai bine valorificate; în același timp se constituie și o Societate complet nouă, și mai sunt încercări minore de a face exploatare în afara acestora.

În așteptarea hotărârilor Conferinței de Pace de la Paris autoritățile românești au instituit prin Decretele - Lege nr. 2162/6 iunie 1919¹ și nr. 4241/7 octombrie 1919² un sechestru asiguratoriu asupra bunurilor din Transilvania care intrau sub jurisdicția Statului român. La 7 decembrie 1918 este emis Jurnalul Consiliului de Miniștri (J.C.M.) nr. 1064 privitor la trecerea Minelor Statului Lonea în patrimoniul Statului român³, iar prin Ordonanța nr. 2706/25 aprilie 1919, toate întreprinderile comerciale, stabilimentele, societățile și asociațiile din teritoriul supus administrației Consiliului Dirigent, care aveau sediul principal pe teritoriul Ungariei, erau puse sub controlul acestuia⁴.

¹Constantin Hamangiu, *Codul General al României*, vol. IX-X, 1919-1922, Editura Librăriei „Universala” Alcalay & Co., București, p. 73.

²*Ibidem*, p. 225.

³G. Damaschin, *Contribuțiuni la studiul combustibilului mineral în cadrul problemei energiei*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1933, p. 226.

⁴Ludovic Báthory, *Societățile miniere cu capital maghiar din Transilvania, între anii 1918-1921*, în vol., Cornel Grad și Viorel Ciubotă (coordonatori), 1918. *Sfârșit și început de epocă*, Editura „LET KON” Zalău și Editura Muzeului Sătmărean, 1998, p. 519.

Partidele politice, îndeosebi Partidul Național Liberal, vor milita pentru pătrunderea capitalului românesc și a Statului în societățile industriale⁵ și vor mobiliza în anul 1920 un consorțiu de 23 de bănci și societăți industriale din Vechiul Regat și Transilvania, dispuse să se angajeze în opera de „naționalizare”, dar numai în condițiile în care elementul românesc devenea dominant⁶.

Prima dintre societățile miniere din Valea Jiului care intră într-un asemenea proces este Societatea „Salgótarján”, cu sediul social la Budapesta⁷. Încă în decembrie 1918 Societatea „Salgótarján” s-a adresat Consiliului Dirigent propunându-i vânzarea minelor din Valea Jiului pentru 100 de milioane coroane. Se vor purta în anul 1919 tratative în Elveția, iar o nouă rundă de negocieri între Consorțiul de bănci românești, în frunte cu Banca Românească = Grupul Român și Grupul Maghiar = Salgo-Commerce, duce în 2 aprilie 1920 la un prim acord prin care s-a convenit formarea unei societăți pe acțiuni, cu un capital de 100 de milioane lei, din care 10 milioane lei urmau să fie avansați în numerar, în cote egale de fiecare parte, iar restul de 90 milioane lei era considerat aportul în natură al Grupului Maghiar; Grupului Român îi revenea jumătate din acțiunile existente, conform aportului în natură, urmând să plătească pentru acestea, în patru ani, 19 milioane franci elvețieni.

Pe baza acestei înțelegeri de principiu se vor adopta un Act Constitutiv și Statutele Societății „Petroșani” în care acționari erau Grupul Român, format din 19 instituții financiare și Grupul Maghiar. Noua Societate „Petroșani” avea sediul social la București, va fi valabil constituită începând cu data de 1 ianuarie 1921, și va avea un capital social de 100 milioane lei⁸; acest capital va fi urcat, în anul 1922, la 280.000.000 lei⁹, la 550.000.000 lei în anul 1924¹⁰ și la 820.000.000 lei în anul 1927¹¹, de fiecare dată prin reevaluarea aportului pe baza căruia s-a constituit Societatea „Petroșani”.

Și în cazul constituirii, începând cu 1 ianuarie 1925 a Societății „Lupeni”, prin „naționalizarea” activelor din Valea Jiului ale Societății „Uricani-Valea Jiului”, drumul urmează cam aceleași etape, numai că timpul în care acest proces se desfășoară este mai îndelungat, el durând patru ani, până la 19 decembrie 1924¹². Momentul final îl vor reprezenta discuțiile care au avut loc la Budapesta în noiembrie 1924. Prin Actul Constitutiv adoptat, Grupul Român, în frunte cu Banca Românească și format

⁵ Vezi, Ludovic Báthory, *Capitalul străin în industria minieră din România (1918-1924)*, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca, XVIII, 1975, p. 247-262; Idem, *Principalele societăți carbonifere. Relațiile lor cu capitalul autohton și străin între anii 1918-1921*, Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca, XXXV, 1996, p. 247-269; Idem, *The Penetration and Dynamics Autochthonous Capital in the Transylvanian Coal Mining Companies between 1918-1921*, Transylvanian Revue, vol. VI, 1997, nr. 3, p. 27-37; V. Axenciuc, *Mari afaceri pe seama statului. Capitalul bancar asaltează industria cărbunelui*, Revista Economică, VIII, 1970, nr. 38, p. 20.

⁶ Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale (în continuare, SJANHD), *Fond Societatea „Salgótarján”*, dos. 53/1920, f. 2.

⁷ Procesul de „naționalizare” a activelor Societății „Salgótarján” din Valea Jiului și formarea Societății „Petroșani”, în, Mircea Baron, *Cărbune și societate în Valea Jiului. Perioada interbelică*, Editura Universitas, Petroșani, 1998, p. 134-138.

⁸ Societatea „Petroșani”, *Act Constitutiv*, Cartea Românească, București, 1924, p. 6-8.

⁹ SJANHD, *Fond Societatea „Petroșani”. Direcțiunea Generală (D.G.). Consiliul de Administrație*, dos. 2/1922, f. 47-48.

¹⁰ *Ibidem*, dos. 2/1924, f. 76.

¹¹ *Ibidem*, dos. 2/1927, f. 37.

¹² Pentru acest proces, vezi, Mircea Baron, *op. cit.*, p. 138-141.

din 12 instituții financiare și Societatea „Petroșani”, pe de o parte, și Grupul Maghiar = Societatea „Urikany-Budapest” și Banca Generală de Credit Ungară, pe de altă parte, hotărăsc să constituie Societatea „Lupeni” cu sediul social în București, având un capital social de 400 milioane de lei: 380 milioane lei = 760000 acțiuni, reprezenta aportul în natură al Societății „Uricani - Valea Jiului”, din care ceda jumătate Grupului Român, ce se obliga să plătească suma aferentă până la 1 ianuarie 1929; 20 de milioane lei capitalul subscris de cele două părți în proporție egală¹³.

După constituirea acestor două societăți miniere românești, acestea trec, pentru a pune în aplicare art. 258 din Legea Minelor din 4 iulie 1924¹⁴, la reorganizarea Societății „Valea Jiului de Sus”, pe care o dețineau în proporție egală, transformând-o, prin hotărârea adunării generale extraordinare din 10 decembrie 1925, într-o Societate Anonimă Minieră Română pentru exploatarea minelor de cărbune din perimetrul Crivadia/Vulcan, cu un capital social de 5 milioane lei¹⁵.

Publicarea la 7 iunie 1925 a Legii privitoare la comercializarea întreprinderilor economice ale statului¹⁶ a creat cadrul pentru comercializarea *Minelor Statului Lonea*, și constituirea S.A.R.M. „Lonea”, cu sediul social la București¹⁷. Societatea, va începe să funcționeze de la 1 ianuarie 1926 și va avea un capital social de 180 milioane lei: 150 milioane lei reprezenta aportul în natură al Statului, iar 30 de milioane lei reprezenta capitalul subscris pe baza unei emisiuni de acțiuni la 15 septembrie 1925. Din acest capital subscris, Societățile „Petroșani” și „Lupeni” dețineau împreună 47,6%, la care se adaugă, Societatea „Creditul Minier” și „Banca Chrissoveloni”, astfel că se creează premisele pentru o participare efectivă a capitalului la reorganizarea minelor de la Lonea.

Pe opt perimetre miniere din zona comunei Livezeni, aparținând Minelor Statului Lonea și care fuseseră date în arendă, între 1 februarie 1919-31 ianuarie 1922, unui antreprenor din Petroșani, iar apoi până la 30 decembrie 1922 unui consorțiu de trei arendași, se va constitui în iulie 1926 Societatea „Sălătruc”¹⁸, care va exploata acest perimetru minier până în anul 1940.

Au mai fost și alte încercări sporadice de a exploata cărbune: la Dealu Babii, între 1922-1925; la Răscola, Societatea „Jiul” în anii 1932-1933; la Câmpu lui Neag, Societatea „Lupeni” va scoate în 1930, 99 to cărbune; exploatarea clandestină pe perimetre aparținând Societății „Petroșani” etc.¹⁹.

În anul 1926 intervine, pe plan internațional, o criză în industria carboniferă²⁰, care se anunțase deja din anii anteriori, aceasta fiind determinată de încheierea

¹³ Capitalul social inițial al Societății „Lupeni” de 400 milioane lei, va fi sporit în aprilie 1927 la 590 milioane lei, prin supraevaluarea aportului în natură adus de „Urikany-Budapest”; cele 380.000 acțiuni noi s-au atribuit în proporție egală, de câte 50 %, celor două Grupuri (SJANHD, *Fond Societatea „Lupeni”. Direcțiunea Minelor (D.M.)*, dos. 2/1924, f. 3-5).

¹⁴ Constantin Hamangiu, *op. cit.*, vol. XI-XII, 1922-1926, p. 676.

¹⁵ SJANHD, *Fond Societatea „Valea Jiului de Sus”*, dos. 6/1925, f. 13-17.

¹⁶ Constantin Hamangiu, *op. cit.*, vol. XI-XII, 1922-1926, p. 610-620.

¹⁷ Pentru acest proces, vezi, Mircea Baron, *op. cit.*, p. 144-147.

¹⁸ Analele Minelor din România (A.M.R.), IX, 1926, nr. 9, p. 584.

¹⁹ SJANHD, *Fond Inspectoratul general al Minelor de Cărbuni din Valea Jiului (I.G.M.C.V.J.)*, doc. 808/1920; SJANHD, *Fond Societatea „Lonea”*, dos. 2/1929-1947, f. 6-7; SJANHD, *Fond Inspectoratul Minier Petroșani*, dos. 89/1930, f. 9.

²⁰ Ioan Winklehner, *Criza cărbunilor în Europa*, Montanistică și Metalurgie, IV, 1925, nr. 4, 5 și 6, p. 3-4; Iosif I. Gârbacea, *Criza mondială a cărbunelui*, Miniera, I, 1926, nr. 6, p. 161-162.

lucrărilor de reconstrucție, de producția mare de cărbune care nu mai găsea debușeu și de prețuri de cost în creștere.

Criza cărbunului românesc își are începuturile în anul 1927, fiind determinată de faptul că, economia nu putea absorbi întreaga producție de cărbune, de concurența pe care o făceau acestuia alte surse de energie: petrolul (păcură), gazele naturale, lemnul și forța hidro, și poate, nu în ultimă instanță, de incapacitatea industriei carbonifere – care se baza într-o prea mare măsură pe debușeul reprezentat de C.F.R. - de a găsi domenii mult mai largi de utilizare a produsului lor și de a dezvolta tehnologii care să crească randamentul de ardere etc.²¹. Consecințele sunt resimțite mai ales de micile întreprinderi, din care o parte dispar – erau 55 de exploatări de cărbune în România anului 1919, 69 în anul 1924, 60 în anul 1919 și 47 în anul 1931²² - lăsând locul celor capabile să facă față crizei.

Tabel nr. 1

Consumul de combustibil la C.F.R. în perioada 1922-1934²³

Anul	Sursa de energie				
	Cărbune Valea Jiului	Lignit și cărbune brun	Păcura	Lemne	Huilă
	to	to	to	m ³	to
1922	1.001.014	357.750	181.196	932.067	-
1923	1.167.014	474.922	218.967	592.721	75.626
1924	1.247.126	606.967	232.737	633.210	89.344
1925	1.259.563	723.805	271.284	591.254	6.893
1926	1.292.385	775.072	295.804	387.446	10.060
1927	1.400.625	835.552	263.615	185.998	1.968
1928	1.350.610	781.383	286.203	176.570	4.411
1929	1.332.368	770.071	287.476	152.261	574
1930	1.046.573	546.025	299.997	98.613	-
1931	952.974	451.595	295.556	60.695	37.252
1932	822.201	293.531	325.498	32.003	36.388
1933	780.897	326.166	295.997	21.800	23.782
1934	777.953	505.881	239.170	19.584	36.383

Ca orice sistem, și sistemul social-economic din care face parte industria extractivă caută să iasă din criză folosind diferite pârgii, iar una dintre aceste pârgii a fost în acest moment, ceea ce contemporanii au numit *raționalizare*²⁴. Raționalizarea, care a fost un proces complex, nu s-a realizat neapărat datorită crizei, dar a influențat pozitiv ieșirea din impas, inclusiv a unei părți din industria extractivă. Raționalizarea urmărea, în principal, o scădere a cheltuielilor materiale printr-o mai bună organizare a muncii și printr-o reînnoire a capitalului fix pe baza tehnicii noi care permitea o creștere a productivității muncii. Important este faptul că în cea mai mare parte a industriei extractive se produce o asemenea activitate și

²¹ A.M.R., XII, 1929, nr. 5, p. 224-225.

²² Ion E. Bujoiu, *Considerațiuni asupra utilizării cărbunilor în România*, I.R.E., București, 1933, p. 5.

²³ Ioan M. Lăzărescu, *Întrebuintarea cărbunilor la C.F.R.*, Miniera, XVIII, 1943, nr. 3, p. 80.

²⁴ Vezi în acest sens: Ioan Saizu, *Modernizarea României contemporane (perioada interbelică)*, Editura Academiei Române, București, 1991; Idem, *Preocupări de raționalizare în compartimentele industriei extractive românești (perioada interbelică)*, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, 25, 1988, vol. I, p. 135-146.

trebuie remarcat aportul Statului în stimularea transformărilor din propriile regii și, mai ales, rolul marilor Societăți industriale, capabile să ducă o politică de investiții majore.

Nu în ultimul rând, se accentuează în această perioadă procesul de concentrare a producției și capitalului, atât prin fuziuni sau acapararea Societăților sau întreprinderilor miniere mici, dar și prin achiziționarea de terenuri pentru a putea forma complexe miniere întinse.

Deși activitatea minieră din Valea Jiului se va desfășura în cadrul a mai multor Societăți miniere, condițiile specifice, faptul că desfășurau același gen de activitate, cu aceiași finalitate, structura organizatorică internă asemănătoare, legăturile strânse între Societățile miniere prin proveniența capitalului investit, prin prezența acelorași oameni în conducerea Societăților și, nu în ultimă instanță, nevoia de a răspunde eficient la stimulii, dar mai ales la factorii aleatori interni și externi, vor determina treptat în întregul bazin un proces de concentrare atât a capitalului cât și a activității productive, concentrare care era chemat să asigure o mai mare rentabilitate a capitalului, în principal prin eficientizarea activității productive.

Dubla numire a ing. Ion E. Bujoiu²⁵ ca director general de la 1 ianuarie 1925 la Societatea „Lupeni” și de la 15 noiembrie 1927 la Societatea „Petroșani”, a

²⁵ Ing. Ion E. Bujoiu s-a născut la 16 septembrie 1894 la București. A făcut studii secundare la Liceul „Matei Basarab” din București, fiind premiant I la clasa reală, iar, mai apoi, se înscrie pentru a urma studii universitare de inginerie minieră la École des Mines de Paris. În anul 1918 își întrerupe studiile universitare și se înrolează, ca sublocotenent, în armata română aflată pe frontul din Moldova; după război revine la Paris pentru a-și încheia studiile universitare la École des Mines de Paris. După întoarcerea în țară a fost, în anii 1919-1920, inginer stagiar la Societatea „Steaua Română” din Câmpina, din 1 septembrie 1920 inginer la Institutul Geologic al României, iar odată cu constituirea Societății „Petroșani” în anul 1921, îl găsim prezent între cadrele tehnice ale acesteia, fiind numit în anul 1923 șef al Serviciului Tehnic al Societății „Petroșani”.

Va fi numit, la 1 ianuarie 1925, director general al Societății „Lupeni”, iar de la 15 noiembrie 1927 director general și la Societatea „Petroșani”, poziție de pe care va contribui în mod decisiv la așezarea activității extractive din Valea Jiului, mai ales din punct de vedere tehnic, în fruntea mineritului românesc. Va fi director general al Societății „Petroșani” până la 17 noiembrie 1937, când va fi numit ministru al Industriei și Comerțului în guvernul Gheorghe Tătărescu (17 noiembrie-28 decembrie 1937), și, din nou, director general, până la numirea ca ministru al Economiei Naționale în guvernele Miron Cristea (1 februarie-6 martie 1939), Armand Călinescu (7 martie-21 septembrie 1939), Gl. Gheorghe Argeșanu (21-28 septembrie 1939), Constantin Argetoianu (28 septembrie-23 noiembrie 1939). Din 29 decembrie 1939 este ales vicepreședinte al Consiliului de Administrație al Societății „Petroșani”, iar între 1941-octombrie 1945 va fi președinte al Consiliului de Administrație al Societății „Petroșani”. A fost, de asemenea, președintele Consiliului de Administrație al Societății „Valea Jiului de Sus”, președinte al Asociației Inginerilor și Tehnicienilor din Industria Minieră (1941-1946), președinte al Secției „Mine și Metalurgie” din Colegiul Inginerilor (1938-1945), vicepreședinte al U.G.I.R., etc. A fost ales, în anul 1937, de către Consiliul Secției de Mine și Metalurgie din Școala Politehnică București, profesor plin la Catedra de Exploatare Miniere.

După cel de al doilea război mondial ing. Ion E. Bujoiu va avea o soartă tragică. La 24 octombrie 1945 își pierde calitatea de președinte al Consiliului de Administrație și administrator delegat al Societății „Petroșani”, fiind exclus, practic, din cadrul Societății. Va fi arestat pentru prima dată în anul 1946, ca inițiator al unei mișcări de rezistență armată – Sumanele Negre - împotriva regimului comunist. Arestat, din nou, la 14 aprilie 1948, va fi judecat și condamnat - în urma procesului „organizației subversive „Mișcarea națională de rezistență”, în frunte cu Alexandru Popp și Ion E. Bujoiu, proces desfășurat la București între 27 octombrie-2 noiembrie 1948 –la muncă silnică pe viață, degradare civică pe viață și confiscarea averii. Va mai fi inculpat într-un nou proces, fiind acuzat că a ascuns aur și devize, faptă pentru care va fi condamnat, la 11 iulie 1948, la alți 25 de ani de închisoare. În timpul detenției a fost responsabil tehnic la minele de minereuri neferoase de la Baia Sprie și Nistru (Maramureș), unde a coordonat activitatea productivă desfășurată aici cu deținuții

reprezentat un pas important pentru a pregăti, din punct de vedere tehnic, cadrul în care se va desfășura, în mai 1931, fuziunea celor două Societăți miniere. Ing. Ion E. Bujoiu era conștient de importanța pasului ce urma să fie făcut, arătând, imediat după ce i s-au remis, toate atribuțiile fostului director general în cadrul Societăților „Petroșani”, „Lonea” și „Valea Jiului de Sus”, că prin „această fuziune administrativă noi vom putea realiza un mare avantaj, mai ales din cauza unificării măsurilor tehnice și administrative și a suprimării fricțiunilor”²⁶. Dar cum într-un asemenea proces interesele nu întotdeauna coincid, iar opiniile sunt diverse vis-à-vis de modalitățile practice prin care să se finalizeze o asemenea întreprindere, va trece un timp până ce lucrurile vor fi încheiate. Factorul care va accelera procesul va fi, în ultimă instanță, criza economică ce se va declanșa în octombrie 1929, iar fuziunea reprezenta un capitol al unui proces mai vast și care era așezat sub semnul „raționalizării”.

Din documentele pe care le deținem putem aprecia că primele gânduri mai serioase privind colaborarea concretă - fuziunea încă nu se întrevădea la orizont - datează din anul 1926, Serviciul Tehnic al Societății „Petroșani” elaborând un document intitulat, *Asupra unei colaborări în administrarea și exploatarea societăților carbonifere din Valea Jiului*²⁷, în care, după ce se prezintă motivele de ordin intern și extern care ar îndritui o colaborare mai strânsă între Societățile miniere din Valea Jiului și disfuncționalitățile care au apărut, se fac câteva propuneri care se concentrează pe ideea unui comandament unic și eficient.

Pentru realizarea în practică a acestui concept se considera că Societățile miniere trebuiau să aibă gestiune, Adunare generală, Consiliu de Administrație și Comitet de Direcție separate; Direcțiile Minelor trebuiau să rămână în continuare cu structura lor existentă; Direcțiile Generale urmau să fie însă reunite și să formeze o singură Direcție Generală a Sindicatului de exploatare al Societăților miniere din Valea Jiului, cu consecințele de rigoare în privința concentrării serviciilor. Acest Sindicat urma să aibă un Consiliu de Administrație, compus din reunirea Consiliilor de Administrație ale Societăților, ca și un Comitet de Direcție, dar va delega o parte din puteri unei Delegații permanente executive, și se va ocupa de chestiuni mari, cum ar fi salarizarea funcționarilor, contractul colectiv de muncă, politica generală.

Se aprecia că, printr-o asemenea organizare, se puteau micșora cheltuielile de regie, se putea realiza o aprovizionare în cantități mai mari și la prețuri mai ieftine, sprijinind și Societățile „Lonea” și „Valea Jiului de Sus”, iar în privința vânzării se puteau obține rezultate pozitive, biroul comun propus fiind o secție a Sindicatului.

Proiectul naște polemici, printre opozanții aplicării în practică a acestui proiect, viabil în anumite limite, și din care se vor inspira cei ce reușesc să finalizeze

politici. A decedat la 20 mai 1956 la spitalul închisorii Văcărești și a fost înhumat inițial în cimitirul închisorii Jilava, iar apoi reînhumat, în anul 1959, în cavoul familiei de la cimitirul Bellu (Mihai Sorin Rădulescu, *Les étudiants roumains à l'École des Mines de Paris au XIXe siècle et au début du XXe*, Anuarul Institutului de Cercetări Socio Umane „Gheorghe Șincai” Târgu Mureș, 2000-2001, nr. 3-4, p. 168, 172; Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României de la începuturi - 1859 până în zilele noastre - 1999*, Ediția a II-a revizuită și adăugită, Editura Machiavelli, București, 1999, p. 125-130; SJANHD, *Fond Societatea „Petroșani”. Direcțiunea Generală. Consiliul de Administrație*, dos. 15/1945, f. 121-123; dos. 8/1945, f. 5; dos. 11/1945, f. 1-4; xxx, *Procesul grupului de complotiști spioni și sabotori. Textul complet al dezbaterilor care au avut loc în fața Tribunalului Militar din București dela 27 Octombrie la 2 Noembrie 1948*, Editura de Stat, București, f.a., p. 3, 261-262).

²⁶ SJANHD, *Fond Societatea „Lupeni”. D.M.*, dos. 21/1925-1928, f. 77.

²⁷ SJANHD, *Fond Societatea „Petroșani”. D.M. Serviciul Tehnic*, dos. 21/1926, f. 1-5.

acțiunea, fiind chiar directorul general al Societății „Petroșani” din acel moment²⁸. O soartă asemănătoare va avea și un alt proiect, redactat în noiembrie 1928, și adnotat în 16 septembrie 1929, intitulat, *Asupra fuzionării societăților Lupeni – Petroșani - Valea Jiului de Sus*²⁹, cauzele fiind legate acum, mai ales, de neînțelegerile intervenite în cadrul Grupului Român „Lupeni” în privința raportului opțiunilor³⁰.

Acest fapt va impune revenirea la o soluție mult mai îngustă, prezentată de ing. Ion E. Bujoiu într-un material intitulat, *Detalii asupra unei noi propuneri de colaborare administrativă și asociație de interese luată în considerare pentru societățile carbonifere din Valea Jiului*³¹, redactat după 20 noiembrie 1928, în care se opinează că până la realizarea fuziunii definitive se putea adopta o altă soluție, bazată pe principiul asociației de interese și a colaborării administrative. Potrivit materialului, Societățile vor continua să-și conserve individualitatea și forma juridică pe care o au, dar vor face între ele o convenție, în virtutea căreia vor putea exploata în comun minele și instalațiile lor secundare, făcând partajul beneficiilor realizate; se va realiza o concentrare administrativă prin unificarea Direcțiunilor Generale, reunirea serviciilor paralele și acreditarea unor șefi de servicii reunite ale tuturor Societăților.

Se va realiza, considera ing. Ion E. Bujoiu, o unitate de vederi în Direcția și Administrația Societăților și, grație unui serviciu comercial comun, se va putea pune capăt concurenței în privința cumpărării materialelor; se va putea plasa sub mai bune auspicii și biroul comun de vânzare a cărbunilor, iar în Valea Jiului se va putea realiza o unificare a serviciilor de aprovizionare. Ing. Ion E. Bujoiu considera că propunerile acestea reprezentau doar o etapă și, cum în realitate serviciile tehnice și administrative erau deja fuzionate, nu mai era decât un pas până la fuziunea juridică.

În final raționalul va câștiga, tratativele duse între Grupul Român, reprezentat de Banca Românească, și Grupurile maghiare, încheindu-se favorabil³² și permițând realizarea, la sfârșitul anului 1930, a unui acord de principiu asupra fuziunii Societăților „Petroșani” și „Lupeni”, fuziune care avea menirea de a crea o unitate economică puternică, capabilă să reziste la perioade de criză. Se înțelege, în sfârșit, că fuzionarea aducea cu sine nu numai economii importante în totalul cheltuielilor generale ale întreprinderilor, prin suprimarea diferitelor regii, dar și o reducere a prețului de revenire, prin posibilitățile de care dispunea o întreprindere mare, comasată, de a face studii și îmbunătățiri pentru organizarea extracției. Concentrarea comercială, administrativă și tehnică, ca rezultat al fuziunii, putea ușura, pe viitor, situația întreprinderilor din Valea Jiului. Luând în discuție fuzionarea numai din punct de vedere tehnic, se poate spune că ea prezenta avantajul adoptării, la toate exploatările, a principiilor dovedite ca bune în unele locuri, a standardizării metodelor de lucru, a ajutorării reciproce și a organizării tuturor exploatărilor principale și secundare; exploatările puteau fi reunite - închizând la nevoie unele mine - în câteva grupuri de mine, fiecare grup, constituit pe criterii geografice, geologice și tehnice, fiind considerat o unitate tehnică cu toate accesoriile necesare satisfacerii în bune condiții a producției; se vor lega centralele electrice supradimensionate ale celor două Societăți, una fiind închisă; se va realiza

²⁸ SJANHD, *Fond Societatea „Lupeni”*. D.M., dos. 21/1925-1928, f. 325-328.

²⁹ *Ibidem*, dos. 102/1928, f. 23-35.

³⁰ *Ibidem*, dos. 21/1925-1928, f. 373-374.

³¹ *Ibidem*, f. 46-49.

³² SJANHD, *Fond Societatea „Petroșani”*. D.G. *Consiliul de Administrație*, dos. 2/1930, f. 23-24.

o concentrare imediată a atelierelor centrale, mult prea mari, ale diverselor grupuri, constituindu-se o unitate intitulată: Atelierele Centrale Petroșani, care să fie capabilă să producă mașini și unelte miniere; se vor putea concentra Serviciul electromecanic și Serviciul de construcții și întreținere a coloniilor³³.

Pentru a se ușura fuziunea, s-au acceptat modificări ale Convențiilor anterioare, încheiate între membrii Grupurilor române „Petroșani” și „Lupeni” și Grupurile ungare Salgo-Commerce și Urikany-Budapest, prin adoptarea altor opt convenții care, în principiu, fixau modul de repartizare a acțiunilor la noua Societate care se forma, renunțarea unora de a mai prelua în portofoliu o parte a acțiunilor, prelungirea termenului de lichidare a plății acțiunilor cumpărate de la Societățile „Salgótarján” și „Uricani - Valea Jiului” până la 1 iulie 1940 etc.³⁴. Pe baza acestui document de principiu s-au organizat ședințe ale Grupului Român la sediul Băncii Românești din București. S-a luat hotărârea de discutare a fuziunii, prin încorporarea Societății „Lupeni” de către Societatea „Petroșani”, pe baza bilanțurilor încheiate la 31 decembrie 1929, într-o Adunare generală extraordinară a acționarilor, ce urma să se desfășoare la 29 decembrie 1930³⁵.

La 5 mai 1931, în Monitorul Oficial se publică anunțurile prin care sunt convocate, pentru 22 mai 1931, Adunările generale ordinare și extraordinare ale Societăților „Petroșani” și „Lupeni”³⁶, ședințele efective de dizolvare a Societății „Lupeni” și de fuziune având loc în 29 mai 1931³⁷.

Adunarea generală extraordinară a acționarilor Societății „Lupeni” din 29 mai 1931, va aproba, în unanimitate:

1. Fuzionarea Societății „Lupeni” cu Societatea „Petroșani”, pe baza bilanțurilor încheiate la 31 decembrie 1930.

2. Fuzionarea să se facă în următoarele condiții:

- Societatea „Petroșani” își sporește capitalul social cu 590 milioane lei, sumă ce reprezintă întregul capital social al Societății „Lupeni”, emițând 1.180.000 acțiuni nominative á 500 lei fiecare, care se vor atribui exclusiv acționarilor Societății „Lupeni”, înlocuind fiecare acțiune „Lupeni” cu câte o acțiune nouă „Petroșani” din această emisiune.

- Toate acțiunile noii Societăți „Petroșani” vor avea dreptul la dividend pe întreg exercițiul 1931 al Societății „Petroșani”.

- Tot activul și pasivul Societății „Lupeni” trece prin efectul fuziunii asupra Societății „Petroșani”, fără altă formalitate sau rezervă. Astfel, trec în patrimoniul Societății „Petroșani” toate drepturile și obligațiile de orice natură ale Societății „Lupeni”, precum: acțiunile în justiție, drepturi, acte, titluri de orice fel, toate bunurile mobile și imobile de orice fel, toate debitele și creanțele Societății, toate concesiunile miniere, mașini, materiale, unelte, instalații, atelierele cu construcțiile lor, liniile ferate particulare, vagoane și vagonete, rezervoare, stocurile de cărbune aflate în depozite și formând proprietatea Societății, toate comenzile și contractele, despăgubirile de război, precum și orice alte drepturi și obligațiuni rezultând din scriptele Societății, chiar dacă nu sunt enumerate.

³³ SJANHD, *Fond Societatea „Lupeni”*. D.M., dos. 166/1930, f. 1-5.

³⁴ *Ibidem*, dos. 3/1925, f. 31-43; dos. 2/1924, f. 8.

³⁵ SJANHD, *Fond Societatea „Petroșani”*. D.G. *Consiliul de Administrație*, dos. 2/1930, f. 8-9.

³⁶ Monitorul Oficial, II, nr. 102/5 mai 1931, p. 5626, 5632.

³⁷ Monitorul Oficial, II, nr. 133/12 iunie 1931, p. 7481-7485.

- Tot personalul superior și inferior al Societății „Lupeni” trece în serviciul Societății „Petroșani”, în aceleași condiții în care se găsea la Societatea „Lupeni”.

- Casa de Pensiuni a funcționarilor Societății „Lupeni”, împreună cu fondurile sale, trece la Societatea „Petroșani”, urmând ca aceste fonduri să fie administrate, de aici înainte, conform Statutelor Casei de Pensiuni a Societății „Petroșani”.

3. Ca efect al fuziunii celor două Societăți miniere, Adunarea generală extraordinară a acționarilor Societății „Lupeni” considera că mandatul administratorilor, cenzorilor și cenzorilor supleanți a luat sfârșit³⁸.

Adunarea generală extraordinară a acționarilor Societății „Petroșani” din 29 mai 1931, va hotărî:

1. Fuziunea Societății „Petroșani” cu Societatea „Lupeni”, prin încorporarea întregului activ și pasiv al Societății „Lupeni” la Societatea „Petroșani”, pe baza bilanțurilor Societăților „Petroșani” și „Lupeni”, încheiate la 31 decembrie 1930.

2. Sporirea capitalului social al Societății „Petroșani”, de la 820 milioane lei la 1.410.000.000 lei, adică cu 590 milioane lei - sumă care reprezenta capitalul social al Societății „Lupeni” - prin emiterea a 1.180.000 acțiuni „Petroșani” à 500 lei fiecare, care se vor acorda acționarilor Societății „Lupeni” în schimbul acțiunilor „Lupeni” ce le aparțineau. Prin derogare de la art. 7 din Statute, acționarii Societății „Petroșani” nu vor avea drept de preferință asupra acțiunilor astfel create, care se vor atribui exclusiv acționarilor Societății „Lupeni”³⁹.

3. Fixarea condițiilor și modalităților pentru realizarea fuziunii.

4. Modificarea articolelor 5, 6, 8, 9, 11, 13, 15, 25, 29 din Statutele Societății „Petroșani”⁴⁰, și modificarea statutelor Casei de Pensiuni a acestei Societăți.

5. Alegerea administratorilor ce vor forma noul Consiliu de Administrație, precum și a cenzorilor și cenzorilor supleanți.

6. Autorizarea Consiliului de Administrație de a îndeplini formalitățile legale pentru aplicarea deciziilor votate de Adunarea generală extraordinară, în ce privește fuziunea și sporirea capitalului⁴¹.

Pe baza aprobării fuziunii de către Adunarea generală extraordinară, a fost ales un nou Consiliu de Administrație al noii S.A.M.R. „Petroșani”; director general va fi numit ing. Ion E. Bujoiu⁴².

Noua Societate „Petroșani”, formată acum, și având sediul social la București, va fi cel mai mare producător de cărbune al țării și, în același timp, a treia societate industrială românească pe acțiuni după mărimea capitalului, având inițial următoarea structură organizatorică⁴³:

- Direcțiunea Generală;
- Grupurile de mină: Petroșani, Vulcan, Lupeni;
- Direcțiunea centrală administrativă din Valea Jiului;
- Exploatarea Minieră Lapoș;
- Exploatarea Forestieră Sebeș, care avea sub conducerea sa tehnică și domeniile forestiere din Valea Jiului; din septembrie 1933 acest serviciu se mută la

³⁸ SJANHD, *Fond Societatea „Lupeni”*. D.M., dos. 169/1931, f. 1-2.

³⁹ SJANHD, *Fond Societatea „Petroșani”*. D.G. Consiliul de Administrație, dos. 2/1945, f. 1-26.

⁴⁰ Societatea „Petroșani”, *Statute. Modificate în Adunarea Generală Extraordinară din 29 mai 1931*, Tiparul Românesc, București, 1931; Monitorul Oficial, II, nr. 133/12 iunie 1931, p. 7483-7484.

⁴¹ SJANHD, *Fond Societatea „Petroșani”*. D.G. Consiliul de Administrație, dos. 1/1930, f. 5-6.

⁴² *Ibidem*, dos. 2/1931, f. 20-22.

⁴³ SJANHD, *Fond Societatea „Petroșani”*. D.M. Serviciul Muncă și Salarii, dos. 9/1932, f. 1-10.

Petroșani, în subordinea Direcțiunii Minelor Petroșani; de la 1 septembrie 1937 își mută sediul la Fabrica de cherestea din Șibot, fiind subordonată Direcțiunii Generale București;

- Direcțiunea Serviciilor Generale.

Direcțiunea Generală se afla la București și era condusă de către directorul general. Directorul general avea în subordine serviciile Direcțiunii: Secretariatul General; Serviciul Administrativ; Serviciul Tehnic, divizat din 15 iunie 1937 în Serviciul Tehnic General și Serviciul Tehnic Minier; Serviciul Comercial; Serviciul Cărbune și Derivate; Serviciul Contabilității; Serviciul Creditelor și Controlului; Serviciul Contencios; Serviciul Tezaurului; Registratura și Arhiva;

De remarcat că, în februarie 1940, Societatea „Petroșani” avea, ca servicii exterioare Direcțiunii Generale: Direcțiunea Minelor Petroșani; Divizia Baia Mare, pentru exploatarea zăcămintelor auro-argintifere de pe Valea Borcutului și Jereapăn⁴⁴; Exploatarea Forestieră Sebeș; Exploatarea Minieră Doicești; Exploatarea Minieră Lapoș⁴⁵.

Cât privește deținerea acțiunilor la noua Societatea „Petroșani”, situația stabilită la fuziunea din 22 mai 1931 nu se va menține multă vreme. În anii următori o parte a acțiunilor se vor tranzacționa fie între acționarii fondatori ai Societăților „Petroșani” și „Lupeni”, fie vor fi cumpărate de alte entități, cum sunt: Royal Exchange Assurance London și Ost Montan A.G. Bern sau de către persoane private, aflate în legături profesionale sau de afaceri cu Societatea „Petroșani”. Aceste transferuri fac ca la 15 decembrie 1935 Grupul Român să dețină următoarele acțiuni „Petroșani”⁴⁶:

Tabel nr. 2

<i>Instituția</i>	<i>Acțiuni foste:</i>		
	<i>„Petroșani”</i>	<i>„Lupeni”</i>	<i>„Petroșani”+ „Lupeni”</i>
Banca Albina	11.939	7.875	19.814
Banca Agricolă	36.139	44.250	80.389
Banca „L. Berkowitz”	-	59.000	59.000
Banca „Berkowitz și Barbon”	11.283	-	11.283
Banca „Chrissoveloni”	34.173	-	34.173
Banca Centrală	-	7.375	7.375
Banca Comertului Craiova	20.150	-	20.150
Banca de Credit Român	61.761	-	61.761
Banca Generală a Țării Românești	50.312	36.875	87.187
Banca Românească	77.010	170.125	247.135
Banca de Scont	36.909	-	36.909
Banca Tărănească	35.178	7.375	42.553
Societatea „Creditul Extern”	-	65.070	65.070
Societatea „Creditul Minier”	48.475	92.187	140.662
Societatea „Creditul Tehnic”	16.768	29.500	46.268
Societatea „Letea”	26.980	-	26.980
Societatea „Valea Jiului de Sus”	46.237	53.680	99.917
Grup Român Particular	17.609	16.688	34.297
Banca Românească, pt. Societatea	8.673	-	8.673
Total	539.596	590.000	1.129.596

⁴⁴ Pentru Divizia Baia Mare, vezi, Mircea Baron, *Istoricul înființării și dezvoltării exploatărilor aurifere ale Societății „Petroșani” (1932-1947)*, *Revista Arhivei Maramureșene*, 2012, nr. 5, p. 222-245.

⁴⁵ SJANHD, *Fond Societatea „Petroșani”*. D.M. Confidențiale, dos. 1/1940, f. 136.

⁴⁶ SJANHD, *Fond Societatea „Lupeni”*, dos. 3/1925, f. 20.

pentru ca tranzacțiile din anii 1936-1938, să determine ca, în anii 1938-1940, tabelul acționarilor Societății „Petroșani” și a acțiunilor nominale (2.820.000 x 500 lei = 1,4 miliarde lei), să arată astfel⁴⁷:

Tabel nr. 3

Nr. crt.	Numele	Acțiuni		
		„Lupeni”	„Petroșani”	Total
1.	Banca Albina	-	11.939	11.939
2.	Banca Agricolă	-	36.139	36.139
3.	Banca Comertului Craiova	-	20.150	20.150
4.	Banca de Credit Român	-	86.917	86.917
5.	Banca „Chrissoveloni”	-	34.173	34.173
6.	Banca Românească	-	174.445	174.445
7.	Banca de Scont	-	36.909	36.909
8.	Societatea „Creditul	-	16.768	16.768
9.	Societatea „Creditul	-	48.475	48.475
10.	Societatea „Letea”	-	26.980	26.980
11.	Grup Român Particular	-	47.461	47.461
Total 1-18			540.356	540.356
19.	Societatea „Salgótarján”	-	230.304	230.304
20.	„Urikany-Budapest”	1.108.340	-	1.108.340
21.	Dr. Pavel Szasz	59.000	82.000	141.000
22.	Ost Montan A.G. Bern	-	800.000	800.000
Total 19-22		1.167.340	1.112.304	2.279.644
Total 1-22		1.167.340	1.652.660	2.820.000
Între anii 1939-1940 situația se schimbă la pozițiile 19-22, totalul rămânând același.				
19.	Societatea „Salgótarján”	-	630.304	630.304
20.	„Urikany-Budapest”	1.108.340	-	1.108.340
21.	Dr. Pavel Szasz	59.000	82.000	141.000
22.	Royal Exchange Assurance	-	400.000	400.000

Procesul integrator nu se încheie însă acum în Valea Jiului.

În anii crizei economice din anii 1929-1933, situația Societății „Sălătruc” se agravează, în condițiile scăderii cotelor de combustibil și a normelor impuse de C.F.R. privind calitatea cărbunelui, norme care duc la riscul ca Societatea să fie exclusă de la calitatea de furnizor⁴⁸. La acestea se vor adăuga: un zăcământ neimportant din punct de vedere economic; lipsa unor lucrări ample de deschidere și pregătire; contractarea unor datorii care, numai la Societatea „Petroșani”, se ridicau, în anul 1933, la 6.703.000 lei; lipsa de inventar necesar exploatării; relații tensionate cu lucrătorii⁴⁹. În această situație, la solicitarea conducătorilor Societății „Sălătruc”, Societatea „Petroșani” va cumpără, în anul 1933, acțiunile acesteia, preluând și patrimoniul și transferând sediul social la București, iar de toată activitatea specifică Direcțiunii Generale se vor ocupa funcționarii săi⁵⁰. Astfel Societatea „Sălătruc” este încorporată tehnic, organizatoric și social în Societatea „Petroșani” și va continua, cu sprijinul acesteia, inclusiv în privința cotei de cărbune și a satisfacerii sale calitative,

⁴⁷ SJANHD, *Fond Societatea „Petroșani”*. D.M. Serviciul Contabilitate, dos. 44/1938, f. 134, 69; dos 14 a/1940, f. 80.

⁴⁸ SJANHD, *Fond Societatea „Sălătruc”*, dos. 13/1931-1935, f. 269.

⁴⁹ SJANHD, *Fond Inspectoratul Minier Petroșani*, dos. 83/1932.

⁵⁰ SJANHD, *Fond Societatea „Sălătruc”*, dos. 35/1940, f. 556.

să își desfășoare activitatea extractivă până în ianuarie 1941 când, se obține de la Ministerul Economiei Naționale o aprobare de suspendare a lucrărilor⁵¹, Mina Sălătruc ne mai fiind deschisă nici până astăzi.

Ultima Societate minieră care va fi absorbită de către Societatea „Petroșani” va fi Societatea „Valea Jiului de Sus”, Societate care știm că avea ca acționari cele două mari Societăți: „Petroșani” și „Lupeni”. În februarie 1931, în pregătirea fuziunii din luna mai 1931, a intervenit o *Convenție* între Societățile „Valea Jiului de Sus”, „Lupeni” și „Petroșani”, prin care s-au împuternicit acestea din urmă cu administrarea bunurilor, cu conducerea și exploatarea concesiunilor de cărbune ale Societății „Valea Jiului de Sus”⁵². Între cele două Societăți, „Petroșani” și „Valea Jiului de Sus” exista, de altfel, în condițiile în care aveau câmpuri miniere învecinate, un proiect de colaborare încă din anul 1928⁵³.

În condițiile măsurilor de raționalizare luate de către Societatea „Petroșani” după mai 1931, câmpul minier exploatat de Societatea „Valea Jiului de Sus” la Vulcan - cuprinzând lentilele Arpad, Terezia, Procop și Carolus Gerbert - alături de câmpurile miniere ale Societății „Petroșani” din Vulcan va fi închis, iar Societatea „Valea Jiului de Sus” își încetează activitatea productivă⁵⁴.

În aceste condiții, Adunarea generală extraordinară din noiembrie 1942 va decide fuzionarea Societății „Valea Jiului de Sus” cu Societatea „Petroșani”, prin cedarea întregului capital și a patrimoniului⁵⁵.

Vedem deci, că se produc mutații importante din punct de vedere organizatoric, cu regroupări care au menirea să întărească capitalul investit în Valea Jiului și să permită abordarea mai elastică a complexelor probleme ivite în condițiile fluctuațiilor din economia românească. Măsurile luate erau dictate de capacitatea societății românești, mai mult sau mai puțin subiectivă, de a absorbi producția de bază a minelor, cărbunele, și de necesitatea de a face față raportului venituri-cheltuieli, fără de care nu se puteau menține în activitate cea mai mare parte a capacităților productive.

Dintr-o asemenea necesitate se vor închide minele: Petroșani Vest (30 octombrie 1928)⁵⁶; Dâlja (martie 1931)⁵⁷; Vulcan Vest, Vulcan Est, Dr. Chorin⁵⁸ și „Valea Jiului de Sus” din Vulcan⁵⁹ după iulie 1931; au loc concentrări în complexele miniere de la Lonea⁶⁰ și Lupeni⁶¹, ca și o suspendare temporară a Minei Petroșani Est la 29 iunie 1937⁶².

Pe baza acestor modificări, în cazul Societății „Petroșani”, s-a putut reorganiza activitatea din Valea Jiului în două Grupuri: Petroșani și Lupeni, având fiecare o Direcțiune a Minelor, cu un director tehnic la Petroșani și un subdirector general la Lupeni, iar la Vulcan, în locul Grupului Vulcan, s-a creat, Serviciile

⁵¹ *Ibidem*, dos. 28/1938-1942, f. 7-8.

⁵² SJANHD, *Fond Inspectoratul Minier Petroșani*, dos. 93/1931, f. 8.

⁵³ SJANHD, *Fond Societatea „Valea Jiului de Sus”*, dos. 17/1928, f. 6-10.

⁵⁴ SJANHD, *Fond Inspectoratul Minier Petroșani*, dos. 99/1931, f. 30.

⁵⁵ A.M.R., XXV, 1942, nr. 12, p. 256.

⁵⁶ SJANHD, *Fond Inspectoratul Minier Petroșani*, dos. 68 c/1931, f. 10-18.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 5.

⁵⁸ *Ibidem*, dos. 99/1931, f. 13-24.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 30.

⁶⁰ *Ibidem*, dos. 111/1931, f. 1-5.

⁶¹ *Ibidem*, dos. 68e/1931, f. 13-14; dos. 9/1932, f.f.

⁶² *Ibidem*, dos. 106/1937-1938, f.f.

Tehnice Generale; în același timp, Atelierele Centrale Petroșani (A.C.P.) și P.D.E. (Distribuția energiei) rămân servicii distincte, fiind subordonate Direcțiunii Generale. În noiembrie 1937, toate exploatările din Valea Jiului, atât de la Petroșani cât și de la Lupeni se vor reuni într-o Direcție unică, la Petroșani, sub conducerea unui director tehnic⁶³; la Lupeni, Mina și Preparația de cărbune rămân a fi coordonate tehnic de Divizia Lupeni⁶⁴. La 1 iunie 1939, se vor desființa Serviciile Tehnice Generale de la Vulcan și se vor concentra toate exploatările și serviciile tehnice din Valea Jiului într-o singură Direcțiune Tehnică, creată în ianuarie 1939, în cadrul Direcțiunii Minelor Petroșani⁶⁵.

Să mai amintim faptul că, și în organizarea minelor Societății „Petroșani” se produc unele transformări. Astfel, la Mina Petrita se va încorpora din anul 1938 fosta Mină Petroșani-Est, care devine sectorul vestic al acesteia⁶⁶. În perimetrul Aninoasa, de la 1 ianuarie 1936 exploatările miniere Aninoasa și Piscu sunt contopite într-o singură exploatare, Aninoasa, având acum trei sectoare: Aninoasa, Priboi, Piscu⁶⁷. La Lupeni, prin închiderea unor perimetre, activitatea se concentrează în jurul Minei Ștefan, din aprilie 1938 întâlnind organizarea pe sectoare, în număr de trei, iar din anul 1939, patru sectoare, titulatură folosită în locul vechilor mine⁶⁸.

Trebuie spus că și la Societatea „Lonea”, prin concentrarea produsă datorită închiderii Minei I în anul 1928 și a Minei II după 1 aprilie 1930, activitatea se va desfășura, o lungă perioadă de timp, în jurul Minei III de la Jieț⁶⁹.

La finalul excursului nostru trebuie să spunem că, această structură organizatorică va funcționa până după cel al doilea război mondial, când schimbările sociale și politice din anii 1944-1948 vor determina noi dimensionări ale deținerii capitalului și ale organizării activității productive, inclusiv prin deschiderea sau redeschiderea unor noi capacități, dar și să apreciem că, procesul de concentrare a capitalului, ca și al capacităților productive, produse după anul 1928, a avut meritul de a fi redimensionat spațiul productiv al Văii Jiului și i-a dat substanța pentru a rezista în fața provocărilor social-economice și politice ale perioadelor de criză din deceniul patru al secolului XX.

⁶³ SJANHD, *Fond Societatea Petroșani. D.M. Confidențiale*, dos. 3/1937, f.29.

⁶⁴ SJANHD, *Fond Mina Lupeni*, dos. 29-16/1937-1938, f. 134.

⁶⁵ *Ibidem*, dos. 31-6/1938, f. 113.

⁶⁶ SJANHD, *Fond Inspectoratul Minier Petroșani*, dos. 106/1937-1938, f.f.

⁶⁷ SJANHD, *Fond Mina Lupeni*, dos. 23-4/1936, f. 188.

⁶⁸ *Ibidem*, dos. 29-16/1937-1938, f. 96; dos. 33-6/1939, f. 15-24.

⁶⁹ *Ibidem*, dos. 111/1931, f. 1-5.

Societățile comerciale "Nitrogen" și „Mica” Târnăveni între anii 1916/1937-1948 și rolul lor în producția industrială a României

Nicolae Victor FOLA

Companies "NITROGEN" and "MICA" Târnăveni between 1916 / 1937-1948 and their role in Romania's industrial production

Abstract

The beginning of the industrial development of Târnăveni town, took place between 1916-1918, but the financing, the building and the extending of the industrial units, by profile, took place in the days of the „ Big Romania”,when the specific infrastructure developed. The main industries were those of chemical and metallurgical profile" Nitrogen", in chemical profile and "Mica" in metallurgical profile. Târnăveni was the only producer of carbid in Romania's history, unfortunately, reffering to part after it worked for more than a century. The industrial developement took place in the third decades of the XX century, being interrupted by the crisis from the period 1929-1933. The translation to the war economy, the material and financiar effots, the human loss interrupted, the initial course of the Romanian parliamentary democracy and the institution of the comunist regime.Economically, Târnăveni town would occupy a rather important role in the economy of the new social-political system, by enlargment and diversification of the production in conditions of industrializations and the centralized planning,(1948-1989) and after the evolution in the free economy (but a short time,).

Cuvinte cheie: dezvoltare industrială, profil chimic și metalurgic, interes național, tradiție industrială

Key words: industrial developement, chemical and metallurgical profiles, national interest, industrial tradition.

Dezvoltarea celor două societăți industriale, inițial cea chimică, ulterior cea metalurgică s-a pliat pe condițiile economice, legislația timpului/și, mai ales, pe construirea de spații de lucru, dotarea tehnologică, răspunsurile date pieței interne, coincidența cu planurile de perspectivă (acestea din urmă, în măsura în care s-au putut concretiza). Liberalii, care recunoșteau nevoia de a menține bune relații cu statele industrializate europene, pentru motivul că acestea dominau comerțul internațional și piețele financiare, doreau să evite subordonarea economică față de Occident, insistau ca suprastructura și principalele industrii să fie în mâini românești. Este fondul politicii „prin noi înșine”, însă la un moment dat se jucau cu ideea finanțării ambițiosului lor program economic doar cu capitalul autohton. Erau convinși că industria oferea cea mai bună speranță de aducere a României în lumea modernă și prin intermediul ei să dea țării posibilitatea să devină o putere regională, a cărei cooperare să devină indispensabilă Marilor Puteri în urmărirea propriilor interese în Europa Răsăriteană. Ca urmare și-au consacrat limitatele investiții de capital dezvoltării industriei grele, ameliorării transporturilor și extinderii producției de materii prime.Ca și predecesorii lor din anii antebelici, au permis unor întreprinderi favorizate să cumpere pământ, statul îi sprijinea pe întreprinzători cu

prețuri de niveluri reduse, au exonerat noile firme de taxe pentru echipamentul de import și le-au fixat prețuri reduse pentru transport și combustibil.

După 1918, liberalii dețineau o puternică pârgă în viața economică și financiară prin Banca Națională a României și Banca Românească. Aplicarea programului lor economic a cunoscut trei perioade. Între 1918 și 1921 s-au afirmat mai ales principiile programatice, între anii 1922-1926 (ai guvernării lui I.I.C. Brătianu) se aplică practic măsurile preconizate, iar între 1926-1928 au făcut o serioasă reorientare. În cadrul juridic creat de Constituția din 1923, s-au adoptat cele patru legi organice de exploatare a bunurilor statului și a bogățiilor naturale - legea privind comercializarea întreprinderilor economice ale statului (6 iunie 1924), legea regimului apelor (23 iunie 1924), legea energiei (1 iulie 1924) și legea minelor (4 iulie 1924). Cea din urmă este punctul culminant al programului liberal, cuprindea dispoziții speciale care favorizau evident capitalul, munca și inițiativa românească, stabilind restricții în activitatea capitalurilor străine (impunerea acțiunilor nominative, respectarea unui procent de maxim 40% din capitalurile sociale ale societăților înființate, includerea unor cetățeni români în consiliile de administrație, în comitetele de direcție și cenzori, până la limita de 2/3 și atingerea progresivă a limitei de 75% de cetățeni români pentru toate categoriile de salariați.)¹

Legea minelor confirma drepturile de proprietate ale statului asupra tuturor resurselor minerale ale țării a dat acestuia dreptul de a le exploata direct sau indirect prin concesiuni acordate unor societăți private. Legea specifica ca trei cincimi din capital și două treimi dintre membrii consiliului de administrație, ca și anumiți funcționari să fie români. După 1925, dată fiind puternica presiune din partea guvernelor și cercurilor financiare străine, controlul românesc obligatoriu a fost redus la 50%. În schimb, Legea privind comercializarea și controlul întreprinderilor economice de stat (inclusiv serviciul maritim și societățile de electricitate), votată în anul 1924 cerea ca 2/3 dintre membrii consiliilor de administrație să fie români. Legea nu făcea nici un fel de concesiuni capitalului străin, mai curând reprezenta o încercare a Partidului Liberal de a dobândi controlul asupra ramurilor principale ale economiei prin intermediul naționalizării. Procedura pe care intenționau să o urmeze era, mai întâi naționalizarea surselor de materii prime și a întreprinderilor din domeniul exploatarei/prelucrării, iar după ajungerea sub controlul statului, să le concesioneze oamenilor de afaceri pe care se putea conta că vor sprijini guvernul. Liberalii justificau concesionarea acestor noi întreprinderi de stat pe temeiul că nu puteau fi administrate eficient de stat și, dacă nu se procedează în acest fel, se vor adăuga deficite imense la bugetul de stat, cum s-a întâmplat în cazul monopolurilor din domeniul căilor ferate și al serviciilor poștale. Tipică pentru abordarea liberală a problemei a fost o lege specială din domeniul energiei, ce oferea numeroase stimulente investitorilor potențiali în firmele producătoare de electricitate, dar lăsa statului un sfert din energia produsă. Liberalii și-au justificat restricțiile în privința capitalului străin prin sublinierea corectă, că pătrunderea economică era frecvent însoțită de o presiune politică din partea guvernelor străine, pentru a obține avantaje și mai mari. *Comparată cu alte legi similare adoptate de statele europene, legislația românească a fost de fapt moderată (sublinierea noastră).* Ea a întârziat

¹ Keit Hitchins, *România 1866-1947*, Ed. Humanitas, București, 1994, p. 362 și I. Scurtu, Gh. Buzatu, *Istoria românilor în secolul al XX-lea*, Ed. Paideia, 1999, pp. 95-96.

dezvoltarea economică, căci a redus afluxul de investiții de peste hotare, fiind lipsită de capital autohton.²

Evoluția economică, cu sinuozitățile ei, este reflectată de datele statistice. În anul 1928, industria chimică satisfăcea 62,5% din necesitățile țării, cea a sticlei 47,9%, iar cea metalurgică 40%, electrotehnica abia 16, 8%. Între anii 1925-1930, doar trei ramuri-chimia, textilele și electrotehnica cunosc o linie continuu ascendentă și înregistrează creșteri de aproape 1,5 ori mai mari față de media de creștere pe întreaga industrie prelucrătoare. Indicele de creștere în industria chimică era de 117 în 1925, 160 în 1926, 194 în 1927, 217 în 1928, 240 în 1929, 256 în 1930, față de producția antebelică.³

În anul 1928, adică finele stabilizării relative, industria chimică se poate urmări după următorii indicatori: număr de întreprinderi (143,1%, -total pentru industrie), forța motrice utilizată, 60,5% și persoane ocupate, 4,6%. Sunt anii aplicării politicii liberale "prin noi înșine", dar nu prin excluderea capitalurilor străine, ci de „alianță cu capitalul antantist,” ceea ce înseamnă însumarea importului de capital, dar și „bani gheață,” cu condiția fructificării prin băncile burgheziei liberale autohtone. Se împletea activitatea burgheziei române din provinciile României Mari, cu a celei a minorităților naționale și cu capitalul străin. Statistic, în Transilvania existau în 1919 58 de întreprinderi (În România Veche 18), capitalul investit era de 114,8 mii lei, respectiv 297,3 mii lei. În anul 1928 erau 141 întreprinderi în Transilvania și 330 în Vechiul Regat, cu 2360,7 mii lei și 6393,2 mii lei, pe întreaga țară se însuma 6393,2 mii lei, în industria mare. În analiza economistului Victor Jinga, în spațiul geo-economic al Transilvaniei, zona Târnavei Mici, care ne interesează este inclusă în zona Câmpiei Transilvaniei, cea din urmă cu industria producătoare de ciment, chimică, de porțelan, piele, metalurgie, gaz metan. Gazul metan cunoaște o creștere continuă a exploatării, de peste 2,4 ori între 1932 și 1939, în 1939 principalele șantiere și exploatare erau Sărmășel, Copșa Mică, Noul Săsesc, Bazna și Nadeș.⁴

Datorită contextului intern și internațional, liberalii au trebuit să recurgă la compromisuri. În anul 1925, legea minelor a suferit o primă modificare, iar prin 1926-1927 Partidul Liberal a lăsat să se întrevadă ca posibilă corectarea și schimbarea programului economic, ceea ce era pe cale să se săvârșească la sfârșitul guvernării lui Vintilă Brătianu (1927-1928) și s-a făcut de cabinetul țărănist al lui Iuliu Maniu.

Pe ansamblul economiei, în 1928 nivelul industriei prelucrătoare (alimentară, chimică, metalurgie, textile, pielărie, materiale de construcții) era superior celui din 1924 cu 56%, saltul cel mai spectaculos îl înregistra industria petrolului (210%) și cea metalurgică. În anul 1929, ponderea industriei reprezenta 34,6% din valoarea produsului social și 22,95 din venitul național, față de 25% și 19, 6% în 1912-1913, concomitent cu concentrarea și centralizarea capitalului. Cu toate progresele, rămăneau deficitare sectoare de bază (construcția de mașini și utilaje, electrotehnică), iar pentru acoperirea necesităților se recurgea la importuri. Până în 1929, industria nu reușise să acopere toate solicitările consumului intern, iar un calcul datorat unui cunoscut economist al timpului, N. Arcadian, dovedea că sub raportul consumului anual de produse industriale pe cap de locuitor, România se

² K. Hitchins, *op. cit.*, pp.362-363.

³ M. Mușat și I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, volum II, partea a I a, 1918-1933, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986, pp. 356-357.

⁴ *Istoria României. Transilvania, volum II (1867-1947)*, coordonator prof. univ. dr. A. Drăgoescu, Cluj-Napoca, 1999, pp. 950,955,982-983.

situa printre țările cu cel mai scăzut nivel din Europa. Progresele în evoluția de ansamblu nu au îmbunătățit sensibil situația materială a maselor lucrătoare. Pentru muncitorii din fabrici, care lucrau în condiții insalubre și cu salarii necorespunzătoare, timpul de muncă de 8 ore continua să rămână o revendicare. În 1926, se instalează fenomenul șomajului, care se extinde ulterior. Recunoașterea unor drepturi (legea pentru reglementarea repausului duminical și a sărbătorilor legale, din 1925, legea ocrotirii muncii minorilor și femeilor, 1928) nu reprezentau decât succese parțiale.⁵

Într-o anumită măsură, guvernele liberale au suplinit lipsa de investiții de capital privat în interior prin finanțarea directă de stat a industriei (Societatea Națională de Credit Industrial, înființată în 1923), a ajuns să finanțeze între 12-31% valoarea producției acestor întreprinderi, iar Banca Națională era la fel de activă). Între 1924-1927, liberalii au promovat industria prin tarife înalt protecționiste, menținute și de guvernele ce s-au succedat. Rezultatele protecționismului au fost însă amestecate, producția a fost stimulată, dar s-au pus taxe mari la exporturi, în special la produsele agricole. Principala rațiune a unei asemenea măsuri a fost aprovizionarea cu materii prime ieftine a industriei autohtone și menținerea costului vieții, în special la orașe. Dar, deși la mijlocul anilor "20 taxele vamale la exporturi au adus mai multe venituri decât tarifele la importuri, acestea au stânjenit dezvoltarea agriculturii și au adăugat poveri noi țărănimii, menținând producția agricolă la prețuri scăzute pe piața internă și a descurajat exporturile agricole, sursa indispensabilă de valută forte. Deși investițiile autohtone au crescut între anii 1925-1928, 65% din capitalul societăților industriale pe acțiuni și 25% din cel al băncilor era străin. Acesta din urmă concentra cam 90% din industria metalurgică, a cimentului, hârtiei, rafinării zahărului și 50% din industria petrolului, chimie și sticlă.⁶

În anul 1938, România avea resurse materiale, naturale și umane de 3-4 ori mai slab valorificate decât țările industrializate europene. Industria prelucrătoare acoperea necesitățile pieței interne, în proporție de 80% cu bunuri de consum, rămânând însă deficitară în ramurile cardinale ale construcției de mașini, utilaje, care se importau în proporție de 85%. Consumul de energie electrică/locuitor, în 1935 era de 22 kwh, de 10-30 ori mai mic ca în statele dezvoltate, producția de oțel era de numai 14 kg/locuitor, cimentul produs în anul 1938, era doar de 27kg/locuitor, acidul sulfuric, baza industriei chimice doar 2,3kg/locuitor. Productivitatea era de numai 120 de dolari, cea mai mică din Europa, iar condiții de trai, sensibil mai bune, erau asigurate doar pentru o zecime din populație.⁷

Precaritatea situației economice a României interbelice reiese mai clar din cercetări istorice comparative recente. Nu se folosea atunci ca indicator economic PIB-ul, ci venitul național. Acesta era de 76 dolari SUA în 1938, de 3,75 de ori mai mic ca al Belgiei, sensibil mai mic ca cel al Poloniei și Ungariei, depășea Bulgaria și Jugoslavia, astfel că fabulația cu „Belgia Orientului” nu se susține. Și indicatorii sociali sunt defavorabili țării noastre, ca speranța medie de viață (bărbați și femei), mortalitatea infantilă (morți sub un an la 1000 nou născuți), ponderea analfabeților. În privința exportului, politicile practicate au fost defavorabile (inclusiv la petrol). Când prețurile mondiale au fost mari, România nu a exportat (sau numai cantități relativ mici), iar când prețurile erau mici, a exportat cantități mult prea mari, deci

⁵ I. Scurtu, Gh. Buzatu, *op. cit.*, pp. 95-97.

⁶ K. Hitchins, *op. cit.*, pp. 363-364.

⁷ *Starea națiunii 1918-1996*. Fundația "România de Măine", 1996, pp. 22, 24-25, 30-31, 33 și 35 (cu detalieri).

ineficiența economică a fost evidentă (Henry L. Roberts, "Romania. Political Problems of an Agrarian State," 1951 (la Bogdan Murgescu), remarcă că politicile liberale dintre anii 1922-1928, cât și cele național țărăniste, din 1928-1931 au fost defazate față de evoluția economiei mondiale. Se adaugă polarizarea socială, cu multiple implicații, astfel că Bulgaria interbelică, pe planul progresului agriculturii și capitalului uman a stat mai bine ca România, a recuperat rămăneri în urmă și, în a doua jumătate a deceniului al treilea, a realizat o dezvoltare robustă, în condițiile în care elitele sale politice nu au fost mai bune ca cele românești.⁸

Începuturile industrializării Târnăveniului (ca și alte centre din Transilvania) se datorează investigării zăcămintelor de gaz metan și utilizării lor. Evaluări importante s-au făcut de geologul Fr.G.Clapp și inginerul Alten S. Miller, în cursul anului 1913. Consecința, statul ungar a forat, până în anii 1917-1918, 21 de sonde care exploatau gazul la Sărmășel, Copșa Mică, Bazna, Deleni/Șaroș (lângă Târnăveni), Zaul de Câmpie și Șamșud (azi Șincai). Sondele 1 și 2 Bazna, 1 și 2 Șincai și 1 și 2 Deleni au fost concesionate Societății UEG (Ungarische Erdgas Gessellschaft), înființată prin contractul încheiat în 26 noiembrie 1915 de Ministerul de Finanțe al Ungariei (deținea 4000 de acțiuni) cu Deutsche Bank (avea majoritatea acțiunilor), dar era și o participare austriacă. Participarea germană era de 12250 de acțiuni, cea austriacă de 2500 de acțiuni. Capitalul UEG-ului era de 27 milioane coroane aur, statul primea 4 milioane coroane în acțiuni, ca preț de răscumpărare a gazului, emitea 20000 bonuri de uzufruct, din care prelua 8000. În anul 1920, pe lângă participarea statului ungar, cota germană era de 12,5 milioane coroane, restul fiind participări ale unor bănci germane și austriece.⁹

Apariția firmei Nitrogen se explică prin punerea în aplicare a legilor de militarizare și măsuri excepționale nu numai în timp de război, dar și de „pericol amenințător” și „lezare a intereselor statului”, legi aprobate de parlamentarii unguri încă în anul 1912. Autoritățile civile și militare austro-ungare aveau largi competențe în rechiziționarea produselor agricole și materialelor pentru necesități militare, se introduce controlul militar asupra întreprinderilor care lucrau pentru armată, dar și a celor care au primit comenzi pentru necesitățile militare. În timpul războiului au fost constituite detașamente de insurgenți, formațiuni militarizate care cuprindeau salariați mobilizați pe loc, instruiți de ofițeri, care erau pregătiți pentru reprimarea acțiunilor revendicative și de protest. În acest regim au funcționat și Uzinele Reșița, proprietate a Societății privilegiate a Căilor Ferate austro-ungare (STEG), cu instalații moderne, la nivelul tehnologiilor de vârf de atunci, producătoare de șrapnele, obuze, grenade, dar și întreprinderi din Hunedoara, Călan, Cugir sau fabrica Schiell din Brașov (aceasta din urmă fabrica proiectile și a fost coparticipantă la ridicarea fabricii din Târnăveni).¹⁰

Factorii care au determinat amplasarea fabricii de produse chimice la Târnăveni (fost Diciosânmartin, până în 1941) au fost de ordin economic (asigurarea

⁸ Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor (1500-2010)*, Ed. Polirom, 2010, pp. 216-219, 235, 269, 273.

⁹ *Industria și bogățiile naturale din Ardeal și Banat, Cluj, 1927*, Ed. "Cartea Românească SA", p. 22; Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 203 (repartizarea acțiunilor) și dr. L. Turdeanu, *Situația economică a Ardealului după Unire*, în revista "Transilvania", Sibiu, an 75, 1944, p. 434 (situația din anul 1920).

¹⁰ Iosif I. Adam, *Economia Transilvaniei în timpul primului război mondial*, în „Revista de istorie”, tom 34, nr. 11, noiembrie 1981, pp. 2012-2013, 2016 și 2020; Arhiva Combinatului Chimic Târnăveni, dosar nr. 19 (istoricul și dezvoltarea Combinatului Chimic Târnăveni).

convenabilă a materiilor prime și combustibilului, al existenței căilor de transport), de ordin politic și nu în ultimul rând, de ordin militar. Pe parcursul activității ei, întreprinderea a folosit materii prime provenite de la Săndulești,(Turda)-calcarul, transformat acolo în ciment, cocs din Polonia, alumina de la Oradea, acidul sulfuric de la Baia-Mare și Copșa-Mică, baritină din China, zinc de la Copșa Mică,sulf din Polonia, caolin de Aghireș și din Harghita, bentonită și feldspat de la Întreprinderea Minieră Cluj, argilă refractară de la Suncuiuş, nisip de Aghireș, argilă caolinoasă de Murfatlar, crom din Albania, sodă calcinată din Ocna Mureș, electrozi-pastă din Slatina, retorte de grafit din fosta RDG, dispersant B de la Valea Călugărească, acvafil de la Timișoara, dolomită de la Voșlobeni (Harghita). Se folosea apa din rețeaua locală, mai târziu de la stația Cipău (Mureș),completare, 1% din puțuri proprii și apă recirculată 22%.¹¹Trebuie menționat faptul cu semnificație în demararea construirii fabricii, terenul, în mare parte era proprietatea lui Șandor Janoš, lider al Partidului Muncii, de guvernământ atunci, ajuns ministru de Interne în a doua parte a războiului (desigur au fost și mici proprietari expropriați). Fabrica avea convenție încheiată cu Ministerul de Război, motiv pentru care primea, la înființare credite pe termen lung pentru ridicarea secțiilor și dotare și,avea regim preferențial.

Din zăcămintele de gaz metan de la Șaroș/Deleni și Bazna, exploatate de UEG, printr-o conductă de 12 km. se furniza gaz întreprinderilor din Târnăveni, dar și consumatorilor casnici, la un debit de 800000 mc. În anul 1924, conducta debita 5 milioane mc. Fabricii Nitrogen, fabricii de cărămizi Dâmbău 2600000 mc, fabricii Hercules și altor unități mai mici din Târnăveni 3187696 mc, deci un debit total de 55787696 mc gaz.¹² UEG-ul a construit conducta Bazna-Mediaș-Copșa Mică, care deservea întreprinderile din Mediaș și Târnăveni, iar conducta de la Deleni deservea orașul de pe Târnavă Mică. Cele patru fabrici (mai modeste, inițial) din cele două orașe consumau în anul 1941, 57 milioane mc, iar în 1942, din consumul total al celor două orașe foloseau 370 milioane mc.¹³Conducta Sărmaș-Turda aproviziona fabricile din Turda și Câmpia Turzii, dar și societatea de produse sodice Ocna-Mureș(Solvay), prima unitate de profil chimic din județul Alba (s-a înființat prin colaborarea Societății Solvay din Bruxelles cu o societate din Karlsbad), societate care funcționa încă din 1896 și producea sodă calcinată și caustică, Atunci, când viitorul câmpurilor gazeifere era încă incert, societatea din Ocna-Mureș a obținut cea dintâi concesiune de gaz metan din Transilvania în anul 1911, pe termen de 25 de ani. În anul 1912 a fuzionat cu uzina electrică din Turda, a devenit „Societate anonimă”(pe acțiuni), cu un capital de 10 milioane de coroane. În momentul încheierii concesiunii, conducta de gaz metan și instalațiile aferente au fost cedate gratuit statului român.¹⁴

În contextul măsurilor liberale de stimulare a producției industriale ,cu scopul folosirii raționale și economicoase a izvoarelor de energie și a resurselor de materii prime autohtone, prospecțiunile Institutului Geologic din București s-au completat cu reorganizarea Serviciului de exploatare a gazului metan Cluj. UEG-ul, subvenționat și de Deutsche Bank, a căzut sub incidența prevederilor tratatelor de la Paris-Versailles și bunurile au trecut în patrimoniul statului român. Societatea maghiară a

¹¹ Ștefan Covrig, *Economia orașului Târnăveni*, în *Târnăveni-cercetare monografică*, coordonator N.V.Fola, Tg. Mureș, 2003, p. 35.

¹² *Industria și bogățiile naturale din Ardeal*, ..p.22,

¹³ L. Turdeanu, *Situația economică a Ardealului...*,p.p. 434-435.

¹⁴ *Ocna Mureș, monografie* (redacția N. Dobra), 2005, pp-. 65-66.

fost pusă sub sechestru în iunie 1919 de Consiliul Dirigent, iar administrator de sechestru a fost numit ing. dr. C.I.Motaș, (era într-o situație foarte critică). Tariful gazului metan a fost sporit în aprilie 1920 și s-a redimensionat, pentru eficiență, personalul, protejându-se interesele statului român.¹⁵ În cursul anului 1925, statul român a înființat o regie mixtă "Societatea română de gaz metan („Sonametan”), cu capital inițial de 160 milioane lei, aportul statului fiind de 125 milioane lei. Capitalul se majora în 1929, când această societate fuziona cu UEG-ul, capitalul fiind cumpărat în rate. Noua societate achiziționa, prin contractul făcut cu Deutsche-Bank și terenurile neexploatare, obținute anterior de UEG, fără a consuma decât aproximativ a 12 a parte din producția totală.¹⁶

La începutul celui de-al patrulea deceniu al secolului trecut, județul Târnava Mică producea cam 2,4% din producția de gaze naturale a României. În 1935, 15 sonde produceau 55657 mc. consumul industrial fiind de 47226340 mc, pentru încălzit se foloseau 8431228 mc. În anul 1938 consumul industrial era de 71064483 mc, la încălzit și iluminat se foloseau 10948279 mc, pierderile fiind de 3586,63 mc. În 1939, în industrie se consumau 91026058 mc, pentru iluminat și încălzit 21877526 mc, iar pierderile erau de 4268070 mc. Pe plan legislativ, al doilea guvern Maniu, prin ministrul Virgil Madgearu a adus în fața parlamentului două noi legi pentru resursele energetice: „Legea energiei” și cea a Regiei monopolului de gaz.¹⁷

Reluând momentul înființării fabricii din Târnăveni, constatăm că la 10 mai 1916 se încheia la Berlin o convenție-protocol între UEG,, Banca de credit ungară” și „Banca comercială din Pesta,” pentru furnizarea de gaz metan necesar la noua fabrică pentru producerea îngrășămintelor de azot, numită SA Nitrogen. Autoritățile militare maghiare au convenit cu un grup de financiari și tehnicieni să înființeze o uzină pentru fabricarea explozibililor, gazelor de luptă și a cianamidei de calciu, ca îngrășământ agricol (cianamida se obținea din carbid și azot, dar se obținea și amoniacul). Capitalul inițial a fost de 9 milioane de coroane, ulterior s-a majorat la 25 de milioane, iar forța de muncă consta din soldați și prizonieri de război ruși. Realizarea instalațiilor a durat circa doi ani, pentru fabricarea carbidului s-au pus în funcție două cuptoare electrice dotate cu electrozi amorfi. La ridicarea fabricii au contribuit firmele Nicholson, Gantz, Eppet din Budapesta, Hilfenstein din Viena, Propfe Hildenstein și Frații Schiell din Brașov, etc.

Intrate în activitate în toamna anului 1918, cuptoarele de carbid erau singurele din sud-estul Europei și printre puținele din lume (ținem cont că premiera mondială în producția de carbid a fost cea nord-americană, anul 1895). Tehnologia de producție consta în reacția, la temperaturi înalte, a varului cu cărbunele. Varul se obținea din calcar (carbonat de calciu), într-un cuptor rotativ care folosea ca și combustibil gazul metan, iar calcarul se exploata în regia proprie a fabricii la Racoș. Cuptoarele aveau o putere de 4 MW, iar în perioada de vară se întrerupea producția. Prima șarjă de carbid s-a fabricat la începutul lunii octombrie 1918 și în același an intra în funcție instalația de obținere a cianamidei de calciu. Se ardea gaz metan în spațiu închis, se spăla cu apa pentru separarea de acidul carbonic și se insufla

¹⁵ Gh. Iancu, *op. cit.*, pp.203-205.

¹⁶ L. Turdeanu, *Situația economică...*, p. 434 și *Industria și bogățiile naturale...*, p. 63.

¹⁷ M. Păun, M. Știrban, *Politica economică a României între primul și al doilea război mondial*, în „Dezvoltare și modernizare în România interbelică”, 1919-1939, Culegere de studii, Cluj-Napoca, 1988, pp. 191-192; pentru legislație, *Ibidem*.

azotul în contracurent peste carbidul măcinat la o temperatură anume, în cuptoare de fontă.¹⁸

Instalația de electroliză a clorurii de sodiu, a cărei construcție a început tot în cursul anului 1916 a fost destinată inițial obținerii clorului, folosit ca gaz de luptă pe frontul de vest, dar instalația a fost terminată abia în 1923, când au intrat în funcție 60 de celule tip Billiter, cu diafragmă, produsul principal fiind acum soda caustică. Începând cu anul 1929, o parte din clor s-a valorificat prin fabricarea clorurii de potasiu și a clorurii de calciu. Pentru că în fabricarea carbidului, ca și în electroliza clorurii de sodiu se consuma multă energie electrică, conducerea societății a decis construirea unei centrale de forță, utilizând gazul metan ca și combustibil. Instalarea ei s-a încheiat în anul 1917, având putere de 30000 CP, avea 12 cazane de abur la 14 atmosfere, dintre care șase tip „Garbe”, cu o producție maximă de 120 tone/oră abur și patru turbogeneratoare producătoare de curent trifazic cu 5500 de volți. În timp, centrala a suportat transformări. În 1929, două dintre turbine au fost modificate, ajungând la 8700 CP., iar în anul 1942 a fost pusă în funcție o nouă turbină, cu putere de 16320 CP. În anul 1949 puterea instalată a centralei a atins 41220 CP, iar după modificările din 1951 și 1953 puterea maximă a ajuns la 30 MW, fiind cea mai mare centrală din țară până în 1948, când s-a construit termocentrala de la Doicești. Abia de la sfârșitul anului 1949, în urma naționalizării, centrala a fost afiliată Întreprinderii de Rețele Electrice Sibiu (IRES) și trecută la Ministerul Energiei Electrice, ulterior fiind conectată sistemului energetic național.¹⁹

După război, „Nitrogenul” se profilă pe obținerea cianamidei de calciu, îngrășământ artificial foarte căutat atunci și obținut la preț convenabil, folosit atât pentru cereale, cât și pentru legume și viță de vie. Caracteristicile și avantajele folosirii erau cuprinse în broșura ”Întrebuințarea rațională a îngrășămintelor artificiale și în special a cianamidei de calciu”, sub îngrijirea prof. dr. Theodor Seidel, publicată la Sonnenfeld SA (fără an de apariție), dar publicitate i-a făcut și publicația locală „Târnava”. În anul 1925 „Nitrogenul” exporta îngrășământ în Grecia, Turcia, Egipt, Palestina, Indonezia.²⁰ La sfârșitul deceniului al treilea al secolului trecut, această societate chimică, care avea 5 cuptoare pentru cianamidă și instalații pentru azot, oxigen și clorură de calciu era vizată, ca, prin amplificarea producției-inclusiv prin prepararea compușilor halogenați ai metanului și unor derivați ai acestuia, să devină un formidabil/puternic centru de industrie chimică în prepararea compușilor organici de sinteză. Instalațiile sale erau ușor adaptabile la fabricarea substanțelor brizante, necesare apărării naționale (producția de amoniac era contractată de fabrica „Nitramonia” Făgăraș, tot pentru necesități de ordin militar). Desigur că aprovizionarea piața internă, iar surplusul îl exporta. Alături de uzinele de cocs de la Lupeni și Anina, producătoare de sulfat de amoniu și uzinele chimice Mărășești, producătoare de superfosfați, „Nitrogenul” era una dintre sursele de îngrășămintă artificiale și, pe ansamblu, unul dintre suporturile agriculturii țării.²¹

¹⁸ *Carbidul românesc în pragul mileniului al III-lea-Târnăveni, cetate a chimiei românești (Târnăveni, 1916-1996)*-dr. ing. V.Cerghizan, N.V.Fola, A. Nistor, M. Bali, R. Deleanu, Ed. Tipomur, Tg. Mureș, 1996, p. 16,

¹⁹ N.V.Fola, *Industria și băncile în perioada interbelică, în Târnăveni-cercetare monografică*, Tg. Mureș, 2003, p. 148.

²⁰ „Târnava” (Dicioșanmartin), an V, nr. 51-52, din 25 decembrie 1925, p. 3.

²¹ *Industria și bogățiile naturale...*, p. 82.

Societatea „Nitrogen” își fixa scopurile activității prin statutele din anul 1922, preciza că produce nitrați și alte produse chimice, în primul rând îngrășământ artificial și prelucreează produsele secundare, derivate. În anul 1935, obiectul de activitate era prezentat astfel: „ fabricațiunea industrială de tot felul de îngrășăminte artificiale, produse chimice și articole ceramice, ca și prelucrarea industrială a produselor secundare, ce ar rezulta din fabricarea produselor de acest fel.” Organele de conducere erau: adunarea generală, direcțiunea și consiliul de supraveghere (cenzorii). Adunarea generală o formau acționarii, care se întruneau anual sau de câte ori era necesar și dezbătea raportul direcțiunii, raportul consiliului de supraveghere, lua hotărâri privitoare la capital, statute, încheierea de contracte, etc. Direcțiunea era compusă din cel puțin 6 membrii (președinte, vicepreședinte, membrii), administra treburile societății, numea comitetul executiv/de administrație, care conducea direct afacerile firmei. În anul 1931, conducerea cuprindea un director general, trei directori și trei procuriști.

Direcția generală avea inițial sediul la Budapesta, iar pentru întreprinderea din Târnăveni se înființă o sucursală în 20 aprilie 1927. Procesul naționalizării, respectiv al preluării capitalului străin este prezentat de publicația locală „ Târnava”, an X, nr. 12, din aprilie 1931, p. 2.(articolul „Cumpărarea fabricii Nitrogen”). În ședința din 29 martie 1931 a Senatului României s-a dezbătut, iar în 30 martie s-a votat proiectul de lege privitor la naționalizarea societății din Diciosânmartin, care a fost votat de Camera Deputaților în 4 aprilie 1931. Ministerul industriilor a fost autorizat să creeze o societate anonimă pentru fabricarea materialelor explozive, sub forma unei regii mixte, cu un capital de 230 milioane (statul contribuia cu 180 milioane), iar un grup financiar prelua acțiuni în valoare de 50 milioane lei.

Statul a luat un împrumut de 6 milioane de franci elvețian de la „ Union de Banques Suisse” pe 7 ani, urmând să se asigure scutire de orice impozit sau taxe către stat, județ sau comună, până la achitarea împrumutului. Ministerul Apărării urma să contracteze o furnitură de 3000 de vagoane acid azotic pe timp de 5 ani. Uzina electrică a fost vândută societății „ Seta” ,care se ocupa de furnizarea energiei electrice și de la care fabrica cumpăra curentul electric (această societate, cu capital german, furniza curent electric într-o parte a Ardealului). Declarația ministrului Mihail Manoilescu arăta că pentru noua fabrică de explozivi, care urma să ia locul fabricii de îngrășăminte chimice, costurile urmau să se amortizeze prin propria activitate. Acidul azotic se oferea statului la preț de 21 lei kg., iar, în anul 1931, se vindea cu 42 lei. La dezbaterile proiectului de lege Tancred Constantinescu a combătut părți din proiect, în special cedarea uzinei electrice. În același sens se pronunță și un reprezentant local în Consiliul de Administrație, avocatul dr. Gyarfás Elemer. Motivul, statul furniza gazul cu 22 bani mc., în loc de 70 bani/mc, prețul curent nu se fixa. Va plăti populația pentru furnizarea curentului electric. Însă, producția de explozibil se va realiza la Făgăraș, Târnăveniul va furniza doar unele componente (produsele realizate se pot urmări în anexă).

În anii interbelici producția de carbid a cunoscut o evoluție ascendentă și datorită utilizării acetilenei rezultate din reacția carbidului cu apa. Prima utilizare, ca sursă de iluminare a fost de scurtă durată. Fiind înlocuită cu lampa cu „ciorap” care utiliza gazul metan. Târnăveniul a fost primul oraș iluminat prin acest sistem, lampa era de fapt o țesătură rigidă de azbest și fir metalic care, datorită temperaturii generate de flacăra de gaz metan devenea incandescentă și producea o lumină mult

mai puternică ca flacăra propriu-zisă. Și după introducerea iluminatului electric, iluminarea cu gaz metan se menținu în unele localități și în perioada postbelică. Renunțarea la iluminatul cu acetilenă a avut o influență minoră asupra producției de carbid, căci i se găsi o nouă utilizare în tăierea și sudarea metalelor cu flacăra oxiacetilenică, metodă care se extinse continuu. S-a conceput o tehnologie de confecționare a aparatelor de sudură, destinate acestui scop și confecționate în sectorul mecanic al societății, care s-a utilizat cât timp a funcționat firma.²²

Capitalul întreprinderii, în anul 1933, conform bilanțului, era de 20 milioane de lei, câștigurile brute 44323428 lei, capitalul brut în anul 1934 atinge 45518889 lei, în anul 1935 era de 20425200 lei, câștigul brut de 49841655 lei. Darea de seamă pentru anul 1936 menționează la același capital un câștig brut de 56932934 lei. Extrasul procesului verbal al adunării generale extraordinare din 22 iunie 1937, ținută la Budapesta menționează ca membrii ai direcțiunii pe Ion Bujoiu, Ion Gigurtu, ing. dr. Cl Motaș, Bucher Lajos, Eber Deszo, dr. Imre Forbath, Hargitan Bertalan, baron Pal Kornfeld, G. Kovacs, L. Matenasiu, Cl Murgășianu, N. Nicolae, Emil Prager, dr. E. Stein, E. Tătărăscu, Vajda György, dr. Simontsi Emil, Gh. Dinopol. În ședința din 9 martie 1938, ținută la București, se discută modificarea statutelor, capitalul atinge suma de 289500000 lei. "Monitorul Oficial", nr. 11/13 ianuarie 1939 menționa un capital social de 320 milioane lei, reprezentând 640000 acțiuni a 500 lei fiecare. Conform statutelor, Consiliul de Administrație cuprindea în anii 1938-1939 cel puțin 9 persoane și maxim 17 (doi numiți de Ministerul Industriei și Comerțului). Articolul al VIII-lea al Statutului de firmă menționa că ¼ din membrii Consiliului de Cenzori să fie români, iar tantiemele pentru membrii conducerii puteau fi de maxim 6000 de lei pe an.²³

În anul 1936 Societatea Anonimă Română „Mica” a cumpărat de la Societatea Anonimă Ungară „Nitrogen” firma din Târnăveni. Publicația locală „Târnava” menționa festivitatea care a avut loc la societatea naționalizată, începând cu ridicarea stindardului național în incinta fabricii. În prezența muncitorilor și funcționarilor societății, a reprezentanților Bisericii greco-catolice și a celei ortodoxe din localitate, a unor oficialități din partea învățământului, a străjerilor (*premilitarilor*-nota noastră), desigur a reprezentanților Primăriei, Administrației Financiare, Poliției, etc., se desfășură ceremonialul. La ora 9 se desfășura slujba religioasă și se sfinți drapelul de părintele protopop Opreanu, urmată de cuvântarea lui, a colonelului Gh. Dinopol, directorul fabricii. Stindardul țării a fost ridicat în sunetele Imnului Regal, a cântat corul și fanfara Asociației cultural-sportive „Nitrogen.” În centrul orașului s-a desfășurat parada străjerilor Gimnaziului „Andrei Bârseanu”, iar în sala cinematografului se prezintă un program artistic, cuprinzând piese corale, recitări și dansuri naționale.²⁴

La 9 martie 1938 sediul direcțiunii se mută la București, numele oficial al firmei fiind „Nitrogen”, Societate Anonimă Română pentru produse chimice, metalurgice și îngrășăminte agricole SAR „Mica”, noul proprietar se ocupa de exploatare miniere, în special a minereurilor aurifere, de argint, plumb, cupru, dar și cu valorificarea

²² N.V. Fola, *Industria și băncile...*, pp. 149-150; deschiderea activității în aprilie 1927, la Al. Pal Antal, *Combinatul Chimic Târnăveni*, în *Îndrumător în Arhivele Statului*, județul Mureș, 19, volum I, București, 1984, p. 143-144.

²³ SJAN-Alba, fond *Nitrogen*, dos. 109, filele 14, 15, 33, 37, 41, 54, 69.

²⁴ „Târnava”, an XVII, nr. 15, din 4 decembrie 1937, p. 2.

bioxidului de sulf.²⁵ Actul era explicabil, deoarece politica minieră a guvernelor românești interbelice urmărea valorificarea zăcămintelor autohtone, extinderea domeniului minier al statului, stimularea prospecțiunilor, condiționa exploatarea terenurilor exploatate de efectuarea de noi prospecțiuni. Societatea „Mica” a preluat după război și minele de aur „Musariu Ruda 12 Apostoli” și altele din zona Apusenilor, Prima era proprietate a unei firme germane care, conform legislației timpului, având dificultăți financiare, era pusă sub controlul Consiliului Dirigent și, pentru a evita lichidarea, și-a vândut drepturile Societății” Mica”.²⁶

Anul în care producția de carbid a atins cel mai ridicat nivel interbelic a fost anul 1929, când s-au obținut 17.926 tone. Oprirea producției de cianamidă de calciu a avut ca efect scăderea bruscă a producției de carbid în anul 1933. Producția scăzu descendent, în anul 1940 s-au produs doar 637 tone. Schimbarea sortimentală a producției și implicit, a cantităților produse depindeau de evoluția piețelor europeană și mondială, dar și de schimbările tehnologice. Pe plan mondial se extinde folosirea acetilenei în noi domenii, precum solvenții organici, rășinile sintetice și cauciucul artificial, toate au determinat creșterea producției de carbid. La Târnăveni nu s-au manifestat asemenea tendințe, nu au fost preocupări de îmbunătățiri tehnologice nici la cele două cuptoare, nici la instalația de sortare a produsului finit, procesele tehnologice nu au evoluat până după al doilea război mondial. Desigur, în timp s-au produs cantități mai mici de monoclorbenzen de calciu, aluminat de calciu, oxigen, sulfat de sodiu, acid clorhidric, clorat de potasiu, clorură de calciu etc. Producerea amoniacului a fost urmărită cu insistență. S-a încercat folosirea-fără succes-ca materie primă a hidrogenului, produs secundar de la electroliza clorurii de sodiu și a acidului azotic. S-a reușit, în schimb producerea amoniacului prin cracarea gazului metan. Instalația a intrat în funcție în 1937 și a fost prima de acest fel din lume (în prima etapă s-au produs 2 tone pe zi, se ajunge apoi la 45 de tone, fie amoniac soluție, fie comprimat, care se folosea la producerea carbonatului de amoniu). În 1937-1938, se construiește un topitor pentru minereurile exploatate, iar bioxidul de sulf se folosește pentru fabricarea acidului sulfuric. În 1937, crește și producția de clor, se montară încă 30 de celule și s-au pus în funcție instalații de acid clorhidric și lichefiere a clorului, iar în 1937, premieră națională, se construia la Târnăveni fabrica de plăci de faianță (în acel an s-au obținut 97400 de mp de faianță). Consemnăm sumar –fiindcă vom reveni- producerea, din bauxită, a aluminiului/alumină hidratată prin electroliză, produs intermediar obținut fiind cimentul aluminos, la începutul războiului. Este premieră națională, iar evenimentul a fost ilustrat de baterea unei medalii. Comentarea conținutului și semnificațiilor sale (fotocopia este la Muzeul Municipal) o datorăm profesorului Dorel Man.

Medalia este confecționată din aluminiu, are 4 mm. grosime, diametru de 60 cm. și este opera gravorului R. Fessler. Aversul, partea de sus, conține o flacără încadrată în stânga și dreapta de anul 1942, iar în mijloc legenda pe șapte rânduri PRIMUL ALUMINIU FĂCUT ÎN ROMÂNIA/LA UZINELE NITROGEN DIN TÂRNĂVENI/ SUB DOMNIA GLORIOASĂ/ A MS REGELUI MIHAI I/ ȘI CONDUCEREA MAREȘALULUI I. ANTONESCU/ DIN INIȚIATIVA ING: I. GIGURTU/PREȘEDINTELE SOC: NITROGEN. În partea de jos ramura de măsline.

²⁵ Al. Pal Antal, *op. cit.*, p. 144.

²⁶ Gh. Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, pp. 195-196; pe larg, la Mircea Baron, *Societatea “Mica” (1920-1948)*, Ed. Univ. Petroșani, 2013.

Revers, pe 2/3 din câmp sunt reprezentate clădiri și trei coșuri fumegând, în partea dreaptă apare un scut, cu stema mică a României, suprapusă unei ramuri de măsline, cu lozinca în stânga UZINELE NITROGEN/TÂRNĂVENI. Piesa este destul de rară, din cauza numărului mic de exemplare. În literatura de specialitate, este menționată, fără descriere, în lucrarea lui G. Buzdugan și Gh. Niculiță, "Medalii și plachete românești", Ed. Științifică, București, 1971, p. 276.²⁷

Urmărind stimularea inițiativelor românești, în a doua jumătate a deceniului al patrulea al secolului trecut, investițiile au cunoscut creșteri importante. Societatea "Mica" a investit 256900000 lei până în anul 1938, "Societatea Națională de Gaz Metan" le-a sporit până la 269675 lei, iar "Nitrogenul" avea investiții de 322636181 lei și capital social de 320 milioane lei. Investiții puternice au fost făcute în industria energetică, electrotehnică, prelucrătoare și a bunurilor de larg consum. Au sprijinit efortul investițional, în anii 1937-1938 "Banca Întreprinderilor Aurifere și Miniere" (BINAM), "Banca pentru Industrializarea și Valorificarea Produselor Agricole" (BINAG), "Banca de Credit a Meseriașilor" (BCM). La subscrierea capitalurilor au contribuit în cea mai mare măsură statul, Banca Națională și "Societatea Națională de Credit". Cu concursul Băncii Naționale a României se înființează, în anul 1938, "Creditul Aurifer și Minier."²⁸

În legătură cu evoluția „societății - mamă” Mica, inclusiv a acționariatului ei, specialistul în istorie economică, prof. univ. dr. Mircea Baron, ale cărui investigații le vom utiliza în continuare, arată că în dezvoltare s-au succedat 17 etape, care au urcat capitalul social de la 21 milioane lei, în anul 1920 (cu 42000 acționari), la 5250000000 lei în anul 1946 și 10500000 acționari. Inițial, societatea a avut șapte acționari: „Banca de Credit Industrial și Comercial, „Banca Sindicatului Agricultorilor” Ialomița, „Societatea Română de Industrie și Comerț”, ing. Ion Gigurtu, Rudolf Brandsch, ing. Anton Esser, dr. C.V. Maltezeanu. Cel mai important acționar era Ion Gigurtu, care, împreună cu soția sa, aveau 7,37% din capitalul social. Participări semnificative aveau T. Delescu, baron George Kapri, Octavian Goga, colonel Al. Eliad, primul director general al societății, etc. Societatea se orienta spre exploatarea întreprinderii „Mine d'Or de Stanija”, constituită în 1932-1934, cu participare franceză, cu „Balkan-Rhodope”, cu capital bulgar (constituit în 1938). Din anii '30 cumpără acțiuni și coordonează activitatea „Societății Franceze de Mine din Transilvania”, contribuie la înființarea societăților „Metrom” și a „Farola,” implicate în producerea de materiale necesare apărării naționale. Va avea rol decisiv în crearea complexului industrial de la Târnăveni, în 1936, iar în anul 1938 a Fabricii de celuloză Zărnești. Holdingul „Mica” progresează în dezvoltare și se modernizează, în 1938 darea de seamă consemnează eforturile investiționale, noua Uzină electrică de la Budapesta (75 milioane), topitoria de la Târnăveni pentru concentrate aurifere (115 milioane lei), sediile din București ale Băncii Întreprinderilor Aurifere și Miniere, a Băncii „Vulturul,” „Bancgaz,” Industria Electrică Română, întreprinderi miniere, etc. În anul 1947, având participări în industria aluminiului, metalurgie, chimie; la un total de 17 participări se însumau 195511121 lei. Consiliul de Administrație din 5 decembrie 1939 ratifica împrumuturi pentru Uzina Metalurgică Târnăveni de

²⁷ Carbidul românesc în pragul mileniului al III-lea..., pp.19, 20-21; medalie, în Târnăveni-cercetare monografică, pp. 149-150.

²⁸ N. Păun, M. Știrban, *Politica economică a României între primul și al doilea război mondial*, în "Dezvoltare și modernizare în România interbelică" 1919-1939, Culegere de studii, Cluj-Napoca, (coordonatori V. Pușcaș și Vasile Vesa), pp. 205, 211 și 214.

73275000 lei și alte 50, pentru două societăți miniere gajate cu 200000 acțiuni ale Societății „Nitrogen”, în valoare de 10 milioane lei, cu ipotecă asupra Uzinei Metalurgice Târnăveni (intra în vigoare numai cu respectarea planului de amortizare). Acorda garanții-între altele și „Nitrogenului” Târnăveni-244000 RM, pentru cumpărarea turbinelor și generatorului, de la societățile Siemens, respective „Babcock & Wilcox” pentru cumpărarea a două cazane cu aburi și 10 milioane lei, împrumut pe scont de portofoliu comercial, la “ Banca de Sconturi “a României.

Oportunitatea construirii, pe lângă cele două uzine metalurgice de la Zlatna și Firiza de Jos a unei noi topitorii pentru prelucrarea concentratelor aurifere (având ca anexe o fabrică de acid sulfuric și una de sulfat de cupru) se referea, inițial, la centrele Brașov, Mediaș, Turda. Dar, încă în anul 1931, inginerul Victor Eugen Mastero a întocmit un „Memoriu pentru înființarea unei Topitorii de aur din Brad”, făcea comparație cu avantajele și dezavantajele prelucrării la Zlatna și Firiza de Jos, completate cu prelucrarea în Germania. Aducea argumente tehnice și de costuri și propunea plasarea la Gurabarza a uzinei proiectate. Discuțiile se reluară în 1937, de data aceasta pentru Târnăveni, dată fiind imposibilitatea prelucrării în România a celor 19000 tone de concentrate metalifere, discuțiile fiind purtate și cu BNR-ul. Dacă prețurile cerute de uzinele germane de la Halsbrucke și Maldenhutten erau de 2600 lei/tonă, acestea puteau să prelucreze maxim 10mii tone de concentrate piritoase, cheltuielile de prelucrare erau de 20 milioane lei anual. Firma germană punea condiții greu de respectat, precum conținutul de plumb, cupru, sulf, nu accepta recuperarea zincului (în țară trimitea aurul și argintul, pentru restul plătea contravaloarea). Pe de altă parte, legăturile de comunicare cu unitățile de la Zlatna și Firiza erau neconvenabile.²⁹

Târnăveniul era convenabil din punct de vedere economic, avea combustibil mai ieftin, gazul metan, energie electrică și își permitea industrializarea subproduselor. Societatea “Mica” se obliga să prelucreze la noua uzină metalurgică întreaga producție de concentrate ale țării, iar cuprul și zincul le exploata la costurile de la Zlatna și Firiza. Sulful urma să fie extras ca sulf elementar, nu ca acid sulfuric. Acest lucru permitea industriei aurifere să se dezvolte independent de industria cartelată a acidului sulfuric. O altă variantă, propusă de firmă Băncii Naționale a României (BNR) era prelucrarea a 1400 tone/an de minereuri aurifere, nu prin cianurație. Se scuteau cheltuielile cu prelucrarea în Germania. Fluxul tehnologic era ca și la capacitatea de 50000 t/an BNR acorda, pentru al doilea proiect, un împrumut de 45 milioane lei, restituibil în șase ani, dar investiția va ajunge la 115 milioane lei. Împrumutul îl va prelua apoi “ Banca Întreprinderilor Aurifere și Metalifere”.

Consiliul de Administrație a aprobat în 21 decembrie 1937 decizia Consiliului de Direcție, iar în 20 dec. 1938 era numit la Târnăveni director inginerul Jules Dodun. Construcția a început în toamna anului 1937 și se încheie în aprilie 1939. Uzina avea anexe pentru utilizarea și exploatarea metalelor asociate cu aurul, plus instalațiile pentru precipitarea sulfului, fabricarea acidului sulfuric, ca și electroliza cuprului. Financiar, eliminându-se costurile de prelucrare în Germania, se făcea economie de deize de 41 milioane lei. După aplicarea Dictatului de la Viena, Firiza de Jos a rămas în zona de ocupație maghiară, iar în 1941 Zlatna își întrerupe activitatea, lipsindu-i materialele plumboase. Doar Târnăveniul își continua activitatea între

²⁹*Ibidem*, pp. 59-60, 64, 66-67, 74, 152-153.

întreprinderile de profil. Întreprinderea a intrat în funcție cu întreaga capacitate în ultima parte a anului 1939. Uzina metalurgică prelucra concentratele Societății Franceze de Mine de Aur din Transilvania, pentru 1938 și parțial 1939, concentratele trimise de societatea "Phoenix" și o bună parte a concentratelor Uzinei de prelucrare "Mica" din Gurabarza. În 1940 societatea franceză intră în teritoriul ocupat de Ungaria, iar cca. 4000 tone de concentrate nu se vor prelucra. S-au preluat 9689,28 tone de la mina Breaza-Zlatna, extracții ale societății franceze și a societății „Grivița,” ca și a micilor producători din Munții Apuseni. În 1941 la uzina metalurgică lucrau la Târnăveni 427 angajați, ce lucrau în următoarele servicii și secții: minereuri, prăjire, producerea acidului sulfuric, aglomerare, topire, prelucrarea plumbului bogat, a cuprului, laborator (în schițele de istorie a întreprinderilor platformei chimico-metalurgice se menționează că au lucrat 800 prizonieri de război sovietici). Continuă producția de acid sulfuric, conform proiectului pentru sulfurul nativ. În 1942 se pune în funcție secția pentru sulfat de aluminiu, cu capacitate de 1000 tone/an, obținut din hidrat de aluminiu. În 1943 se mărește capacitatea de prelucrare a acidului sulfuric și se îmbunătățește calitatea produsului, în 1944 lucra și o secție de producere a cromului, iar în 1945 se termina instalația de fabricare a bicromatului de sodiu și potasiu.

Criza societății românești se acutizează, după cedările teritoriale din vara lui 1940, a intruziunii legionare, participării la al doilea război mondial, luptei politice de după 23 August 1944 și ascensiunea Partidului Comunist spre puterea absolută, toate se repercutează negativ asupra mediului economic. Societatea "Mica" era afectată din multe puncte de vedere și caută să se plieze conjuncturii, dar statul (care din 1926 avea 2 reprezentanți în Consiliul de Administrație), după 23 August se amestecă și conduce efectiv, prin administratori de supraveghere, iar din august 1944 prin administrator unic. Este prezentă imixtiunea continuă a factorului politic, Partidul Comunist, dar și Confederația Generală a Muncii și sindicatele, manipulate de comuniști. Este schimbat inginerul Ioan Gigurtu și cei de la conducerea Exploatarei aurului și cărbunelui de la Brad, alții sunt timorați și paralizați, Favorizarea socialului și imixtiunea în problemele tehnice au favorizat indisciplina și furtul de aur. Ultima grevă în societate a fost la Brad, în 1947 și se termină cu închiderea temporară a minelor și concedierea tuturor participanților.³⁰

Reluând situația locală, după tratative de doi ani și jumătate, se naționalizează Societatea „Nitrogen” Târnăveni, complex industrial, considerat interesant de mediul de afaceri, pentru nevoile de apărare ale țării, susceptibil de dezvoltare puternică. În 1936 avea o centrală electrică cu putere instalată de 25000 HP, alimentată cu gaz metan și fabrica carbid și cianamidă de calciu. Producea și cianamidă potasică, clorat de potasiu, clorură de calciu, amoniac. Era singura fabrică producătoare de carbid, din țară, carbidul fiind folosit pentru alimentarea lămpilor de mină, iar calcitridul era folosit în agricultură. Capacitatea inițială era de opt vagoane de carbid sau zece calcitrid/zi; necesita 16 vagoane de piatră de var, șase vagoane de cocs și 300000 m.cubi de gaz metan.

La începutul anului 1931 se semna contractul general de înființare a societății, statul român, Ministerul Industriilor și Comerțului, Union Banque Suisses din Zurich (reprezenta și un grup de întreprinderi), Societatea Electrică Sibiu, scopul activității fiind economic, dar și pentru apărarea țării. Centrala electrică se vindea Societății

³⁰ *Ibidem*, pp. 168-169.

SETA Sibiu. Grupul elvețian acorda statului un împrumut de 6111111 franci elvețieni. Noua societate urma să încheie cu Ministerul Apărării Naționale contract de furnizare pentru Fabrica de acid azotic monohidrat, ministerul urmând să achiziționeze 3000 de tone/an. Societatea nu s-a înființat, iar Banca Comercială Pesta și Banca Generală de Credit Ungar au vândut acțiunile Societății „Nitrogen.” (convenția din 1935).

Societatea ”Mica” se implică în cumpărare, cerând sprijin Casei Generale de Economii și Cecuri Poștale, ca și Societății Naționale de Credit Industrial. Se implică și statul și BNR-ul, în preluare („Mica” ceda 14% din acțiuni noii societăți, statul stabilea ca 50% din capital să aparțină cetățenilor români, care formau și 2/3 din membrii Consiliului de Administrație, Comitetului Director, președintele Consiliului de Administrație și cenzori). Statul desemna un comisar guvernamental, cu drept de control pentru secțiile care lucrau pentru Ministerul Apărării Naționale, avea două locuri în Consiliul de Administrație (reprezentanții săi și comisarul guvernamental erau numiți de Ministerul Industriilor și Comerțului). „Grupul Român” și ”Mica” au făcut investiții de 60 milioane lei. Statul devine acționar la ”Mica”, capitalul inițial fiind de 320 milioane lei, cu beneficii de 5%. În 1936, la naționalizarea „Nitrogenului” Societatea ”Mica” primea 30000 de acțiuni, în final ajunge să dețină 51%, iar capitalul social urca la 500 milioane lei în anul 1941, 1 miliard în 1943, iar în mai 1947, datorită reevaluării activelor și depunerii de 2 miliarde numerar a sporit Consiliul de Administrație. „Mica,” în 21 decembrie 1937, a pus problema înființării unei fabrici de ciment aluminos și aluminiu, a căror fabricare devenea avantajoasă după achiziționarea „Nitrogenului”, iar ”Mica” a devenit cel mai mare producător de energie electrică din țară. Împreună cu Societatea „Aur” și „Societatea Industrială Română de Aluminiu” se acordă dreptul înființării unei asemenea fabric. După naționalizare, ”Nitrogenul” nu mai avea obligația de a produce cianamidă, ca îngrășământ agricol (opri producția în 1937). Amoniacul necesar pentru explozibili s-a produs, până în 1939 în fabrica de specialitate, fără a se mai folosi tehnologia obținerii cianamidei.

Pentru producerea cimentului aluminos se folosi procedeul inginerului francez J.C. Seailles, prin arderea bauxitei și calcarului, cu calitate față de alte sortimente. Obținându-se cimentul aluminos se ajunge la producerea aluminiului, inoxidabil, ductil și maleabil, folosit în industria aviatică și în electrotehnică. Zăcămintele de bauxită erau în județele Turda, Alba, Bihor, pe perimetre mari. Se utiliza calcarul, ușor de procurat, gazul metan permitea obținerea energiei electrice și aburului industrial la prețuri reduse. Industria petrolieră asigura cocsul de petrol pentru electrozi, iar criolitul pentru electroliză se aducea din Groenlanda.³¹

Se semna o Convenție cu Ministerul Apărării Naționale, în 18 aprilie 1940, pentru producerea a 250 tone/an, inițial, apoi după un an și jumătate a 500 de tone și 1000 tone după doi ani, modificând instalațiile de electroliză. În iulie 1942, mărindu-se capitalul social, după obținerea primelor lingouri, se mări instalația și se viza atingerea unei producții de 3500 tone de aluminiu anual. Tot pentru necesități militare, în anul 1938 se dublă producția de amoniac pentru producerea acidului azotic și un nou generator de curent, dat în funcție în anul 1941 a mărit puterea instalată. Se diversifică și a crescut producția de alte materiale și substanțe de

³¹ *Ibidem*, pp. 170-179.

profil necesare activităților militare și civile (a se vedea tabelul cu producția anilor 1936-1937).

În anul 1937 s-a lucrat la instalația de fabricare a feromanganului din minereurile de mangan de la Iacobeni, în cuptoarele de carbid nefolosite. Se urmărea obținerea de 4-5000 t/an, în condițiile când industria românească folosea 2000 t., din import. În anul 1943 începe fabricarea sulfatului de sodiu, în 1944 trinitratul fosfatului, a sulfatului de amoniu, cloratului de potasiu, se experimentă producerea electrozilor de grafit și a celor amorfi. Centrala electrică producea, în 1941, 57048090 kwh, cu 29, 8% mai mult ca în 1943. Datorită luptelor purtate în zonă în anul 1944, cifra de afaceri a scăzut cu 37,8% față de anul precedent, fiind de 566278199 lei. Lipsind materii prime și accesoriile din import, a scăzut producția de carbid, feromangan și sodă caustică.³²

În anii războiului, pe lângă prizonieri sovietici - folosiți la munci necalificate - s-a folosit munca refugiaților din Ardealul de Nord ocupat de hortiști. În 1941-1942, societatea „Nitrogen” avea un personal de 1586 muncitori și funcționari și producea superfosfat, clor, faianță, obiecte ceramice, carbid, iar „Mica” cu 460 de muncitori producea plumb, cupru, argint aurifer, zgură săracă.³³

După naționalizarea din 1948, conducerea celor două societăți industriale târnăvene este preluată de cadre fidele comunismului, maiștri și lăcătuși. În anii 1948-1949 funcționau: secția de clor-amoniac, chimico-metalurgică, faianță, produsele mai importante, ca tonaj fiind aglomeratul aurifer, carbidul, acidul sulfuric, soda caustică. În timpul regimului comunist, producția a crescut, conform dispozițiilor politice, inclusiv cele cuprinse în normativele CAER. Din Târnăveni s-a ridicat un numeros personal de conducere în viitoarele diviziuni economice socialiste (Centrul Industrial de Produse Anorganice, Râmnicu-Vâlcea, Ministerul Chimiei), iar unul dintre directori, inginerul dr., Ioan Boitan a fost coordonator al activităților de chimie din CAER. Mulți ingineri au condus unități de profil din țară, unul dintre cei mai valoroși fiind ing. dr. Cerghizan Vasile, între ultimii directori ai platformei chimice din Târnăveni. Mulți tehnicieni și specialiști s-au transferat în unități de profil chimie și metalurgie din țară, iar specialiști din Târnăveni au pus în funcție unități/secții de profil în Iran și Turcia (maistru Petru Lechințan și ing. Ioan Bâdea). În anul 1974 România -Târnăveniul, de fapt -producea 324000 tone de carbid (exporta 53,4%, adică 174000 tone) - vârful producției sale - ocupând locul al IV lea în Europa, după Germania (237000 tone), Franța (487000 tone). Polonia(418000 tone) și locul VI în lume, unde predominau Japonia (1700000 tone) și SUA ,9830000 tone). Târnăveniul exporta în 38 de țări din Europa, Asia,Africa, America. În 1983, înregistra vârful producției de bicromat de sodiu, acid formic și oxalic, acid fluorhidric (începutul fabricării bicromatului datează din anul 1972)³⁴

După 1989, separarea în două entități industriale, „BICAPA” și „CARBID-FOX” și adaptarea la economia liberă/de piață a fost anevoioasă și, în funcție de mulți factori-economici, politici, umani, incluzând nefericitele căi de privatizare românești, dar și sechele de netrecut (puternica poluare lăsată de activitățile istorice depuse, consumurile mari neachitate, lipsa de interes a investitorilor străini, intermediarii care comercializau în străinătate, pierderea de piețe etc), au dus în final la prăbușirea

³² *Ibidem*, pp. 180-181 și 184.

³³ Dr. Coriolan Suci, *Județul Târnava Mică-schiță monografică*, Blaj, 1943, p. 40.

³⁴ N. Fola, *Situația Târnăveniului în perioada postbelică*, în *Târnăveni-cercetare monografică*, pp. 193-194. și *Carbidul românesc în pragul mileniului al III lea*.,pp.17, 45-46.

„BICAPEL”, care avea datorii foarte mari, apoi a celei de a doua firme, ajunse, din nefericire, în stare de lichidare și faliment. Situația lor a determinat și declinul economic al localității și accentuarea pauperizării populației, micile firme care s-au dezvoltat, efemer, nu au putut determina o ameliorare cât de cât a stării zonei., ajunsă în declin constant.

Anexă

Tabel nr. 1

Activitatea Societății „NITROGEN” între anii 1936-1939³⁵

Produse	U/M	1936	1937	1938	1939	+,-% în 1939 față de 1936
Carbid	kg.	3210015	4485585	5498315	5943162	+85,1
Cianamidă	kg.	-	387603	-	-	-
Sodă caustică	kg.	1899294	2173395	1900635	2569769	+35,2
Clorură de calciu	kg.	484309	357714	379287	255285	-47,4
Clorat de potasiu	kg.	92650	74300	80370	244319	+165,2
Amoniac lichid	kg.	197143	486117	786990	1206271	+512,1
Amoniac soluție	kg.	170679	163892	193730	229455	+30,1
Țipirig	kg.	-	3325	70420	131992	-
Oxygen	m ³	16539	30677	48332	67682	+318,7
Plăci de faianță	buc.	2137130	4324994	4328388	6081145	+184,5
Curent electric	kw/h	35464800	49726824	55935000	64160200	+80,9
Produse noi						
Ciment aluminos	kg.	-	-	-	883000	-
Acid clorhidric	kg.	-	-	-	64211	-
Clor lichid	kg.	-	-	-	27031	-
Țigle	buc.	-	-	-	1827728	-
Căramizi	buc.	-	-	-	1001166	-
Țigle Raschirg	buc.	-	-	-	2937100	-

Tabel nr. 2

Produse fabricate de întreprinderile „MICA” și „NITROGEN”, respectiv Combinatul Chimic Târnăveni³⁶

Produse	U/M	1938	1948	1957	1965	1970
Clorat de potasiu	tone	80,4	154,8	62,8	-	-
Feromangan	tone	-	3458,7	4401,4	-	-
Sulfat de cupru	tone	-	49,5	-	-	-
Anhidridă cromică	tone	-	-	4,9	-	-
Amoniac comprimat	tone	757,2	287,0	587,9	-	-
Îngrășămintă fosfatice	tone	-	-	25524	-	-
Bicromat de potasiu	tone	-	6,0	10,9	-	-
Clor lichefiat	tone	-	81,9	-	-	-
Insecticide clorurate	tone	-	7,0	45,2	-	-
Clincher aluminos	tone	-	-	3030,2	408,7	-

³⁵ Apud Mircea Baron, *Societatea „Mica” 1920-1948*, Ed. Unuversitas Petroșani, 2006, p. 183.

³⁶ Apud Ștefan Covrig, în *Târnăveni – cercetare monografică 1278-2003*, Ed. Mediaprint, Târgu-Mureș, 2003, p.36.

Vizita de studii a Marelui Voievod Mihai de Alba Iulia în județul Hunedoara

Ioachim LAZĂR

The study of visit of the Great Voivode Mihai of Alba Iulia in Hunedoara county in june 1935

Abstract

The month of June of 2015 marks 80 years since the study visit that the Great Voivode Mihai of Alba Iulia made in Hunedoara County. The visit started on June 10, 1935, when the Great Voivode Mihai of Alba Iulia, accompanied by his teachers and class mates, arrived on the royal train in the town of Hațeg. From June 10 until June 19, they visited: the Church from Densuș, the „General Berthelot” Farm from the commune Berthelot, property of the Romanian Academy, the Church from Sântămăria Orlea, the Prislop Monastery, Ulpia Traian Sarmizegetusa, the Baleia Cottage from Retezat, the mining centers from the Jiu Valley (Petrila, Vulcan, Lupeni, Aninoasa), as well as the cities of Petrila and Hațeg. From June 19 until June 22, 1935, the Great Voivode Mihai and his class mates visited the State Iron Works from Hunedoara, the Mines from Ghelar, the Brădișor Mine from Barza, the Manufacturing Plants from Gurabarza, the cities of Hunedoara, Deva, Orăștie, the Museum of Hunedoara County from Deva, the Museum of the „Mica” Society from Brad, the Dacian fortress from Costești, the Cemetery from Țebea, and the Geoagiu Resort. In all these places, after each visit, the lessons that the students received were both the oretical and practical. The visits made by the Great Voivode Mihai of Alba Iulia in Hunedoara County in 1934 and 1935 deeply impressed the young royal off spring. The proof that he had never forgotten these places was the visit of H R M King Mihai I, accompanied by the Queen Ana, in Hunedoara County in 1997.

Cuvinte cheie: Mare Voievod, Casa Regală, rege

Keywords: Great Voivode, Royal House, King

În iunie 2015 s-au împlinit 80 de ani de la vizita de studii pe care Mihai, Marele Voievod de Alba Iulia, moștenitorul tronului României, împreună cu colegii săi de clasă a efectuat-o în județul Hunedoara. Pentru prima dată moștenitorul tronului Regatului României, Mihai a sosit în județul Hunedoara, în anul 1934, când l-a însoțit pe tatăl său, Regele Carol al II-lea, la reluarea cercetărilor arheologice din zona Amfiteatrului roman de la Sarmizegetusa.

Vizita de studii, din iunie 1935, a fost organizată de către autoritățile județului, în frunte cu prefectul Dr. Romulus Miocu. Județul Hunedoara oferea posibilitatea vizitării unor obiective diverse – monumente istorice, întreprinderi economice, frumuseți naturale – care întregeau în mod fericit lecțiile pe care profesorii le-au susținut elevilor în diferite locuri din județ.

Locația de bază pe timpul vizitei de studii a fost stabilită în orașul Hațeg, centrul frumoasei Țări a Hațegului. Trenul regal a sosit în gara Hațeg în dimineața zilei de 10 iunie, orele 7,30. Prefectul județului Hunedoara, dr. Romulus Miocu și autoritățile locale au întâmpinat pe Marele Voievod Mihai și suita sa. În trenul regal generalul Grigorescu a comunicat oficialităților județului itinerarul vizitelor „Marelui

Voievod ce urmau să se facă pe tot timpul șederii sale în plasa Hațeg”¹. De asemenea a mai comunicat că Măria Sa „va locui în trenul regal, urmând ca în tot intervalul de timp cât va sta în Hațeg să viziteze localitățile cele mai importante, cu un trecut istoric din ținut, completându-și cunoștințele teoretice în mod practic pe teren”².

Programul de studiu a demarat încă din dimineața zilei de 10 iunie, în trenul regal, prin întocmirea unei lucrări teoretice urmată de vizitarea celebrului monument de la Densuș. În ziua de 10 iunie, ora 9 a.m. „Marele Voievod însoțit de profesorii și colegii săi, sub conducerea domnului prefect, s-a deplasat în comuna Densuș unde a vizitat biserica gr. cat. din localitate, dându-i-se explicațiile cuvenite cu privire la însemnătatea istorică a bisericii de către Dl. profesor universitar Daicoviciu”³. În aceeași zi după amiază, s-a vizitat ferma „Generalului Berthelot” din comuna Berthelot, proprietatea Academiei Române. A fost primit de I. Danciu, administratorul fermei, unde s-a „evocat marea figură a generalului dispărut, vizitându-se ferma și dându-se toate explicațiile necesare”⁴. În finalul vizitei s-a oferit Marelui Voievod și însoțitorilor săi „câte o broșură cu ședința solemnă a Academiei Române cu ocaziunea împlinirii unui an de la moartea generalului”⁵.

A doua zi, 11 iunie, Marele Voievod Mihai, colegii și profesorii săi au vizitat Biserica din Sântămăria Orlea, unde li s-a explicat descoperirea savantului Nicolae Iorga conform căreia „a fost în trecut o biserică românească”⁶. Vizita a continuat cu întocmirea unei lucrări practice după care au urcat „în dealul Viilor, în pădurea proprietatea orașului și la troița ridicată în amintirea martirilor neamului: Horia, Cloșca și Crișan”⁷. În după amiaza zilei, activitatea a continuat cu întocmirea unor lucrări teoretice, în trenul regal, urmată de executarea unor exerciții sportive la care au luat parte și câțiva copii din oraș⁸.

Vizitarea unor monumente de mare valoare din Țara Hațegului a continuat la Mănăstirea Prislop, unde profesorii le-au explicat date despre „originea bisericii și data construirii ei”⁹. A urma un serviciu religios „executat de către vicarul bisericii gr. cat. din Hațeg, Septimiu Ionaș, ajutat de mai mulți preoți din comunele învecinate”¹⁰. La mănăstire au trecut la executarea programului cursurilor școlare, apoi Marele Voievod Mihai „a procedat la luarea jurământului cercetășesc”¹¹.

A urmat, în 13 iunie, deplasarea la Poarta de Fier a Transilvaniei, în cel mai înalt punct al „drumului de cale ferată dințat dintre Hațeg și Caransebeș”¹² continuându-se activitatea prin executarea de lucrări practice și servirea mesei de prânz. În 14 iunie, s-au deplasat la Sarmizegetusa „vechea cetate romană unde Dl. profesor Daicoviciu, conducătorul lucrărilor de săpături a cetății a dat explicațiile

¹ SJHAN, *Prefectura județului Hunedoara*, Dosar 82/1935, f. 6.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, f. 11.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, f. 6.

¹⁰ *Ibidem*, f. 6 și 11.

¹¹ *Ibidem*, f. 6.

¹² *Ibidem*, f. 11.

necesare și când s-a continuat lucrarea practică în for”¹³. După masă au revenit la Hațeg și după o pauză de un ceas, Marele Voievod și colegii au executat o lucrare de practică agricolă, săpând „holda cu porumb a femeii nevoiașe Fănescu Maria. Măria Sa, înduioșat de soarta grea a acestei femei a cărei holdă nu promitea o recoltă satisfăcătoare, i-a dăruit un ajutor de 5.000 lei”¹⁴.

Programul a mai cuprins excursii și vizite de studii la o serie de obiective de pe teritoriul plaselor Pui și Petroșani. Vizita în plasa Pui a început cu Ohaba de sub Piatră unde moștenitorul tronului regal al României a fost primit de către primarul comunei „cu tradiționala pâine și sare și cu vii urări de bun sosit și aclamații din partea mulțimii și elevii școlilor primare, în frunte cu preotul și învățătorul”¹⁵.

„Cu un fast mai deosebit a fost primit A. S. R. de către locuitorii comunei Galați, unde se confecționase o frumoasă poartă triumfală, ornată cu flori, iar pe frontispiciul Școlii Primare se afla într-o ramă mare împodobită cu trandafiri, portretul Marelui Voievod”¹⁶. Vizita a continuat în comuna Pui, centrul plasei cu același nume. La intrare, în fața unei porți triumfale, Marele Voievod a fost primit de către Primar cu pâine și sare, iar Dl. notar, în calitate de prim-pretor delegat, prin puține cuvinte, bine ticluite, a exprimat bucuria ce o simte populația acestei plase de a avea în mijlocul ei o Odraslă Regală”¹⁷. S-au vizitat comunele Râu Bărbat și Hobita și urcarea pe muntele Baleia. „În parcursul frumoaselor serpentine umbrite de seculare păduri de fag și apoi de brad, în zumzetul izvoarelor cristaline, Marele Voievod era întâmpinat de uralele nesfârșite ale păstorilor care se așezaseră în de-a lungul drumului. Ascensiunea s-a făcut cu mașina până la «Prisme», iar de aici am urcat spre «Fântâna Rece» și înapoi pe jos. La «Prisme», sosiți înapoi, Marele Voievod cu suita au luat masa. S-a observat predilecția A.S.R. pentru tradiționala «mămăligă» românească cu ceapă și cu brânză. După masă și exerciții, Marele Voievod, însoțit de întreaga suită a scoborât pe același drum cu mașina, spre satele ce se vedeau strălucind în puternica arșiță a soarelui, în vale. Marele Voievod Mihai de Alba Iulia s-a arătat nespus de mulțumit în această excursie și încântat de frumusețile naturii”¹⁸.

În finalul raportului său înaintat Prefecturii județului Hunedoara, la 5 iulie 1935, notarul cercual, Silviu Bocănicu, însoțitorul Marelui Voievod în excursia de pe muntele Baleia, scria: „Această vizită făcută regiunii noastre de către Moștenitorul Tronului, va rămânea pe veci întipărită în sufletele curate ale țăranilor din această plasă și mai ales în sufletul tinerei generații, care vede în Marele Voievod personificat viitorul strălucit al neamului românesc”¹⁹.

Despre vizita Marelui Voievod în Valea Jiului au înaintat rapoarte atât primarul orașului Petroșani cât și prim-pretorul plasei. Potrivit raportului primarului orașului Petroșani, Marele Voievod și colegii săi au „vizitat atelierul central din Petroșani, apoi Uzina electrică, mina „Deak” și fabrica de brichete din Petrila. Au trecut în parcul Theodorescu din Petrila, unde, după ce li s-a servit o mică gustare, au făcut

¹³ *Ibidem*, f. 12.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, f. 5.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

lecții”²⁰. „Între orele 15-17, au plecat într-o plimbare pe defileul Surduc până la marginea comunei Bumbesti, de unde reîntorcându-se prin Petroșani, au plecat la Hațeg”²¹.

În finalul raportului său primarul scrie și despre sosirea Marelui Voievod Mihai, în Petroșani, în data de 16 iunie 1935: „În dimineața zilei de 16 iunie, a.c., la orele 9½, Măria Sa Marele Voievod de Alba Iulia, a venit la Petroșani însoțit de suita sa, oprind în fața Primăriei, unde i s-a făcut primirea oficială, la care au fost de față, Dl. ministru Titeanu, Dl. Dr. Romulus Miocu, prefectul județului Hunedoara, apoi șefii autorităților civile și militare din localitate, școlile și asociațiile culturale și sportive, precum și un numeros public”.

Despre primirea oficială, raportează și prim-pretorul plasei Petroșani, care a scris: „În ziua de 16 iunie, a.c. Marele Voievod cu suita sa /fără colegii de școală și profesori/, în mod oficios a descins în Valea Jiului pentru a distribui ajutoare bănești celor necăjiți și absolut vizați la acest ajutor binecuvântat. În prealabil, conform îndrumărilor detaliate date de Dl. prefect în mai multe conferințe la fața locului s-au întocmit tablourile asupra familiilor ce urmau a primi ajutor, care tablouri s-au verificat cu multă grijă, pentru a-i lua dintre cei mulți numai pe acei care absolut erau îndreptățiți de a primi ajutor. În consecință au primit exclusiv numai acei care nu au nici o posibilitate de lucru, cu familii mari, bătrâni fără sprijin și neputincioși fără nici o sursă de câștig”²². Cu ocazia acestei acțiuni caritabile Marele Voievod Mihai a împărțit următoarele ajutoare:

„La Petrila s-a distribuit pentru 118 familii suma de lei 70.700.

La Vulcan pentru 302 familii suma de lei 200.000.

La Lupeni pentru 107 familii suma de lei 72.300.

La Aninoasa /în Petroșeni/ pentru 13 familii, suma de lei 9.500”²³.

În data de 18 iunie 1935, Marele Voievod Mihai, colegii și profesorii vizitează din nou Sarmizegetusa „unde a fost primit de către domnii: Iuliu Nasta, deputat, Septimiu Ionaș, vicar de Hațeg, preotul protopop Bora Iustin, Dr. E. Șelariu avocat Hațeg, A. Tănăsescu primar Hațeg, membri în Comitetul de administrație al Societății culturale Sarmizegetusa, de Dl. profesor Daicoviciu, conducătorul lucrărilor arheologice, oficialitatea și locuitorii comunei, în fața cărora Măria Sa a donat 100.000 lei pentru continuarea lucrărilor de săpături din forul roman, sumă ce s-a înmănat D-lui Daicoviciu, care printr-o cuvântare a mulțumit Măriei Sale pentru darul făcut, asistența făcând mari ovațiuni. Apoi Măria Sa a mai vizitat încă odată cetatea făcând și o lecțiune”²⁴.

În după amiaza zilei de 18 iunie, Marele Voievod Mihai însoțit de profesori a efectuat o vizită oficială în orașul Hațeg. „La ora 18 p. m., însoțit de domnii profesori și Dr. Romulus Miocu, prefectul județului, a sosit în dreptul bisericii ortodoxe unde au fost întâmpinați, în fața arcului de triumf, de Dl. A. Tănăsescu, primarul orașului, cu întreg consiliul comunal, I. Nasta deputat, și șefii de autorități. Dl. primar în numele locuitorilor a mulțumit Măriei Sale pentru această înaltă vizită și onoarea ce a dat orașului prin șederea sa în localitate cum și ajutorului de 15.000 lei dați copiilor săraci.

²⁰*Ibidem*, f. 11.

²¹*Ibidem*.

²²*Ibidem*, f. 16.

²³*Ibidem*.

²⁴*Ibidem*, f. 12.

Populația întregului oraș cu toate școlile a ovaționat în urale nesfârșite pe Măria Sa, care a parcurs pe jos distanța de la Arcul de triumf până la Sfânta biserică prin ghirlande de verdeață, pe un covor de flori și cu petale de trandafiri. În curtea sfântului locaș a fost întâmpinat de un sobor de preoți condus de Dl. protopop al Hațegului, I. Ciocan și apoi întreg cortegiul a intrat în biserică, oficiindu-se un scurt serviciu divin, răspunsurile fiind date de corul tinerimii române de sub conducerea D-lui profesor Liviu Popoviciu. La sfârșitul serviciului divin, Măria Sa a părăsit Sfântul locaș sub intonarea Imnului Regal²⁵.

În dimineața zilei de 19 iunie 1935 trenul regal s-a deplasat în gara Orăștie, în timp ce Marele Voievod Mihai, colegii și profesorii săi s-au îndreptat spre Hunedoara. Vizitarea Minelor de la Ghelar este raportată de către prim-pretorul plasei Hunedoara. „Marele Voievod Mihai a sosit în orașul Hunedoara, în ziua de 19 iunie, a.c. La orele 8½ dimineața a plecat cu trenul Uzinelor de Fier, tot în aceeași zi la Ghelar, unde se află Minele de fier ale statului. Sosit în gara Rechișoara [Retișoara n. n.] a fost întâmpinat de inginerii conducători ai minei, de Dl. medic de circumscripție, Dr. Aurel Gavriș, de Sf. Sa, Pr. Vasile Pleșug și de notarul cercual Alexandru Gostian. De la Hunedoara s-a dat consemnul să nu i se facă nici o primire sau manifestație, deoarece Măria Sa este în călătorie de studii cu colegii de clasă a Măriei Sale²⁶.

„După sosire s-a intrat în Mina de fier, cu tramvaiul electric al minei. Cu ascensorul s-a făcut urcarea la suprafața minei, vizitându-se exploatarea ce se face în această parte. Aici s-au dat explicații de către dl. director al Uzinelor și Minelor, inginer Mihail Gheorghiu și de cei doi ingineri ai minei. Măria Sa a luat câteva minereuri și lampa de carbid, de miner a D-lui inginer Popescu Ioan, care a făcut-o cadou Măriei Sale împreună cu o cutie de carbid²⁷. În Govăjdia a vizitat o fabrică de sape a Uzinelor²⁸ de Fier din Hunedoara.

La revenirea de la Ghelar a vizitat „Uzinele Metalurgice ale Statului și Castelul. Dl. ing. Mihail Gheorghiu a dat explicațiile. S-a cercetat depozitul de minereuri, furnalul și turnătoria²⁹. Apoi în „sala de lectură a Cazinoului uzinelor a urmat o lecție de sintetizare a celor văzute. Elevilor li s-au dat întrebări în limba franceză: Câte feluri de energii se utilizează minereurilor de fier în fontă; care este fenomenul fizic ce face separarea zgurilor de fierul topit; prin ce mijloace de igienă și apărare au lucrătorii din Uzină³⁰. A urmat vizitarea Castelului unde „s-a ținut o lecție din istorie despre amintirile acestui castel de domnul profesor Enache Ionescu³¹.

A urmat plecarea la Orăștie. „În seara zilei de 19 iunie 1935, orele 7,10 a sosit în localitatea noastră Marele Voievod Mihai, cu un autocar ce venea dinspre Hunedoara. În piața orașului, în dreptul statuii Regelui Ferdinand I a fost salutat de primarul Ioan Branga, fiind de față toate autoritățile, toate școlile, cercetași și străjeri, precum și mult popor. După o scurtă cuvântare din partea primarului, Marele Voievod a luat drumul spre gară unde aștepta trenul regal venit de cu dimineață³².

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, f. 23.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, f. 18.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, f. 19.

Orașul Deva a fost programat pentru vizita Înalțului oaspete în data de 20 iunie 1935. „M. S. Marele Voievod Mihai a sosit în comuna noastră, în ziua de 20 iunie, orele 8 dimineata, cu un autocar, venind de la Orăștie, însoțit de adjutantul Regal, gen. Grigorescu, de profesorii și colegii de clasă. La sosire, Măria Sa a fost întâmpinat înaintea parcului comunal de prefectul județului, comandantul garnizoanei și subsemnatul (președintele comisiei interimare) care prin puține cuvinte am bineventat venirea Măriei Sale, precum și de elevii școlilor și populație, care era prezentă în număr foarte frumos, cu toate că nu se anunțase o primire oficială”³³. După primire, „Măria Sa însoțit de cei mai sus numiți, traversând parcul, s-a urcat pe cetate, unde a vizitat ruinele cetății”³⁴.

În Palatul Administrativ a admirat „sala de recepție a Prefecturii, de unde M. Sa, împreună cu suita sa a trecut la Administrația Financiară, unde a vizitat și admirat frumosul stil de arhitectură din timpul Renașterii, în care este edificat Palatul Administrației”³⁵. După această vizită, „M. S. împreună cu suita sa s-a urcat în autocar și a mers la Muzeul județean, pe care l-au vizitat și au primit explicațiunile necesare de la Dir. Muzeului, Dr. Floca. Aici s-a servit o modestă gustare, constatatoare din lapte bătut și căpșuni, după ce Măria Sa împreună cu colegii, au intrat într-o sală amenajată pentru a putea ține lecțiuni și au făcut cursuri până la ora 12½ când urcându-se în autocar, însoțiți de Dl. prefect, au părăsit comuna, îndreptându-se spre Brad. În drum s-au oprit pentru câteva momente la Liceul „Decebal”, unde a vizitat Căminul Cercetășesc”³⁶.

În drum spre Brad, s-a oprit în comuna Băița unde a fost ridicată o Poartă de triumf. „Cuvântul de bun sosit a fost rostit de primarul comunei, Ernst Frohmayer, iar o fetiță de școală, în strigătele mulțimii de «să trăiască», i-a oferit un buchet de flori, după care Dl. Dr. Romulus Miocu a făcut prezentările șefilor de autorități”³⁷.

La sosirea la Brad, cuvântul de bun sosit a fost rostit de primarul Ioan Bocăescu, după care D-na Ghișa, președinta «Reuniunii femeilor române» din loc, D-na Ambruș, prezidenta Societății «Principele Mircea», precum și o fetiță de școală primară din loc, îmbrăcată într-un frumos costum național, i-au oferit buchete superbe de flori între ovațiunile populației. După prezentarea autorităților civile de către Dl. prefect și prezentarea autorităților militare, Marele Voievod Mihai și întreaga suită au fost găzduiți în Cazinoul Societății «Mica», unde li s-a oferit dejunul”³⁸.

După dejun, „Marele Voievod, cu întreaga suită, au vizitat Muzeul Societății «Mica», care se află în același edificiu cu Cazinoul. Aici, Dl. inginer geolog Valeriu Lucca după ce a fost prezentat Măriei Sale de către Dl. director A. Sieber a expus în câteva cuvinte geneza aurului, felul de ocurență în natură, mai ales cu privire la zăcămintele din Munții Apuseni, dând apoi explicațiile necesare asupra splendidelor eșantioane de aur nativ, de foarte mare valoare, expuse în muzeu, piese ce reprezintă variatele și curioasele forme de prezentare a aurului la noi, cea mai elocventă dovadă a bogățiilor din această provincie. Atât Măria Sa, Voievodul Mihai cât și ceilalți vizitatori au rămas foarte impresionați, mai ales, de admirabilele eșantioane de la Musariu și de aurul cristalizat – minunatele creațiuni arhitecturale

³³*Ibidem*, f. 21.

³⁴*Ibidem*.

³⁵*Ibidem*.

³⁶*Ibidem*.

³⁷*Ibidem*, f. 14.

³⁸*Ibidem*.

ale naturii, din care muzeul «Micii» dispune de o colecție ce ar face o deosebită cinste chiar «Britischis Muzeumului» din Londra. Marele Voievod a arătat un deosebit interes pentru această colecție, cerând D-lui Lucca, în numeroase rânduri, explicații asupra unor eșantioane care atrăseseră mai mult atenția³⁹.

De la muzeu „vizitatorii însoțiți de către directorul A. Sieber, subdirectorul Valer Ambruș, inginer geolog Valeriu Lucca, inginer agronom, B. Damian și geologul Viorel Brana, din partea Societății «Mica», precum și de generalul Nicolau, Lt. Col. Grigorovici și Lt. Col. Rotenburg, Maior Dinculescu, adj. Gen. Nicolau etc. au plecat la Gurabarza pentru vizitarea uzinei de preparare. La sosire fanfara «Micei» intonează Imnul Regal, în strigătele de urale ale mulțimii ce aștepta cu drag pe oaspetele Regal. În curtea șteampurilor era de față corpul ingineresc al Societății, în frunte cu prim-inginerul V. E. Mastero. După prezentare începe vizitarea uzinei sub conducerea și explicațiile primului inginer Mastero⁴⁰.

„De la uzină vizitatorii au plecat cu aceiași însoțitori la Barza, unde erau așteptați de inginerii P. Keminger, T. Mormăilă, M. Michajef, Rizescu, administratorul Finding și inginerul Stavrat. Toți împreună au intrat apoi cu trenul electric la mina «Brădișor», unde au vizitat puțul de extracție.

La ora 18, Marele Voievod cu înalții oaspeți se îndreaptă spre comuna Țebea spre a vizita mormântul eroului național, Avram Iancu și alți tribuni, ca Groza și Buteanu etc⁴¹.

Marele Voievod Mihai, în dimineața zilei de 21 iunie, împreună cu suita, a călătorit la cetatea din „hotarul comunei Costești, unde după cercetarea cetății și luarea mesei la poalele cetății s-a reîntors la Orăștie în urma unei ploii⁴². La cetate s-a servit Măriei Sale și întregii suite mâncare de sărbătoare ce se obișnuiește în această regiune la locuitorii băștinași, așa numitul „Balmoș” pregătit însuși de femei mărginărițe, s-a servit caș proaspăt, unt din această regiune și mălai cald făcut de către aceste femei afară de pâine. Mălaiul cald și Balmoșul servit a fost consumat atât de M. S. cât și de suită cu mare poftă, abandonându-se pâinea față de mălaiul cald⁴³.

În 22 iunie 1935, Marele Voievod a întreprins o scurtă vizită la Băile Geoagiu, după care Măria Sa cu întreaga suită au plecat spre București. Vizita Marelui Voievod Mihai de Alba Iulia în județul Hunedoara constituie o continuare a vizitei din 1934 când a însoțit pe regele Carol al II-lea când au fost inițiate marile lucrări de cercetare arheologică de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. În anul 1997, după 62 de ani de la vizita de studii, din 1935, M. S. Regele Mihai I, însoțit de Regina Ana, a revenit pentru a vizita din nou județul Hunedoara.

³⁹*Ibidem*.

⁴⁰*Ibidem*, f. 15.

⁴¹*Ibidem*.

⁴²*Ibidem*, f. 24.

⁴³*Ibidem*.

I

Pretura plasei Hațeg

Nr. 936/1936

Obiect: Vizita Marelui Voievod

Mihai în jud. Hunedoara

Domnule Prefect,

Nr ord. de ref: 9817/1936

Deva⁴⁴

În executarea ordinului Dv. cu nr. 9817/1935 din 22 iunie a.c. avem onoarea a vă raporta că M. S. Marele Voievod Mihai a sosit în orașul Hațeg, în ziua de 10 iunie 1935, ora 7,30 cu un tren regal, unde a fost întâmpinat, în gara din Hațeg, de către Domnul Prefect al județului și autoritățile administrative locale.

Cu această ocaziune, în trenul regal s-a comunicat Domnului Prefect itinerarul despre vizitele M. S. Marelui Voievod ce urmau să se facă pe tot timpul șederii sale în plasa Hațeg. Conform acestui itinerar, încă în ziua de 10 iunie a.c., ora 9 a. m., Marele Voievod, însoțit de profesorii și colegii săi, sub conducerea Domnului Prefect, s-au deplasat în comuna Densus, unde au vizitat biserica gr. cat. din localitate, dându-i-se explicațiunile cuvenite cu privire la însemnătatea istorică a bisericii, de către Dl. profesor universitar Daicoviciu, după care a urmat programul de învățământ. La orele 14, Marele Voievod s-a reînapoiat la Hațeg.

În ziua următoare de 11 iunie 1935, ora 8 dimineața, Marele Voievod a vizitat biserica reformată din Sântămăria Orlea, care la fel are o însemnătate istorică, iar de aici Măria Sa a plecat cu profesorii și colegii săi în pădurea Hațegului, situată în apropierea dealului Orlea, unde s-au ținut cursuri școlare, până la orele mesei, de către profesori.

În ziua de 12 iunie, a.c., ora 7,30, Marele Voievod s-a deplasat în comuna Silvașul Superior, unde a vizitat mănăstirea așa numită „Prislop”, dându-i-se explicațiuni despre originea bisericii și data construirii ei, de către profesori. Acestor explicațiuni cu privire la însemnătatea Mănăstirii, a premers un serviciu religios, executat de către Vicarul bisericii gr. cat din Hațeg și mai mulți preoți din comunele învecinate. Aici Marele Voievod s-a întreținut până la orele 17,30, în care răstimp s-a executat programul cursurilor școlare și s-a procedat la luarea jurământului cercetășesc, atât de la M. S. Marele Voievod, cât și de la conșcolarii săi.

În zilele următoare și anume în 13 și 14 iunie, a.c. Marele Voievod a vizitat unele localități din plasa Sarmizegetusa, iar în 15 și 16 iunie 1935 a vizitat comunele și localitățile mai însemnate din plasa Pui și Petroșani. Despre mersul acestor vizite, în mod detaliat, Domnule Prefect se va raporta de către preturile respective.

În toate comunele și localitățile mai sus indicate de noi, unde M. S. Marele Voievod a fost condus de către Domnul Prefect al județului, autoritățile locale și populațiunea, dimpreună cu elevii școlari, au făcut o primire entuziastă, arborând toate casele cu drapele naționale, scoarțe și flori, aclamând în trecere pe Înălții Oaspeți.

La fel și în orașul Hațeg, în ziua de 14 iunie a.c., ora 6 p. m., s-a organizat o primire grandioasă de către autoritățile locale și populațiunea acestui oraș, care au

⁴⁴*Ibidem*, f. 6.

alergat cu cea mai vie însuflețire la această primire și la oficierea unui serviciu divin, în biserica ort. rom., executat de către protopopul tractului Hațeg, ajutat de un sobor preotesc. La poarta triumfală construită în acest scop, Dl. primar al orașului Hațeg a rostit o cuvântare de devotament, arătând dragostea nemărginită ce o poartă, M. S. Marelui Voievod, întreaga populație de pe aceste meleaguri

Ținem să mai raportăm, în fine, Domnule Prefect, că M. S. Marele Voievod, din toate localitățile mai sus numite, s-a reîntors la Hațeg, în trenul regal, unde a petrecut noaptea.

Hațeg, în 27/VI 1935.

Prefect,
ss. indescifrabil.

II

Pretura plasei Pui, Jud. Hunedoara

Nr. 924/1935

Privește: Vizita Marelui Voievod Mihai

în județul Hunedoara

Domnule Prefect⁴⁵,

La ordinul Dv. nr. 9817/22 VI 1935, cu onoare Vă raportăm următoarele: În dimineața zilei de 17 iunie 1935, în urma pregătirilor mari ce s-au făcut, Marele Voievod Mihai de Alba Iulia, era așteptat cu însuflețire de populația din toate comunele din plasă, concentrați la locurile pe unde se știa că o să treacă.

A fost întâmpinat, în primul rând, pe teritoriul acestei plase de către primarul comunei Ohaba de sub Piatră cu tradiționala pâine și sare și cu vii urări de bun sos și aclamații din partea mulțimii și elevii școlilor primare, în frunte cu preotul și învățătorul. În același mod a decurs primirea și în comuna Băiești. Cu un fast mai deosebit a fost primit A.S.R. de către locuitorii comunei Galați, unde se confecționase o frumoasă poartă triumfală, ornată cu flori, iar pe frontispiciul Școlii Primare se afla într-o ramă mare împodobită cu trandafiri portretul Marelui Voievod.

După ce primarul comunei i-a urat bun sos, Prințul a fost fotografiat de către dl primar. În comuna Pui, sediul plasei, în fața unei porți cu gust aranjată, Marele Voievod a fost primit de către Primar cu pâine și sare, iar Dl. notar, în calitate de prim-pretor delegat, prin puține cuvinte bine ticluite a exprimat bucuria ce o simte populația acestei plase de a avea în mijlocul ei o Odraslă Regală.

De aici încolo pe toată durata excursiei Marele Voievod a fost însoțit de subsemnatul. În comuna Râu Bărbat, de asemenea i s-a făcut o frumoasă primire, precum și în comuna Hobița ultima comună, de unde a început ascensiunea spre muntele Baleia. În parcursul frumoaselor serpentine umbrite de seculare păduri de fag și apoi de brad, în zumzetul izvoarelor cristaline, Marele Voievod era întâmpinat de uralele nesfârșite ale păstorilor care se așezaseră în de-a lungul drumului. Ascensiunea s-a făcut cu mașina până la „Prisme”, iar de aicea am urcat spre „Fântâna Rece” și înapoi pe jos.

⁴⁵*Ibidem*, f. 5.

La „Prisme”, sosiți înapoi, Marele Voievod cu suita au luat masa.

S-a observat predilecția A.S.R. pentru tradiționala „mămăligă” românească cu ceapă și cu brânză. După masă și exerciții, Marele Voievod, însoțit de întreaga suită a scoborât pe același drum cu mașina, spre satele ce se vedeau strălucind în puternica arșiță a soarelui, în vale. Marele Voievod de Alba Iulia s-a arătat nespus de mulțumit în această excursie și încântat de frumusețile naturii.

Populația, de asemenea, l-a primit cu o nespusă însuflețire și vii aplauze în tot parcursul prin plasa noastră, mai ales că acum a avut ocaziunea, pentru întâia dată, de a privi mai de aproape și mai liberă pe A.S.R., Marele Voievod Mihai.

Această vizită făcută regiunii noastre de către Moștenitorul Tronului, va rămânea pe veci întipărită în sufletele curate ale țăranilor din această plasă și mai ales în sufletul tinerei generații, care vede în Marele Voievod personificat viitorul strălucit al neamului românesc.

Pui, la 5 iulie 1935.

p. Prim-pretor
S. Bocănicu,
Notar cercual.

III

Primăria Com. Urb. Petroșani
Nr. 3005/1935

Către

Prefectura Județului Hunedoara, Deva⁴⁶

La ordinul nr. 9817/1935, avem onoare a raporta că Măria Sa Marele Voievod de Alba Iulia a sosit la Petroșani în dimineața zilei de 15 iunie, a.c. la orele 9, însoțit fiind de colegii săi de clasă.

A vizitat atelierul central din Petroșani, apoi Uzina electrică, mina „Deak” și fabrica de brichete din Petrila. Au trecut în parcul Theodorescu din Petrila, unde după ce li s-a servit o mică gustare, au făcut lecții.

La orele 12,45 au plecat la Surduc, unde, în restaurantul de vară „Gambrinus” li s-a servit dejunul. De aici, între orele 15-17, au plecat într-o plimbare pe defileul Surduc până la marginea comunei Bumbști, de unde reîntorcându-se prin Petroșani, au plecat la Hațeg. În dimineața zilei de 16 iunie, a.c., la orele 9½, Măria Sa Marele Voievod de Alba Iulia, a venit la Petroșani însoțit de suita sa, oprind în fața Primăriei, unde i s-a făcut primirea oficială, la care au fost de față, Dl. ministru Titeanu, Dl. Dr. Romulus Miocu, prefectul județului Hunedoara, apoi șefii autorităților civile și militare din localitate, școlile și asociațiile culturale și sportive, precum și un numeros public.

Cu această ocazie, Măria Sa Marele Voievod de Alba Iulia, a distribuit ajutoarele bănești oamenilor săraci din Petroșani, conform tablourilor întocmite în

⁴⁶*Ibidem*, f. 7.

prealabil de către Primăria oraşului. De la Petroşani a plecat la Vulcan, unde după ce i s-a făcut primirea oficială, în parcul comunei, a distribuit ajutoare băneşti oamenilor săraci din comuna Vulcan.

De la Vulcan a mers la Lupeni, unde în faţa primăriei i s-a făcut primirea oficială, după care a distribuit ajutoare băneşti oamenilor săraci din comuna Lupeni. La orele 13 a luat masa la cazinoul Societăţii Lupeni. La orele 15 a mers la Lonea, unde în faţa Primăriei i s-a făcut primirea oficială, după care a distribuit ajutoare băneşti oamenilor săraci din comuna Petrila-Lonea.

În toate localităţile de mai sus, domnii primari ai comunelor respective i-au oferit tradiţionala pâine şi sare, iar printr-o scurtă cuvântare i-au urat bun venit. În toate localităţile a fost întâmpinat de fanfare, care au intonat Imnul Regal, cu ovaţiuni şi multă dragoste şi însufleţire de către publicul asistent.

La orele 16, însoţit de suita sa, Măria Sa Marele Voievod a plecat cu maşina la Haţeg.

Primar,
ss indescifrabil

Secretar general,
ss indescifrabil

IV

Nr. 934/1935

Prim-pretorul plasei Petroşani

Nr. ord. de referinţă: 9817/1935

Priveşte: Vizita Marelui Voievod Mihai

În plasa Petroşani

Onor.

Prefectura jud. Hunedoara
Serviciul administrativ Deva⁴⁷

La ordinul Dv. nr. de sus am onoare a vă raporta felul cum a decurs vizita Marelui Voievod Mihai în plasa Petroşani. În ziua de 15 iunie a.c. ora 9 dim[ineata] Marele Voievod Mihai însoţit de colegii de şcoală şi profesori a venit din direcţia Haţeg cu maşina la Petroşani cu suita sa unde a fost primit la Atelierul central a Societăţii Petroşani, de către Dl. subsecretar de stat la interne, Dl. Prefect al jud. Hunedoara, şefii administraţiei, poliţiei-jandarmeriei locale, Dl. director general al Soc. Petroşani şi toţi directorii şi inginerii Uzinei din localitate.

După ce a vizitat Atelierul central s-a transportat în comuna Petrila unde a fost primit, în afară de autorităţi, de elevii şcolilor primare, cercetaşi, populaţie, conducătorii Uzinei locale, în cadrele unei mari manifestaţiuni de dragoste şi devotament. La Petrila a vizitat Spălătoria şi mina „Deac”, primind explicaţiile necesare asupra celor văzute. După terminarea programului, în cadrele de studii pe teren s-a procedat la lecţii practice şi scripturistică asupra celor văzute pe teren, în localul parcului din Petrila. La ora 1¼ Marele Voievod, împreună cu însoţitorii a luat masa la Surduc, iar după masă a plecat la Haţeg. Începând din comuna Crivadia până la Surduc, populaţia satelor, elevi de şcoală, toată suflarea omenească a ieşit

⁴⁷ *Ibidem*, f. 16.

în întâmpinarea Marelui Voievod, pentru a-l vedea și admira, a fost o zi de mare serbare.

În ziua de 16 iunie, a.c. Marele Voievod cu suita sa /fără colegii de școală și profesori/, în mod oficios a descins în Valea Jiului pentru a distribui ajutoare bănești celor necăjiți și absolut vizați la acest ajutor binecuvântat. În prealabil, conform îndrumărilor detaliate date de Dl. prefect în mai multe conferințe la fața locului s-au întocmit tablourile asupra familiilor ce urmau a primi ajutor, care tablouri s-au verificat cu multă grijă, pentru a-i lua dintre cei mulți numai pe acei care absolut erau îndreptățiți de a primi ajutor. În consecință au primit exclusiv numai acei care nu au nici o posibilitate de lucru, cu familii mari, bătrâni fără sprijin și neputincioși fără nici o sursă de câștig.

Raportăm că sumele distribuite personal de Marele Voievod Mihai în ziua de 16 iunie 1935 în cadrele serbărilor de primire făcute de populația din Valea Jiului.

La Petrita s-a distribuit pentru 118 familii suma de lei 70.700.

La Vulcan pentru 302 familii suma de lei 200.000.

La Lupeni pentru 107 familii suma de lei 72.300.

La Aninoasa /în Petroșeni/ pentru 13 familii, suma de lei 9.500.

Distribuirea sumelor s-a făcut în comunele arătate în cadrele unor serbări grandioase izvorâte din căldura sufletului a populației din Valea Jiului.

Ziua de 16 iunie a.c. pentru populația din Valea Jiului a fost adevărată zi de sărbătoare înălțătoare, când a doua oară a descins în această regiune Marele Voievod Mihai.

Petroșani, la 26 iunie 1935.

Prim-pretor.
ss indescifrabil.

V

Primăria orașului Hunedoara

Privește: Vizita Marelui Voievod Mihai

în județul Hunedoara

Nr. ordinului: 9.817/1935

Către

Prefectura județului Hunedoara, Deva⁴⁸

Referindu-ne la ordinul cu numărul mai sus citat, avem onoare a raporta următoarele:

M. S. Marele Voievod Mihai a sosit în orașul nostru miercuri, 19 iunie 1935, ora 8,30, a. m. a fost primit la Poarta de triumf de domnul primar al orașului nostru, Ioan Brâncoveanu, împreună cu șefii autorităților și elevii școlilor din localitate și numeros public, înșirându-se publicul și elevii școlilor de-a lungul străzii Regele Ferdinand.

⁴⁸*Ibidem*, f. 18.

A vizitat Marele Voievod, împreună cu elevii Școalei Regale, Uzinele Metalurgice ale Statului și Castelul. Dl. ing. Mihail Gheorghiu a dat explicațiile. S-a cercetat depozitul de minereuri, furnalul și turnătorii. După vizita Uzinelor, Școala Regală a luat o gustare în parcul uzinei, împreună cu domnii profesori, Dl. primar și Dl. director al Uzinelor, în urmă, în sala de lectură a Cazinoului uzinelor a urmat o lecție de sintetizare a celor văzute. Elevilor li s-au dat întrebări în limba franceză: Câte feluri de energii se utilizează minereurilor de fier în fontă; care este fenomenul fizic ce face separarea zgurilor de fierul topit; prin ce mijloace de igienă și apărare au lucrătorii din Uzină.

De aici s-a trecut la vizitarea Castelului Corvineștilor, sosind aici și Dl. prefect, Dr. Romul Miocu cu domnul senator, Dr. Desideriu Fülepp. S-a ținut o lecție din istorie despre amintirile acestui castel de domnul profesor Enache Ionescu. La ora 1½ s-a servit masa tot în parcul Uzinelor, iar după masă cu un tren special M Sa și întreaga suită a plecat la Govăjdia, unde s-a vizitat o fabrică de sape a Uzinelor, iar după aceea minele din Ghelar.

Cu camioneta cu care a venit M S Marele Voievod a plecat la ora 7 seara la Orăștie, fiind condus de Dl. Ioan Brâncoveanu, primarul orașului nostru.

Deși nu anunțat oficial, Marele Voievod a fost primit pretutindeni cu sentimente profund dinastice, atât populația cât și elevii tuturor școlilor l-au întâmpinat cu mult entuziasm, iubire și dragoste.

Hunedoara, la 25 iunie 1935.

Primar,

Șeful serviciului adm.
Ioan Brâncoveanu
Secretar general
Valer Păcurar.

VI

Pretura plasei Hunedoara

Nr. 827/935

Nr. ord. de ref: 9817/935, Serv. Ad-tiv.

Obiect: Vizita Marelui Voievod Mihai în județul Hunedoara

Domnului prefect

Deva⁴⁹

Cu referire la ordinul d-voastră cu nr. de mai sus avem onoare a vă raporta că vizita Marelui Voievod Mihai, în plasa Hunedoara a decurs în felul următor: Marele Voievod Mihai a sosit în orașul Hunedoara, în ziua de 19 iunie, a.c. La orele 8½ dimineața a plecat cu trenul Uzinelor de Fier, tot în aceeași zi la Ghelar, unde se află Minele de fier ale statului. Sosit în gara Rechișoara [Retișoara n. n.] a fost întâmpinat de inginerii conducători ai minei, de Dl. medic de circumscripție, Dr. Aurel Gavriș, de Sf. Sa Pr. Vasile Pleșug și de notarul cercual Alexandru Gostian. De la Hunedoara s-

⁴⁹*Ibidem*, f. 23.

a dat consemnul să nu i se facă nici o primire sau manifestație, deoarece Măria Sa este în călătorie de studii cu colegii de clasă a Măriei Sale. Ne-am conformat întocmai acestui consemn, luând însă cele mai severe măsuri de siguranță.

După sosire s-a intrat în Mina de fier, cu tramvaiul electric al minei. Cu ascensorul s-a făcut urcarea la suprafața minei, vizitându-se exploatarea ce se face în această parte. Aici s-au dat explicații de către dl. director al Uzinelor și Minelor, inginer Mihail Gheorghiu și de cei doi ingineri ai minei. Măria Sa a luat câteva minereuri și lampa de carbid, de miner a D-lui inginer Popescu Ioan, care a făcut-o cadou Măriei Sale împreună cu o cutie de carbid.

La orele 17 și 30 pe același drum s-a făcut reîntoarcerea în gara Rechișoara, de unde cu trenul a plecat Măria Sa și suita s-a reîntors la Hunedoara și de aici tot în aceeași zi a plecat la Orăștie.

Hunedoara la 25 iunie 1935.

Prim-pretor,
ss indescifrabil.

VII

România

Primăria comunei urbane reședință de județ, Deva

Nr. 3.529/1935

Privește: Vizita Marelui Voievod Mihai

în județul Hunedoara

Prefectura Județului Hunedoara
Serviciul administrativ
Deva⁵⁰

La ordinul Dvs. nr. 9.817 raportăm în cele ce urmează, felul cum a decurs vizita Marelui Voievod Mihai în comuna noastră.

M. S. Marele Voievod Mihai a sosit în comuna noastră în ziua de 20 iunie, orele 8 dimineața, cu un autocar, venind de la Orăștie, însoțit de adjutantul Regal, Gen. Grigorescu, de profesori și colegii de clasă. La sosire Măria Sa a fost întâmpinat înaintea parcului comunal de prefectul județului, Comandantul Garnizoanei și subsemnatul care prin puține cuvinte am bineventat venirea Măriei Sale, precum și de elevii școlilor și populație, care era prezentă în număr foarte frumos, cu toate că nu se anunțase o primire oficială.

Măriei Sale i s-au oferit nenumărate buchete de flori de către elevele școlilor, iar populația nu mai înceta a-l aclama. Era un entuziasm de nedescris și fețele tuturor celor prezenți erau îmbujorate de o sinceră bucurie, văzând fața surâzătoare a tinerei mlădițe regești. După primire, Măria Sa însoțit de cei mai sus numiți, traversând parcul, s-a urcat pe cetate, unde a vizitat ruinele cetății. Aici profesorul Enache Ionescu a făcut o scurtă lecție despre istoricul cetății.

Scoborârea de pe cetate a urmat tot prin parcul, unde populația era încă în mare număr, acoperind pe M. S. cu urale nesfârșite, care au continuat până când M.

⁵⁰*Ibidem*, f. 21-22.

S. a intrat în Palatul Administrativ. Aici s-a vizitat sala de recepție a Prefecturii, de unde M. Sa, împreună cu suita sa a trecut la Administrația Financiară, unde a vizitat și admirat frumosul stil de arhitectură din timpul Renașterii, în care este edificat Palatul Administrației.

După această vizită M. S. împreună cu suita sa s-a urcat în autocar și a mers la Muzeul județean, pe care l-au vizitat și au primit explicațiunile necesare de la Dir. Muzeului, Dr. Floca. Aici s-a servit o modestă gustare, constatatoare din lapte bătut și căpșuni, după ce Măria Sa împreună cu colegii, au intrat într-o sală amenajată pentru a putea ține lecțiuni și au făcut cursuri până la ora 12½ când urcându-se în autocar, însoțiți de Dl. prefect, au părăsit comuna, îndreptându-se spre Brad. În drum s-au oprit pentru câteva momente la Liceul „Decebal”, unde a vizitat Căminul Cercetășesc.

Seara la orele 8½ Măria Sa s-a reîntors de la Brad, trecând prin Deva către Orăștie.

Avem impresia generală, că tot timpul cât M. S. a fost în comuna noastră, s-a simțit bine, fiind încunjurat de dragoste sinceră a tuturor cetățenilor și a autorităților, care l-au însoțit.

Deva, la 25 iunie 1935.

Președintele com. int.
ss indescifrabil.

VIII

Pretura plasei Brad
Nr. 678/1935

DOMNULE PREFECT⁵¹

La ordinul D-voastră nr. 9817/935, avem onoare a vă raporta următoarele: Pentru populația ținutului „Zarand”, ziua de 20 iunie a.c. a fost o nespusă bucurie și mare sărbătoare. Marele Voievod Mihai, însoțit de colegii săi de clasă, corpul profesoral, Dl. general Grigorescu, Dl. colonel Pălăngeanu și Dl. Dr. Romulus Miocu, prefectul județului Hunedoara, la ora 13 a trecut prin comuna Băița, cu autocarul, unde autoritățile locale dimpreună cu poporul și elevii școlilor primare din Băița și jur, îmbrăcați în haine de sărbătoare și cu stegulețe, așteptau demult sosirea Marelui Voievod Mihai, înaintea Porții de triumf ridicată în acest scop. Cuvântul de bun sosit a fost rostit de primarul comunei, Ernst Frohmayer, iar o fetiță de școală, în strigătele mulțimii de „să trăiască”, i-a oferit un buchet de flori, după care Dl. Dr. Romulus Miocu a făcut prezentările șefilor de autorități.

În strigătele mulțimii de „Ura” și „Să trăiască”, Marele Voievod însoțit de domnii mai sus amintiți s-au îndreptat spre Brad, unde au sosit la orele 14, primiți fiind cu multă bucurie la Poarta de triumf de la intrarea în comună de o mulțime imensă de oameni, autoritățile civile și militare, în frunte cu prim-pretorul plășii, Vasile Nistor și din partea miliției, Dl. general Nicolau, comandantul Diviziei I. V. M.,

⁵¹ Ibidem, f. 14-15.

DI. maior Dinculescu din M. St. M., de profesorii și elevii Liceului „Avram Iancu” din loc, elevii și elevele școlilor primare cu stegulețe și haine de sărbătoare și flori, care la coborârea Marelui Voievod din mașină, l-au ovaționat cu „Ura” și „Să trăiască”.

Cuvântul de bun sosit a fost rostit de primarul Ioan Bocăescu, după care D-na Ghișa, prezidenta „Reuniunii femeilor române” din loc, D-na Ambruș, prezidenta Societății „Principele Mircea”, precum și o fetiță de școală primară din loc, îmbrăcată într-un frumos costum național, i-au oferit buchete superbe de flori între ovațiunile populației. După prezentarea autorităților civile de către DI. prefect și prezentarea autorităților militare, Marele Voievod Mihai și întreaga suită au fost găzduiți în Cazinoul Societății „Mica”, unde li s-a oferit dejunul.

După luarea dejunului, Marele Voievod, cu întreaga suită, au vizitat Muzeul Societății „Mica”, care se află în același edificiu cu Cazinoul. Aici, DI. inginer geolog Valeriu Lucca după ce a fost prezentat Măriei Sale de către DI. director A. Sieber a expus în câteva cuvinte geneza aurului, felul de ocurență în natură, mai ales cu privire la zăcămintele din Munții Apuseni, dând apoi explicațiile necesare asupra splendidelor eșantioane de aur nativ, de foarte mare valoare, expuse în muzeu, piese ce reprezintă variatele și curioasele forme de prezentare a aurului la noi, cea mai elocventă dovadă a bogățiilor din această provincie.

Atât Măria Sa, Voievodul Mihai cât și ceilalți vizitatori au rămas foarte impresionați, mai ales, de admirabilele eșantioane de la Musariu și de aurul cristalizat – minunatele creațiuni arhitecturale ale naturii, din care muzeul „Micii” dispune de o colecție ce ar face o deosebită cinste chiar „BritischisMuzeumului” din Londra. Marele Voievod a arătat un deosebit interes pentru această colecție, cerând D-lui Lucca, în numeroase rânduri, explicații asupra unor eșantioane care atrăseseră mai mult atenția. La urmă, DI. inginer geolog Valeriu Lucca promite Marelui Voievod alcătuirea unei colecții de roci și minerale, pentru clasa Măriei Sale, după ce avusese deja aprobarea din partea D-lui director A. Sieber, apoi DI. subdirector Valeriu Ambruș predă Marelui Voievod din partea Soc. „Mica” două eșantioane superbe de aur nativ, precum și câte un eșantion colegilor săi de clasă, precum și D-lui general Grigorescu și colonel Pălăngeanu.

De la muzeu vizitatorii însoțiți de către directorul A. Sieber, subdirectorul Valer Ambruș, inginer geolog Valeriu Lucca, inginer agronom, B. Damian și geologul Viorel Brana, din partea Societății „Mica”, precum și de generalul Nicolau, Lt. Col. Grigorovici și Lt. Col. Rotenburg Maior, Dinculescu adj. Gen. Nicolau etc. au plecat la Gurabarza pentru vizitarea uzinei de preparare. La sosire fanfara „Micei” intonează Imnul Regal, în strigătele de urale ale mulțimii ce aștepta cu drag pe oaspetele Regal. În curtea șteampurilor era de față corpul ingineresc al Societății, în frunte cu prim-inginerul V. E. Mastero. După prezentare începe vizitarea uzinei sub conducerea și explicațiile primului inginer Mastero.

Întâi însă DI. inginer Ion Marinescu le demonstrează distinșilor oaspeți, mersul flotației, cu o garnitură mică de laborator. Aparatul miniatură în funcțiune a fost foarte atractiv chiar pentru spectatorii adulți. Se trece apoi pe rând la șteampuri, instalația de flotație și cea de cianurare, iar ca încheiere la prepararea minereului cu aur nativ vizibil și topitul aurului.

Direcțiunea Soc. „Mica” a avut o foarte bună idee de a se îngriji de bună vreme ca să se dispună în aceia zi de o cantitate suficientă de aur ars pentru demonstrația operației topitului, deși nu era zi de topit, căci această operație se face numai de două ori pe lună. Aurul clocotind vărsat în formă de lingou, ce cântărise 5-

6 kg fusese trecut din mână în mână de la Voievod la toți colegii săi de școală, stârnind o adevărată admirație.

De la uzină vizitatorii au plecat cu aceiași însoțitori la Barza, unde erau așteptați de inginerii P. Keminger, T. Mormăilă, M. Michajef, Rizescu, administratorul Finding și inginerul Stavrat. Toți împreună au intrat apoi cu trenul electric la mina „Brădișor”, unde au vizitat puțul de extracție.

La ora 18 Marele Voievod cu înalții oaspeți se îndreaptă spre comuna Țebea spre a vizita mormântul eroului național, Avram Iancu și alți tribuni, ca Groza și Buteanu etc.

La ora 19 Înaltul oaspete și suita s-au înapoiat la Deva.

De menționat este că pentru populația comunelor noastre a fost o adevărată sărbătoare națională, la care au luat parte și țărani de la o depărtare de aproape 30 km venind pe jos. Edificiile erau foarte frumos decorate și drapelul național arborat la fiecare casă.

Brad la 27 iunie 1935.

Prim-pretor,
ss. indescifrabil.

IX

Primăria orașului Orăștie

Către

Prefectura județului Hunedoara,
Deva⁵²

În conformitate cu ordinul D-voastră, nr. 9817/1935, avem onoarea a vă înainta următorul raport: În seara zilei de 19 iunie 1935, orele 7,10 a sosit în localitatea noastră Marele Voievod Mihai, cu un autocar ce venea dinspre Hunedoara. În piața orașului, în dreptul statuii Regelui Ferdinand I a fost salutat de primarul Ioan Branga, fiind de față toate autoritățile, toate școlile, cercetași și străjeri, precum și mult popor. După o scurtă cuvântare din partea primarului, Marele Voievod a luat drumul spre gară unde aștepta trenul regal venit de cu dimineață.

Ziua de 20 iunie a.c. a petrecut-o Marele Voievod în afară de localitatea noastră, tot așa și 21/VI până la orele 14. După masă străjerii Liceului „Aurel Vlaicu” și cu o echipă de străjerițe de la Gimnaziul de fete din localitate, au aranjat o șezătoare cu jocuri pe livada ce se găsește în dosul gării și unde a luat parte și Marele Voievod cu colegii lui de școală.

În ziua de 22 iunie, înainte de masă, au vizitat băile termale de la Geoagiu, iar după masă, la orele 3 a fost plecarea spre București, asistând la aceasta Dl. Prefect, Dr. Miocu, Dl. colonel Rădulescu, Dl. prim-pretor Damian, Președintele Comisiei Interimare, I. Branga, comandantul Legiunii de Jandarmi și șeful poliției Secărea din localitate.

În timpul șederii Măriei Sale în localitatea noastră a domnit cea mai perfectă ordine și nu s-a semnalat nici un fel de incident. Totodată remarcăm că pretutindeni, în toate straturile populației s-a remarcat o dragoste deosebită și o bucurie

⁵²*ibidem*, f. 9.

entuziastă cu ocazia acestei înalte vizite. Populația este cuprinsă de un adevărat simț de stimă și dragoste față de casa noastră domnitoare, care simțământ a putut fi remarcat în toate manifestările ei.

Orăștie la 28 iunie 1935.

Președintele Comisiei Interimare

X

Pretura plasei Orăștie

Nr. 988/1935

Obiect: Vizita Marelui Voievod în județ

Domnule prefect⁵³,

Cu referire la ordinul Dvs. nr. 9.817 am onoare a vă raporta următoarele:

Măria Sa Marele Voievod Mihai, staționând în gara Orăștie, în ziua de 21 iunie 1935, împreună cu suita, a călătorit sub conducerea mea, la ora 8, la cetatea din hotarul comunei Costești, unde după cercetarea cetății cu de-amănuntul și luarea mesei la poalele cetății, s-a reîntors după masă la ora 2 la gara Orăștie, în urma ivirii unei mici ploi.

Programul a fost să rămână M. S. la cetate până târziu după masă, însă în urma acestei ploi a părăsit cetatea. Cu ocaziunea călătoriei sale de la gara Orăștie spre comuna Costești, M. S. a fost întâmpinat la toate comunele situate pe lângă acest drum, Căstău, Beriu, Sereca, Orăștioara de Jos, Bucium, Orăștioara de Sus, Ludești și Costești de către preoții, învățătorii, copiii de școală și locuitorii din comune, ovaționându-l cu mare însuflețire și cu strigăte de „Ura” și „Trăiască”, la ce M. S. le-a mulțumit prin strângere de mână cu conducătorii populației.

Călătoria a decurs fără incidente fiind drumul județean Orăștie-Costești în perfectă bună stare. La cetate s-a servit Măriei Sale și întregii suite mâncare de sărbătoare ce se obișnuiește în această regiune la locuitorii băștinași, așa numitul „Balmoș” pregătit însuși de femei mărginărițe, s-a servit caș proaspăt, unt din această regiune și mălai cald făcut de către aceste femei afară de pâine. Mălaiul cald și Balmoșul servit a fost consumat atât de M. S. cât și de suită cu mare poftă, abandonându-se pâinea față de mălaiul cald. S-au servit și pești „păstrăvi”, vin și bere.

Conform programului înaintea statorit și în ziua de 22 iunie 1935, Măria Sa era să călătorească din nou la cetatea Costești, însă ivindu-se ploaia de dimineață, călătoria s-a abandonat, călătorind la ora 11 la Băile Geoagiu, de unde reîntorcându-se la ora 1 p. m. Măria Sa cu întreaga suită, la ora 3 p. m. a călătorit la București.

Orăștie la 25 iunie 1935.

Prim-pretor,
ss. indescifrabil.

XI

Primăria com. urb. nereș. Hațeg

⁵³*Ibidem*, f. 24.

Nr. 1263/1935 adm.

Onor.

Prefectura județului Hunedoara⁵⁴

În referire la ord. Dv. nr. 9.817 din 25 iunie 1935, cu privire la felul cum a decurs vizita M. S. Marelui Voievod Mihai în localitate, am onoare a raporta cele ce urmează: Marele Voievod a sosit în gara Hațeg fiind întovărașit de colegii săi de clasă și de domnii profesori cu un tren regal compus din nouă vagoane, în ziua de 10 iunie 1935, ora 7,35, în gară fiind întâmpinat, sără a i se face primire oficială de către Dl. Dr. Romulus Miocu, prefectul județului Hunedoara, A. Tănăsescu, primarul orașului Hațeg, I. Baci prim-pretorul plășii Hațeg și D. Oniga, șeful poliției Hațeg,

Dl general Grigorescu, adjutant regal, a indicat programul vizitei M. S. Voievodul Mihai, arătând, că M. Sa în tot intervalul de timp cât va sta în Hațeg să viziteze localitățile cele mai importante, cu un trecut istoric din ținut, completându-și cunoștințele teoretice în mod practic pe teren.

În gara Hațeg a stat de la 10 iunie 1935 până în dimineața zilei de 19 iunie 1935, când, la ora 8,20 a părăsit localitatea, plecând cu colegii săi și domnii profesori la Hunedoara. În tot intervalul acestui timp Măria Sa a avut următorul program de lucru:

1. În ziua de 10 iunie 1935. A făcut o lucrare teoretică în tren și apoi chiar în dimineața acestei zile a fost în comuna Densuș, unde a vizitat sfântul locaș al Bisericii din localitate, monument istoric și pe teren a făcut o primă lucrare practică, fiind însoțit de colegii săi de clasă și de domnii profesori. La întoarcerea Sa din această localitate a făcut o vizită la ferma „Generalului Berthelot” din comuna Berthelot, proprietatea Academiei Române. A fost primit de Dl. I. Danciu, administratorul fermei și unde s-a evocat marea figură a Generalului dispărut. Vizitându-se ferma și dându-se toate explicațiunile necesare de către Dl. administrator, dând Măriei Sale și însoțitorilor săi câte o broșură cu ședința solemnă a Academiei Române cu ocaziunea împlinirii unui an de la moartea generalului.

2. În ziua de 11 iunie 1935. Măria Sa cu colegii săi și domnii profesori au fost în Sântămăria Orlea, 5 km de Hațeg vizitând sfântul locaș al Bisericii reformate, biserică care, după o descoperire a savantului profesor Nicolae Iorga, a fost în trecut biserică românească. Aici s-a făcut o lucrare practică și apoi Măria Sa cu colegii și D[om]nii profesori au mers în Dealul Viilor, în pădurea proprietatea orașului și la troița ridicată în amintirea martirilor neamului: Horia, Cloșca și Crișan, a continuat lucrările practice până la amiază. După amiază și-a continuat lucrările teoretice în trenul regal și apoi a făcut diferite exerciții sportive, luând parte la aceste exerciții și câțiva copii din oraș.

3. În ziua de 12 iunie 1935. Măria Sa cu colegii și profesorii săi a fost la Mănăstirea „Prislop”, așezată în hotarul comunei Silvașul de Sus, unde a fost primit în urale și cu smerită adorație de populația comunelor vecinașe și unde s-a săvârșit, de un sobor preoțesc, o mică slujbă religioasă. La mănăstire a stat toată ziua, continuând lucrările practice și unde a luat masa de prânz, sub îngrijirea vrednicului vicar al Hațegului, Ionaș Septimiu. La orele 18 s-a întors în Hațeg stând în repaus.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 11-13.

4. **În ziua de 13 iunie 1935.** Măria Sa a fost în localitatea „Porțile de Fier – Bucova”, punctul cel mai înalt al drumului de cale ferată dințat dintre Hațeg și Caransebeș, când de asemenea s-au executat lucrări practice și unde s-a luat și masa de prânz, întorcându-se apoi la Hațeg, stând în recreație.

5. **La 14 iunie 1935.** Măria Sa a fost la Sarmizegetusa, vechea cetate romană, unde Dl. profesor Daicoviciu, conducătorul lucrărilor de săpături a cetății a dat explicațiile necesare și când s-a continuat lucrarea practică în for, unde a și luat masa de prânz. După amiază la ora 16 s-a reîntors la Hațeg și după un repaus de un ceas a făcut o lucrare practică agricolă cu toți colegii săi, când s-a săpat holda de porumb a femeii nevoiașă Fănescu Maria. Măria Sa înduioșat de soarta grea a acestei femei a cărei holdă nu promitea o recoltă satisfăcătoare i-a dăruit un ajutor de 5.000 lei.

6. **În 15 și 16 iunie 1935.** Măria Sa a vizitat orașul Petroșani și Valea Jiului.

7. **În ziua de 17 iunie 1935.** Măria Sa a făcut excursiune pe muntele Baleia din plasa Pui.

8. **În ziua de 18 iunie 1935.** Măria Sa cu colegii și profesorii săi a vizitat din nou Sarmizegetusa, unde a fost primit de către domnii: Iuliu Nasta, deputat, Septimiu Ionaș, vicar de Hațeg, preotul protopop Bora Iustin, Dr. E. Șelariu avocat Hațeg, A. Tănăsescu primar Hațeg, membri în Comitetul de administrație al Societății culturale Sarmizegetusa, de Dl. profesor Daicoviciu, conducătorul lucrărilor arheologice, oficialitatea și locuitorii comunei, în fața cărora Măria Sa a donat 100.000 lei pentru continuarea lucrărilor de săpături din forul roman, sumă ce s-a înmănat D-lui Daicoviciu, care printr-o cuvântare a mulțumit Măriei Sale pentru darul făcut, asistența făcând mari ovațiuni. Apoi Măria Sa a mai vizitat încă odată cetatea făcând și o lecțiune. Comitetul a încheiat un proces-verbal pentru primirea sumei.

În după amiaza acestei zile Măria Sa a făcut o vizită oficială orașului Hațeg. La ora 18 p. m., însoțit de domnii profesori și Dr. Romulus Miocu, prefectul județului, a sosit în dreptul bisericii ortodoxe unde au fost întâmpinați, în fața arcului de triumf, de Dl. A. Tănăsescu, primarul orașului, cu întreg consiliul comunal, I. Nasta deputat, și șefii de autorități. Dl. primar în numele locuitorilor a mulțumit Măriei Sale pentru această înaltă vizită și onoarea ce a dat orașului prin șederea sa în localitate cum și ajutorului de 15.000 lei dați copiilor săraci.

Populația întregului oraș cu toate școlile a ovaționat în urale nesfârșite pe Măria Sa, care a parcurs pe jos distanța de la Arcul de triumf până la Sfânta biserică prin ghirlande de verdeață, pe un covor de flori și cu petale de trandafiri. În curtea sfântului locaș a fost întâmpinat de un sobor de preoți condus de Dl. protopop al Hațegului, I. Ciocan și apoi întreg cortegiul a intrat în biserică, oficiindu-se un scurt serviciu divin, răspunsurile fiind date de corul tinerimii române de sub conducerea D-lui profesor Liviu Popoviciu. La sfârșitul serviciului divin Măria Sa a părăsit Sfântul locaș sub intonarea Imnului Regal. Populația orașului cu același entuziasm a ovaționat pe Măria Sa.

După plecarea Măriei Sale, Dl. Dr. R. Miocu, prefectul județului asistat de Dl. I. Nasta, deputat de Hațeg, A. Tănăsescu, primarul orașului, I. Danciu, ajutor de primar, D. Oniga, șeful poliției locale și Gh. Părau, revizor școlar, a împărțit 15.000 lei donați de Măria Sa pentru copiii săraci ai orașului.

A doua zi de dimineață, la 19 iunie 1935, ora 8,20, Măria Sa a părăsit localitatea, fiind de față: A. Tănăsescu primar, I. Baci prim-pretor, D. Oniga, șeful

poliției și Gh. Făcăoaru directorul Școlii comerciale, care cu cercetașii din localitate a dat salutul cercetășesc înmânându-i un frumos buchet de flori.

Măria Sa, emoționat, în câteva cuvinte calde a mulțumit D-lui director pentru frumoasa primire ce i s-a făcut în vremea cât a stat în localitate. În tot timpul șederii Măriei Sale în Hațeg, Dl. Dr. R. Miocu, prefectul județului a supravegheat și controlat direct toate măsurile necesare pentru a se executa cu punctualitate atât programul lecțiilor practice, pe teren, ale Măriei Sale cât și programele oficiale din ținut.

Menționăm că în toate localitățile pe unde Măria Sa a stat sau a trecut, populația i-a arătat cel mai adânc devotament și o supusă dragoste, participând în număr mare din propria lor inițiativă.

Măria Sa, după informațiunile ce avem, a fost frumos impresionat și pe deplin mulțumit de felul cum a fost primit și adăpostit în Hațeg și jur, exprimându-și înalta Sa admirație pentru frumoasa așezare naturală a acestui ținut.

În tot timpul șederii sale în Hațeg, aprovizionarea cu cele necesare alimentației s-a făcut s-a făcut de personalul Casei Regale prin plăți imediate, având concursul nelimitat și fără oboseală al D-lui D. Oniga, șeful poliției și personalul subaltern.

Expediem odată cu aceasta 5 fotografii luate la primirea oficială ce i s-a făcut Măriei Sale în Hațeg.

Hațeg, la 25 iunie 1935.

Primar,
A. Tănăsescu.

Anexa II

Imagini privind vizita de studii a Marelui Voievod Mihai de Alba Iulia, în Țara Hațegului, în iunie 1935

Turism în vreme de război. Activitatea Oficiului de Turism din Târgu Mureș între anii 1941-1944

Peter MOLDOVAN

**Tourism through war period.
Activity Tourist Office from Targu Mures between 1941-1944**

Abstract

The study aims to emphasize the relevant episodes of the activity of the Tourism Office in Targu Mures in the late years of World War II. Although with a relatively short existence, of three-year (1941-1944), the Office quickly became the hub of tourism Mures County. It was led with skill and commitment by Zsák Adolf József, who in November 1944 was named mayor of Targu Mures period when the northwest of Transylvania was under the control of the Allied (Soviet) Command (November 1944 - March 1945). Tourism gains in these years of war, a particular character, which is practiced mostly by officials, propagandists or state officials, traders and soldiers. So, they combine business with the pleasure of visiting the city's cultural objectives and recovering in a balneary resort in Mures. The main hotels of the city in this period were, Splendid, Transsylvania, Hungária, Foldvari Antal and Központi, which continued to be the most requested by customers.

Cuvinte cheie: Zsák Adolf József, Oficiul de Turism din Târgu-Mureș, obiective culturale

Key-words: Zsák Adolf József, the Tourism Office in Targu Mures, cultural objectives

Ideea manifestării turismului în ani marcați de război pare a fi o aserțiune ușor forțată. Deoarece s-ar putea crede că turismul, asociat firesc cu ideea de recreere și odihnă activă pentru refacere trupească și psihică, se așează în opoziție neîmpăcată cu zăngănitul armelor, cu alarmele stridente ce anunță raiduri aeriene, cu spaima de moarte iminentă, cu atrocitățile de pe front, cu precipitarea cauzată de mișcările de trupe. Și totuși, în afara câmpului de luptă sau departe de acesta, viața își urmează cursul cu toate nevoile sale.

Turism s-a practicat chiar și în timpul războaielor napoleoniene, acestea mișcând turiștii Europei de vest spre Scandinavia¹. Iar în anii ultimului război mondial turismul a fost de asemenea prezent. Statul se folosește acum de rețelele din turism. Se substituie, uneori, societăților private care le constituiseră, alteori colaborează cu ele. Parteneriatul e avantajos pentru ambele părți: statul își aduce contribuția la dezvoltarea infrastructurii din turism, dar în același timp preia controlul asupra propagandei pentru a-și consolida poziția.

În regiune, primele asociații turistice organizate, mai întâi, cu scopul descoperirii și vizitării frumuseților naturii prin drumeții, în special la munte, au apărut în ultima treime a secolului al XIX-lea. În Transilvania, s-a întemeiat, mai întâi la Sibiu, *Siebenbürgische Karpatenverein*, în anul 1880. Apoi, în 1891, se înființează la Cluj Asociația Carpatină Ardeleană (*Erdélyi Kárpát Egyesület - EKE*), care din anul următor editează, lunar, propriul periodic. Paralel, turismul s-a dezvoltat în direcția frecventării băilor balneare pentru scopuri curative². Apariția rețelelor de cale ferată a

¹ *Istoria ilustrată a secolului al XIX-lea*, Oradea, 2008, p. 57.

² La București, în Regatul României, s-a înființat la 24 ianuarie 1903, *Societatea Turiștilor din România (S.T.R.)*, care tipărit, între anii 1903-1915, *Anuarul S.T.R.* Societatea a fuzionat în 1931 cu *Turing Clubul României*.

dus la creșterea semnificativă a vizitatorilor băilor balneare. Spre sfârșitul secolului apar primele stațiuni balneare moderne și care oferă posibilități extinse de petrecere a timpului liber³.

Asociațiile turistice s-au înmulțit în Ungaria în mod accelerat în perioada dinaintea primului război mondial, tendința de creștere a numărului lor s-a menținut în anii 1920-'30. Apar totodată organisme specializate în domeniul turismului, precum, de pildă, societățile de intermediere și de voiaj. În 1902, la Budapesta își face apariția societatea *Idegenforgalmi Utazási Vállalat* care devine, în 1926, IBUSZ (*Idegenforgalmi, Beszerzési Utazási és Szállítási Vállalat*). Aceasta s-a evidențiat ca un important organizator al destinațiilor turistice și ca societatea care, de la jumătatea anilor 1920, a monopolizat vânzarea biletelor pe căile ferate maghiare (MÁV)⁴.

În 1935 statul ungar a creat un important organism pentru dirijarea turismului. Prin decretul primului ministru s-a înființat *Oficiul Național Maghiar de Turism – ONMT*, (*Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal – OMIH*), conducerea ei fiind încredințată unui secretar de stat. După toate semnele, ONMT a crescut, ca instituție, pe structura a două organisme cu sediul în capitala Budapesta, ce au apărut în anii primului război mondial și imediat după aceea: *Oficiul de Turism a capitalei Budapesta (Budapest Székesfővárosi Idegenforgalmi Hivatal)* și *Comisia centrală de cură balneară din Budapesta (Budapesti Központi Gyógy és Üdülöhelyi Bizottság – BKGYÜB)*⁵.

ONMT i-au fost date largi atribuții în domeniile coordonării și dezvoltării turismului, a investițiilor și propagandei în turism. Prin intermediul ei au fost stabilite direcțiile principale de dezvoltare ale turismului intern și a celui de peste hotare. De altfel, în scurt timp, *Oficiul* a deschis reprezentanțe nu numai în țară dar și în Europa și peste ocean. În contextul noilor realități politice, în mai 1940, ONMT a devenit structură în cadrul Ministerului Comerțului și a Transporturilor⁶.

După 1940, statul ungar a simțit nevoia să consolideze componenta ce viza propaganda în turism, misiunea acesteia fiind acela de a da turismului ungar un nou avânt și de a-i facilita prezența și influența în spații geografice tot mai largi, cu un bogat bazin de potențiali turiști. În acest scop a fost înființat, probabil în 1942, *Colectivul de Propagandă Turistică (Idegenforgalmi Propaganda Munkaközösség – IPM)* o entitate, așa cum o indică și denumirea, colectivă, care unea principalele instituții și organizații din domeniul administrării turismului: ONMT, IBUSZ, BKGYÜB. Activitatea IPM se concentra, în principal, pe relația cu străinătatea⁷ dar și pe promovarea turistică a teritoriilor obținute prin decizia politică a marilor puteri europene, începând cu anul 1938. Publicitatea a combinat formele tradiționale cu cele moderne. Au fost tipărite și difuzate un număr uriaș de pliante turistice, broșuri și afișe, garnisite copios cu fotografii de bună calitate. S-au realizat, de asemenea, o serie de filme cinematografice de propagandă (atât artistice cât și documentare), care au fost rulate în cadrul unor acțiuni organizate.

³ Kosa László, *Fürdőélet az Osztrák-Magyar Monarchia idején*, în *Művelődés*, Cluj Napoca, 2003, p. 82.

⁴ Ablonczy Balázs, *Védkunyhó. Idegenforgalmi fejlesztési és nemzetépítés Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között*, în *Történelmi Szemle*, nr. 4/2008, p. 511.

⁵ Prelegere nedată și nesemnată, cu incipit: *Kedves Hallgatóim!* aflată la Arhivele Naționale, Serviciul Județean Mureș, (în continuare: ANSJ Mureș) fond *Oficiul Național Maghiar de Turism*, *Agentia Târgu Mureș* ds. 66, f. 2.

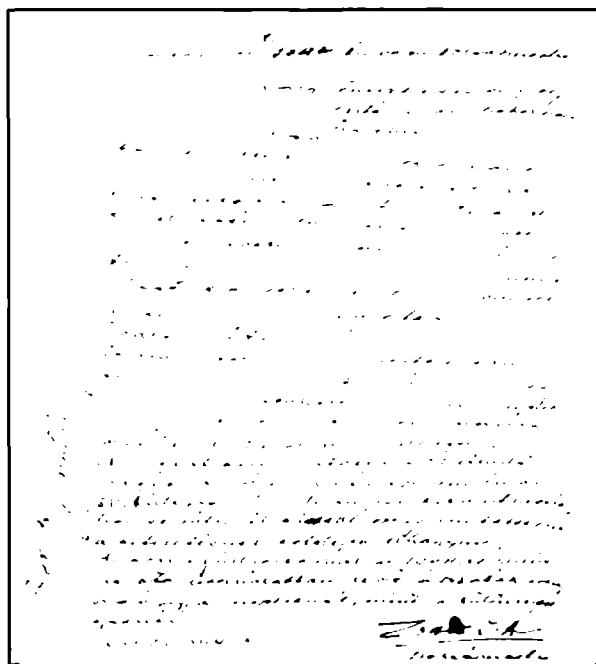
⁶ Ablonczy Balázs, *loc. cit.*, p. 511-512.

⁷ ANSJ Mureș, fond *Oficiul Național Maghiar de Turism*, *Agentia Târgu Mureș* ds. 66, f. 6.

Spre finalul anului 1940, Oficiul Național Maghiar de Turism a decis să-și extindă rețeaua, prin înființarea unor agenții în câteva orașe reședințe de județ, care să acopere, oarecum teritoriul Transilvaniei de nord-vest. Competențele conducătorilor agențiilor au fost stabilite printr-o decizie a Ministerului Comerțului care a intrat în vigoare la începutul anului 1941⁸. Un loc important între atribuții le ocupau propaganda și supravegherea circulației străinilor. Cea dintâi agenție a ONMT, din Transilvania de nord-vest, se organizează la Cluj, în decembrie 1940⁹. Urmează apoi, succesiv, agențiile deschise la Miercurea Ciuc, Sfântu Gheorghe și Sighet.

Ultima din seria agențiilor ONMT transilvănene este cea înființată la Târgu Mureș, unde activitatea a început la 4 iulie 1941¹⁰, deși discuțiile pe acest subiect au debutat odată cu noul an 1941. Lucrările pregătitoare pentru deschiderea agenției târgumureșene s-au executat cu aportul agenției din Cluj¹¹. De altfel, inițial părea că agenția clujeană va fi investită cu rol de coordonare a celorlalte agenții deschise în Transilvania de nord-vest. Însă starea de lucruri ulterioară arată că instituția din Cluj a avut competențe și rang egale cu a celorlalte¹². Agenția din Târgu Mureș și-a stabilit sediul la parterul Palatului Culturii, într-un spațiu pus la dispoziție de Primărie, în baza unui protocol încheiat în martie 1941, aceasta oferindu-i facilitatea scutirii de taxa chiriei¹³. Acel spațiu, situat pe colțul dinspre centrul orașului a clădirii, fusese închiriat până atunci firmei de mobilă Székely și Réthy care amenajase acolo un magazin de prezentare a mobilei¹⁴. Remarcăm plasarea agenției Târgu Mureș a ONMT în zona centrală a orașului, unde se bucura de vizibilitate maximă¹⁵. Își va fi putut valorifica astfel, din plin, dezideratele în privința unei propagande eficiente.

Conducător al agenției din Târgu Mureș a ONMT a fost numit Zsák Adolf József. El fusese înainte atașat de presă a ambasadei Ungariei la Roma¹⁶, și era după toate semnele, un personaj cunoscut în mediile înalte și cu destulă influență. Corespondența pe care a purtat-o cu responsabili dintr-un larg spectru politic și instituțional, arată trecerea de care de bucura. Coresponda

Act semnat de Zsák A. József în calitate de primar al Târgu Mureșului

⁸ Ablonczy Balázs, *loc. cit.*, p. 524.

⁹ *Ibidem*, p. 522.

¹⁰ ANSJ Cluj, fond *Oficiul Național Maghiar de Turism*, ds. 25, f. 2. Aduc mulțumiri colegei Paula Ivan și cercetătorului Philippe Blasen pentru sprijinul dat în procurarea materialelor arhivistice de interes de la ANSJ Cluj.

¹¹ *Ibidem*, f. 8-14.

¹² Ablonczy Balázs, *loc. cit.*, p. 523.

¹³ ANSJ Cluj, fond *Oficiul Național Maghiar de Turism*, ds. 25, f. 6.

¹⁴ *Ibidem*, ds. 25, f. 3-4.

¹⁵ Ca o curiozitate amintim că în același spațiu a fost deschis, în anul 2006, un Centru de informare turistică, ca urmare a acțiunii comune a Consiliului Județean Mureș și a Primăriei Târgu Mureș. A funcționat circa până în anul 2014.

¹⁶ Ablonczy Balázs, *loc. cit.*, p. 523.

la nevoie în limba italiană dar a primit scrisori și în limbile franceză și germană. Cei care i se adresau personal și nu instituțional, doreau, de multe ori, o intervenție din partea lui cu scopul de a obține o cazare la una din hotelurile cele mai titrate din Târgu Mureș, *Splendid* sau *Transsylvania*. Că aceste persoane alcătuiau cercul său de apropiați, mai nou sau mai vechi, o arată modul familiar în care ele i se adresau: „Dragă prietene!” sau „Dragă Józsi!”. Printre ele îi întâlnim pe Paulovics István, profesor universitar, arheolog la Institutul de arheologie a Universității din Debrecin, Kiss Ernő, consilier ministerial, conte dr. Teleki Domokos, director executiv al *Fundației bibliotecii, muzeului și arhivei Teleki Sámuel*, Antonio Pepe, delegatul pentru Ungaria a Agenției Naționale Italiene de Turism, Szöllösy Károly, director general al IBUSZ, Csuka Zoltán, scriitor și publicist maghiar din Voivodina, Szabó Lajos, dramaturg la Teatrul de stat din Cluj și mulți alții.

Corespondența personală a lui Zsák A. József, grupată laolaltă¹⁷, capătă o importanță aparte și datorită faptului că ulterior, la 14 noiembrie 1944, el va fi numit primar al orașului Târgu Mureș¹⁸; pe perioada în care Transilvania de Nord-Vest s-a aflat sub controlul Înaltului Comandament Aliat (Sovietic), (noiembrie 1944 - martie 1945). Dintr-o altă perspectivă, astfel se explică faptul că în ciuda acțiunilor de evacuare programate în prima decadă a lunii septembrie 1944¹⁹, arhiva, dar și conducătorul agenției Târgu Mureș a ONMT, au rămas pe loc. O parte redusă din actele agenției (circa 0,25 metri liniari), care alcătuiesc acum fondul arhivistic *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș*, au fost găsite în anii 1980 în spațiul de arhivă a Primăriei Târgu Mureș²⁰.

Actele intrate sau ieșite din registratura agenției Târgu Mureș a ONMT, ne arată că programul zilnic al șefului ei era încărcat peste medie. Avalanșa de scrisori, telegrame, sesizări și reclamații, cărți poștale în care se făceau solicitări pentru rezervări de locuri de cazare sau de bilete de călătorie îl determinau la o activitate intensă. În munca sa de redactare și de expediție a corespondenței, utiliza aportul a două persoane care alcătuiau personalul agenției²¹: un slujbaș – Kiss Lőrinc, și o dactilografă-stenografă. Leafa mică, 150 pengő lunar, a determinat-o pe doamna Takács Katinka, dactilografa agenției, să demisioneze la începutul anului 1943. Gestul a fost repetat, din aceleași considerații, după circa 8 luni, de următoarea persoană angajată pe postul de dactilograf, doamna Bakó Angyalka. Zsák a angajat-o, începând cu 1 septembrie 1943, pe domnișoara Bánffy Aranka²², cu o leafă mai bună, 220 pengő lunar. Ea mai fusese angajată ca dactilografă a agenției, ce-i drept temporar, și se pare că se bucura de simpatia lui Zsák.

Tot la 1 septembrie 1943, s-a înființat în cadrul Agenției Târgu Mureș a ONMT, funcția de expert în probleme de băi balneare (*fürdőügyi szakértő*). Funcția i-a revenit lui Sófalvi Illyés Tibor. De altfel înaintașul său, Sófalvi Illyés Lajos, la rândul său membru al unei familii de mici nobili, familie care la un moment dat, își construise curia nobiliară la Săcăreni, a întemeiat așa-numitele băi Sovata de Sus (*Felső*

¹⁷ A se vedea ANSJ Mureș, fond *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș* ds. 19/1943 și ds. 45/1944.

¹⁸ Sebestyén Mihály, *Időtár III. Marosvásárhely történeti kronológiája 1919-1944*, Târgu Mureș, 2011, p. 467.

¹⁹ ANSJ Mureș, fond *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș* ds. 50/1944, f. 1.

²⁰ După o relatare a fostului coleg arhivist Pál-Antal Sándor.

²¹ ANSJ Mureș, fond *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș*, ds. 24/1943.

²² Născută la Târnăveni, la 18 februarie 1903, ea provenea pe linie paternă, dintr-o familie a vechii aristocrații transilvănene: tatăl - baron Bánffy Károly și mama – Lázár Ilona. (ANSJ Mureș, fond *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș*, ds. 24/1943, f. 14).

Szováta Fűrdő), la anul 1900. Decizia de desemnare a unei persoane care să preia sarcinile în privința administrării din punct de vedere turistic a băilor balneare a fost probabil justificată de existența, pe teritoriul comitatului Mureș-Turda, a mai multe obiective balneare. Pe lângă băile de la Sovata și Toplița, turiștilor le erau recomandate băile sărate, deja vestite, din localitățile Ideciu de Jos, Jabenița și Sângeorgiu de Mureș²³. Illyés Tibor s-a confruntat cu situația ivită la 1 aprilie 1944, când cele 3.000 de locuri de cazare ale stațiunii Sovata²⁴ au fost ocupate pe seama trupelor armatei germane, pentru tratament și cură²⁵.

O grijă și o preocupare a lui Zsák A. József au fost să promoveze imaginea de oraș turistic a Târgu Mureșului și să le faciliteze turiștilor vizitarea principalelor atracții culturale: Palatul Culturii și Biblioteca fundațională Teleki. Urmărea cu atenție conținutul ghidurilor turistice care au cunoscut în anii 1940-1943, în ciuda războiului, un mare avânt²⁶. Însă numărul mare a acestora a dus, potrivit lui Zsák, la o micșorare a calității lor. Uneori se delimitează, cu alură de cenzor, de viziunea autorului. Face, de pildă, aprecieri negative la adresa ghidului turistic *Erdély. Útmutató Erdély vendégei számára*, (*Transilvania. Ghid pentru vizitatorii Transilvaniei*) întocmit de Prinz Gyula, altfel un cunoscut geograf. Îl deranjează opinia autorului conform căreia arhitectura Palatului Culturii din Târgu Mureș ar ilustra „stilul răgățean” (*regáti stílus*). Nerecomandabilă găsește și lucrarea lui Aba Sándor intitulată *Erdélyi útikalauz és a magyar városok ismertetése* (*Călăuza Transilvaniei și prezentarea orașelor maghiare*)²⁷.

Noua fundație a Bibliotecii Teleki înființată în 1942, se află, un an mai târziu, în ingrata situație de a nu avea bani pentru a asigura leafa lunară (150 pengő) persoanei angajate pentru ghidajul turiștilor prin bibliotecă, în ciuda faptului că Zsák dădea referințe superlative titlarei postului, Nemes Elza²⁸ născută Varga, aflată în al treilea an de activitate. Zsák face eforturi pentru obținerea banilor pentru leafa ghidului pe un an, se adresează superiorilor, apelează la autoritățile locale sau la bănci, totul cu scopul de a menține Biblioteca Teleki deschisă pentru turiști,²⁹ cu atât mai mult cu cât Biblioteca se dovedește a fi un obiectiv turistic căutat. De pildă, în sezonul estival al anului 1941, Biblioteca Teleki a fost vizitată de 3.500 de turiști³⁰.

²³ ANSJ Mureș, fond *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș*, ds. 2/1943, ds. 17/1943, ds. 35/1943, ds. 43/1944.

²⁴ *Ibidem* ds. 57/1944, f. 4.

²⁵ Relațiile de putere dintre cele două state aliate se modificaseră la 19 martie 1944, atunci când Germania nazistă a ocupat Ungaria lui Horthy, prin *Operațiunea Margareta*.

²⁶ De pildă, în anul 1943 a apărut la Târgu Mureș un mic ghid al orașului, în 64 de pagini: *Marosvásárhelyi kalauz*, întocmit de Kiss Pál.

²⁷ Ablonczy Balázs, *loc. cit.*, p. 518.

²⁸ Este, probabil, soția profesorului de la Colegiul Reformat, Nemes Károly, cel care, la 1 mai 1942, a fost numit custode al Bibliotecii Teleki, în locul lui Gulyás Károly, care se pensionase. (Sebestyén Mihály, *op. cit.*, p. 438.)

²⁹ Cei dintâi vizitatori ai Bibliotecii Teleki sunt menționați în anul 1818. Este anul în care bibliotecarul Kelemen Márton, scrie fondatorului bibliotecii, contelui Teleki Sámuel, trăitor la Viena, că numeroși călători străini aleg să vină la Târgu Mureș cu intenția exclusivă de a vedea cu ochii lor mărețul așezământ public de cultură. Este acest episod, probabil, primul care atestă circulația turiștilor în Târgu Mureș. (A se vedea: Deé Nagy Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Cluj-Napoca, 1997, p. 192)

³⁰ Scrisoarea adresată la 20 februarie 1943 de către contele Teleki Domokos, ministrului Cultelor și Învățământului, Homán Bálint. (A se vedea: Csontos Mária, *Levelek a Marosvásárhelyi Teleki Téka történetéből*, în *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802-2002*, p. 95-96). Ca o curiozitate, media numărului de turiști care au vizitat Biblioteca Teleki-Bolyai în ultimii trei ani (2013-2015) este de 11.500. (Informații statistice oficiale furnizate de domnul László Lóránt de la Biblioteca Teleki-Bolyai, căruia îi mulțumim și pe această cale).

Însă, uneori, turiștii sosiți din Ungaria, sunt nemulțumiți. Un grup de potențiali vizitatori părăsește porticul de la intrare, plictisit de așteptarea ce se prelungește și de amânarea repetată la care îl solicită ghidul³¹. Alte ori, vizitatorii sunt încântați de primirea făcută și de cele văzute într-atât, încât, după întoarcerea acasă, publică impresii de călătorie³².

Calitatea serviciilor se plasează, uneori, sub așteptările consumatorilor de turism. Trecând prin câte o experiență negativă, unii turiști o relatează în scris șefului agenției Târgu Mureș a ONMT, cerându-i cu consternare să se ia măsuri, pentru ca viitorii vizitatori să nu fie puși în situația de a o trăi, la rândul lor. De regulă, reclamațiile vizează serviciile hoteliere și condițiile de cazare și de transport³³. După toate semnele, principalele neajunsuri care pot apărea în hotelurile orășenești sau chiar în cele private, din Târgu Mureș sau Reghin, sunt camerele neîngrijite sau chiar jengoase (uneori populate cu ploșnițe) sau camerele neîncălzite. Turiștii întâlnesc mizerie, uneori, și în mijloacele de transport, autobuz sau tren. Dar motivul de nemulțumire cel mai des întâlnit în cadrul categoriei „călătorii” este cel legat de nerespectarea programului de circulație și de necorelarea orarului autobuzelor ce circulă către băile balneare cu ora sosirii trenului în stații.

Hotel *TRANSYLVANIA*

Agencia de turism este locul unde se amenajează vitrine cu exponate publicitare sau se promovează și se difuzează pliantele și prospectele de propagandă turistică, și nu numai cele care prezintă Târgu Mureșul și împrejurimile. Prin intermediul materialelor de propagandă, instituțiile cu profil turistic caută să facă cunoscute publicului o serie lungă de așezări din țară sau din străinătate, sau să atragă atenția asupra unor locuri mirifice, demne de vizitat, măcar o dată în viață. În promovarea turismului internațional, favorite sunt, în mod vădit, statele continentale ale Pactului Tripartit, Germania și Italia. Sunt exploatate cele mai moderne mijloace de

³¹ ANSJ Mureș, fond *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș*, ds. 36/1943, f. 7.

³² A se vedea: Csuka Zoltán, *Székelyföldi számadás*, în *Kalangya*. Délvidéki irodalmi és művészeti folyóirat, nr. 12/1943, p. 565-570, în special: p. 567.

³³ ANSJ Mureș, fond *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș*, ds. 30/1943, ds. 54/1944.

propagandă, precum cinematografia. Bunăoară, reprezentanța din Târgu Mureș a Institutului italian de cultură, a prezentat la Palatul Culturii, în mai multe rânduri, filme de propagandă italiene alb-negru sau color, nu doar artistice ci și de război, destinate tinerilor. Ele ar fi fost vizionate de un număr impresionant de elevi, 2560, împreună cu dascălii lor³⁴.

Zsák Á József acordă un amplu interviu presei locale în martie 1943³⁵, unde își expune viziunea privitor la locul și rolul turismului regional. Se declară mulțumit de interesul pe care vizitatorii îl arată față de Târgu Mureș, precizând că hotelurile din oraș sunt arhipline. În același timp, apreciază că e nevoie de o modernizare a restaurantelor și hotelurilor și e necesară construirea altora noi. Un proiect de anvergură a Agenției, urma să-l constituie prospectul turistic al Târgu Mureșului și al văii superioare a Mureșului³⁶. Artistul fotograf Balog Rudolf³⁷, făcuse deja 79 de reproduceri foto dintr-un total preconizat de 109, surprinzând peisaje și clădiri reprezentative pentru spațiul cuprins între Târgu Mureș și Brâncovenești. Pesemne pentru același proiect, Zsák solicita de la Școala de silvicultură de la Gurghiu poze care să ilustreze peisaje hibernale și estivale de pe valea Gurghiului³⁸.

Șeful Agenției Târgu Mureș a ONMT vede în organizarea evenimentelor culturale, o bună oportunitate pentru a crește vizibilitatea turistică a orașului, o bună șansă pentru ca cei invitați să le susțină să rămână cu o impresie plăcută care să îi determine să recomande și altora vizitarea orașului. E un motiv îndeajuns de puternic pentru a fi prezent și implicat pe tot parcursul anului 1943 în

Hotel *SPLendid*

activități culturale ce angajează orașul: expoziții de pictură, organizarea unor evenimente precum *Săptămâna artelor* sau *Ziua cărții*. De pildă, se preconiza ca la 2 iunie 1943, în cadrul *Săptămânii artelor*, să fie dezvelit monumentul ridicat lui Körösi Csoma Sándor³⁹. Cu ocazia *Zilei cărții*, scriitorii Molter Károly⁴⁰, Bözödi György⁴¹ și

³⁴ *Ibidem* ds. 31/1943, f. 27; f. 35-36.

³⁵ Sub titlul: *Marovásárhelyen minden előfeltétele megvan annak, hogy idegenforgalmi központtá építsük ki a várost*, în *Reggeli Ujság*, nr. 54 din 7 martie 1943.

³⁶ A se vedea și: Sebestyén Mihály, *op. cit.*, p. 429.

³⁷ Balog Rudolf (1879-1944), artist fotograf. În 1914 inițiază publicarea revistei de specialitate *Fotoművészet*.

³⁸ ANSJ Mureș, fond *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș*, ds. 31/1943.

³⁹ Monumentul a fost dezvelit la 26 septembrie 1943 pe platoul din fața Liceului Civil de Băieți (actuala aripă dinspre str. Bernády a Universității *Petru Maior*). În 1946 monumentul a fost mutat pe locul unde se află și azi, *Bulevardul Cetății*. (Sebestyén Mihály, *op. cit.*, p. 458).

⁴⁰ Molter Károly (1890-1981), născut în Voivodina, stabilit apoi la Târgu Mureș până la sfârșitul vieții. Scriitor, critic literar, istoric al literaturii. În 1943 publică volumul de de nuvele *Bolond kisváros*.

Mészáros Kálmán⁴², (acesta din urmă fiind în acel moment medic de circumscripție în Sângeorgiu de Mureș), s-au prezentat în fața publicului cu noile lor scrieri. Iar în cadrul schimbului cultural italiano-ungar, cu ocazia unui turneu în Transilvania, au urcat pe scenă la Târgu Mureș, Liana Pasquali⁴³, virtuoză a harpei și pianista Miriam Donadoni⁴⁴, cea care a avut-o drept mentor pe marea pianistă Luisa Cognetti, la rândul ei, fostă elevă a lui Liszt Ferenc⁴⁵. Desigur, viața culturală a orașului a fost mult mai bogată în evenimente decât o arată cele câteva exemple ilustrate de actele păstrate în arhiva Agenției Târgu Mureș a ONMT.

Oaspeți de seamă, personalități consacrate în diverse domenii, aleg ca destinație Târgu Mureșul. Robert Regnier, atașatul cultural al Consulatului francez din Cluj ține la

Cafenea și hotel HUNGÁRIA

la Colegiul reformat o prelegere în limba franceză despre poetul Pierre Jean de Béranger. O altă serie de prelegeri publice organizată sub genericul

Szabadegyetem
(Universitate

deschisă), aduce de la Cluj, în calitate de conferențieri, o pleiadă de profesori universitari⁴⁶, printre care pe rectorul Kovrig Béla, pe

Zolnay Béla și pe Roska Márton. Zsák însuși îl primește pe Haruichi Takeuchi, secretarul Ambasadei Japoniei la Budapesta care sosește în orașul nostru⁴⁷ și înființează aici Cercul de prietenie japonezo-maghiar⁴⁸. Dar șeful Agenției Târgu Mureș a ONMT se îngrijește personal de confortul și buna petrecere a unor grupuri de vizitatori sosiți de peste hotare, precum colectivul jurnaliștilor suedezi. Aceștia, cu ocazia excursiei pe care o fac prin Transilvania, vizitează Târgu Mureșul dar și stațiunea balneară Sovata. Aici sunt cazați în vila Sturdza și deși octombrie fiind, nu

⁴¹ Böződi György (1913-1989), scriitor, istoric din Târgu Mureș. În 1942-1943 publică volumele *Székelyek* și *A tréfás farkas*.

⁴² Mészáros Kálmán (1894-1971), născut la Gyula, medic, pasionat vânător. A trăit 10 ani în Etiopia unde a luat parte la multe expediții de vânătoare. Se întoarce în 1938, după care publică volumul *Abesszinia, a vadászók paradicsoma*.

⁴³ Liana Pasquali (1916-2010), născută în Italia, a studiat la Conservatorul Santa Cecilia din Roma și la Conservatorul din Paris. A locuit timp de 9 ani la Cluj unde devine membră a Orchestrei Operei. Din 1955 se stabilește la București și devine prim-harpistă a Operei Române.

⁴⁴ Miriam Donadoni Omodeo (1916-2003) născută la Palermo, pianist și muzicolog.

⁴⁵ ANSJ Mureș, fond *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș*, ds. 31/1943, f. 18.

⁴⁶ Au fost preconizate a se ține un număr de 24 de prelegeri publice (Sebestyén Mihály, *op. cit.*, p. 456).

⁴⁷ ANSJ Mureș, fond *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș*, ds. 31/1943.

⁴⁸ La 1 noiembrie 1943, la Liceul Civil de Băieți începe un curs de limbă japoneză, curs organizat în cadrul Cercului de prietenie maghiaro-japonez. (Sebestyén Mihály, *op. cit.*, p. 459).

ratează oportunitatea de a face o baie în lac, în „stil suedez”⁴⁹. De o atenție specială se bucură și cei 20 de ofițeri finlandezi răniți pe front, sosiți la Târgu Mureș pentru odihnă și tratament. Șase dintre ei se refac petrecând timpul în tihnă la Mureșeni, Gornești și Voivodeni⁵⁰.

O preocupare în gama de acțiuni a Agenției Târgu Mureș a ONMT, cu mai puțină vizibilitate publică, este aceea de ținere sub observație a vilelor sau imobilelor din stațiunile balneare sau din orașe, a căror proprietari au rămas cetățeni români și contabilizarea scrupuloasă, lunară, a numărului de turiști și călători, interni sau străini, prezenți în hotelurile orașului Târgu Mureș. Acest gen de activitate se devoalează integral dar exclusiv prin intermediul documentelor de arhivă. Agenția târgumureșeană primește sistematic rapoarte informative de la autoritățile administrative, de la Poliția orășenească sau direct de la persoanele care exploatează hotelurile și restaurantele locale, iar centralizatoarele le înaintează mai departe, Centralei.

Majoritatea imobilelor spațioase din orașul Reghin, aparținând unor români care, pentru a-și păstra cetățenia română au ales să plece în refugiu, au fost închiriate sau date în arendă de proprietarii lor, unor locuitori ai orașului, tot de naționalitate română. Bunăoară, avocatul Alexandru Ceușianu⁵¹ și-a încredințat imobilul dar și cele șase iugăre de viță-de-vie avocatului local Enea Popa⁵². Aproape jumătate din numărul total de vile a stațiunii Sovata, peste 60, au rămas înscrise, și după anul 1940, pe numele proprietarilor lor români, cei care le construiseră în anii României Mari. De pildă, medicul Marius Sturdza⁵³ poseda două dintre, probabil, cele mai spațioase și scumpe vile: *Sturdza* și *Rika*. Protopopul Gliga Aurel⁵⁴ a lăsat în urma lui, la băile *Bánffy* din Toplița, două vile cu câte 8 camere fiecare. Întregul complex al băilor sărate de la Jabenita, cu un hotel cu 20 de camere și cu clădirea băilor calde cu 18 camere, alcătuia proprietatea lui Alexandru Herișescu⁵⁵ cu domiciliul în București⁵⁶.

Fragmentul de arhivă recuperată a Agenției Târgu Mureș a ONMT conține situații destul de relevante, deși datele sunt incomplete, asupra numărului și ocupației turiștilor și călătorilor care au poposit în orașul Târgu Mureș. Numărul vizitatorilor care au ales ca destinație municipiul nostru în sezonul estival al anului 1941, s-a fixat la 4670⁵⁷. Acest număr va crește continuu în perioada următoare, în ciuda împrejurărilor de război. Într-un interval de timp de un an și jumătate (1943-1944) din cei circa 3 ani cât a funcționat Agenția, prin cele cinci hoteluri principale ale orașului: *Splendid*⁵⁸, *Transsylvania*⁵⁹, *Hungária*⁶⁰, *Földvári Antal*⁶¹ și *Központi*⁶², s-au perindat

⁴⁹ ANSJ Mureș, fond *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș*, ds. 31/1943, f. 61, f. 68.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 30, f. 51.

⁵¹ Alexandru Ceușianu (1898-1970), născut la Reghin, absolvent al Facultății de Științe Juridice București, avocat, scriitor, om de cultură, om politic.

⁵² ANSJ Mureș, fond *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș*, ds. 34/1943, f. 4.

⁵³ Marius Sturdza (1876-1954), prof. dr., născut în județul Arad, absolvent al Facultății de Medicină din Viena (1901), conduce o perioadă Sanatoriul de fizioterapie din Wällischhof (Austria), specialist în balneologie, medic-șef al Stațiunii balneare Sovata, membru de onoare a Academiei Române (1938).

⁵⁴ Aurel Gliga (1904-1983), născut la Vătava, secretar al episcopului ortodox Nicolae Ivan. Preot și protopop ortodox la Toplița (1930-1940), apoi protopop la Turda.

⁵⁵ ANSJ Mureș, fond *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș*, ds. 34/1943; ds. 56/1944.

⁵⁶ Magyar Országos Levéltár, BM, K 150, mapa 4014.

⁵⁷ Sebestyén Mihály, *op. cit.*, p. 419.

⁵⁸ Clădirea este situată în Piața Trandafirilor în apropierea Palatului Tholdalagi (Muzeul de Etnografie), în dreptul Ceasului floral.

cel puțin 22.513 persoane⁶³. Popasul lor a totalizat 44.475 de nopți petrecute în hoteluri⁶⁴. Un calcul simplu ne arată că, în medie, un turist și-a destinat două zile pentru vizitarea Târgu Mureșului. Raportându-ne la zestrea de obiective turistice de atunci a orașului, o găsim drept o durată suficientă. Dacă ar fi să dăm crezare datelor privind numărul turiștilor care au vizitat Clujul în anul 1943, Târgu Mureșul se clasează mult în urma orașului considerat a fi capitala Transilvaniei. Bunăoară, Clujul ar fi fost vizitat de 60.000 de turiști care au petrecut acolo în total 140.000 de nopți⁶⁵.

Pe primele locuri într-un clasament ad-hoc, se plasează hotelurile *Splendid* (6426 turiști, 15.233 nopți de cazare) și *Transsylvania* (8.086 turiști, 14.133 nopți de cazare), urmate la distanță de *Hungária* (4093 turiști, 7.602 nopți de cazare). Aceasta din urmă a ieșit din circuitul public în aprilie 1944, atunci când comandamentul militar german din Târgu Mureș⁶⁶ a ocupat localul pentru trupele proprii⁶⁷. *Hungária* dispunea de un spațios restaurant⁶⁸. Atú-ul celor trei hoteluri evidențiate mai sus a fost nu doar situarea lor ultracentrală ci și condițiile de cazare moderne pe care le puteau oferi: apă curentă, iluminat electric, încălzire centrală.

În privința mișcării de persoane, comercianții și funcționarii ocupă locurile fruntașe. Ei sunt cei mai prezenți printre locatarii hotelurilor. Abia apoi urmează, numeric, categoria călătorilor. E o realitate care dezvăluie caracterul circulației străinilor în acei ani marcați de război, și arată că aceasta a avut, în multe cazuri, valențe de afaceri sau de misiune, dar și de dezrădăcinare cauzată de marile decizii politice ce au modificat frontiere. Caracteristica deosebită a circulației străinilor poate fi bine observată în cazul orașelului Reghin. Cei cel puțin 769 de cetățeni străini, vizitatori ai orașului în anii 1943 și 1944, zăbovesc aici 11.230 de nopți, rezultând așadar o medie de 2 săptămâni. Putem presupune că majoritatea acestora o alcătuiau persoane pe care războiul i-a împins într-acolo, având probabil rude în Reghin⁶⁹. Așa se explică bunăoară faptul că nici unul nu s-a cazat la hotel ci era adăpostit la persoane private.

Deși redusă cantitativ, arhiva Agenției Târgu Mureș a ONMT ilustrează un tablou mai bogat decât cel zugrăvit de noi aici. Ne-am asigurat însă să tușăm elementele relevante ale acestui tablou în așa fel ca el să ne redea o imagine, fie ea și parțială, a modului în care instituția cu profil turistic și-a făcut simțită prezența, nu în cele mai fericite împrejurări, în orașul nostru.

⁵⁹ Clădirea nu mai există. Pe locul ei s-a construit noul hotel Transilvania, actualmente *Plaza Hotel* din piața Trandafirilor.

⁶⁰ Clădirea nu mai există. Era situată în continuarea navei bisericii franciscane din piața Trandafirilor și a fost demolată împreună cu aceasta în anul 1972.

⁶¹ Era situată pe actuala stradă Liviu Rebreanu.

⁶² Fostul sediu al breslei cizmarilor, clădire situată în piața Trandafirilor.

⁶³ ANSJ Mureș, fond *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș*, ds. 27/1943; ds. 51/1944

⁶⁴ A se vedea Anexele 1-8, cu situația descompusă pe hoteluri, ani, etnia și ocupația turistului sau călătorului.

⁶⁵ Ablonczy Balázs, *loc. cit.*, p. 527.

⁶⁶ A se vedea nota 25.

⁶⁷ ANSJ Mureș, fond *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș*, ds. 53/1944. De altfel, se pare că, în Târgu Mureș, comandamentul trupelor germane și-a instalat „cartierul general” tot într-un hotel, și anume *Transsylvania*. (Sebestyén Mihály, *op. cit.*, p. 461).

⁶⁸ Se afirmă că în 1941, *Hungária* era singura cafenea specializată a orașului. (Sebestyén Mihály, *op. cit.*, p. 528).

⁶⁹ A se vedea Anexele 11 și 12.

**Hotel *SPLendid* Târgu Mureș
1943***

Luna	Etnia							Total	Ocupația													Total nopți de cazare
	Maghiari	Germanni	Italiani	Români	Evrei	Francezi	Elvețieni		Comercianți	Funcționari	Călători	Ingineri	Ofițeri	Demnitari	Directori	Proprietari funciari	Casnici	Profesori	Avocați	Medici	Alte ocupații	
Ianuarie	338	4	2	1	73	0	0	418	55	103	56	23	51	23	0	0	0	0	0	0	107	1044
Februarie	345	1	1	0	44	0	0	391	64	95	38	19	0	0	28	14	42	0	0	0	91	694
Martie	386	6	3	2	73	2	1	473	76	108	57	24	20	0	36	0	0	30	16	0	107	917
Aprilie	397	2	0	1	76	0	0	476	58	128	37	28	0	0	0	0	0	0	15	0	180	1027
Mai	399	2	4	0	69	0	0	474	70	68	41	28	0	0	0	0	50	0	0	0	221	917
Iulie	461	2	0	0	38	0	0	501	59	105	35	19	61	16	24	18	0	0	0	14	150	1176
August	395	0	1	0	40	0	0	436	36	93	22	20	37	10	31	0	0	0	0	0	187	1121
Octombrie	388	0	0	1	71	0	0	460	62	84	28	0	49	0	28	0	0	25	20	0	164	1121
Noiembrie	371	5	0	0	67	0	0	443	45	104	42	19	51		24					18	140	1012
Decembrie	370	1	0	0	60	0	0	431	42	80	31	27	49	0	17	0	0	16	0	19	150	1097
Total	3850	23	11	5	611	2	1	4503	567	968	387	207	318	49	188	32	92	71	51	51	1497	10.126

1.

* Lipsesc datele pentru lunile iunie și septembrie.

2.

Hotel **SPLendid** Târgu Mureș
1944*

Luna	Etnia						Ocupația															Total nopti de cazare
	Maghiari	Germani	Italiani	Români	Evrei	Total	Comercianți	Funcționari	Călători	Ingineri	Ofițeri	Proprietar ifuncionari	Casnici	Profesori	Avocați	Medici	Artiști	Preoți	Proprietari de fabrică	Industriași	Alte ocupații	
Ianuarie	311	2	2	0	78	393	51	86	42	21	59	0	0	0	0	0	0	0	0	0	134	1078
Februarie	314	3	0	2	66	385	49	79	42	26	40	0	0	0	0	14	13	0	0	0	122	1047
Martie	360	9	0	0	56	425	43	50	26	27	56	0	0	19	3	16	0	43	0	0	132	1011
Mai	245	3	0	0	0	248	32	42	20	16	39	11	0	0	1	13	0	9	0		45	607
Iulie	258	0	0	0	0	258	24	58	24	11	12	6	43	0	9	8	0	0	8	16	39	726
August	214	0	0	0	0	214	37	30	17	11	9	0	52	0	2	0	0	0	6	0	33	638
Total	1702	17	2	2	200	1923	236	345	171	112	215	17	95	19	5	51	13	52	14	16	505	5107

* Lipsesc datele pentru lunile aprilie și iunie.

3.

Hotel **TRANSSYLVANIA** Târgu Mureș
1943*

Luna	Din țară				Din străinătate					Total persoane	Total nopți cazare
	Civili		Militari		Civili		Militari				
	Nr. persoane	Nr. nopți de cazare	Nr. persoane	Nr. nopți de cazare	Germani	Români	Germani	Români	Italiani		
Ianuarie	499	944	140	267	2	1	0	0	0	642	1214
Februarie	543	870	139	247	0	0	2	0	0	684	1121
Martie	560	970	115	276	0	0	2	0	1	678	1250
Aprilie	602	950	59	142	0	0	3	0	0	664	1095
Mai	656	948	105	273	0	0	0	0	0	761	1221
Iunie	604	1025	68	148	0	1	0	0	0	670	1175
Iulie	556	1039	66	182	1	0	0	0	0	623	1222
Noiembrie	557	1019	66	157	0	0	0	0	0	623	1176
Total	4577	7765	758	1692	3	2	7	0	1	5309	9474

* Lipsesc datele pentru lunile august, septembrie, octombrie, decembrie.

4.

Hotel **TRANSSYLVANIA** Târgu Mureș
1944*

Luna	Din țară				Din străinătate						Total persoane	Total nopți cazare
	Civili		Militari		Civili			Militari				
	Nr. persoane	Nr.nopți de cazare	Nr. persoane	Nr. nopți de cazare	Germani	Români	Jugoslavi	Germani	Români	Nespecificați		
Februarie	501	1026	59	102	1	1	1	0	0	0	563	1146
Martie	825	986	80	213	1	0	1	4	0	0	911	1207
Aprilie	248	420	40	109	0	0	0	0	0	10	298	556
Mai	197	329	45	95	0	0	0	0	0	0	242	434
Iulie	287	508	42	71	0	0	0	0	0	0	329	579
August	390	622	41	109	0	0	0	0	0	3	434	737
Total	2448	3891	307	699	2	1	2	4	0	13	2777	4659

* Lipsesc datele pentru lunile ianuarie și iunie.

5.

Hotel **HUNGÁRIA** Târgu Mureș
1943*

Luna	Etnia					Total	Ocupația				Total nopti de cazare
	Maghiari	Germani	Finlandezi	Români	Evrei		Comercianți	Călători	Directori	Alte ocupații	
Ianuarie	177	0	0	11	61	249	43	34	3	169	491
Februarie	180	0	0	4	70	254	66	39	3	146	432
Martie	197	1	0	10	76	284	47	45	2	190	497
Aprilie	191	0	0	3	51	245	40	32	4	169	435
Mai	163	0	0	3	63	229	51	33	3	142	379
Iunie	221	0	4	3	42	270	52	34	6	178	556
Iulie	314	0	0	5	48	367	50	34	4	279	764
August	288	0	0	3	43	334	43	30	1	260	824
Septembrie	253	1	0	3	43	300	32	48	5	215	684
Octombrie	267	0	0	6	52	325	49	31	4	241	784
Noiembrie	221	0	0	6	65	292	37	31	4	220	586
Total	2472	2	4	57	614	3194	510	391	37	2209	6432

* Lipsesc datele pentru luna decembrie.

6.

Hotel **HUNGÁRIA** Târgu Mureș
1944*

Luna	Etnia				Total	Ocupația				Total noți de cazare
	Maghiari	Germani	Români	Evrei		Comercianți	Călători	Directori	Alte ocupații	
Februarie	188	0	7	49	246	52	37	3	152	564
Martie	295	8	5	39	347	40	24	0	283	606
Aprilie	295	0	9	2	306	23		-	283	-

* Lipsesc datele pentru lunile ianuarie, iunie, iulie, august.

7.

**Hotel A Fehér Bikához (Földvári Antal) Târgu Mureș
1943***

Luna	Etnia				Total	Ocupația						Total nopti de cazare
	Maghiarii	Germani	Români	Evrei		Comercianți	Funcționari	Călători	Ofițeri	Agricultori	Alte ocupații	
Ianuarie	62	0	28	6	96	12	8	0	0	0	76	406
Februarie	76	0	1	8	84	19	25	0	5	0	35	116
Aprilie	76	0	25	15	116	18	16	6	0	0	76	348
Iunie	38	0	8	3	49	14	2	1	0	0	49	54
Iulie	51	0	18	6	75	12	3	1	0	0	59	36
August	32	1	14	4	51	8	2	6	0	35	0	82
Septembrie	43	0	2	0	45	7	0	0	0	0	38	72
Octombrie	68	0	1	0	69	2	0	2	0	0	64	86
Noiembrie	71	0	5	0	76	2	0	1	0	0	73	82
Decembrie	57	0	1	0	58	---	---	---	---	---	---	74
Total	542	1	103	42	719	94	56	17	5	35	470	1365

* Lipsesc datele pentru lunile martie, mai și decembrie (ocupații).

8. Hotel *A Fehér Bikához, (Földvári Antal)* Târgu Mureș ** 1944*

Luna	Etnia				Total	Ocupația								Total nopti de cazare
	Maghiari	Germani	Români	Evrei		Comercianți	Funcționari	Călători	Industriași	Ofițeri	Elev	Agricultor	Alte ocupații	
Ianuarie	76	0	2	4	82	13	0	0	0	0	0	0	69	96
Februarie	38	0	6	4	48	9	5	2	0	0	0	0	32	78
Martie	93	0	9	0	102	16	3	3	47	12	0	24	0	52
Aprilie	59	0	14	0	73	0	8	0	33	7	0	25	0	78
Mai	49	9	24	0	82	7	9		16	13	5	32	0	93
Iulie	63	5	16	0	84	6	0	0	18	6	0	54	0	----*
Total	378	14	71	8	471	51	25	5	114	38	5	135	101	397

** Tabelele ce alcătuiesc Anexele 1-8 au fost întocmite pe baza informațiilor culese din documentele aflate în fond. *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș*, ds. 27 și ds. 51.

* Lipsesc datele pentru luna iunie și august

* Lipsesc datele pentru lunile iunie și august.

9.

Hotel **KŐZPONTI** Târgu Mureș

Anul	Lunile	Total persoane	Total noți cazare
1943	Ianuarie- Decembrie	2718	5745

Original, Arhivele Naționale, Serviciul Județean Mureș, fond. *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș*, ds. 51, f. 8. Situație întocmită la 8 martie 1944.

10.

Denumirea localului	Proprietar	Număr de camere	Număr de paturi	Număr de băi	Rețea de apă	Iluminatul	Încălzirea
Hotel Splendid	Hotel Splendid R.T. Concesionar: Mikó Árpád	30 și 2 holuri	42	2	Apă curentă, caldă și rece	Iluminat electric	Încălzire centrală
Hungária	Dr. Haller Ernő din Caransebes Concesionar: Szalkai Károly	18	25		Apă curentă în 9 camere	Iluminat electric	Încălzire centrală
Transsylvania	Familia Ugron	41	61	1	Apă curentă	Iluminat electric	Încălzire cu gaz
Kőzponti	Asociația industrială a cizmarilor Concesionar: Hajdu Domokos	17	30		-	Iluminat electric	Încălzire cu gaz

Original, Arhivele Naționale, Serviciul Județean Mureș, fond. *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș*, ds., 27, f. 28. Situație întocmită la 2 septembrie 1943.

11.

Vizitatori oraș Reghin – 1943

Luna	Sosiți pe teritoriul orașului Reghin*							
	Cetățeni străini					Cetățeni maghiari		
	Număr		Cazați			Număr total	Cazați la hotel	Cazați la privați
	Total	Pe cetățenii	La hotel	La privați	Nr. înnoptări			
Ianuarie	18	Germani – 7 Români – 11	-	18	119	274	178	96
Februarie	10	Germani – 9 Români – 1	-	10	153	289	210	79
Martie	13	Germani – 9 Români – 4	-	13	164	302	223	97
Aprilie	6	Germani – 2 Români – 4	-	6	98	333	251	82
Mai	89	Germani – 88 Români – 1	-	89	609	259	155	104
Iulie	96	Germani – 87 Români – 9	-	96	1497	393	290	103
August	94	Germani – 85 Români – 9	-	94	1207	381	298	92
Septembrie	95	Germani – 85 Români – 7	-	95	2570	280	172	108
Octombrie	101	Germani – 92 Români – 92	-	101	1855	452	339	113
Noiembrie	62	Germani – 55 Români – 7	-	62	868	383	318	65

* Lipsesc datele pentru lunile iunie și decembrie.

12.

Vizitatori oraș Reghin* - 1944

Luna	Sosiți pe teritoriul orașului Reghin**							
	Cetățeni străini					Cetățeni maghiari		
	Număr		Cazați			Număr	Cazați la hotel	Cazați la privați
	Total	Pe cetățenii	La hotel	La privați	Nr. înnoptări			
Ianuarie	22	Germani – 18 Români – 4		22	126	338	269	69
Martie	34	Germani – 27 Români – 7		34	154	194	116	78
Aprilie	11	Germani – 7 Români – 4		11	216	425	277	84
Mai	8	Germani – 5 Români – 3		8	47	323	281	42
Iunie	96	Germani – 93 Români – 3		96	1330	251	161	90
Iulie	14	Germani – 3 Români – 11		14	217	468	396	72

* Tabelele ce alcătuiesc Anexele 11-12 au fost întocmite pe baza informațiilor culese din documentele aflate în fond. *Oficiul Național Maghiar de Turism, Agenția Târgu Mureș*, ds. 28 și ds. 52.

** Lipsesc datele pentru lunile februarie și august.

Oradea după Marele Război. Aspecte demografice, politice, economice și culturale

Ion ZAINEA, Beáta MÉNESI

Oradea after the Great War.
Demographic, political, economic and cultural aspects

Abstract

Entering the unification of the Romanian state, through the document of December 1, 1918 that was done in Alba Iulia, action confirmed by the Peace Congress in Paris, Oradea experienced significant changes in terms of demographic, political, economic and cultural fields, all determined by the necessity of its integration from all its aspects within the framework of the new state. Even though in the political, administrative and even cultural field this has generated instability, agitation, tension, in economical field Oradea remains in the new context a strong industrial and commercial center; the city has benefits due to its geographical position, in the middle of a prosperous agriculture area, providing rich resources that had to be exploited.

Cuvinte cheie: schimbare, demografie, politică economică, cultură

Key-words: change, demography, politics, economy, culture

Anii de după Primul Război Mondial au însemnat pentru Oradea racordarea, din toate punctele de vedere, la noile realități create prin constituirea statului național unitar român. Introducerea administrației românești a fost posibilă după 20 aprilie 1919, momentul intrării trupelor române, în frunte cu generalul Traian Moșoiu, în oraș. O schimbare în statutul administrativ al orașului se va petrece în septembrie 1925, când, prin decret regal, a fost declarat municipiu.

Din punct de vedere demografic, populația orașului Oradea a cunoscut o creștere constantă, atât în mod natural, cât și prin afluența de populație din mediul rural învecinător, preponderent românesc. Dacă la sfârșitul anului 1920 avea o populație de 68.133 locuitori¹, în 1927 populația municipiului număra 81.123 locuitori, iar în 1930 ajunsese să aibă 82.687 locuitori², rezultând deci un spor mediu anual al populației de circa 1.450 persoane³.

Din punct de vedere etnic, conform datelor furnizate de recensământul din 1930, numărul românilor ajunsese, la acea dată, la 22.945 (27,7%), un spor considerabil ținând seama de faptul că în 1918 se cifra la abia 5.734 persoane⁴, iar în decembrie 1920 la 8.441 persoane⁵. Ponderea cea mai importantă a continuat s-o dețină populația maghiară a orașului – 42.200 de persoane (51%) în 1930. Numeroasă a fost și populația evreiască: 20.262 persoane înregistrate în 1927 și

¹ C. Martinovici și M. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, Institutul de arte grafice „Ardealul”, 1921, p. 15.

² *Recensământul general al populației României pe anul 1930* (publicat de Sabin Manuilă), Editura Institutului General de Statistică București, tipărit de Imprimeria Națională București, 1938, vol. II, p. XXXIV.

³ Liviu Borcea, Gheorghe Gorun (coordonatori), *Istoria orașului Oradea*, Editura Cogito, Oradea, 1995, p. 356.

⁴ Gheorghe Tulbure, „Problema orașelor”, în *Familia*, 1929, nr. 1, p. 2-4.

⁵ Andrei Horváth, *Ghidul orașului Oradea Mare*, Oradea Mare, 1923, p. 243.

14.640 (17,7%) în 1930. Scăderea ei semnificativă în scurta perioadă dintre aceste două recensăminte ar putea părea nefirească dacă n-am ține seama de faptul că diferența, de circa 5.500 persoane, se regăsește, aproape cu exactitate, în diferența ce rezultă, în plus, din înregistrarea populației maghiare a orașului: 36.779 persoane în 1927 și 42.200 în 1930⁶. Oradea mai beneficia și de alte etnii: germani, singurii care mai depășeau 1% din populația orașului (910 persoane), urmați de țigani (595), ruteni și ucrainieni (410), ruși (317), cehi și slovaci (232) și alții (armeni, italieni, francezi, greci, sârbi, bulgari, turci, polonezi) – 404 persoane. Fiecare din etniile ce alcătuiau populația orașului și-a putut folosi nestingerită limba maternă. Pentru funcționarii publici a existat însă și obligativitatea cunoașterii limbii oficiale a statului, iar autoritățile locale au venit în întâmpinarea acestui deziderat, organizând, încă din vara anului 1919, cursuri pentru învățarea limbii române⁷.

După confesiuni, conform datelor recensământului din 1927, ponderea cea mai mare o dețineau reformații calvini – 21.079 (25,9%), urmați de comunitatea mozaică, constituind aproape un sfert din totalul populației – 20.261 de persoane. Un rol important a deținut și comunitatea romano-catolică, cu 21,5% din populația orașului, aceasta însemnând în 1927 – 17.462 persoane. Credincioșii ortodocși (13.914 persoane) constituiau, în 1927, 17,1 % din populația orașului. În sfârșit, o ultimă comunitate religioasă orădeană care conta din punct de vedere numeric era cea greco-catolică - 7.659 de persoane (9,4%)⁸. Acum au început să apară în Oradea și primele comunități baptiste.

Schimbări importante se petrec în societatea orădeană, respectiv bihoreană, din punct de vedere politic. În primul rând trebuie precizat faptul că locuitorii maghiari ai orașului, secondăți de cei evrei, nu s-au resemnat ușor cu noua situație de după război. După o perioadă în care au refuzat să se implice în viața politică, recurgând la ceea ce s-a numit pasivism politic, au trecut apoi în ofensivă căutând să folosească avantajul demografic realizat în vechiul regim pentru a acapara structurile de putere locale, prezentând Oradea ca un oraș maghiar, oferit pe nedrept României în urma Conferinței de pace de la Paris. În primul deceniu de după război, comunitățile maghiară și evreiască din oraș și-au pus amprenta asupra vieții politice, îngreunând în consecință procesul de instaurare a structurilor administrative ale statului român.

Ofensiva partidelor politice din vechiul Regat a dus la apariția a numeroase organizații și grupări cu orientări politice diferite. Acest fapt a condus treptat la integrare politică, dar și la spargerea unității politice a comunității românești și molipsirea liderilor locali cu practicile politice de dincolo de Carpați⁹. Cu câteva excepții însă, reprezentate de Partidul Național Român, Partidul Național Țărănesc și Partidul Maghiar, organizațiile politice nou create nu și-au putut constitui în Bihor o bază electorală serioasă, având activitate doar la nivelul municipiului Oradea.

Cea mai puternică organizație politică locală a continuat să fie cea a Partidului Național Român, condusă de Aurel Lazăr. Alături de acesta, în fruntea organizației găsim nume sonore care s-au aflat în avangarda luptei pentru unitate națională, precum Sever Erdelyi, Vasile Teuca, Dumitru Lascu s.a. Tocmai de aceea

⁶ Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op.cit.*, p. 356.

⁷ Petru Dejeu, *Așezămintele culturale din municipiul Oradea și județul Bihor*, Oradea, 1926, p. 53.

⁸ Arhivele Naționale-Serviciul Județean Bihor, Fond Prefectura județului Bihor, dosar 41/1927, f. 1-2.

⁹ Ion Zănea, „Spectrul politic bihorean în primul deceniu al perioadei interbelice (1919-1930)”, în *Crisia*, XXVIII, 1998, p. 95 (în continuare Ion Zănea, „Spectrul politic bihorean...”)

organizația avea, cel puțin în primii ani postbelici, o priză extraordinară în Oradea și Bihor continuând politica dusă de acest partid încă de la înființare, dar acomodând-o noilor realități politice. Organul local de presă a fost la început *Tribuna*, apoi *Glasul Bihorului* și în cele din urmă *Dreptatea*. În 1926, Partidul Național Român a fuzionat cu Partidul Țărănesc ceea ce a condus la dezagregarea organizației în plan local. O parte consistentă a fondat, la începutul anului 1927, organizația Partidului Național Țărănesc, condusă de același Aurel Lazăr, dominând apoi ani buni viața politică locală.

Altă formațiune politică orădeană importantă a fost cea a Partidului Poporului, înființată la începutul anului 1920, la insistențele lui Octavian Goga. Organizația s-a coagulat în jurul unor personalități locale marcante, una dintre acestea fiind Gheorghe Tulbure, plecat din Partidul Național Român, luând cu el și oficiosul acestuia, *Tribuna*¹⁰. Alături de Gheorghe Tulbure, în conducerea organizației locale a Partidului Poporului s-au mai aflat colonelul Gheorghe Bacaloglu, Nicolae Firu, Petru E. Papp, Adrian P. Deseanu, Nicolae Roxin, Ștefan Mărcuș. Președinte a fost Andrei Horvath. Un moment important l-a reprezentat, pentru această formațiune politică, victoria în alegerile din mai 1926, în urma căreia Gheorghe Tulbure a fost numit președinte al Comisiei Interimare și deci primar al Oradei¹¹. Din rândurile Partidului Poporului au intrat în Parlament, ca deputați, în anii '20 - Gheorghe Tulbure, Ioan Iacob, Lazăr Iacob, Nicolae Firu, Petru Vurucas¹² și alții.

O formațiune care a depus eforturi serioase pentru încheierea la Oradea a unei organizații locale a fost Partidul Național Liberal. O contribuție importantă la constituirea organizației județene Bihor a P.N.L. a avut-o Nicolae Zigre, care a fost și președintele organizației între 1921-1924¹³. Acesta a făcut parte, în 1922, din guvernul Ion I. C. Brătianu, ca subsecretar de stat cu problemele minorităților în Ministerul de Interne¹⁴. După câteva luni a demisionat datorită disensiunilor cu „bătrânii liberali”, care îl vor duce în final spre tabăra carlistă. La Oradea, tonul politicii liberale a fost dat de familia Moșoiu și de apropiații acesteia. Între anii 1924-1932, președintele P.N.L. din Bihor a fost generalul Traian Moșoiu, secondat de fiul său, Tiberiu Moșoiu, ca vicepreședinte și de juristul Bogdan Ionescu, ca secretar¹⁵. În 1922, Traian Moșoiu a ajuns ministru al comunicațiilor și lucrărilor publice în guvernul Ion I. C. Brătianu, și întrucât locuia cea mai mare parte a timpului la București, treburile partidului au rămas în grija celorlalți membri ai conducerii locale, în primul rând colonelul Atanasie Negulescu - fostul său șef de stat major din timpul campaniei Budapesta, Gheorghe Rocsin, Romulus Barbu etc¹⁶. Colonelul Negulescu a condus în anii 1924-1926 cotidianul liberal *Sentinela de la Vest*. În 1930, după restaurația carlistă, organizația liberală din Bihor s-a divizat: gruparea generalului Traian Moșoiu a rămas fidelă Partidului Național Liberal condus de Vintilă Brătianu, iar Nicolae Zigre, alături de un grup, a fost exclus din partid datorită atitudinii

¹⁰ *Ibidem*, p. 93.

¹¹ După expirarea mandatului de primar, în 1927 a fost numit inspector-șef al învățământului.

¹² Ion Zainea, *Aurel Lazăr (1872-1930) – viața și activitatea*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999, p. 198.

¹³ *Ibidem*, p. 204.

¹⁴ Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României de la începuturi, 1859, până în zilele noastre*, București, Editura Machiavelli, 1995, p. 88.

¹⁵ Andrei Horváth, *op. cit.*, p. 243.

¹⁶ *Nagyvárad (Oradea)*, 1926, 19 ianuarie, p. 2.

procarliste, înființând, în același an, organizația liberală georgistă din Bihor, afiliată Partidului Național Liberal – Georghe Brătianu.

Spectrul politic orădean a beneficiat și de organizația Partidului Țărănesc, fondată în anul 1925 de către profesorul Andrei Crăciun. Baza electorală era formată din învățători și profesori, iar între membrii de frunte se găseau Victor Felea, Ioan Silaghi, Gheorghe Popescu – Ceica, Iuliu Kurutz. Organizația nu a fost una prea activă în viața politică locală, având adesea divergențe serioase cu conducerea centrală. Tocmai de aceea în momentul unificării Partidului Țărănesc cu Partidul Național Român, organizația locală a Partidului Țărănesc, condusă de Anastase Mavrodin, nu a făcut pasul unificator spre Partidul Național Român, ci s-a afiliat Partidului Țărănesc condus de Nicolae Lupu.

Partidul Național Țărănesc, născut în 1926 prin fuziunea Partidului Țărănesc cu Partidul Național Român, a devenit unul dintre cele mai consistente sub aspect politic în Oradea și Bihor. Moștenind baza electorală a Partidului Național Român, noua formațiune a demonstrat că avea rădăcinile bine înfipite în realitățile românești și mai ales transilvănene.

Președinte al organizației național-țărăniste din Oradea și Bihor a fost, în mod firesc, între 1926-1930, Aurel Lazăr, care condusesese până atunci organizația locală a Partidului Național Român. Din 1930, președinte al organizației Oradea a P.N.Ț. a devenit avocatul Gheorghe Crișan¹⁷, personalitate cunoscută încă din anii 1918-1919. Din conducerea locală a Partidului Național Țărănesc au mai făcut parte: avocații Teodor Popa, Demetriu Chiș și Sever Erdeli, canonicul Augustin Maghiar, juristul Romul Pop, profesorul Andrei Crăciun. Între parlamentarii bihoreni aleși pe listele P.N.Ț. în anii postbelici s-au aflat: la Senat - Sever Erdeli și Titus Trif; la Camera Deputaților - A. Lazăr (1927-1930, în 1928 vicepreședinte al Camerei).

În Oradea anilor de după război au activat și partide organizate pe criterii etnice. Cel mai important a fost Partidul Maghiar. Până în 1922, maghiarii din Oradea și Bihor n-au luat parte la viața politică fiind adepții pasivismului. Organizația locală a Partidului Maghiar s-a înființat în 1925, fiind condusă de avocatul Kocsán János¹⁸, urmat, din 1929, de avocatul Soós István. Chiar și după intrarea în viața politică a Partidului Maghiar au fost destui lideri locali care au insistat pentru pasivism. Pe această temă s-a iscat, în anii crizei economice, o dispută serioasă, finalizată cu victoria aripilor moderate, adeptă a unei atitudini mai maleabile în raport cu statul și cu autoritățile românești¹⁹.

În Oradea a existat și o secție locală a Partidului Evreiesc. Aceasta a fost înființată în anul 1923, avându-i ca președinți pe I. Mittelman și avocatul Bárdos Imre, iar ca secretar general pe medicul Klein Ernő²⁰. Ca orientare politică generală, Partidul Evreiesc a secondat Partidul Maghiar, având totuși o atitudine mai realistă și mai pragmatică²¹, cu atât mai mult cu cât, adoptând o atitudine conjuncturală, ambele partide ale minorităților erau conștiente de faptul că opțiunea lor politică putea înclina balanța în favoarea unuia sau altuia din partidele mari.

Oradea a numărat în spectrul politic al deceniului trei al secolului trecut și organizații politice de stânga și de extremă stânga. Din prima categorie a făcut parte

¹⁷ *Steagul Nostru* (Oradea), 1930, 26 ianuarie, p. 1.

¹⁸ *Nagyvárad*, 1926, 26 ianuarie, p. 1.

¹⁹ Ion Zainea, „Spectrul politic bihorean...”, p. 93.

²⁰ *Bihorul strajă la hotare*, Oradea, 1933, p. 145-146.

²¹ Ion Zainea, „Spectrul politic bihorean...”, p. 93.

organizația Partidului Social Democrat, o grupare a muncitorilor sindicalizați. În fruntea organizației s-a aflat Emil Bösörményi, iar din conducere mai făceau parte Lajos Jordaky, Stefan Raffay, Francisc Újhelyi, I. Hubschenberger, Ludovic Lenkey și alții. Din cea de-a doua categorie a făcut parte Blocul Muncitoresc, organizație comunistă cu activitate legală și după 1924, anul intrării Partidului Comunist Român în ilegalitate. În fruntea acestuia s-a aflat avocatul Eugen Rozvan, iar printre lideri se numărau Alexandru Szenkovits, Alexandru Ullman, Eugen Kovacs, Nicolae Gyarmati, Francisc David, Armin Reder etc²².

În cea de-a doua parte a anilor '20 în Oradea au existat și organizații locale de extremă dreapta. Între acestea amintim Liga antisemită, din conducerea căreia făceau parte profesorul Ioan Bușița, Petru Popa, Mihai Gherlan, Coriolan Maniu, Gavril Bardoș. Unul dintre membrii acestei organizații, profesorul orădean Petru Fodor, a înființat organizația locală a Ligii Apărării Naționale Creștine, conduse la nivel central de A.C. Cuza²³.

În ciuda existenței unor organizații extremiste, Oradea nu a cunoscut evenimente care să demonstreze intoleranța de vreun fel a locuitorilor. Poate doar tulburările care au avut loc în zilele de 4-6 decembrie 1927, cu ocazia desfășurării în localitate a unui Congres Național Studentesc, când au fost devastate mai multe magazine și locuințe evreiești²⁴. Cu toate că evenimentele au fost amplu reflectate în presa vremii²⁵, având chiar un ecou internațional nefavorabil²⁶, întâmplarea a fost singulară în ambianța anilor de după război în Oradea²⁷.

Agitația din viața politică postbelică și-a pus amprenta asupra conducerii orașului. Între 1920 și 1930, Oradea a avut în fruntea treburilor administrative 8 primari, numiți, interimari sau aleși. Începutul a fost făcut de Komlóssy József, care, la 18 ianuarie 1920, s-a retras din motive de sănătate²⁸. A urmat Coriolan Bucico, jurist de profesie și membru al Partidului Național Liberal, numit primar de către Consiliul Dirigent, la 8 februarie 1920. A deținut această funcție până la 1 iulie 1926, și, beneficiind de o bogată experiență în administrație, de numele său se leagă o serie de realizări deosebite. Ca urmare a eforturilor sale, Oradea a fost declarat municipiu, a sistematizat Piața Unirii, în care a fost așezată statuia ecvestră a regelui Ferdinand (1924), iar cea a reginei Maria în fața Teatrului (1920). Victoria Partidului Poporului în alegerile din mai 1926 a condus la o nouă schimbare a primarului, Coriolan Bucico fiind înlocuit cu Gheorghe Tulbure, o personalitate marcantă a românilor bihoreni, membru al Partidului Poporului. Acesta a deținut funcția de primar în calitate de președinte al Comisiei Interimare, până la 3 iunie 1927. Căderea guvernului Averescu și victoria în alegeri a Partidului Național Țărănesc a antrenat după sine și înlocuirea lui Gheorghe Tulbure cu Sever Erdeli, un membru marcant al Partidului Național Român din Bihor, care, după fuziunea cu Partidul Țărănesc al lui Ion Mihalache, a rămas în cadrul noii formațiuni create. Lui Sever

²² *Ibidem*, p. 93-94.

²³ *Ibidem*, p. 94.

²⁴ *Monitorul Comunal* (Oradea), 1927, nr. 6-7, p. 5.

²⁵ *Frontiera de Vest* (Oradea), nr. 1/1927, nr. 2/1927, nr. 3/1927; *Dreptatea poporului* (Oradea), nr. 37/1928.

²⁶ A. Călinescu, *Memorii*, Editura Humanitas, București, p. 76.

²⁷ Pentru detalii vezi Gabriel Moisa, „Manifestările studenților participanți la Congresul Național Studentesc de la Oradea (4-6 decembrie 1927)”, în *Ziridava*, XXI, 1998, p. 299-309.

²⁸ Lucia Cornea, „Instituția primarului și primarii Oradiei”, în *Oradea. Pagini de istorie*, (coord. Aurel Chiriac), Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2003, p. 60.

Erdeli i-a urmat Grigore Egri, lider al organizației Partidului Național Țărănesc, care a deținut această funcție până la 12 octombrie 1927²⁹, dată la care a fost înlocuit de Nicolae Zigre jr., avocat de profesie. Membru marcant al Partidului Național Liberal, ajungând în 1922 chiar subsecretar de stat cu problemele minorităților în Ministerul de Interne din guvernul Ion I.C. Brătianu, acesta a deținut funcția de primar în calitate de președinte al Comisiei Interimare între 12 octombrie 1927 și 1 decembrie 1928.

Nicolae Zigre jr. a fost urmat în fotoliul de primar al orașului de Aurel Lazăr. Personalitate marcantă a românilor bihoreni încă înainte de 1918, catalizator al luptei pentru unitate națională, Aurel Lazăr a fost membru al Partidului Național Român, iar după unificarea cu țărăniștii lui Ion Mihalache a devenit membru al Partidului Național Țărănesc, președintele organizației județene Bihor. Activitatea propriu zisă în cadrul Primăriei și-a început-o în 1926, când a fost numit de Partidul Național Român în Comisia Interimară. După constituirea, la 29 noiembrie 1928, a unei noi Comisii Interimare municipale, Aurel Lazăr a preluat, în calitate de președinte, atribuțiile de primar între 1 decembrie 1928 și 26 iulie 1930³⁰. După alegerile locale din 1930, în urma cărora s-au constituit noi Comisii comunale, Aurel Lazăr a fost ales, la 26 iulie 1930, din nou primar, demnitate pe care a deținut-o până la moartea sa, survenită la 18 noiembrie 1930³¹. În intervalul de timp cât a deținut această demnitate publică, Aurel Lazăr a introdus în Primărie un spirit de rigoare, disciplină și seriozitate, în condițiile în care orașul se confrunta cu efectele crizei economice. În acest sens a luat o serie de măsuri pentru ajutorarea șomerilor, iar pentru populația săracă Aurel Lazăr a avut inițiativa instituirii unui fond special al Primăriei, înființând chiar patru cantine ale săracilor. După moartea sa, funcția de primar a fost girată de Romul Pop, ajutor de primar până atunci. Jurist de profesie, el a ocupat această demnitate între 18 noiembrie și 12 decembrie 1930, pentru ca la 12 decembrie 1930 Consiliul Municipal să aleagă primar din nou pe Grigore Egri. Acesta a rămas în funcție până la 26 mai 1931.

În perioada de după Primul Război Mondial, Oradea s-a menținut ca un puternic centru industrial și comercial, ponderea continuând să fie deținută de capitalul evreiesc și cel maghiar³².

După un început mai timid, în primii ani de după realizarea Marii Uniri, economia orașului Oradea și-a revenit și începând cu mijlocul anilor '20 aceasta a ajuns la parametri superiori perioadei antebelice. Numărul întreprinderilor a crescut de la un an la altul, astfel că recensământul din 1930 consemnează că în oraș funcționau 2.735 de întreprinderi industriale și comerciale³³.

Conform datelor oficiale, în Oradea existau în acest interval de timp opt ramuri industriale importante: alimentară, chimică, textilă, tipografică, a materialelor de construcții, metalurgică și a construcțiilor de mașini, industria pielăriei și încălțămintei, precum și cea a exploatărilor forestiere și prelucrării lemnului³⁴. Cea mai semnificativă ramură care s-a dezvoltat în această perioadă a fost cea alimentară. Expansiunea acesteia s-a datorat faptului că orașul beneficia de un

²⁹ *Ibidem*, p. 84.

³⁰ Ion Zainea, *Aurel Lazăr (1872-1930) – viața și activitatea*, p. 262-281.

³¹ *Ibidem*, p. 281-288.

³² Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op.cit.*, p. 360.

³³ Petru Dejeu, *Instituțiile culturale din municipiul Oradea și județul Bihor*, Oradea, 1937, p. 64.

³⁴ Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op.cit.*, p. 360.

comerț înfloritor, cu un flux demografic extrem de intens, precum și cu o poziție geografică avantajoasă, în mijlocul unei zone agricole prospere, oferind resurse bogate, ce trebuiau prelucrate. În deceniul al treilea al secolului trecut cea mai mare pondere era reprezentată de întreprinderile profilate pe fabricarea spirtului, a drojdiei și a băuturilor alcoolice: rom și lichioruri, bere, șampanie și coniac. Alături de vechile fabrici de spirt – Stabilimentele Industriale *Moskovits S.A.* și *Lederer și Kálmán S.A.*, care au continuat să lucreze și să prospere, au apărut întreprinderi noi. Tot acum, în urma operațiunilor de modernizare a vechiului local, a luat ființă, în 1923, Fabrica de Bere *Dreher-Haggenmacher S.A.* Aceasta se situa între primele cinci fabrici de profil din România.

Alt domeniu al industriei alimentare foarte bine reprezentat în Oradea a fost cel al morăritului și panificației. Alături de vechile mori de dinainte de război au apărut altele noi, cum erau *Moara Ardelean Ioan* din cartierul Seleuș și *Moara Sistematică Victoria*. Dintre brutării, cele mai moderne erau *Brutăria Steiner Victor* și *Brutăria Elisabeta*. În fine, industria de prelucrare a cărnii și a produselor zaharoase erau, la rândul lor, bine reprezentate în Oradea.

Industria chimică s-a dezvoltat mai ales în direcția fabricării produselor farmaceutice, a lacurilor și vopselelor, precum și a prelucrării celuloidului. În 1920 s-a întemeiat întreprinderea *Vesta S.A.*, care a ajuns curând să-și desfășoare produsele în întreaga țară: cloroform, eter, diferite lacuri, săruri și dezinfectante. În 1924 a luat ființă Fabrica de Perii *Celuloid S.A.*, care asigură satisfacerea nevoilor în acest sector, alături de alte firme cunoscute ca: *Falk Armin S.A.* și Fabrica *Rippner Farkas*. O altă firmă cunoscută era *Esta-Sun*, pentru produse chimice diverse³⁵.

Alte industrii cu pondere semnificativă în economia orașului erau, în anii '20, cea cu profil textil, unde majoritatea o dețineau fabricile și atelierele de confecționat pălării, dantele, panglici și șireturi, industria tipografică, fabricile de cărămidă, multe dintre ele producând și țiglă, cărămidă refractară și var, unele continuând vechi firme de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea și industria pielăriei și încălțămintei.

După război, în Oradea a continuat să existe o importantă rețea de bănci. Parte din instituțiile aparținătoare vechiului sistem bancar austro-ungar au dispărut, în schimb, alături de Banca *Bihoreana*, unica bancă românească din Oradea până la Unire, au apărut alte câteva bănci românești, precum și sucursale ale unor bănci din Vechiul Regat. Astfel, sucursalele orădene ale *Băncii Anglo-Austriece* și ale *Băncii Comerciale Ungare* din Budapesta au mai funcționat câțiva ani, după care au dispărut din peisajul bancar orădean. În schimb, au apărut: Banca *Comercială Română S.A.* (1919), sucursala Băncii *Marmorosch Blank & Co* (1920)³⁶, Banca *Sentinela S.A.* (1920), sucursala Băncii *Generale a Țării Românești S.A.* (1921), sucursala Băncii *Românești S.A.* (1921), Banca *Poporală General Moșoiu* (1924), Banca *Unirea S.A.* (1929) și Banca *Mercur S.A.* (1930)³⁷. În deceniul care a urmat realizării Marii Uniri, în general, băncile și-au orientat activitatea spre sprijinirea comerțului și industriei.

Comerțul a continuat să rămână o activitate înfloritoare, caracteristică pentru orașul Oradea. Sute de firme, dintre cele mai diverse, funcționau și prosperau, majoritatea patronilor acestora fiind evrei sau maghiari. În 1936, în Oradea erau

³⁵ *Ibidem*, p. 361-362.

³⁶ *Tribuna* (Oradea), 1920, nr. 52, p. 3.

³⁷ Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op. cit.*, p. 362.

înregistrate 2.418 firme comerciale, din care 195 firme en gros, 124 firme industriale dar care practicau și comerțul en gros și 2.099 firme comerciale en détail³⁸. Dintre acestea, 145 de firme aveau proprietari români³⁹. Cum Oradea a devenit, după 1919, oraș de graniță, acest fapt a stimulat foarte mult activitatea comercială. Mari firme de import-export, antrepozite și depozite, mari societăți de transport intern și internațional au înflorit, realizând profituri însemnate. În anii '20 au apărut numeroase firme orădene de comerț en gros, dispunând de clădiri proprii, cu zeci de milioane de lei capital investit. Amintim câteva dintre firmele comerciale mai importante: *Andrényi Carol și Fiul S.A.* în domeniul articolelor de fierărie, firma *Schwartz și Ullmann*, cu același profil, firma condusă de *Iacob Dance* în domeniul exportului de cereale, firma *Czitter Ludovic & Comp. S.A.* în domeniul coloniilor, specializată în importul de cacao, cafea, orez și ceai, firma *Leitner Martin și Fiii* în domeniul textilelor, etc. Interesele comerțului orădean au fost promovate prin intermediul Camerei de Comerț și Industrie⁴⁰, înființată oficial la 1 mai 1920, precum și prin intermediul Bursei de Mărfuri și a unor organizații și asociații profesionale ca *Hala de Comerț, Asociația Comis-Voiajorilor din Ardeal și Banat* etc.

Oradea beneficia de o serie de artere și perimetre comerciale. În general acestea erau identice cu cele de dinainte de 1919: Piața Mihai Viteazul, B-dul Regele Ferdinand, str. Nicolae Iorga (azi str. V. Alecsandri), str. Avram Iancu (azi str. Independenței) etc⁴¹. De asemenea, principalele întreprinderi care asigurau serviciile necesare desfășurării normale a vieții pe teritoriul orașului - energia electrică, apa potabilă, salubritatea publică - se aflau în această perioadă în proprietatea și administrarea Primăriei: Uzina Electrică, Uzina de Apeduct și Canalizare, Uzina de Salubritate Publică, Fabrica de Gheață și Ștrandul Comunal.

Transportul în comun era deservit de tramvaiul electric, cu patru linii principale. La rândul său, asistența sanitară de bază pentru populația orașului era asigurată de Serviciul Sanitar, aparținător de asemenea Primăriei. Existau în oraș șase circumscripții sanitare, fiecare având în frunte un medic. Medicii de circumscripție ofereau consultații gratuite bolnavilor săraci, care primeau și medicamente gratuite. Tot medicii de circumscripție asigurau și controlul curățeniei și igienei în localurile publice, școli, întreprinderi industriale etc⁴². Asigurarea cu medicamente a populației orașului se realiza prin mai multe farmacii. Celor 16 farmacii care au funcționat până la război li s-au adăugat, în anii 1921-1922, alte patru: *Crucea Albă, Sabina, Minerva și Cleopatra*, iar în 1927 se deschide farmacia *Hygea*. Oradea s-a situat, în anii interbelici, pe primul loc între orașele ardelenne și pe locul șase pe țară ca număr de farmacii publice existente, iar cu indicele de 4.500 de locuitori care reveneau unei farmacie, pe locul cinci pe țară⁴³.

Unirea a creat și pentru românii din Oradea premise favorabile pentru desfășurarea normală a vieții spirituale în doate domeniile, fără nici o opreliște. În învățământ, politica statului dualist Austro-Ungar a condus la eliminarea aproape a oricărei posibilități de studiere în limba română. Acest fapt trebuia remediat. Astfel, pe de o parte, începând cu 1919 au fost preluate și reorganizate de către autoritățile

³⁸ *Ibidem*, p. 364.

³⁹ Aurel Tripon, *Monografia almanah a Crișanei*, Oradea, 1936, p. 312-313.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 209.

⁴¹ Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op. cit.*, p. 364.

⁴² *Ibidem*, p. 366-367.

⁴³ Al. Pop, „Farmacii publice orădene între anii 1919-1949”, în *Crisia*, XXIX, 1999, p. 181.

românești vechile școli austro-ungare, iar pe de altă s-a trecut la înființarea de școli noi, acolo unde era necesară completarea unor goluri în sistemul de învățământ. De asemenea, s-a impus ca o necesitate obiectivă, în noile condiții, implementarea noilor programe școlare menite să ducă la unificarea învățământului în întreaga Românie.

Principala schimbare în sectorul învățământului primar a reprezentat-o apariția școlilor primare de stat cu predare în limba română, organizate imediat după 1919, în locul fostelor școli primare de stat austro-ungare. De asemenea, s-a pus la punct sistemul școlilor de ucenici, ca principale instituții care asigurau calificarea în diferite meserii. Școala de Ucenici a avut la început statut de școală mixtă, apoi din cadrul ei s-a desprins, în 1925, Școala Profesională de Fete care asigură calificarea în principal în domeniul croitoriei și al țesătoriei. La rândul său, Școala de Arte și Meserii a fost reorganizată după 1919, având trei secții: lemnărie, metalurgie și sculptură.

Rețeaua instituțiilor învățământului secundar orădean s-a conturat în anii 1920-1921. Între cele mai reprezentative școli din această categorie amintim: *Gimnaziul de Stat pentru Băieți «Alexandru Roman»* situat în cartierul Velența, *Gimnaziul de Stat pentru Fete* situat în strada Prințul Carol nr. 22, *Liceul de Stat pentru Băieți «Emanuil Gojdu»*⁴⁴, al cărui nucleu l-a constituit *Liceul Real Român de Stat*, creat în 1919 prin preluarea de către statul român a vechii *Școli Reale Superioare de Stat* austro-ungare, *Liceul de Fete «Oltea Doamna»*, în Parcul Ștefan cel Mare nr. 4 - azi Parcul Traian, transformat din vechea Școală Civilă pentru Fete dinaintea de 1919. O școală cu caracter mai special, întrucât limba de predare era franceza, a fost *Institutul «Notre Dame de Sion»* administrat de congregația cu același nume. Pe lângă acest Institut au funcționat (în clădirea actualului Spital C.F.R.) o grădiniță, o școală primară și un liceu⁴⁵. Au existat și câteva școli confesionale: *Gimnaziul pentru Fete al Institutului «Immaculata»* (romano-catolic), *Gimnaziul pentru Fete al Institutului «Sfânta Ursula»* (romano-catolic), *Gimnaziul pentru Fete al Congregației Surorilor Vincentine* (romano-catolic) și *Gimnaziul Calvin pentru Fete*, acesta din urmă fără drept de publicitate. Existau totodată și două gimnazii evreiești - unul pentru fete și unul pentru băieți⁴⁶.

În Oradea a funcționat și *Liceul Evreiesc pentru Băieți «Dr. Kecskeméti Lipót»* înființat în 1920, cu limba de predare inițial maghiară, ulterior, în temeiul legii, cu limba de predare română.

Începând cu 1920, au fost înființate școlile normale. Astfel a luat ființă *Școala Normală de Stat pentru Băieți «Iosif Vulcan»*, situată în imediata vecinătate a *Liceului «E. Gojdu»* și instalată în localul vechii Școli Civile Comunale de dinaintea de 1919 și, începând cu 1 noiembrie 1920 *Școala Normală pentru Fete «Doamna Stanca»*, într-o clădire aparținând Primăriei orașului. La rândul său, învățământul comercial a fost asigurat prin cele două școli superioare comerciale de stat. Mai veche era *Școala Superioară de Comerț pentru Fete* care data din 1920, și *Școala Comercială Superioară de Stat pentru Băieți*, cu sediul pe strada I.C.Brătianu nr. 14, care a luat ființă în 1927.

⁴⁴ Pentru perioada interbelică a acestei școli, a se vedea lucrarea monografică *Liceul Emanuil Gojdu la 50 de ani*, Oradea, 1971.

⁴⁵ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 65-66.

⁴⁶ Petru Dejeu, *op. cit.*, p. 80.

Învățământul superior a fost reprezentat la Oradea de Academia de Drept, precum și de cele două academii teologice. În primii ani după Unire a existat, în mediile intelectuale românești, chiar ideea reunirii Academiei de Drept și celor teologice într-o Universitate orădeană cu mai multe facultăți. *Academia de Drept* (ulterior *Facultatea de Drept*) a fost reorganizată de statul român în 1920, după preluare. Începând din 1921, toate cursurile *Academiei* s-au ținut în limba română. Printre profesorii Academiei îi amintim pe: Hoványi Gyula, Lazăr Iacob, Bogdan Ionescu, Victor Cădere, Constantin Petrescu-Ercea, Aurelian Ionașcu, Tiberiu Moșoiu, Liviu Lazăr. Alte instituții de învățământ superior orădean au fost în această perioadă *Academia Teologică Română Unită* înființată în 1922, în timpul episcopatului lui Valeriu T. Frentiu, și *Academia Teologică Ortodoxă Română*, prima academie teologică ortodoxă inaugurată în Transilvania după Unire, înființată în 1923.

După război, Oradea a devenit un puternic centru cultural românesc. Pe lângă societățile culturale deja existente, care și-au restructurat acum activitatea și și-au stabilit obiective noi, s-au înființat altele. Despărțământul orădean al ASTRA a fost în primii ani postbelici unul puternic, astfel că i-a fost încredințată organizarea adunării generale din 1920⁴⁷. Altă asociație culturală importantă care s-a făcut remarcată în acest interval de timp a fost Reuniunea Culturală *Cele Trei Crișuri*, o asociație culturală creată în 1919, cu rol de propagandă culturală națională. Cel care a condus efectiv această societate culturală a fost George Bacaloglu, colonel în retragere, stabilit din 1919 la Oradea. Reuniunea a publicat, între 1920-1940, revista *Cele Trei Crișuri*⁴⁸, primul periodic cultural românesc tipărit la Oradea după 1918. O asociație culturală cu activitate specifică a fost de asemenea și *Casa Națională a Județului Bihor*, al cărei principal rol era acela de a coordona activitatea numeroaselor asociații culturale românești, înființată în iunie 1929⁴⁹. În clădirea Casei Naționale era găzduită și *Reuniunea Femeilor Române din Oradea*. Aceasta a luat ființă în 1919, începându-și activitatea prin acțiuni caritativ-umanitare pentru soldații care se întorceau de pe front. Ulterior, activitatea ei a urmărit și scopuri culturale. În Oradea, în anii '20, a continuat să funcționeze și muzeul aparținând *Societății de Arheologie și Istorie*. Închis în perioada războiului, acesta a fost redeschis în 1920.

Începând cu anul 1925, la Oradea a funcționat și *Universitatea Liberă «Emanuil Gojdu»*, asociație culturală inițiată de profesorii de la liceul cu același nume, în frunte cu Teodor Neș, care și-a desfășurat activitatea sub forma unor stagioni de conferințe. Tot prin conferințe, ca principală formă de activitate, s-a manifestat și *Ateneul Român din Oradea*, filială a Ateneului Român din București. Inițiatorul (în 1925) și animatorul Ateneului Român orădean a fost profesorul Bogdan Ionescu de la Facultatea de Drept. Pentru a contracara influența culturală maghiară și pe cea a propagandei comuniste în mediile muncitorești, în 1923 a luat ființă *Asociația Meseriașilor Români*⁵⁰.

⁴⁷ Lucia Cornea, „Adunarea generală de la Oradea a „Astrei” (17-18 octombrie 1920)”, în *Analele Universității din Oradea*, fascicula Istorie-Arheologie-Filosofie, Oradea, I, 1991.

⁴⁸ Radu Romînașu, „Activitatea editorială a Reuniunii culturale „Cele Trei Crișuri” în perioada interbelică”, în *Crisia*, XXXII-XXXIII, 2004, p. 231-247.

⁴⁹ Aurel Tripon, *op. cit.*, p. 94 -95.

⁵⁰ Lucia Cornea, „Considerații privind asociaționismul cultural interbelic în Bihor”, în *Crisia*, XXV, 1995, p. 148.

Alături de asociațiile culturale românești, au continuat să activeze principalele asociații culturale maghiare. În 1920, s-a încercat refacerea Societății Literare *Ady Endre*⁵¹. Încercarea a eșuat însă, societatea neprimind aprobare de funcționare, astfel că obiectivele ei au fost preluate, pe la mijlocul deceniului al treilea, de Societatea *Szigligeti*, o societate cu vechi tradiții, care își reluase activitatea în 1922.

O problemă care s-a pus cu acuitate în perioada interbelică a fost înființarea unui teatru românesc profesionist. Până la înființarea *Teatrului de Vest*, activitatea teatrală a fost susținută, după 1919, de trupa de teatru maghiară, trupă subvenționată de Primărie. Spectacole de teatru în limba română erau susținute numai cu ocazia unor turnee ale unor trupe de teatru din țară.

La puțin timp după terminarea războiului, Reuniunea de Cântări *Hilaria* a început din nou să-și facă simțită prezența în viața culturală a orașului. Din 1922, alături de *Hilaria*, a apărut la Oradea o altă societate corală - *Societatea de Cântări Unirea*, alcătuită dintr-un cor mixt ce cuprindea câteva zeci de persoane. Începând din 1924, corul a fost condus de Francisc Hubic, transferat de la Beiuș⁵². Cum iubitorii muzicii de calitate erau tot mai mulți, s-a simțit nevoia instituționalizării acestei direcții culturale. Astfel, în decembrie 1923 a avut loc adunarea de constituire a *Societății Filarmonice din Oradea*⁵³ la care au participat artiști instrumentiști de toate naționalitățile, iar în 1925 s-a întemeiat *Societatea Artiștilor de Muzică și Artă Dramatică*. În 1928 a fost înființat *Conservatorul*, avându-l în frunte ca director pe Francisc Hubic⁵⁴.

Alături de viața muzicală, artele plastice au venit și ele în întâmpinarea iubitorilor de frumos, fiind reprezentate în Oradea perioadei de pictori și graficieni ca Tibor Ernő, Maczalik Alfred, Balogh István, Mikes Ödön, Leon Alex, Nicolae Irimie, Mottl Roman Pál și de sculptori ca Mihai Kara și I. Szabó⁵⁵. Între aceștia pot fi remarcați Nicolae Irimie, un excepțional peisagist, alături de Maczalik Alfred. În anii '20 la Oradea s-a desfășurat o susținută activitate expozițională, în cadrul *Asociației Artelor Frumoase*.

În ciuda cenzurii existente, desființată abia în 1929⁵⁶, se poate afirma că activitatea editorială orădeană din perioada interbelică a fost destul de consistentă. Ca urmare a necesității de a asigura temelia unei solide vieți culturale românești, la Oradea a avut loc o introducere masivă de carte și presă românească în circuitul cultural⁵⁷. Cei mai prolifici editori români au fost cele două societăți culturale, deja amintite – Reuniunea Culturală *Cele Trei Crișuri* și *Casa Națională a Județului Bihor*, ambele acționând în mod programatic și având fiecare, conform statutelor, scopuri declarat educative și de propagandă națională. Lor li se datorează apariția unor reviste și ziare de primă mână. Între acestea revista de cultură *Cele Trei Crișuri* (1920-1940), urmată de «*Cele Trei Crișuri*» pentru popor (mai târziu *Revista Satelor*

⁵¹ Tóth J., „Societatea „Ady Endre” din Oradea”, în *Crisia*, XXIV, 1994, p. 431-435.

⁵² C. Torsan, *Francisc Hubic, dirijor și organizator al vieții muzicale din Oradea*, Oradea, 1973.

⁵³ I. Bradu, Al. Firez, *Filarmonica de stat din Oradea. 1923-1973*, Oradea, 1973.

⁵⁴ S. Pop D. Popa, „Francisc Hubic, Directorul Conservatorului de muzică și artă dramatică”, în *Francisc Hubic*, Oradea, 1973.

⁵⁵ Fehér Deszö, *Bihor-Biharmegye, Oradea-Nagyvárad kultúrtörténete és öreg diákjainak emlékkönyve*, Oradea, 1937, p. 54.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 55-56.

⁵⁷ Lucia Cornea, „Repertoriul cărții românești editate în Bihor în perioada interbelică”, în *Crisia*, XX, 1990, p. 249-337.

«*Cele Trei Crișuri*») și, respectiv, de cotidianul *Gazeta de Vest* (din 1929), continuat din 1936 de *Noua Gazetă de Vest*.

În domeniul presei, ceea ce se remarcă de la bun început este încercarea de recuperare a rămănerii în urmă a presei românești, marcată de condițiile vitrege de apariție de dinainte de 1919. Prima încercare de a edita un cotidian românesc s-a făcut în 1919 prin *Tribuna* (1919-1932), înființată de Gheorghe Tulbure, care a apărut la început zilnic, apoi săptămânal. Redactorul ei a fost Tiron Albani. Între anii 1923-1925 a apărut *Vestul Românesc*, întemeiat de Ștefan Mărcuș, ziar fără nuanță politică. Singurul cotidian românesc care s-a menținut o perioadă mai lungă a fost *Gazeta de Vest* (1929-1936), urmată apoi, până în 1940, de *Noua Gazetă de Vest*. Ziar politic independent, *Gazeta de Vest* a fost redactată de George A. Petre, împreună cu Augustin Barna, Tiron Albani, Lascăr Tuduciuc și V. Grădinaru. Din cauza greutăților financiare, nici *Gazeta de Vest* nu a avut tot timpul statut de cotidian.

În tot acest răstimp presa cotidiană de limbă maghiară s-a dezvoltat fără restricții, la Oradea existând opt cotidiane maghiare de diverse orientări, alături de alte câteva periodice de largă circulație. *Nagyvárad Napló* (*Jurnal Orădean*), cotidianul politic de dimineață al lui Fehér Dezső a fost deja amintit. În paralel a continuat să apară *Nagyvárad* (*Oradea*), devenit, din ianuarie 1934, *Szabadság* (*Libertatea*), avându-l ca redactor șef pe Hegedűs Nándor, iar printre redactori pe cunoscuții ziariști Perédy György, Tabéry Géza, Gulácsy Irén, Bárdos László etc. Tot în cursul dimineții, apărea și *Nagyvárad Friss Újság* (*Știri Proaspete Orădene*) sub redacția lui Pásztor Ede. După-amiaza apărea *Nagyvárad Estilap* (*Foaia de Seară Orădeană*), al cărei redactor- responsabil era Katona Béla.

Presa periodică orădeană, atât cea românească cât și cea maghiară, a avut un profil foarte divers. Dintre cele românești, cea mai prestigioasă rămâne, desigur, *Familia*, care acum, sub redacția lui M. G. Samarineanu, apare în seria a II-a (1926-1929). Revista a existat în paralel cu revista *Cele Trei Crișuri* (1920-1940), al cărei prim număr a apărut la 15 aprilie 1920.

Dintre revistele culturale maghiare amintim revistele *Magyar Szó* (*Cuvânt Maghiar*) și *Tavaszi* (*Primăvara*), care au apărut timp de un an și jumătate în perioada 1919-1920⁵⁸. Revista literară *Magyar Szó* a fost editată de scriitorul și ziaristul Tabéry Géza. Tot în 1919, a apărut și săptămânalul *Tavaszi*⁵⁹.

În domeniul presei au existat, mai ales în primul deceniu după Unire, câteva inițiative de apropiere culturală între români și maghiari, pasul fiind făcut de comunitatea românească din oraș. În acest sens trebuie evidențiate eforturile Reuniunii *Cele Trei Crișuri*, materializate în revistele bilingve *Aurora* (1922-1923), *Curierul de Luni - Hétfői Kurir* (1925), precum și în antologia de poezie *Laura* (1922) cu traduceri din poezii moderni maghiari.

Așadar, intrând în componența statului român, prin actul de la 1 Decembrie 1918 înfăptuit la Alba Iulia, act confirmat de către Congresul de Pace de la Paris, Oradea a cunoscut semnificative schimbări din punct de vedere demografic, politic, economic și cultural, toate determinate de necesitatea integrării sale, din toate punctele de vedere și sub toate aspectele, în cadrele noului stat. Dacă în plan politic, administrativ, chiar cultural acest lucru a generat instabilitate, agitație, tensiuni, din

⁵⁸ Kovács J., „Revistele literare orădene *Magyar Szó* și *Tavaszi*”, în *Contribuții culturale bihorene*, Oradea, 1974, p. 329-344.

⁵⁹ Fehér Deszö, *op.cit.*, p. 51.

punct de vedere economic Oradea rămâne, în noul context, un centru industrial și comercial puternic, orașul beneficiind de o poziție geografică avantajoasă, în mijlocul unei zone agricole prospere, oferind resurse bogate, ce trebuiau valorificate.

Problema liber-profesioniștilor în documente ale Serviciului Securității Poporului Mureș din anul 1949

Felician SUCIU

The problem freelancers in documents the People's Security Service Mures 1949

Summary

After the takeover in August 23rd 1944 lead by king Michael, marshal Antonescu was disposed of authority. This allowed the Soviet army to enter Bucharest on August 31st. Six months were required in order to establish the new government endorsed by Moscow. As a result of a resolution approved by the Central Committee of the Romanian Worker's Party, in November 1948 took shape the "Party Active", consisting of about 200000 of investigators – Security officers, army officers and leading members in the Ministry of Justice. The verifications lasted from November 1948 untill May 1950. The last round of verifications included the self-employed people in the Mures county. Between November 25th 1949 and January 10th 1950 captain Mihaly Alexandru (real name) was the head of the People's Security Service. On this occasion was discovered the fact that most of the doctors, solicitors, workers and merchants lived their lives in the same way as their ancestors, based on the values of the past and few of them had an easier life. Even if some of them, mainly intellectuals, had been members of a political party in the past, now they were expecting that as time went by their situation would clear up, especially as far as the professional aspect of their lives was concerned. The crises they found themselves in often forced them to take on temporary additional work in order to improve their financial state which was getting worse from day to day. All these verifications performed by the People's Security Service of the Mures county have been done through the People's Security Bureau.

Cuvinte cheie: regele Mihai, județul Mureș, Serviciul Securității Poporului,

Key-words: king Michael, Mureș county, People's Security Service

Odată instaurată noua putere comunistă, după lovitura de stat din 23 august 1944, condusă de regele Mihai, prin care a fost înlăturat de la putere mareșalul Antonescu, la 31 august trupele sovietice și-au făcut intrarea în București. Pentru a-i instala la putere pe cei agreeți de ei, ocupanții au avut nevoie de 6 luni, cu intervenția directă a Moscovei. Reprezentanții noii conduceri au pus în aplicare în mod accelerat un plan de măsuri menit să o consolideze și să înlătore orice urmă de rezistență și infidelitate din partea vreunei vechi instituții sau personalități de marcă aparținătoare fostului regim.

Una din măsuri pusă în aplicare de urgență, începând din vara și până în toamna anului 1947, a fost lichidarea partidelor din opoziție. Ultimul act al a cestei etape a vieții politice l-a constituit congresul PSD (Partidul Social Democrat) din 5 octombrie 1947 la care au luat parte Groza, Dej și Ana Pauker, care era membră a Biroului Politic al partidului comunist. Rezoluția adoptată în cadrul acestui congres consfințea unificarea PSD cu PMR, păstrându-se denumirea de Partid Muncitoresc Român. Acest din urmă partid – PMR – și-a ținut primul congres în perioada 21-23 februarie 1948, ocazie cu care Dej a fost reales în funcția de secretar general, alături de Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu. „De-acum, se pune accentul pe caracterul elitist al conducerii de partid, introducându-se, ca atare, criterii foarte

riguroase de admitere. Nu mai aveau ce căuta în rândurile membrilor de partid reprezentanți ai fostelor «clase exploatatoare», cei care făceau cerere de intrare trebuiau să se supună unei verificări minuțioase pe așa-zisa perioadă de «candidatură». În urma rezoluției Comitetului Central al PMR, din noiembrie 1948, s-a declanșat campania de verificări și epurări efectuată de așa-numitul «aktiv de partid», alcătuit din aproximativ 200000 de anchetatori – era, de fapt, eufemismul îndărătul căruia se ascundeau securiștii, ofițerii din armată și cadrele de conducere din Ministerul de Justiție. Verificările au durat din noiembrie 1948 până în mai 1950, cernînd prin sită diversele valuri de membri recrutați de partid”.¹

Acestui proces de verificări i-au fost supuse, în funcție de proveniență, 4 mari categorii de cetățeni: 1. muncitorii fără apartenență politică și tinerii din Garda de Fier, cărora încă din 1945 li se promisese funcții de răspundere în fabrici și sindicate, drept recompensă pentru aderarea la comuniști; 2. cei proveniți din unități ale armatei, precum cei din Divizia „Tudor Vladimirescu” – alcătuită din foști prizonieri de război din URSS – și membri ai personalului administrativ român aflat pe statele de plată ale Armatei Roșii, din anii 1946-1947; 3. cei rezultați ca urmare a fuziunii PSD și PMR și 4. personalul care încadra sfaturile populare, țăranii intrați în cooperative și în gospodării agricole de stat, studenții și cadrele didactice care s-au integrat benevol în noul sistem de învățământ.²

Acestei ultime etape i se încadra cea mai mare parte a seriei de cetățeni ai județului Mureș, unde **Serviciul Securității Poporului Mureș**, la 25 noiembrie 1949, trimitea **Biroului Securității Poporului** ordinul nr. 1/24673, semnat de căpitanul de securitate Mihaly Alexandruși un sublocotenent – apare numai semnătura indescifrabilă -, al aceleiași instituții prin care se cereau următoarele: „Veți lua măsuri ca până la data de 30 Noiembrie orele 10 dimineata, să fie prezentă la acest serviciu, o sinteză privind problema liber profesioniști, /avocați, ingineri, medici, meseriași etc.../.

Această sinteză va cuprinde date concrete arătând pentru fiecare categorie, numărul acestora, starea de spirit, comentarii, doleanțe, tatonări pentru a intra în câmpul muncii, precum și activitatea lor prezentă precum și sursele din care aceștia își întrețin familiile lor.

Nu se admite nici o întârziere și nici o abatere de la acele câteva puncte trasate pentru a vă putea orienta în sinteza prezentă.

Aceasta rămâne pe viitor, a o raporta periodic, la fiecare 30 a lunii și va fi prezentă la acest serviciu în dimineața acelei zile orele 10.

De termen precum și de întocmirea ei, cuprinzând date concrete pentru fiecare categorie răspunde șeful biroului”.³

La această solicitare, răspunsurile au sosit prompt. De la **Serviciul Securității Poporului Cluj** – unde ordinul verbal a fost transmis prin „tov. Lt. Breiner Gh.” - se raporta că cei la care se face referire sunt medici neîncadrați în nici o instituție publică și profesează pe cont propriu. Se precizează că în general starea de spirit a acestora este nefavorabilă, o parte a lor sondând posibilitățile de a intra în diferite servicii publice deoarece sursele lor de câștig se împuținează pe zi ce trece.

¹ Deletant, Dennis, *Ceașescu și securitatea: constrîngere și disidență în România anilor 1965-1989*, București, Humanitas, 1995, pp. 31-32.

² *Ibidem*, p. 32.

³ SJAN Mureș, Fondul Insp. Jud. MI Mureș – Dir. Reg. MAI-MAM, Dosar nr. 181/1950, 5N, vol. I, fila 1

Numele lor și referiri concrete cu privire la situația clienților acestora sunt redată în lista următoare:

„1. Dr. Muscă Petru are o clientelă potrivită, este bine privit de bolnavi. Are încredere în priceperea sa. În afară de clientela aceasta mai este pensionar. Nu desfășoară nici o activitate politică.

2. Ursace Gheorghe (în alte documente figurează cu prenumele Grigore, n.a.) are clientelă bună, este un bun specialist radiolog în (a)fară de clientelă este pensionar de Stat. Nu desfășoară nici o activitate politică.

3. Dr. Florian Ioan, are o activitate foarte redusă, totuși este bine privit de bolnavi. Are pensie de la Stat, de multe ori și-a vândut lucruri din locuință pentru a-și susține familia, compusă din 4 pers. Nu desfășoară nici o activitate politică, totuși este cunoscut cu sentimente naționaliste.

4. Dr. Schfonfeld Ludovic, are o clientelă formată din muncitori este bine privit de aceștia, câștigă suficient pt asigurarea traiului. Nu face politică.

5. Todoran Maria, fără clientelă este susținută de mama și neavând nici o altă sursă de câștig. O duce greu nu este angrenată din punct de vedere politic.

6. Dr. Szilagy Ioan, este trecut de 80 ani, trăiește din pensie și din venitul unei case. Nu face politică.

7. Dr. Readiger Ștefan este trecut de 80 de ani, nu face politică, nu are clientelă trăiește din pensie. În trecut a fost francmazon (francmason, n.a.).

8. Dr. Bethlem Eva nu are clientelă, se susține din ceva pământ și din salariul soțului său. Nu activează în nici o organizație politică.

9. Dr. Komes Ioșif nu are clientelă trăiește din pensie nu activează pe linie politică.

10. Dr. Pop Viorica (în alte documente figurează cu prenumele Victoria, n.a.), pensionară CFR nu are clientelă trăiește din pensie și din salariul soțului ei care este medic. Nu face politică.”⁴

Despre orașul Reghin se face cunoscut că exista un număr de 6 medici liber profesioniști, dintre care 3 în medicină generală iar ceilalți trei, dentiști. Aceștia se arătau îngrijorați de faptul că urmează naționalizarea cabinetelor înainte ca ei să fie încadrați „în câmpul muncii ca salariați publici”. Asemenea comentarii au avut loc între doctorii Katz Oscar, dentist, și Vais Mandel.

Cunoscutul doctor Eugen Nicoară (cu dosar la „acest Birou”) a încercat să se încadreze la Universitatea Bolyai din Tîrgu-Mureș în specialitatea chirurgie, dar nu a fost admis.

În raza **Biroului Sovata**, medicul doctor Detho Ștefan din comuna Sângiorgiul de Pădure (cunoscut ca având dosar la „acest Birou”) și-a oferit serviciile unei instituții publice – neprecizată –, însă fără succes; existau 18 avocați care nu și-au găsit de lucru „în câmpul muncii” și care trăiesc din diverse servicii făcute clienților ocazionali precum și din sursele acumulate în trecut. Cu toate acestea, ei nu se arătau îngrijorați, deoarece în mijlocul lor și mai ales al notarilor publici circula un zvon cum că în urma etatizării notarilor publici din Ungaria aceștia ar fi reușit să se încadreze, fapt ce le dădea speranța că și în România lucrurile urmau să se petreacă la fel. Au existat totuși și două cazuri de nemulțumire – avocații dr. Ilie Bucur și Tomic Dionisie care s-au plâns de impozitul după profesie și nu după veniturile lor care sunt foarte mici, deoarece procesele la judecătoria populară din

⁴*Ibidem*, fila 2.

Toplița erau foarte puține. Semnatarul acestei informări, în aprecierea formulată de el, concluziona că „de fapt greutatea familială aceștia nu au, întrucât nu sunt căsătoriți”. Inginerul Metz Ștefan din Tg.-Mureș era singurul rămas „neîncadrat” (la stat, n.a.) dintr-un număr neprecizat de ingineri, dar acesta câștiga din ajutorul acordat celorlalți la întocmirea documentației tehnice.

Această informare poartă semnăturile căpitanului de securitate Mihaly Alexandru și sublocotenentului de securitate Al. Coreanu.⁵

Sub semnătura sublocotenentului de securitate Dumbravă Ioan a fost întocmită „**Sinteza Securității Poporului Reghin**” din 29 noiembrie 1949 cu număr de înregistrare 5949 și adresată Serviciului Securității Poporului Mureș din Tg.-Mureș, prin care răspundea aceluiaș ordin nr. 1/24673 din 25 noiembrie 1949, arătând că în urma investigațiilor făcute s-a constatat existența unui număr de 8 avocați. Semnatarul aprecia starea de spirit a acestora ca fiind pozitivă datorită faptului că „au reușit să se sindicalizeze și în felul acesta s-au încadrat în ritmul timpului”. Excepție a acestei stări de spirit o constituiau avocații Boaru Victor care încercând să se încadreze la Primăria orașului Reghin a fost respins pe motiv că nu a fost aprobat postul în schema de organizare, și Herschoivici căruia i-a fost respinsă cererea de intrare în magistratură.

Avocatul Ciasar Bela era îngrijorat de faptul că deși a făcut demersuri de a fi încadrat la „Com-Testil”, pentru a fi primit pe post i s-a pus condiția ieșirii din Colegiul Avocaților și în plus că va fi primit deocamdată pentru probă - care dura o lună de zile -, și fără certitudinea că în final va primi aviz favorabil. Din constatările făcute de ofițer rezultă că aceștia își câștigau existența pentru ei și familiile lor din procese, contracte și testamente. În situația lor sub aspect profesional era și Sava Gheorghe, care însă avea avantajul de a poseda o gospodărie și „circa 10 iugăre de pământ”.

Nu existau ingineri care să-și exercite meseria pe cont propriu.

Despre medicii liber profesioniști (Vais Mandel, Katz Oscar, Eugen Nicoară), datele din acest raport coincid cu cele menționate în raportul anterior – al Serviciului Securității Poporului Cluj – probabil în scopul verificării reciproce asupra corectitudinii datelor și informațiilor oferite de cele două birouri sau pentru completarea reciprocă a acestora. În acest al doilea raport, suplimentar, au fost avuți în vedere meseriașii, despre care se arată că deși nu s-a putut stabili numărul lor, s-a putut constata totuși existența unei stări de nemulțumire mai cu seamă în rândul pantofarilor care se plâng că nu se mai găsesc mărfuri de primă necesitate pentru activitatea lor – piele și talpă -, ceea ce le restrânge lucrul la simple reparații. Deși se vorbește la plural despre pantofari, concluzia, se pare că a fost trasă pe baza afirmațiilor unui singur nemulțumit, deoarece în raport era menționat doar numele lui Fărcaș Florian care activa în Reghin, și tot acesta ar mai fi spus și că „azi Statul nu le mai dă posibilitatea să trăiască și le ia toate drepturile”.⁶ A putut fi constatat faptul că aceștia încercau să-și găsească serviciu la diferite cooperative de producție, însă fără succes datorită numărului mic de locuri existente în raport de cantitatea de materiale achiziționate de respectivele instituții. Existența și-o câștigau din lucrări făcute „la negru” pentru ca mai apoi marfa să-și vândă prin târguri și piețe. Mezo Karol de pildă, umbla cu una - două perechi de încălțăminte prin diferite comune până când în cele din urmă cineva i le cumpără. Cât privește tăbăcarii, nici numărul

⁵*Ibidem*, fila 3.

⁶*Ibidem*, fila 6.

acestora nu a putut fi constatat, știindu-se doar că la controalele făcute săptămânal de miliție apăreau mereu câte 3-4 despre care nu se știuse nimic mai înainte. În rândul acestora starea de spirit este total „nefavorabilă” pentru că nu mai pot să prelucraze piei datorită interdicțiilor impuse liber profesioniștilor, ba chiar se lamentau „că Regimul de azi lovește în ei mai mult decât în oricare strat social”. Drept „cazuri concrete” erau oferite numele reghinenilor Barta Ioan și Nagy Ladislau, despre care se știa că „au tatonat fără convingere posibilități de încadrare în câmpul muncii”, întrucât lucrând pe cont propriu „la negru” se câștigă mai mult. Tăbăcarul Chirteș Ioan din comuna Ibănești, deși a fost mai insistent în a-și găsi de lucru la stat, până la data întocmirii raportului, a eșuat.⁷

Biroul de Securitate a Poporului Sovat trimitea raportul înregistrat sub nr. 1772 din 28.11.1949 prin care informa Serviciul de Securitate a Poporului Mureș – din Tg.-Mureș – că în plasa Miercurea Niraj existau 1 inginer, 2 medici, 1 dentist, 3 avocați, 2 farmaciști, 13 comercianți, 8 frizeri, 5 cârciumari, 23 pantofari, 7 cojocari, 29 tâmplari, 49 fierari, 75 zidari, 117 lemnari, 18 rotari și 34 de croitori. Referitor la starea de spirit a acestora se făceau cunoscute următoarele:

- avocații aveau o stare de spirit „nefavorabilă din cauză că nu au fost încadrați în colegiul avocaților”;
- meseriașii își exprimau dorința de a intra în cooperatie cu excepția pantofarului Kerekes Francisc din Miercurea Niraj care deși este membru în PMR, a refuzat să se încadreze în cooperativă;
- comercianții se plâneau de impozitele prea ridicate în ciuda faptului că nu mai primesc mărfuri în prăvălii, iar câștigul lor era infim; sursa suplimentară de venit a acestor meseriași din mediul rural o constituia „puțin pământ” pe care îl aveau fiecare;
- cârciumarii, ca și comercianții, în marea lor majoritate recurgeau pentru traiul lor și al familiilor la rezervele acumulate „înainte sau după război prin speculă sau din vânzarea bunurilor”;
- intelectualii – avocații, medicii, dentiștii și farmaciștii – nutreau speranța încadrării lor „în câmpul muncii”, însă până atunci își asigurau existența „prin diferite mici servicii profesionale”. Mulți dintre avocați, pe lângă exercitarea profesiei se ocupau și cu agricultura.

În cadrul aceluiași raport se arată că majoritatea meseriașilor erau încadrați în partid sau în organizații de masă, dar atât ei cât și intelectualii aveau o atitudine pasivă din punct de vedere politic.

În plasa Sângeorgiu de Pădure existau: 1 medic, 7 comercianți, 9 tâmplari, 6 dulgheri, 8 zidari, 14 fierari, 14 pantofari, 3 frizeri, 1 fotograf, 1 lăcătuș, 10 croitori de bărbați, 8 croitori de dame și 5 blănari.

Liber profesioniștii aveau o stare de spirit „mulțumitoare”, mai ales frizerii care trăgeau nădejdea că în curând aveau să intre în cooperative și în consecință vor scăpa de impozite, iar traiul lor se va îmbunătăți.

Medicul dr. Detho Ștefan din această comună s-a oferit să lucreze la Stat solicitând numirea „ca medic oficial într-un post vacant”, dar se mai preciza și faptul că „are dosar personal la acest Birou”.

Profesional, toți își exercitau profesia iar din punct de vedere politic majoritatea erau cuprinși în PMR sau organizații de masă „fără a avea însă o activitate accentuată”.

⁷ *Ibidem*, fila 7.

Despre plasa Reghin nu se puteau oferi date deoarece culegerea acestora era îngreunată de faptul că necesita deplasarea în fiecare comună și se indica a fi făcut apel la Biroul Reghin.

Raportul cu aceste informații era semnat de plutonierul major de securitate Kaudera Zoltan.⁸

De la **Biroul de Securitate a Poporului Reghin** era înaintat raportul nr. 6363 din 28 decembrie 1949, semnat de sublocotenentul de securitate Ioan Dumbravă, raport prin care se aducea la cunoștința eșalonului solicitator, că „în raza... de activitate” se află un număr de 8 avocați în orașul Reghin și 2 în comuna Teaca. Starea de spirit în rândul acestora este una de îngrijorare generată de incertitudinea faptului că vor putea rămâne și pe mai departe în situația de liberi profesioniști și de perspectiva naționalizării care în viziunea lor însemna lucrul în birouri colective „care de asemenea se vor reduce atât ei ca număr cât și aceste birouri”. Comentariile „nefavorabile” le aparțineau avocaților Herscovici Iosif și Csazsar Ioan, ambii din Reghin. O perspectivă, „favorabilă” însă o considera a fi, avocatul Victor Boaru care afirmase „că lui îi convin aceste timpuri deoarece el înțelege că astăzi nu mai sunt timpuri în care să faci averi și totuși se poate câștiga încât să ai asigurată existența”. „Funcționarii liberi profesioniști” Gheorghe Sava și Ene Popa rămâneau consecvenți în a crede că în situația existentă câștigul lor ar fi mai mare decât în situația de „încadrați cu salarii fixe”. Se recunosc și încercări de a intra în serviciu la Stat, fără a fi oferite însă nume de persoane. Despre toți aceștia se arată în cadrul aceluiași raport, că obțin câștiguri din onorariile primite de la clientela care îi frecventa.

Într-un raport nedatat și neînregistrat, intitulat „Situația medicilor fără nici un serviciu din Tg.-Mureș și plășile Mureș de Sus și Mureș de Jos” sunt redată în reluare informațiile menționate mai sus, cărora li se adaugă numele dr. Telekei Iosif, fost medic de circumscripție înainte de 1944 și care acum „este deținut la Securitate”. Familia sa se întreține din venitul obținut de pe pământul al cărui proprietar era medicul.

Făcând o evaluare pe grupe de vârstă a numărului de medici „fără nici un serviciu”, cu greșeli elementare de aritmetică, situația era prezentată astfel:⁹

Tabel nr. 1

30-40	41-50	51-60	61-70	71 și peste	Total
1	1	1	3	2	11

Pe o filă (12) dispartă din cadrul aceluiași dosar apar un număr de 40 de persoane, cei mai mulți doctori, la care se fac referiri extrem de lapidare, dar care rezumă situația încadrării/neîncadrării lor de moment: 1. Filip Alexandru – angajat la o fabrică în Târnăveni; 2. Dr. Makkai Dominic – angajat la Asociația Apoculturilor; 3. Szoboszlay Desideriu – Miercurea Niraj, nu i se cunoștea ocupația; 4. Kapussy Desideriu – încadrat la tipografia Mureșul din Tg.-Mureș; 5. Dr. Szekely Ioan – fără ocupație; 6. Dr. Plata Josif – fără ocupație; 7. Dr. Galfalvi Gheorghe – fără ocupație;

⁸*Ibidem*, filele 10-11.

⁹*Ibidem*, fila 8.

8. Dr. Vikarius Francisc – plecat din localitate; 9. Dr. Lakatos Alexandru – pensionar; 10. Dr. Pop Dumitru – condamnat închis; 11. Dr. Baciuc Aurel – fără ocupație; 12. Dr. Togănel Ioan – fără ocupație; 13. Fekete Iuliu – fără ocupație; 14. Dr. Palosy Ioan – deținut; 15. Dr. Suciu Ioan – deținut; 16. Dr. Istvan Mihail – fără ocupație; 17. Dr. Harșia Ioan – fără ocupație; 18. Dr. Boga Darvas Ștefan – inginer topometru; 19. Dr. Nadler Carol – angajat la Universitatea Bolyai; 20. Dr. Bordan Teodor – fără ocupație; 21. Dr. Lang Lehel – fără ocupație; 22. Szakallos Zoltan – fără ocupație; 23. Iszlai G.(?) – Miercurea Niraj, nu i se cunoaște ocupația; 24. Dr. Ligeti Ecaterina – angajată la fabrica „Simo Geza”; 25. Dr. Fekete Andrei – pensionar; 26. Dr. Ziegler Ladislau – angajat la „Dermapont”; 27. Maier Ioan – plecat în loc necunoscut; 28. Galik Ladislau – în Miercurea Niraj, nu i se cunoaște ocupația; 29. Gyorgy Tiberiu – în Miercurea Niraj, nu i se cunoaște ocupația; 30. Dr. Dorgu Anton – fără ocupație; 31. Dr. Dosa Ladislau – fără ocupație; 32. Ghila Iuliu – condamnat închis; 33. Dr. Neamțu Sabin – deținut; 34. Dr. Șandor Mihail – condamnat închis; 35. Dr. Hana Ștefan – fără ocupație; 36. Dr. Kormos Victor Alexandrescu – încadrat la „Secera”; 37. Dr. Zimonyi Petru – angajat la „Kaloba”; 38. Beu I. Titu – condamnat închis; 39. Vodă Emil – fără ocupație; 40. Iustinian Teodor – angajat la „RATA”.¹⁰

Biroul Securității Poporului Mureș, se pare că periodic încunoștința Comitetul Provizoriu Urban prin câte o notă, așa cum este cazul uneia care deși nu este semnată, datată și înregistrată, ea aparține indubitabil instituției menționate, și are următorul cuprins: „Vă sesizăm nemulțumirea de care sunt cuprinși medicii liber profesioniști ce au cabinete pe motivul că deși ei sunt de acord cu bonierele introduse de ministerul finanțelor pentru a stabili câștigul real, însă sunt nemulțumiți de faptul că fiscul totuși nu le face impunerea lor profesională pe baza datelor acestor boniere ci ca și înainte de introducerea lor pe bază de aprecieri”.¹¹ Această notă avea la bază raportul informativ din 19 decembrie 1949 semnat de sublocotenentul de securitate Radu Constantin prin care acesta îl încunoștința pe „Tovarășul Căpitan” despre nemulțumirea medicilor vizavi de modalitatea de impunere din partea fiscoi, oferind două „cazuri concrete” de manifestare: Ursache Grigore și Schonfeld Ludovic.¹²

Serviciul Securității Poporului Mureș prin dispozițiunea nr. 1/24673 din 13 ianuarie 1950 adresată Birourilor Securității Poporului din Reghin, Toplița și Sovata, le aducea la cunoștință că sintezele privitoare la liber profesioniști, nu vor mai fi raportate în mod periodic așa cum fusese prevăzut în ordinul nr. 1/24673 din 25.11.1949, ci numai „la cererea noastră”. Dispozițiunea era semnată de căpitanul de securitate Mihaly Alexandru și sublocotenentul de securitate Corianu.¹³ Tot în acest sens, sublocotenentul de securitate Radu Constantin înainta „tovarășului căpitan” (Mihaly Alexandru, n.a.) un referat ce poartă data de 11 ianuarie 1950, prin care pe de-o parte își încunoștința superiorul că depune sinteza privitoare la liber profesioniști împreună cu materialele disparate care au stat la baza întocmirii raportului-sinteză, și totodată își exprimă rugămintea de a o „clasa la dos. 16”, deoarece nu mai existau dispozițiuni din partea Direcțiunii de a raporta periodic, ci numai la ordin.¹⁴

¹⁰ *Ibidem*, fila 12.

¹¹ *Ibidem*, fila 16.

¹² *Ibidem*, fila 15.

¹³ *Ibidem*, fila 4.

¹⁴ *Ibidem*, fila 5.

Așa cum arătam și la început, în mai 1950, Securitatea și-a încetat activitatea privitoare la liber profesioniști. Treptat, viața cetățenilor a intrat în tiparele impuse de regimul politic comunist instaurat în România, iar exponenții de vârf ai politicii nou instaurate nu au ezitat să-i îndepărteze într-un mod adeseori brutal pe cei care înaintea lor au deținut pârgurile puterii atât în stat, cât și la niveluri mai mici, și nu de puține ori oameni de o calitate profesională excepțională și onești în același timp în ceea ce priveau sentimentele și acțiunile lor patriotice. Cele relatate în conținutul acestui studiu reprezintă o mică secvență (a treia decadă a lunii noiembrie 1949 și până în prima decadă a lunii ianuarie 1950) din cele petrecute în județul Mureș. Exemplele cuprinse în acest material oferă măcar parțial o idee despre cele petrecute în rândurile populației României în intervalul de timp noiembrie 1948 - mai 1950.

Societatea rurală mureșeană în procesul comunizării agriculturii. Statutul chiaburilor morari și al micilor industrii țărănești

Dorel MARC

La société rurale de Mureș dans le processus de communisation de l'agriculture. Le statut des meuniers koulaks et des petites industries paysannes

Resume

La documentation met en évidence les pressions et l'action délibérée de l'Etat communiste orientée pratiquement sur la confiscation de la propriété privée des installations paysannes, principalement des moulins, dans le but direct de la suppression d'une élite de management de la hiérarchie économique du village – le meunier. Le meunier n'était pas seulement un modèle de prospérité dans le monde du village, mais il avait aussi un rôle d'élite catalyseur des énergies productives, un modèle d'entrepreneur, dans notre cas, et cependant, un bon administrateur des technologies populaires à commande hydraulique, par la maîtrise particulièrement ingénieuse de l'énergie des rivières écoulant des bassins hydrographiques de la région intra-carpatique que nous avons choisi pour l'enquête. Le statut spécial détenu par le meunier a déterminé que l'agressivité du régime communiste qui vient d'être installé au pouvoir se manifeste aussi sur cette catégorie socio-professionnelle et qui se terminera finalement par la liquidation de cette dernière par diverses formes d'abus. Mais avec ces procédés a disparu aussi un éventail de comportements ethnoculturelles que nous croyons qu'elles méritent d'être analysés du perspective de l'ethnohistoire, et puis d'être comparés et intégrés du point de vue ethnologique à travers les études sur les aspects liées à la culture populaire et à la civilisation.

Cuvinte cheie :statul comunist, morari chiaburi, etnoistorie

Mots-clé : l'État communiste, meuniers koulaks, ethnohistoire

Tot mai mulți istorici - dar și sociologi, etnologi, antropologi - afirmă că în instaurarea comunismului cu etapele sale premergătoare și de înlăptuire a colectivizării agriculturii a existat o relație complexă între experiențele individuale și această transformare a proprietății și a relațiilor de putere. Aceste transformări au modelat viețile și imaginea de sine ale sătenilor dar în egală măsură și ale orășenilor. La rândul lor, transformările produse la nivelul experiențelor individuale au modelat parametrii puterii de partid la nivel local, regional și național. Documentele de arhivă, caietele de amintiri sub forma jurnalelor, interviurile luate cu cei care au experimentat aceste transformări regăsite în istoria orală sau narațiunile vieții cu care operează atât etnologii cât și istoricii, scot în evidență faptul că istoria locală a avut de regulă o legătură resimțită direct cu particularitățile istoriei naționale, după modul propriu în care locuitorii au trăit-o.

Intențiile de „transformare socialistă a agriculturii românești” au determinat așadar și transformarea socială a satului. Colectivizarea agriculturii a reprezentat modalitatea cea mai drastică de a impune noul regim și a încercat metamorfozarea lumii tradiționale a satului românesc, comuniștii aplicând după modelul sovietic deseori teroarea și violența ca modalități principale de impunere a schimbărilor

socialiste din agricultură. Liderii comuniști vor apela la un întreg arsenal legislativ format din decrete, decizii, hotărâri ale Consiliului de Miniștri, urmate apoi chiar de modificări ale codului penal pentru a le conferii și posibilitatea juridică, acoperirea legală a modalităților de subordonare a lumii rurale¹.

Autoritățile comuniste analizaseră rezultatele recensământului din 1948, ce prezenta în lumea rurală următoarele categorii sociale de bază: proletariatul agricol (2,5 %), țărănimea săracă (57%), țărănimea mijlocasă (34%) și chiaburimea doar (5,5 %), dar aceasta din urmă, „exploatare” fiind, trebuia la început „îngrădită”, apoi lichidată². Rezultatele recensământului agricol, efectuat în același timp cu acela al populației, nu au fost publicate în întregime. Operațiunea a fost întâmpinată cu multe temeri în mediul rural, întrucât, politica de transformare socialistă a agriculturii devenită politică oficială a statului denumit „democrat-popular” urma să se întemeieze și pe datele obținute la acest recensământ³. După cum se cunoaște, într-o primă etapă ideologia comunistă urmărea susținerea țăranimii sărace și mijlocașe și eliminarea păturii de țărani înstăriți. Printre aceștia din urmă vor fi încadrați și proprietarii instalațiilor hidraulice țărănești – mori, pive, joagăre, uleiuri, dârste, vâltori ș.a. – categorie asupra căreia ne vom referi în prezentul studiu.

Confiscarea proprietății private a fost un principiu diriguitor al regimurilor instaurate de partidele comuniste din Europa de Est, de Sud-Est și Europa Centrală⁴. Din perspectivă economică și socială, o proprietate, în general, dincolo de statutul special al proprietarului, conferă titularului ei o posibilitate de mișcare în plus față de salariul primit la chenzină sau lună. Încercarea însă de a-l determina pe țăran să renunțe la proprietatea asupra pământului pe care îl deținea se va dovedi una dintre cele mai dificile sarcini ale procesului de transformare socialistă a agriculturii și aceasta deoarece exista, pe de o parte, o legătură, o apropiere morală și o datorie personală aparte față de pământul moștenit din generație și care îi conferea în cadrul comunității satești o oarecare poziție, datorită numărului de hectare deținut, iar pe de altă parte, gospodăria și pământul de care dispunea reprezenta pentru majoritatea sătenilor singura sursă pentru a-și asigura existența⁵, pentru a-și consolida gospodăria, pentru a obține venituri suplimentare necesare școlarizării copiilor și tinerilor.

Pe lângă înlăturarea păturii celei mai înstărite a țăranimii, colectivizarea și alte măsuri abuzive au reprezentat prima acțiune de masă prin care noul regim comunist și-a inițiat agenda radicală de transformări politice, economice și sociale. Prin acest proces însă s-a introdus de fapt și promovat „lupta de clasă” ca forță determinantă pentru realizarea inversării fizice și simbolice a relațiilor spațiale și sociale în viața cotidiană. De reținut că prima fază a colectivizării a mai însemnat și un mijloc prin care transformarea relațiilor de proprietate a schimbat nu doar relațiile sociale ci și noțiunea de *persoană*, stabilind și instituționalizând în același timp autoritatea

¹ Sanda Borșa, *Procesul colectivizării în România: mecanismele subordonării lumii rurale*, în Cosmin Budeancă; Florentin Olteanu, *Stat și viață privată în regimurile comuniste*, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 113.

² *Ibidem*

³ *** *Istoria românilor, vol. X, România în anii 1948-1989*, Academia Română, Editura Enciclopedică, București, 2013, p. 41.

⁴ *Ibidem*, p. 56.

⁵ Sanda Borșa, *lucr. cit.*, p. 112.

regimului comunist⁶, care nu mai pune accentul pe individ ci pe colectivitatea considerată deseori amorfă, ce trebuia modelată după programul partidului de înfăptuire a "omului de tip nou", cu o "înaltă conștiință socialistă". Pătura țăranilor înstăriți denumită de comuniști chiaburime, care deținuse și o parte importantă din aceste industrii populare, a fost considerată în perioada interbelică cel mai important indicator al succesului împroprietăririi din 1921, succes care însemna bunăstare, independență economică. De altfel și industria morăritului țăranesc cu anexele sale - uleiuri, fierăstraie, pive etc. - a constituit o vreme din punct de vedere social, economic o „pepinieră de burghezie industrial-agrară a satului românesc”⁷, categorie socială care trebuia însă acum eliminată, întrucât era asimilată burgheziei orașelor, deținătoare de capital, mijloace de producție și de forță de muncă salariată.

Transferul sau, mai bine spus, furtul legal al pământului de la cei devotați ideilor de muncă și eficiență pentru a-i „răsplăti” pe marginalii comunităților a fost o primă lovitură dată sistemului etic ce organiza comunitatea rurală în care influența și autoritatea se aflau condiționate de vârstă, înțelepciune și rezultatele muncii⁸. Astfel începea erodarea comunităților rurale prin asaltul asupra elementelor care le asigurau coeziunea și orientarea: liderii informali (proprietarii înstăriți, bunii gospodari) și tradițiile. Dat fiind profilul comunității rurale din România, chiaburii se numărau printre acei lideri care dădeau direcție comunității în primul rând prin vigoarea propriului exemplu⁹. Din acest motiv, înlăturarea acestor "persoane" însemna nu doar răsturnarea unui sistem de valori, de convingeri străvechi dar, mai ales, dizlocarea coeziunii comunității¹⁰.

Însă, procesul deschiaburirii nu este un sinonim perfect al colectivizării (adică lichidarea chiaburilor se suprapune doar parțial colectivizării) atât ca desfășurare în timp, cât și în teritoriu. În ceea ce ne privește, aceste procese se vor desfășura în noua formă de organizare administrativ teritorială, tot după modelul sovietic, Regiunea Mureș Autonomă Maghiară.

Dar, până ca partidul comunist să ajungă să aplice măsuri anti-chiaburești mai mult sau mai puțin prevăzute în legile statului, aversiunea față de chiaburi s-a manifestat mai întâi în presă. Fără a-i da o definiție "clară", chiaburii erau priviți în presa anilor 1947–48, cu precădere în cotidianul "Scânțtea" drept "principala exponentă a exploatării la sate". Se urmărea, în acest fel, atingerea unui scop în trei dimensiuni: împiedicarea solidarizării chiaburilor cu restul țăranilor, aruncarea eșecurilor guvernării (unele din cauza ineficienței măsurilor economice și altele din

⁶ Gail Kligman, *Crearea autorității comuniste: luptă de clasă și colectivizare...*, în vol. Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (editori), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 231.

⁷ Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice (1859-1947)*, Editura Academiei Române, București, 1992, p. 294.

⁸ Reuben Markham, H., *România sub jugul sovietic* (trad. George Achim), Editura Fundația Academia Civică, București, 1996, p. 258.

⁹ Nicolae Drăgușin, „Colectivizarea, distrugerea proprietății și a omului”, în „România Liberă”, 19 februarie 2009.

¹⁰ Vezi Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu (coord.) *Destine individuale și colective în comunism*, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, Ed. Polirom, Iași, 2009 p. 281.

cauza condițiilor naturale și a celor de după război) pe seama acestora și, binînteleș, pregătirea unei stări de spirit propice proiectului de colectivizare¹¹.

Perioada de transformare socialistă a agriculturii a fost însoțită de o serie de abuzuri privind declararea chiaburilor, întocmirea listelor de chiaburi, urmărirea acestora, șantajarea, amenințarea lor extinsă asupra întregii familii declarate „dușman al poporului” etc. Multe cuprinderi în listele cu chiaburi au fost contestate, dar rareori s-au rezolvat în favoarea micilor proprietari de mori sau alte instalații hidraulice – în cazul nostru-, ei fiind considerați rămășițe ale micii burghezii exploatatoare a satelor lumii interbelice.

Și arhivele mureșene scot în evidență aceste frământări și abuzuri între gospodarii satelor, micii proprietari pe de o parte și autoritățile comuniste instalate la putere, pe de altă parte. Chiar dacă unele sate din Valea Gurghiului sau Mureșului Superior, fiind încadrate în zona montană nu au fost cooperativizate, au fost găsite alte forme abuzive de a determina orientarea spre o agricultură de tip socialist, politica fiscală, de impuneri a unor cote de predare obligatorie a produselor agricole conducând în cele din urmă la închiderea, sigilarea unor mori (denumite impropriu și râșnițe de apă) sau a altor instalații de industrie mică țărănească.

Legislația a fost în așa fel structurată încât să confere producției agricole un sens politic. Treptat, oamenii de la sat nu vor mai munci pentru a-și întreține familia ci pentru dezvoltarea regimului comunist și prin urmare, a nu realiza producția agricolă atrăgea după sine acuzația de sabotare și subminare a regimului¹² și a ordinii de stat.

Împotriva proprietarilor au fost exercitate o serie de abuzuri pe care le putem scoate acum la iveală în profunzimea lor datorită accesului la surse arhivistice, acces limitat sau interzis până după 1990.

Listele cu chiaburi erau mereu monitorizate, reactualizate anual sau de câte ori decideau autoritățile, în cadrul sfaturilor populare raionale fiind constituite așa numitele *Comisii raionale pentru verificarea cererilor chiaburești*. O mare parte dintre chiaburii declarați așa de noua stăpânire, care au opus rezistență, vor rămâne mereu în atenția autorităților comuniste.

Am ales spre exemplificare în lucrarea noastră câteva cazuri din zona văii Gurghiului și Mureșului Superior- zonă cunoscută pentru opoziția împotriva regimului „democrat popular”, împotriva comunizării satelor de munte. Din documentele descoperite de noi în arhivele mureșene aflăm printre multe altele manifestarea a o serie de abuzuri, urmăriri și amenințări îndreptate asupra chiaburilor proprietari de mori sau de alte instalații de mică industrie țărănească. În fața acestora, apar o serie de reacții, chiabura Todoran Floarea din Hodac -spre exemplu-, depunea contestație pentru a fi ștearsă de pe lista chiaburilor, motivând că moara țărănească (râșnița) cu o piatră pe care o posedă „care în timpul verii când este secetă aproape nu mai poate funcționa din lipsa de apă, totodată mai are și una mașină de treier acționată tot de apă și este instalată tot pe acel canal cu moara și așa în timpul campaniei de treier și moara nu funcționează din cauza că apa este întrebuințată la mașina de treierat”¹³. Cei din comisie decid în cele din urmă a fi ștearsă de pe lista gospodăriilor

¹¹ Romulus Rusan, (ed), „Anii 1954 – 1960 – Fluxurile și refluxurile stalinismului”, în *Analele Sighet*, 8, Ed. Fundația Academia Civică, București, 2000, p. 286

¹² Sanda Borșa, *lucr. cit.*, p. 113.

¹³ Arhivele Naționale, Serviciul Județean Mureș (în continuare ANSJMS), fond *Sfat Popular Raion Reghin*, Liste chiaburi, Hodac, dos. 11/1950, f. 8.

chiaburești și să fie trecută la țărănimea mijlocașă. Însă, dintr-un alt proces verbal al unei ședințe a comisiei din 8 mai 1953 aflăm că se hotăra ca moșreasa să fie reinclusă pe lista chiaburilor.

O altă contestație depusă de data aceasta de Horșan Alexandru, tot din comuna Hodac nr. 528, Raion Reghin, Regiunea Mureș Autonomă Maghiară, fiind trecut pe lista de chiaburi acesta declara: „Am avut o moară mică țărănească care a fost distrusă în timpul războiului iară de atunci nu mai funcționează”. În acest caz, comisia a hotărât să fie șters de pe listă¹⁴. Din documente rezultă că moara funcționase pe Valea Isticeului¹⁵.

O altă rezoluție dată la Reghin în 1 iunie 1953 de Comisia de Stat și de Partid a Comunei Hodac, hotăra pentru Farcaș Nicolae din cătunul Toaca nr. 694, care „poseda 1 moară țărănească cu o piatră și joagăr (fierăstrău hidraulic-n.n.) cu pânză care a funcționat până în anul 1952” și care „...a folosit joagărul în mod clandestin fiind descoperit de Ocolul Silvic în anul 1952 când a și fost blocat”, pentru că acesta „folosește brațe de muncă străine mai mult de 60 de zile pe an” – se decide să fie trecut pe lista de chiaburi¹⁶.

Aceiași instanță comunistă a Comisiei de Stat și Partid a Raionului Reghin, la 30 mai 1953 da o Rezoluție contestației depusă de Moldovan Dumitru din Hodac, Toaca astfel: „Având în vedere că situația materială a susnumitului ce constă din una moară cu 2 pietre în stare bună de funcționare, 8, 72 Ha (teren-n.n.)...pe lângă că exploatează cu moara, mai folosește cca 50 zile de muncă brațe străine anual” – hotărăște ca acesta să rămână mai departe pe lista chiaburilor¹⁷.

Comisia raională pentru verificarea cererilor chiaburești a Sfatului Popular al Raionului Reghin, prin procesul verbal nr. 426/1955 al ședinței din 24 martie 1955 consemna că Boer Iosif din comuna Gurghiu „rămâne și pe mai departe înscris pe lista chiaburilor, întrucât deține și azi batoza”; Dan Ioan domiciliat în comuna Jabenita „rămâne și pe mai departe pe lista chiaburilor întrucât posedă o moară cu 2 pietre; Bogdan Ilie din comuna Jabenita, sat Solovăstru rămânea și el pe aceeași listă întrucât posedă o moară cu 3 pietre¹⁸.

Din zona Mureșului Superior, Szasz Gașpar, prin Comisia raională pentru verificarea cererilor chiaburești a Sfatului Popular al Raionului Reghin, procesul verbal nr. 426/1955 al ședinței din 21 ianuarie 1955, constatând că acesta își vânduse batoza în anul 1952, pe care o deținuse și pentru că nu exploatează brațe străine de muncă- este șters de pe listă¹⁹. Exemplele ar putea continua dar în limitele acestei lucrări amintim că situațiile erau foarte diverse, numeroase și foarte puține cazuri erau rezolvate favorabil în favoare chiaburilor.

Dar ce înțelegeau autoritățile prin noțiunea de chiabur? În mod normal, chiaburii erau la început considerați doar acei țărani care în medie se aflau în posesiunea a 8–9 ha teren. Treptat însă, pentru partid, nu atât suprafața de pământ era criteriul cel mai important, cât posesia asupra mijloacelor de producție și venituri obținute din munca salariată. Cu alte cuvinte, cineva care angaja persoane care să lucreze pământul (de regulă muncitori agricoli, dar și țărani săraci sau chiar

¹⁴ *Ibidem*, f.9.

¹⁵ *Ibidem*, f. 11.

¹⁶ *Ibidem*, f. 22.

¹⁷ *Ibidem*, f. 24.

¹⁸ *Ibidem*, dos. nr. 18/1950, fila 110.

¹⁹ *Ibidem*

mijlocași) și posedă animale de tracțiune sau utilaje mecanizate cădea sub incidența prevederilor de partid, transformate în normă legală. În teritoriu, criteriile au fost mult mai multe și mai vagi, lăsând cu generozitate posibilitatea abuzurilor și a includerii în categoria chiaburilor treptat a oricărui opozant al regimului. Iată care ar fi criteriile transmise de Gheorghe Gheorghiu Dej și avute în vedere de organele locale ale statului: dacă are pământ și în ce regiune se află, posesiunea mijloacelor de producție, tipul de cultură, cantitatea produsă și cât din ea ajunge pe piață, salariați și alte "împrejurări locale"²⁰.

Astfel, interesul obsesiv al autorităților va introduce, schimbând uneori ponderea în funcție de conjunctură, trei indici de bază în identificarea chiaburilor. Primul, existența muncii salariate care presupunea, nu neapărat cumulativ, existența muncitorilor permanenți sau sezonieri (angajați pe mai mult de 30 de zile), bunuri agricole date în arendă (fie totală, fie parțială), teren cultivabil mai mare decât capacitatea de muncă a gospodăriei (se considera că o gospodărie formată, de exemplu, din 4 persoane – părinți și doi copii majori- nu putea munci mai mult de 4 ha). În al doilea rând, existența mijloacelor de producție și, în sfârșit, practica comerțului particular²¹, inclusiv cu cereale sau făină în cazul morarilor, cherestea în cazul proprietarilor de joagăre etc. Delimitarea celor trei categorii sociale cădea în sarcina exclusivă a unei troici locale formată din puterea locală prin președintele, vicepreședintele și secretarul sfatului popular comunal, secretarul organizației de bază a PMR și milițianul la care se adăuga, în calitate de coordonator, instructorul raional al PMR. În acest fel, etichetarea socială și, implicit, încadrarea într-o anumită paletă de măsuri represive revenea de regulă ca un privilegiu exclusiv al autorității locale²², mult mai în măsură să cunoască cine este sau poate deveni un potențial "dușman al poporului", de fapt al partidului.

De altfel, se va ajunge la o așa anomalie încât datorită încercărilor de a preveni și în același timp de a intimida lumea rurală, o delimitare era foarte fragilă de realizat între comportamentele pasibile de pedeapsă, "granița dintre vinovăție și nevinovăție se șterge, întreaga societate aflându-se sub bănuiala de trădare și complot"²³. De asemenea, granița între chiaburime și țărănimea mijloacă devenea și ea fragilă, categoriile de încadrare putând fi foarte ușor schimbate după bunul plac al autorităților locale.

Discriminările intenționate făcute între gospodarii declarați chiaburi și ceilalți țărani sau gospodării agricole colective apăreau și la stabilirea cotelor de produse predate obligatoriu statului la prețuri mici prestabilite, chiaburii fiind supuși unor majorări continue și progresive a cotelor la hectar, în timp ce pentru ceilalți acestea erau diminuate uneori. Cotele chiaburilor puteau fi crescute după 1952 cu 25%, în vreme ce ale gospodăriilor colective aflate în primul lor an de activitate puteau fi reduse cu 25%²⁴. Mai mult, în cazul unor denunțuri privind: nepredarea cotelor de produse agricole, ascunderea lor, nedeclararea producției integrale, efectuarea unui

²⁰ Romulus Rusan, *lucr. cit.*, p. 287.

²¹ *Ibidem*, 289-290.

²² *Ibidem*, p. 291.

²³ Stelian Tănase, *Elite și societate: Guvernarea Gheorghe Gheorghiu-Dej, 1848-1965*, Ed. Humanitas, București, 1998, p. 177.

²⁴ Vezi Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, Editura Litera, București, 1994, p. 235. Au fost fixate cote obligatorii la hectar, astfel: pentru țărani mijlocași 300-500 kg/ha, pentru chiaburi între 500-825 kg/ha.

comerț între negustori particulari, schimb de produse în natură etc., denunțătorii erau recompensați de obicei prin produse, care însemnau uneori 25% din produsele confiscate, nedeclarate de chiaburi. Pe fondul crizei economice majore instaurate prin bulversarea regimului de proprietate, a sărăciei instalate, aceste atitudini au dus în cele din urmă la învrăjbirea (intenționată) dintre categoriile sociale ale satului, fenomen încurajat și susținut draconic de propaganda comunistă pe toate căile: presă, foi volante, afișe, emisiuni de radioficare, adunări populare și ședințe de lucru organizate de îndrumătorii de partid etc. activități supravegheate atent de Miliție și Securitate. Vinovatul principal pentru această situație de criză trebuia să fie scos chiaburul.

Acolo unde crearea de gospodării colective eșua, se trecea la cuprinderea țăranilor în întovărășiri, adică în asociații de producție întemeiate "voluntar", unde, fiecare țăran își menținea formal proprietatea sa asupra terenurilor, vitelor și atelajelor, dar muncea pentru un câștig comun, uneori în terenuri comasate. A fost doar o soluție acceptată provizoriu de autorități în unele zone și de obicei era una de tranzit înspre gospodării colective. Aceasta reprezenta un pas neașteptat din partea unui regim care își exprimase convingerea în imposibilitatea "construirii socialismului la țară în același timp cu menținerea proprietății private".²⁵ El oferea de fapt o demonstrație izbitoare a eșecului colectivizării după modelul sovietic.

În zonele de munte unde totuși, cu toate insistențele nu s-a reușit colectivizarea, cel mult doar întovărășiri locale, țăranii nu au scăpat de politica de transformare socialistă a agriculturii, ei fiind obligați la îndeplinirea așa numitul "plan individual de producție", sau a "planului producătorului individual", mai ales după ce, din 1955 se va trece de la sistemul cotelor de impunere la un sistem de "contractare și achiziții", dar tot la prețuri prestabilite.

Pe fondul intensificării presiunilor politice, sociale, economice și financiare, vor avea loc în prima parte a anului 1958 mai multe revolte țăărănești (printre care și la Gănești-Mureș²⁶ și alte localități), ce vor determina regimul să adopte un nou set de măsuri punitive, cum a fost Decretul nr. 89 din 17 februarie 1958 prin care se stabileau locuri de muncă forțate, ca pedeapsă. Aceste măsuri au fost aplicate și unor locuitori din actualul județ Mureș și se adăugau altora emise anterior, cum au fost Decretul nr. 6/14 ianuarie 1950 privind înființarea unităților de muncă și H.C.M. nr. 1554/12 august 1952 referitoare la crearea coloniilor, batalioanelor de muncă, ce au constituit cadrul legal pentru valul de arestări efectuate la începutul anilor 1950 în rândul chiaburilor și al țăranimii. Acestor măsuri legislative represive s-a adăugat și Ordinul 100/3 aprilie 1950 al directorului general al Securității Poporului, Gheorghe Pintilie. Temnițele comuniste în care au intrat mai întâi deținuții politici au fost umplute apoi de chiaburi, care "sabotau măsurile luate de guvern". Oricum, aceștia puteau oricând fi internați în lagăre de muncă pe o perioadă de la 6 luni la 2 ani cu posibilitate de prelungire până la 5 ani la fel ca orice altă persoană care manifesta nesupunere și neexecutare "în contra măsurilor guvernului", sau denigra, se împotriva la colectivizare, colectări de cote, la planurile de însămânțări și comansări, sau pentru atitudini sau fapte care prin manifestările lor, direct sau

²⁵ Ibidem, p. 234.

²⁶ Sanda Borșa, *lucr. cit.*, p. 119; autoarea recomandă în acest sens Octavian Roshe, "Colectivizarea agriculturii în România, 1949-1962", în "Arhivele Totalitarismului, an I, nr. 1/1993.

indirect, primejduiau sau încercau să primejduiască regimul de democrație populară, îngreunau sau încercau să îngreuneze construirea socialismului în R.P.P."²⁷

Procesul de transformare socialistă a agriculturii a dus în cele din urmă la pauperizarea gospodăriei țărănești, la eforturi disperate de a-și păstra identitatea, la teama și teroarea pentru ziua de mâine, deteriorarea tradițiilor și a obiceiurilor. Practic, a fost afectată pentru mulți ani însăși fibra vitală a societății românești.

Cercetările noastre vor continua dezvoltând această problematică deosebit de complexă valorificând fondurile existente în arhive precum și mărturiile de istorie orală a celor care au experimentat aceste vremuri triste pentru istoria noastră recentă.

Bibliografie:

Axenciuc, Victor, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice (1859-1947)*, Editura Academiei Române, București, 1992

Budeancă, Cosmin; Olteanu, Florentin (coord.), *Stat și viață privată în regimurile comuniste*, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România, Editura Polirom, Iași, 2009

Idem, *Destine individuale și colective în comunism*, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, Ed. Polirom, Iași, 2009

Borșa, Sanda, *Procesul colectivizării în România: mecanismele subordonării lumii rurale*, în Budeancă, Cosmin; Olteanu, Florentin, *Stat și viață privată în regimurile comuniste*, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România, Editura Polirom, Iași, 2009

Drăgușin, Nicolae, „Colectivizarea, distrugerea proprietății și a omului”, în „România Liberă”, 19 februarie 2009

Ionescu, Ghiță, *Comunismul în România*, Editura Litera, București, 1994

Kligman, Gail, *Crearea autorității comuniste: luptă de clasă și colectivizare...*, în vol. Dobrințu, Dorin; Iordachi, Constantin (editori), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*, Editura Polirom, Iași, 2005

Markham, Reuben H., *România sub jugul sovietic* (trad. George Achim), Editura Fundația Academia Civică, București, 1996

Roman, Cristina, *Transformarea forțată a proprietății agricole individuale în proprietate colectivă-represiunea (1949-1953)*, în *Stat și viață privată în regimurile comuniste*, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România, Editura Polirom, Iași, 2009

Roshe, Octavian, „Colectivizarea agriculturii în România, 1949-1962”, în „Arhivele Totalitarismului”, an I, nr. 1/1993

Rusan, Romulus (ed.), „Anii 1954 – 1960 – Fluxurile și refluxurile stalinismului”, în *Analele Sighet*, 8, Editura Fundația Academia Civică, București, 2000

*** *Istoria românilor, vol. X, România în anii 1948-1989*, Academia Română, Editura Enciclopedică, București, 2013

²⁷ Cristina Roman, *Transformarea forțată a proprietății agricole individuale în proprietate colectivă-represiunea (1949-1953)*, în *Stat și viață privată în regimurile comuniste*, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România, Editura Polirom, Iași, 2009, 109-110.

Fonduri arhivistice:

Arhivele Naționale, Serviciul Județean Mureș, fond *Sfat Popular Raion Reghin*, Liste chiaburi, dos. 11/1950; dos. 18/1950

Anexă documente

Tabel nr. 1

TABLOU
cifric de chiaburii pe plăși pe anul 1950 comparativ cu anul 1949

Nr. crt.	Secția Financiară	Nr. chiaburilor în 1950	Nr. chiaburilor în 1949
1.	Reghin oraș	41	52
2.	Mureșul de Sus	247	290
3.	Mureșul de Jos	253	262
4.	Reghin de Sus	57	86
5.	Reghin de Jos	57	58
6.	Gurghiu	42	45
7.	Toplița	69	70
8.	Teaca	92	104
9.	Sângeorgiul de Pădure	52	48
10.	Band	215	284
11.	Râciu	265	205
12.	Miercurea Niraj	168	128
13.	Deda	63	35
Total		1621	1667

(ANSJMS, fond Administrația Financiară a Jud. Mureș, dos. 33, fila 50)

Tabel nr. 2

COMITETUL PROVIZORIU AL PLĂȘII TOPLIȚA
TABEL NOMINAL CU CHIABURII DIN PLASA TOPLIȚA (la 1950)

Nr. crt.	Comuna/ Numele și prenumele	Nr. membri capabili de muncă	Nr. persoane angajate	Nr. persoane angajate sezonier	Suprafața teren	Animale mari/ mici/ oi			Venit comercial profesii	Alte venituri	Observații
Comuna Sărmaș											
1.	Baciu Ioan	2	1	15	29,04	3	2	2	Mașină treierat	8 stupi	
2.	Țăran Ioan	4	-	7	29,92	5	2	2			
3.	Suciu Petru	1	-	19	38,69	3	2	2			
4.	Suciu Ioan	4	-	8	26,47	3	-	-			
5.	Țăran Petru	2	-	15	1,91	3	1	1		4 stupi	
6.	Țăran Dumitru	2	-	12	8,33	2	-	-	mașină treierat	5 stupi	
7.	Csiki Alaios	1	-	15	23,11	3	3	3			
Comuna Gălăuțas											
8.	Trîmbițaș Vasile	3	-	-	16,68	5	4	4	2 batoze, 1 motor		
Comuna Lunca Bradului											

9.	Croitor Gavril	1	-	4	8,10	3	-	-	1 batoză cai		
Comuna Corbu											
10.	Strul Emanuil	-	-	-	6,03	-	-	-	funct.		
11.	Văd. Coșarcă Maria	1	-	-	24,54	2	-	-		moară, batoză	
12.	Cibi Francisk	1	-	-	1,72	4	-	-	-	joagăr	
13.	Ciocan ? Aurel	1	-	-	11,51	4	-	-	-	-	
14.	Rugină Toader	3	-	2	15,53	5	-	-	-	-	
15.	Câmpean Gh.	2	-	2	14,96	5	-	-	-	-	
Comuna Subcetate											
16.	Doborean Dumitru	3	2	3	27,18	9	4	4	-	-	
17.	Pop Petru I. P.	4	-	3	27,18	5	5	5	-	-	
18.	Doborean Dumitru	1	2	6	17,84	6	3	3	-	-	
19.	Rusu Petru	3	1	6	16,91	4	3	3	-	-	
20.	Tăuș Gheorghe	2	1	3	26,39	3	2	2	-	-	
21.	Văd. Măndru Alex.	1	1	3	16,51	3	2	2	-	50 stupi	
22.	Todoran Gavril	5	-	5	44,85	6	4	4	-	-	
23.	Pop Ioan I. D.	5	2	6	20,05	3	3	3	-	-	
24.	Văd. Cofas Mihai	1	2	8	18,70	8	-	-	-	-	
25.	Csibi Ludovic	2	1	-	2,73	1	-	-	batoză, tractor		
Comuna Bilbor											
26.	Codrean Ioan	3	1	3	10,93	7	2	2	-	-	
27.	Vulcan I. I. Gavril	6	-	3	21,50	10	5	5			
28.	Truța Gavril	4	1	5	43,42	15	9	9	moara		
29.	Cif Gavril	4	1	5	32,84	7	3	3	-	-	
30.	Teslăuan Cornel	3	-	2	8,38	2	-	-	-	-	
31.	Runcan Dumitru	5	-	-	19,62	8	5	5	-	-	
32.	Pui Gavril	2	-	-	2,67	2	-	-	batoză		
33.	Teslăuan Petru	2	1	5	5,40	2	-	-	-		
Comuna Stânceni											
34.	Vodă Gheorghe	1	-	2	30,22	3	2	2	-	-	
35.	Sbanca Simion	3	-	4	37,81	4	5	5	batoză	-	
36.	Truța Alexandru	2	-	2	30,87	3	2	2	-	5 stupi	
37.	Cadar Floarea	-	1	1	34,46	1	1	1	moară țără- nească		
38.	Cadar Aurel	2	-	4	88, 89	5	2	2	-		
39.	Truța Cozma Marina	2	-	2	30,62	3	1	1		4 stupi	

(ANSJMS, fond Administrația Financiară a Jud. Mureș, dos. 33, fila 50 și urm.)

Tabel nr.3

TABEL NOMINAL CU CHIABURII DIN TOPLIȚA
(la 13 iulie 1950)

Nr. crt.	Numele și prenumele	Nr. membri capabili de muncă	Servitori	Sezonieri	Avere Ha	Animale mari/ mici/ oi			Alte venituri
1.	Dușa Valer	2	1	20	32,57	3	-	3	
2.	Sbârcea Nicolae	3	-	22	23,82	4	-	-	camere chirii
3.	Moldovan Miron	2	-	10	13,68	3	-	8	Idem
4.	Dușa Leonte	2	-	20	32,51	4	1	10	Idem
5.	Pop Alexandru	2	1	30	94,47	3	-	-	moară țărănească
6.	Molnar Francisc	3	1	30	32,59	-	-	-	camere chirii
7.	Popescu Sabin	2	1	25	307,65	2	1	-	10 stupi
8.	Truța Grigore	4	1	20	22,08	2	-	14	restaurant
9.	Dr. Cristea Pavel	3	1	30	46,50	2	-	5	moară
10.	Teslovan Ioan	4	-	20	19,71	4	3	53	chirii
11.	Suciu Ioan	2	1	15	16,50	4	1	-	2 stupi
12.	Antal Dumitru	2	2	10	6,91	2	1	-	batoză
13.	Bobric Gheorghe	2	-	10	27,49	3	1	-	-
14.	Antal Gheorghe Pipi	2	-	10	36,24	2	2	4	5 stupi
15.	Platon Ioan	2	1	25	41,07	3	2	15	batoză
16.	Bucur Dumitru	4	1	25	43,37	3	3	20	locomobilă
17.	Văd. Antal Dumitru	1	-	-	36,36	-	-	-	(în) București
18.	Szabo Ștefan	2	-	20	132,08	1	-	-	exploatare păduri
19.	Puiu Mihail	4	1	10	10,30	-	-	-	-
20.	Truța Teodor I Pt	4	-	15	21,12	4	1	24	-
21.	Bucur Filimon	4	1	25	28,85	4	2	12	6 stupi
22.	Valter Ștefan	4	1	10	9,17	2	1	-	chirii
23.	Florea Coman	2	1	20	9,32	-	-	-	chirii
24.	Aba Adolf	2	1	-	0,10	1	-	-	chirii
25.	Gabtz Eugen	2	3	-	0,80	5	-	-	exploatare păduri
26.	Văd. Lam Irina	2	1	25	11,17	1	-	-	chirii
27.	Nagy Arpad	4	-	20	12,05	2	-	-	chirii
28.	Antal N. Constantin	3	-	15	12,86	-	-	-	chirii
29.	Dr. Victor Moldovan	3	1	10	4,06	-	-	10	exploatare păduri (?)
30.	Urmançzy Eremia				250				

(AJDJMS: Fond Administrația Financiară a Jud. Mureș, dos. nr. 33, f. 105)

Episcopul romano-catolic Márton Áron în documentele serviciilor speciale românești și ale Procuraturii Militare Principale Târgu-Mureș

Nicolae BALINT

Roman Catholic Bishop Áron Márton in Romanian special services documents and of Main Military Prosecutor Târgu-Mures

Abstract

The author of this article highlights that in the interwar period, in attention of Police Department Safety (DPS) and the Secret Intelligence Service (SSI) from Romania, entered some Hungarian priests of various confessions, which developed, directly or through intermediaries, hostile actions against romanian state, either by bringing illegally from Hungary, some revisionist propaganda materials and spreading them in Romania and Transylvania, either through their involvement in the establishment of comprehensive network intelligence. Such is the case of bishop Marton Aron, emblematic figure of the Roman Catholic Church in Romania.

Cuvinte cheie: episcop romano-catolic, servicii speciale românești, Áron Márton

Key-words: Roman Catholic Bishop, Secret Intelligence Service, Áron Márton

În loc de preambul

În perioada interbelică, în atenția Direcției Poliției de Siguranță (DPS), precum și a Serviciului Secret de Informații (SSI)¹ din România au intrat și anumiți preoți maghiari de diferite confesiuni, care au desfășurat, direct sau prin interpuși, acțiuni ostile statului român, fie prin aducerea pe căi ilegale din Ungaria și difuzarea pe teritoriul României - și în mod deosebit al Transilvaniei - a unor materiale de propagandă revizionistă și naționalist-șovină, fie prin implicarea lor în constituirea unor vaste rețele de culegere de informații. Un asemenea caz îl constituie și cel al episcopului Márton Áron, figură emblematică a Bisericii romano-catolice din România².

¹ Înființarea, evoluția, încadrarea cu personal și competențele celor două servicii menționate, pot fi foarte bine urmărite în volumul *Istoria serviciilor de informații/contrainformații românești în perioada 1919-1940*, de Spânu, A., Casa de Editură Demiurg, Iași, 2010. Același autor a acordat un spațiu amplu și structurilor de informații românești din timpul Primului Război Mondial, în volumul *Serviciul de informații al României în războiul de întregire națională (1916-1920)*, Editura Militară, București, 2012.

² O fișă foarte edificatoare cu referire la viața și activitatea lui Márton Áron (până în anul 1939), fișă întocmită de serviciile speciale românești, o găsim în volumul lui Pelin, M. și colectiv, *Cartea Albă a Securității*, vol. I, Editura Romacartexim, București, 1997, pp. 420-423.

FOTO 1: Márton Áron (1896 – 1980), episcop romano-catolic de Alba Iulia din februarie 1939

Diplomație, propagandă și un spionaj activ

După instaurarea regimului condus de Horthy, Ungaria a început o intensă campanie internațională de contestare a prevederilor tratatelor încheiate la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920) și în mod deosebit pe cel de la Trianon din 4 iunie 1920, prin care Transilvania era recunoscută „de jure” ca parte componentă a Regatului României, urmare a actului „de facto” petrecut la 1 Decembrie 1918 la Alba-Iulia și care făcea cunoscută voința românească liber exprimată și temeinic fundamentată din punct de vedere istoric.

Acțiunile în plan diplomatic internațional desfășurate cu multă insistență și persuasiune de către diplomația maghiară în vederea revizuirii tratatelor³, au fost dublate de alte acțiuni mult mai elaborate, cele desfășurate pe frontul secret. La acel moment, Ungaria dispunea de mai multe avantaje. Avea rețelele informative constituite încă de pe timpul Austro-Ungariei - *dar care acum se găseau în „conservare”* - avea cadre de informații pregătite chiar pe relația Transilvania și mai dispunea de un imens avantaj: în zonele locuite compact de etnici maghiari exista un puternic sentiment șovin și iredentist.

În aceste condiții, Ungaria a putut să promoveze un spionaj activ într-o zonă de care - *cel puțin din punctul ei de vedere* - nu s-a considerat niciodată despărțită sau de care s-a considerat cel mult, doar temporar despărțită. Ungaria revizionistă a găsit cea mai mare susținere din partea Marii Britanii. O bună parte din elita maghiară întreținea și cultiva relații apropiate cu înalta societate engleză. Trebuie menționat faptul că un sprijin important acordat politicii promovate de Ungaria, a fost din partea lordului Rothermere⁴ care era proprietarul unui grup de ziare de succes și cu mare influență atât în Anglia, cât și în străinătate⁵.

Această amplă campanie orchestrată cu mult profesionalism la Budapesta, era dublată de acțiunile de propagandă promovate în străinătate de „Liga Revizionistă”⁶, dar și de alte organizații neguvernamentale. Din 1927, când a fost înființată, și până în 1940, Liga a publicat 228 de cărți, reviste și ziare cu caracter revizionist în limbile germană, italiană, franceză, engleză, spaniolă, finlandeză,

³ A se vedea în acest sens Pascu, Șt., și Ștefănescu Șt., *Jocul periculos al falsificării istoriei – culegere de studii și articole*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, precum și Vințel, O., și Tetean, D., *Problema transilvană (...)*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2014, o culegere de documente din arhivele rusești care atestă intensitatea și amploarea preocupărilor maghiare, din perioada 1940-1946, pentru anexarea Transilvaniei la Ungaria.

⁴ A rămas în conștiința istorică românească cu articolul său *Hungary's place under the sun (Locul Ungariei sub soare)*, publicat în 1927 în „London Daily Mail”, articol în care pleda deschis pentru cauza maghiară.

⁵ Din gupul de presă al lordului Rothermere făceau parte 71 de ziare și reviste din Anglia, Statele Unite și Canada, în frunte cu bine cunoscutul „Daily Mail” care, la momentul respectiv, avea un tiraj de 2 milioane de exemplare.

⁶ Era condusă de Ferencz Herczog (1863-1954), scriitor, ziarist și dramaturg maghiar.

portugheză și maghiară. Din acest total, un număr de 124 de publicații se ocupau de așa-zisa “problemă a Transilvaniei” și ajungeau pe diferite căi și în Ardeal. Societățile feminine maghiare organizate pe baze confesionale, organizațiile și asociațiile culturale contribuiau și ele la propaganda revizionistă.

Márton Áron, portret neretușat

Personal consider că despre episcopul romano-catolic Márton Áron nu s-a scris încă totul. Există documente în arhivele românești (ale serviciilor speciale de dinainte de 1948, dar și de după acest moment), documente chiar și în arhivele mureșene, care fac referire la persoana sa, există studii publicate în reviste precum “Dosarele istoriei”, există note informative despre activitatea episcopului în “Cartea Albă a Securității”, dar și volume care amintesc, în anumite contexte, de persoana episcopului.

Un studiu temeinic, care să valorifice într-o concepție unitară și aceste informații obținute din mai multe surse istorice este mai mult decât necesar. În prezent, atunci când vine vorba despre persoana episcopului aproape toți interlocutorii maghiari se referă cu predilecție la momentul 18 mai 1944 când, aflat în Biserica “Sfântul Mihail” din Cluj - spre cinstea sa - episcopul a avut tăria morală, demnitatea și curajul să condamne politica horthystă față de evrei. “Magyar Katolikus Lexikon”⁷, ca dealtfel majoritatea scrierilor maghiare, atunci când se referă la viața și activitatea

FOTO 2: Mihail Moruzov (1887-1940), șef al Serviciului Secret de Informații (1924-1940)

episcopului, spun destul de laconic că, citez: “...a pledat pentru drepturile maghiarilor din Transilvania...”, insistându-se, în mod deosebit pe opoziția sa manifestată față de regimul comunist din România, fapt care desigur, nu poate fi contestat.

Ce înseamnă însă atât de evazivul, “a pledat”? O serie de documente și studii românești ne indică însă faptul și o altă latură a personalității episcopului Márton Áron. Încă din perioada interbelică Márton Áron a acționat constant împotriva unității statului național unitar român ca unul dintre “vârfurile de lance” ale acțiunii revizioniste.

În documentele SSI era considerat, citez: “unul din conducătorii acțiunii iredentiste maghiare în țara noastră.”⁸ Márton Áron se vedea, așa cum ni-l prezintă rapoartele SSI, “un dușman neîmpăcat a tot ce este românesc”.⁹

⁷ Dios, I., *Magyar Katolikus Lexikon*, Budapesta, 2003, pp. 765-768.

⁸ Chiriac, Fl., “Revizionismul maghiar sub semnul crucii”, în “Dosarele istoriei”, an VII, nr. 11 (75), 2002, p. 34.

⁹ Ibidem.

Înainte de a alege calea spirituală, Márton Áron a luptat în primul război mondial - având gradul de locotenent - în Divizia Secuiască, unitate militară care potrivit tot rapoartelor SSI: *“era vestită pentru atrocitățile comise contra românilor.”*¹⁰ Fusese rănit de trei ori, în luptele de la Doberdo, Pasul Oituz și Asiago. În anii '30, episcopul făcea dese deplasări, inclusiv la Târgu-Mureș, răspândind cuvântul Domnului - și nu numai -, de vreme ce era urmărit îndeaproape de SSI, dar și de organele specializate din Siguranța Statului. Ironia sorții este aceea că, peste ani, dosarul său informativ întocmit de SSI și de organele specializate din Siguranța Statului avea să fie preluat de Securitatea statului comunist și repus în circuitul operativ.

Complot antistatal la Târgu-Mureș

În 1921, DPS a descoperit un complot la Arad pus la cale de organizația secretă revizionistă “Maghiar Fiatolok”, organizație ce avea legături în mai multe orașe din Transilvania. Un alt complot antistatal a fost descoperit de aceleași organe de Siguranță în 1923 la Cluj, complot ce avea ramificații la Târgu-Mureș și Târgu-Secuiesc¹¹. Un celebru caz de spionaj maghiar a fost descoperit în 1937 și a fost legat de Partidul Ardelean Maghiar din România¹² care, așa cum s-a dovedit, a primit un milion de pengő din partea Președinției Consiliului de Miniștri al Ungariei.

Aceeași Președinție a donat tot în 1937, 7 milioane de lei Uniunii Culturale Maghiare din Transilvania. În 1939, SSI a identificat o vastă rețea de spionaj maghiar formată din 172 de persoane, care avea drept centre de bază Oradea, Târgu-Mureș și Satu-Mare cu ramificații și în alte localități din țară.

Perchezițiile au scos la iveală o listă cu fondurile trimise din Ungaria, material informativ și de propagandă antiromânească, precum și un post de radio emisie-recepție ce funcționa clandestin la Episcopia Reformată din Satu-Mare.

În deceniul patru al secolului XX, acțiunile agresive ale spionajului maghiar contra României s-au înmulțit. Acest fapt a reieșit și dintr-un raport din 1939 al SSI, care arăta că până la acel moment, au fost descoperite 62 de cazuri de spionaj din care 32 erau maghiare. După cum se poate observa serviciile secrete române și-au făcut datoria cu consecvență și profesionalism, în ciuda faptului că regele Carol al II-lea (1930-1940) a încercat să și le subordoneze și să le ignore munca. Rapoartele și analizele lor n-au fost însă luate în seamă, iar rezultatele acestei ignoranțe dovedite de factorii de conducere s-au văzut în vara anului 1940 când României i-au fost impuse grave amputări teritoriale.

Episcopul Márton Áron – indicativul “P.I.S”

Contraspionajul român nu a putut stabili data exactă la care Márton Áron a fost recrutat de serviciile de informații maghiare, deși anumite acțiuni ale sale l-au adus în atenția organelor speciale românești încă de pe la jumătatea deceniului al

¹⁰ Ibidem.

¹¹ A se vedea pe larg acest caz în volumul elaborat de Rogojan, A., și Poncea, T.V., *Spionajul și extremismul maghiar în România*, Editura Proema, Baia Mare, 2010, pp. 172-173.

¹² Potrivit lui Rogojan, A., *Fereastra serviciilor secrete. România în jocul strategiilor globale*, Editura Compania, București, 2011, p. 526, în acest caz a fost implicat și episcopul Márton Áron care a fost tratat – în mod surprinzător! – cu foarte multe menajamente.

treilea al secolului XX. În octombrie 1941, Marton Aron a intrat în legătură cu rezidentul de spionaj al legației maghiare de la Timișoara.

A fost momentul în care contraspionajul român nu a mai avut nici un dubiu despre activitatea sa, mai ales că anterior reușise să procure Codul spionajului horthyst, fapt care a rămas necunoscut maghiarilor pe toată durata războiului, dar care le-a permis românilor să deconspire și să anihileze o serie de organizații și rețele de spionaj maghiare de pe teritoriul României.

Una dintre cele mai importante rețele maghiare de spionaj din Transilvania - *cu ramificații și la Târgu-Mureș* - a fost cea condusă de episcopul Márton Áron.

Informațiile culese de el personal sau de cei din organizația sa erau cifrate cu ajutorul cărții "Piszkos Fred visszatér" ("Întoarcerea mizerabilului Fred") și trimise apoi la destinație. Indicativul cu care Márton Áron era apelat de Centrala Serviciului de Spionaj Maghiar de la Budapesta era permanent fiind format din grupul de litere "P.I.S." și reprezenta inițialele tipografiei la care a fost tipărită cartea de mai sus¹³. Indicativul cu care Márton Áron trebuia să răspundă era de fiecare dată altul. Prin intermediul Adelei Visnovitz - *agentă a spionajului englez* - s-a reușit a se realiza legătura lui Márton Áron cu englezii, episcopul devenind astfel agent dublu, făcând uneori un joc foarte complicat și încă greu de înțeles și azi. Prin intermediul Elenei Bindasz, născută la 15 decembrie 1899 la Târgu-Mureș, maghiară de religie ortodoxă (?), Márton Áron a reușit să afle foarte multe informații legate de moralul armatei române, ce vorbesc militarii între ei, ce nemulțumiri au etc. În același timp, prin intermediul aceleiași Bindasz Elena, care ajunge și ea să o cunoască pe Adela Visnovisz (agentă engleză), Márton Áron a făcut cunoștință cu Matei Ioan, cetățean iugoslav de etnie română, fost aviator în armata iugoslavă și care se refugiase în România datorită prigoanei germane. Matei îl va pune în legătură pe Márton Áron cu maiorul sârb Boșco Stanoilovici, fost atașat militar iugoslav în URSS, un filo-englez cu relații atât în spionajul englez, cât și în cel sovietic. Rețeaua lui Márton Áron va crește foarte mult într-un timp relativ scurt, aceasta fiind capabilă chiar și de sabotaje.

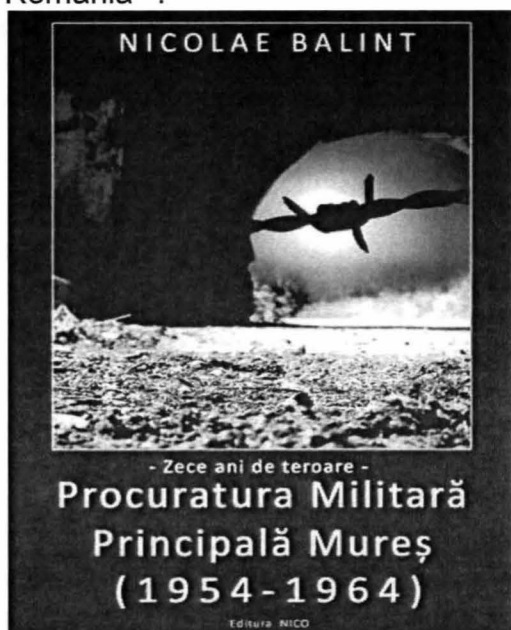
Elena Bindasz, care la un moment dat este arestată de autoritățile române, va indica sabotajele executate, modul de operare, de unde se procura explozibilul necesar, însă îl va deconspira cu această ocazie și pe episcop, ca de altfel întreaga rețea condusă de el. Reacția autorităților române a fost nuanțată de la caz la caz. Dacă în unele situații rețelele maghiare care operau pe teritoriul României au fost anihilate rapid pronunțându-se ani grei de închisoare și chiar condamnări la moarte, cel puțin în cazul lui Márton Áron nu s-a întâmplat acest lucru.

Dacă din diverse rațiuni episcopul (spion) Márton Áron s-a bucurat în perioada interbelică, dar și în timpul războiului de un tratament cu menajamente, nu același lucru se va întâmpla după 1948. Comuniștii, care puseseră mâna și pe arhivele serviciilor speciale române de dinainte de 1940, nu l-au mai tratat cu aceeași înțelegere pe episcop, ba dimpotrivă, îl vor aresta și condamna pe viață. Eliberat totuși de autoritățile comuniste după mai multe intervenții excepționale la cel mai înalt nivel, episcopul Márton Áron aflat acum în domiciliu obligatoriu la Alba-Iulia, a continuat să desfășoare - *în ciuda posibilităților limitate* - acțiuni atât împotriva statului român, cât și a regimului comunist.

¹³ Cazul este tratat pe larg de Rogoian, A., în *op. cit.*, p.526.

Acțiunile episcopului Márton Áron din perioada anilor 1945 – 1949 a fost strict monitorizată de serviciile statului roman, respective de Siguranța Statului până în 1948, și de Securitate după 1948¹⁴.

Personaj charismatic, cu o mare putere de convingere asupra mulțimilor și care se bucura de un respect deosebit în rândul conaționalilor săi, Márton Áron putea polariza oricând o mișcare de rezistență de mare amploare și impact. Aflându-se sub filaj operativ, deplasările și acțiunile sale în Transilvania erau însă strict monitorizate, astfel încât acțiunile sale erau predictibile și drept urmare, au putut fi contracarate. Într-o notă-raport a serviciilor de contraspionaj române din 1947, el era indicat ca făcând parte din agentura Serviciului Maghiar de Informații care opera în România¹⁵.

"Treize variante pentru Ardeal" - Grupul Fodor în ancheta Procuraturii Militare mureșene

Ardeal independent, Ardealul dat în întregime Ungariei sau Ardealul să fie despărțit în două părți egale între România și Ungaria. Potrivit referatului întocmit de Procuratura Militară Principală Târgu-Mureș și înaintat Procuraturii Militare București - *referat însoțit de concluziile de învinuire puse pe data de 22.01.1958* - acestea erau cele trei variante concepute de un grup de învinuiți din care făceau parte Fodor Pavel, Haidu Geza, Csiha Coloman, Szentmartoni Valentin și Szocs Ignatius¹⁶.

În cadrul anchetei desfășurate pe parcursul mai multor luni se ajunsese la concluzia că grupul era cu mult mai numeros și se aflate într-o permanentă legătură cu episcopul romano-catolic Márton Áron, proaspăt eliberat din închisoare - *fusese condamnat pe viață în 1951, dar i se întrerupsese încarcerarea la intervenția Prezidiului Marii Adunări Naționale* - iar la momentul respectiv, 1958, episcopul se afla în domiciliu obligatoriu la Alba-Iulia. Deși am studiat mai multe documente - *și presupunând că ancheta a fost făcută cu un minim de profesionalism* - pentru mine rămâne totuși întrebarea, cine a fost adevăratul inspirator al respectivului grup, Fodor Pavel sau Márton Áron?¹⁶ "Grupul Fodor", cum era denumit în documentele de anchetă, se afla în filaj operativ încă din 1955 fiind arestat în 1957, la Târgu-Mureș, și fusese pus imediat în relație cu persoana episcopului Márton Áron, un lucru relativ simplu, deoarece Fodor Pavel se întâlnea de mai multe ori cu episcopul în acest interval de timp.

La momentul arestării grupului, 1957 - *episcopul aflat în domiciliu obligatoriu la Alba-Iulia, așa cum spuneam anterior* - era și el în filajul operativ al securității.

¹⁴ Bodeanu, Denisa, "Arestarea, procesul și detenția episcopului Márton Áron în documentele din Arhiva CNSAS", în "Caietele CNSAS", an IV, nr. 1-2 (11-12)/2013, pp. 232-233.

¹⁵ Rogojan, A., și Poncea, T.V., *op. cit.*, poziția 73, p. 396.

¹⁶ DJMAN, fond Procuratura Militară Principală Mureș, dosar 295/1957, dosar 355/1957, ff. 162-167, dosar 437/1958, ff. 4-6, f. 6, f. 9, ff. 11-12.

Referitor la Fodor Pavel, în cuprinsul referatului se arăta: *“În luna august 1955 a făcut o vizită episcopului Márton Áron cu care ocazie a dus discuții dușmănoase la adresa regimului de democrație populară... Márton Áron îi aduce la cunoștință că arestarea lui s-a datorat faptului că în mai multe ocazii s-a manifestat public că teritoriul Ardealului după 1944 nu a fost dat sub guvernarea Ungariei”*¹⁷.

Inițial s-au propus trei variante pentru rezolvarea problemei. Ardealului, în final – 1956 – căzându-se de acord doar asupra uneia dintre ele: *“...învinuitul Fodor Pavel rămânând la concluzia că rezolvarea problemei cedării teritoriului Ardealului să se facă la împărțirea în două părți egale, între România și Ungaria, propunere cu care este de acord în întregime și episcopul Márton Áron...”*¹⁸.

Acțiunile grupului Fodor au fost puse în relație - cel puțin așa rezultă din anchetă - cu evenimentele revoluționare anticomuniste din octombrie 1956 din Ungaria¹⁹. *“În luna octombrie 1956, se menționa în referat, învinuitul Fodor Pavel a crezut că a sosit momentul de a acționa... și a întocmit mai multe schițe cu împărțirea teritoriului Ardealului. Pe baza acestor schițe a întocmit o hartă a teritoriului Ardealului pe care a trecut toate localitățile, bogățiile – sol, subsol – cu linii de demarcație a frontierei plănuită de el între România și Ungaria...”*²⁰. În continuare, în cuprinsul referatului se mai arătau contactele pe care Fodor Pavel le-a avut cu diverse persoane de etnie maghiară pe care ar fi încercat să le recruteze.

În ceea ce-l privește pe Csiha Coloman, se menționa: *“În interogatoriile ce i s-au luat cu ocazia anchetei penale arată că l-a cunoscut pe învinuitul Fodor Pavel, prin părinții săi încă de mult timp... învinuitul Fodor Pavel i-a povestit despre vizitele făcute episcopului Márton Áron și relațiile pe care le are cu acesta...”*²¹.

Dincolo de schițe (hărți), planuri mai mult sau mai puțin elaborate și recrutarea de membri, grupul Fodor s-a dovedit însă incapabil să acționeze eficient dintr-un motiv cât se poate de simplu: condițiile anului 1956 erau cu totul altele față de cele - să spunem - ale anului 1945 sau 1946.

Episcopul Márton Áron mai este indicat și după 1965 într-un dosar operativ al Securității, dosar cu referire la acțiunile întreprinse de dr. Dobai Ștefan și profesorul Komaromi Iosif, dar fără ca episcopului să-i fie evidențiată o implicare directă, activă²².

Bibliografie:

- Balint, N., *Ecouri mureșene ale revoluției din Ungaria din octombrie 1956*, în „Anuarul Arhivelor Mureșene”, Editura Cromatic Tipo SRL Târgu-Mureș, nr. IV/2005;
 - Balint, N., *Zece ani de teroare. Procuratura Militară Principală Târgu-Mureș*, Editura Nico, Târgu-Mureș, 2008;
 Bodeanu, Denisa, *Arestarea, procesul și detenția episcopului Márton Áron în documentele din Arhiva CNSAS*, în „Caietele CNSAS”, an IV, nr. 1-2 (11-12)/2013, pp. 232-233;

¹⁷ DJMAN, fond citat, dosar 437/1958, f. 5.

¹⁸ DJMAN, fond citat, dosar 437/1958, f. 6.

¹⁹ A se vedea în acest sens și Balint, N., *Ecouri mureșene ale revoluției din Ungaria din octombrie 1956*, în Anuarul Arhivelor Mureșene, Editura Cromatic Tipo SRL Târgu-Mureș, nr. IV/2005;

²⁰ DJMAN, fond citat, dosar 437/1958, f. 7.

²¹ DJMAN, fond citat, dosar 437/1958, f. 11-12.

²² A se vedea Rogojan, A., și Poncea, T.V., *op. cit.*, pp. 259-260.

- Chiriac, Fl., *Revizionism maghiar sub semnul crucii*, în „Dosarele istoriei,” an. VII, nr. 11 (75), 2002;
- Dios, I., *Magyar Katolikus Lexicon*, Budapesta, 2003;
- Pascu, Șt., și Ștefănescu Șt., *Jocul periculos al falsificării istoriei – culegere de studii și articole*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
- Pelin, M. și colectiv, *Cartea Albă a Securității*, vol. I, Editura Romacartexim, București, 1997;
- Rogojan, A., *Fereastra serviciilor secrete. România în jocul strategiilor globale*, Editura Compania, București, 2011;
- Rogojan, A., și Poncea, T.V., *Spionajul și extremismul ungar în România*, Editura Proema, Baia Mare, 2010;
- Spânu, A., *Istoria serviciilor de informații / contrainformații românești în perioada 1919-1945*, Casa editorială Demiurg, Iași, 2010;
- Spânu, A., *Serviciul de informații al României în războiul de întregire națională (1916-1920)*, Editura Militară, 2012.
- Vințeler, O., și Tetean, D., *Problema transilvană (...)*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2014;
- DJMAN, fond *Procuratura Militară Principală Târgu-Mureș*, dosar 295/1957, dosar 355/1957, dosar 437/1958.

Convenția de la Geneva și tratatele referitoare la dreptul umanitar (1863, 1864, 1906, 1929 și 1949)

Gherghina BODA

The Geneva Convention and treaties on international humanitarian law (1863, 1864, 1906, 1929 and 1949))

Abstract

The birth of the international humanitarian movement and international humanitarian law (IHL) represents the efforts made by Geneva, who for several years organized international conferences during which conventions were adopted, joined by more and more states. These legislative acts adopted common procedures to be applied and respected by all signatory states, especially during wartime. Through them the neutrality of aid companies and their staff, the wounded and sick was declared, as well as their protection. The first International Conference in Geneva (1863) is particularly important because the legislative provisions adopted were the starting point for the development of international humanitarian law and form the basis of legislation of the other conferences, and also because during it the Red Cross humanitarian movement was created.

Cuvinte cheie: conferință, drept umanitar internațional, Crucea Roșie, protecție, rezoluție

Key-words: conferences, international humanitarian law, Red Cross, protection, resolutions.

Dacă dreptul internațional public reprezintă „ansamblul de norme juridice care reglementează raporturile ce se stabilesc în cadrul societății internaționale”,¹ dreptul umanitar internațional reprezintă „ansamblul de reguli de drept convenționale și cutumiare aplicabil relațiilor între state, precum și relațiilor dintre state și alte subiecte de drept internațional și intern, aplicabil conflictelor armate interne și internaționale și care tinde, din motive umanitare, spre limitarea efectelor acestor conflicte.”² Dreptul internațional umanitar mai este cunoscut și sub denumirea de legile războiului, legile și deprinderile războiului sau legile conflictului armat³.

Sub denumirea de *Convenția de la Geneva* se înțelege un ansamblu de patru tratate care stabilesc standardele dreptului internațional referitoare la problemele umanitare, actuala Convenție de la Geneva fiind rezultatul procesului derulat între anii 1864-1949⁴.

Prima Conferința internațională de la Geneva a avut loc în anul 1863 și prezintă o importanță deosebită din cel puțin două puncte de vedere: în primul rând

¹Raluca Miga-Besteliu, *Drept internațional. Introducere în dreptul internațional public*, Ed. ALL-B, Timișoara, 1998, p. 1.

²Beatrice Onica-Jarka, *Drept internațional umanitar. Note de curs*, Ed. Universul Juridic, București, 2010, p. 11.

³Remus Dogaru, *Dreptul umanitar internațional și conflictele secolului XXI*, disponibil la <http://www.arduph.ro/domenii/diu-doctrina/dreptul-umanitar-international-si-conflictele-secolului-xxi/>, accesat: 15.08.2015.

⁴Remus Dogaru, *Dreptul umanitar internațional și conflictele secolului XXI*, disponibil la <http://www.arduph.ro/domenii/diu-doctrina/dreptul-umanitar-international-si-conflictele-secolului-xxi/>, accesat: 15.08.2015.

pentru că prevederile legislative adoptate au constituit punctul de plecare al dezvoltării dreptului internațional umanitar, constituind totodată baza legislației celorlalte conferințe și, în al doilea rând, pentru că în cadrul lucrărilor sale a fost creată mișcarea umanitară internațională Crucea Roșie⁵.

Părintele mișcării internaționale de Crucea Roșie este omul de afaceri elvețian Henry Dunant (1828-1910), care după bătălia de la Solferino (24 iunie 1859), considerată una dintre cele mai sângeroase bătălii ale secolului al XIX-lea, a adus în atenția publică necesitatea creării unor societăți voluntare de ajutorare a răniților și a semnării unor acorduri internaționale referitoare atât la răniți, cât și la persoanele care îi îngrijesc⁶. H. Dunant a avut nefericirea de a ajunge pe câmpul de luptă după terminarea bătăliei, imaginea cadavrelor puse unele peste altele și a răniților care cereau un ajutor pe care nu aveau de la cine să-l primească, l-au determinat ca timp de trei zile neîntrerupte să acorde ajutor nefericiților răniți, exemplul său fiind urmat și de alți voluntari însuflețiți de îndemnul său „Siamo tutti fratelli” (suntem cu toții frați), de îngrijirea lor beneficiind deopotrivă francezi și inamici⁷. Venit în Franța la o întâlnire de afaceri cu Napoleon al III-lea, Dunant s-a întors în Elveția unde, pentru a scăpa de imaginile de coșmar rămase în minte, a scris o carte cu titlul *O amintire de la Solferino*, pe care a publicat-o pe banii săi în noiembrie 1862 și pe care a trimis-o familiilor domnitoare din Europa, liderilor militari și politici, filantropilor și prietenilor, cu scopul de a-i sensibiliza prin prezentarea acelor orori de război⁸. Dar cartea sa prezintă o importanță deosebită prin ideile promovate – fiecare țară, în timp de pace, să înființeze o societate de voluntari cu scopul de ajutorare a răniților pe timp de război și adoptarea unui acord internațional care să ofere un statut neutru atât răniților, cât și persoanelor care îi îngrijesc. Succesul răsunător al cărții și al ideilor promovate a făcut ca la 9 februarie 1863, Societatea de Utilitate Publică de la Geneva, condusă de avocatul Gustave Moynier, să adopte ideile lui H. Dunant și să constituie un Comitet prezidat de generalul Guillaume Henri Dufour, cu următorii membri: Gustave Moynier, Henry Dunant, dr. Théodore Maunoir și dr. Louis Appia⁹. Acest „Comité des Cinq”, care va lua numele de „Comitetul internațional de ajutorare a militarilor răniți”, transformat din 1875 în „Comitetul internațional al Crucii Roșii”, va convoca în 26 octombrie 1863 o Conferință internațională la Geneva¹⁰.

La această conferință au participat reprezentanți din 16 țări și 4 instituții filantropice, care au adoptat o rezoluție formată din 10 articole și, independent de acestea, 3 jurăminte. La *Articolul 1* se preciza faptul că „în fiecare țară există un comitet al cărui mandat constă în a concura în timp de război, în cazul în care există

⁵ *Résolution de la Conférence internationale de Genève, 26 au 29 octobre 1863, Introduction, in Manuel de la Croix-Rouge internationale*, 1971, pp. 377-379, disponibil la <https://www.icrc.org/dih/INTRO/115?OpenDocument>, <http://www.patrigest.ch/CICR-1863.pdf>, accesat: 17.08.2015.

⁶ *Originea și istoria mișcării de Cruce Roșie și Semiluna Roșie*, disponibil la <http://www.crucearosie.ro/despre-noi/originea-si-istoria-miscarii-de-cruce-rosie-si-semiluna-rosie.html>, accesat: 17.08.2015.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Résolution de la Conférence internationale de Genève, 26 au 29 octobre 1863, Introduction, in Manuel de la Croix-Rouge internationale*, 1971, pp. 377-379, disponibil la <https://www.icrc.org/dih/INTRO/115?OpenDocument>, <http://www.patrigest.ch/CICR-1863.pdf>, accesat: 17.08.2015.

¹⁰ *Ibidem*.

loc, prin toate mijloacele aflate în puterea sa, la serviciul de sănătate al armatelor”, *Articolul 3* stipula buna înțelegere între aceste societăți și guvern, *Articolul 4* se referea la necesitatea ca pe timp de pace să se procure toate materialele considerate utile pentru ajutorarea răniților, precum și formarea și instruirea infirmierelor voluntare, *Articolele 5, 6 și 7* se refereau la activitatea infirmierelor care, în caz de război, se aflau în subordinea comandanților militari, autoritățile militare având sarcina de a le ajuta cu materiale sanitare și culocuri pentru adăpostirea răniților¹¹. Prin *Articolul 8* se adopta semnul distinctiv al personalului sanitar care consta într-o cruce roșie pe un fond alb, iar prin *Articolul 9* se enunța posibilitatea întrunirii comitetelor și secțiunilor din diversele țări semnatare într-un congres internațional, în cadrul căruia să-și comunice experiențele și să ia măsuri în interesul muncii lor¹². Prin cele 3 jurăminte se întărea asigurarea protecției Comitetelor de ajutorare, se proclama neutralitatea, în timp de război, de către toate națiunile beligerante, pentru ambulanțe, spitale, personalul sanitar oficial, infirmierele voluntare, răniți și locuitorii care îi ajutau pe aceștia din urmă.

Aceste rezoluții adoptate la o primă conferință pe tema dreptului umanitar internațional prezintă o importanță deosebită prin faptul că ele definesc bazele doctrinale și juridice pe care au fost fondate primele societăți naționale de Crucea Roșie, precum și faptul că au servit ca și Cartă constitutivă până la adoptarea Statutelor Crucii Roșii internaționale în anul 1928¹³.

La Convenția de la Geneva din 22 august 1864, întrunită cu scopul adoptării unei înțelegeri care privea ameliorarea situației militarilor răniți în conflictele armate, au participat 57 de state. Conferința a avut loc în perioada 8-22 august 1864 și a adoptat 10 articole, dintre care cele mai importante se referă la obligativitatea tratării răniților indiferent de naționalitate, la neutralitatea personalului și a stabilimentelor sanitare și la semnul distinctiv al Crucii Roșii¹⁴. De menționat faptul că la 18 noiembrie 1874, România aderă la această convenție¹⁵.

Conferința internațională din 11 iunie 1906 a fost organizată de guvernul elvețian și a avut ca scop înlocuirea Convenției din 1864 cu alta nouă, pe baza propunerilor Comitetului Internațional al Crucii Roșii¹⁶. La această conferință au participat 35 de state. Convenția a fost structurată pe 8 capitole (Răniții și bolnavii; Formațiunile și instituțiile sanitare; Personalul; Materialul; Convoaiele de evacuare; Semnul distinctiv; Aplicarea și executarea convenției; Represaliile, abuzurile și infracțiunile) și 33 de articole. Noutățile acestei convenții se referă la transmiterea informațiilor referitoare la răniți, bolnavi și decedați (art. 4), înhumarea sau incinerarea morților (art. 3), obligația de repatriere a răniților care nu mai pot participa la lupte a fost transformată în recomandare și, cel mai important lucru,

¹¹ *Manualul mișcării internaționale a Crucii Roșii și a Semilunii Roșii*, Geneva, 2011, pp. 537-538, disponibil la <https://www.icrc.org/fre/assets/files/publications/icrc-001-0962.pdf>, accesat: 18.08.2015.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Manualul mișcării internaționale a Crucii Roșii și a Semilunii Roșii*, Geneva, 2011, pp. 537-538, disponibil la <https://www.icrc.org/fre/assets/files/publications/icrc-001-0962.pdf>, accesat: 18.08.2015.

¹⁴ *Convention de Genève du 22 août 1864 pour l'amélioration du sort des militaires blessés dans les armées en campagne*. Genève, 22 août 1864, disponibil la <https://www.icrc.org/applic/ihl/dih.nsf/ART/120-40010?OpenDocument>, accesat: 19.08.2015.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Convention pour l'amélioration du sort des blessés et malades dans les armées en campagne*. Genève, 6 juillet 1906, disponibil la <https://www.icrc.org/applic/ihl/dih.nsf/ART/180-170035?OpenDocument>, accesat: 19.08.2015.

pentru prima dată sunt recunoscute expres societățile de ajutorare¹⁷. Această Convenție a fost semnată și de România iar prevederile sale au rămas în vigoare până în 1970, deși ulterior a fost înlocuită de Convenția din 1929.

Reglementările de la Haga din anii 1899 și 1907 cuprindeau prevederi referitoare la tratamentul prizonierilor de război, care însă după Primul Război Mondial s-a considerat că trebuiesc completate sau modificate, realitățile războiului reclamând noi dispoziții. Acest lucru a fost realizat prin Convenția de la Geneva din 1929, care a avut la bază propunerile Comitetului internațional al Crucii Roșii. Această Convenție cuprindea 97 de articole și ca anexă un acord-tip privind repatrierea directă și spitalizarea răniților în țări neutre¹⁸.

Convențiile de la Geneva din 1949 s-au soldat cu 4 tratate: *Convenția I* - pentru îmbunătățirea soartei răniților și bolnavilor din forțele armate în campanie; *Convenția II* - pentru îmbunătățirea soartei răniților, bolnavilor și naufragiaților din forțele armate pe mare; *Convenția III* - privitoare la tratamentul prizonierilor de război; *Convenția IV* - privitoare la protecția persoanelor civile în timp de război.

Convenția II de la Geneva din 12 august 1949 a fost structurată pe 9 capitole și 64 de articole, dispoziții finale (10 articole) și 2 anexe,¹⁹ astfel: **Capitolul I** (*Dispoziții generale*) cuprindea 11 articole; **Capitolul II** (*Răniți și bolnavi*), 7 articole; **Capitolul III** (*Formații și stabilimente*) cu 5 articole; **Capitolul IV** (*Personal*), 9 articole; **Capitolul V** (*Clădiri și materiale*), 2 articole; **Capitolul VI** (*Transporturi sanitare*), 3 articole; **Capitolul VII** (*Semnul distinctiv*), 7 articole; **Capitolul VIII** (*Executarea convenției*), 4 articole; **Capitolul IX** (*Reprimarea abuzurilor și infracțiunilor*), 6 articole; **Dispoziții finale**, 10 articole (limbile, semnătură, ratificare, intrarea în vigoare, legături cu convenții anterioare, adeziuni, notificarea adeziunilor, efect imediat, denunțarea, înregistrarea la Națiunile Unite); **Anexa I** (*Proiect de acord privitor la zonele și localitățile sanitare*), 13 articole și **Anexa II** – model de *Bilet de identitate pentru membrii personalului sanitar și religios atașat armatelor*.

Toate aceste acorduri semnate în timpul sau după terminarea lucrărilor conferințelor internaționale organizate la Geneva în anii 1863, 1864, 1906, 1929 și 1949 au reușit să reglementeze și să legitimeze eforturile umanitare ale societăților de ajutorare înființate în diverse țări. Dar, cea mai importantă realizare rămâne nașterea mișcării umanitare Crucea Roșie, care într-un timp destul de scurt a reușit să angreneze țări de pe tot mapamondul. Prin munca depusă de Comitetul internațional al Crucii Roșii, statele lumii au fost sensibilizate și făcute să înțeleagă că oamenii trebuie să se respecte și în timp de război, nu numai pe timp de pace, și că ororile războiului pot fi reduse prin măsuri menite să păstreze demnitatea persoanei, mai ales în cazurile când rănilor de război afectează grav posibilitățile fizice ale unei persoane și este nevoie să depindă de ceilalți. În acest sens dreptul umanitar se îmbină cu drepturile omului.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Convention relative au traitement des prisonniers de guerre*. Genève, 27 juillet 1929, disponibil la <https://www.icrc.org/applic/ihl/dih.nsf/ART/305-430099?OpenDocument>, accesat: 20.08.2015.

¹⁹ *Convenția de la Geneva pentru îmbunătățirea sorții răniților și bolnavilor din forțele armate în campanie, din 12 august 1949*, pp. 1-26, disponibilă la <http://www.crucearosie.ro/uploads/images/Conventia%20de%20la%20Geneva%20pdfuri/Conventia%20de%20la%20Geneva%20I.pdf>, accesat: 21.08.2015.

Bibliografie:

- Qu'est-ce que le droit international humanitaire?*, disponibil la https://www.icrc.org/fr/download/file/2115/dih_fr.pdf.
- Résolutions de la Conférence internationale de Genève, 26 au 29 octobre 1863*, disponibil la <https://www.icrc.org/dih/INTRO/115?OpenDocument>, <http://www.patrigest.ch/CICR-1863.pdf>
- Résolution de la Conférence internationale de Genève, 26 au 29 octobre 1863, Introduction*, în *Manuel de la Croix-Rouge internationale*, 1971, disponibil la <https://www.icrc.org/dih/INTRO/115?OpenDocument>, <http://www.patrigest.ch/CICR-1863.pdf>.
- Convention de Genève du 22 août 1864 pour l'amélioration du sort des militaires blessés dans les armées en campagne. Genève, 22 août 1864*, disponibil la <https://www.icrc.org/applic/ihl/dih.nsf/ART/120-40010?OpenDocument>.
- Convention pour l'amélioration du sort des blessés et malades dans les armées en campagne. Genève, 6 juillet 1906*, disponibil la <https://www.icrc.org/applic/ihl/dih.nsf/ART/180-170035?OpenDocument>.
- Convention relative au traitement des prisonniers de guerre. Genève, 27 juillet 1929*, disponibil la <https://www.icrc.org/applic/ihl/dih.nsf/ART/305-430099?OpenDocument>.
- Convenția de la Geneva pentru îmbunătățirea sorții răniților și bolnavilor din forțele armate în campanie, din 12 august 1949*, disponibilă la <http://www.crucearosie.ro/uploads/images/Conventia%20de%20la%20Geneva%20pdfuri/Conventia%20de%20la%20Geneva%20l.pdf>.
- DOGARU Remus, *Dreptul umanitar internațional și conflictele secolului XXI*, disponibil la <http://www.arduph.ro/domenii/diu-doctrina/dreptul-umanitar-international-si-conflictele-secolului-xxi/>.
- Manualul mișcării internaționale a Crucii Roșii și a Semilunii Roșii*, Geneva, 2011, disponibil la <https://www.icrc.org/fre/assets/files/publications/icrc-001-0962.pdf>, accesat la 18.08.2015.
- Manuel de la Croix-Rouge internationale*, 1971, disponibil la <https://www.icrc.org/dih/INTRO/115?OpenDocument>, <http://www.patrigest.ch/CICR-1863.pdf>.
- MIGA-BEȘTELIU Raluca, *Drept internațional. Introducere în dreptul internațional public*, Ed. ALL-B, Timișoara, 1998.
- ONICA-JARKA Beatrice, *Drept internațional umanitar. Note de curs*, Ed. Universul Juridic, București, 2010.
- Résolution de la Conférence internationale de Genève, 26 au 29 octobre 1863, Introduction*, în *Originea și istoria mișcării de Cruce Roșie și Semiluna Roșie*, disponibil la <http://www.crucearosie.ro/despre-noi/originea-si-istoria-miscarii-de-cruce-rosie-si-semiluna-rosie.html>.

NOTE

Peregrinările unor pictorițe britanice la Târgu-Mureș

Ioan Eugen MAN

The Passage Through Târgu-Mureș of Two British women Artists and Travelers

Summary

Starting with the mid/19 th century an increasing number of British women visited the Romanian principalities, writing several descriptions. In 1891 two young artists, Margaret Feltcher and Rose Le Quesne traveled through Târgu-Mureș and the event was described in Margaret Fletcher's book published in 1892 (Sketches of Life and Character in Hungary). A drawing made by Rose Le Quesne presented Târgului street where buildings built 150 years ago are still standing.

Cuvinte cheie: Târgu-Mureș, strada Târgului, Margaret Feltcher

Key-words: Târgu-Mureș, Târgului street, Margaret Feltcher

Începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, tot mai mult se face simțită nevoia de emancipare a femeii, luând ființă o mișcare de masă în acest sens. În dorința de egalitate cu bărbații, femeile se rezumau la anumite veșminte sau gesturi și ticuri bărbătești, care mai degrabă erau excentricități. În activitatea artistică, literară, apropierea prin creativitate era destul de rară. Adeseori, multe doamne și domnișoare pictau, cântau sau scriau poezii frumoase, însă prea puține dintre ele se confruntau cu publicul.

Și mai puțin obișnuit era ca femeile să călătorească singure, fără protecția soților și care, odată întoarse acasă să-și publice memoriile. Faptul că unele dintre ele – care au trecut și prin ținuturile noastre – sunt englezoaice, este simptomatic pentru spiritul turistic ce-i stăpânea pe locuitorii Albionului.

O primă călătoare la care ne oprim este Lady Elizabeth Berkely. S-a născut în anul 1750. La vârsta de 17 ani se căsătorește cu William Craven. Despărțindu-se de soț își menține numele acestuia, devenind Lady Elizabeth Craven. Moare în anul 1828 în Italia, unde se stabilise cu câțiva ani în urmă. O altă englezoaică ce călătorește în Țările Române este Mary Adelaide Walker. Călătorește în România în două rânduri, prima vizită fiind descrisă într-o lucrare apărută în anul 1886.¹ Al doilea voiaj în România este descris în volumul apărut în anul 1888,² dovedind pricepere, cu un text succulent, plin de observații obiective. La acestea adăugăm cele 77 de desene executate de autoare.

Două englezoaice ajung și la Târgu-Mureș și anume, Margaret Fletcher și Rose Le Quesne, ambele pictorițe, care, în anul 1891 vizitează mai multe localități

¹ Mary Adelaide Walker, *Eastern Life and Scenery with Excursions in Asia Minor, Mytilene, Crete and Roumania*, Londra, Ed. Chapand and Hall, 1886.

² *Idem, Untrodden Paths in Roumania*, Londra, Ed. Chapand and Hall, 1888.

din Transilvania, între care și orașul Târgu-Mureș. Călătoria lor în Transilvania a fost sprijinită și organizată de contele Eszterházy Kálmán, însoțitor fiind Szádeczky Gyula și este descrisă într-un volum publicat în anul 1892, autoare fiind Margaret Fletcher, partea ilustrativă aparținând pictoriței Rose Le Quesne,³ ale cărei desene simple și nepretențioase sunt totuși delicate și încântătoare, ridicând aspectul artistic al cărții. Privitor la descrierile făcute de Margaret Fletcher în Transilvania, o prezentare succintă a acesteia, o face Szádeczky Gyula, în revista *Erdély* (Ardealul).⁴ Apreciind modul în care cele două englezoaice și-au făcut excursiile, timp de 7 zile cu o birjă, cutreierând pe drumul de la Târgu-Mureș ce trece prin Borsec la Brașov, timp de 7 zile au stat în birjă, consideră că pot fi date ca exemplu pentru celelalte doamne turiste.

Ultimele 7 capitole ale cărții sunt consacrate Ardealului, începând cu Huedin, unde vizitează o casă țărănească înstărită. Capitolul al doilea este dedicat Clujului, de unde s-au dus la Gherla, apoi la Beclean, Bistrița și Prundul Bârgăului. Capitolul XV al cărții (Too Many Friends) se referă la călătoria celor două pictorițe la Târgu-Mureș,⁵ după cum arată: „*De aici am plecat la Târgu-Mureș, și în al doilea desen, prezintă una din străzile înguste de lângă colegiul existent în acest oraș. În Târgu-Mureș m-am alăturat din nou turistelor. Aici am închiriat pe termen nelimitat o birjă hodorogită (pentru că una bună nu s-a angajat), și cu asta am parcurs una dintre cele mai frumoase și plăcute porțiuni ale drumului.*”⁶ Drumul de la Târgu-Mureș până în ținuturile secuiești, este descris în două capitole, „Peste munți și văi” și „Între secui”. Din Gheorgheni cele două turiste fac o călătorie la Lacul Roșu, format în anul 1834 prin alunecarea unei părți a muntelui. Înainte de a ajunge la Brașov, au trecut prin Tușnad, Malnaș și Vâlcele. După o vizită la Sinaia, ajung din nou la Brașov, de unde merg spre Turda și Ocna Mureș. Ultimul capitol al cărții este dedicat satului Brănișca, din județul Hunedoara, unde pictorițele au poposit la baronul Jósika.

Față de alte descrieri de călătorii în Țările Române, autoarei Margaret Fletcher îi lipsesc descrierile urbane, prezentarea piețelor și străzilor vechi ale localităților, descrierea clădirilor pe care le considera mai importante, ceea ce ar fi completat și cunoașterea mai îndeaproape a Târgu-Mureșului.

La pagina 194 a volumului scris de Margaret Fletcher se află un desen ce reprezintă o străduță cu vechi case cu parter, în plan mai îndepărtat fiind două turnuri ale unei biserici. (fig.3). Destul de repede mi-am dat seama că este vorba de strada Târgului din Târgu-Mureș, atât prin configurația străzii și a caselor, dar mai ales a bisericii, azi biserica romano-catolică din Piața Trandafirilor nr. 60. Odinioară, strada Târgului făcea legătura dintre Orașul de Sus și Orașul de Jos, respectiv tronsonul ce pornește din Piața Petöfi, la intersecția cu Piața Bernády György, și partea superioară a străzii Bolyai din dreptul Colegiului Reformat și zona de intersecție cu strada Kogălniceanu.

³ Margaret Fletcher, *Sketches of life and character in Hungary*, With illustrations by Rose Le Quesne, Londra, Swan Sonnenschein & Co. 1892.

⁴ Szádeczky Gyula, *Angol turista-nők Erdélyben* (Turiste englezoaice în Ardeal), în *Erdélyi turistasági, fürdőügyi és néprajzi értesítője*. (Sub redacția lui Veress Endre, Cluj, 1893, Anul II, nr. 3-4, p. 87-92.

⁵ Margaret Fletcher, *op. cit.*, p. 194-198.

⁶ Szádeczky Gyula, *op. cit.*, p. 90-91.

Documentar, strada este amintită abia în anul 1792, apoi între anii 1823-1830, ca strada Tinoasă, deși ea este mai veche.⁷ Pentru a veni în ajutorul cetățenilor, de a nu fi obligați să coboare la târgul din actuala Piață Petöfi, la 25 iunie 1806, judele orașului Nemes Pál, propune amenajarea unui loc de piață în zona străzii Bolyai, față de care centumviratul hotărăște: „*Deoarece orașul a început să se înmulțească și să se extindă [...] este necesar ca în strada Sf. Nicolae (actualmente Bolyai) într-un loc potrivit, să se înființeze o piață mai mică.*”⁸

Strada Tinoasă a rămas încă mult timp neamenajată. Într-un articol din Publicația „Korunk”, nr. 50, din 12 februarie 1861, se menționează că încă mai sunt bătrâni care își amintesc de un oarecare Csiki Márton care, în urmă cu mai multe decenii (aproximativ 1800-1810) avea două perechi de bivoli, ținuti anume pentru ajutarea carelor care urcau strada Tinoasă.⁹

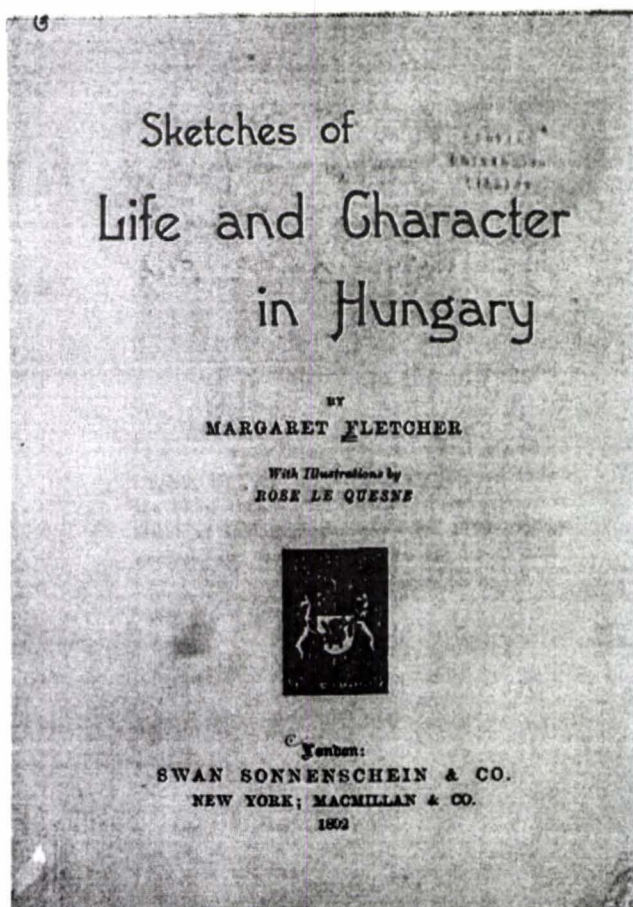
Și în prezent în strada Târgului se mai păstrează unele clădiri vechi, conferind străzii un aspect medieval, așa cum o prezintă pictorița englezoaică. În anii 1975-1980, încă mai existau casele de la nr. 17 și 19, construite pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Aflate în ruină clădirile au fost demolate.

Dintre casele vechi existente o menționăm pe aceea de la nr. 8, realizată prin anii 1780, constituind proprietatea familiei Kron, cunoscută pentru îndelungata activitate de legătorie de cărți. Mai putem lua în considerare, casele de la nr. 6, 10,+ sau nr. 23. realizate pe la începutul secolului al XX-lea.

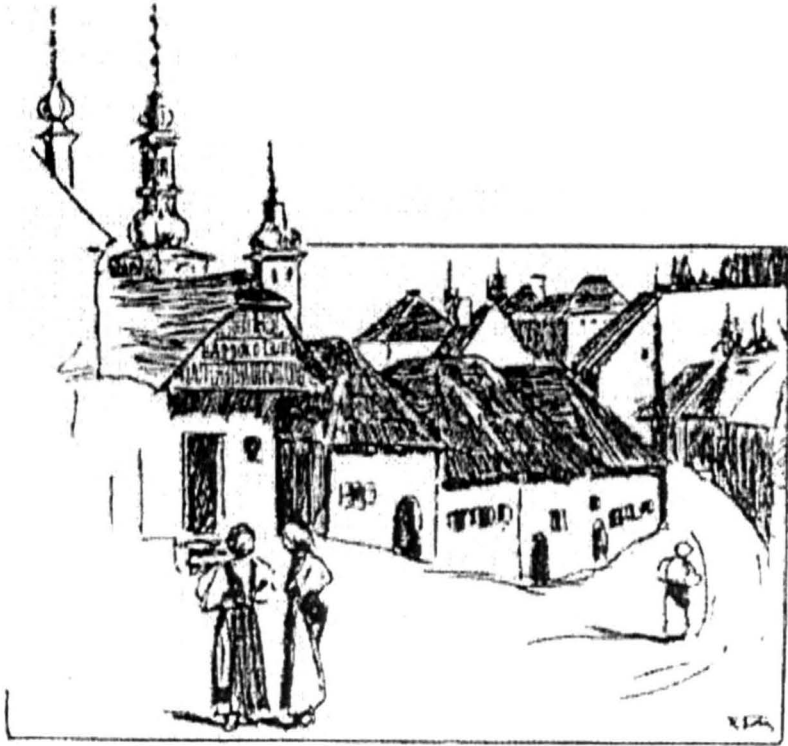
⁷ „Sáros utca”. A teátrum építve a kollégium udvarán, a Poklos-utca felől való sor ház eleiben, inkább a Sáros utca felé, 1794-1823-1830 régen az úgy nevezett Sáros utcán ment le a kollégium...., în Vigh Károly, *Marosvásárhely helynevek és földrajzi közsávák*, Miercurea Ciuc, Ed. Pallas, 1996, p.184. În realitate strada este mult mai veche, ea făcând legătura celor două părți ale orașului, din direcția străzii Revoluției și Piața Bolyai.

⁸ .ANSJ Mureș, *Protocoale și registre*, nr. 4.

⁹ .Orbán István, *Marosvásárhely földrajza*, Sárpatok, Ungaria, 1943, p.97.

Margaret Fletcher și pagina de titlu a cărții sale din anul 1892

Strada Târgului, după desenul lui Rose Le Quesne

Strada Târgului, starea actuală

Fostele case din strada Târgului, nr.17 și 19

Casa din strada Târgului nr. 8

Mișcarea memorandistă din Transilvania reflectată în presa din Regatul României

Emilia DIACONESCU

The Transylvanian Memorandum movement reflected in the Romanian Kingdom press

Abstract

The events concerning the Transylvanian Memorandum movement (1892-1894) have seen a wide coverage in the Romanian Kingdom press. The general attitude of the newspapers regarding the events happening on the other side of the Carpathians was closely tied to the political party it represented, also if that said party was in power or not. If the Party was not in power, the newspaper would take a very critical, radical tone, while the ones that pursued the interests of the Party in power took a more reserved position. Regardless of their political affiliation, all the newspapers had in common the fact that they considered the struggle of the Memorandum Movement and the Romanian national cause a just and legitimate one. Newspapers that were researched: "Romanul" (The Romanian) - 1892, a liberal newspaper, run by Vintila C.A. Rosetti; the Liberals were not in power; "Timpul" (Time) - 1894, closely affiliated to the Conservative Party, then in power; "Lupta" (The fight, The struggle) - appeared in both Bucharest and Iasi, april-may 1894; "L'Independence roumaine", april-may 1894. Local newspapers: "The Event", "The courier", "The journal", "Moldova's echo" - all run in Iasi

Cuvinte cheie: Transilvania, Regatul României, mișcarea memorandistă, Vintila C.A. Rosetti

Key-words: Transylvania, Romanian Kingdom, memorandum movement, Vintila C.A. Rosetti

În istoria românilor, mișcarea memorandistă (1892-1894) constituie cea mai însemnată manifestare social-politică din perioada cuprinsă între 1848-1918. Importanța sa trebuie apreciată atât pentru consecințele sale imediate – stimularea conștiinței de unitate a poporului român – cât, mai ales, pentru cele îndepărtate, privitoare la formarea statului național unitar, act pe care l-a pregătit nemijlocit în țara și peste hotare.

Semnificative au fost reacțiile guvernului, Parlamentului și opiniei publice din Regatul României față de acest moment de vârf al luptei naționale a transilvănenilor, reacții exprimate între altele și în presa vremii. Pentru a vedea aceste reacții, am consultat presa de partid și independentă (o parte a ei pentru că numărul publicațiilor din această perioadă - 1892-1894 - este de peste 2000), de asemenea am căutat ecouri ale evenimentelor din Transilvania în presa locală, moldovenească.

Prin mărturiile culese din ziarele: "Romanul" – ziar liberal, condus de Vintilă C. A. Rosetti, "Timpul" ziar al Partidului Conservator, atunci la putere, "L'Independence Roumaine", "Evenimentul", "Lupta", "Dreptatea", "Ecoul Moldovei", "Jurnalul" (Iași, 1894), "Curierul" (Iași 1892), se demonstrează că opinia publică din statul roman independent a privit cu mare atenție la ce se întâmpla în Transilvania și a sprijinit, sub toate mijloacele, lupta fraților lor pentru dreptate și libertate națională.

Încă din perioada de pregătire și redactare a Memorandumului, ziarul "Românul", din 2 ianuarie 1892, într-un articol sub semnătura Cassiu, făceau referiri la legile nedrepte aplicate în Transilvania după 1867. Deși la constituirea dualismului austro-ungar, maghiarii s-au angajat ca printr-o lege specială, să garanteze

drepturile politice ale românilor, legea naționalităților din 1868 este considerată de autorul articolului “un anacronism unguresc” care nu corespunde caracterului poliglot al statului. “Maghiarii s-au folosit și se folosesc de această anomalie, ținând la transformarea acestui idiom poliglot în caracter național maghiar”. Articolul se încheia cu afirmarea unității tuturor românilor – “suntem o singură națiune, ori în care parte a pământului ne-am găsi răsfirați.”¹

Același ziar “Românul”, la rubrica “De peste munți”, publica știri despre incidentele dintre maghiari și români, chiar înainte ca delegația transilvănenilor să plece cu Memorandumul la Viena. Se publica scrisoarea românului Gavril Barbul din Mocira, care arăta aroganța și desconsiderarea manifestată de maghiari față de românii care își cereau drepturile: “Cum cutezați voi a vorbi în Ungaria românește? Aici sunteți în țara ungurească, sugeți sângele maghiar, mâncați pâine ungurească. Voi, lipitori, cărați-va în Valahia, la colibe”²

Sub titlul “O infamie ungurească”, ziarul amintit relatează incidentul de la Baia Mare, înscenarea unui atentat cu dinamită în care să fie implicat Vasile Lucaciu spre a-l împiedica să ajungă cu deputațiunea la Viena. Răspândita și în presă străină, știrea trebuia să lase impresia că românii sunt “anarhiști și dinamitarzi” și, deci, nu sunt demni de luat în seamă. Dar, chiar autoritățile maghiare au făcut o ancheta prin care s-a dovedit că nici V. Lucaciu și nici vreun alt român, n-au fost amestecați în această afacere murdară, ungurească.

În 9 mai 1892, ziarul “Romanul”, în articolul “Libertatea ungurească și românii de peste munți” se făcea o analiză a materialului “Memorandumul român” publicat într-o gazeta de la Budapesta, la 3 mai 1892. Gazeta maghiară voia să convingă lumea că românii o duc bine în patria lor, că sunt fericiți, că au cele mai mari libertăți și că nimeni nu-i supăra. Totuși, la sfârșitul articolului, se atrăgea atenția guvernului să împiedice să zădărnicească trimiterea “Memorandumului” român la Tron. “Acest *Memorandum* în sine, nu este demn să ne ocupăm mult de el. Guvernul maghiar trebuie să ia măsuri ca această demonstrație ce este ținută a lovi în constituția maghiară, să nu aibă loc.”³

În articolul *Românii la Viena*, ziarul *Românul* arată înțelegerea justă a mișcării românești. “Vom vedea rezultatul, oricare ar fi el, orice ar zice Împăratul, un succes putem deja de pe acum să înregistrăm: poporul român de aici, convins de drepturile sale are tot curajul de a protesta și în fața Împăratului și înaintea întregii Europe contra implicărilor la care este supus din partea stăpânirii tiranice a maghiarilor”.⁴

În numărul său din 20 mai 1892, *Românul* reproduce pasaje din ziarul german “Berliner „Anzeiger” cu privire la conținutul și semnificația Memorandumului. “Românii vor pretinde de la Coroana ocrotire în contra nedreptății și vor cere recunoașterea individualității lor naționale. Maghiarii amenință că, dacă Împăratul va primi deputațiunea, ei se vor abține de la a participa la Jubileul încoronării ce va avea loc în 8 iunie. Ziarul german mai arăta ca se zvonește că dușmanii ungurilor – slovacii și croații – vor da ajutor românilor, fapt care provoacă mult zgomot la Viena”.⁵

¹ „Românul”, 2 ian 1892.

² *Ibidem*, 5 mai 1892.

³ *Ibidem*, 9 mai 1892.

⁴ *Ibidem*, 19 mai 1892.

⁵ *Ibidem*, 20 mai 1892.

Și ziarul *Curierul* din Iași publica în numărul său din 20 mai 1892 articolul *Românii din Transilvania la Împăratul Franz Iosif*, în care prezenta conținutul Memorandumului și se puneă întrebarea dacă Împăratul îi va primi, știut fiind că maghiarii au făcut demersuri ca acesta să nu se întâlnească cu cei peste 300 de transilvăneni.

Și așa cum se anticipa, acțiunile maghiarilor au reușit, Împăratul refuzând primirea românilor. Dr. I. Rațiu i s-a explicat că, datorită naturii politice a cauzei lor, audiența poate avea loc numai cu acordul ministrului ungar. Memorandumul a fost prezentat șefului de Cabinet al Împăratului, la 1 iunie 1892.

Refuzul Împăratului de a primi delegația română a provocat reacții violente în presa românească. În numărul din 5 iunie 1892, *Românul* publica articolul *Franz Iosif și ungurii*, în care se spunea: nu știm pe ce motive logice s-a sprijinit Maiestatea sa, pentru a disprețui respectabila și impunătoarea delegație a fraților noștri, mai cu seamă că memoriul lor era chibzuit și cuviincios și ca un suveran este dator a fi pururea conciliant în asemenea împrejurări. Poate că venerabilul împărat s-a obișnuit atât de mult cu consilierii săi unguri încât nu poate a-i schimba. Dacă această este situația, atunci asistăm la spectacolul cel mai periculos, acela de a vedea pe conciliantul suveran de la 1860 devenit azi părtinitor, adică cu totul sub domnia ungurească.”

O importanță deosebită a fost acordată de acest ziar modului brutal în care au fost tratați fruntașii memorandiști la sosirea lor în țarăși, în special, vandalismului comis asupra lui I. Rațiu la Turda.

Presa românească a relatat și despre grandioasele întruniri și mitinguri de sprijin pentru memorandiști organizate la: Craiova, Iași, Târgoviște, Câmpulung, București, Buzău.

În numărul din 16 iunie 1892, *Românul* vorbea și despre o propunere din Roman, a cetățenilor Costin Brăiescu (liberal-independent), Al. V. Moțun (liberal-național), Al. Miclescu (conservator) și preotul Gh. Radu, “ca în fiecare județși în București să se aleagă delegații care să se prezinte la cabinetele marilor puteri europene cu rugămintea de a interveni pentru îndreptarea urgentă a enormului rău extrem, care împinge la consecințe deplorabile, de întindere a calamității publice. Vom putea astfel ajunge să vedem reabilitate și respectate drepturile călcate și strivite ale fraților noștri conaționali”.⁶

Presa a relatat constant și acțiunile “Ligii culturale române”, cu filiale în toate localitățile mari din Regat, acțiuni care, printre altele, au avut ca rezultat, colectarea de fonduri bănești care au fost trimise în Transilvania. Ziarul *Românul* din 12 august 1892, reproducea protestul “Ligii culturale”, secțiunea Câmpulung, care se termina cu îndemnul: “Este timpul că să lucrăm cu mintea, cu inima, cu punga și cu patriotismul nostru, spre a da fraților noștri viața națională și libertatea...”.⁷

Ziarul *Românul* și-a informat cititorii și despre masivele treceri ale graniței de către transilvăneni, pentru a scăpa de rigorile politice maghiare. Astfel în 5 nov. 1892, la rubrica *De peste munți*, se arăta căîn ultimii trei ani, numărul supușilor maghiari care au trecut în România pe la Buzău, Poiana Sărată, Tulgheș și Șanțul Vechi este cu 10000 mai mare ca al celor ce s-au întors. Cu mult mai mare este numărul celor care au trecut pe ascuns, în medie 6000 pe an.⁸

⁶ *Ibidem*, 16 iunie 1892

⁷ *Ibidem*, 12 august 1892

⁸ *Ibidem*, 5 noiembrie 1892

În același număr, ziarul amintit reproduce un fragment dintr-un articol apărut în ziarul italian *Corriere della sera* (probând eficiența propagandei făcută de "Liga culturală" în străinătate). După ce vorbea despre eșecul Memorandumului, ziarul italian sublinia că „atenția românilor transilvăneni s-a îndreptat spre frații de dincolo de Carpați, care se adăpostesc sub sceptrul regelui Carol de Hohenzollern”. Se vorbea și despre telegrama trimisă regelui de către studenții bucureșteni în care acesta era rugat să intervină în favoarea fraților transilvăneni, studenții punând tot Regatul în mișcare prin mitinguri de protest împotriva maghiarilor.⁹ Manifestațiile de simpatie și solidaritate cu cauza românilor transilvăneni desfășurate în Regat dar și în multe țări europene au fost apreciate de fruntași memorandiști(exemplu: scrisoarea doamnei Emilia Rațiu, soția dr. I. Rațiu din Turda, scrisoare adresată ziarului craiovean *Acțiunea Liberală*, pentru suma de 500 lei primită cu ajutor din Franța; cetățeanul român Cesianu trimise și el 500 de lei, A. Beldiman trimite suma de 1600 lei). În toată țara au loc serbări pentru strângerea de fonduri și se fac liste de subscripții pentru sprijinirea mișcării transilvănene.¹⁰

Ziarul *Românul* din 6 decembrie 1892 relatează despre vizita la București a fruntașilor memorandiști dr. I. Rațiu, dr. V. Lucaciu și dr. Iuliu Coroianu, care ceruse înlăturarea oricăror manifestații la venirea lor. „A nu celebra venirea la noi a domnilor Rațiu, Lucaciu, Coroian, ar fi ca și când am căuta să înăbușim sfintele sentimente de frăție ce trebuia pururi să domnească între românii împărțiți numai printr-un munte”.¹¹ Cu banii ce se vor aduna în mod public, se va bate o medalie care să aibă pe o parte numele iluștrilor oaspeți, iar pe cealaltă datele respingerii Memorandumului de către Împărat, vandalismul de la Turda împotriva dr. Rațiu și condamnării lui V. Lucaciu.

Un spațiu foarte important au rezervat ziarele românești marelui proces al memorandiștilor(25 aprilie – 25 mai 1894) de la Cluj. Astfel *Evenimentul* (Iași) aprecia că în șovinismul lor trufaș, exploatareii fraților noștri de peste munți, văzând că toate silințele lor de a deznăționaliza pe românii din Ungaria rămân sterpe, și-au luat drept deviză *cine nu se pleacă, se sfarmă!* Crezând că este de ajuns a înlătura pe căpeteniile românilor pentru a extermina românismul, și s-au pus pe lucru”.¹²

Aceiași problemă este tratată pe larg de ziarul *L'Independence Roumaine*, care se exprima astfel: „La ora actuală, o singură problemă preocupă și absoarbe opinia publică românească: procesul „Memorandumului”care va avea loc în curând la Cluj: Vor fi judecați 25 membri ai Consiliului Național de la Sibiu pentru o vină imaginară – trădarea de patrie. Maghiarii consideră că, prin judecarea simultană a celor 25 de români, vor reuși să-i facă pe ceilalți români înrăiți să devină mai înțelepți, adică să accepte funcții politice bine plătite și alte avantaje asigurate românilor rezonabili, decât să se expună mâniei autorităților, să treacă dintr-o închisoare în alta și să lupte pentru o cauza iremediabil pierdută...Această argumentație maghiară este totalmente greșită. Căci, ceea ce da forță fraților noștri de peste munți nu este acțiunea unor persoane singulare(de elită), care scriu, pledează, se agită. Superioritatea lor rezidă în poporul însuși, în țăran, profesor, învățător, comerciant, muncitor, preot, student. Fiecare român, de la o vârstă fragedă, se considera purtătorul unei cauze sfinte și i se dedica cu totul”.¹³ Ziarul

⁹ Idem.

¹⁰ „*Românul*”, 26 iulie 1892.

¹¹ *Ibidem*, 6 decembrie 1892

¹² „*Evenimentul*”, Iași, 21 mai 1894

¹³ „*Independence Roumaine*”, 20 aprilie 1894

Lupta din 27 aprilie 1894 anticipa ecoul și consecințele procesului de la Cluj pentru stabilitatea statului maghiar, arătând că "totul ne autorizează să credem că vijelia va începe. Statul maghiar stă pe un vulcan".¹⁴

Evenimentul atrăgea atenția autorităților maghiare asupra solidarizării românilor din Regat cu cauza fraților lor transilvăneni. „Să nu uite ungurii că, peste Carpați, trăiesc liberi, independenți, 5,2 milioane români, ale căror inimi bat la unison cu ale fraților lor subjugați și că această stare de lucruri continuând a dura, va sfârși prin a pune capăt oricărei răbdări și, întinzând mâna fraților noștri, vom ști a ne face singuri dreptate”.¹⁵

Ziarul *Timpul* din 26 aprilie 1894 publica extrase dintr-o redactare a ziarului *Tribuna* din Sibiu referitoare la plecarea acuzaților la Cluj, la proces, arătându-se că dr. I. Rațiu și colegilor li s-a făcut o caldă manifestație de simpatie și încurajare. De asemenea se preciza că au fost întâmpinați în gări de mulțimi entuziaste, în ciuda timpului ploios. În gara Cluj îi aștepta pe acuzați o mulțime de români, dar pe peron nu au fost lăsați decât ziariștii. Se anunța că la Cluj au sosit peste 20000 de români, iar garnizoana a primit mari întăriri de trupe. S-au facut multe arestări – 40 de țărani aflați în fruntea deputațiunilor sosite să salute pe membrii Comitetului Național.¹⁶

Toți ziariștii prezenți la Cluj, la proces, au putut să observe modul samavolnic în care s-a desfășurat judecata, au sesizat intenția juraților de a-i condamna pe cei 25 încă înainte de a fi judecați.

Correspondentul ziarului *L'Independence Roumaine* în articolul "Scriori din Cluj" arăta: „Nu-mi plac cuvintele mari și nici nu-mi sunt în obișnuință, dar trebuie să spun că ceea ce se petrece la Cluj este o infamie. Dreptul la apărare este anihilat, vocea avocaților este în mod brutal înăbușită, acesta nu este un tribunal în sensul modern al cuvântului, este ceva care nu are nume, este ca și cum bandiții hăituesc victimele; este improvizată o curte care nu-i judecă pe acuzați și nu le permite să-și demonstreze nevinovăția. Niciodată în acest secol nu se va mai vedea o parodiare mai mare, mai monstruoasă a justiției, ca aceasta la care asistăm de mai bine de patru zile”.¹⁷

Din ziarul *Timpul*, 4 mai 1894, aflăm că procurorul a rugat pe acuzați "să declare că recunosc unirea Ardealului cu Ungaria, spunându-le că aceasta le va atenua pedeapsa. Acuzații zâmbesc".¹⁸

Ziarul *Lupta*, 14/25 mai, prezintă declarația dr. I. Rațiu, declarație rechizitoriu la adresa politicii maghiare în Transilvania, considerând că "este sub demnitatea acuzaților să răspundă în față învinuirilor absurde care li se aduc" și "existența unui popor nu se discută, se afirmă".¹⁹

Ample comentarii sunt făcute în urma comunicării pedepselor. "Ceea ce era de așteptat s-a întâmplat. Marii conducători ai fraților noștri de peste munți, acești patrioți neîntrepuți, au primit ieri coroana de martiri, prin sentința juriului de la Cluj, care-i condamnă la ani de pușcărie pentru că și-au permis să spuie Împăratului, să spuie Europei, că poporul român trăiește, că el luptă pentru conservarea limbii și naționalității sale. Mari conducători ai fraților noștri duc cu dânsii victoria imensă a

¹⁴ „*Lupta*”, 27 aprilie 1894

¹⁵ „*Evenimentul*”, Iași, 21 mai 1894

¹⁶ „*Timpul*”, București, 26 aprilie 1894

¹⁷ „*L'Independence Roumaine*”, 28 aprilie 1894

¹⁸ „*Timpul*”, București, 4 mai 1894

¹⁹ „*Lupta*”, 25 mai 1894

poporului martir pe care îl conduc și îl reprezintă" ... "Nimic nu va înfrânge rezistența românilor, noi martiri se vor naște....Cu fiecare încercare nouă, România se va ridica mai grandioasă. Românul nu pierde niciodată"²⁰

Ziarul *Timpul* al partidului Conservator, aflat atunci la putere este mai moderat în aprecieri, cerând celor implicați în evenimente să dovedească "o atitudine reală și legată" sperând că va sosi ceasul când ungurii vor înțelege cât de greșită și de imprudentă este pentru Austro-Ungaria o politică prin care se înstrăinează cu totul de un element numeros și puternic cum este neamul românesc".²¹

Răspunzând scopului urmărit, acela de a atrage opinia europeană de partea sa, mișcarea memorandistă a avut un puternic ecou pe continent, fapt semnalat la vremea potrivită de presa românească. În articolul "Celălalt juriu" din ziarul *Dreptatea* 19/31 mai 1894 V. Braniște arată: "Nici nu treci bine hotărele politice ale aceste nefericite țări și o lume întreagă îmbrățișează cu simpatie și adevărat entuziasm cauza libertății popoarelor, care, pe acest petic de pământ, nici până astăzi nu s-a realizat. Sentința a deschis și ochii Italiei, Deputatul Renato Imbriani a spus în Parlament: Un strigăt de durere străbate de la Cluj la noi. Parlamentul italian trebuie să-și exprime simpatiile față de acele popoare care luptă pentru libertatea lor".²²

În concluzie, putem spune că și presa, alături de factorii de decizie - și mă refer în primul rând la regele Carol I – a contribuit la hotărârea Împăratului Franz Iosif de a șterge pedepsele celor condamnați la Cluj, după numai un an de detenție.

Memorandiștii, în frunte cu dr I. Rațiu, își vor continua activitatea politică, iar unii dintre ei, ca Vasile Lucaciu, Iuliu Coroianu, Teodor Mihali vor ajunge să vadă și marea zi a Unirii Transilvaniei cu Țara.

²⁰ *Ibidem*, 27 mai 1894

²¹ „*Timpul*”, București, 25 mai 1894

²² Valeriu Braniste *De la Blaj la Alba Iulia*, articole politice, Ed. Facla, Timisoara, 1980, p. 42.

Surse documentare privind problema Holocaustului

Vasile STANCU

Documentary sources on the Holocaust

Abstract

*The author deals with the problem of Hungarian Jews, including those from Transylvania ceded territory after the Vienna Award of August 30, 1940, calling, in particular, two Hungarian documentary sources. The first one is a little known work in Romania, respectively Bereczky Albert's book **Hungarian Protestantism against Jews persecution** (A Magyar protestantizmus of zsidóüldözések ellen), written in 1945. The author of this book, Rev. Albert Bereczky was during the war, the representative of the Protestant Churches from Hungary (Reformed and Evangelical), beside governments of Hungary and regent Horthy, with strong ties to senior officials secular and religious, a good connoisseur of Hungarian domestic politics. The purpose of the paper is the prosecution of committed acts against Jews by bringing perpetrators before the courts. In this context, the author of this article discusses also **The trial of war criminals in Hungary: Budapest People's Court verdict**.*

Cuvinte cheie: Bereczky Albert, Biserica Protestantă, guvernele Ungariei

Key-words: Bereczky Albert, the Protestant Churches, the governments of Hungary

Surse documentare

1) *Protestantismul maghiar împotriva persecuției evreilor* (A magyar protestantizmus a zsidóüldözések ellen) lucrare de Albert Bereczky. Cu toate că „lucrarea” nu poartă nici o dată, după evenimentele descrise, după limbajul „stalinist-comunist folosit” și după unele surse on-line¹ cartea a fost scrisă în anul 1945. Reverendul Albert Bereczky este în perioada războiului reprezentantul Bisericilor protestante din Ungaria – Reformată și Evanghelică – pentru legătura acestora cu reprezentanții guvernelor Ungariei și Regentul acesteia. Dă de înțeles că are legături strânse cu înalte oficialități laice și religioase, inițiază contactele dintre conducătorii evreilor din Ungaria și Regentul Horhty, cunoaște chiar dedesubturile politicii interne maghiare, pregătirea loviturii de stat și militare pentru întoarcerea armelor împotriva Germaniei. Scopul mărturisit al „lucrării”: *Ungaria trece printr-o catastrofală perioadă a istoriei ei. Niciodată nu a fost mai aproape de distrugere ca acum. Această lucrare tratează numai (cu) chestiunea persecuției evreilor din Ungaria. Orice maghiar trebuie să condamne actele comise de Guvernele trecute împotriva evreilor și împotriva legilor divine neschimbătoare. Acei ce au comis crime împotriva unei minorități neînarmate trebuie aduși în fața tribunalelor* (p. 1).

2) *Procesul criminalilor de război din Ungaria: Sentința Tribunalului popular din Budapesta în urma dezbaterilor ținute în zilele de 17-31 dec.1944 și 2-3 ian. 1945, nr. Nb.X. 4419/1945;*

¹ https://hu.wikipedia.org/wiki/Bereczky_Albert,

3) Ioan Corneanu, Lacrima-Camelia Teocan, *Evreii sătmăreni. Istorie și destin*, Editura „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2010;

4) *Istoria lumii în date*, coord. Acad. Prof. Andrei Oțetea, Editura Enciclopedică Română, București, 1969.

* În paranteza de la sfârșitul citatelor (redate prin scris Monotype Corsiva) este trecută pagina din lucrarea autorului Albert Bereczky. Întrebările și comentariile dintre paranteze, redactate prin scris *Arial*, sunt ale autorului

A) Situația evreilor din Ungaria potrivit lucrării lui Albert Bereczky:

Autorul împarte perioada persecuțiilor evreilor în trei etape:

1. Etapa până la ocupația militară germană – 1938 – 19 martie 1944 în care s-au perindat la conducerea Ungariei Guvernele: Bela Imredy (mai 1938 – febr. 1939); Pal Teleki (febr. 1939 – apr. 1941); Laszlo Bardossy (apr 1941 – mart. 1942); Miklos Kallai (mart. 1942 – mart. 1944);
2. Etapa 19 martie 1944 – 15 Octombrie 1944 – în care au condus guvernele: Dome Sztojay (mart.- aug. 1944) și Geza Lakatos (aug. 1944 – 15 octombrie 1944);
3. Etapa regimului Szalasi, guvernată de Szalasi Ferenc (15 oct. 1944 – dec. 1944).

1.În prima etapă: 1938 – 19 III 1944 este dată prima lege antisemită, votată de Parlament, (în Senat și de reprezentanții Bisericii n.n.) descrisă ca fiind legea „înlocuirii evreilor în câmpul economic” – „Scopul acestei legi evreiești (antievreiești n.n.) a fost de a împiedica chestiunea evreiască să ajungă la un stadiu critic și a dezarma sentimentele antievreiești. (Ale cui? Ale maghiarilor? Era o atmosferă antievreiască în societatea maghiară a timpului? n.n.) Această lege micșora numărul evreilor în presă, în teatru, în arta cinematografică, în profesiunile medicale și ingineresti, practicarea avocaturii precum și salariații din întreprinderi la 20% din numărul inițial. Deși această lege a fost făcută cu intenții bune (!!! n.n.), totuși, astăzi vedem că reprezintă primul stadiu pe drumul trasat de Hitler pentru a mina nu numai pe evrei, ci întreaga țară”(p. 2).

1939 – a doua lege antievreiască. *Senatul, în care erau și reprezentanții Bisericii n-a vrut la început această lege. Totuși din cauza...* (p. 3).

1941 – a treia lege evreiască bazată pe principii rasiale... Bisericele, în frunte cu episcopul Ravasz s-au opus votării acestei legi, citind o declarație solemnă semnată de toți episcopi (p.3).

1941 - martie 1944 – un mare număr de evrei fugind din progromurile sângeroase din alte țări, au găsit în acele zile adăpost în Ungaria (p. 4). Ex: Slovacia cedând presiunii germane încă de la începutul războiului, un mare număr de evrei a fost deportat, iar tinerele evreice au căzut pradă poftelor lacome soldaților germani. Mulți evrei persecutați acolo au găsit refugiu în Ungaria. În România, Garda de Fier a dat loc la masacre sângeroase în

1940. (Unde? Când? Nu se spune. n.n.) Când trupele româno-germane au intrat în Cernăuți, la 6 iulie 1941, șeful rabin și cu credincioșii lui, au fost împușcați. În același timp 14.000 evrei au fost uciși la Iași, 15.000 în județele Storojineț și Rădăuți. La 22 iunie (!!! n.n.) au fost deportați în Transnistria 108.000 evrei dintre care 64.550 au pierit în lagărele morți din Straineș și Pecioara. La 9 octombrie, 58.000 evrei au fost duși din Bucovina, dintre care s-au mai întors numai 12.000. La 23 octombrie au fost uciși la Odesa 30.000 de oameni, femei și copii, în timp ce la Bogdaronca 50.000 de evrei au fost dezbrăcați și uciși. La Golta aproape 70.000 de persoane au fost trimise la moarte de generali din ordin nazist. La Cetatea Albă au pierit 10.000 evrei iar în lagărul de la Vartujen și Mărculești au murit de foame 24.000. Odată cu venirea regimului Antonescu, proprietățile evreiești au fost confiscate. În Bulgaria, Croația evreii au fost aruncați la discreția germanilor care i-au omorât în mase compacte. Ungaria încercuită în centrul inelului format de aceste țări, rezista. (p. 3-4). (au suferit 329.000 din care s-au întors 52.450 și au fost uciși 276.550 de persoane n.n.)

DAR! Aceasta, natural, nu iartă nerușinoasele atrocități comise împotriva evreilor maghiari de către ofițerii infectați cu nazism. Noi îndrăznim să credem că istoricul obiectiv va conchide că până la invaziunea germană, imense forțe morale au fost la lucru în Ungaria, care au împiedicat cel puțin și cu rezultate vizibile, înaintarea procesului fatal în persecuția evreilor (p. 4).

Dar, apropo de „rezistența Ungariei”, și de faptul că guvernul nu s-a supus cererilor ucigătoare înainte de 19 martie 1944, data ocupației Ungariei de către Germania. În 1941 un mare număr de evrei din Galiția au emigrat în Ungaria. (Câți? n..n.) ... Germania presă guvernul să cerceteze cetățenia evreilor domiciliați în nordul Ungariei. Evreii ce nu puteau dovedi cetățenia lor erau duși sub escortă peste hotare (p. 5) (De cine? Germani sau maghiari? n.n.). Ofițerii care veneau de pe front raportau că evreii erau exterminați dincolo de frontieră (p. 5). (Asta da rezistență și salvare a evreilor! De ce nu și cei veniți din Croația, Bulgaria și România – Bucovina, Basarabia – nu trebuia să-și dovedească cetățenia maghiară? Sau, de ce decât cei din nordul Ungariei? n.n.) În acest sens există date privind campania purtată de autoritățile maghiare „împotriva evreilor „străini”, în vara anului 1940 și 1941 în comunitățile din județele Maramureș și Satu Mare, unde un număr nedeterminat de evrei au fost arestați. Între 16.000 și 18.000 de evrei au fost deportați din întreaga Ungarie fascisto-horthystă lângă Kamenet-Podolski, unde cei mai mulți dintre ei au fost uciși la sfârșitul lui august 1941”. În Ardealul de Nord în perioada anilor 1940-1943 au ființat 32 de tabere de muncă forțată în care au fost încadrați zeci de mii de evrei, români și țigani. Durata concentrării nu era clar definită întrucât românii și evreii trebuia să presteze muncă pentru a fi sustrași de la activitatea lor economică. Concentrările erau făcute cu ordine de chemare pentru o durată de trei luni, dar acest termen era mult depășit. Acele persoane care nu se prezentau la ordinul de chemare, erau imediat arestați și întemnițați. Românii și evreii internați în lagăre lucrau în construcții, reparații de drumuri, poligoane militare, depozite de muniții, canalizări, desecări, defrișări de păduri, executare de tuneluri etc. Alături de bărbați, începând din anul

1943, au fost arestate fete și femei, pentru a efectua lucrări agricole pe moșiile grofilor, baronilor și ale conților unguri². Pentru a fi un istoric obiectiv, așa cum dorește autorul lucrării Albert Bereczky, arăt că acesta minte cu nerușinare și a manipulat opinia publică, din perioada imediat următoare sfârșitului celui de-al II-lea război mondial, cu tupeu și informații false. În primul rând, în această subperioadă sunt mult mai multe legi și decrete-legi antievreiești. În perioada 1939 – martie 1944 au fost adoptate de Parlamentul Ungariei cinci legi: legea IV/1939; legea IV/1940; legea XV/1941; legea XV/ 1942; VIII/1942 și de Consiliul de Miniștri Regal Ungar și ale unor ministere și instituții asimilate - 20 de decrete legi (vezi și Anexa).

2. Etapa 19 III 1944 – 15 octombrie 1944: *La 19 martie 1944, Germanii au momit pe Regentul Horthy în Germania, în timp ce trupele germane invadeau Ungaria. Ei justificau acest pas prin faptul că sentimentul public în Ungaria era împotriva Germaniei și că participarea Ungariei în război nu satisfăcea așteptările germane. După desfacerea Italiei de Germania, ungurii sperau că mai curând sau mai târziu se va ivi prilejul și pentru ei de a se întoarce asupra opresorilor lor (p. 5).*

Situația evreilor este reflectată în Memoriul Bisericii Evanghelice, din 17 (19) mai 1944, despre care Albert Bereczky scria: *Memoriul din 19 mai 1944 arăta numai posibilitatea ca evreii să fie trimiși în destinații necunoscute. Din informații precise, evreii de credință ebraică sau creștină, erau închiși câte 78-80 în fiecare vagon indiferent de sex, vârstă sau poziție socială și duși peste frontieră pentru a dispărea în locuri necunoscute. Atât deportații cât și rudele lor, erau siguri că nu se vor mai întoarce. (p. 9). Comitetul care a înmănat Memoriul a primit răspunsul că la ședința Consiliului de Miniștri vor fi invitați cei doi consilieri de stat privitor la această materie. (Se pare că au fost invitați cei doi subsecretari de stat de la Ministerul de Interne: dr. Endre Laszlo și Bako Laszlo n.n.) Aceștia l-au informat că afară de cazuri particulare, n-au avut loc atrocități în timpul transportului evreilor în Germania. Acești evrei erau duși în Germania pentru a suplini mâna de lucru care lipsea acolo (p.10). În urma memoriilor și convorbirilor dintre reprezentanții bisericilor și Regent, șambelanul acestuia, Iulius Ambroszy, pregăti o lege prin care Regentul era imputernicit să dea scutiri prin care evreii puteau sta în casele lor, nu erau obligați să meargă la Ghetto și pe stradă puteau merge fără steaua galbenă. Se înființa un birou special pentru scutiri. Mii de scriitori, artiști, școlari evrei erau adăpostiți în casele creștinilor iar preoții botezau evreii fără a ține seamă de legile ecleziastice sau dădeau certificate false de botez. Peste 100.000 de evrei erau ascunși în Budapesta și astfel scăpară de voința germană de a-i extermina (p. 12). Detaliile acțiunii de deportare a evreilor au fost puse la punct în ziua de 4 aprilie 1944 în cadrul unei întâlniri germano-ungare. Ghetto-izarea și deportarea evreilor a fost pregătită de Endre Laszlo, subsecretar de stat la Ministerul de Interne. Documentul a fost adoptat în condiții „strict secret” sub nr.6163/1944, la 7 aprilie 1944, sub semnăturile lui Endre Laszlo și Baky Laszlo, ambii subsecretari de stat la Ministerul de Interne. Conținutul esențial al acestei decizii este următorul: „Guvernul va curăța într-un timp scurt țara de evrei. Curățirea este ordonată pe părți de teritorii și evreii și evreii trebuie să fie transportați în lagăre de concentrare, fără considerare de sex și vârstă. Strângerea laolaltă a evreilor se va efectua de către poliție și jandarmerie. Siguranța germană se va deplasa la fața locului în calitate de organ sfătuitoare și trebuie să se*

acorde o atenție deosebită colaborării nestingherite cu ea. Autoritățile judiciare județene să înființeze imediat taberile de concentrare în locuri și în număr corespunzător și să raporteze locul acestora secretarului securității publice. Transportul se face cu trenul, sub escortă. Evreii nu vor putea duce cu ei decât maxim hainele aflate pe ei, maxim două schimburi de lenjerie, hrană pe 14 zile de cap de om și bagaj în greutate maximă de 50 kg. Nu vor putea duce cu ei bani, bijuterii, aur și alte obiecte de valoare. Strângerea lor trebuie efectuată în următoarea ordine: circumscripțiile jandarmerești Kassa, Târgu Mureș, Cluj, Miskolc, Debrecen, Szeged, Pecs, Szombathely, Szekesfehervar și Budapesta, respectiv teritoriul aflat sub competența acestor autorități polițienești și la urmă de tot capitala Budapesta. În conformitate cu aliniatul ultim, această decizie va fi trimisă tuturor subprefecturilor, primăriilor, comisarului guvernamental al teritoriului Karpatalja, tuturor comandamentelor circumscripțiilor de jandarmi, tuturor comandanților secțiilor de anchetă jandarmerești, comandamentului central de jandarmerie însărcinat cu anchete, prefecturii de poliție Budapesta și din regiune, șefului securității publice, comandantului batalionului de jandarmi din Galanta și comandantului batalionului de jandarmi din Oradea.⁴

3.Etapa 15 octombrie 1944 – dec. 1944. Guvernul Szalaszi Ferenc, regimul Teroarei Crucilor cu Săgeți. *Episcopul Revasz se prezintă secretarului Primului Ministru cu următoarele cereri:* a) Budapesta să fie declarată oraș deschis. Distrugerea lucrărilor publice și podurilor să fie evitată; b) Anularea planului de evacuare a orașului; c) Evreii să fie tratați omeneste; d) Încetarea deportărilor; e) Securitatea vieții evreilor. După o săptămână, episcopul Revasz primi de la Premier vestea că Fuhrerul a aprobat punctele de mai sus. Cu toate acestea, **tinerii teroriști germani intrau în casele evreiești ucigându-i cu armele și cu grenadele de mână.** Suferințele evreilor întrecea orice margine ... **Acest tratament aruncă o pată neagră pe numele națiunii maghiare care, de o mie de ani, e cunoscută în lume ca o națiune generoasă și evlavioasă.** În acest timp, mulți evrei erau duși către Germania, alții erau aruncați în Dunăre sau împușcați... (p. 14-15). Un număr de 50.000-55.000 de persoane au fost îngrămădite în mai multe străzi evacuate într-un district al orașului (Budapesta n.n.). Până în prezent se bucurau de protecția statelor neutre. Trăiau într-o mizerie de nedescris. Pe lângă suferința fizică ei erau continuu terorizați cu moartea. (p.15)... nici hrana trimisă de Crucea Roșie Internațională nu putea ajunge la cei din Ghetto-uri. S-a interzis și ținerea cursurilor de către pastorii tuturor bisericilor din Ungaria pentru evreii convertiți la religiile creștine (p. 18).

B) Cauzele care au generat legislația antievreiască

Vinovații elaborării și aprobării acestor legi: *Dacă invazia germană nu s-ar fi produs, Ungurii ar fi rezolvat chestiunea evreiască la timpul său (Deci considerau că există o „chestiune evreiască!”), fără întrebuițarea violenței și metodelor nelegiuite. De fapt, înainte de primul război mondial orașele și satele maghiare se întreceau în a avea cât mai mulți evrei în mijlocul lor. Pe de altă parte toate manifestațiile antisemite au găsit o completă dezaprobare din partea opiniei publice maghiare (p.1) ... Se poate observa că **legile***

antievreiești se făceau în momentul când Imperiul German se apropia mai mult de porțile ungare. Orice victorie militară germană coincidea cu o lege antisemită în Ungaria (p.2).

1941 - Odată cu sinuciderea premierului Teleki (apr. 1941 n.n.), *marșul forțelor germane prin Ungaria începe și astfel și mica spumă de libertate de acțiune dispare.* (p. 3)

19 III 1944 – trupele germane ocupă Ungaria. *Herr Veesenmaer era adevăratul stăpân al Ungariei* (p. 5). (Deci de acum încolo vinovați pentru tot ceea ce se întâmplă este Germania și germanii!)

15 oct. 1944 - *tinerii teroriști germani intrau în casele evreiești ucigându-i cu armele și cu grenadele de mână.* Suferințele evreilor întrecea orice margine ... *Acest tratament aruncă o pată neagră pe numele națiunii maghiare care, de o mie de ani, e cunoscută în lume ca o națiune generoasă și evlavioasă.* (p.14-15).

Vinovați: *Această responsabilitate se întinde și asupra Bisericii Evanghelice care nu a împiedicat realizarea unuia dintre punctele cardinale ale programului nazist : distrugerea completă a rasei evreiești. ... pentru că nu a știut să semene învățăturile sale printre evrei.* (p.1).

Vinovați: *Vinovat este și poporul maghiar că nu a luat măsurile necesare din timp pentru a împiedica pătrunderea propagandei germane naziste printre șvabii care își făcuseră loc în rândurile lui sub forma Coloanei a 5-a* (p.2)

Vinovății mai mici: Parlamentul 1938 - *împiedica chestiunea evreiască să ajungă la un stadiu critic și a dezarma sentimentele antievreiești* (p.1).

- n.n. Germania 11-12 III 1938 – Anschluss; 1-10 oct. 1938 reg. Sudetă;
- Ungaria 2 XI 1938 - Primul Dictat de la Viena – Ungaria primește 12.000 km² ; 1mil. loc.

1939 - *Totuși, din cauza propagandei național-socialiste îndreptate împotriva evreilor care câștigau teren în Cameră, legea ar fi fost votată la Cameră și ar fi devenit valabilă chiar cu opunerea Senatului și a dreptului de veto al Regentului. Astfel a fost votată și a doua lege. S-a reușit totuși să se aducă câteva îmbunătățiri evreilor convertiți la creștinism* (p.3).

- 15 III 1939 Germania ocupă toată Cehoslovacia; 22 III 1939 Germania ocupă portul lituanian Memel (Kleipeda)
- 15-17 III 1939 Ungaria ocupă întreaga Ucraină Subcarpatică – Nordul Maramureșului;
- 30 aug.1940 al II-lea Dictat de la Viena Ungaria ocupă Ardealul de Nord;

C). Demersuri și realizări ale Bisericilor – Evanghelice și Reformate

Primele două legi antievreiești au fost votate de reprezentanții bisericilor în Senatul regatului Ungariei: 1). *împiedica chestiunea evreiască să ajungă la un stadiu critic și a dezarma sentimentele antievreiești* (p.1); (Deci era benefică pentru viitorul evreilor, pentru a nu aduce la un stadiu critic sentimentele antievreiești – altfel se vor răzbuna. Cine? Nu spune. Maghiarii, sau Șvabii, sau Germanii, în 1938!!!) 2). *Totuși, din cauza propagandei național-socialiste îndreptate împotriva evreilor care câștigase teren în Cameră, legea ar fi fost votată la Cameră și ar fi devenit valabilă chiar cu opunerea*

Senatului și a dreptului de veto al Regentului. Astfel a fost votată și a doua lege. S-a reușit totuși să se aducă câteva îmbunătățiri evreilor convertiți la creștinism (p.3). (Deci erau nevinovați și reprezentanții bisericilor din Senat și Regentul Horthy, pentru că propaganda național-socialistă îndreptată împotriva evreilor câștigase teren în Cameră. Era Camera formată din național-socialiști germani sau maghiari? n.n.)

20 octombrie 1942 – Adunarea Generală a Bisericii Reformate din Ungaria a organizat Comitetul „Bunului Păstor” al cărui scop original era de a extinde grija spirituală membrilor convertiți dintre evrei și să facă operă socială și caritabilă printre cei în suferință (p. 18). Pastorii țineau cursuri în biserici, în fabrici și printre membrii taberelor de muncă, sau în guvernarea Szalasy, vizite metodice din casă în casă, ajutoare bănești, distribuirea corespondenței și ajutoare materiale – 15.000 perechi ghete, 1.100 costume călduroase, 550 plapume, 260 paltoane, o mare cantitate de lenjerie, Biblii și cărți cu miile. (p. 20). Cea mai grea și mai riscantă întreprindere a Comitetului a fost înființarea caselor de copii în perioada cea mai neagră, cu sprijinul Crucii Roșii Internaționale și a Crucii Roșii Suedeze. Cu ajutorul cetățenilor și instituțiilor, Comitetul a cheltuit aproape 1.500.000 pengo pentru întreținerea acestor case.

Demersuri: După invazia germană de la 19 martie 1944 Biserica Protestantă intră într-o rezistență pasivă. Noua poziție a lor a fost de a protesta împotriva măsurilor neomenești, și de a obține cât mai multe scutiri. **Primul Memoriu** (nu arată data n.n.) a fost adresat ministrului de interne prin care se cereau scutiri de a purta steaua galbenă și consecințele purtării ei. Episcopul Ravasz a obținut mai multe promisiuni. Numai miniștrii, diaconii și diaconesele erau scutite de a purta steaua galbenă (Erau miniștrii evrei? n.n.) (p. 5).

La 6 aprilie, Adunarea Generală a Bisericii protestante adresează o **petiție Premierului** rugându-l să extindă acordarea scutirilor. Toată activitatea Bisericilor se concentra în jurul chestiunii evreiești. S-a mai acordat această scutire acelor trăind în căsătorii mixte. Această măsură însemna salvarea mai multor mii de familii. Biserica a mai cerut autorizația de a acorda scutiri acelor ce dovedeau merite personale. Prin aceasta s-a recunoscut dreptul Regentului de a scuti. Această măsură a mai salvat vreo 20.000 de persoane.

La 10 mai 1944 Regentul **răspunse unui memoriu** al Bisericii (probabil cel din 6 aprilie n.n.) astfel: Evreii sunt o rasă și rezolvarea problemei evreiești este o chestiune rasială și nu una religioasă (p. 6). (Deci Regentul contesta „dreptul” bisericilor de a se amesteca în treburi care nu o privesc! Dar bisericile nu au abdicat de la misiunea lor. Dovadă de umanism, ajutor al aproapelui, sacrificiu în această luptă pentru salvarea evreilor.)

La 17(19) mai 1944, Biserica Evanghelică a înaintat Premierului un **memoriu**, semnat de toți episcopii bisericii, prin care protesta împotriva ducerii evreilor în Ghetouri și împotriva deportării lor. Acesta era un „ultim efort” pentru care Bisericile erau pregătite să sufere orice consecință. (p. 9).. Ca episcopi a celor două Biserici Evanghelice, protestăm împotriva acestor măsuri împotriva membrilor Bisericii noastre care sunt clasificați ca evrei. Ca unguri și creștini, rugăm Excelența voastră să pună capăt acestor cruzimi condamnate chiar de Excelența voastră. Noi dorim să soluționați singur

această problemă, altfel ne vedem forțați ca să arătăm aceste fapte opiniei publice. Deoarece guvernul nu a dat nici un răspuns memoriului s-a făcut un nou protest, după o săptămână, destinat publicului, care să fie citit în duminica următoare, după încheierea serviciului divin. Trimis prin oficiile poștale tuturor parohiilor din Ungaria protestul a fost interceptat de guvern, citirea acestora fiind amânată iar guvernul convocând o conferință urgentă cu reprezentanții Bisericii. De abia la **11 iunie 1944** mai mulți miniștri s-au prezentat la palatul Episcopului Ravasz și l-au informat că s-a ajuns la o înțelegere cu Primatul ca aceea **scrisoare pastorală să fie revocată**, deasemeni Premierul i-a promis că atrocitățile se vor pedepsi, evacuările se vor face mai uman, iar deportările vor fi oprite (p. 11).

Se pare că tot în luna mai 1944, când au început concentrările în Ghetto-uri în vederea deportărilor în Germania, autorul nedatând acțiunea, *Baronul Sigmund Perenyi*, președintele Senatului, vizitează pe Episcopul Ravasz și îl informează că evreii erau arestați în Nordul Ungariei, închiși în niște țarcuri, unde ei erau adesea ținuți mai multe zile expuși intenperiilor naturii sub pretext că trebuie duși în Germania pentru lucru. **Baronul Perenyi ceru Episcopului să informeze pe Regent de aceste fapte și să pună capăt acestor cruzimi** (Curioase relații între conducătorii statului maghiar. Președintele Senatului nu putea pătrunde la Regent! Sau trebuia amestecat și „baronul”, (Munhausen) în jocul apărătorilor evreilor?). Regentul răspunse că acești evrei vor fi duși în Germania pentru lucru așa cum au fost duși și mulți unguri și acolo nu li se va întâmpla nimic (p. 6). (Când și câți unguri au fost duși la muncă în Germania? Nu se spune. Astfel sacrificiile ungarilor sunt asemănătoare cu ale evreilor. n.n.) Regentul încă dădea crezare minciunilor guvernului puși de germani. La toate evenimentele era neputincios de a opri executarea ordinelor date de germani (p. 6). (Deci, Regentul nu știa, era mințit, nu putea acționa, într-un cuvânt era nevinovat. Ordinele erau date de germani. n.n.)

Scutirea bătrânilor. Acest lucru a fost făcut de Biserică de la început (când socotește începutul? În anul 1939 – începutul războiului mondial? 1941- intrarea în războiul antisovietic? 1944 – 19 martie, ocupația militară germană a Ungariei; 1944 – 15 oct. Instaurarea regimului Crucilor cu Săgeți? n.n.), totuși Ministerul Internelor a omis aceste scutiri violând promisiunea sa. (Când a făcut-o? n.n.) Mai târziu episcopii obținură dreptul de a da bătrânilor și familiilor lor certificate de scutire. Prin această măsură mulți evrei scăpară de deportare. (p. 7). (Când mai târziu? Câți au scăpat de deportare? n.n.)

15 iunie 1944 – Scrisoare trimisă de Episcopul Ravasz, Premierului. În lipsa unor măsuri concrete episcopul propune unirea tuturor bisericilor creștine împotriva politicii guvernamentale și trimite în acest sens primului ministru, Dome Sztoiy, o scrisoare din care reproducem fragmentul: *Când Biserica vor crede că a venit timpul să exprime declarația lor solemnă de protest, în prezența țării și a lumii, împotriva metodei neomenești practică în prezent în tratamentul chestiunii evreiești. Din punctul de vedere al Bisericii Reformate, timpul a venit. Dar înainte de aceasta, trebuie să arătăm publicului, și prin această publicitate ar urma o polemică între Biserică și guvern, e necesar ca o*

comunicare finală și cinstită să fie trimisă guvernului, conform cu Matei 18:16, în prezența a doi sau trei martori. Am făcut deja planul unui asemenea protest. Colegii mei încă nu l-au văzut din cauza urgenței timpului, și informez pe Excelanța voastră de conținutul lui și anexează o copie. Sper că Biserica Evanghelică va aduce un memoriu de aceeași natură Premierului. Vom informa pe Alteța Sa Regentul de acest act trimițându-i o copie după protestul nostru (p.8). Scrisoarea a fost trimisă și la Esztergom fără a fi primit un răspuns.

Cooperarea cu conducătorii evrei. Reprezentantul Bisericilor Reformate și Evanghelice, Albert Bereczky, a întreținut legături cu liderii evreilor, Otto Kolonny, președintele Federației Sioniste Maghiare, și Dr. Tibor Soher, preot evreu pentru a stabili o armonie între activitatea Bisericilor și demersurile făcute de evrei. (p. 13). În acest sens, spune Bereczky, am organizat o rețea de informații prin serviciul pastoral. În cadrul acestei colaborări A. Bereczky îi facilitează contacte lui Otto Kolonny cu șambelanul Regentului, Iulius Ambroszy. În timp ce Regentul pregătea Armistițiul și cu aceasta și o revizuire a politicii interne a țării, se plănuia un organ guvernamental pentru administrarea afacerilor evreiești; în acest post a fost desemnat Otto Kolonny. Dar în timpul asediului Budei, germanii l-au prins și apoi l-au ucis.

Opera Comitetului „Bunului păstor”, între 19 martie și 15 octombrie 1944. Aproape 100.000 membri ai Bisericilor creștine au fost clasificați ca evrei fiind aduși în anumite case (în Ghetto n.n.), forțați să poarte steaua galbenă iar pe stradă nu se puteau mișca decât câteva ore pe zi.. În această perioadă opera socială a Comitetului s-a lărgit foarte mult.

După 15 oct. 1944. Demesul Episcopului Ravasz pe lângă prim-ministru. Episcopul Revasz se prezintă secretarului Primului Ministru cu următoarele cereri: a) Budapesta să fie declarată oraș deschis. Distrugerea lucrărilor publice și podurilor să fie evitată; b) Anularea planului de evacuare a orașului; c) **Evreii să fie tratați omeneste; d) Încetarea deportărilor; e) Securitatea vieții evreilor.** După o săptămână, episcopul Revasz primi de la Premier vestea că **Führerul a aprobat punctele de mai sus** (p. 14).

D. Ajutoare primite din străinătate. Misiunea Scoțiană. Își începe activitatea în 1938 prin organizarea de cursuri de predicare a Evangheliei printre evrei. Cursurile aveau loc în biserica Pozdonyi din Budapesta. Sub protecția Crucii Roșii Suedeze, la 14 noiembrie 1944, Misiunea Scoțiană a deschis „Casa Mamei și a Copilului” în care își duceau traiul copii până la vârsta de 16 ani, 30 de mame și 12 tați. La 12 decembrie 1944 Poliția a dizolvat „Casa Mamei și Copilului” internând beneficiarii ei în Ghetto. Aceștia, cu sprijinul Misiunii Scoțiene și a unor acte false au reușit să părăsească Ghetto-ul fiind adăpostiți într-o clădire a Misiunii Scoțiene numită „Casa Refugiaților”. O întâmplare, petrecută anterior acestui episod, pune în lumină sacrificiul membrilor Misiunii Scoțiene. La 25 aprilie 1944 „furia germană” a arestat îngrijitoarea „Casei Fetelor”, miss Jane Hainings. La 12 august 1944, Misiunea a fost anunțată că miss Jane a murit, la Auschwitz, împotriva sa pronunțându-se 8 capete de acuzare: a lucrat pentru evrei; a plâns când niște copii de școală primară purtau steaua galbenă; a licențiat servitoarea sa ariană; a ascultat posturile

de radio britanice; a primit mai mulți vizitatori englezi; a fost activă în politică; a vizitat prizonieri de război britanici; a trimis pachete prizonierilor britanici. Ea toate le-a acceptat, afară de aceea că făcea politică activă. **Ea a murit ca un martir**, încheie autorul, pentru misiunea sa și pentru cauza evreiască din Ungaria (p. 17-18). (Da domnule Albert, aici vă dau întru totul dreptate. n.n.).

În sprijinul evreilor din Ungaria au mai intervenit *Crucea Roșie Internațională* și *Crucea Roșie Suedeză*, însă autorul nu ne dă alte amănunte în afara celor amintite în comunicarea de față.

E). În încheierea lucrării Albert Bereczky supune verdictului istoriei tot ceea ce au făcut în credință, caritate și sacrificiu în timpul perioadei de persecuție a evreilor în Ungaria, Bisericile protestante. Există o umbră de autocritică însă, dar nu vinovăție ci de neputință.. Vinovați sunt alții! *Bisericile își dau bine seama că dacă credința ar fi fost mai puternică* (De cine depinde această credință? n.n.), *dacă ar fi fost mai bine înzestrate cu darurile binefacerii, Domnul ar fi făcut lucruri mai mari printre ele*. Chiar așa, ei au avut îndrăzneala (Nu Domnul! Nu Bisericile? Ci ei! Preoții! n.n.), *de a întreține speranța că în ziua judecății de apoi, ei nu vor auzi teribilele cuvinte: „Tu nu mi-ai dat mâna, nu m-ai adăpostit, nu m-ai îmbrăcat”. Ci ele vor auzi cuvintele de mulțumire ale Domnului: „Orice ai făcut pentru una din micile mele ființe, ai făcut-o pentru mine”* (p. 21).

Lucrarea are un profund caracter de propagandă și manipulare. Se afirmă în majoritatea cazurilor generalități, fără fapte concrete, fără trimiteri la documente, fără date precise, fără prezentarea concretă a protestelor, scrisorilor, memoriilor și urmările lor. Autorul știe „perfect” ce se întâmpla în Slovacia, România sau alte regiuni europene, dă date concrete despre „holocaustul” din aceste țări, dar nu știe, doar în unele cazuri cu mare aproximație, ce s-a petrecut sub ochii săi, cu atât mai mult cu cât își asumă un rol important în cunoașterea și desfășurarea evenimentelor, organizând propriul „serviciu de informații” privind situația evreilor în societatea maghiară, în Ghetto și la transportarea acestora în Germania. Naivitate, superficialitate, prostie, ascunderea adevărului, minciună, cinism sau toate la un loc?

Adevăratul scop: A „demonstra”, mai curând a induce în opinia publică sentimentul **nevinovăției totale și complete** a bisericilor maghiare, a armatei maghiare, a poliției și jandarmeriei, a parlamentului, a guvernanților maghiari, în frunte cu prim-ministrul, ministrii, președintele Senatului și Regentul, dar și implicarea tuturor acestor factori în **apărarea de „furia germană” a evreilor**. Chiar și regimul Teroarei (instaurat la 15 oct. 1944) nu a fost vinovat. Și în acest caz vinovați erau: **tinerii teroriști germani care intrau în casele evreiești ucigându-i cu armele și cu grenadele de mână**. Guvernul Szalaszi nu era amestecat. Mai mult, a obținut de la Hitler aprobarea tuturor cererilor privind: c) *Evreii să fie tratați omenește*; d) *Încetarea deportărilor*; e) *Securitatea vieții evreilor*. Mă întreb din nou. O fi naivitate, superficialitate, prostie, ascunderea adevărului, minciună, cinism sau toate la un loc?

1. Ioan Corneanu, Lacrima – Camelia Teocan, *Evreii sătmăreni. Istorie și Destin*, Ed. Vasile Goldiș! University Press, Arad, 2010, p. 229.
2. *Ibidem*, p. 116 – 117;
3. *Ibidem*, p. 129 – 140;
4. Sentința Tribunalului Popular Budapesta, nr. Nb.X. 4419/1945, p. 34;

A). Legi adoptate de Parlamentul Ungariei Fascisto-Hortiste

1. Legea IV/1939, privind îngrădirea extinderii evreilor în viața obștească și pe plan economic, în Magyar Torvenytar-Corpus Juris Hungariei, 1939, evi, Budapest, 1939, p. 129-149;
2. Legea IV/1940 despre promovarea formei de arenze mici, a dobândirii de posesiuni mici și locuri de casă și despre alte măsuri de politică funciară, în Magyar Torvenytar-Corpus Juris Hungariei, Budapest, 1940, evi, p. 7-42;
3. Legea XV/1941, privind completarea și modificarea Legii XXXI/1894 referitoare la dreptul matrimonial și dispozițiunile de protecție a rasei, necesare în legătură cu aceasta, în Magyar Torvenytar-Corpus Juris Hungariei, Budapest, 1941, evi, p. 56-66;
4. Legea XV/1942, privind bunurile imobiliare agricole și forestiere ale evreilor, op. cit. 1942, p. 89-109;
5. Legea VIII/1942, despre reglementarea statutului juridic al confesiunii israelite, op.cit. 1942, p. 39-42;

B). Decrete-Lege ale Consiliului de Miniștri Regal Ungar și ale unor ministere și instituții asimilate acestora

1. Decretul nr.9140/1939 M.E. al Consiliului de Miniștri Regal Ungar, privind modificarea Decretului 8360/1939 M.E. referitor la aplicarea măsurilor de politică funciară ale Legii IV/1939 asupra limitării expansiunii evreilor pe tărâm obștesc și economic, în Budapesti Közlöny, nr. 223/1939, p. 2;

2. Decretul nr. 43300/1939 al Ministerului de Justiție Regal, în chestiunea stabilirii normelor de carte funciară, necesare aplicării legii IV/1939, privind limitarea expansiunii evreilor pe tărâm obștesc și economic, în nr. 223/1939, p. 1-3;

3. Decretul nr. 5760/1940, M.E./1940, al Consiliului de Miniștri Regal Ungar, privind o nouă completare a decretelor 7720/1939 și 11.610/1939, referitoare la executarea Legii IV/1939 de îngrădire a expansiunii economice și obștești a evreilor, în Budapesti Közlöny, nr. 181/11 august 1940, p. 1-2;

4. Decretul nr. 1940/1941 M.E. din 14 martie 1941, privind aplicarea pe teritoriul răsăritean și ardelean, realipit la Ungaria, a măsurilor de politică funciară din Legea IV/1939, despre îngrădirea expansiunii obștești și economice a evreilor, în op. cit. Nr. 62, din 15 martie 1941. P. 2;

5. Decretul nr. 2220/1941 M.E. din 21 martie 1941, privind aplicarea pe teritoriul răsăritean și realipit, a unor dispoziții ale Legii IV/1939 despre îngrădirea expansiunii obștești și economice a evreilor, în nr. 70, din 27 martie 1941, p.1-3;

6. Decretul nr. 2870/1941 M.E. din 10 aprilie 1941, privind serviciul militar al persoanelor ce trebuie considerate evrei, conform Legii IV/1939, în nr. 84, din 13 aprilie 1941, p. 3;

7. Decretul nr. 4640 din 24 iunie 1941, privind prelungirea termenului de 90 de zile în al. 2 și art. 3 al Decretului 2220/1941 M.E., în nr. 143, din 27 iunie 1941, p. 1;

8. Ordinul 200/1942 al Ministerului de Interne privind instruirea medicilor evrei, ca medici specialiști sau practicieni. (Arhivele Naționale, Direcția Județeană

Maramureș, fond Colecția de Documente nr. 125/1900 din 21 august 1944 și anexele sale;

9. Ordinul nr. 1750/1942 al Ministerului privind îngrădirea circulației și punerea sub sechestru a bunurilor agricole și silvice aflate în proprietatea evreilor. (Arhivele Statului Satu Mare, Colecția de acte normative ale Ungariei 1942, anul al 78-lea, Editată de Ministerul de Interne al Ungariei, vol. III-V, Editor Kokai Lajos, Comerciant de Carte, Budapesta, sector IV, str. Kamermayer Károly nr. 3, Budapesta, 1942, Tipografia Stadion S.A., p. 185-189;

10. Decretul nr. 3530/1942 M.E. din 2 iunie 1942, privind excluderea evreilor din funcțiile de supraveghetori și administratori de casă, în nr. 130 din 10 iunie 1942, p. 1-2;

11. Decretul nr. 4410/1942 M.E. din 17 iunie 1942, privind executarea al. 2 art. 7 al Legii IV/1939, în nr. 165 din 23 iulie 1942, p. 1-2;

12. Decretul nr. 5160/1942 M.E. din 2 septembrie 1942, în privința aplicării Legii IV/1939, despre îngrădirea expansiunii obștești și economice a evreilor, în nr. 199, din 3 septembrie 1942, p. 1;

13. Decretul nr. 5300/1942 M.E. din 2 septembrie 1942, privind reglementarea înstrăinării unor bunuri imobiliare, aflate în proprietatea evreilor, în nr. 204, din 10 septembrie 1942, p. 1-3;

14. Decretul nr. 7020/1942 M.E. din 27 noiembrie 1942, privind atestarea unor îngrădiri specifice art. 3 al Legii XV/1942, despre bunurilor imobiliare agricole și silvice ale evreilor, în nr. 272 din 29 noiembrie 1942, p. 1-2;

15. Decretul nr. 140/1943 M.E. din 7 ianuarie 1943, privind aplicarea dispozițiilor Legii XV/1942, despre bunurile imobiliare agricole și silvice ale evreilor, referitoare la redarea bunurilor imobiliare arendate și preluarea bunurilor mobile, în nr. 7 din 10 ianuarie 1943, p. 1;

16. Decretul nr. 2890/1943 M.E. din 18 mai 1943, privind sistarea autorizațiilor de exercitare a informațiilor de credite și industrie, de credite pentru evrei, în nr. 114 din 21 mai 1943, p. 1;

17. Decretul nr. 3540/1943 M.E. din 17 iunie 1943, privind formarea de comisii pentru estimarea bunurilor imobiliare și de altă natură preluate de la evrei, în nr. 140, din 24 iunie 1943, p. 1-3;

18. Decretul nr. 3600/1943 M.E., din 22 iunie 1943, privind aplicarea Legii XV/1942, despre bunurile imobiliare agricole și silvice ale evreilor, în nr. 140, din 24 iunie 1943, p. 3-15;

19. Decretul nr. 4070/1943 M.E. din 7 august 1943, privind îngrădirea circulației șeptelului și a inventarului bunurilor de sub Legea XV/1942, în nr. 177 din 8 august 1943, p. 3-4;

20. Decretul nr. 4250/1943 M.E. din 31 august 1942, privind utilizarea bunurilor imobiliare luate prin Legea nr. XV/1942, în nr. 197 din 7 septembrie 1943, p. 1-2.

„Intrasem pe șosea ca într-un râu care curgea spre graniță”*

Carmen Lucia PETRU

“We enter on the road like entering into a river that flows to the state boarder”

Abstract

The interview is part of a series of mini-histories that reflects the way people perceived and lived the Second World War events in the context of Romania losing Basarabia and Bucovina, how youth from the refugees families, now elders, tell their experiences that marked their destiny. Those memories are still alive and time did not change those tremendous emotions.

Cuvinte cheie: refugiu, refugiat, Basarabia, Bucovina, Al Doilea Război Mondial

Key words: refuge, refugee, Basarabia, Bucovina, Second World War.

- *Basarabia. Ne leagă de ea comunitatea de neam și istorie, dar și comunitatea de speranță dezamăgită și așteptare zadarnică. Până când? Desigur, un fapt rămâne cert: suntem persoane istorice. Fiecare generație are nevoie de cele anterioare. Dacă tăiem legătura cu trecutul, la fel vom face și cu viitorul. Ce timp și ce loc ar trebui să invocăm, doamnă Ada Ghețiu, pentru a înțelege mai bine destinul tragic al provinciei de dincolo de Prut pe care l-ați trăit, un copil ca atâția alții, într-o familie de basarabeni ca atâtea altele?*

- Am venit pe lume la 11 martie 1932 în Răchidna, județul Hotin. Părinții mei, Nicolae și Maria Vrabie, mi s-a spus că erau fericiți și împliniți. Doriseră o surioară pentru fiul Boris, născut cu doi ani înainte. Tata era plutonier de jandarmi și mica noastră familie îl urma acolo unde îi era încredințat postul. Noi, copiii, mergeam des la bunicii materni, Vasile și Eudochia Hagi, în CERLENA MARE. Acolo, în casa bunicii, am petrecut cele mai frumoase clipe ale copilăriei. Așezată la 8 km de Prut și 25 de Nistru, învecinată cu două sate ucrainene, Cerlena Mare era o comună românească bogată, cu oameni harnici și binevoitori. Biserica, centrul vieții comunitare, era spațioasă și înzestrată cum se cuvine. De hram, „Sfântul Nicolae”, se făcea praznic mare.- *Existau obiceiuri locale, legate de cult, pe care le puteți rememora?*

- Desigur. Îmi amintesc cu nostalgie Sfintele Paști când fiecare familie ducea la Biserică un coș în care erau ouă roșii, friptură de miel, caș și cozonac. Coșul nostru era acoperit cu un prosop brodat cu trandafiri. După slujbă se așezau în jurul Bisericii și părintele le binecuvânta. Bucatele sfințite le duceam acasă unde prânziam în familie. Nouă, copiilor, ne plăceau ouăle înroșite, mai ales ciocnitul. În luna de după Duminica Tomii era ziua morților. Tot satul mergea la cimitir, cu ouă roșii, cozonac și prăjituri. Copiii umblau după „pomii” împodobiți cu mere și bomboane. Se dădeau de pomană canițe cu vin sau apă. Când, după moartea lui Stalin, ni s-a permis să mergem în vizită la noi acasă am văzut, din mersul trenului,

* Interviu cu d-na Ada Ghețiu, născută la 11 martie 1932, în comuna RĂCHIDNA, județul Hotin, din părinții Nicolae și Maria Vrabie. Singurul frate, Boris, s-a născut în anul 1930.

același obicei al pomenirii morților în Moldova de dincoace de Prut , lângă Albița: „Paștile Blajinilor”.

- *Cum era școala din comuna bunicilor?*

- Era o școală frumoasă în care am învățat în clasele a III-a și a IV-a primară. Clasa I-a am fost la Lencăuți, iar a II-a la Bajura, lângă Dărăbani, în timpul primului refugiu. Dascălii erau foarte bine pregătiți. La Cerlena am avut un învățător tânăr, holtei, de altfel foarte capabil și în legătură cu el îmi amintesc că făcea și instrucție militară, pregătindu-se pentru front.

- *În 1940, vara, erați în vacanță.*

- Da, eram în vacanță. O vacanță de neuitat: primul refugiu. Tata era cu serviciul în comuna Lencăuți, o comună ucraineană. În preajma sărbătorii de „Petru și Pavel” mama ne-a dus pe noi, copiii, la Cerlena Mare și s-a întors la Lencăuți să se pregătească de hramul Bisericii, ocazie cu care toate neamurile și cunoștințele din satele vecine veneau în musafirie. În ajunul sfintei sărbători tata a primit ordin să strângă și să împacheteze arhiva cu care să treacă Prutul pentru că urma ocupația rusească. În acest timp mama s-a zdrobit să facă rost de o căruță cu care a venit după noi la Cerlena Mare să trecem Prutul repezor. N-am mai putut pleca, au venit rușii. Din grijă pentru noi tata a trimis o călăuză, în septembrie când porumbul era spre coacere. Pe bunici i-am lăsat acasă. Mama ne-a luat de mână, avea o plăsuță cu mai nimica și împreună cu călăuza am trecut granița pe o limbă de pământ, lângă Cernăuți. Drumul l-am făcut prin porumb, cu mare atenție. Era înalt, dar foșnea. Ne-am întâlnit cu o patrulă rusească. Am stat nemișcați câtă vreme s-au oprit în dreptul nostru, până au plecat mai departe. După o vreme ne-am reluat calea, am ajuns la Dorohoi fără alte incidente. Acolo ne aștepta tata și împreună am plecat spre satul Bajura, lângă Dărăbani, unde am locuit până în '41. Era sărăcie, tatii i se repartizase o casă goală în care am trăit cu lipsuri de tot felul și am dromit pe rogojini. Din când în când, să ne bucurăm sau să ne amărăm făceam o „vizită” acasă. În dreptul Bajurei malul Prutului era foarte înalt. De acolo puteam vedea acoperișul casei noastre din Cerlena. Neterminată în interior, era acoperită cu tablă care strălucea în lumina soarelui. Priveam și ne întrebam ce-o fi cu bunicii, cu vecinii, cu neamurile care rămăseseră sub ruși. Toate astea le-am aflat la întoarcere. În '40 bunicul a fost deportat la NEVOPETROVSK, la minele de cărbune. Bunica a rămas singură, cu santinele la poartă, vinovată că familia fiicei, adică noi, era în refugiu, vinovată că sora, Lidia Hagi Chira și fratele, Constantin Hagi, erau refugiați la Iași.

- *Cum i-ați regăsit?*

- Întoarcerea a fost pe măsura așteptării. Bucurie mare, toți eram sănătoși și credeam că răul trecuse. Între '41 și '44 am trăit cei mai frumoși ani ai copilăriei mele. După puțin timp ne-am mutat la casa noastră, casa cu acoperiș strălucitor. Bucurie vremelnică. În '44, de Buna Vestire, am părăsit totul, pentru totdeauna.

- *De data asta v-ați putut organiza mai bine plecarea?*

- Ce să încarci, din două gospodării mari, într-o căruță în care urmau să călătorească părinții, cei doi copii și bunica? Am luat cu noi mâncare și nutreț pentru cei doi boi tineri înjugați la atelaj. A rămas prea puțin loc pentru a salva ceva din bunurile pe care le agonisiseră cu multă trudă. Îmi amintesc că în căruță erau câteva covoare și mașina de cusut.

- *Dar bunicul?*

- Bunicul rămâne pentru că fătaseră oile, mai era vaca, păsările, multe cereale în hambar. Tot podul era plin cu semințe de floarea soarelui, pentru ulei. Rămâne să

vândă ce poate, cui poate, dar, până la urmă, nu s-a ales cu mare lucru. Ne-a urmat la scurt timp însă n-a reușit să se adapteze. S-a întors, de unul singur, la Cerlena și a sărutat pereții casei. A dus-o greu, dar a murit în casa lui. L-au îngropat niște neamuri mai de departe în cimitirul satului, lângă părinți.

- *Plecarea, cum a fost plecarea?*

- Despărțirea a fost cruntă. Căinii lătrau ca după mort, toți plângeam. Unii pentru că lăsau totul în urmă știind că Basarabia este pierdută, că viața lor se va schimba dramatic, alții pentru că doreau să plece și nu aveau cu ce. Încet, căruțele au părăsit satul și s-au alăturat convoiului de refugiați. Intrasem pe șosea ca într-un râu care curgea spre graniță. Cât vedeai cu ochii șirul de refugiați înainta pe dreapta șoselei, iar pe stânga se refugia armata, sub gloanțele avioanelor Katiușa. Drumul a fost foarte greu. O dată trecută granița am găsit oameni binevoitori, cu suflet mare, dornici să ne ajute. Un bou a murit pe drum, la Bacău ne-a prins un viscol cumplit și vuiau sirenele de alarmă. Am dormit în grajduri în care fuseseră adăpostiți soldați, ne-am umplut de păduchi. Dar ajungem la Movilița, în județul Vrancea, locul în care fuseserăm repartizați. Foarte curând, rușii încep să ne caute. Lidia, sora bunicii, vine și o ia pe bunica la Târnăveni. După un an mă vor lua și pe mine. În anul școlar '45 - '46 am urmat clasa I-a de gimnaziu la Panciu. Următoarea la Târnăveni, la „Andrei Bârseanu”. Începuse foametea. Noi locuiam în creșa cu iederă de pe strada principală, vis-a-vis de actualul Colegiu Tehnic în care tot parterul era ocupat de copii aduși din Moldova, din pricina foametei. Din aceiași cauză părinții se mută la Jimbolia, iar Boris merge la Năsăud, la școala de brigadieri silvici. La Jimbolia am absolvit anul III de liceu, după care am urmat cursurile Școlii Tehnice de Comerț, patru ani, la Timișoara. Făceam naveta Jimbolia – Timișoara – Jimbolia zilnic, cu trenul. În toată acea perioadă mama a fost doar piele și os. Cu toate că basarabenii erau împroprietăriți cu o bucată de pământ pentru casă și grădină, tata, pensionar militar, făcea excepție. Avea o pensie mică, lucra cu ziua pe unde se găsea. Stăteam rău cu hainele, încălțărilor ne erau ca vai de lume. De la gară și spre gară mergeam cu Marusia, tot o refugiată, colega mea de școală și ea mă învățase să merg alături de trotuar că așa ne menajăm pingelele. La una din aniversări am cinstit-o pe Marusia cu mere și doi biscuiți, în drum spre gară. A fost strașnic, aproape un banchet. În gară, la Crucea Roșie, făceau gardă profesorii. Am avut parte de dascăli extraordinari, cu mila lui Dumnezeu, nu pot să exprim cât respect aveam pentru ei. De câte ori era de gardă d-na Petrescu, profesoara noastră de istorie, ne chema în birou să ne facem lecțiile. În 1952, am fost evacuați de pe zona de frontieră și trimiși la Târnăveni, cu domiciliu forțat, pentru o perioadă de 4 ani. Am călătorit în bouwagon, o lună întreagă, călătoria însemnând, de fapt, lungi staționări pe linie moartă. Ajunși la destinație, la capătul puterilor, autoritățile nu ne-au permis șederea la Târnăveni pe motiv că urbea era un centru muncitoresc, iar noi dușmanii clasei muncitoare! Și așa am plecat spre Blaj și ne-am instalat la Veza. La finalizarea studiilor, în același an, am fost repartizată – culmea! – la U.R.C.C. Târnăveni, ulterior Cooperativa de Consum Târnăveni, unde am lucrat ca și contabilă până la pensie. L-am cunoscut pe Victor, soțul meu, profesor în Cartierul Boziaș. Sărac ca și mine, Victor avea povestea lui. Familia, adică părinții și sora Raisa, căsătorită cu un învățător dintr-un sat apropiat de RĂȘPOPENI, județul Orhei, au rămas. În '44 i-au ridicat și i-au deportat în Siberia. Acolo a murit Raisa, după un an. Avea 22 de ani. Au fost transportați în condiții inumane și lăsați în câmp gol. Și-au făcut un bordei în pământ în care au locuit 7 ani, împreună cu câteva găinușe. Socrul lucra la pădure,

soacra, pentru că vorbea rusește, la Colhoz. După moartea lui Stalin s-au întors în Râspopeni unde au găsit casa demolată. Au primit aprobare să-și ridice o locuință și, foarte repede, au ridicat o căsuță pentru că a sărit tot satul să îi ajute. Acolo, în căsuța aceea, i-am vizitat din doi în doi ani, cât timp au avut zile.

- *Ce-ar mai fi de spus, acum, la sfârșitul poveștii?*

-Povestea mea, povestea lui Victor, povești din Basarabia. Fiecare are povestea lui. Dar toate vorbesc despre aceleași greutăți: sărăcie, frig, foame. Toate vorbesc despre aceleași încercări: dezrădăcinare, pierdere, umilință, deznădejde. Cum sfârșesc cele care le-au trăit? Păduchioși și flămânzi, înfrigurați și nedoriți ei sunt învingători. Cu credință și hărnicie au luat viața de la capăt și au învins. Prin puterea pe care au găsit-o în ei, prin solidaritatea unor oameni buni, chipuri luminoase, pe care le evoc cu dragoste și recunoștință.

- *Cum priviți d-voastră soarta celor care se refugiază, chiar în aceste zile, în contextul crizei arabe?*

- Cred că le este mult mai greu. La fel ca și noi au plecat de groaza războiului și nu de sărăcie. Să lași totul, munca de o viață, să îți iei copii de mână și, cu rucsacul în spate, să pornești pe mare și pe uscat, să ajungi pe pământul făgăduinței e cale lungă și cu mari riscuri. Noi am părăsit o provincie, eram români și ne-am refugiat în România, cu o repartitie prestabilită. Mulți dintre cei care vin acum în Europa nu vorbesc limba țării în care vor să ajungă și sunt purtători ai altei culturi, au altă religie, alt fel de tradiții. Când aud despre suspiciunea că ei ar fi o perdea pentru teroriști îmi aduc aminte că și despre noi se spunea că suntem „oamenii Moscovei”, infiltrați cu bună știință, sau, mai grav, spioni. Chiar dacă viața este complicată pentru noi toți, eu simt că trebuie să îi primim cu înțelegere și să îi ajutăm. Să facem asta considerând că ni se oferă nouă ceva deosebit, darul și ocazia de a fi ospitalieri. Simt că aceasta e miza, că această alegere e alegerea bună.

Din amintirile Liubei Chișinevschi. O relatare din anul 1975

Andrei ȘIPERCO

Lyuba Chișinevschi memories. A report from 1975

Abstract

Liuba Chișinevschi was the wife of Joseph (Ioșca) Chișinevschi, secretary C.C. the P.M.R. and first vice president of the Council of Ministers. Old militant of the Communist Party, illegalist, she has occupied, over time, important functions: Member of National Assembly Presidium and Control Commission C.C. the P.M.R, vice president of the General Confederation of Labour. One of the most powerful women in Romania 50s, Liuba Chișinevschi submit in a short story, the character of the communist regime leaders whom she knew personally: Teohari Georgescu, Vasile Luca, Draghici and Ceausescu families.

Cuvinte cheie: Liuba Chișinevschi, consiliu de miniștri, Teohari Georgescu, Vasile Luca

Key words: Lyuba Chișinevschi, council of ministers, Teohari Georgescu, Vasile Luca

Liuba Chișinevschinu nu a fost doar soția lui Iosif (Ioșca) Chișinevschi, secretar al C.C. al P.M.R. și prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Veche militantă a partidului comunist, ilegalistă, ea a ocupat, de-a lungul timpului, funcții importante: membru al Prezidiului Marii Adunări Naționale și al Comisiei de Control a C.C. al P.M.R, vicepreședinte al Confederației Generale a Muncii. Una dintre cele mai puternice femei în România anilor '50, Liuba Chișinevschi prezintă, într-o scurtă relatare, caracterul liderilor regimului comunist pe care i-a cunoscut personal: Teohari Georgescu, Vasile Luca, soții Drăghici și Ceaușescu.

Relatarea Liubei Chișinevschi a fost notată de Alexandru Șiperco (1920-1998), fost ilegalist, scriitor, vicepreședinte al Comitetului pentru Cultură Fizică și Sport de pe lângă Consiliul de Miniștri (1949-1957), președinte (1953-1959) și vicepreședinte (1970-1998) al Comitetului Olimpic Român, redactor-șef al Editurii Politice (1958-1970), membru (1955-1998) și vicepreședinte (1982-1986) al Comitetului Internațional Olimpic.¹

Cu Liuba² – în mers – despre Teo³ și alții – 27 XII 1975

¹ Cuvintele marcate cu caractere italice reprezintă fie lămuriri suplimentare aduse de Liuba Chișinevschi, pe care Alexandru Șiperco le-a inserat în text în timpul interviului, fie sublinieri care îi aparțin lui Alexandru Șiperco, introduse ulterior în textul interviului. Cuvintele care îi aparțin lui Alexandru Șiperco au fost marcate cu caractere îngroșate. Cuvintele puse între paranteze drepte au fost adăugate pentru o mai bună înțelegere a textului.

² Liuba Chișinevschi (1911-1981), membru supleant (octombrie 1945) și membru al C.C. al P.C.R. (februarie 1948 - decembrie 1955); membru al Comisiei de Control a C.C. al P.C.R./P.M.R. (1946-1960); membru al Prezidiului M.Ad.N. (aprilie 1948 - octombrie 1955); vicepreședinte al C.G.M. (din ianuarie 1949) și secretar al C.C.S. (1957); activist la Consiliul sindicatelor din sectorul 2 București (1971).

³ Teohari Georgescu (1908-1976), i se spunea Teo; în perioada 1931-1940 a făcut parte, cu intermitență, din Biroul Politic și Secretariatul C.C. al P.C.R.; subsecretar de stat pentru Administrație la Departamentul Afacerilor Interne (noiembrie 1944 - martie 1945); ministru secretar de stat la Departamentul Afacerilor Interne (martie 1945) și iministru al Afacerilor Interne (decembrie 1947 - mai

Liuba consideră că Teo a fost un om de o foarte, foarte mare cinste sufletească, puritate, naivitate chiar. Povestea lui cu soția lui Geamănu⁴, care s-a umflat apoi atâta, de fapt era o mare dragoste a lor (**și eu care mi-am închipuit că e o fufă – nu e adevărat – Măriuca⁵ pare o femeie cumsecade – poate, acum, interesantă – dar nu împărtășesc îndoielile lui Vințe⁶**). Liuba a fost trimisă să discute cu el. Ei se cunoșteau încă din 1930. Teohari ținea mult la ea, și Liubei îi era drag, dar ea era deja cu loșca⁷, care era [atunci] în închisoare (**ea e născută în 1910, el prin 1908**). Aveau 20, respectiv 22 de ani, dar ea parcă chiar de la 17 ani era a lui loșca. „Teo, îmi plăci și tu, dar eu sunt cu loșca și nu pot să-l înșel.” El a înțeles, n-a insistat deloc și a continuat să țină mult la ea. Acum despre Geamănu – el i-a spus Liubei: „O iubesc, ea mă iubește, nu putem trăi unul fără altul”. Și au rămas împreună. **De folosit triumphiul Teo-loșca-Liuba. Liuba e Sașa în povestiri⁸**. Sunt complet false toate povestirile cu luxul lui Teohari, cu mașini etc. Era cel mai modest dintre toți. Povestea aceea cu șoferul căruia i s-a interzis să vorbească cu Teohari, ci numai cu șeful garajului, nu putea veni de la Teo.

Luca⁹ era sinistru, oribil, brutal, isteric. Liuba a avut ședințe cu el (el era legătura superioară a organizației de masă). Trântea, bufnea, bătea cu pumnul în masă, zbiera. Se purta ca un nebun.

1952, desărcinat); vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (martie 1950 - mai 1952, desărcinat); membru al C.C. al P.M.R. (octombrie 1945 - mai 1952); membru al Biroului Politic și secretar al C.C. al P.M.R. (octombrie 1945 - mai 1952); membru în Biroul Organizatoric al C.C. al P.M.R. (ianuarie 1950); membru supleant al C.C. al P.C.R. (iulie 1972 - noiembrie 1974); director al Întreprinderii poligrafice „13 Decembrie” București (1953-1972).

⁴Grigore Geamănu (1903-1985), avocat; secretar general al Ministerului Afacerilor Interne (1945); subsecretar de stat la Ministerul de Interne (30 decembrie 1947 - aprilie 1948); profesor universitar și decan al Facultății de Științe Juridice și Administrative; deputat în M.Ad.N.; ambasador în Elveția (1959-1962); secretar al Consiliului de Stat (1961-1967); membru al Curții de Arbitraj de la Haga (1965-1971); ambasador în Turcia (1968-1971).

⁵Măriuca Georgescu, a doua soție a lui Teohari Georgescu, fostă soție a lui Grigore Geamănu.

⁶Ion Vințe (1910-), acuzator public pe lângă Tribunalul Poporului (iulie 1945); reprezentant politic (decembrie 1946) și ministru plenipotențiar în Ungaria (noiembrie 1947-mai 1948); ministru al Silviculturii (aprilie 1948) și al Industriei Alimentare (noiembrie 1949-decembrie 1950); șef al Secției militare a C.C. al P.M.R. (1951-1952); adjunct al ministrului Afacerilor Interne și comandant al Trupelor de securitate (27 mai 1952); general-maior de securitate la 28 mai 1952; adjunct al ministrului Securității Statului și comandant al Trupelor de securitate (septembrie 1952-septembrie 1953); președinte al Asociației de Cultură Fizică și Sport „Dinamo” (iunie 1953); membru supleant al C.C. al P.M.R. (februarie 1948-decembrie 1955); membru (decembrie 1955-iunie 1960) și vicepreședinte al Colegiului Central de Partid (iunie 1960-august 1969); vicepreședinte al Consiliului Național al Oamenilor Muncii Români de Naționalitate Maghiară (1971, 1977).

⁷Iosif Chișinevschi (1905-1963), i se spunea loșca, principalul ideolog al partidului, l-a susținut pe Gheorghiu-Dej în acțiunea de eliminare a grupării Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, în 1952; înlăturat din conducerea partidului în 1957, împreună cu Miron Constantinescu, membru al Biroului Politic și ministru al Învățământului și Culturii, pentru încercarea de subminare a poziției lui Dej; a fost membru al C.C. al P.C.R. (octombrie 1945-iunie 1957); membru al Biroului Politic (februarie 1948-iunie 1957); membru al Biroului Organizatoric al C.C. al P.C.R. (ianuarie 1950); secretar cu propaganda și cultura al C.C. al P.C.R. (mai 1952; decembrie 1955-iunie 1957); vicepreședinte (martie 1950) și prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (august 1954-octombrie 1955).

⁸Alexandru Șiperco intenționa să scrie un roman istoric „cu cheie”, în care numele protagoniștilor, precum Gheorghiu-Dej, Chișinevschi, Pătrășcanu etc, ar fi fost schimbate, în așa fel încât cei avizați să poată înțelege despre cine este vorba.

⁹Vasile Luca (1898-1963), membru al C.C. al P.C.R. și al Biroului Politic (iulie 1928); în perioada 1931-1940 a făcut parte, cu intermitență, și din secretariatul C.C. al P.C.R.; deputat în Sovietul

Cu Drăghici¹⁰ Era un băiat bun, și în 1935¹¹, și în 1944-1945. Simplu, modest. Dar nu e bine când oamenii fără suficientă cultură au fost ridicați la funcții de mare putere.

Liuba era de față când Gheorghiu¹² îl „dresa” pe Drăghici: „Nu fi mămăligă, mă! Ai puterea! Folosește-o! Nu te uita ce spune unul sau altul!”. Așa îl „dresa” și pe Nicu¹³. Cei doi se urau de moarte unul pe altul. Gheorghiu miza pe ei în paralel, și urca când pe unul, când pe altul. Orice măsură se lua de [către] unul [din ei], celălalt era împotriva.

Marta¹⁴ s-a descompus, deși era fată bună în închisoare.

Suprem al Ucrainei (1940-1944); maior în Divizia „Tudor Vladimirescu”; ministru al Finanțelor (noiembrie 1947-martie 1952); vicepreședinte al C.S.P. (iulie 1948); vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (aprilie 1949-mai 1952, desărcinat); membru al C.C. al P.M.R., al Biroului Politic și secretar al C.C. al P.M.R. (octombrie 1945-mai 1952); membru al Biroului organizatoric al C.C. al P.M.R. (ianuarie 1950); exclus din partid, și-a pierdut toate funcțiile, a fost arestat și anchetat pentru crima de sabotare a propășirii economice; condamnat la moarte, sentință comutată în muncă silnică pe viață, a decedat în închisoarea Aiud, în 1963.

¹⁰Alexandru Drăghici (1913-1993), acuzator public pe lângă Curtea Specială pentru judecarea criminalilor de război (februarie 1945) și pe lângă Tribunalul Poporului (aprilie 1945); prim-secretar al organizației P.M.R. a orașului București (1949); general-maior în M.A.I. la 30 decembrie 1950 și adjunct al ministrului Afacerilor Interne și șef al Direcției Generale Politice din D.G.S.P.; ministru al Afacerilor Interne (mai-septembrie 1952, septembrie 1953-iulie 1965); Ministru al Securității Statului (septembrie 1952-septembrie 1953); vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (martie 1961-iulie 1965, decembrie 1967-aprilie 1968, revocat); general-locotenent la 2 octombrie 1952 și general-colonel la 20 august 1955; degradat la gradul de soldat la 14 noiembrie 1968; membru supleant (octombrie 1945) și membru al C.C. al P.C.R. (februarie 1948-aprilie 1968, exclus); membru al al Biroului organizatoric al C.C. al P.M.R. (ianuarie 1950); membru supleant (aprilie 1953) și membru al Biroului Politic al C.C. al P.M.R. (decembrie 1955-aprilie 1968); membru al Prezidiului Permanent al C.C. al P.C.R. (iulie 1965-aprilie 1968, exclus); secretar al C.C. al P.C.R. (iulie 1965-decembrie 1967).

¹¹Este vorba de procesul comuniștilor, din 1935.

¹²Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901-1965), i se spunea Ghiță, membru al C.C. al P.M.R. și al Biroului Politic (octombrie 1945-martie 1965); prim-secretar al C.C. al P.M.R. (octombrie 1945-aprilie 1954, octombrie 1955-martie 1965); ministru secretar de stat la Departamentul Comunicațiilor (noiembrie 1944-februarie 1945) și la Departamentul Comunicațiilor și Lucrărilor Publice (martie 1945-noiembrie 1946); președinte al Consiliului Superior al Economiei Naționale (noiembrie 1945-iulie 1948); ministru secretar de stat la M.E.N. (noiembrie 1946); ministru al Industriei și Comerțului (decembrie 1947); președinte al Comisiei de Redresare Economică și Stabilizare Monetară (aprilie-iulie 1948); președinte al C.S.P. (iulie 1948-aprilie 1949); primul vicepreședinte (aprilie 1948-iunie 1952) și președinte (iunie 1952-octombrie 1955) al Consiliului de Miniștri; membru al Prezidiului M.Ad.N. (octombrie 1955-martie 1961); președinte al Consiliului de Stat (martie 1961-martie 1965).

¹³Nicolae Ceaușescu („Vasile”, Nicu) (1918-1989), general-maior la 18 martie 1950; general-locotenent la 2 octombrie 1952; membru supleant (februarie 1948-mai 1952) și membru al C.C. al P.C.R. (octombrie 1945-februarie 1948, mai 1952-decembrie 1989); membru al Biroului Politic și al C.P.Ex. (decembrie 1955-decembrie 1989); secretar al C.C. al P.C.R. (1954-1965); șef al Secției organizatorice a C.C. al P.C.R. (1955-1965); prim-secretar al C.C. al P.C.R. (martie 1965); secretar general al C.C. al P.C.R. (iulie 1965); secretar general al P.C.R. (august 1969-decembrie 1989); secretar al C.C. al U.T.M. (1944-1945); prim-secretar al regionalelor de partid Dobrogea și Oltenia (1946-1948); secretar general al Ministerului Agriculturii (mai 1948); adjunct al ministrului Agriculturii (februarie 1949-martie 1950); adjunct al ministrului Apărării Naționale și șef al D.S.P.A. (martie 1950-1954); membru al Prezidiului M.Ad.N. și președinte al Comisiei de afaceri externe a M.Ad.N. (mai 1950-octombrie 1955); președinte al Consiliului de Stat (decembrie 1967-decembrie 1989); președinte al R. S. România (martie 1974-decembrie 1989); președinte al Consiliului Național al F.U.S. (noiembrie 1968), al F.D.U.S. (1969), al C.S.D.E.S. (mai 1973) și al Consiliului Național al Oamenilor Muncii (iulie 1977); președinte de onoare al Academiei de Științe Sociale și Politice (1970) și al Academiei R.S. România (iulie 1985-decembrie 1989).

¹⁴Marta Drăghici, soțului Alexandru Drăghici.

Lenuța¹⁵ era reținută, dar foarte rea, încă de pe atunci, din 1944-1945.

Au invitat-o pe Liuba la ei acasă, în 1945, să se sfătuiască cu ea în privința mobilei, cum să-și aranjeze casa. Erau muncitori foarte simpli, lipsiți de gust și cultură. Dar la ei acasă, personalul de serviciu mânca altceva decât ei, separat, și Lenuța teroriza personalul (la Teo și la Liuba, oamenii de serviciu mâncau același lucru ca și ei, dar nu la masa lor, fiindcă nu se putea vorbi față de ei).

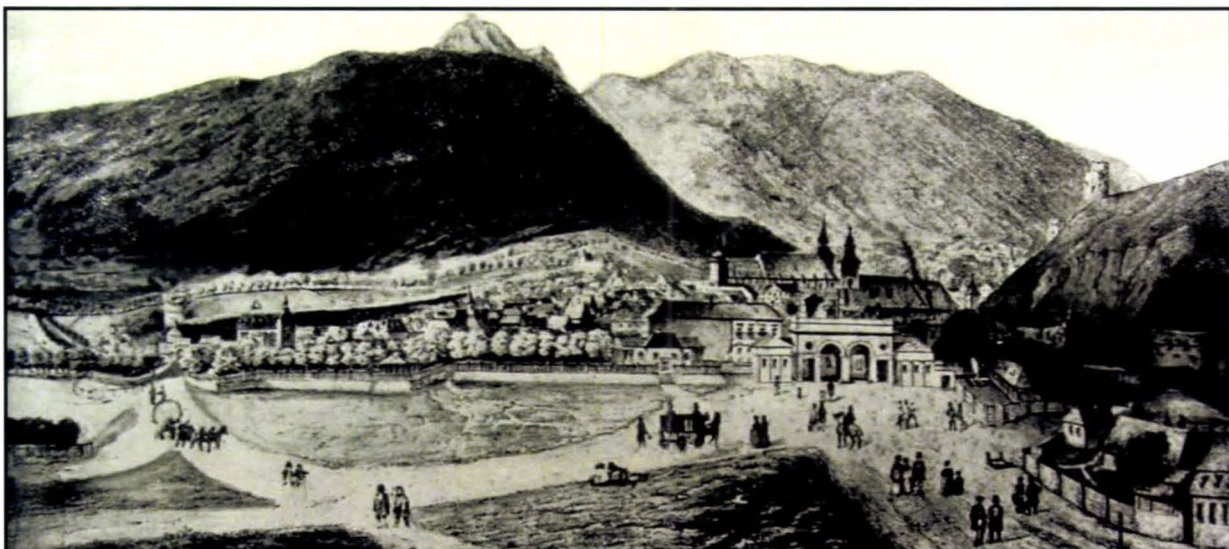
Apropo de Drăghici – Liuba a fost o dată la el la minister, încă atunci când el era adjunct, responsabil al Direcției superioare politice a M.A.I. Ea a intrat brusc în biroul lui Drăghici, când acesta era cu un colectiv de colaboratori. Tocmai atunci Drăghici a înjurat, dar îngrozitor, mai rău ca oricare birjar, oribil. A văzut-o pe Liuba și a roșit.

¹⁵Elena Ceaușescu (1916-1989), membru al C.C. al P.C.R. (iulie 1972-decembrie 1989); membru al C.P.Ex. (noiembrie 1974-decembrie 1989); membru al Biroului Permanent al C.C. al P.C.R. (noiembrie - decembrie 1989); membru al Comitetului municipal București al P.C.R. (1968); președinte al Comisiei de Cadre a C.C. al P.C.R. (1979-1989); director al Institutului de Cercetări Chimice (1965); director general al Institutului Central de Chimie (1976); președinte al CNȘT (martie 1980-decembrie 1989); prim-viceprim - ministru al Guvernului (martie 1980-decembrie 1989); membru al Academiei R.S. România (1974).

ANEXE

II. 1. *Portretul lui Hrisant Penetis (1844),*
Colecția muzeală a Mănăstirii Horezu

II. 2. Brașovul în Transilvania (1845),
reproducere după *Das Burzenland*, 1928, III, 1, il. 111

II. 3. Sfântul Ierarh Nicolae,
iconostasul bisericii „Sfânta Treime” din Dârste (1868)

II. 4. *Sfântul Arhanghel Mihail*,
iconostasul bisericii „Sfânta Treime” din Dârste (1868)

II. 5. Maica Domnului ca Împărăteasă cerească cu Pruncul pe tron,
iconostasul bisericii „Sfânta Treime” din Dârste (1868)

II. 6. *Iisus Hristos ca Împărat ceresc tronând,*
iconostasul bisericii „Sfânta Treime” din Dârste (1868)

II. 7. Sfântul Arhanghel Gavriil,
iconostasul bisericii „Sfânta Treime” din Dârste (1868)

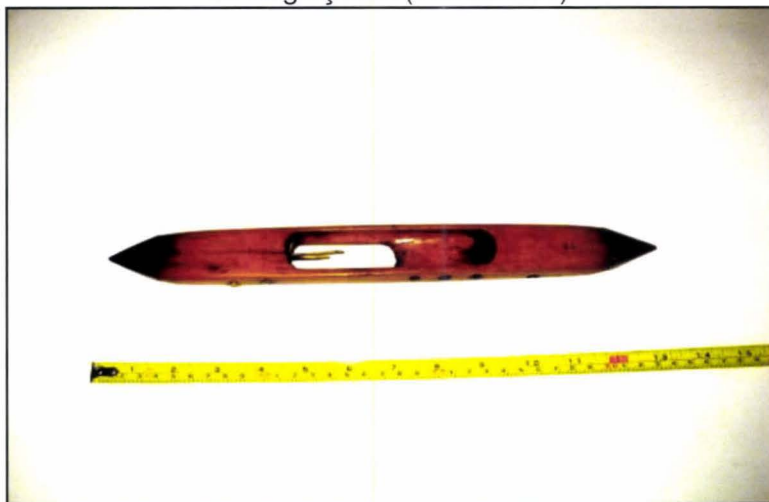

II. 8. Maica Domnului încoronată de Sfânta Treime,
iconostasul bisericii „Sfânta Treime” din Dârste (1868)

ANEXA II

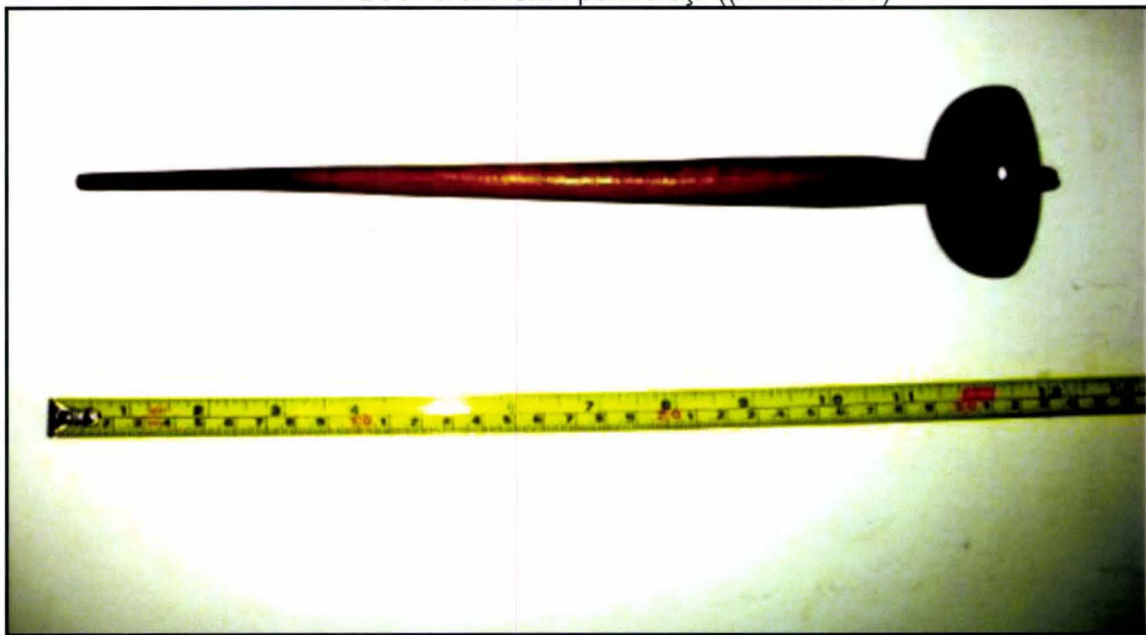
Tabla breslei ceaprazarilor
din Sighișoara (inv. nr. 884)

Suveică cu două roțițe (nr. inv. 861)

Bobină din lemn pentru ață ((nr. inv. 875)

Fus împletitor de ceaprazar (nr. inv. 876)

Fig. 7. Ilustrată. Alba Iulia.
Cazarma Pionierilor, 1905 (francată)

Fig. 7a. Verso. Ilustrată. Alba Iulia.
Cazarma Pionierilor, 1905 (francată)

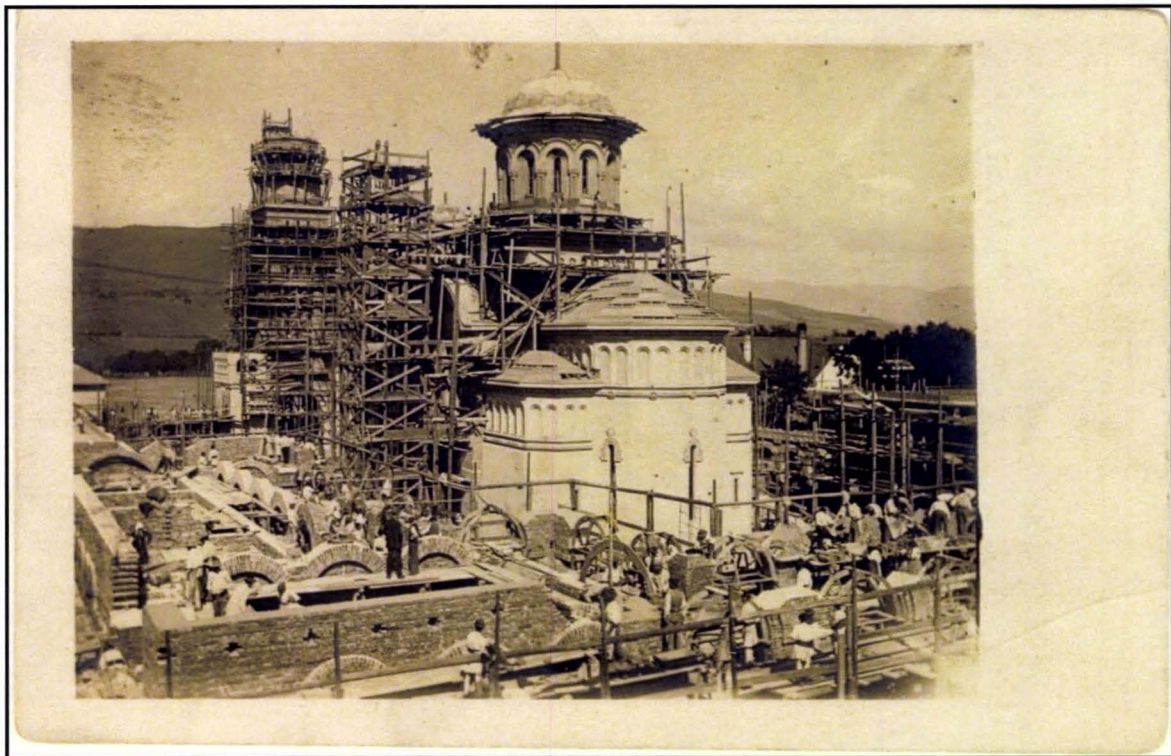

Fig. 8. Ilustrată. Alba Iulia. Biserica de încoronare, 1921 (nefrancată)

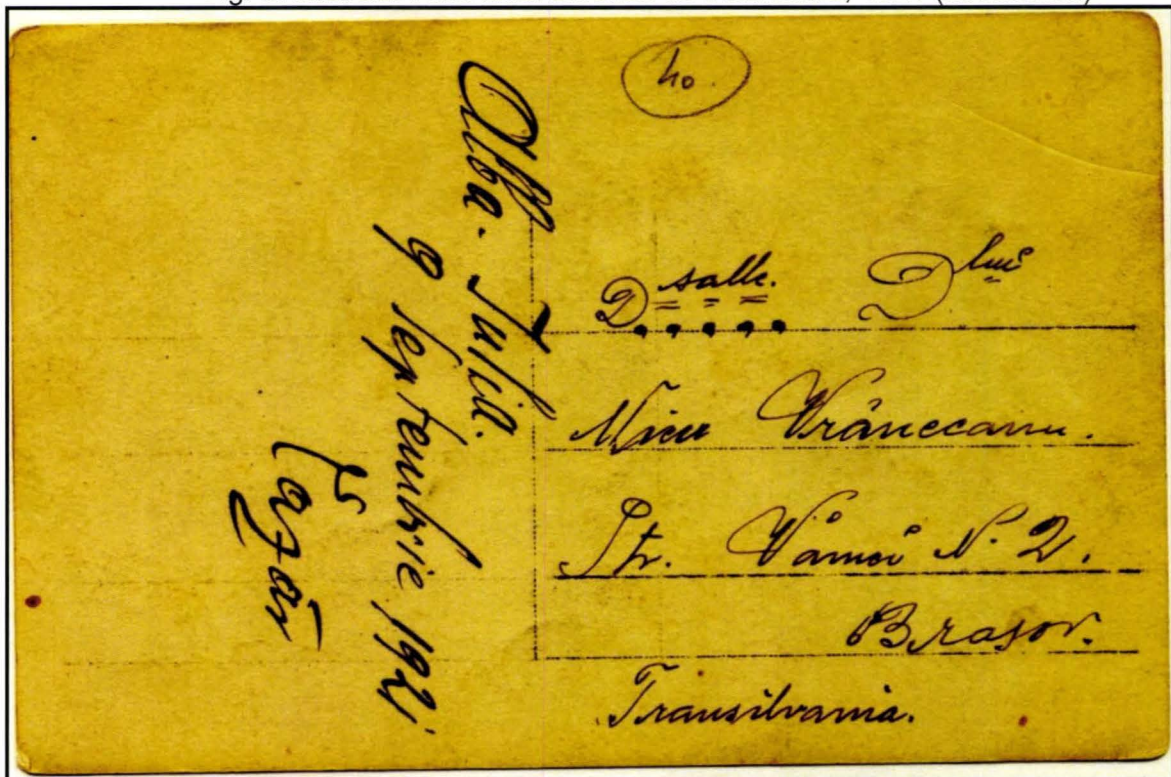

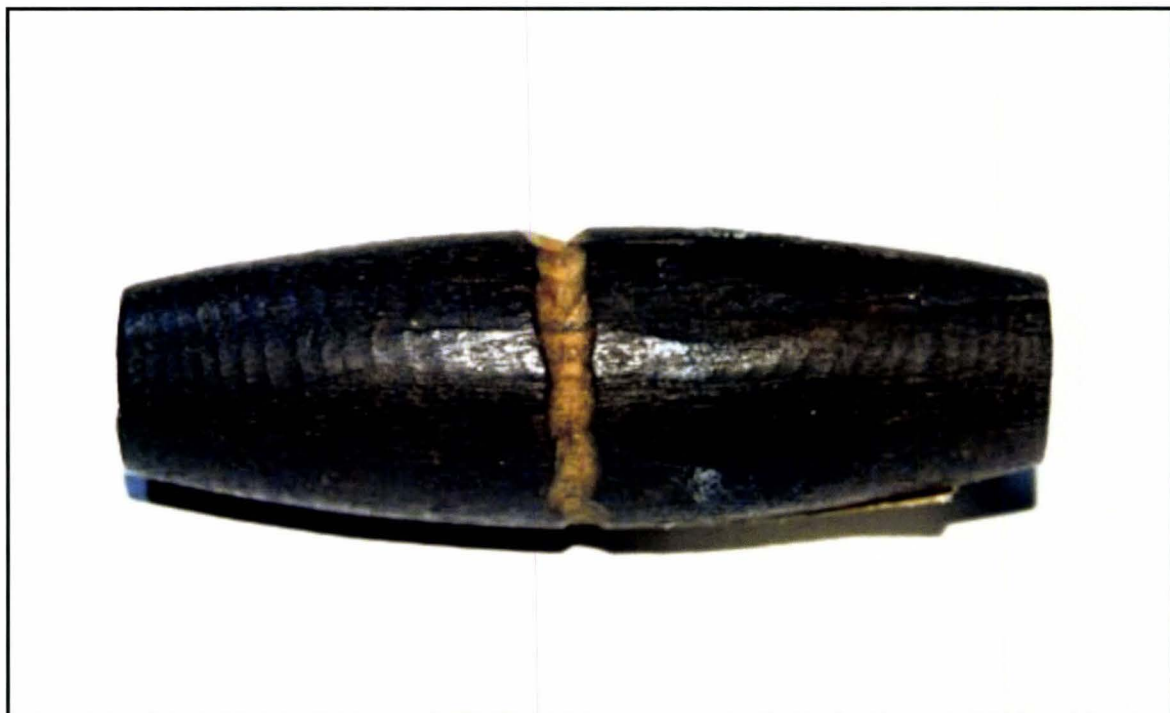
Fig. 8a. Verso. Ilustrată. Alba Iulia. Biserica de încoronare, 1921 (nefrancată)

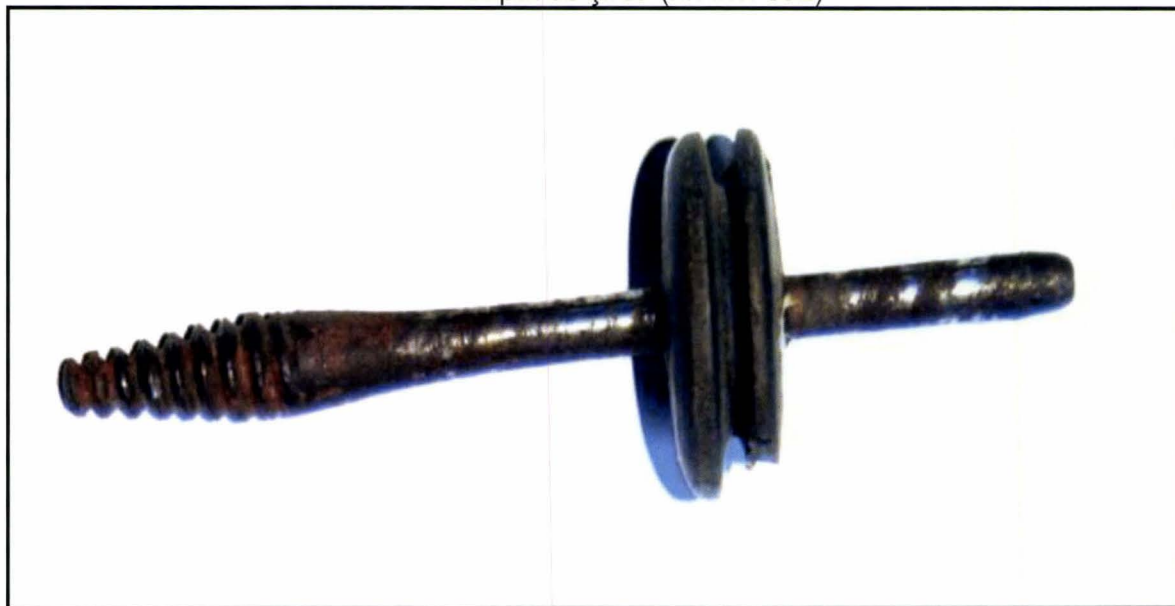
Șiret cu pompon (nr. inv. 887)

Unealtă din metal (nr. inv. 891)

Capăt de șiret (nr. inv. 892)

Unealtă din fier (nr. inv. 894)

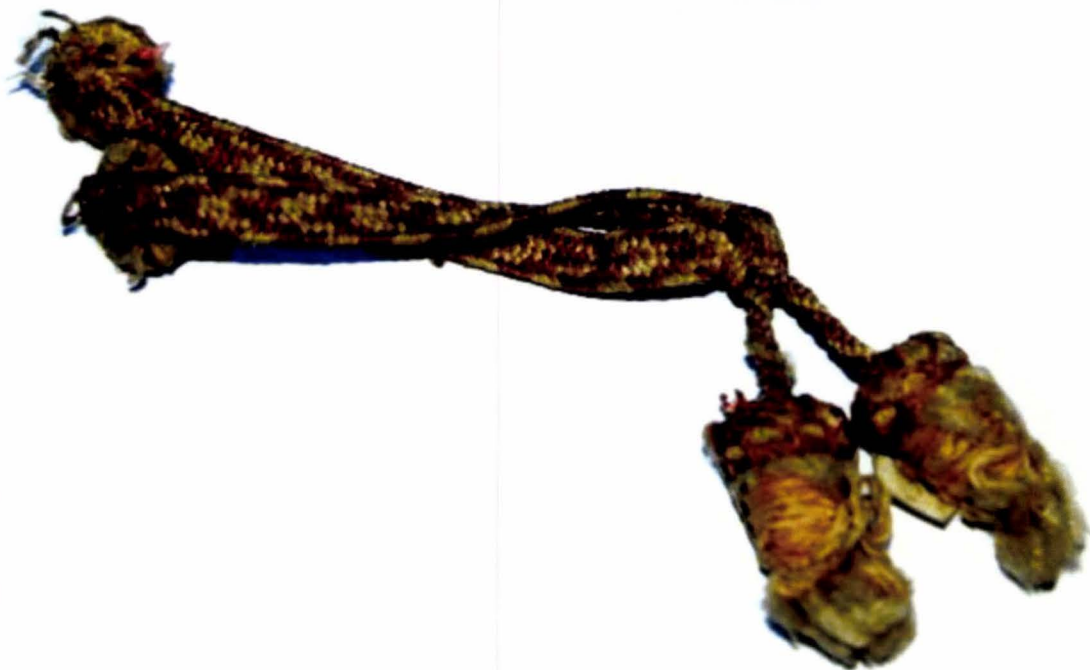

Unelte în formă de cârlig (nr. inv. 896, 896/a)

Nasture din lemn găurit (nr. inv. 898)

Șiret cu nasturi și pompon (nr. inv. 899)

Fig 1. Ilustrată. Alba Iulia, 1898 (francată)

Fig 2. Ilustrată. Alba Iulia. Piața centrală, 1898 (francată)

Fig. 3. Ilustrată. Alba Iulia. Palatul de Justiție, 1908 (francată)

Fig. 4. Ilustrată. Alba Iulia. Hotelul Hungaria, 1904 (francată)

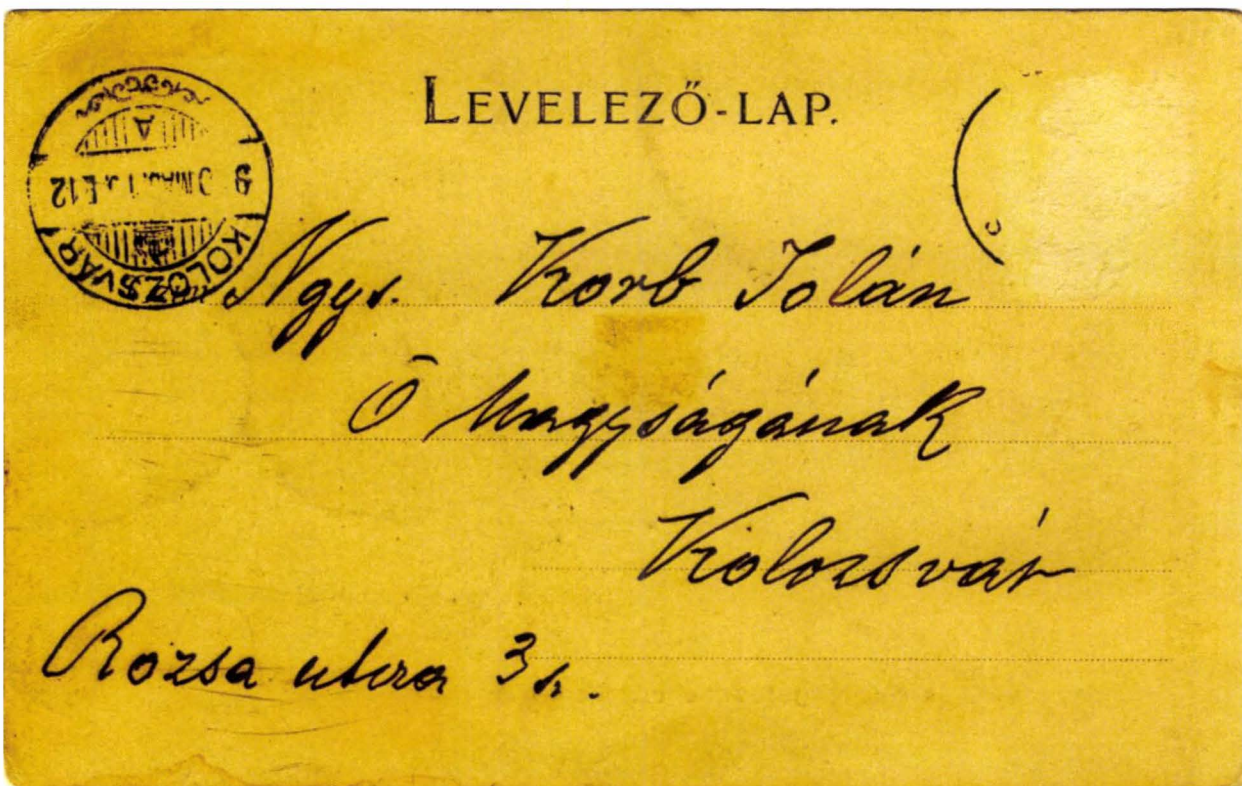

Fig. 4a. Verso. Ilustrată. Alba Iulia. Hotelul Hungaria, 1904

Fig. 5. Ilustrată. Alba Iulia. Piața Hunyady, 1900 (francată)

Fig. 6. Ilustrată. Alba Iulia. Promenada, 1900 (francată)

Fig. 6a. Verso. Ilustrată. Alba Iulia. Promenada, 1900

Fig. 9. Ilustrată. Alba Iulia.
Catedrala romano-catolică, 1943 (nefrancată)

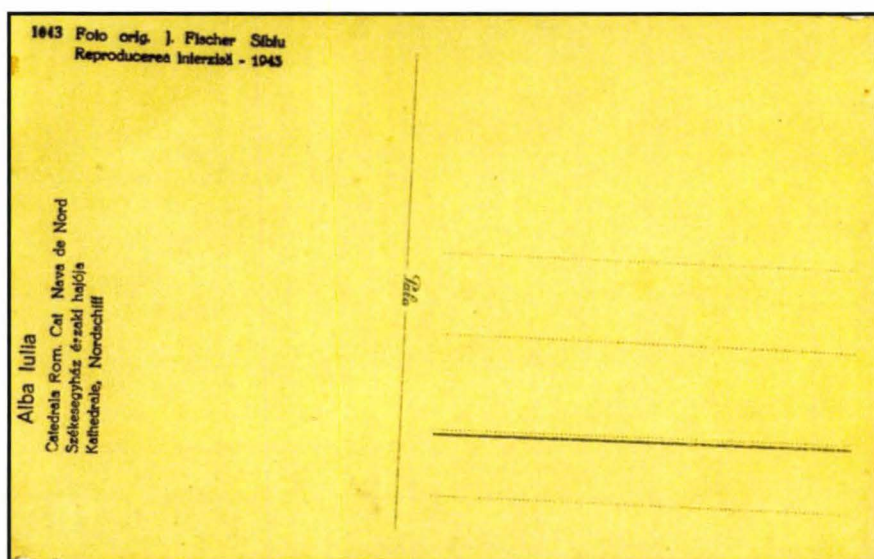

Fig. 9a. Verso. Ilustrată. Alba Iulia.
Catedrala romano-catolică, 1943

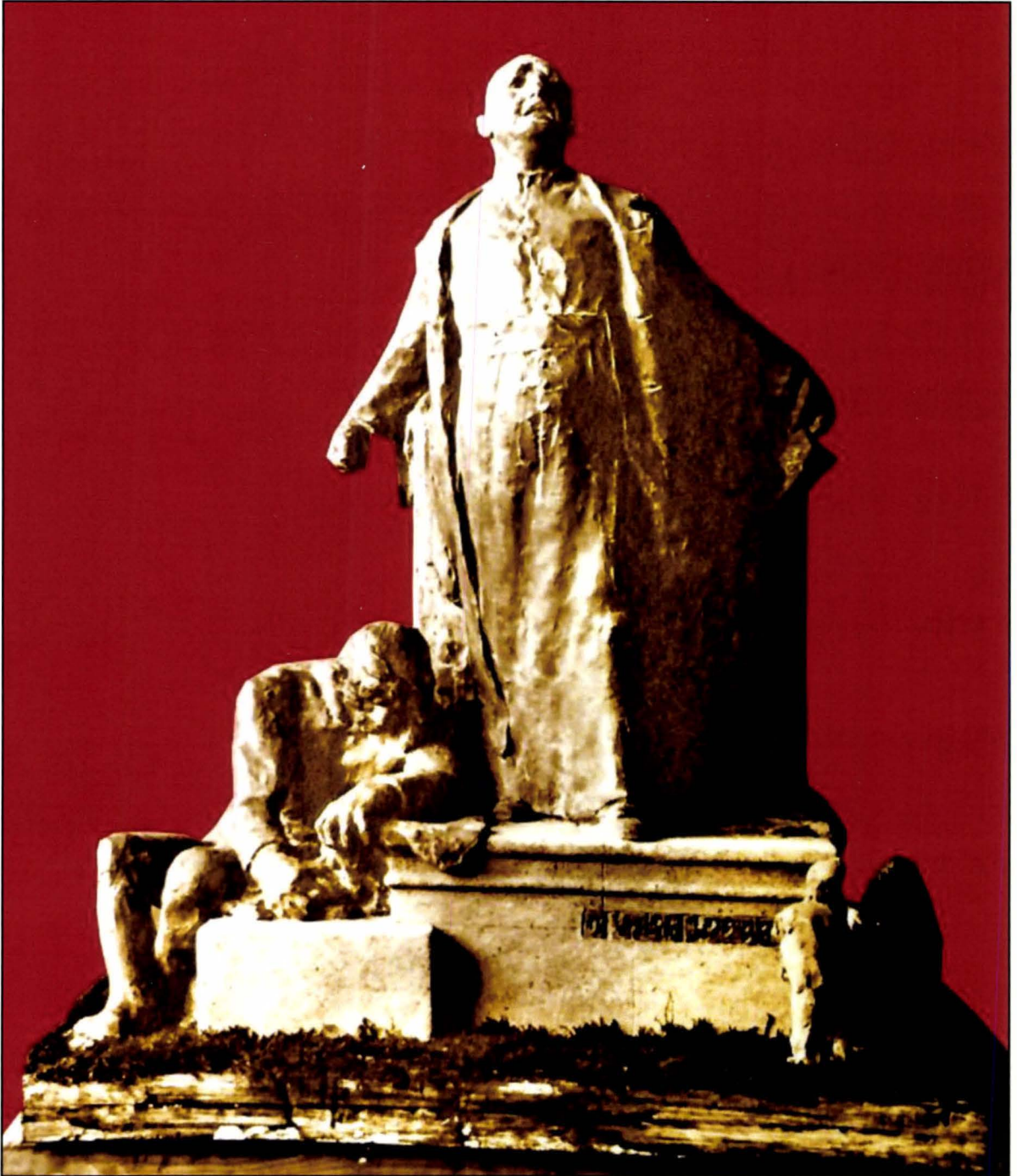

Fig. 10. Ilustrată. Alba Iulia. **Un pui de român**, 1919 (nefrancată)

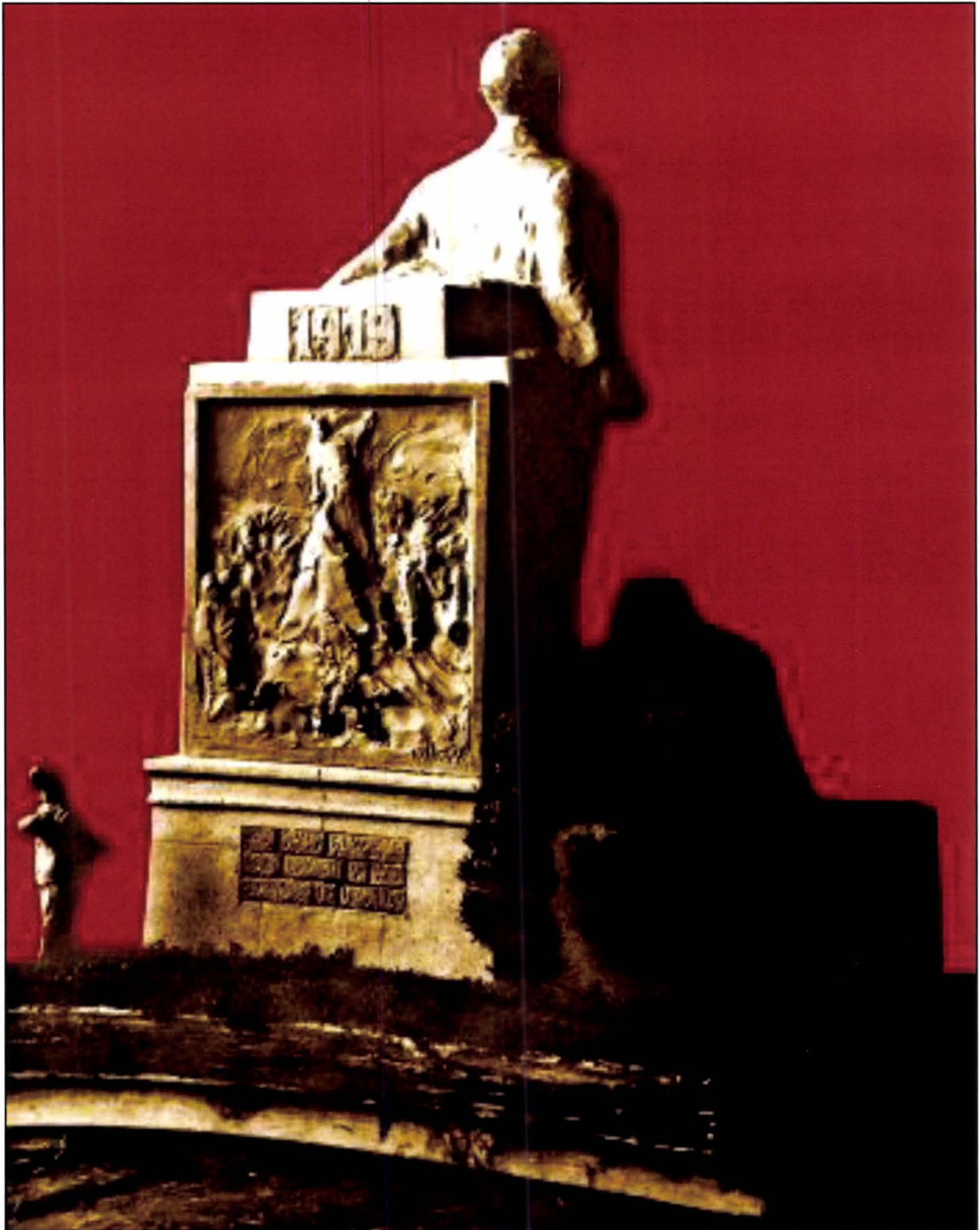

Fig. 10a. Verso. Ilustrată. Alba Iulia. Un pui de român, 1919

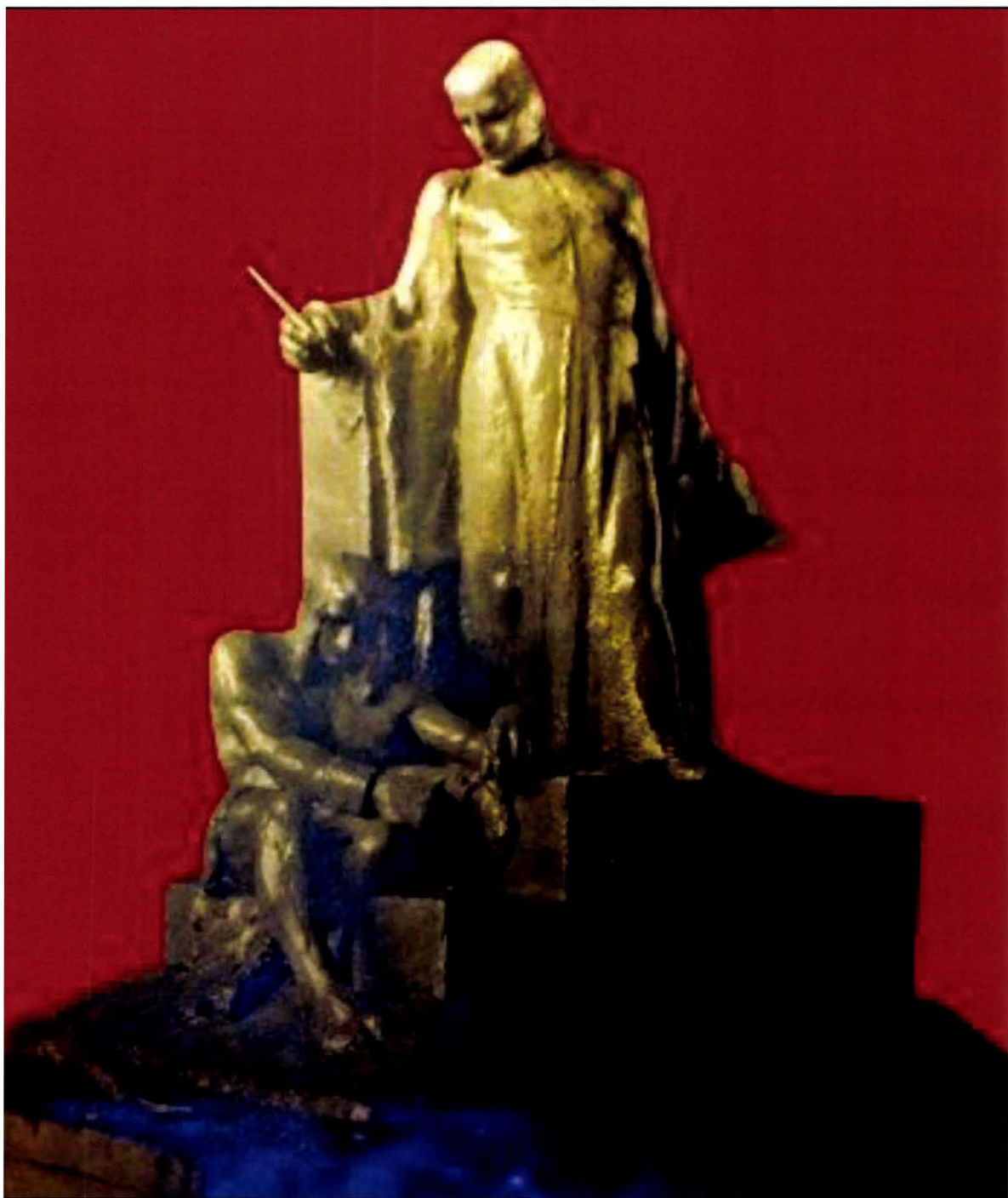
ANEXA IV

Macheta concepută de artistul plastic Aurel Popp pentru preconizatul monument Dr. VASILE LUCACIU. Fotografia este realizată din față redându-l ca orator.
(Fotografie din patrimoniul Arhivelor Naționale din Satu Mare)

Spatele monumentului având atașat un mare basorelief și două mici panouri cu texte.
(Fotografie din patrimoniul Arhivelor Naționale din Satu Mare)

Macheta cu care a participat la concursul lansat în 1935 și artistul plastic Aurel Popp pentru desemnarea realizatorului monumentului **Dr. Vasile Lucaciu** preconizat pentru Satu Mare.
(Fotografie din patrimoniul Arhivelor Naționale din Satu Mare)

Corneliu Medrea lângă macheta pe care a modelat-o pentru a participa la concursul lansat de inițiatorii celei de a doua tentative de a aduce la Satu Mare un grandios monument dedicat cinstirii memoriei Dr. Vasile Lucaciu.

Inaugurarea statuii preotului dr. Vasile Lucaciu în Piața Centrală a Sătmărulei, numită, în 1936, Piața Ion I.C. Brătianu.

Carte poștală ilustrată redând amplasamentul monumentului spre finalul deceniului al șaptelea după readucerea de la București, (Editura Meridiane, foto: P.Janitzky)

Actualul amplasament al statuii Lupoanca Capitolină ridicată pe locul unde a fost așezat monumentul **Dr. Vasile Lucaciu** la revenirea la Satu Mare în deceniul al șaptelea al veacului XX.

Foto: [Farkas Csaba Tamás](http://www.muzeulmures.ro)

Piața Libertății, cu Casa Vecsey, Casa Albă, Edificiul Dacia, Hotel Astoria, Hotel Aurora, monumentul Dr. Vasile Lucaciu, în Centrul Vechi (cândva Piața Brătianu)

Readucerea pe amplasamentul inițial din anii perioadei interbelice când la 13 Decembrie 1936 a fost inaugurat simbolul cinstirii Dr. Vasile Lucaciu.¹

¹ Beneficiind de un echilibrat pedestal are în compunere piesele turnate în bronz, respectiv statuia monumentală și basorelieful atașat în partea din față. Statuia monumentală, componentă a **simbolului cinstirii Dr. Vasile Lucaciu**, modelat de sculptorul Corneliu Medrea, s-a impus în deceniile care au trecut de la inaugurarea ca fiind cea mai importantă realizare sculpturală a creației de gen din România.

Grupul care a participat la manifestarea anuală dedicată evocării Dr. Vasile Lucaciu la fotografia „Pro memoria”.

Curtea casei din Apa, jud. Satu Mare, în care este amplasat un bust monumental (hermă) evocând pe Dr. Vasile Lucaciu, lucrare modelată de sculptorii Gheorghe Rădulescu-Gir și Nicolae Pascu-Goia , ulterior fiind turnată în bronz.

Curtea casei din Șișești, jud. Maramureș, în care este amplasat un portret monumental (hermă) evocând pe Dr. Vasile Lucaciu, lucrare modelată de sculptorul Gavril Abrihan, în 1972 și turnată în bronz. **DATAT 1993**

Placa din bronz.

Amplasamentul bustului (hermă) Dr. Vasile Lucaciu într-un parc din zona cetății integrat în suita celor care sunt amplasate în preajma Sălii Unirii din Alba Iulia
(Foto mai 2007: Monica Martagiu)

Colegiul National „Vasile Lucaciu ” din Baia Mare
are în fața clădirii amplasat masivul portret
evocându-l pe Dr. Vasile Lucaciu

Clădirea Școlii Gimnaziale din Lucăceni, str. Avram Iancu nr. 66, comuna Berveni, jud. Satu Mare, având în față portretul patronului școlii „Dr. Vasile Lucaciu”, denumire dobândită în 1993.

Lista autorilor

Radu Popică, muzeograf, Muzeul de Artă Brașov;

e-mail: radu.popica@muzeulartabv.ro

Florin Bengean, doctor în istorie, preot, profesor, cercetător științific, Târgu-Mureș; e-mail: florinbengean@yahoo.com

Nicolae Teșculă, doctor în istorie, director al Muzeului de Istorie Sighișoara;

e-mail: nicolaetescula@yahoo.com

Ciprian Rigman, profesor dr., Colegiul Tehnic Turda;

e-mail: ciprianrigman@gmail.com

Ioana Cosmina Bolba, doctorandă, Universitatea din Oradea;

e-mail: cosmina.bolba@yahoo.com

Ioachim Lazăr, cercetător științific I dr., Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva; e-mail: ioachim_lazar@yahoo.com

Ionela Simona Mircea, muzeograf, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia;

e-mail: ionelasimonamircea1966@yahoo.com

Iulian Stelian Boțoghină, referent de specialitate la Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice; e-mail: botoghinaulian@yahoo.com

Vasile Ciobanu, cercetător științific I, Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu;

e-mail: vasileciobanu47@yahoo.com

Elena Ploșniță, doctor în științe istorice, secretar științific al Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei;

e-mail: rackayskaine@yahoo.com

Virgiliu Z. Teodorescu, profesor, membru în Comitetul de coordonare a Comisiei de Istorie a Orașelor din cadrul Academiei Române, București;

e-mail: virgiliu.teodorescu@gmail.com

Ioan Lăcătușu, sociolog dr., Director al Centrului European de Studii Covasna-Harghita;

e-mail: ioan.lacatusu@yahoo.com

Mircea Baron, prof. univ. dr., Universitatea din Petroșani;

e-mail: baron_mircea@yahoo.com; mirceabaron@upet.ro

Nicolae Victor Fola, profesor dr., Colegiul Tehnic Târnăveni;

e-mail: doinafola@yahoo.com

Peter Moldovan, doctor în istorie, referent de specialitate la DJAN-Mureș;

e-mail: petru4ro@yahoo.de

Ion Zainea, prof. univ.dr., Universitatea din Oradea;

e-mail: ionszainea@yahoo.com

Felician Suciu, prof. dr., Târgu-Mureș;

e-mail: melania.suciu@yahoo.com

Vasile Stancu, profesor, Sfântu Gheorghe;

e-mail: bebestancu67@gmail.com

Ménesi Beata, doctorandă la Universitatea Oradea;

e-mail: menebea@yahoo.com

Dorel Marc, cercetător științific dr., Muzeul Județean Mureș;

e-mail: dorel_marcus@yahoo.com; dorel_marcus@yahoo.co

Nicolae Balint, profesor, publicist, Târgu-Mureș;

e-mail: *nicolae_balint@yahoo.com*

Gherghina Boda, cercetător științific I, Muzeul Civilizației Dacice și Romane

Deva: e-mail: *ginaboda15@gmail.com*

Ioan Eugen Man, tehnician arhitect, Târgu-Mureș;

e-mail: *ioaneugenman@gmail.com*

Emilia Diaconescu, profesoară, Roman;

e-mail: *emiliadiaconescu@ymail.com*

Andrei Șiperco, conf. Univ dr., Departamentul studii culturale, Secția studii europene, Facultatea de Litere, Universitatea din București;

e-mail: *asiperco@yahoo.com*

Carmen Lucia Petru, muzeograf, Muzeul Orășenesc Târnăveni;

e-mail: *petrucarmenlucia@yahoo.com*

ISSN 1016-9652